

Алла Богуш

ВИБРАНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТВОРИ

У ДЕВ'ЯТИ ТОМАХ

Том 4

**ЗМІСТ І МЕТОДИКА РОЗВИТКУ
МОВЛЕННЯ І НАВЧАННЯ ДІТЕЙ
РАННЬОГО І ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
РІДНОЇ МОВИ**

МОВЛЕННЄВИЙ КОМПОНЕНТ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

**МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ТА НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ
ДІТЕЙ РАННЬОГО І ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Кам'янець-Подільський
2025

*Загальна редакція: Алла Богущ.
Упорядкування: Любомира Калуська.*

*Над виданням працювали:
Алла Богущ, Любомира Калуська, Руслана Найда.*

Богущ А. М.

Б74 **Вибрані педагогічні твори. У 9-ти томах / А. М. Богущ; упоряд.**
Л. Калуська; заг. ред. А. М. Богущ. **Зміст і методика розвитку мовлення і**
навчання дітей раннього і дошкільного віку рідної мови. Т. 4. Кам'янець-
Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2025. 504 с.

ISBN 978-617-8323-85-1

ISBN 978-617-8533-39-7 (Том 4)

Четвертий том вибраних педагогічних творів академіка Алли Богущ представлений двома навчальними посібниками. У першому посібнику висвітлено програму і базові характеристики мовленнєвого розвитку дітей, художньо-мовленнєвої діяльності, методичні рекомендації до освітньої лінії «Мовлення дитини» Базового компонента дошкільної освіти (2012); орієнтовні плани-конспекти занять. Другий навчальний посібник – підручник для учнів педагогічних коледжів.

УДК 37(477)Богущ(081)

ЗМІСТ

Алла Богуш

МОВЛЕННЄВИЙ КОМПОНЕНТ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ... 4

Алла Богуш, Наталія Маліновська

**МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ТА НАВЧАННЯ
РІДНОЇ МОВИ ДІТЕЙ РАННЬОГО І ДОШКІЛЬНОГО
ВІКУ**

Підручник 167

Алла Богуш

МОВЛЕННЄВИЙ КОМПОНЕНТ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

ЗМІСТ

НАВЧАЛЬНО-МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ	7
Значення рідної мови в житті дитини	7
Теоретичні засади навчання дітей рідної мови	11
Принципи розвитку мовлення і навчання дітей дошкільного віку рідної мови	12
Базовий компонент мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку	17
Змістова характеристика навчання дітей рідної мови	25
Форми організації навчання дітей рідної мови	34
Комплексні заняття	36
Тематичні заняття	39
Вимоги до організації і проведення мовленнєвих занять (комплексних і тематичних)	43
ПРОГРАМА НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ І БАЗОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ...	
Переддошкільний ранній вік (перший-третій роки життя). Загальна характеристика мовлення дітей раннього віку	53
<i>Перший рік життя.</i> Базова характеристика мовленнєвого розвитку дітей	55
<i>Другий рік життя.</i> Базова характеристика мовленнєвого розвитку дітей	57
Педагогічні умови реалізації програми	58
<i>Молодший і середній дошкільний вік.</i> Загальна характеристика мовлення дітей молодшого і середнього дошкільного віку	59

Змістовий аспект розвитку мовлення дітей четвертого року життя	61
Базова характеристика мовленнєвого розвитку та спілкування дітей	66
Змістовий аспект розвитку мовлення дітей п'ятого року життя	68
Базова характеристика мовленнєвого розвитку та спілкування дітей	75
Педагогічні умови реалізації програми	76
Старший дошкільний вік (шостий-сьомий роки життя). Загальна характеристика мовлення дітей старшого дошкільного віку	77
Змістовий аспект розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку (шостий і сьомий роки життя)	79
Базова характеристика мовленнєвого розвитку та спілкування дітей	87
Педагогічні умови реалізації програми	90
 ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ	
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	92
Теоретичні засади художньо-мовленнєвої діяльності	92
Принципи добору художніх творів для дітей	96
Принципи ознайомлення дітей із художніми творами	98
Джерела художнього читання і розповідання дітям	99
Змістова характеристика художньо-мовленнєвої діяльності	105
Завдання формування художньо-мовленнєвої компетенції у дошкільному закладі	107
 ПРОГРАМА ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
Переддошкільний (ранній) вік (перший-третій роки життя)	112
Перший рік життя	112
Другий рік життя	112
Третій рік життя	112
Базова характеристика художньо-мовленнєвої діяльності ...	114
Педагогічні умови реалізації програми	115
Молодший і середній дошкільний вік	115
Четвертий рік життя	115
Базова характеристика художньо-мовленнєвої діяльності ...	117
Педагогічні умови реалізації програми	118
П'ятий рік життя	119

Базова характеристика художньо-мовленнєвої діяльності ...	121
Педагогічні умови реалізації програми	122
Старша група (шостий-сьомий роки життя)	122
Базова характеристика художньо-мовленнєвої діяльності дітей (шостий рік життя)	125
Базова характеристика художньо-мовленнєвої діяльності дітей (сьомий рік життя)	126
Педагогічні умови реалізації програми	127
 ДОДАТОК	 129
Орієнтовний словник-мінімум до Базового компонента дошкільної освіти	 129
Освітня лінія «Особистість дитини»	129
Освітня лінія «Дитина в соціумі»	135
Освітня лінія «Дитина у природньому довкіллі»	141
Освітня лінія «Дитина у світі культури»	150
Освітня лінія «Гра дитини»	156
Освітня лінія «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі»	159
 СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	 165

НАВЧАЛЬНО-МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

ЗНАЧЕННЯ РІДНОЇ МОВИ В ЖИТТІ ДИТИНИ

Державною мовою України є українська мова. В Конституції України (ст. 10) записано, що «держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України» [25, с. 4]. Не можна побудувати українську державу без державної української мови. Найголовнішою ознакою держави та нації є її рідна мова. Рівень розвитку рідної мови відображає рівень духовного розвитку нації, її культури, Рідна мова – невід’ємна частка батьківщини кожної людини, її Вітчизни, це «голос свого народу й чарівний інструмент, на звуки якого відгукуються найтонші струни людської душі». Рідна мова – це перше слово, почуте з материнських вуст, це перша колискова пісня, яку чує немовля над колискою, це «затишок батьківської хати, веселий гомін дитячого товариства» [1, с. 5].

К.Д.Ушинський назвав рідну мову «цвітом духовного життя нації», порівняв її із квіткою, яка «ніколи не в’яне і вічно розвивається». У мові, за словами К.Д.Ушинського, одухотворюється увесь народ і вся його батьківщина: в ній «перетворюється силою народного духу на думку, на картину й звук небо вітчизни, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси й річки, її бурі й грози – весь той глибокий, сповнений думки й почуття голос рідної природи, який промовляє так гучно в любові людини до її подекуди суворой батьківщини, який висловлюється так яскраво в рідній пісні, в рідних мелодіях, у вустах народних поетів» [25, с. 146].

К.Д.Ушинський дійшов висновку, що людина, позбавлена з дитинства рідної мови, назавжди залишається неповноцінним членом суспільства, ніколи не розуміє свій народ, залишається людиною без Вітчизни, яку б маску патріотизму не надягла пізніше. Кожний народ і його мова глибоко індивідуальні, своєрідні, неповторні. Мова – це найкраща характеристика народу, за характером мови можна говорити про психологію народу, його світогляд і менталітет. Люди добровільно не відмовляються від своєї мови (О.О.Потебня), натомість кожний педагог, кожний вихователь, за словами І.Я.Франка, повинен знайти «тайники зв’язку людської психіки з... органічними системами звуків, що називаємо рідною мовою» [26].

Любов до слова рідної мови пронизує педагогічні праці В.О.Сухомлинського. Рідна мова, на його погляд, – це безцінне духовне багатство, в якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. Він образно називає рідну мову «невмирущим джерелом», з якого дитина черпає перші уявлення про довкілля, про свою батьківщину, про своє село і місто, про весь край, а слово рідної мови порівнює з неповторним ароматом квітки.

Опанування рідної мови, рідного слова започатковується з раннього дитинства в сім'ї, серед близьких і рідних дитині людей, а вдосконалення її триває у дошкільних закладах, школі і впродовж усього життя.

Отже, **рідна мова** є загальною основою навчання і виховання дітей. Оволодіння рідною мовою як засобом пізнання і способом специфічно людського спілкування є найбільш вагомим досягненням дошкільного дитинства. Адже психофізіологами доведено; що саме дошкільний вік (до 6-7 років) є найбільш сприятливим для оволодіння рідною мовою. До 5 років дитина засвоює звукову систему рідної мови й усвідомлює звуковий склад речення, до 4,5 років засвоює відмінкові закінчення та основні граматичні форми, з 5 років оволодіває монологічним мовленням. Якщо ж дитина з якихось причин буде ізольована від повноцінного мовленнєвого спілкування в дошкільні роки, це негативно позначиться на її подальшому і розумовому, і мовленнєвому розвитку.

Кінцевою метою опанування рідної мови в дошкільному віці є засвоєння її літературних норм і культури мовлення, культури спілкування рідною мовою.

Культура мовлення – це вміння правильно говорити (й писати), добирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети та ситуації спілкування, це система вимог стосовно вживання мови в мовленнєвій діяльності.

Культура рідної мови має як соціальне, так і національне значення. Вона забезпечує високий рівень мовленнєвого спілкування, обогороджує стосунки між людьми, Сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства загалом; через культуру мовлення відбувається культивування самої мови; її вдосконалення.

Культура мовлення проявляється в таких його характеристиках: правильність, нормативність, адекватність, логічність, різноманітність, естетичність, чистота, доречність [8].

Правильність мовлення – відповідність ustalеним у літературній мові законам, правилам та нормам. Нормативність – дотримання правил усного й писемного мовлення: лексичних (значення слів, семантичні

відтінки слів, сполучуваність слів), граматичних (рід, число, відмінок), орфоепічних (правильна вимова).

Адекватність мовлення – це точність вираження думок, почуттів, ясність, зрозумілість мовлення. Точне мовлення – якщо вжиті слова відповідають своїм усталеним мовним значенням:

Логічність мовлення – це поєднання мислення, мови і мовлення, це ступінь поєднання слів у реченні за законами розумової (мисленнєвої) діяльності. Це відповідність смислових зв'язків і співвідношень одиниць мови в мовленні зв'язкам і співвідношенням предметів і явищ у реальній дійсності.

Різноманітність (багатство) мовлення – це вираження однієї і тієї самої думки, одного й того самого граматичного значення різними способами і засобами.

Естетичність мовлення – це естетична привабливість мовлення, вдале використання естетичних потенцій мови (тон, темп, звучність), наявність образних висловів, приказок, доречних фразеологічних зворотів, цитат; поєднання вербальних і невербальних (жести, міміка; рухи, поза) засобів спілкування.

Чистота мовлення – це відсутність у ньому нелітературних елементів: в орфоепії – правильна літературно-нормативна вимова, відсутність інтерферентних явищ (акценту, змішувань); у словнику – відсутність діалектизмів, слів-паразитів тощо; в інтонації – відсутність брутальних, лайливих, лицемірних ноток, відповідність інтонації змістові та експресії висловлювання.

Доречність мовлення поєднує в собі точність, логічність, виразність, чистоту, відповідає ситуації спілкування, організовує мовлення відповідно до мети висловлювання [8].

Культура мовлення є основою загальної мовної освіти людини. Для чого потрібна мовна освіта людині і що вона дає нашій державі? Відповідь на це запитання ми знаходимо в навчально-виховній концепції вивчення української (державної) мови [21].

- Мовна освіта потрібна для виховання громадян (незалежно від етнічного походження), які вільно володіють державною українською літературною мовою.

- Мовна освіта повинна забезпечити виховання інтелекту держави, тобто виступати «каналом зв'язку» для здобуття інформації з немовних сфер буття, як засіб пізнання світу від конкретно-чуттєвого до понятійно-абстрактного.

- Мова повинна виховувати духовно-емоційну сферу україномовних громадян через органічний зв'язок з національним вихованням. Це дає доступ людини до джерел української, духовності – культури, науки, літератури, мистецтва і традицій; відчуття єдності зі своєю державою, із землею, на якій живеш, з народом – творцем і носієм мови; почуття комфортності від того, що ти вдома, що ти спадкоємець і носій історичної пам'яті однієї з найдавніших мовних культур [20, с. 34].

Відтак, нові мотиви вивчення української мови вимагають оновлення і змісту, і методики її вивчення в усіх ланках освіти від дошкільця до вищої школи.

Культури рідного мовлення потрібно вчити дитину з ранніх років у процесі навчально-мовленнєвої діяльності впродовж перебування дитини в дошкільному закладі.

Навчально-мовленнєва діяльність – це організований, цілеспрямований процес використання мови з метою передавання та засвоєння суспільно-історичного досвіду, оволодіння суспільними способами дій у сфері наукових понять, установа комунікацій та планування своїх дій.

У дошкільному закладі – це специфічна діяльність, яка протікає на мовленнєвому рівні в ході організованих навчальних занять, у мовленнєвих ігрових ситуаціях, у дидактичних іграх.

Навчально-мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку складається з різноманітних видів говоріння (запитання, відповіді, розповіді, описи, переклади тощо) та слухання (слухання мовлення вихователя, однолітків, казки, оповідання, розповіді).

У ході навчально-мовленнєвої діяльності в дітей формуються мовленнєві навички і вміння.

Мовленнєві навички – це автоматизовані дії з мовним матеріалом (лексичним, фонетичним, граматичним) як у процесі слухання, так і у процесі говоріння.

Мовленнєві вміння формуються на основі застосування педагогом мовних моделей, мовленнєвих зразків, інструкцій в ході навчально-мовленнєвої діяльності [6].

Ефективність формування мовленнєвих навичок і вмінь залежить від організації навчально-мовленнєвої діяльності в дошкільному закладі, від урахування науково-теоретичних позицій побудови навчальних програм і методики навчання.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ РІДНОЇ МОВИ

Програма з розвитку мовлення дітей охоплює як функціональний, так і змістовий бік оволодіння мовою.

В основі роботи з розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови лежить поліфункціональність мови і мовлення.

Мова виконує низку функцій, які є життєво важливими для суспільства, окремих соціальних груп, для кожної людини-мовця. Розглянемо їх.

Комунікативна функція – це функція спілкування, яка здійснює інформаційний зв'язок між членами суспільства, задовольняє потребу людини в іншій людині, забезпечує нерозривну єдність людини і мови. Функціональне забезпечення літературної мови в житті української нації полягає в обслуговуванні всіх сфер діяльності суспільства: вона є мовою державного функціонування в Україні, спілкування людей у матеріально-виробничій і культурній сферах, мовою науки і освіти, радіо і телебачення, преси, художньої літератури, засобом вираження національної культури, національної самосвідомості українців.

Експресивна функція – це функція вираження внутрішнього світу людини, емоційна насиченість і забарвленість мовлення кожного індивідуального мовця, кожної особистості.

Номінативна функція – це «омовлення» реального світу, лінгвалізація його речей та явищ або інакше – функція називання. Слова служать для того, щоб ними називали предмети, явища, речі, якості, властивості, ознаки, дії, кількості тощо. Реальний світ, окутий у мовну оболонку, в слова (фрази, речення), існує у свідомості кожної людини.

Гносеологічна функція є засобом пізнання довкілля. Ця функція акумулює досвід попередніх поколінь, фіксує і кодує його в мові і в словнику, граматиці, фонетиці, в текстах. Завдяки мови дитина засвоює цей досвід, прилучається до культурно-історичних цінностей і надбань своїх пращурів.

Мисленнєвотворча функція полягає в тому, що мова є засобом формування думок, оскільки ми мислимо мовними формами, поняттями, які позначені словами. Мислити – означає оперувати мовними поняттями, які дитина повинна засвоїти впродовж свого розвитку та спілкування з дорослими.

Естетична функція мови є знаряддям і матеріалом створення культурних цінностей. Ця функція пов'язана з художнім словом, художньою літературою, фольклором, мистецтвом, її ще називають ейдологічною

(ейдос – образ), функцією образотворення. Через художні образи (тексту, картини) митець спілкується із читачем, слухачем, глядачем. Образність, поетичність мовлення є ознаками його досконалості, культури.

Культуроносна функція органічно пов'язана з попередньою, оскільки мова завжди є носієм культури кожної нації.

Розвиток культури започатковується з розвитку її мовлення: «За станом мови можна встановити стан культури» (В.Гумбольдт), Мова є засобом творення національної духовності й культури. Своєрідність і неповторність національної культури забезпечується специфікою і багатством національної мови. Ось чому розвиток рідного мовлення слід пов'язувати з ознайомленням дітей з національною культурою.

Ідентифікаційна функція полягає в тому, що мова виступає засобом спілкування лише для носіїв цієї мови, для тих, хто її знає, вона ідентифікує носіїв мови в «межах певної спільноти».

Контактовстановлювальна (фатична) функція – це функція, за допомогою якої, мовець готує свого співрозмовника до сприйняття інформації.

Волюнтативна функція полягає у вираженні волі щодо співрозмовника (наказ, запрошення, пропозиція, прохання тощо).

Демонстраційна функція – функція вираження за допомогою мови своєї етнічної, національної приналежності.

Дейктична функція – вказівна, пов'язана з мовою жестів, рухів [5].

Усі ці функції мови тісно взаємопов'язані, поліфункціональність мови необхідно враховувати в навчально-мовленнєвій діяльності дітей дошкільного віку. З поліфункціональності мови випливають принципи організації мовленнєвої діяльності та розвитку мовлення дітей.

ПРИНЦИПИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ І НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ РІДНОЇ МОВИ

Комунікативна спрямованість навчання. Цей принцип означає, що навчання дітей рідної мови повинно бути спрямоване на оволодіння рідною мовою як засобом спілкування; на засвоєння дітьми дошкільного віку навичок розмовної літературної української мови та вміння практично їх використовувати відповідно до ситуації спілкування.

Комплексний підхід до розвитку мовлення передбачає вирішення на одному занятті кількох різних мовленнєвих завдань. Наприклад, словникова робота, граматична правильність та розвиток зв'язного мов-

лення або виховання звукової культури мовлення, словникова робота, розмовне діалогічне мовлення. Педагог працює одночасно над збагаченням словника дітей (гносеологічна функція), правильною звуковимовою слів, інтонаційною виразністю мовлення та активізацією засвоєних слів у зв'язному мовленні.

Принцип сенсорно-лінгвістичного розвитку дитини в процесі навчання її рідної мови. Навчально-мовленнєву діяльність дитини потрібно організовувати так, щоб дитина засвоювала нові слова на основі чуттєвого досвіду (сенсорики) за допомогою різних аналізаторів (зорового, слухового, смакового, дотикового тощо). Дитина повинна спочатку побачити предмет (явище, річ), відчувати всі його властивості (гладенький, м'який, холодний, солодкий тощо) та ознаки, сприйняти цей предмет у взаємозв'язку його якостей, властивостей, ознак. У дитини повинно сформуватись уявлення, образ предмета, а вже потім це уявлення вона позначає словом, яке згодом перетворюється на поняття.

Цей принцип передбачає словникову роботу, спрямовану на введення нової лексики на заняттях з усіх розділів програми виховання і навчання дітей у дошкільному закладі: ознайомлення з довкіллям, природою, образотворча діяльність, художня література, музика, математика, фізичне виховання. Дітям слід пояснити специфічні терміни і поняття, якими вони користуються протягом цих занять (лічба, малювання, аплікація, шиккування тощо).

Принцип взаємозв'язку мислення, мови і мовлення передбачає практичне ознайомлення дітей із граматичними формами рідної мови (рід, число, відмінкові закінчення, клична форма, невідмінювані слова), артикуляцією звуків, багатозначністю слів, синонімами, антонімами, композицією тексту тощо. Ознайомлення відбувається у процесі мовленнєвої діяльності дітей (ігрові вправи, мовленнєві ситуації, розповідання, дидактичні ігри тощо), спрямованої на активізацію їхнього мовлення і розвиток мислення (вправи на класифікацію предметів, узагальнення, абстрагування та ін.). Засвоєння словника є основою засвоєння понять; оволодіння граматичною правильністю мовлення сприяє розвитку логічного мислення, «логіки мови» (К.Д.Ушинський). Оволодіння звуковою культурою мовлення сприяє виразності й емоційності мовлення, культурі мовленнєвого спілкування. Культура мовлення є необхідною умовою культури мислення.

Оволодіваючи мовою, дитина водночас учиться мислити: в неї розвиваються такі розумові операції, як аналіз, синтез, співставлення, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікація. Завдяки мови діти

практично засвоюють операції дедукції (узагальнюють поодинокі факти) та індукції (загальний висновок поширюють на поодинокі факти).

Домінувальна роль діяльності в розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови. Відомо, що психічний розвиток дитини відбувається у процесі її діяльності. Розвинуте мовлення обслуговує всі види діяльності [5].

У лінгводидактиці ствердився діяльнісний підхід до мовлення. Мовлення розглядається як мовленнєва діяльність, у якій у процесі спілкування використовують мовні засоби. Діяльнісний підхід до мовлення сприяє підвищенню ефективності розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови, дає змогу більш чітко спрямувати роботу на формування мовленнєвих умінь і навичок, виступає «показником засвоєння мови» (Н.А.Пашковська). Водночас мовлення є саме продуктом мовленнєвої діяльності, у процесі якої використовуються одиниці мови, її категорії, форми і норми.

Мовленнєва діяльність виявляється у здатності людини до мовлення. Вона має таку саму структуру, як і будь-яка інша діяльність. Мовленнєва діяльність характеризується цілеспрямованістю (наявністю мети, завдань, мотивів), структурністю (мовні дії та операції), планомірністю (складання плану та реалізація його), оцінкою її результатів.

Навчально-мовленнєва діяльність – це організований, цілеспрямований процес використання мови з метою передавання та засвоєння суспільно-історичного досвіду, оволодіння суспільними способами дії у сфері наукових понять, встановлення комунікацій та планування своїх дій. У процесі навчально-мовленнєвої діяльності в дітей формуються мовленнєві навички і вміння. Навчально-мовленнєва діяльність проходить у вигляді занять, у ході яких вихователь може використовувати й інші види діяльності [5].

Кожному віковому періоду психічного розвитку відповідає свій провідний вид діяльності, у ході якої формуються і перебудовуються психічні процеси, від якої залежать психічні зміни особистості, у ході якої виникають нові види діяльності. Протягом перших семи років життя в дитини послідовно змінюються провідні види діяльності: в немовляти – емоційне спілкування дитини з дорослими, в ранньому віці – знарядчево-предметна діяльність, у дошкільному – ігрова. Всі види діяльності дитини взаємопов'язані; та все ж вихователю необхідно враховувати у процесі розвитку мовлення та навчання рідної мови провідний, домінувальний тип діяльності.

Отже, у процесі організації навчально-мовленнєвої діяльності, на мовленнєвих заняттях слід максимально використовувати ігрові методи і прийоми навчання: дидактичні та народні ігри, ігрові мовленнєві (життєві) ситуації, ігрові діалоги, драматизації тощо.

Навчання мови як діяльності передбачає також включення мовлення в різні види діяльності: пізнавальну, художню, театралізовану, конструктивну та ін. Це допоможе створити підґрунтя для оволодіння мовою на чуттєвому досвіді дитини (спостереження у природі, ліплення з глини, малювання фарбами) та в активній захоплюючій діяльності (ігри, театри, драматизація).

Принцип забезпечення максимальної мовленнєвої активності дітей у процесі діяльності та на заняттях. Цього можна досягти, якщо проводити заняття з невеличкими групами дітей, створюючи можливість для активного говоріння кожній дитині. Ефективність кожного мовленнєвого заняття визначається питомою вагою інтенсивної мовленнєвої практики.

Емоційна насиченість заняття забезпечується використанням сюрпризних моментів, ігрових прийомів, різних ігор (дидактичних, народних, рухливих із текстом, театралізованих тощо), віршів, малих фольклорних жанрів, активної діяльності дітей.

Національна спрямованість розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови. Спілкування з дитиною рідною мовою з першого року життя повинно відбуватися в царині кращих зразків українського фольклору: забавлянки, утішки, пісні, ігри-забави, жарти. Впродовж дошкільного віку дітей знайомлять із національними іграшками, посудом, одягом, символами та оберегами, поповнюють словник дітей традиційно українською лексикою (свищики, вишиванка, горнятко, куманець, барильце тощо), приказками та фразеологічними зворотами (як мед, так і ложка; світ за очі; аби день до вечора), образними виразами (зайчик-побігачик, мишка-шкряботушка, червона калина, срібний місяць). Дитина бере участь у святкуванні українських національних свят, вивчає обрядові вірші, пісні. Дитяче мовлення набуває окраси національного колориту.

Принцип оцінки виразності мовлення – це розуміння внутрішнього світу людини, втіленого в мові, вміння висловлювати свої емоції, почуття, оцінювальні судження. Цей принцип реалізується на заняттях з художньої літератури та розвитку мовлення.

Дітей учать емоційно сприймати зміст художніх творів, відчувати характер (радісний, урочистий, сумний, веселий, жартівливий), помі-

чати особливості літературної мови (епітети, повтори, образні вирази), передавати своє ставлення до змісту та персонажів твору, користуватись емоційно-виразними засобами інтонації.

Принцип розвитку чуття мови. Наприкінці дошкільного віку дитина повинна практично засвоїти норми рідної мови (відповідно до орфоепічних вимог), навчитися вільно спілкуватися рідною мовою в будь-яких ситуаціях. За допомогою мовленнєвого зразка вихователь розвиває у дітей у процесі мовленнєвої діяльності лексичне, фонетичне, граматичне, орфоепічне та стилістичне чуття.

Прискорення темпів розвитку мовлення і збагачення мови (або принцип мовної наступності) полягає в поступовому ускладненні змісту, методів і прийомів навчання від групи до групи. Насамперед дітей учать відповідати на запитання за змістом картини, художнього твору, потім складати описові та сюжетні розповіді за зразком вихователя, переказувати художні тексти, а в старшому дошкільному віці вони вже самостійно складають творчі розповіді. Ускладнення навчання дітей рідної мови можна простежити на методичних прийомах: запитання, зразок розповіді, план розповіді, вказівки щодо самостійної розповіді [Богущ А.М.].

Ці принципи стосуються всіх мовних розділів (лексики, фонетики, граматики, зв'язного мовлення) і використовуються у взаємозв'язку. Крім того, кожний мовний розділ має свої часткові спеціальні принципи, яких також потрібно дотримуватись, якщо ми хочемо, щоб дитина засвоїла всі норми літературної української мови вже на етапі дошкільного дитинства.

Наприклад, *спеціальні принципи словникової роботи*:

- а) введення нових слів на основі чуттєвого досвіду (сенсорного виховання);
- б) включення слова в активну пізнавальну діяльність;
- в) вирішення всіх завдань словникової роботи в єдності;
- г) тлумачення дітям змісту понять;
- д) тематичний принцип словникової роботи.

Принципи формування граматичної правильності мовлення:

- 1) принцип однієї трудності (на занятті працюють лише над одним граматичним явищем);
- 2) автоматизація граматичних навичок;
- 3) презентація граматичних явищ з урахуванням віку та етапу навчання і т. ін.

Виховання звукової культури мовлення:

- а) розвиток фонематичного слуху;
- б) оцінка виразності мовлення;
- в) урахування різниці між буквою і звуком (вимова, написання);
- г) заміна діалектної вимови літературною тощо.

У галузі зв'язного мовлення:

- а) навчання за зразком вихователя;
- б) принцип самостійної побудови тексту тощо.

Усі принципи – і загальні, і спеціальні – використовуються у взаємодії, вони зумовлюють ефективність мовленнєвого розвитку дитини.

БАЗОВИЙ КОМПОНЕНТ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Уперше в історії розвитку дошкільного виховання в Україні в 1998 р. було розроблено Державний стандарт дошкільної ланки освіти – Базовий компонент дошкільної освіти (БКДО) [2].

БКДО визначає обов'язковий мінімум змісту основних освітніх програм, обсяг навантаження, вимоги до рівня розвиненості, вихованості та навченості дитини семи (шести) років, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті [2, с. 13].

Базовий компонент дошкільної освіти – це мінімально достатній та необхідний дитині для нормального функціонування в довкіллі ступінь компетентності, який передбачає набір особистісних властивостей, розвинених потреб і здібностей, елементарних теоретичних уявлень та життєво важливих практичних умінь, що гарантують дошкільнику придатність до життя, вміння орієнтуватись у ньому, адекватно реагувати на явища, події, людей.

Базовий компонент дошкільної освіти визначив і кінцеву мету дошкільної освіти – сформувати базис особистісної культури дитини через відкриття їй світу в його цілісності та різноманітності.

Розробка змісту БКДО та його реалізація враховує, принаймні, три позиції: базові характеристики особистості, якісні новоутворення та вікову сензитивність.

Базовими характеристиками дитини-дошкільника психологи визнають такі психічні якості та властивості, як-от: креативність, ініціативність, самостійність і відповідальність, довільність, свобода поведінки та безпека, самосвідомість і самооцінка.

Якісними новоутвореннями психічного розвитку є класична формула «Я сам» трирічної дитини, оволодіння діалогічним (у молодшому віці) і монологічним (у середньому віці) мовленням; поява планувальної, регулювальної функцій у 6 років; довільність поведінки; самостійність дітей старшого дошкільного віку і т. ін.

Під сензитивними періодами розвитку розуміють найбільш сприятливий вік для засвоєння певного матеріалу і набуття знань, умінь і навичок у певному виді діяльності, наприклад, в оволодінні мовою – це вік від 2 до 5 років.

Дія першого варіанта БКДО завершилась у 2008 р., оскільки за Законом України «Про дошкільну освіту» кожні 10 років відбувається оновлення державних стандартів освіти.

У 2012 р. було прийнято нову редакцію БКДО в Україні, яка ґрунтується (як і попередня) на основних положеннях Міжнародної конвенції ООН про права дитини, Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», інших нормативних актах у галузі дитинства [3].

Засадами нового Базового компонента дошкільної освіти виступили:

- визнання самоцінності дошкільного дитинства, його особливої ролі в розвитку особистості;
- збереження дитячої субкультури;
- створення сприятливих умов для формування особистісної зрілості дитини, її базових якостей;
- пріоритет повноцінного проживання дитиною сьогодення у порівнянні з підготовкою до майбутнього етапу життя;
- повага до дитини, врахування індивідуального особистого досвіду дошкільника;
- компетентнісний підхід до розвитку особистості, збалансованість набутих знань, умінь, навичок, сформованих бажань, інтересів, намірів та особистісних якостей і вольової поведінки дитини;
- надання пріоритету соціально-моральному розвитку особистості, формування у дітей уміння узгоджувати особисті інтереси з колективними;
- формування у дітей цілісної, реалістичної картини світу, основ світогляду.

Базовий компонент дошкільної освіти – це Державний стандарт дошкільної освіти України, який реалізується програмами та навчально-методичним забезпеченням, що затверджуються Міністерством освіти і науки України. У ньому зведено норми і положен-

ня, що визначають державні вимоги до рівня освіченості, розвиненості та вихованості дитини 6-7 років; сумарний кінцевий показник набутих компетенцій випускником дошкільного навчального закладу перед вступом його до школи [3].

БКДО передбачає засвоєння її змісту як завершеного етапу, розрахованого на весь період дошкільного дитинства, сформованість мінімально достатнього та необхідного рівня освітніх компетенцій дитини перших 6-7 років життя, що забезпечує її повноцінний психофізичний та особистісний розвиток і психологічну готовність до навчання у школі. Визначені Базовим компонентом дошкільної освіти вимоги до обсягу необхідної інформації, життєво важливих умінь і навичок, системи ціннісних ставлень до світу та самої себе є обов'язковими для виконання всіма учасниками освітнього процесу в дошкільних закладах, незалежно від їхнього підпорядкування, типу і форм власності.

Зміст БКДО побудовано відповідно до вікових можливостей дітей на основі компетентнісного підходу, тобто спрямованості навчально-виховного процесу на досягнення соціально закріпленого результату (заданої норми, вимог до розвиненості, навченості та вихованості дитини), що зумовлює необхідність чіткого визначення засвоєння дитиною змісту освітніх ліній (знає, обізнана, розуміє, уміє, усвідомлює, здатна, дотримується, застосовує; виявляє ставлення, оцінює), орієнтує освітян на цілісний і загальний розвиток дитини, підкреслює важливість закладання в дошкільному віці фундаменту для набуття у подальшому спеціальних знань та вмінь. Увага педагога має спрямовуватися на головні лінії розвитку фізичного, психічного та морально-духовного здоров'я, особистісних цінностей як своєрідного внутрішнього стрижня, ціннісної етичної орієнтації із формування навичок практичного життя, емоційної сприйнятливості та сприяння розвитку індивідуальності дитини.

Набуття різних видів компетенцій дитиною дошкільного віку відбувається в різних видах діяльності (ігровій – провідній для дітей дошкільного віку; руховій; природничій; предметній; образотворчій, музичній, театральній, літературній; сенсорно-пізнавальній і математичній; мовленнєвій; соціокультурній та ін.) і вимагає практичного засвоєння дитиною системи елементарних (доступних) знань про себе та довкілля, моральних цінностей, уміння доречно застосовувати набуту інформацію. Життєво компетентний дошкільник поводить себе самостійно і конструктивно в різних соціальних і життєвих ситуаціях.

Розвиненість та зрілість емоційних, когнітивних, вольових психічних процесів надає дитині якісно нові можливості прояву свого «Я» у

всіх видах діяльності. Дитина може діяти не тільки за зразком, але й на творчому рівні, що забезпечує гармонійне поєднання рушійних сил активності дитини, спрямованих на здобуття знань, умінь, навичок та реалізацію особистісних механізмів регуляції своєї поведінки для досягнення поставленої мети. Творчі діяльнісні досягнення дитини характеризують прояв її здібностей (рухових, комунікативних, пізнавальних, мовленнєвих, образотворчих, музичних та інших).

БКДО спрямовує зусилля батьків, педагогів, психологів на розвиток творчого потенціалу дитини, що має свої особливості у дошкільному дитинстві, на своєчасне підтримання досягнень індивідуальної своєрідності неповторного життєвого шляху дитини, забезпечення психолого-педагогічного супроводу розвитку дитини у дошкільні роки.

Подальший індивідуальний шлях розвитку особистості дитини продовжується в початковій школі. Підготовка дітей до школи має відповідати вимогам та критеріям оцінки дошкільної зрілості дитини. Така підготовка передбачає фізичний, емоційний, пізнавальний і особистісний розвиток дитини, готовність до взаємодії з довколишнім світом, розвиток специфічних видів діяльності дошкільників, які є фундаментальними для дошкільного дитинства та визначають і забезпечують адаптацію дитини до нового соціального статусу – школяра. Сформованість самосвідомості, адекватної ідентифікації себе зі своїм «Я», уміння співвідносити свої бажання, можливості та прагнення до здійснення мети діяльності, здатність уявляти себе в минулому, теперішньому, майбутньому часі, орієнтуватись у своїх основних правах і обов'язках – характеризує дошкільну зрілість дитини та її психологічну готовність до систематичного навчання у школі [3].

Вперше нова редакція Базового компонента визначає зміст і структуру дошкільної освіти за його інваріантною і варіативною складовими.

Інваріантна складова змісту дошкільної освіти формується на державному рівні і є обов'язковою для всіх дошкільних навчальних закладів незалежно від їхнього підпорядкування та форми власності. Інваріантну частину змісту дошкільної освіти систематизовано за освітніми лініями: «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина в природному довкіллі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Мовлення дитини», що забезпечує безперервність змісту освітніх ліній дошкільної та початкової ланок. Виключення з інваріантної складової будь-якої з освітніх ліній порушує цілісність розвитку дитини на рівні дошкільної освіти і наступність її в початковій школі.

Варіативна складова змісту дошкільної освіти визначається дошкільним навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, навчальних закладів, індивідуальних освітніх запитів дітей та (або) побажань батьків, або осіб, які їх замінюють. Вперше до варіативної частини БКДО введено навчання дітей іноземної мови.

Як бачимо, вперше в новій редакції БКДО виокремлено самостійну освітню лінію «Мовлення дитини».

Кожна освітня лінія БКДО завершується узагальненим визначенням результату освітньої роботи – сформованістю певного виду компетенцій.

Зауважимо, що в науково-педагогічній літературі неоднозначно використовують терміни «компетентність» і «компетенція». Ми розмежуємо визначення означених понять таким чином.

Компетентність – це сформована інтегрована особистісна якість людини, яка набувається у процесі навчання і охоплює не тільки знання, вміння і навички, а й набутий життєвий досвід, сформовані особистісні цінності, власне ставлення до соціального й природного довкілля, яка цілісно реалізується в конкретній ситуації (соціальній, навчальній, професійній і т. ін.).

Компетентність є результатом попередньо набутих різних видів предметних (чи освітніх, змістових) компетенцій.

Компетенція – це соціально закріплений результат освіти (стандартами, програмами і т. ін.), наперед задана норма (вимога) до освітньої підготовки дитини, необхідної для її якісної продуктивної діяльності в певній освітній, змістовій чи предметній галузі. Отже, ознакою компетенції є її специфічний, предметний характер. Відтак, враховуючи вік дітей дошкільного віку, їхній обмежений досвід, у новій редакції БКДО компетентнісний підхід передбачає формування у дітей різних видів компетенцій як кінцевого результату засвоєння дитиною освітніх ліній. У цьому ми вбачаємо один із напрямів забезпечення наступності між державними стандартами початкової і дошкільної ланок освіти.

Освітня лінія «Мовлення дитини» передбачає засвоєння дитиною культури мовлення та спілкування, елементарних правил користування мовою у різних життєвих ситуаціях. Оволодіння мовою як засобом пізнання і способом специфічно людського спілкування є найбільш вагомим досягненням дошкільного дитинства. Мовне виховання забезпечує духовно-емоційний розвиток дитини через органічний зв'язок із національним вихованням. Мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку складається із різних видів говоріння та слухання, у процесі якої формуються мовленнєві вміння і навички.

Вперше у БКДО передбачено навчання дітей інших національностей української мови. Вивчення української мови в дошкільних навчальних закладах національних спільнот передбачає залучення дітей інших національностей, які є громадянами України, до оволодіння українською мовою як державною на рівні вільного спілкування з іншими дітьми і дорослими, виховання інтересу та позитивного ставлення до української мови.

Подаємо зміст освітньої лінії нової редакції БКДО «Мовлення дитини».

Освітня лінія «Мовлення дитини»

Зміст освіти	Результати освітньої роботи
Лексична компетенція	Оперує узагальненими словами різного порядку, стійкими загальноживаними словосполученнями; мовлення дітей набуває образності; за кількісною та якісною характеристикою словник дитини сягає такого рівня, що вона може легко спілкуватися з дорослими і дітьми, підтримувати розмову на будь-яку тему в межах свого розуміння
Граматична правильність мовлення	Вживає всі частини мови (іменники, дієслова, прикметники, частки, вигукі, сполучники і сполучні слова); утворює різні форми дієслів і прикметників; практично засвоює всі граматичні категорії (рід, число, відмінкові закінчення) та поодинокі граматичні форми; узгоджує слова у словосполученнях і реченнях згідно з мовними нормами; створює нові слова за допомогою суфіксів, префіксів, споріднені і спільно-кореневі слова; володіє елементарними навичками корекції та самокорекції мовлення, помічає і виправляє помилки; вживає різні за складністю типи речень (прості, складні, складносурядні, складнопідрядні із сполучниками і сполучними словами)
Граматична компетенція	Вживає (неусвідомлено) граматичні форми рідної мови згідно із законами і нормами граматики (рід, число, відмінок, дієвідміна, клична форма тощо), має розвинене чуття граматичної форми; наявні корекційні навички щодо правильності вживання граматичних форм та порядку слів у реченні
Зв'язне мовлення	
Діалогічне мовлення	Вільно, невимушено вступає в розмову з дітьми, дорослими (як знайомими, так і незнайомими); підтримує запропонований діалог відповідно до теми, не втручається в розмову інших; буде запропонований діалог відповідно до теми;

	відповідає на запитання за змістом картин, художніх творів; виконує словесні доручення, звітує про їх виконання; вміє запитати, відповісти на запитання, заперечити, подякувати, вибачитися, розповісти про себе, започаткувати діалог; передавати словами і мімікою свою готовність спілкуватись, обмінюватись інформацією, брати почуте до уваги, домовлятися; ввічливо ставиться до партнерів по спілкуванню; виявляє свою зацікавленість у розмові, щирість висловлювання, враховує емоційний стан співрозмовників; розуміє, що словом можна не лише підняти настрій, але й образити; вживає лагідні, пестливі слова
Діалогічна компетенція	Ініціює і підтримує розпочату розмову в різних ситуаціях спілкування, відповідає на запитання співрозмовника і звертається із запитаннями, орієнтується в ситуації спілкування, вживає відповідні мовні і немовні засоби для вирішення комунікативних завдань; дотримується правил мовленнєвої поведінки та мовленнєвого етикету і коректно виявляє власне емоційне ставлення до предмета розмови і співрозмовника та коригує його залежно від ситуації спілкування
Монологічне мовлення	Складає різні види розповідей: описові, сюжетні, творчі (розповіді-повідомлення, роздуми, пояснення, етюди), переказує художні тексти, складає розповіді як за планом вихователя, так і самостійно; розповідає про події із власного життя, за змістом картин, художніх творів, на запропоновану тему, за ігровою та уявною ситуаціями, за результатами спостережень та власної діяльності; самостійно розповідає знайомі казки, вміє пояснити хід наступної гри, майбутній сюжет малюнка, аплікації, виробу; планує, пояснює і регулює свої дії
Монологічна компетенція	Володіє навичками розгорнутого, послідовного, логічного, зв'язного мовлення; складає різного типу розповіді, імпровізує, розмірковує про предмети, явища, події, друзів; доходить елементарних узагальнень, висновків; висловлює зв'язні самостійні оцінні судження стосовно різних явищ, подій, поведінки людей, героїв художніх творів; виявляє словесну творчість у різних видах мовленнєвої діяльності
Українська мова як державна	Розуміє, що в Україні українська мова є державною; розрізняє близькі, але не однакові звуки рідної та української мов; розпізнає нові звуки; правильно і чітко вимовляє всі звуки епічних норм української мови; слухає і розуміє мовлення

	дорослих, казки, оповідання, вірші, запам'ятовує їх; володіє діалогічним мовленням: ініціює, продовжує і завершує діалог, використовуючи етикетну українську лексику; переказує невеличкі тексти та казки, складає різні типи розповідей (описові, сюжетні, із власного досвіду тощо) як за зразком вихователя, так і самостійно; спілкується українською мовою залежно від ситуації
Мовленнєва компетенція	Інтегроване вміння адекватно й доречно спілкуватись рідною мовою в різних життєвих ситуаціях (висловлювати свої думки, наміри, бажання, прохання), розповідати, пояснювати, розмірковувати, оцінювати, використовувати як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності, форми ввічливості (мовленнєвий етикет); спостерігати за своїм мовленням та мовленням інших, виправляти помилки, дотримуючись загальної культури мовлення, прагне творчо самореалізуватися. Мовленнєва компетенція передбачає сформованість фонетичної, лексичної, граматичної, діалогічної та монологічної компетенцій
Комунікативна компетенція	Комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування, стриманість у спілкуванні; культура мовленнєвої комунікації. Комунікативна компетенція передбачає сформованість усіх видів мовленнєвої компетенції [3]

Варіативна частина.

Освітня лінія «Іноземна мова»

Зміст освіти	Результати освітньої роботи
Комунікативно-мовленнєва компетенція	Здатність розуміти іноземну мову (звертання, ввічливі форми, тексти віршів, пісень, казок, мультфільмів, ігор); брати участь у діалозі; ставити запитання і відповідати на них за змістом картин, художніх текстів; звертатись із вказівками, командами, проханнями; організовувати гру з текстом іноземною мовою; здатність розповісти про себе іншим (назвати ім'я, вік, місце проживання, членів родини), доречно вживати засвоєні мовленнєві зразки; називати знайомі предмети, їх якості, ознаки, властивості; будувати висловлювання із двох-трьох речень. Виявляє потребу та інтерес до спілкування іноземною мовою в межах вивчених тем; активно вступає в діалог; ініціює спілкування

ЗМІСТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НАВЧАННЯ ДІТЕЙ РІДНОЇ МОВИ

Навчання мови і розвиток мовлення дітей не зводяться лише до мовленнєвої діяльності, до реалізації і використання мовної системи. Оскільки мова і мовлення обслуговують всі види діяльності дитини, доречним буде говорити про взаємозв'язок усіх видів діяльності в мовленнєвому спілкуванні, про «інтерактивну (взаємодіючу) діяльність» (К. Менг).

Інтерактивна діяльність обов'язково передбачає наявність певних знань, умінь і навичок з різних видів діяльності, що є однією з базових характеристик особистості, її компетентності.

Отже, різних видів мовленнєвої компетенції потрібно навчати дітей уже з раннього віку. Ще до школи дитина повинна засвоїти відповідні мовленнєві знання, вміння і навички, необхідні їй для спілкування. Для цього потрібно лише дібрати адекватні методи і прийоми розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови. Розглянемо їх [7].

Лексична компетенція ґрунтується на словниковій роботі з дітьми. Завдання словникової роботи в дошкільному закладі:

1. збагачення словника дітей новою лексикою;
2. активізація словника;
3. уточнення значення окремих слів і словосполучень;
4. заміна діалектизмів, говірок словами літературної мови;
5. розвиток образного мовлення – збагачення активного словника дітей образними виразами (із текстів художніх творів, казок), приказками, прислів'ями, скоромовками, загадками; епітетами; метафорами;
6. ознайомлення дітей зі значенням слова, навчання розуміння багатозначності, синонімічності та переносного значення слів;
7. засвоєння узагальнювальних понять.

Здійснення завдань словникової роботи відбувається за тематичним принципом, який допомагає згрупувати лексику (різні частини мови) в одну тему. Це значно підвищує темпи засвоєння словника. Тому в програмі словникова робота подається за темами. Так, у кожній віковій групі чітко визначені теми словникової роботи. Наприклад, на четвертому році життя пропонуються теми «Сім'я», «Ігри та іграшки», «Професії», «Побутові предмети», «Меблі», «Одяг і взуття», «Тварини», «Пори року», «Свята». Поступово кількість тем збільшується відповідно до віку дітей.

Провідним методом словникової роботи є використання дидактичних ігор з іграшками, картинками, предметами та словесних дидактичних ігор. Добираючи гру, вихователь має чітко визначити її мету. Відповідно до завдань словникової роботи наводимо перелік дидактичних ігор: активізація і закріплення словника («Чарівна торбинка», «Що це?», «Що змінилося?», «Відгадай, що заховали», «Що потрібно?», «Додай слово», «Що буває широке (довге, вузьке)?», «Що подарувати Наталці?», «Хто назве більше предметів або дій?», «Добери слово», «Погодуємо ляльку», «Покладемо ляльку спати», «Одягнемо ляльку на црогулянку», «Обладнаємо ляльці кімнату», «Зустріч нової ляльки», «Купання ляльки», «Попрасуємо ляльці одяг», «Лялька обідає» і т. ін.); вживання узагальнювальних слів («Що це?», «Назви одним словом», «Коли це буває?», «Крамниця», «Пори року»); класифікація предметів («Назви три предмета», «Що зайве?», «Четвертий зайвий», «Кожному своє місце», «Наведи порядок», «Що садять на городі?», «Що росте в саду, в полі, на луках?», «Птахи, звірі, риби»); вживання антонімів, синонімів («Назви, який?», «Як інакше?», «Навпаки», «Чорне – біле»); співвідношення частин і цілого («Склади предмет», «Розрізні картинки», «Плутанина», «Наведи порядок»); закріплення назв кольорів та їх відтінків («Веселка», «Знайди такий самий», «В яку коробку?», «Кольорова крамниця»); на уточнення значення слів («У нас на гостинах Незнайко», «Хто з них правий?», «Мальвіна вчить Буратіно ввічливості», «Хто більше помітив небувальщин?»).

Для збагачення словника використовують і дидактичні вправи. Серед них вправи на добір епітетів до предмета (дерева які? – високі, стрункі, зелені, голі), впізнавання предмета за епітетами (червоний, гумовий, круглий – що це? – м'яч); добір дій до предмета (кішка, що робить? – нявчить, муркоче, лежить, біжить, спить, ловить, хлебче, годує, грається, вмивається, сидить); до дії предмета (світить, гріє, припікає, зігріває – що це? – сонце); називання складових частин цілого (будинок – дах, стіни, вікна, двері, поверхи, під'їзди, ганок); класифікація предметів («Скажи одним словом», «Склади докупи»); різний ступінь узагальнення (Дай три назви і більше: конвалії – квіти – рослина; борщ – страва – їжа – продукт харчування); утворення слів за допомогою префіксів, суфіксів (їхати, приїхати, від'їхати, заїхати, в'їхати, виїхати, під'їхати; ліс – лісок – лісочок – лісовичок – лісовик – лісище).

Фонетична компетенція формується у процесі роботи з вихання звукової культури мовлення.

Основні завдання дошкільного закладу щодо виховання звукової культури мовлення:

1. розвиток артикуляційного апарату дитини (м'язи мовленнєвого апарату);
2. ознайомлення дітей із будовою мовленнєвого апарату;
3. розвиток мовленнєвого дихання;
4. розвиток фонематичного слуху;
5. оволодіння правильною вимовою всіх звуків рідної мови;
6. удосконалення дикції;
7. розвиток інтонаційної виразності мовлення (інтонація, темп, тембр, сила голосу, мелодика, наголос тощо);
8. робота над усвідомленням дітьми звукового складу рідної мови.

Всі завдання виховання звукової культури здійснюються в єдності і забезпечують формування у дітей фонетичної компетенції.

Провідними методами виховання звукової культури мовлення є дидактичні ігри та вправи, у процесі яких удосконалюються всі компоненти звукової культури мовлення. Щоб навчити дітей правильно і чітко вимовляти звуки, слід проводити ігри: «Вимовляй так, як я», «Оркестр», «Назви і відгадай», «Крамниця», «Комар», «Покатаємося на кониківі», «Жуки», «Літаки», «Що скавав (узяв) Петрушка?», «Виправ Незнайку», «Допоможемо Буратіно», «Чого не вистачає?», «Луна», «Паровоз», «Підкажи Петрушці звук», «Ось так вимовляються звуки».

Розвитку фонематичного слуху сприяють ігри: «Тиша», «Телефон», «Зіпсований телефон», «Тиха і гучна музика», «Що як звучить?», «Відгадай звук», «Упізнай, хто це», «Тук-тук», «Зозуля», «Про що говорить кімната (вулиця, ліс)?», «Доручення», «Хто краще чує?».

Для розвитку мовленнєвого дихання пропонують ігри: «Сніжинки», «Летять сніжинки», «Листочки», «Вітерець», «У лісі», «Вітряк», «У кого далі полетять пелюстки?», «Дмухай сильніше». Для вироблення інтонаційної виразності мовлення (сили голосу, темпу, логічних наголосів, інтонації, ритму) ефективними є ігри: «Мавпочки», «Хто що почув?», «Тихо – голосно», «Пішли – поїхали», «Вимовляй так, як я», «Допоможемо Незнайкові».

З метою формування у дітей умінь виконувати звуковий аналіз слів, закріплення знань про слово і речення доцільно проводити такі ігри: «Добери різні слова», «Підкажи словом», «Поверни слово», «Чи однаково звучать слова?», «Слова забули своє місце», «Злови м'яч», «Живі слова», «Як Мишко вчився говорити», «Про Сашка і сніговика»,

«Що написав нам Петрушка?», «Ведмедик дізнається, що таке наго-лос», «Як звати друзів?»).

Для підготовки правильної вимови шиплячих звуків ([ш], [ж], [ч]) виконують відповідні вправи. Наприклад:

Вправа 1. Підняти язик на верхню губу, потім опустити на нижню і повернути його у вихідне положення.

Вправа 2. Висунути язик якомога вужче і потім широко його роз-пластати.

Вправа 3. Для того щоб язик був широкий і спокійний, треба при-тиснути його губами 5-6 разів, вимовляючи «пя-пя-пя», а потім відкри-ти рот і потримати широкий язик у спокійному положенні. Вихователь у цей час лічить від 1 до 10.

Вправа 4. Відкрити рот, покласти широкий язик між зубами (зуби не торкаються язика) і, вимовляючи звуки [и], [і], [о], потримати його в цьому положенні. Вихователь лічить від 1 до 10.

Вправа 5. Відкрити рот, покласти широкий язик на верхню губу (губу не натягувати на верхні зуби) і здувати ватку зі столу, ніби вимов-ляючи звук [ф].

Вправа 6. Обвести кінчиком язика верхню губу (неначе злизати варення), роблячи рухи язиком зверху вниз (нижньою губою не допо-магати).

Вправа 7. Показати зуби і сховати їх або пошепки вимовляти звуки [и-е, и-е-и-е]. Потім стулити губи і витягнути їх уперед.

Вправа 8. Відкрити рот і торкнутися кінчиком язика піднебіння, ро-блячи рухи вперед-назад, як штукатур білить щіткою стелю. При цьому слід стежити, щоб нижня щелепа була нерухомою.

Для розвитку мовленнєвого дихання доцільно провести дидактичні вправи на здування з долоні пелюсток, шматочків паперу, кульок вати, пушинок кульбаби. Слід також виконувати вправи на перекочування си-лою видихуваного повітря кульки по столу, підтримування пушинок у повітрі силою видиху, утворення бульбашок на воді (дитина дмухає з такою силою, щоб на воді з'явилися бульбашки), пускання паперових і пластмасових корабликів у мисці або у ванні з водою; прокочування олівців силою видихуваного повітря; дмухання в порожню пляшку. Крім того можна використовувати вправи: «Дмухай на метелика», «На гойдалці», «Гарячий чай», «Рубання дров», «Мильні бульбашки». У ді-тей 3-4 років тривалість видиху повинна відповідати фразі у 2-3 слова, 5-6 років – 3-5 слів. Тривалість між видихом і вдихом має дорівнювати фразі «достатньо, ще раз».

З метою закріплення звукової вимови використовуються чистомовки. Вихователь може скласти їх сам на кожний звук. Наприклад:

Би-би-би – зелені боби,
Пи-пи-пи – яблука купи,
Бі-бі-бі – я скажу тобі,
Пі-пі-пі – смітинки у крупі,
Ти-ти-ти – висока рости.

Із дітьми середньої і старшої груп можна вивчати скоромовки, запропоновувати для запам'ятовування короткі вірші із складними звуками.

Граматична компетенція. Змістом її є формування граматичної правильності мовлення дітей у практичній мовленнєвій діяльності.

Завдання формування граматичної правильності мовлення в дошкільному закладі:

1. практичне ознайомлення дітей із граматичними формами рідної мови (морфологічний склад – частини мови; рід, число, відмінок, дієвідміна тощо);
2. засвоєння правильної словозміни слів – відмінкові закінчення, узгодження слів у реченні, чергування звуків в основі слів, невідмінювані слова, зміна наголосів тощо;
3. засвоєння основних способів словотворення української мови – суфіксальний, префіксальний тощо;
4. формування орієнтації дитини на звуковий бік слова;
5. удосконалення синтаксичного боку мовлення – засвоєння різних типів речення зі сполучниками та сполучними словами; речення з однорідними членами, прямою мовою правильна побудова речень;
6. навчання висловлювати ту саму думку за допомогою різних граматичних форм;
7. формування граматичного чуття рідної мови, чуття помилок, зачатків самокорекції, самоконтролю та взаємоконтролю мовлення.

Найбільш ефективним методом формування у дітей знань із граматичної будови мови є дидактичні ігри. Це можуть бути ігри на вживання іменників у родовому і називному відмінках множини: «Чого (кого) не стало?», «Чого не вистачає кравчині для роботи?», «Чого більше?», «Крамниця», «Що змінилося?» «Назви предмет», «Пошта», «Листоноша приніс листівки», на відмінювання іменників у родовому й знахідному відмінках однини й множини («Чого не вистачає Мишкові, щоб піти на прогулянку?», «Що я бачив?», «Розкажи про картину», «Чарівна торбинка», «Відгадай, де я був», «Доручення»), на вживання роду іменників («Лото», «Парні картинки», «Три кишеньки», «Плутанина»,

«Одягни ляльку», «Крамниця іграшок»), на вживання невідмінюваних іменників («Подивись і запам'ятай», «На гостинах у ляльки», «Що я чув по радіо?», «Розмитий лист», «Загадка»), на вживання дієслівних форм («Малює на прогулянці», «Що ми робимо?», «Що написано в листі?», «Ви хочете – ми хочемо», «Мишко, зроби», «Ведмедик і Буратіно розмовляють по телефону»), на відмінювання іменників, що означають назви дитинчат тварин («Хто в кого?», «Теремок», «Чий будинок?», «Розклади по порядку», «Впізнай, хто це», «Чия це мама?», «Кого не стало?»), на узгодження числівників з іменниками («Що змінилося?», «Полічи, скільки»), на відмінювання іменників, що вживаються тільки в однині або множині («Кому що потрібно?», «Що ми задумали?»), на вживання прийменників («Сховай зайчика», «Де ведмедик?», «Що змінилося?»), на виправлення граматичних та синтаксичних помилок («Так чи не так?», «Виправ Петрушку», «Незнайко у школі», «Хто сказав правильно?», «На уроці рідної мови »).

У дітей старшого дошкільного віку вміння правильно вживати граматичні форми слів формують за допомогою дидактичних вправ.

Доцільно запропонувати вправи на відмінювання дієслівних форм (бігати – біжу, їздити – їжджу, носити – ношу, хотіти – хочемо, просити – прошу – просимо, водити – воджу – водить і т. ін.):

- Ми бігаємо. Як ти скажеш про себе? Я біжу.
- Як ти скажеш про Юрка?
- Юрко біжить.
- Як ти скажеш про них?
- Вони біжать.

Узгодження числівників і прикметників з іменниками:

- Червоний олівець. Про що можна сказати «червоний»? (Червоний прапор, червоний помідор, червоний м'яч, червоний бант).

- Як сказати про воду? Вода яка?
- Холодна, тепла, прозора, чиста.
- Молоко яке?
- Біле, смачне, тепле, парне, холодне, кисле, солодке.

Утворення порівняльних ступенів прикметників:

- Весною тепло, а влітку... (тепліше).
- Вода холодна, а лід... (холодніший).

Утворення прикметників із двох слів:

- Довге вухо. Як сказати про це одним словом? (Довговухий.)
- Сірі очі. Як сказати одним словом? (Сіроокий.)

Утворення дієприкметників:

- Розбили тарілку. Як про неї можна сказати? (Розбита тарілка.)
- Розлили молоко. Як можна про нього сказати? (Розлите молоко)

Утворення іменників за допомогою суфіксів:

- Вовчєня. Хто в нього мама?
- Вовчиця.
- Зайчєня. Хто в нього мама?
- Зайчиха.
- Машина, що ріже овочі. Як про неї можна сказати одним словом (Овочерізка.)

Відмінювання іменників:

- Качка кличе кого? (Каченят.)

Відмінювання займенників:

- У мене лялька. Як сказати про Оксану?
- У неї лялька.
- Про Юрка?
- У нього лялька.
- Про них обох?
- У них лялька.

Вживання часу дієслів:

- Що я (ти, він, вони, ми) роблю? .
- Що я (ти, він, вони, ми) робитиму?
- Що я (ти, він, вони, ми) робив?
- Що я (ти, він, вони, ми) зроблю?
- Що було влітку? Що буде взимку?

Утворення споріднених слів:

- Які слова можна утворити від слова «рука»?
- Ручка, рученька, ручище, ручний, рукастий.

Одним із методів формування граматичної правильності мовлення є розповіді, складені вихователем. У них повинні бути слова, в яких діти найчастіше припускаються граматичних помилок (вухо, кашне, піаніно, кіно). Вихователь може дати дітям завдання скласти розповіді з відповідним словом або кількома словами. Для закріплення граматичних форм можна використати малі жанри фольклору та тексти художніх творів,) віршів.

Діалогічна та монологічна компетенції. Зв'язне мовлення включає два типи – діалогічне та монологічне мовлення. У пропонованій програмі особлива увага звертається на розвиток діалогічного мовлення та етичних засад спілкування в усіх вікових групах.

Завдання з розвитку діалогічного мовлення:

- а) вчити дітей відповідати на запитання та звертатися до інших із запитаннями;
- б) підтримувати розмову; продовжувати її відповідно до ситуації спілкування;
- в) виявляти ініціативу в розмові з дорослими та дітьми;
- г) будувати діалог на запропоновану тему (друга, третя, четверта... репліки діалогу).

Завдання з розвитку монологічного мовлення:

- а) вчити дітей зв'язно відповідати на запитання за змістом сюжетної картини та художнього тексту (казка, оповідання, вірш, розповідь);
- б) описувати предмети, іграшки, дії, ситуації, картини;
- в) розповідати про події із власного досвіду, за змістом сюжетних картин, із тем, запропонованих вихователем та обраних самостійно (творчі розповіді);
- г) переказувати зміст знайомих художніх текстів;
- д) оволодіти різними типами висловлювань (розповідей) – описами, розповідями, повідомленнями, міркуваннями, поясненнями.

У молодших групах провідними методами розвитку діалогічного мовлення є розглядання картинок та бесіда за їх змістом, ігри-інсценізації, дидактичні ігри («Познайомимося з ляльками», «Нова лялька», «У гостях у ведмедика (у ляльки)», «Поговоримо з Оксаною», «У гостях у казки», «Три ведмеді»). З другої половини року в середній та у старшій грудах уводиться бесіда як спеціальне заняття для діалогічного мовлення. Такі бесіди проводяться на основі знань, здобутих дітьми під час занять із ознайомлення з довкіллям за темами, визначеними у програмі.

Для навчання діалогічного мовлення використовують тематичні ігри, мовленнєві ситуації, побудовані на діалозі. Це можуть бути невеличкі інсценізації: «Знайомство», «Зустріч друзів», «У лікаря», «У крамниці», «Розмова по телефону», «У гостях», «Після перегляду кінофільму», «Сім'я», «У бібліотеці».

Працюючи над розвитком монологічного мовлення, вихователь застосовує такі методи роботи: розповідь за сюжетними дидактичними картинками; переказ художніх творів (оповідань, казок); опис іграшок, предметів, картинок; складання порівняльної описової розповіді за 2-3 предметами, картинками; складання розповіді з власного досвіду; сюжетна розповідь про одну іграшку або набір іграшок; розповідь

про смішний випадок; розповідь за опорними словами; продовження розповіді вихователя; описова творча розповідь (розповідь-етюд, розповідь-мініатюра); розповідь з теми та за планом вихователя; складання казок; складання листів; складання описових загадок.

Для розвитку монологічного мовлення широко використовуються ігри з предметами («Опиши предмет», «Дізнайся, що задумали», «Крамниця»), із картинками («Пошта, листоноша, радіо», «Опиши картинку», «Цікаві подорожі»), словесні дидактичні ігри («Подорож уночі (вдень)», «Пори року», «Коли це буває?», «Де ми були?» і т. ін). Розвитку монологічного мовлення сприяє розв'язування мовленнєвих логічних задач, що їх пропонують на заняттях у старшому дошкільному віці.

Комунікативна компетенція – її формування спрямоване на розвиток культури мовленнєвого спілкування, мовленнєвого етикету та етичних норм спілкування.

Кінцевою метою роботи з розвитку мовлення в дошкільному закладі є формування культури спілкування, тому завданнями формування комунікативної компетенції в дітей дошкільного віку є:

а) розвиток комунікативних здібностей дітей відповідно до кожного вікового періоду – емоційне спілкування з дорослими, спілкування з однолітками, ініціативне спілкування із співрозмовником;

б) засвоєння ввічливих форм спілкування, розвиток мовленнєвого етикету;

в) формування культури мовлення;

г) формування культури спілкування.

Мовленнєвий етикет передбачає правила мовленнєвої поведінки у стандартизованих (однотипних) ситуаціях мовленнєвого спілкування (Вітання. Знайомство. Подяка. Вибачення. Прохання. Прощання. Комплімент). Кожна типова ситуація обслуговується групою формул і виразів мовленнєвого етикету, які діти повинні засвоїти вже в дошкільному віці. Для цього використовують різноманітні ігри і ситуації: «Незнайко знайомиться з дітьми», «Назви ім'я», «Зустріч гостей», «Зупинимось, познайомимось», «Виправляй Незнайку», «Чия пара краще?», «Луна», «Довідкове бюро», «Ввічливі відгадки», «Чарівний ключ». Ефективними є сюжетно-рольові та театралізовані ігри типу: «Країна Знайомств», «Місто Ввічливості», «Зустріч та прощання» тощо.

Кінцевим результатом комплексної роботи з усіх мовних розділів програм є формування комунікативно-мовленнєвої компетенції дітей [7].

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ РІДНОЇ МОВИ

Навчання рідної мови відбувається в рамках особистісно зорієнтованого підходу, який ураховує рівень мовленнєвого, розвитку та мовні здібності, наміри, бажання, індивідуальні особливості кожної дитини і стимулює творчі прояви особистості з орієнтацією на її індивідуальність. За таких умов зникає традиційна «запрограмованість», вихователь «відштовхується» не від програми у плануванні роботи й доборі методики навчання, а від індивідуальних можливостей кожної дитини. Шкільна модель прямого передавання дітям знань, умінь і навичок замінюється навчанням дошкільнят самої можливості набуття знань (засобів навчання) та використання їх у практиці мовленнєвого спілкування. Програма залишається орієнтиром базового рівня мовленнєвого розвитку дитини на кожному віковому етапі. Вихователю надається право вільно використовувати програмний матеріал із розвитку мовлення в межах однієї програми чи інших варіантних програм. Наприклад, у молодшій групі є група дітей (5-6 осіб), які правильно вимовляють усі звуки рідної мови, розповідають знайомі казки, зв'язно розповідають про події із власного життя (тобто діти випереджають базовий рівень розвитку). Вихователь може працювати з цією групою дітей за програмою середньої (чи навіть старшої) групи або за іншою тематичною (більш складною) програмою, яка отримала експертну оцінку.

Теоретичними засадами складання програми та методики організації навчання дітей рідної мови виступили наукові дослідження провідних українських (А.М.Богуш, Н.В.Гавриш, Н.В.Горбунова, А.А.Зражевська, Л.О.Калмикова, К.Л.Крутій, Н.І.Луцан, Н.В.Маліновська, Т.О.Піроженко, О.С.Трифоновна та ін.) учених.

Провідною формою навчання дітей рідної мови та розвитку мовлення є заняття (ігри-заняття) різних типів: індивідуальні, на яких об'єднують 1-4 дітей одного рівня мовленнєвого розвитку; індивідуально-групові (4-8 дітей) та групові (до 15 дітей). Якщо у групі за списком 25 і більше дітей, її поділяють на дві чи декілька підгруп.

Навчання дітей рідної мови, мовленнєвого спілкування та розвиток мовлення відбувається на комплексних і тематичних мовленнєвих заняттях, на яких присутні до 15 дітей. Це групові заняття, які в усіх вікових групах плануються один раз на тиждень.

Комплексні заняття проводять один раз на тиждень перші три тижні кожного місяця. Тематичне заняття проводиться на четвертому тижні кожного місяця відповідно до трьох розділів: «Словникова робо-

та», «Виховання звукової культури мовлення» та «Формування граматичної правильності мовлення» в молодшій і середній групах, а в старшій групі – з розділу «Зв'язне мовлення».

Комплексне заняття з розвитку мовлення складається із трьох цілком самостійних частин: зв'язне мовлення (планується на кожному комплексному занятті), словник (або граматики), звукова культура мовлення (або словник). Ураховуючи рівень підготовки дітей, вихователь може сам визначити, яку частину заняття (зв'язне мовлення, словник чи граматики) ставити першою. В окремих випадках доцільно починати заняття з роботи над словником чи граматикою, а потім переходити до розділу зв'язного мовлення. Розділ звукової культури переважно є третьою частиною заняття.

Розглянемо на прикладі планування занять із розвитку мовлення протягом одного місяця, кварталу [5].

Комплексні і тематичні заняття

Тиждень	Вид заняття	Структура заняття	Місяць кварталу		
			I	II	III
I	Комплексне	1. Зв'язне мовлення 2. Граматика 3. Словник			
II	Комплексне	1. Зв'язне мовлення 2. Граматика 3. Звукова культура мовлення			
III	Комплексне	1. Зв'язне мовлення 2. Словник 3. Звукова культура мовлення			
IV	Тематичне		Звукова культура (чи зв'язне мовлення)	Словник	Граматика

Програмний зміст комплексних занять із розвитку мовлення складається із трьох розділів відповідно до структури заняття. У плані можна записувати скорочено: словник, граматики, зв'язне мовлення, звукова культура.

Час, відведений на заняття, рівномірно розподіляється між трьома частинами комплексного заняття.

Тематичне заняття присвячене лише одному мовному розділу. На такому занятті насамперед закріплюють матеріал, який діти вивчали протягом комплексних занять, а вже потім пропонують інші мовні форми та явища.

На заняттях із розвитку мовлення активність дітей виявляється в розумовій діяльності. Протягом заняття вони слухають, відповідають на запитання, розповідають, думають, порівнюють, встановлюють причинні зв'язки і залежності, узагальнюють, доходять висновків. Діти мають справу тільки зі словом, яке подекуди супроводжується наочністю. Рухова активність дитини на цих заняттях обмежена. Усе це призводить до розумового напруження, швидкої стомлюваності дитини, потребує від неї певних волевих зусиль. Ось чому заняття з розвитку мовлення, особливо ті, на яких переважають словесні методи навчання, проводять зранку, коли діти ще не стомлені. До того ж мовленнєві заняття слід проводити цікаво, в захоплюючій ігровій формі на добре знайомому дитині матеріалі. Проілюструємо це прикладами комплексних занять із розвитку мовлення.

КОМПЛЕКСНІ ЗАНЯТТЯ

ЧЕТВЕРТИЙ РІК ЖИТТЯ

Завдання

1. Зв'язне мовлення. Учити відповідати на запитання за змістом картини, складати розповіді з 2-3 речень.

2. Граматика. Вправляти у відмінюванні іменників, що означають назву дитинчат тварин у називному й родовому відмінках, однини і множини, у правильному вживанні іменників у роді і числі.

3. Звукова культура. Вправляти у вимові приголосних ([к], [с], [м] та голосних звуків [а], [у]), розвивати силу голосу; виховувати любов до свійських тварин, бажання доглядати за ними.

Матеріал

Картина «Кішка з кошенятами»; іграшка – кішка.

Хід заняття

1. На дошці вивішено картину «Кішка з кошенятами». Запитання до дітей: Хто зображений на картині? Що робить кішка? Хто лежить поруч з кішкою? Розкажіть про сіре кошеня. Що воно робить? Що робить руде кошеня? Розкажіть про нього: Як нявчить кішка? Де живе кішка?

Розповідь вихователя за картиною: «У кішки Мурки є кошенята. Кішка лежить на килимку і дивиться на своїх малят-кошенят. Сіреньке кошеня хлебче молоко з тарілочки, а руде стрибнуло й перекинуло кошик з нитками. З кошика покотились на підлогу клубки ниток. Кошеня почало весело гратися синім клубком ниток. Чорне з білими смужечками кошеня згорнулося біля мами-кішки й заснуло. Кішка дивиться на своїх кошенят і муркоче: «Мур-мур-мур!»».

2. Вихователь: «Діти, це велика кішка. А як сказати про дитинча кішки? (Кошеня.) Кішка вона, а кошеня? (Воно.) Одне кошеня, а багато? (Кошенята.) Кошеня воно, а кошенята? (Вони) Немає кішки, а як сказати про її малючка: немає кого? (Кошеняти.)»

3. Вихователь: «Покажіть усі свій язичок. Сховайте його. Язичок подивився на картину. Кого він побачив? Язичок вирішив покликати кішку з кошенятами. «Кс-кс-кс, кс-кс-кс!» - заспівавав Язичок тихесенько пісню. Як співав Язичок? Заспіваємо тихенько пісеньку Язичка. (Кс-кс-кс.) Не почула кішка з кошенятами пісеньку Язичка. Тоді Язичок заспівав голосніше. Заспіваємо і ми разом: кс-кс-кс! Почули маленькі кошенята Язичка і заспівали йому свою пісеньку. Спочатку одне сіре кошеня тихо заспівало: «Няв-няв!» Як заспівало сіре кошеня? Тихенько всі разом заспіваємо: «Няв-няв!». А потім заспівали голосно всі кошенята: «Няв-няв-няв!» (Діти голосно співають пісню кошенят.)

П'ЯТИЙ РІК ЖИТТЯ

Завдання

1. Зв'язне мовлення. Учити складати розповіді за змістом картини та із власного досвіду.

2. Граматика. Вправляти у вживанні дієслів теперішнього, майбутнього і минулого часу, вчити складати речення з дієсловами.

3. Звукова культура. Вправляти у вимові звука [р], розвивати мовленнєвий апарат, мовленнєве дихання.

Матеріал

Картина «Поділись іграшками» (Зеленко Н.І. Картини для розвитку дітей дошкільного віку); паперові літаки.

Хід заняття

1. На дошці картина. Запитання: Де відбувається дія? Що роблять діти? Як діти граються?

Вихователь пропонує пригадати зміст оповідання Н.Калініної «Хіба так граються?» Спочатку розповідає вихователь, потім троє дітей складають розповідь за змістом картини. Вихователь звертається до дітей: «А зараз ви розкажете про те, які в нас є іграшки, як ви граєте з ними і як треба грати». Розповідають 3-4 дітей.

2. Вихователь: «Діти, послухайте речення: «Оля будує з кубиків будинок». А якщо Оля тільки збирається будувати? Як треба сказати? (Оля будуватиме з кубиків будинок.) Як слід сказати, коли Оля вже закінчила гратись? (Оля побудувала з кубиків будинок.) Оля взяла ляльку. Що вона робитиме? Як сказати про це? (Оля гратиметься з лялькою.) Що робить Оля? (Оля грається з лялькою.) Що робила Оля? » (Оля гралася з лялькою.)

3. На столах у дітей паперові літаки. Вихователь пропонує загадку:

В синім небі путь моя,
Швидше всіх літаю я,
Маю крила, хоч не птах,
Люди звать мене... (літак)
Проводиться гра «Літак».

Вихователь пояснює, що в літака є мотор, який потрібно завести, щоб він полетів. «Яку пісеньку співає мотор?» - запитує він (Р-р-рр). Пропонує показати широкий язик (підготувати мотор до роботи), погладити широким кінчиком язика піднебіння, роблячи рухи вперед-назад (як штукатур білить щіткою стелю) кілька разів, а потім промовляти звук [р], спочатку тихо й повільно, а потім швидко й голосно (заводять мотори). Промовляючи звук [р], дмухають на легенькі паперові літаки. Літаки «летять». Вправу повторюють кілька разів;

ШОСТИЙ РІК ЖИТТЯ

Завдання

1. Зв'язне мовлення. Учити складати творчі розповіді з теми та за планом вихователя, оцінювати розповіді.

2. Словник. Збагачувати словник лексику, що пов'язана з правилами дорожнього руху, синонімами, антонімами.

3. Граматика. Вчити утворювати слова за допомогою суфіксів (вулиця – вуличка, машина – машинка); виховувати обережність, бажання дотримуватися правил дорожнього руху.

Матеріал

Предметні і сюжетні картинки, що ілюструють правила дорожнього руху, світлофор.

Хід заняття

1. Пропонується загадка про світлофор. Діти розглядають картинки. Вихователь повідомляє тему розповіді: «Хто Катрусі допоміг перейти вулицю? ».

План розповіді:

1. Катруся повертається від бабусі.

2. Вулиця.

3. Як Катруся перейшла вулицю?

Діти складають розповіді, обирають кращий початок і кінцівку розповіді.

2. Діти відповідають на запитання:

Вулиця яка? Рух машин який? Транспорт рухається як? Переходити вулицю потрібно як? Потім виконують дидактичну вправу «Скажи навпаки» (безпечність – небезпечність; безпека – небезпека; обережний – необережний; необачний – обережний, обачний; широка – вузька; далеко – близько; пізно – рано; вранці – увечері; сутінки – світанок).

3.Пропонується дидактична вправа «Утвори слова». Вихователь називає слово і пропонує від нього утворити нові слова: вулиця – вуличка, вуличний, перехід- перехідний, машина – машинка, машинний. Діти повторюють правила дорожнього руху, розглядають світлофор. Вихователь читає уривки віршів про правила дорожнього руху [7].

Наводимо приклади тематичних мовленнєвих занять.

ТЕМАТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

ЧЕТВЕРТИЙ РІК ЖИТТЯ

Завдання

1. Граматика. Учити узгоджувати іменники з прикметниками в роді, числі й відмінку, утворювати пестливі слова, відмінювати їх.

2. Виховувати вміння діяти за вказівкою вихователя. Розвивати уважність.

Матеріал

Яблуко, груша, слива, предметні картинки (кішка, кошеня, кошенята, собака, цуценя, цуценята, коза, козенята, яблуко яблука, груша, груші, слива, сливи).

Хід заняття

Стук у двері. Входить «листоноша», він приніс листівки. Проводиться дидактична гра «Листоноша приніс листівки». Вихователь виймає із сумки по черзі картинки: кішку, собаку, козу. Діти описують їх, узгоджуючи іменники з прикметниками в роді, числі й відмінку.

Дидактична гра «У кого хто?»

На дошці залишаються картинки із зображенням собаки, кішки, кози (розміщені у стовпчик). Вихователь: «У великої кішки, кози, собаки є малята. У конверті листоноша приніс картинки-відгадки. Я зараз усі їх виставлю, а ви подумайте, у кого які малята, й поставте їх поруч з мамою. У кішки хто?» (Кошенята.) Дитина підходить до дошки, знаходить відповідну картинку й ставить біля кішки.

Вихователь: «У вас на столах є картинки, на яких зображені фрукти: яблука, сливи, груші (показує велике яблуко), У мене велике яблуко, а яким словом називають маленьке яблуко? (Яблучко.) Велика груша, а маленька? (Грушка, грушечка.) Велика слива, а маленька?» (Сливка, сливочка.)

П'ЯТИЙ РІК ЖИТТЯ

Завдання

1. Звукова культура. Повторити назви органів артикуляційного апарату (рот, губи, зуби, язик, кінчик язика, піднебіння), основні рухи язика, познайомити з функціями верхніх і нижніх губів, зубів, спинки язика, розвивати мовленнєвий апарат, мовленнєве дихання, темп мовлення, диференціювати звуки [с] - [ш]

2. Виховувати організованість, уважність.

Матеріал

Папірці для піддування.

Хід заняття

Вихователь пропонує дітям пригадати, де живе Язичок, як називається його будиночок. «У будиночка є двоє дверей. Пригадайте, як називаються ті двері, які зачиняють будиночок. (Губи.) Ті двері, за якими живе Язичок? (Зуби.) У будиночку є стеля. Як вона називається? (Піднебіння.) Язичок спить. Закрийте рот, подивіться один на одного. Прокинувся Язичок, захотів піти на прогулянку. Яка погода на вулиці? Висунув Язичок свій кінчик перевірити, яка погода. Зробимо так усі. Надворі сонечко, тепло, можна йти на прогулянку. Вийшов Язичок на прогулянку – гріє спинку. (Діти показують широкий язик, дивляться одне на одного.)

Подув сильний вітер, Язичку стало холодно, він згорнувся став вузьким. Зробіть так. Потім зовсім сховався, ліг спати. Виспався, прокинувся вранці і почав робити зарядку: піднявся на верхні зуби (показує), спустився на нижні (діти виконують вправу), спочатку повільно (3-4 рази), потім став стрибати швидко-швидко до самої стелі. Пострибав, пострибав, кінчиком погладив стелю (показує, діти повторюють), вийшов на вулицю і сів на ганочок (широкий кінчик язика лежить на нижній губі).

Сумно сидіти одному. Подививсь Язичок уліво, вправо, чи не гуляє хто на вулиці. Почав бігати навколо будиночка шукати друзів (колові рухи). Знайшов, зрадів, застрибав, зацмокав від радощів (спинка язика торкається піднебіння). Нагулявся Язичок і пішов додому. Зачинив усі дверці. Дверцята складаються із двох половинок: верхня і нижня губи, верхні і нижні зуби.

А ще, діти, в нас є Голосок. Голосок теж має свій будиночок там, де шия. (Показує.) Голосок спить, і його не чути. (Пропонує прикласти руку до шиї, промовити звуки [с], [ш].)? А коли прокидається – співає голосно, і стіни будиночка починають тремтіти. (Діти промовляють звуки [з], [ж].) Вихователь пропонує дітям промовити звуки [с], [ш]. Звертає увагу на те, що коли вимовляється звук [с] широкий кінчик язика знаходиться за зубами вниз, а коли вимовляється звук [ш] – за зубами вгору; струмінь видихуваного повітря під час промовляння звука [с] холодний, а під час промовляння звука [ш] – теплий.

Чистомовки:

Язык утору – ша-ша-ша;
Язык утору – ши-ши-ши;
Наша Маша в ліс пішла.
Машу в лісі ми знайшли.
Язык донизу – са-са-са;
Язык донизу – си-си-си;
Укусила ніс оса.
Вуса, вуса в оси.

Діти виконують вправу на розвиток мовленнєвого дихання піддування папірців. Скоромовка Г. Бойка «Василинка й Маша».

Ой, весела Василинка,
Василинка-Веселинка.
А Маша, мов кваша:
Кисне й кисне Маша!

ШОСТИЙ РІК ЖИТТЯ

Завдання

1. Граматика. Ознайомити з теперішнім, минулим і майбутнім часом дієслів, учити визначати час дієслів і змінювати їх у часі.
2. Виховувати кмітливість, зосередженість.

Матеріал

Тексти віршів, різноколірні паперові смужки.

Хід заняття

Вихователь: «Діти, ви вже грали в гру «Було чи буде», а сьогодні ми поговоримо про різні дії, про те, коли вони відбуваються, якими словами позначається час. Послухайте речення: Діти старшої групи сидять за столиками. Коли ця дія відбувається? (Зараз.) А ще як можна сказати? (Сьогодні.) Ми були на екскурсії. Коли ми були? (Вчора.) У нас буде музичне заняття. Коли? (Завтра.) Усе, що ми виконуємо зараз, сьогодні називають теперішнім часом. Усе, що ми виконували вчора, називають минулим часом, а те, що тільки ще буде, – майбутнім часом. Я скажу кілька речень, а ви скажіть, який це час. Сьогодні діти малюють. Який це час? Чому ви думаєте, що теперішній? Завтра діти підуть до школи. Який це час? Чому ви вважаєте, що майбутній? Вчора ми ходили в кіно. Який час? Чому ви думаєте, що минулий? » Вихователь пропонує дітям сказати речення, в яких дія відбувається в теперішньому, майбутньому і минулому часі. Потім читає уривки з віршів, а діти повинні визначити час: якщо дія відбувається в теперішньому часі, діти піднімають червону смужку, якщо в минулому – синю, в майбутньому – жовту.

Уривки з віршів:

Іде коза рогата,
Іде коза вухата...

Я печу, печу, печу
Діткам всім по калачу...

Наберу з криниці
Свіжої водиці...

Галя по садочку ходила,
Хусточку біленьку згубила...

Буду умивати,
Буду промовляти...

Поїдем, синочку, з тобою в село,
Багато побачим, почуємо там

Діти виконують дидактичну вправу: «Що ми робимо? Що ми робили? Що будемо робити?» Використовується елемент змагання хто більше назве дій. У кінці заняття вихователь пропонує дітям прочитати вірші, в яких є речення в теперішньому, минулому і майбутньому часі.

ВИМОГИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ І ПРОВЕДЕННЯ МОВЛЕННЄВИХ ЗАНЯТЬ (КОМПЛЕКСНИХ І ТЕМАТИЧНИХ)

1. На кожному комплексному занятті одночасно (в комплексі) вирішуються три різні мовленнєві завдання.

2. Заняття з розвитку мовлення мають лише мовленнєву спрямованість. Усі мовленнєві заняття проводять лише на добре знаному дітьми ілюстративному матеріалі.

3. Взаємозв'язок із заняттями з інших розділів програми, тобто ознайомлення з довкіллям, природою та художньою літературою. Наприклад, у понеділок на занятті із ознайомлення з довкіллям діти знайомилися з новою картиною «У крамниці іграшок» з докладною бесідою за її змістом (чи на занятті з природознавства проводилася бесіда за картиною «Кішка з кошенятами»); картина залишається у групі на день-два, а вже потім на мовленнєвому занятті діти складають розповіді за цією картиною. Діти пригадують назву картини і розповідають її зміст за зразком (чи планом) вихователя. Попередня бесіда за цією картиною вже не проводиться на мовленнєвому занятті. Художній твір для переказування (оповідання, казка) має бути добре відомий дітям (з попередньої групи або ж його читали на заняттях із художньої літератури, ознайомлення з довкіллям чи природою з докладною відтворювальною бесідою). Вихователь лише нагадує дітям зміст твору (читає один раз) і пропонує переказати. Заняття з природознавства та ознайомлення з довкіллям є сенсорною (чуттєвою) основою для розв'язування мовленнєвих завдань, збагачення та уточнення словника, інформативною основою для складання розповідей.

4. Максимальна мовленнєва активність дітей: чим більше говорять діти на занятті, тим воно ефективніше. У зв'язку з цим не рекомендується на мовленнєвих заняттях використовувати технічні засоби навчання (вони відволікають увагу дітей і стримують мовленнєву активність), репродукції художніх картин, завантажувати дітей новою інформацією (нові картини,

іграшки, тексти тощо). Слід пам'ятати, що наявність наочності призводить до гальмування мовленнєвої активності.

5. Максимальне використання ігрових прийомів навчання. Серед них дидактичні, народні, рухливі ігри з текстами та діалогом, ігрові вправи, сюрпризи, забавки, ігрові життєві ситуації спілкування, в яких дитина виступає в ролі активного мовця. Це можуть бути «заняття-ігри» та «ігри-заняття».

6. Невимушеність та розкутість дітей на занятті. Діти можуть сидіти за столами або, на стільчиках півколом, один навпроти одного, вільно спілкуватися з педагогом, дітьми, іграшками.

Інтегровані заняття характеризуються тим, що для повнішого й глибшого розкриття теми, успішнішого розв'язання мовленнєвих і розумових завдань вихователь використовує матеріал із різних розділів програми. На інтегрованих заняттях поєднуються і кілька напрямів діяльності дітей. Тому таке заняття здебільшого складається з кількох взаємопов'язаних частин. Усі вони підпорядковані певній меті, доповнюють одна одну. Залежно від того, завдання якого розділу програми є головними, інтегровані заняття можуть бути з музики, образотворчого мистецтва, ознайомлення з довколишнім середовищем, природою тощо: Ці заняття проводять у визначений час, орієнтовно один раз на квартал.

Метою інтегрованих занять є:

- закріплення знань дітей з різних розділів програми, активізація, уточнення і збагачення словника дітей;
- розвиток діалогічного й монологічного мовлення, навичок спілкування, виразності мовлення, загальної культури мовлення.

Інтегровані заняття можна розпочинати проводити з першої молодшої групи. У старшій групі в разі потреби інтегроване заняття може об'єднувати два заняття. Наприклад, музичне заняття (або ознайомлення з довкіллям, художньою літературою, образотворчим мистецтвом) і розвиток мовлення проводять як два етапи одного інтегрованого заняття. На першому етапі діти читають вірші і співають пісні, присвячені певній темі, слухають музику, малюють картини, розглядають слайди. Другий етап заняття розпочинається після рухливої гри або цікавої фізкультхвилинки. Дітям пропонують розповісти про свої враження, скласти розповіді з власного досвіду чи за малюнками, тобто про те, що було на першому занятті. Перше заняття є підґрунтям для подальшої мовленнєвої діяльності дітей.

Комбіновані заняття на відміну від інтегрованих складаються з окремих частин, не пов'язаних між собою. Кожна частина має свої

завдання з одного або з різних розділів програми. Наприклад, можна комбінувати заняття з фізичної культури, музики, ознайомлення з довкіллям, художньої літератури з розвитком мовлення.

Розгляньмо комбіноване заняття з розвитку мовлення, ознайомлення з довкіллям і фізвиховання у першій молодшій групі.

Дидактична гра «Паровоз»

Тема: Розрізнення і називання кольорів предметів.

Мета: продовжувати вправляти дітей у розрізненні й називанні кольорів. Навчити виразно, чітко й довго вимовляти звук «у»; розвивати рухи дітей, стимулювати рухову активність.

На комбінованих заняттях усі діти беруть участь у різних напрямках діяльності, зміна яких підтримує інтерес до навчального матеріалу, сприяє формуванню умінь розподіляти й переносити увагу, активізує пізнавальні процеси і мовлення дітей.

Контрольні заняття проводять в усіх дошкільних групах. Їх кількість, мету і зміст визначає вихователь. Починаючи з середньої групи, доцільно відводити по два заняття на кожну перевірку мовленнєвих навичок і вмінь дітей.

Наприклад, контрольні завдання з розділу «Зв'язне мовлення» для молодшої групи.

Дидактична гра «Одягнемо ляльку на прогулянку»

Мета: перевірити вміння дітей описувати зимовий одяг і взуття, складати описові розповіді.

Хід гри: вихователь кладе на стіл ляльку і її зимовий одяг. Потім пояснює дітям, що лялька збирається на прогулянку і її потрібно одягнути. Для цього треба підійти до столу і за вказівкою вихователя взяти одяг (чи взуття) і розповісти все про нього (як називається, якого кольору, з чого зроблений, для чого потрібний). Слід звернути увагу на вміння дітей самостійно описувати предмети одягу.

Переказ змісту казки «Рукавичка»

Мета: перевірити вміння переказувати зміст казки, складати розповіді з двох-трьох речень.

Хід заняття: на дошці ілюстрації до казки «Рукавичка».

Запитання: Як називається казка? Якими словами розпочинається казка? Що трапилося з рукавичкою? Як мишка потрапила до рукавички? Вихователь показує ілюстрації, за якими діти самостійно переказують зміст казки.

СЛОВНИКОВА РОБОТА (ШОСТИЙ РІК ЖИТТЯ)

Дидактичні ігри «Веселка», «Добери пару»

Мета: з'ясувати засвоєння назв основних кольорів та їх відтінків.

Матеріал: аркуш паперу із зображенням веселки, кольорові папери дуги, різнокольорові папірці.

Хід гри: вихователь пропонує загадку: «Кольорове коромисло через річку повисло». (Веселка.) За його вказівкою діти складають веселку з різнокольорових дуг, називають колір дуги. На столиках у дітей лежать прапорці основних кольорів, у вихователя – прапорці світло-червоного, світло-синього, світло-жовтого, світло-зеленого кольорів. Діти підходять до столу, знаходять прапорець відповідного кольору, називають колір і його відтінок.

Дидактична гра «Скажи одним словом»

Мета: з'ясувати засвоєння узагальнювальних слів, видових і родових понять.

Матеріал: коліщатко, предмети одягу, взуття, іграшкові меблі, посуд, овочі, фрукти, птахи, звірі розміщені в різних місцях кімнати.

Хід гри: вихователь показує коліщатко і пояснює умови гри. Коліщатко треба котити до різних предметів. Дитина має підійти до тієї групи предметів, біля якої зупинилося коліщатко, і назвати їх.

Дидактична гра «Що буває високе (широке, низьке, вузьке, довге, коротке)?»

Мета: з'ясувати засвоєння значення слів, перевірити вміння добирати до прикметників іменники.

Хід гри: вихователь запитує в дітей, що буває високе, вузьке, низьке, довге, широке, коротке, м'яке, мокре, солодке,

Дидактична гра «Скажи навпаки»

Мета: перевірити вміння добирати антоніми.

Матеріал: м'яч.

Хід гри: діти стоять у колі. Вихователь – у середині кола – кидає м'яч і промовляє слово короткий, а дитина повинна назвати слово з протилежним значенням – довгий. Використовують слова з різних частин мови: іменники, прикметники, прислівники, дієслова.

Організація і методика проведення занять залежать від вікових особливостей дітей. У першій молодшій групі (третій рік життя) використо-

вують такі методи розвитку мовлення: розглядання картинок і розповіді вихователя за їх змістом; розповідання коротких оповідань, казок; читання віршів з ілюстративним матеріалом і без нього; дидактичні ігри; сюжетні покази-інсценізації; показ настільних театрів. Під час занять вихователь навчає дітей слухати пояснення дорослих, правильно використовувати матеріал, що подається на заняттях, привчає чекати, вчить уміння діяти разом з іншими дітьми, дотримуватися відповідних правил поведінки та дій на заняттях.

Заняття, мета яких – стимулювати дітей на самостійні висловлювання або виховати у них нові мовленнєві вміння, проводять як індивідуально-групові. У підгрупи добирають дітей з однаковим рівнем розвитку. У разі об'єднання дітей з різними вміннями, мовленнєвою активністю на занятті відповідають здебільшого старші, добре розвинені діти, або, пристосовуючись до молодшої підгрупи, вихователь пропонує їм легші завдання. Покази-інсценізації, ігри-розваги можна проводити з усією групою. Небажано під час занять допускати довгих пауз, що зумовлюють розсіювання уваги дітей. Однак після запропонованого запитання треба дати дітям можливість подумати.

Програмний зміст занять потрібно добирати так, щоб складний матеріал подавався не відразу, а через 3-4 хвилини після початку заняття, оскільки активність дітей на занятті зростає поступово. Хоч увага дітей ще недостатньо розвинена, кожне заняття має зацікавлювати їх. У цій групі на заняттях широко послуговуються індивідуальними звертаннями, ігровими прийомами, різними видами наочності. За перших ознак стомлюваності заняття закінчується.

У першій молодшій групі потрібно передбачити повторюваність матеріалу: друге заняття можна провести через 1-2 дні після першого. Відтак, інтервали між заняттями збільшуються до 5-6 днів.

На четвертому році життя дитини використовують такі методи розвитку мовлення: дидактичні ігри з наочним матеріалом, народні ігри, рухливі ігри з текстом, розглядання картини, іграшок, предметів, бесіда та нескладні розповіді за її змістом, мовленнєві ігрові вправи, мовленнєві ситуації, розповіді вихователя. Ці заняття відзначаються вищою організованістю, обов'язковістю. Формування правильних уявлень, засвоєння слів і форм мови відбувається на групових заняттях. Індивідуально-групові заняття доцільно проводити тільки в перші місяці, якщо групу скомплектовано з дітей, які до цього не відвідували дошкільний заклад. Діти молодшого дошкільного віку тим активніше сприймають матеріал, чим різноманітнішими будуть заняття, прийоми роботи. У молодшій

групі велике значення має застосування ігрових прийомів, які допомагають утримувати увагу дітей і задовольняють їхню потребу в грі, рухах, діях з предметами. Ігрові прийоми повинні не лише забавляти дітей, а й навчати їх, вони мають бути з елементами загадування і відгадування («Впізнай, що в торбинці», «Що змінилося?»)

Діти четвертого року життя ще малоактивні, тому вихователь на заняттях сам повинен більше розповідати, пояснювати, залучати дітей до відповіді за допомогою навідних і допоміжних запитань. Активність вихователя має стимулювати активність дітей. Діти повинні не тільки слухати, а й висловлюватися, відповідати на запитання коротко, не відволікатися від теми розмови, говорити спокійно, привітно. Важливо привернути увагу дітей до висловлювання окремої дитини, навчити їх уважно слухати товариша, розуміти його мовлення. У навчанні рідної мови дітей четвертого року життя, як і третього, важливо забезпечити повторюваність. Тому один і той самий програмний матеріал можна закріплювати в різних формах із деякими ускладненнями.

Заняття в середній групі на початку навчального року близькі за характером до занять з молодшими дошкільниками. Вони мають емоційний характер, вихователі широко послуговуються ігровими прийомами, ілюстративним матеріалом. Велике значення надається дидактичним іграм. Поступово зміст занять і методи роботи з дітьми ускладнюються. На п'ятому році життя дитини розширюється коло її уявлень про довколишній світ, ускладнюються взаємини з тими, хто її оточує, вона прагне розповісти про свої враження, поділитися своїми задумами. Розвивається монологічне й діалогічне мовлення. У зв'язку з цим уводяться нові методи роботи: розповідь за сюжетною картинкою, складання розповідей з власного досвіду за аналогією до змісту картинок, описування іграшок, предметів, самостійні розповіді на основі спостереження, переказування художніх творів. Дітей учать слухати й розуміти запитання вихователя, бути готовими до відповіді, відповідати за викликом. Під час переказу літературних творів, описування предмета, картинки, розповіді з власного досвіду вихователь звертає увагу на якість відповіді дитини, допомагає правильно сформулювати те чи те складне речення, пропонує дитині дібрати подібне слово. Важливим прийомом розвитку мовлення дітей цього віку є зразок мовлення вихователя. Діти повинні чути на занятті мотивоване оцінювання своєї відповіді: послідовність розповіді, вдалий добір слів, виразів, правильну відповідь на запитання.

Діяльність дітей старшого віку під час занять стає цілеспрямованою, набуває навчального характеру. Діти вчаться регулювати свою по-

ведінку: вчасно відповідати, слідувати за відповіддю товариша, обмірковувати відповіді на запитання, планувати свою мовленнєву діяльність і керуватися цим планом під час виконання завдання. У дітей старшого дошкільного віку зростає самоконтроль, завдяки чому вони можуть контролювати й оцінювати свої дії, відповідно до вказівок і пояснень вихователя. Під впливом систематичного навчання у дітей старшого дошкільного віку формується потреба вчитися слухати педагога, розуміти завдання, ретельно працювати, щоб виконати його, дізнаватися про щось нове. Дітям старшого дошкільного віку на мовленнєвих заняттях пропонують складніші методи розвитку мовлення: написання листів, різні види розповідей із власного досвіду, за літературними зразками, творчі розповіді (єтюди, мініатюри, сценарії та ін.).

У старших дітей чітко визначаються відмінності між грою і заняттями. Заняття обов'язкові, навіть поведінка вихователя, тон звертання до дітей є суворішими, лаконічнішими, ніж у повсякденному спілкуванні з дітьми. У старших дошкільників знання набувають характеру системності й цілісності. Системність у знаннях дає можливість дітям виконувати такі завдання, як складання розповіді, розповідь за планом. Це потребує від дітей використання складніших за структурою граматичних конструкцій і підрядних речень різних категорій, оволодіння складними реченнями, правильного визначення часу, коли відбуваються події. Дітей старшого дошкільного віку треба вчити говорити виразно, користуватись у мовленні різними, художніми засобами.

Особливістю занять у старшій групі є й те, що більше уваги приділяється ініціативі й самостійності дітей, розвитку в них умінь аналізувати, порівнювати явища, мотивувати оцінку відповіді товариша.

Крім групових занять вихователі упродовж тижня, місяця планує і проводить індивідуальні та індивідуально-групові заняття, які мають здебільшого тематичний характер: словникову або граматичну роботу, виховання звукової культури мовлення, навчання розповіді. На таких заняттях переважають ігрові методи навчання.

Іншою формою навчання дітей рідної мови та розвитку мовлення є індивідуальна робота в повсякденному житті, протягом дня.

Мета індивідуальної роботи – закріплення мовленнєвих умінь і навичок, яких діти набули на заняттях. Наприклад, закріплення вимови певного звука, показ артикуляції звука, постановка його за допомогою шпателя або дзеркала. Закріплення вимови звука в чистомовці, скоромовці та ін. Індивідуальна робота з тією самою дитиною проводиться три-чотири рази на тиждень, допоки не зникне мовленнєва вада.

Для успішного розвитку мовлення дитини велике значення має повсякденне мовленнєве вправління дітей під час гри, праці, різних побутових процесів, прогулянок. Поєднання організованих занять із різними напрямками дитячої діяльності допомагає вихователю закріплювати мовленнєві вміння і навички, привчає дітей використовувати набуті знання і навички у повсякденному житті, збагачуючи їхню мовленнєву практику.

У повсякденному житті здійснюються ті самі завдання з розвитку мовлення дітей, що й на заняттях, тобто відбувається подальший розвиток усного мовлення. Найважливішими завданнями є забезпечення умов для максимальної реалізації потреби дитини в мовленнєвому спілкуванні з дорослими й однолітками. Не всі завдання можна однаково успішно вирішувати на заняттях. Виховання навичок розмовного мовлення, культури мовленнєвого спілкування вимагає природних життєвих ситуацій, правдивих і зрозумілих для дітей мотивів їхньої мовленнєвої діяльності. Зміст і прийоми роботи з дітьми значною мірою залежать від їхніх вікових особливостей. Так, сприятливими для розвитку мовлення дітей третього року життя є різні режимно-побутові процеси. Під час невимушеного спілкування вихователь вправляє дітей у називанні предметів (одягу, взуття, спальних і туалетних речей), їх якостей, дій з ними («Принеси свій гребінець», «Вимий руки з милом»). Спілкування педагога з дітьми здійснюється з огляду на те, що при формуванні навичок самообслуговування потрібна послідовність у навчанні дітей вміння супроводжувати свої дії мовленням. Так, спочатку діти вправляються у називанні дій, які вони самі виконали («Скажи – повтори», потім їх спонукають говорити про те, що потрібно виконати («Що ти будеш робити?»)). У дитини формується здатність розрізняти й позначати словом дії, протилежні за значенням («застебнути – розстебнути»). Коли навички самообслуговування досягають належного рівня і достатньо освоєні, дитина може розповісти про те, що вона робить у певний момент («Не заважай мені, я шубу дістаю»). Обов'язково потрібно виховувати у дітей звичку звертатися до дорослих і однолітків із проханням («Дай, будь ласка, м'ячик»), пропозиціями («Ти будеш лікарем»).

Великі можливості для розвитку мовлення дітей закладені у грі. Тому потрібно навчати дітей користуватися мовленням («Домовся з Олегом сам. Поясни йому, що тобі для гри потрібний великий куб», «Сашко також хоче погратися великою машиною. Скажи йому: «Я пограюся і віддам тобі машину, не забуду».) Іноді розмова педагога з однією дитиною переходить у бесіду або гру із двома-трьома дітьми і такі об'єднання треба підтримувати.

Цілеспрямована робота з формування мовлення має здійснюватися також на прогулянці. Чим краще продумано зміст прогулянки, тим більше збагачує вона мовлення дітей, сприяє розвитку їхньої допитливості. Бажано, щоб спостереження за рослинами, тваринами, птахами, явищами природи були короткочасними (не більше ніж 4-5 хв.). Дітей залучають до спостереження за трудовими діями дорослих, що також сприяє збагаченню їхнього словникового запасу («Подивіться, як гарно Марія Петрівна накрила стіл білою скатертиною»).

У закріпленні знань і мовних навичок дітей важливу роль відіграють дидактичні ігри. У вільний час потрібно організовувати з однією чи двома-трьома дітьми ігри на розвиток мовлення («Хто назве більше слів?», «Що в торбинці?», «Одягнемо ляльку для прогулянки» та ін.).

Важливою умовою розвитку мовлення дітей чотирирічного віку є доброзичлива атмосфера, що стимулює потребу дитини щось запитати, пояснити, розповісти. Протягом дня необхідно поговорити з кожною дитиною, вислухати її, схвалити. Тему для розмови слід обирати з огляду на інтереси дитини (про улюблену іграшку, книжку, близьких людей). Вихователь не повинен чекати, доки дитина підійде із запитанням чи проханням, він має сам запитати у неї, що вона робить. Дитина має чітко повторити назву предмета, дії. Для дітей цього віку можна рекомендувати такі ігри, як «Великий – маленький», «Розрізні кубики», «Чи є у тебе такий предмет?», «Нам прислали подарунки», «Крамниця» та ін.

У другій молодшій групі слід проводити спостереження за працею няні, медсестри, кухаря. У процесі сюжетно-рольових ігор словник закріплюється, засвоєні раніше слова активно використовуються дитиною. На прогулянці організовується спостереження за транспортом, доступними дітям суспільними явищами (підготовкою до свята). Такі спостереження збагачують і активізують словниковий запас дітей.

Педагог вправляє дітей у вживанні іменників у знахідному й родовому відмінках множини («У парку було багато берез»), учить правильно узгоджувати слова в реченні. Він також має можливість вправляти дітей у правильній вимові звуків (як індивідуально, так і підгрупами). Для цього можна використати предметні картинки, іграшки, невеликі вірші.

На п'ятому році життя розширюється уявлення дитини про діяльність людей, довкілля. З'являються нові теми для спілкування з товаришами і дорослими, виникає потреба домовитися про гру, узгодити трудові дії. На основі цього розвивається діалогічне й монологічне мовлення, з'являються його нові форми: вказівка, пояснення, оцінювання. З метою розвитку мовлення використовують словесні доручення (відне-

сти книжку вихователью іншої групи, запросити медсестру та ін.). При цьому пояснюються правила мовленнєвої поведінки (привітатися, подякувати, розповісти, попроситися).

У старшій групі ускладнюються дидактичні ігри. Вони спрямовані на активізацію маловживаних дітьми слів, дій, ознак («Впізнай предмет за описом», «Відгадай, що заховали», «Подивись і запам'ятай», «Відгадай, що додали»), на розвиток зв'язного мовлення («Збираємося на прогулянку», «Що ми бачили на спортивному святі», «Подорож», «Ми – листоноші», «У кого такий предмет» тощо), на розвиток фонематичного сприйняття («Радіо», «Закінчи слово», «Поклич цуценя» та ін.). Рекомендується проводити і спеціальні вправи (наприклад, «Один починає – другий продовжує»).

З дітьми, які припускають помилки звукомови, неправильне вживання граматичних форм, проводять спеціальні ігри та вправи на їх виправлення. Закріпленню правильного темпу мовлення, вмінню користуватися силою голосу сприяють скоромовки і лічилки. Вихователь не повинен залишати поза увагою помилки, які діти припускають у повсякденному спілкуванні. Зразок правильної форми слова чи речення, мотивація необхідності правильного мовлення, звертання до свідомості дітей («Пригадай, як треба правильно сказати це слово») сприятимуть закріпленню правильних мовленнєвих навичок.

Повсякденне життя сприяє навчанню дитини пояснювального описового мовлення. Ефективним прийомом є доручення (пояснити товаришу нову дидактичну чи рухливу гру, трудовий процес, зміст малюнка для «Календаря природи», розповісти про ігровий куточок та ін.). Розвитку зв'язного мовлення сприяють також ігри-драматизації, настільний і ляльковий театри, інсценування з іграшками, вечори розваг. На прогулянках під час спостережень треба якнайближче до конкретної ситуації використовувати прислів'я, приказки, допомагаючи при цьому дітям зрозуміти їх зміст. Потрібно всіляко заохочувати успіхи дитини, особливо відзначаючи ті випадки, коли вона правильно вимовила складне слово чи фразу. Це надає дитині впевненості у своїх силах, поглиблює контакт між вихователем і нею.

Крім означених занять у дошкільному закладі проводять також інтегровані й комбіновані заняття для закріплення у дітей набутих мовленнєвих знань, умінь і навичок.

Кожний вихователь виявляє творчість у плануванні і проведенні різних типів мовленнєвих занять, вдалому їх комбінуванні.

ПРОГРАМА НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ І БАЗОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

Наводимо програму з розвитку мовлення та мовленнєвого спілкування в повному обсязі для кожної вікової групи та вікові базові характеристики розвитку рідного мовлення дітей.

Під базовими характеристиками слід розуміти рівень розвитку певних психічних процесів (мислення; мовлення, пам'ять, уява, сприйняття, відчуття, почуття, воля тощо). Це якісні новоутворення психічного розвитку особистості в певний віковий період; це життєво необхідні для кожного періоду розвитку мінімальні та достатні знання, вміння, навички, якості та властивості психіки і фізичного розвитку дитини. Базові характеристики водночас є орієнтовними показниками розвитку дитини на кожному етапі дитинства.

Для вихователя базові характеристики є показником обов'язкового мінімального рівня розвитку і засвоєння знань, умінь і навичок із кожного виду діяльності.

Якщо дитина досягла базового рівня розвитку раніше, ніж закінчується віковий період (у межах однієї вікової групи), вихователь може працювати з цією дитиною (чи групою дітей) за укладеною програмою (авторською, тематичною чи за програмою наступної групи). Базові характеристики дозволяють вихователю працювати творчо, здійснювати індивідуальний та диференційований підходи до кожної дитини.

ПЕРЕДДОШКІЛЬНИЙ РАННІЙ ВІК (ПЕРШИЙ-ТРЕТІЙ РОКИ ЖИТТЯ)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

Період раннього дитинства охоплює вік від народження до трьох років. У ранньому віці закладається фундамент мовленнєвого розвитку дитини. Розвиток мовлення у цей період здебільшого відбувається в ході емоційного спілкування дитини з дорослим. Таке спілкування може здійснюватись як індивідуально з кожною дитиною, так і з невеликими групами дітей у процесі організованих індивідуально-групових занять. Ефективність розвитку мовлення залежить від кількості «розмов» до-

рослого з дитиною, тобто від характеру мовленнєвої активності дитини.

Розвиток мовлення у ранньому віці пов'язаний із формуванням усіх психічних процесів і є основою цілеспрямованої пізнавальної діяльності дитини.

Розвиток мовлення в ранньому віці поділяється на два періоди: підготовчий (1 місяць – 1,5-2 роки) і період активного мовлення дитини (третій рік життя). У середині першого, підготовчого, періоду виокремлюють три етапи.

Перший етап – емоційне спілкування дитини з дорослим, охоплює період від одного до 5-6 місяців першого року життя.

Дитина починає своє життя криком – вродженою безумовно-рефлекторною реакцією, що викликається сильними негативними органічними відчуттями. З фонетичного боку крик – це видих при звуженій голосовій щілині і при більш чи менш відкритій порожнині рота, при цьому утворюється звук голосного типу, різного ступеня відкритості. Крики готують мовленнєвий апарат до звуковимови. Під активним стимулюванням голосових реакцій з боку дорослого в період емоційного спілкування з дитиною у неї з'являються голосові реакції позитивного характеру: агукання (агу), пізніше гулення з перевагою приголосних (фррр, пррр), співуче гулення або трелі з перевагою голосних звуків (вааа, оооо, ляяя).

Уже на третьому місяці ініціатива спілкування належить дитині за умови попереднього спілкування дорослого з дитиною. На п'ятому місяці дитина вже шукає спілкування зі своїми однолітками. Вона за звуком визначає місце знаходження іграшки, за голосом – дорослого. На межі 5-6 місяців у дітей з'являється белькіт, що нагадує слова-склади (ма-ма-ма, та-та-та). Це вроджена реакція, яка дозволяє дитині здійснювати тільки «самонаслідування» звуків.

Другий етап підготовчого періоду (від 6 до 12 місяців) характеризується розвитком розуміння мовлення дорослого. Спочатку діти (7-8 місяців) розуміють слово на основі інтонації (тембр, темп, сила звука), а в 10-11 місяців починають реагувати на зміст слова, розуміють уже його значення, виконують рухи і дії на прохання дорослого.

У другому півріччі активно розвивається наслідування звуків, яких не було в белькоті. З метою розвитку диференціації звуків потрібно розвивати в дітей мовленнєвий слух і рухомість губ та язика, тобто розвивати слуховий і мовленнєво-руховий аналізатори.

Наприкінці першого року життя у дітей з'являються перші усвідомлені слова, якими вони називають дорослих та окремі дії.

На другому році життя розвиток мовлення дитини відбувається у таких напрямках:

- а) розвиток розуміння мовлення дорослих;
- б) формування узагальнень у мовленні;
- в) збагачення, активізація словника;
- г) розвиток здібності наслідування і вдосконалення звуковимови;
- д) формування граматичної будови рідної мови. Поступово розуміння виходить за межі конкретних побутових ситуацій; в 1 рік і 4 міс. дитина розуміє прості речення, а на кінець другого року розуміє описове мовлення, коротенькі забавлянки, пісеньки. Функція узагальнення формується стрибкоподібно, спостерігається стрибок в 1 р. 2 міс. – 1 р. 3 міс., а потім після 1 р. 9 міс. У цей час у дитини з'являється фразове і описове мовлення, дитина може вже самостійно розмовляти з лялькою.

Отже, на кінець другого року життя активне мовлення стає основним засобом спілкування; Дитина оволодіває правильною вимовою окремих звуків, засвоює граматичні категорії, з'являється діалог як форма спілкування з іншими.

Третій рік життя є періодом найбільш інтенсивного мовленнєвого розвитку дитини: продовжується розвиток розуміння мовлення дорослих (художніх текстів), удосконалюється звуковимова. Дитина засвоює більшість граматичних форм рідної мови, користується діалогом як формою спілкування. За умови сприятливої педагогічної роботи з дітьми на кінець року дитина вільно спілкується з дорослими і однолітками без опори на наочність, розуміє і передає словами зміст прочитаних оповідань, казок і віршів, висловлює елементарні судження про прочитане, переглянуте, запам'ятовує і читає віршики.

Функції мовлення: експресивна, номінативна, індикативна, сигніфікативна, узагальнювальна, вказівна.

Форми мовлення: слова, слово-склад, слово-речення, речення, ситуативне і діалогічне мовлення.

ПЕРШИЙ РІК ЖИТТЯ. БАЗОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

ПЕРШЕ ПІВРІЧЧЯ (1-6 МІСЯЦІВ)

Перший місяць – перша посмішка у відповідь на розмови дорослого.

Два місяці – прислуховується до голосу чи предмета, який звучить; рухи загальмовуються, посміхається у відповідь на розмову. З'являються перші звукові комплекси – агукання (агу-гу-гу).

Три місяці – зосереджує свій погляд на обличчі дорослого, який розмовляє з дитиною, тримаючи її вертикально на руках. З'являється зорове зосередження на предметах. У відповідь на звертання дорослого виявляє радість («комплекс пожвавлення»), агукає; з'являється гуління, звукосполучення, в яких переважають приголосні звуки (тіль-тіль, ті-ля; фрру, фррі, кх-кх-кіх). Ініціатива спілкування належить дитині.

Чотири місяці – спілкування між дитиною і дорослим на основі голосових реакцій, мовних звуків. Промовляє голосно звуки, голосно сміється у відповідь на звертання, агукає, гулить; з'являється співуче гуління – трелі (а-а-а-а, о-о-о-о, ау-ау-ау-ау; еі-еі-еі, аль-ле-е-ли, аги-гі). Звуки промовляються під контролем слуху, дитина прислуховується до своїх голосових проявів.

П'ятий місяць – рухи і мовні звуки (гуління) дитина використовує як засіб спілкування з дорослими та іншими дітьми, заграє з дорослими (ініціативне спілкування), закликає дорослого підійти, розрізняє тон, із яким до неї звертаються.

Шість місяців – дитина розуміє ситуацію спілкування (годування, купання, міміку, жести). Промовляє окремі склади, з'являється лепетання (белькотання) (ба-ба-ба, ма-ма-ма, та-та-та, па-па-па (переважно з губних приголосних та голосних).

ДРУГЕ ПІВРІЧЧЯ (7-12 МІСЯЦІВ)

Сім місяців – промовляє склади, довго белькотить (період активного белькоту). На запитання дорослого «Де?» шукає поглядом і знаходить предмет, який має постійне місце.

Вісім місяців – з'являється звуконаслідування: голосно повторює за дорослим склади, наслідує їх. Виконує на прохання дорослих різні рухи: «ладусі-ладки», «до побачення», «дай ручку».

Шукає і знаходить очима предмети та осіб, яких називають, подовгу займається іграшками, розглядає їх.

Дев'ять місяців – повторює за дорослим склади, які були в белькоті. Знає своє ім'я, повертається на оклик, відповідає на загравання «дожену-дожену», грає «у схованки» з дорослими. На запитання «Де?» знаходить кілька знайомих предметів незалежно від місця їхнього знаходження.

Десять місяців – наслідує дорослих, сама повторює за ними різні звуки і склади. На прохання дорослого знаходить і називає іграшку («дай лялю», «дай кицю»). Знає на ім'я кількох дорослих і дітей.

Одинадцять місяців – уживає перші слова-означення (мама, тато, баба, дай, гав-гав, няв-няв, ту-ту, киць-киць). Окремі слова набувають узагальненого значення. На запитання дорослого «Де собачка?» знаходить різних собачок – гумову, м'яку, на картинці. На прохання дорослого виконує різні дії: гойдає ляльку, собачку, подає іграшки.

Дванадцять місяців – легко наслідує нові склади та слова. Добре розуміє мовлення дорослих і дітей. В активному словнику дитини налічується 10-15 слів.

ДРУГИЙ РІК ЖИТТЯ. БАЗОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

ПЕРШЕ ПІВРІЧЧЯ (1 РІК – 1 РІК 6 МІСЯЦІВ)

Швидкими темпами збільшується пасивний словник, кількість слів, які розуміє дитина. Легко встановлює зв'язок між предметами, діями та їх словесними позначеннями; узагальнює предмети за суттєвими ознаками. Мовлення дорослого стає інструкцією до дії, дитина виконує за словом дорослого прості дії з предметами («закрий», «відкрий», «поклади») до 1 року 3 місяців, а потім і більш складні («Візьми ложку і сядь за стіл», «Візьми серветку і витри рот»)..

Легко наслідує звукосполучення, які чує від інших. Характерними для дитини є ігри-монологи (наслідування мовлення дорослих у формі белькоту). Повторює за дорослим закінчення слів і легкі слова. Запас слів близько 30-40. Слова набувають узагальнювального характеру (словом «кішка» позначає будь-яку кішку – живу, іграшкову, гумову, м'яку, велику, маленьку, чорну, руду, на картинці). У словнику багато полегшуючих слів (ля-ля, коко, гам-гам, бі-бі, тік-так), переважають іменники і дієслова. Звертається із запитаннями: «Що це?», «Де?»

Вживає слова-речення. В кінці періоду (до 1 року 5-6 місяців) з'являються двослівні речення. Продовжує багато белькотати, емоційно спілкуючись з дорослими у процесі своєї діяльності. Слова доповнюються мімікою, жестами, рухами. Звертається до дорослих із проханням, скаргою, показує жестами, мімікою, подекуди додає знайомі слова.

ДРУГЕ ПІВРІЧЧЯ (1 РІК 6 МІСЯЦІВ – 2 РОКИ)

Виявляє підвищений інтерес до розмови дорослих, втручається у виконання деяких дій, що впливають із розмови, яка безпосередньо не звернена до дитини. Розуміє смисл речень, висловлювань про події та явища, які часто повторюються в особистому досвіді дитини. Розу-

міє запитання «Що?», «Хто?», «Де?». Легко повторює слова і фрази, які промовляють дорослі.

Запас активного словника швидко зростає: в 1 рік 8 міс. – 100 слів, 1 рік 9 міс. – 175 слів, 1 рік 10 міс. – 225 слів, 2 роки – 300 слів. Полегшуючі слова замінюються правильними (киць-киць – киця; гав-гав – собака). З'являються прикметники, займенники. Узагальнює предмети за суттєвими ознаками.

Активізується мовленнєва діяльність, дитина багато розмовляє. В мовленні з'являються дво-трислівні речення, а на кінець року – чотирислівні і навіть більше. Засвоює перші граматичні форми (словозміна слів у реченні, їх узгодження).

Мовлення стає засобом спілкування з дорослими; відповідає на запитання, звертається до дорослих із запитанням «Що це?». Прохання, бажання передаються словами, набирають мовної форми. Мовлення емоційно виразне.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ ПЕРШІЙ РІК ЖИТТЯ

- Повсякденне систематичне емоційне спілкування дорослого з дитиною;
- активізація голосових реакцій і мовленнєвих проявів дитини;
- стимулювання ініціативного спілкування дитини з дорослим;
- наявність яскравих звучних іграшок – образних іграшок і предметних картинок;
- стимулювання ініціативного спілкування дитини з однолітками;
- залучення дітей до індивідуальних (один-трьох дітей) систематичних мовленнєвих занять;
- стимулювання звуконаслідування та вимови перших слів.

ДРУГИЙ РІК ЖИТТЯ

- Активізація мовленнєвого спілкування дітей у процесі всіх режимних моментів і побутових ситуацій;
- наявність різноманітних іграшок (образних, дидактичних) для формування узагальнень;
- стимулювання наслідування звуків, складів, слів, речень в ігрових ситуаціях;
- систематичне проведення індивідуальних та індивідуально-групових занять із розвитку мовлення;
- наявність емоційних стимулів щодо мовленнєвого спілкування дитини з іншими (дорослим, однолітками, іграшками);

- організація спостережень дитини в довкіллі, побути та за живими об'єктами;
- стимулювання дітей до розглядання і бесід за картинками, до відповіді реченнями;
- залучення дітей до діалогічних форм спілкування з дорослими і однолітками;
- спільна робота вихователя і батьків щодо активізації мовленнєвого спілкування з дитиною.

ТРЕТІЙ РІК ЖИТТЯ

- Занурення дітей у мовленнєво-ігрову звуконаслідувальну діяльність;
- збагачення і активізація словника дітей усіма частинами мови у процесі режимних моментів, побутових ситуацій та різних видах діяльності;
- активізація діалогічної форми спілкування між однолітками;
- наявність дидактично обладнаної ляльки, сюжетних і предметних картин, декорацій і атрибутів для самостійних ігор і показу ігрових інсценуваних сюжетів;
- стимулювання дітей на спеціально організованих іграх-заняттях до розповідання за сюжетними картинками, сценаріями (сюжетні покази), переказу художніх творів, запам'ятовування віршів [7].

МОЛОДШИЙ І СЕРЕДНІЙ ДОШКІЛЬНИЙ ВІК

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО І СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Молодший дошкільний вік найбільш сензитивний щодо мовленнєвого розвитку. У дітей надзвичайно розвинене мовне чуття, вони досить рано помічають і виправляють мовленнєві огріхи і покручі в мовленні інших. До трьох років дитина оволодіває правильною звуковимовою більшості звуків, натомість упродовж усього зазначеного періоду (до 5 років) діти відчувають труднощі у вимові шиплячих і свистячих звуків і звука [p]. Для багатьох дітей молодшої групи характерна загальна пом'якшеність мовлення, пропуски, спотворення і перестановка звуків, складів, їх заміна, порушення звукової структури слова, уподібнення звуків. Діти добре диференціюють звуки, в них розвинений фонематичний слух.

У словнику дітей зустрічаються всі частини мови, хоча переважають іменники (до 50 %) і дієслова (28-30 %), багато ще полегшуючих

слів, слів-універсалізмів. Пасивний словник переважає над активним. Четвертий і п'ятий роки – це періоди надзвичайної мовленнєвої активності дітей, діти виявляють допитливість, що виступає в нескінченних запитаннях до дорослих. Тому дітей цього віку називають ще «чомучками». При цьому переважають запитання причинного характеру. До 4,5 років завершується формування граматичної правильності рідного мовлення. У другій половині четвертого року життя у дітей спостерігається активне суфіксальне словотворення, що відбувається в ігровій формі, це призводить до унікального явища в житті дитини – словотворення.

К.І.Чуковський назвав дітей цього віку «величезними розумовими трудівниками», «геніальними лінгвістами». Таке словотворення припадає на п'ятий рік життя. Після п'яти років словотворення поступово зникає. Педагоги повинні реально оцінювати прояви «дитячої геніальності» і пам'ятати, що всі дитячі неологізми є результатом недосконалого мовлення дитини, нестійкого засвоєння граматичних форм рідної мови. У дітей четвертого і п'ятого років життя зустрічається ще багато граматичних помилок у відмінюванні іменників і прикметників, у вживанні роду і числа іменників, помилки в дієслівних формах, неправильне чергування приголосних звуків і т. ін.

Характерною особливістю мовлення дітей цього віку є нестійкість (у поєднанні з голосним вимовляють звук, у поєднанні з приголосним спотворюють або випускають) і неточність вимови. Діти подекуди не розуміють значення просторових, часових і абстрактних понять, переносного значення і багатозначних слів. Відбуваються позитивні зміни і в розвитку зв'язного мовлення. Провідною формою спілкування залишається діалогічне мовлення. У першій половині означеного віку ще переважає ситуативне мовлення. Зі зміною провідного типу діяльності (цредметно-маніпулятивної – на сюжетно-рольову гру) з'являються нові форми мовленнєвих дій – висловлювання у структурі мовленнєвої діяльності такого типу:

- а) висловлювання, що коментують власні ігрові дії дитини;
- б) висловлювання, що коректують дії партнера;
- в) висловлювання, що планують дії і розподіл ролей.

На кінець четвертого року життя ситуативне мовлення поступово замінюється контекстним (поза наочною ситуацією); хоча ситуативне залишається, але дитина використовує його адекватно наочній ситуації.

На четвертому році життя в мовленні дитини з'являються складносуурядні і складнопідрядні речення, а також питальні речення, які досягають вершини свого функціонування.

На п'ятому році життя діти вживають усі типи речень, хоч і тут зустрічаються ще помилки: неправильний порядок слів, невдале вживання сполучників тощо.

Центральним якісним новоутворенням психічного розвитку дітей є засвоєння дитиною звукового боку рідної мови, усвідомлення звукового складу рідної мови, що надає можливість організовано навчати дітей звукового аналізу слів.

На п'ятому році життя розвивається монологічне мовлення, мовлення-повідомлення. Дитина відтепер будує висловлювання різного типу: мовлення-розповідання (сюжетні розповіді на наочній і словесній основі, творчі розповіді, переказ художніх творів), мовлення-описи.

У молодшому дошкільному віці спостерігаються значні індивідуальні відмінності дітей у розвитку мовлення. Про це слід пам'ятати вихователю і планувати індивідуальні заняття з дітьми, які мають затримки мовленнєвого розвитку, та з тими, хто явно випереджає своїх однолітків щодо нормативів вікового розвитку мовлення.

Функції мовлення: повідомлення, соціальний зв'язок, вплив на оточуючих, комунікативна, номінативна, гносеологічна, мисленнєвотворча.

Форми мовлення: діалог, ситуативне мовлення, контекстне мовлення, мовлення-повідомлення, мовлення-опис, мовлення-розповідання.

ЗМІСОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ЧЕТВЕРТОГО РОКУ ЖИТТЯ

СЛОВНИКОВА РОБОТА

- Збагачувати словник дітей новими словами відповідно до освітніх ліній «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина в природно-му довкіллі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» та запропонованих тем: «Дошкільний заклад», «Ігри», «Іграшки», «Сім'я», «Побутові предмети», «Одяг», «Взуття», «Меблі», «Тварини», «Птахи», «Рослини», «Овочі і фрукти», «Продукти харчування», «Транспорт», «Пори року», «Явища природи», «Свята». Вводити в активний словник дитини нові узагальнені поняття (Птахи, рослини, їжа, овочі, фрукти, транспорт, свята, сім'я, меблі).

- Продовжувати збагачувати словник дітей іменниками, словами, які позначають близьке оточення дитини (група, спальня, вмивальна кімната, рушник, душ, ліжко, постіль, акваріум, ділянка, квітник тощо),

віддалене (дикі тварини – заєць, вовк, ведмідь, слон, верблюд, жираф, крокодил і т. ін.), далеко (гори, море, ліс, озеро, місто (село), метро і т. ін.), словами, що позначають абстрактні поняття (сміливість, ввічливість, біг, радість, сум, гнів, чистота, порядок), словами з характеристичним значенням (вереда, пустун, боягуз, забіяка, недбайло).

- Вчити правильно користуватися словами, що позначають частини тіла людей і тварин: руки, ноги – лапи, обличчя – морда, волосся – шерсть, нігті – кігті, шкіра – шкура.

- Збагачувати словник дітей прикметниками: присвійними (бабусин, матусин, вовчий, овечий, татів, дідусів, лисиччин), які означають фізичні якості людини та інших істот (худий, здоровий, хворий, стрункий), психічні властивості, особливості характеру (лагідний, сумний, сердитий, добрий, тихий, розумний); відносними (кам'яний, дерев'яний, глиняний, паперовий) та відносно-якісними прикметниками (вишневий, полуничний, буряковий, м'ясний, овочевий; фруктовий), прикметниками вищого ступеня порівняння (молодший, тихіший, глибший, дужчий, дорожчий, більший, менший, кращий, ліпший), найвищого ступеня з префіксом най- (найдорожчий, найкращий, найбільший).

- Збагачувати словник дітей дієсловами, вчити розрізняти значення дієслів із префіксами за-, при- (закрити – прикрити, зашити – пришити, зачинити – причинити, забігти – прибігти); правильно вживати дієслова у словосполученнях: закрити рот (скриньку) – заплющити очі – зачинити квартиру (двері); кивати головою – махати руками – вертати хвостом; надягти пальто (шапку, сукню) – запнути хустку; насипати борщу, каші – налити молока (чаю, узвару).

- Поповнювати словник дієприкметниками (битий, дертий, квітухий, змарнілий, спілий), дієприслівниками (стоячи, сидячи, підстрибуючи), прислівниками (зверху, знизу, міцно, вдало, розумно, дуже, звичайно, направо, наліво).

- Продовжувати розширювати словник дітей синонімами (словами, близькими за значенням): бажати – хотіти, тримати – держати, іграшка – цяцька – забавка; гарний – красивий – чарівний – чудовий – гожий – хороший – вродливий; дякую – спасибі; антонімами (словами з протилежним значенням): світлий – темний, там – тут, угорі – вниз.

ОБРАЗНЕ МОВЛЕННЯ

- Збагачувати словник дітей образними поетично-художніми виразами (лисичка-сестричка, зайчик-побігайчик, мишка-шкряботушка, місяцю ясний, червоне сонечко), порівняннями (немов берізка, як скло,

неначе червоне сонечко, як у віночку, немов білий сніг); фразеологізмами (про вовка промовка; не все коту масниця; як мед, так і ложкою; губи квасити, губу прикусити, губи копилити, губи розпустити, за вуха витягувати); приказками, прислів'ями (Добре роби, добре й буде. Аби день до вечора. Хочеш їсти калачі – не сиди на печі. У страху очі великі. Ні живий, ні мертвий. Правди не сховаєш. Крутиться, як дзига); звуконаслідувальними словами (кахи-кахи, тьох-тьох, трісь-трісь, гуп-гуп, смик, лусь), вигуками (ой, ох, ех, ух, гей).

МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ

- Увести в активний словник дитини форми-вітання та прощання (добрий ранок, добрий день, добрий вечір, здрастуйте, доброго здоров'я, до побачення), форми ввічливого прохання (будь ласка, будьте ласкаві), подяки (дякую, спасибі), вибачення (пробачте, вибачте, пробач, вибач), форму ввічливого звертання «Ви» до дорослих (Вам, Вас, з Вами і т. ін.). Засвоїти форми : звертання до дорослих: називати на ім'я та по батькові, вітатися та прощатися з вихователем, співробітниками та іншими дорослими, дякувати за допомогу, виявлену увагу, не втручатися в розмову дорослих.

- Засвоїти форми звертання до дітей: називати дитину на ім'я, лагідно (Іванку, Панасику, Оксанко), розмовляти спокійно, лагідним і привітним тоном, не втручатися в розмову інших дітей.

ЗВУКОВА КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

- Ознайомити дітей із будовою мовленнєвого апарату: губи, зуби, язик, піднебіння. Вправлінням розвивати м'язи мовленнєвого апарату («пісенька Языка», «хатинка Язичка», «ігри-забавки Язичка»). Домогтися правильної артикуляції та вимови всіх голосних звуків та йотованих я, ю, є, ї, роздільної вимови звукосполучень із йотованими звуками (під'їхати, з'їсти, м'яч, ім'я, м'який, в'язати); чіткої вимови звуків [а], [о], [у], [і] як у наголошеній, так і в ненаголошеній позиціях.

- Стежити за твердою вимовою в кінці слова губних приголосних [б], [п], [в], [м], [ф] (дуб, суп, степ, зуб, сом, кров); дзвінкою вимовою дзвінких приголосних у кінці та в середині слова (дуб, зуб, гриб, казка, дудка, трубка, за винятком: ні[х]ті, кі[х] ті, ле[х]ко, во[х]ций), зливою вимовою африкатів [дж], [дз] (джміль, дзига, джерело, ходжу, дзьоб, дзеркало); м'якою вимовою губного приголосного [в] у словах: свято, цвях, дзвякнути; твердою вимовою звука [р] у кінці слова (звір, лікар) та м'якою вимовою на початку складу перед [а], [у], [о] (рясний, вірю, лікарю).

- Домогтися правильної (твердої) вимови шиплячих звуків (піч, ніж, човен), вибухового звука [г] (дзига, гелготати, гедзь, ганок, грати); звуків [ц], [ц'] (палець, ранець, цап, заєць, палац, плац).

- Стежити за правильною вимовою звукосполучень, [з'ц], [с'ц], [з'с'] (у книжці – у кни[з'ц']ї, на подушці – на подуш[с'ц']ї); подовжених приголосних [ц'ц], [с'с] (сміється – сміє[ц'ц']я, у річці – у рі[ц'ц']ї); прийменника з як [с] перед словами, які починаються на глухі приголосні: [с] кишені, [с] паперу.

- Розвивати фонематичний слух, розрізняти на слух близькі за значеннями слова (миска – низка, мити – бити – вити – віти – квіти тощо), мовленнєве дихання (довжина видиху дорівнює фразі у 2-3 слова), інтонаційну виразність мовлення (темп, силу голосу, наголоси, інтонаційне забарвлення мовлення).

- Ознайомити дітей із поняттями «слово», «звук» в ігрових вправах. Вчити знаходити знайомий звук у слові, інтонаційно його виділяти.

ГРАМАТИЧНА ПРАВИЛЬНІСТЬ МОВЛЕННЯ

- Продовжувати вправляти дітей у вживанні закінчень непрямих відмінків та узгодженості слів у реченні в роді, числі та відмінку. Звернути увагу на закінчення іменників однини в орудному відмінку (малювати олівцем, їсти ложкою, їхати автобусом, бути лікарем), з прийменниками (з мамою, з татом, з товаришем, звернутись із запитанням, під водою, під небом); у місцевому відмінку з прийменниками на, в, у (у дитячому садку, у шафі, у столі, у полі, в руці); у родовому відмінку однини іменників четвертої відміни, в яких при відмінюванні з'являються суфікси -єн, -ат-, -ят- (ім'я – імені, курча – курчати, теля – теляти), іменників середнього та чоловічого родів, які при відмінюванні змінюють форму слова (стіл – стола, день – дня); іменників множини, які означають назви тварин, птахів та їхніх дитинчат у родовому відмінку (качат, телят, курчат, кошенят, свиней, гусей, мишей, лисиць, кіз, вовків, котів, собак).

- Закріплювати кличну форму іменників (діду, земле, Павле, Петю, Петрику).

- Звернути увагу на відмінкові закінчення слова «пальто» (пальта, в пальті, на пальті, пальтові, пальтом) та невідмінювані іменники (піаніно, радіо, метро).

- Учити використовувати дієслова типу: сідати – сісти, класти – покласти – кладу, допомагати – допомогти; одягати – надягати – одягти; брати – взяти; форми дієслів, які зазнають морфологічних змін у корені (брати – беру – беремо – беруть; прати – перу – перуть – перемо; гнати – жену; їду – їде – їдемо; бити – б'ю – б'ємо; лити – ллю – ллеш).

- Учити утворювати нові дієслівні форми за допомогою префіксів на-, за-, з- (с-) (казати – наказати – сказати; в’язати – зав’язати – зв’язати – нав’язати; робити – зробити – заробити – наробити) та суфікса -ся (мити – митися, вітати – вітатися, возити – возитися, нести – нестися), вживати складну форму майбутнього часу (буду співати, будемо грати, будуть | їсти).

- Учити утворювати ступені порівняння прикметників (білий – біліший, високий – вищий, низький – нижчий), присвійні прикметники від іменників (дерево – дерев’яний, вишня – вишневий, мама – мамин, бузок – бузковий, соловейко – соловейків); учити відмінювати займенникові форми (я, мені, мене, мною; ти, тобі, тебе, тобою; він, йому, його; вона, її, їй, для неї, на ній; ми, нас, нам, на них, нами); учити правильно вживати в реченні прийменники за, від, до (за столом, за шафою, від села, до столу, від стола, від болю, до роботи)

- Учити узгоджувати в реченні слова один, багато, мало (один день, одне яйце, одна рука; мало яблук, багато іграшок); відмінювати заперечні займенники ніхто, нікого, нікому, ніким, ні до кого, ні з ким, ні на кому: ніякого.

- Учити дітей будувати речення різного типу: а) прості поширені з однорідними членами речення зі сполучниками ні, і (Я маю різні іграшки: і ляльку, і машину, і дзигу, і м’яч. У мене немає ні санчат, ні ковзанів, ні лиж), із прямою мовою (Я запитую тебе: «Чи скоро ти закінчиш будувати?»), складносурядні зі сполучниками а, і, але, та (Взимку холодно, а влітку тепло. Я люблю зиму, але весна мені більше до вподоби. Я люблю кататися з гори, та, шкода, у мене немає санчат), складнопідрядні зі сполучниками як, ніби, після того як, для того щоб.

- Прищеплювати навички самокорекції, елементи само- та взаємного контролю мовлення, розвивати мовне чуття, чуття на граматичні помилки.

ЗВ’ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Діалогічне і розмовне мовлення

- Продовжувати розвивати діалогічне і розмовне мовлення. Вчити вступати в невимимушену розмову з дорослими на запропоновані теми: «Знайомство», «Сім’я», «Ігри та іграшки», «Мої друзі», «У дошкільному закладі». Вміти добирати першу репліку (фразу) діалогу (вітання, подяка, вибачення, запитання, прохання, наказ, повідомлення) та своєчасно відповідати, вставляти потрібну репліку – слово, фразу (так, ні, не знаю, отож), підтримувати запропоновану розмову, діалог, адекватно відповідати на запитання дорослого та звертатись із запитаннями до дорослих.

- Учити дітей спілкуватись один з одним, звертатися до партнера, вислуховувати співрозмовника, відповідати на запитання інших дітей.

- Уміти вести невимушену розмову в колі двох-трьох дітей. Під час розмови, спілкування дивитися в очі, стояти (чи сидіти) спокійно, розмовляти з посмішкою на обличчі, не відволікатися, уникати сторонніх жестів (руками, ногами, головою), дотримуватися відповідного тону, інтонації.

Монологічне мовлення

- Викликати в дітей інтерес до різних типів монологічного мовлення: опису, повідомлення, розповідання. Готувати дітей до самостійної оповіді. Відповідати на запитання вихователя двома-трьома реченнями за змістом сюжетних картин, за текстами знайомих оповідань, казок, у процесі розглядання предметів, іграшок.

- Закріплювати вміння складати спільні з вихователем коротенькі описові та сюжетні розповіді домовлянням, повторенням та самостійно складеними реченнями: про іграшки, картини, сюжети, власний досвід.

- Залучати дітей до переказування змісту добре знайомих літературних творів за допомогою навідних запитань, підказування фраз.

- Формувати в дітей уявлення про елементарну структуру висловлювань:

- а) описових – назва предмета, його ознаки, якості, властивості, призначення;

- б) сюжетних – початок, середина, кінцівка розповіді.

- Створювати ситуації, які б вимагали від дитини коротенького пояснення (про виконання дії, будову іграшки, майбутні ігри для розвитку пояснювального мовлення).

БАЗОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ТА СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ

Наприкінці четвертого року життя у дітей зникає загальна пом'якшеність мовлення, зменшується кількість перестановок та пропусків звуків і складів у багатоскладових словах (поодинокі випадки), зникає уподібнення звуків та складів. Чітко і правильно вимовляють голосні та приголосні звуки (крім [р]). Оволодівають правильною вимовою шиплячих звуків ([ш], [ж], [ч]). Темп мовлення швидкий. Мовленнєве дихання переважно верхньогрудне: часте, поверхове, неглибоке (складається враження, що дитина під час розмови наче захлинається, їй не вистачає

повітря). Фонематичний слух добре розвинений, дитина диференціює як далекі, так і близькі фонemi у словах. Оволодіває розповідною, питальною та окличною інтонацією. Мовлення недостатньо виразне – малоемоційне, нечітка дикція, занадто голосне або, навпаки, тихе, швидкий чи уповільнений темп. Переважають номінативна та експресивна (виражальна) функції мовлення. Багато використовує невербальних засобів спілкування (покази, рухи, дії, міміка, жести). Мовлення в повсякденному спілкуванні переважно ситуативне (залежить від ситуації, що призводить до пропусків окремих членів речення). Форма спілкування – діалог. Дитина володіє навичками розмовного мовлення, підтримує розмову, висловлює бажання, прохання, думки простими поширеними та складними реченнями. Звертається із запитаннями до дорослих та дітей, відповідає на запитання. Оволодіває найбільш уживаними формами словесної ввічливості: вітається, прощається, просить вибачення.

У словнику налічується до 1800-2000 слів, переважають іменники (до 50 %), дієслова (до 30 %). Ще багато слів – універсалізмів (гарний – це красивий, добрий, чарівний, чемний тощо), переважають вказівні займенники ось, тут, цей. Характерна неточність у вживанні абстрактних, узагальнювальних, збірних, часових та просторових понять. Яскраво виражене словотворення (піджакет, малювець, лунник).

Дитина оволодіває основними граматичними формами (рід, число, відмінок), правильно вживає рід та число іменників, засвоює закінчення родового та знахідного відмінків, кличну форму. Легко створює нові слова за допомогою префіксів за-, з-, на-, суфіксів зменшування, ласкавості, збільшення та добирає однокореневі слова. Яскраво виражені форми словотворення за допомогою суфіксів (ігри в «нові слова»). З'являються складні слова: іменники зі з'єднувальною голосною (пароплав, паровоз) та прикметники (довговухий, довгоногий, жовтогарячий, світло-синій). Правильно вживає теперішній, минулий і майбутній час дієслів та наказову форму дієслова, ступені порівняння прикметників. Користується займенниками.

У Мовленні буде прості поширені речення з прийменниками, сполучниками, однорідними членами речення, з прямою мовою; складносурядні та складнопідрядні речення зі сполучниками та сполучними словами (із 39 наявних сполучників та сполучних слів використовує 20). З'являються мовні самокорекції, граматичне мовне чуття (елементи само- та взаємоконтролю мовлення).

Оволодіває нацатками монологічного мовлення: відповідає на запитання за змістом сюжетних картин, художніх текстів (оповідань, казок,

віршів), театральних вистав. Складає за допомогою дорослих (підказування слів, речень) описові, розповіді (із 3-4 речень) про іграшки, овочі, фрукти, дії товаришів, свої власні, а також сюжетні відповіді-розповіді (спільно з дорослим) за змістом сюжетних картин; переказує за допомогою запитань добре знайомі казки. Знає напам'ять забавлянки, утішки, вірші, загадки. Мовлення набуває перших ознак образності. Використовує образні вирази (із текстів казок, забавлянок), приказки, прислів'я, фразеологічні звороти, вигуки, звуконаслідувальні слова [8].

ЗМІСТОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ П'ЯТОГО РОКУ ЖИТТЯ

СЛОВНИКОВА РОБОТА

- Збагачувати словник дітей новими словами (всі частини мови) відповідно до освітніх ліній «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина у природному довкіллі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» та запропонованих тем: «Дошкільний навчальний заклад», «Ігри та іграшки», «Родина. Родинні стосунки», «Предмети побуту», «Взаємовідносини дітей», «Навколо рідної природи», «Праця і професії дорослих», «Транспорт, місто (село, селище)», «Одяг і взуття», «Наші найменші друзі», «Святкові дні», «Рослини», «Продукти харчування», «Ввічливі слова», «Наша Україна».

- Активізувати словник дітей іменниками, що позначають назви предметів та явищ близького, віддаленого і далекого оточення.

- Збагачувати словник іменниками спільного роду (чоловічого і жіночого): причепа, вереда, плакса, сирота, Валя, Шура (такий причепа, така причепа; такий плакса, така плакса; прийшов Валя, прийшла Валя); іменниками, що мають лише однину (молоко, сіль, борошно, рідня, тиша, дружба) або лише множину (ножиці, ворота, ковзани, штани, ночви, гроші, кучері, ліки, сутінки), складними словами зі з'єднувальними голосними [о], [є], [є] (листопад, снігопад, молоковоз, льодохід, самокат, лежебока, сміттєвоз), іменниками із здрібніло-пестливими суфіксами -атк-, -ятк- (малятко, телятко, гусенятко, дівчатко, дитинчатко), -ець, -це (хлібець, вітерець, морозець, відерце, віконце), словами, що означають явища природи (туман, заметіль, хурделиця, мряка, ожеледь, повінь) взаємовідносини між дітьми (стосунки, дружба, товаришування, повага, допомога, приязнь, ввічливість, чемність, дбайливість), родинні стосунки (родина, родичі, рідня, ненька, няня, матуся, батечко,

татусь, батейко, батінко, татуньо), професії дорослих (лікар, кухар, вихователька, листоноша, двірник, водій, шофер, продавець, комірник, машиніст, кравець, футболіст, поштар, льотчик, пілот), національні страви (борщ, юшка, капусняк, вареники, галушки, смаження, гречаники, узвар, пампушки), національний посуд (миска, полумисок, горнятко, горщик, кухлик, глечик, макітра), національні свята та святкові страви (Різдво, кутя, вечеря, дідух, щедрівка, колядка, Водохреще, Великдень, паска, крашанка, писанка, Трійця, Івана Купайла, косовиця, обжинки), слова, пов'язані з державою, Україною (Батьківщина, країна, Україна, місто, село, селище, народ).

- Продовжувати збагачувати словник іменниками, що означають збірність (гілля, листя, дітвора, комашня), абстрактні поняття (охайність, сором'язливість, чемність, ганьба, турбота), час і простір (година, хвилина, мить, ранок, сутінки, далечінь, вирій, глибина, височінь), узагальнювальними словами (родина, професія, природа, речі, страви, продукти, народ).

- Поповнювати словник прикметниками, що мають коротку форму: дрібен (дощик), повен (кошик, човен), ясен (місяць, день), зелен (ліс), присвійними прикметниками (дівчачий, дівочий, овечий, журавлиний, заячий, материнський, батьківський, дідівський, ластів'ячий), позначення ступенів прикметників словами більш, менш, трохи (більш уважний, менш солодкий, трохи більший, трохи нижчий).

- Збагачувати словник дітей дієсловами: із суфіксами -ну- (стукнути, гукнути, смикнути), -ону- (смикнути, кидонуту); з префіксами про-, від- (провчити, провідати, проводити, проходити, просидіти; відмовити, від'їхати, відробити, відходити); дієсловами наказового способу зі словами хай, нехай (хай розповідає, нехай біжить, нехай їсть), безособовими дієсловами (світає, палає, смеркає, хочеться, не сидиться).

- Уводити в активний словник дієприкметники (виконаний, прочитаний, колишній, минулий, стихаючий), дієприслівники (поївши, ходячи, взувши, спитавши, вдягнувши); прислівники з префіксом по- (по-материнськи, по-нашому, по-вашому), ступені прислівників (тепліше, довше, менш вдало, більш вдало), прислівники часу (тепер, колись, давно, завжди, відтепер), місця (здалеку, вниз, вгорі, ліворуч, праворуч); прийменниками через, крізь (крізь скло, через кладку), коло (коло себе, коло столу); частками (казна-що, хтозна-де, будь-що, будь-коли, ото, ледве). Ознайомити дітей з різними значеннями багатозначних слів: шапка (мамина, гриба, цвяха, снігу), хвостик (теляти, мишки, волосся, яблука), терти (моркву, очі, руки), вушко (дитяче, глечика, голки,

чашки), ріжуть (хліб, м'ясо, черевики, очі). Продовжувати збагачувати словник словами-синонімами та антонімами (різні частини мови): бруднити – мастити – мазати – налякати, мружити – шулити, обличчя – лице, пошивка – наволочка, праска – утюг, лелека – чорногуз – бусол, писочок – мордочка, веселий – радісний – бадьорий – збуджений, близько – поруч, світло – темрява, сонце – місяць, сміятися – плакати, білий – чорний, денний – нічний, високо – низько.

- Вчити класифікувати предмети, речі, явища за відповідними ознаками (хліб – білий, темний, житній, пшеничний, свіжий, черствий; стіл – письмовий, кухонний, дитячий; взуття – зимове, осіннє, літнє); добирати частки до цілого (стілець – спинка, сидіння, ніжки; дерево – стовбур, листя, гілля, корінь).

ОБРАЗНЕ МОВЛЕННЯ

- Збагачувати словник дітей образними, художньо-поетичними виразами (кіт-воркіт, котик-котище, маки-маки-маківочки; вийди, вийди сонечко; козуню-любуню; павлику-равлику; зозулю-кавулю; дощику-поливайнику), порівняннями (ніби золото; немов вогнем палає; наче місяць засяяв; як білий сніг; як червоне яблучко; мов той соловейко).

- Ввести в активний словник дитини прислів'я (Світить місяць та не гріє. Без вітру і трава не шелестить. Полохлива ворона і куща боїться. Що сіре, то й вовк. Не радій чужому горю), приказки і фразеологічні звороти (Рота роззявити. Гав ловити. Руками й ногами. Різати вухо. П'яте колесо до воза. Пальці облизувати. І риби наловити, і ніг не замочити.), звуко-наслідувальні слова та вигуки (овва, нате, агов, диби-диби, люляй-люляй, хить-хить, нини-нини, гай-гай, тосі-тосі, гайда-гайдаша, хур-хур).

МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ

- Збагачувати словник дітей новими формами мовленнєвого етикету в ситуаціях вітання (привіт, вітаю (тебе), моє тобі вітання, добридень), прощання (на все добре, до зустрічі, прощай), знайомства (Як тебе (вас) звати? Давай познайомимосся... Мене звати... а тебе? Моє ім'я... а твоє?), подяки (велике спасибі, я вам (тобі) вдячна(ий), прийми мою подяку, дякую, ще раз дякую), прохання (будьте так ласкаві, дозволь(те) мені, будь ласка, я тебе (вас) дуже прошу...), вибачення (вибач(те), будь ласка, Прошу вибачення, якщо можеш, вибач, прошу не ображатися на мене), компліменти (ти чудовий хлопчик, ти така чемна (весела, приємна), мені подобаються твої очі (волосся), твоя посмішка).

- Продовжувати вчити дітей культури мовленнєвого спілкування: розмовляти спокійним, лагідним тоном, із посмішкою на вустах, дивитися

в обличчя співрозмовнику, вислуховувати адресоване дитині звертання. Заміняти слова-вульгаризми, жаргонні слова словами літературної мови.

ЗВУКОВА КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

- Удосконалювати вимову приголосних звуків [б], [п], [м], [в], [д], [т], [г], [к], [х], [з], [ц], [с], [ф] як твердих, так і м'яких, у різних позиціях (буханець, біб, кобза, цап, лампа, лямка, лялька, чапля, цяцька).

- Закріплювати вимову шиплячих звуків [ж], [ч], [ш] у різних позиціях (жити, ніж, жінка, жаба, жук, піч, човен, часник, причіпок, шапка; шишка, книш, смаження).

- Вчити твердо вимовляти звукосполучення [шч] – щ (шука, щавель, куш); правильно артикулювати та вимовляти звуки [р] і [р'] у різних позиціях (рука, рясно, рис, шур, річка, юрба, сир, буряк); вибуховий звук [г] (гринджоли, гава, гудзик); дзвінко вимовляти звук [б] у кінці слів (в українській мові він ніколи не оглушається): дуб, зуб, клуб, біб.

- Стежити за твердою вимовою шиплячих звуків (ніж, чому, чисто, курча, біжить), напівпом'якшеною перед [і] (шість, жінка) та пом'якшеною вимовою подвоєних шиплячих в іменниках середнього (клоччя, збіжжя) та жіночого роду (ніччю, подорожжю).

- Продовжувати розвивати м'язи мовленнєвого апарату; рухомість язика (вміння робити язик широким і вузьким, утримувати широкий язик за нижніми зубами, відсувати назад тощо), рухливість губ (вміння витягувати їх уперед, заокруглювати, розтягувати в посмішку), вміння утримувати нижню щелепу в певному положенні. Розвивати змішаний тип мовленнєвого дихання (діафрагмально-нижньореберне: нижні ребра відходять убік, діафрагма опускається, плечі не піднімаються). Вчити правильно дихати, робити вдих крізь ніс, плавний, вільний, подовжений видих (довжина видиху дорівнює фразі з 3-5 слів, тривалість паузи – рахунок: один, два).

- Привчати дітей говорити без напруження, регулювати силу голосу залежно від ситуації: нормально, голосно, тихо, пошепки.

- Домагатися нормального темпу мовлення, говорити помірно, чітко, не поспішаючи. Для розвитку темпу мовлення і закріплення звуковимови використовувати скоромовки (Очищі у вовчиці – наче блискавиці. Лис у лісі заховався, лис лиса схопив).

- Продовжувати розвивати інтонаційну виразність мовлення (дикцію, тембр, мелодику, фразовий і логічний наголоси).

- Залучати дітей до звукового аналізу слів, визначати перший і останній звуки у слові, інтонаційно виділяти потрібний звук у слові (рр-

рак, мишшшка, гтгуска) у вправах, іграх, художніх текстах.

- Знати, що слова складаються зі звуків, слова звучать по-різному, звуки вимовляються в певній послідовності, слова є короткі і довгі, придумувати слова з відповідним звуком. Закріпити поняття «слово», «звук».

ГРАМАТИЧНА ПРАВИЛЬНІСТЬ МОВЛЕННЯ

- Закріплювати узгодження слів у реченні в роді, числі та відмінку, правильне вживання граматичних форм.

- Учити дітей утворювати нові форми іменників, що позначають професію людини (чи її діяльність), від іменників (шахта – шахтар, пошта – поштар, ліс – лісник, меблі – мебляр, кобза – кобзар, таксі – таксист), від дієслів (лікувати – лікар, відвідувати – відвідувач, водити – водій, писати – писар, письменник, виховувати – вихователь, учити – учитель), від іменників чоловічого роду утворювати іменники жіночого роду (письменник – письменниця, вчитель – учителька, лікар – лікарка, льотчик – льотчиця, продавець – продавщиця, провідник – провідниця, кравець – кравчиня).

- Вживати іменники, що позначають назви істот без вказівки на стать (спільного роду): кит, крокодил, шпак, сом, метелик (чол. р.); со- рока, гусениця, куниця (жін. р.); назви тварин, які позначаються різними словами залежно від статевої та вікової приналежності: кабан – свиня, порося; бик (віл) – корова – теля; кінь – кобила – лоша; цап – коза – козеня; баран – вівця – ягня.

- Утворювати іменники із суфіксом -к(о) (невмійко, забудько, кру- тійко, хвалько), назви приміщень із суфіксом -альн(я) (спальня, вмиваль- ня, роздягальня, їдальня, купальня, вітальня), посуду із суфіксом -иц(я) (хлібниця, цукорниця, серветниця, салатниця, сільниця, цукерниця).

- Правильно вживати граматичні форми іменників, які змінюють місце наголосу при зміні числа (пісок – піски, масло – масла, рука – руки, лялька – ляльки), назв різних видів взуття (туфлі – туфля, кеди – кед, сан- далі – сандаля, капці – капець, босоніжки – босоніжок, чоботи – чобіт).

- Правильно вживати кличну форму іменників із чергуванням приго- лосних в основі (зайче, вовче), в іменах по батькові (Олено Петрівно, Ігорє Семеновичу), невідмінювані іменники (кашне, депо, шосе, таксі).

- Учити утворювати дієслова від іменників (вихователь – вихову- вати, водій – водити); від прикметників (білий – біліє, синій – синіє, темний – темніє, радісний – радіє); за допомогою префіксів пере- (їха- ти – переїхати, йти – перейти, нести – перенести), об-, обі-, о- (йти – обійти, їхати – об’їхати, летіти – облетіти, в’язати – обв’язати, писати –

описати), роз- (бити – розбити, казати – розказати), суфікса -к- (ойкати, тикати, гейкати, нікати).

- Правильно вживати форми дієслів дуги, м'яти в теперішньому часі в наказовому способі (дуги – дму – дмеш – дми; жати – жну – жнеш – жни; м'яти – мну – мнеш – мни), дієслова умовного способу з часткою би (б) (поїв би, заспівав би, намалювала б), безособові дієслова (не спиться, не лежиться, не сидиться).

- Змінювати дієслова в часі (гуляємо, гуляли, гулятимемо, будемо гуляти), за особами та числами (я мию, ти миєш, він миє, ми миємо, вони миють).

- Правильно вживати наказовий спосіб дієслів у другій особі однини (не чіпай, знай, вір, ріж, плач, сядь, злізь, дозволь), у першій особі множини (вірмо, сядьмо, злізьмо, станьмо; везімо, кажімо, зробімо, тягнімо, увімкнімо).

- Утворювати дієслова від звуконаслідувальних слів: гав – гавкати, кря – крякати, му – мукати, ках – кахикати, ку-ку-рі-ку – кукурікати, тьох – тьохкати.

- Закріплювати вміння узгоджувати прикметники з іменниками в роді, числі та відмінку (свіжий хліб, свіже молоко, свіжа ягода; тепла шапка, теплої шапки, в теплій шапці).

- Учити утворювати ступені порівняння прикметників зі словами багато, набагато, куди, трохи (багато ширший, набагато менший, куди кращий, трохи вищий), утворювати прикметники з часткою не (веселий – невеселий, великий – невеликий, смачний – несмачний, високий – невисокий); складні прикметники (рудий-рудий, синій-синій, великий-превеликий, смачний-пресмачний).

- Узгоджувати кількісні та порядкові числівники з іменниками (дві качки, двоє каченят, два м'ячі; четверта дівчинка, перша хвиля, одна машина, третя гуска), збірні числівники – троє, четверо, п'ятеро, обоє, обидва (четверо хлопців, двоє хлоп'яток, обидві дівчинки); кількісні займенники – скільки, стільки, котрий (Котра година? Скількох зайчиків не стало? На скількох стільчиках? Скількома ложками?).

- Правильно вживати відмінкові форми займенника чий (чийого, чийому, чийм), неозначених займенників якийсь, чийсь, хтось, щось, кимось, чимось (якихось, чиймось, кимсь), займенника кожний (кожному, кожних, кожного).

- Формувати корекційні навички, мовне чуття.

- Учити дітей будувати різні типи складних речень; складносурядні зі сполучниками проте, однак, зате (Взимку холодно, зате можна кататися на санях. Я вже одужав, однак лікар радить не виходити на вулицю);

складнопідрядні із сполучниками звідки, що, де, якби (Я б теж навчився ходити на лижах, якби вони в мене були).

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Діалогічне і розмовне мовлення

- Вчити дітей вступати з дорослими в невимушену розмову та будувати діалог за допомогою дорослих у тематичних ситуаціях: «Знайомство», «У колі друзів», «У колі сім'ї», «У дошкільному закладі», «Ранок», «Вечір», «В їдальні», «У крамниці», «В аптеці», «Запрошуємо до гри». Вчити використовувати різні форми мовленнєвого етикету, які є типовими для цих стандартизованих ситуацій, розгортати діалог за допомогою мовленнєвих штампів (Так, мені це до вподоби. А тобі? Я хочу грати. А іграшки в тебе є? Якщо тобі не важко...).

- Самостійно вступати в невимушену розмову з іншими дітьми, підтримувати запропоновану тему розмови, звертатись із запитаннями до інших, відповідати на запитання інших дітей. Уміти вести колективний діалог (трьох-п'ятеро дітей) як у невимушеній розмові, так і під час організованих занять, застосовуючи засоби інтонаційної виразності, в тактовній формі виявляти незгоду, відмову.

Монологічне мовлення

- Вчити дітей складати описові розповіді про іграшки та предмети за зразком вихователя (1. Назва предмета (іграшки). 2. Ознаки. 3. Властивості. 4. Будова. 5. Дії предмета чи дії з ним. 6. Оцінка цього предмета, ставлення дитини до нього), описові розповіді за змістом сюжетних картин (спільно з вихователем, вихователь починає, дитина продовжує, вихователь описує одне кошеня, а дитина інше), сюжетні розповіді за змістом знайомих дидактичних картин за зразком вихователя.

- Прилучати дітей до складання розповідей на основі сюжетів дидактичних картин, розповідей про свою діяльність за зразком вихователя («Як ми святкували (чи прикрашали) ялинку», «Мій вихідний день», «Як ми готували подарунки мамам»). Учити розуміти композиційну структуру розповіді (початок, середина, кінцівка), ознайомити з різними мовними формами початку розповіді (одного разу, якось, це було так, це було в неділю, влітку).

- Переказувати добре знайомі дітям художні твори і казки, дотримуючись інтонаційних засобів виразності, використовуючи пряму мову. Продовжувати розвивати пояснювальне мовлення (Спочатку поясни, як ти будеш...), спонукати дітей до міркування (Як ти гадаєш, чому так трапилося?).

БАЗОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ТА СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ

Діти п'ятого року життя оволодівають правильною вимовою всіх звуків рідної мови, в тому числі шиплячими і звуком [р], хоча ще спостерігається деяка нестійкість у вимові шиплячих та звука [р]. Тип мовленнєвого дихання – змішаний. Диференціюють близькі фонemi, добре розвинений фонематичний слух. Темп мовлення нормалізується, регулюють силу голосу відповідно до ситуації.

Виділяють із тексту слова з потрібним звуком, у слові виділяють перший і останній звуки, інтонаційно промовляють звук у слові, добирають слова з потрібним звуком; диференціюють поняття «звук», «слово».

Словник дитини становить 2200-2500 слів. Діти п'ятого року життя характеризуються надзвичайною мовленнєвою активністю, балакучістю, допитливістю, яка виступає у нескінченних запитаннях «Чому?» (за хвилину до 15-20 запитань). За це їх називають «чомучками». У словнику наявні всі частини мови (іменники, прикметники, дієслова, дієприкметники, дієприслівники, прислівники, числівники, займенники, частки, вигуки). Протягом п'ятого року виявляється «розквіт» словотворення, дитина створює нові слова від усіх частин мови (вагонята, кушата, левіки, духла, чийна, повзук, намолочився), на кінець року воно поступово згасає.

- В активному словнику є узагальнювальні слова, абстрактні поняття (радість, чемність, хоробрість), дитина правильно використовує багатозначні слова. Легко добирає синоніми, антоніми, класифікує предмети за ознаками, властивостями. Недостатньо розуміє переносне значення слів.

- У мовленні користується образними виразами (кіт-воркіт, маки-маківочки). Знає прислів'я, загадки, скоромовки, приказки, використовує фразеологічні звороти відповідно до ситуації, звуконаслідувальні слова. Вживає форми словесної ввічливості, мовленнєвого етикету в ситуаціях вітання, прощання, знайомства, подяки, вибачення, прохання без нагадування вихователя.

- Завершується засвоєння граматичних форм, відмінкових закінчень, хоч у мовленні ще спостерігаються граматичні помилки, особливо при чергуванні приголосних. Діти легко утворюють нові граматичні форми за допомогою суфіксів, префіксів, від інших частин мови; виявляють ініціативу щодо мовних ігор з дорослим («Нові слова»). Легко утворюють форми однини і множини (але допускають помилки в імен-

никах спільного роду).

- Засвоюють рід іменників, кличну форму у зверненні як до дітей, так і до дорослих, наказовий спосіб дієслів. Будують речення різного типу: прості, складносурядні та складнопідрядні зі сполучниками, сполучними словами, прямою мовою.

- Самостійно вступають у розмову з іншими дітьми, дорослими, підтримують діалог у межах ситуації, ведуть організований (стимульований) діалог на запропоновану тему, груповий діалог (бесіду). Відповідають реченнями на запитання за змістом картини, художнього тексту.

- Вміють складати розповіді за зразком вихователя: описові, сюжетні, із власного досвіду. Переказують знайомі оповідання і казки. Знають напам'ять вірші, забавлянки, пісні [7].

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ

ЧЕТВЕРТИЙ РІК ЖИТТЯ

- Активізація діалогічних форм спілкування з використанням мовних і немовних засобів виразності;

- організація навчально-пізнавальної діяльності дітей за освітніми лініями «Особистість дитини», «Дитина у соціумі», «Дитина у природному довкіллі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Дитина у сенсорно-пізнавальному просторі» з орієнтацією у межах кожної сфери на тематичний принцип збагачення, уточнення і активізації словника;

- стимулювання різних типів висловлювання дітей (мовлення-повідомлення, мовлення-опис і т. ін.) у різних мовленнєвих ситуаціях спілкування, не вимагаючи при цьому «повних» відповідей;

- занурення дітей в активну мовленнєво-ігрову діяльність (дидактичні, словесні ігри, народні хороводні з текстом і діалогом, за сюжетом художніх творів, ігри-драматизації і т. ін.);

- взаємозв'язок завдань із розвитку мовлення і пізнавальних на заняттях з усіх розділів програми і освітніх ліній.

П'ЯТИЙ РІК ЖИТТЯ

- Своєчасна корекція звуковимови дітей, заміна дитячих словотворчих форм нормативними словами;

- занурення дітей в активну пізнавально-дослідницьку діяльність за всіма освітніми лініями «Особистість дитини», «Дитина у соціумі», «Дитина у природному довкіллі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Дитина у сенсорно-пізнавальному просторі», стимулювання дітей до пошуку відповідей на їхні запитання причинного характеру;

- залучення дітей до складання розповідей (із власного досвіду, за результатами спостережень, за сюжетною ігровою обстановкою, за іграшками, картинами), переказу художніх творів із метою розвитку мовологічного мовлення;

- стимулювання і активізація спілкування дітей із вихователем і однопітками як на заняттях, так і в повсякденному житті.

СТАРШИЙ ДОШКІЛЬНИЙ ВІК (ШОСТИЙ-СЬОМИЙ РОКИ ЖИТТЯ)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Мовлення дітей старшого дошкільного віку досягає високого рівня розвитку. Вони оволодівають правильною вимовою всіх звуків рідної мови, хоч у дітей цього віку подекуди трапляються окремі неточності у вимові важких звуків ([р], [ш], [ц], [ч], [дж], [дз], [г]), можуть бути порушення в результаті органічних пошкоджень мовленнєвого апарату або у зв'язку із заміною молочних зубів на постійні з'являються міжзубні шиплячі, пом'якшена вимова інших приголосних. Подекуди спостерігається нестійка вимова сформованих звуків у словах складної фонетичної структури.

Діти шостого року життя легко помічають і виправляють мовленнєві неточності, огріхи і помилки як у мовленні інших, так і у своєму власному. Якщо на кінець року і на сьомому році життя у дітей із швидким темпом мовлення спостерігається неточність, і змішування звуків, пов'язані з дефектами мовленнєвого апарату, то вони потребують допомоги логопеда.

На кінець дошкільного віку в дітей завершується процес фонематичного сприймання: вони і чують, і розмовляють правильно відповідно до фонетико-орфоепічних норм рідної мови, в них формуються тонкі і диференційовані образи слів і окремих звуків, відбувається усвідомлення звукового боку рідної мови. Діти п'яти- і шести років активно грають зі звуками, словами, римують їх, аналізують звуковий склад слів рідної мови, виділяють перший та останній звуки у слові, визначають порядок інших, тобто в дітей формується лінгвістичне ставлення до слова.

Словник дітей старшого дошкільного віку збільшується швидкими темпами. У словнику рівномірно використовуються всі частини мови,

складні слова, слова з абстрактним значенням, іншомовного походження. Діти доречно використовують у мовленні прислів'я, приказки, образні вирази, фразеологізми.

Отже, в розвитку словника дитини яскраво помітні позитивні якісні зміни: дитина використовує антоніми, синоніми, багатозначні слова, слова в переносному значенні, оперує узагальненими словами різного ступеня, поняттями. Усвідомлює словниковий склад рідної мови, виокремлює слова в реченні.

Водночас і в засвоєнні словника в дітей шести років є ще певні недоліки: спостерігаються семантичні помилки, неправильне розуміння окремих абстрактних, часових і просторових понять, окремих слів з переносним значенням, прислівників (разом, поруч та ін.). Словник бідний на образні вирази, прикметники порівняльного ступеня та ін.

- Удосконалюється граматична правильність мовлення, Продовжується засвоєння суфіксів, спостерігається прагнення до точного і влучного вживання граматичних форм, що виявляється у критичному ставленні до власного мовлення і мовлення оточуючих. Формуються навички корекції і самокорекції граматично правильного мовлення.

- Засвоєння звукового, граматичного боку мовлення і збагачення словника позитивно впливає, на розвиток монологічного мовлення і форм спілкування. У дітей з'являються такі форми діалогічного мовлення, як мовлення-пояснення, мовлення-міркування, а також ситуативні мимовільні висловлювання (непідготовлене мовлення), контекстне мовлення, немовні форми спілкування.

- Провідним типом спілкування виступає спілкування з однолітками, вони є ініціаторами встановлення мовленнєвих контактів з іншими дітьми, діалогічні форми спілкування все більше замінюються контекстними, монологічними. Дитина вміє складати різні типи розповідей: із власного досвіду, про іграшки, творчі розповіді з теми, за картиною, розповіді-етюди, мініатюри та ін., передає зміст переглянутих мультфільмів, фільмів, вистав, казок і оповідань.

- Центральним якісним новоутворенням дітей старшого дошкільного віку є поява планувальної і регулювальної функцій мовлення. Відтепер дітям стає доступним складання розповідей за планом, планування своєї майбутньої мовленнєвої діяльності. Водночас слід пам'ятати, що і в старшому дошкільному віці спостерігаються індивідуальні особливості в розвитку мовлення дітей, які вимагають індивідуальної роботи.

Функції мовлення: комунікативна, контактостворювальна, дійснична, планувальна, регулювальна, резюмуюча, волюнтаристична, естетична, гносеологічна, мисленнєвотворча, метамовленнєва.

Форми мовлення: діалог, монолог, внутрішнє мовлення, ситуативне, контекстне мовлення; мовлення-повідомлення, мовлення-розповідь, мовлення-опис, мовлення-міркування, мовлення-пояснення, мовлення-інструкція.

ЗМІСТОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ (ШОСТИЙ І СЬОМИЙ РОКИ ЖИТТЯ)

СЛОВНИКОВА РОБОТА

- Активізувати, уточнювати та збагачувати словник дітей словами відповідно до освітніх ліній БКДО та тематики словникової роботи попередньої групи і в межах нових тем: «Взаємини між людьми», «Гостинність», «Доброзичливі сусіди», «Дорожній рух», «Машини-помічники», «Спортивні розваги», «Народні вироби», «Народні національні символи», «Українські традиції та обряди», «Державні символи».

- Продовжувати збагачувати словник дітей іменниками, що означають взаємовідносини між людьми (турботливість, чуйність, чемність, людяність, дружба, товаришування, гостинність, гостини, піклування, радість, біль, гнів, сум, уважність, відвідини, вітання, допомога, чесність, правдивість, скромність, любов, кохання, зустріч, доброзичливість, сусіди, сусідство), правила поведінки людей на вулиці, правила дорожнього руху (рух, перехід, бруківка, тротуар, перехрестя, світлофор, регулювальник, Знак, обережність, світло, швидкість, увага, зупинка, поворот, дорога, сигнал); складними словами, які означають назву машин, що полегшують працю людей (снігочистка, молоковоз, хліборізка, кавомолка, соковижималка, картоплечистка, посудомийна, м'ясорубка), словами, що означають спортивні ігри, розваги (спорт, фізкультура, майданчик, загартування, обливання, купання, басейн, драбина, біг, лазіння, повзання, кидання, зарядка, вправа, гімнастика, футбол, футболіст, тренер, кеглі, серсо, теніс, волейбол, баскетбол, хокей, катання, фігурист, штангіст, ковзаняр, бігун, гімнаст, секція, боротьба, бокс, шахи, шашки, доміно, лото).

- Увести у словник дітей іменники – назви державних (держава, уряд, гімн, прапор, герб, тризуб, урочистість, національність, Верховна Рада, Президент) та народних символів, традицій, виробів (вінок, рушник, символ, оберіг, калина, верба, лелека, покуть, хліб-сіль, барвінок, чорнобривці, традиція, вироби, вишиванка, писанкарство, гончарство, витинанка, Стрітення, Спас, зорини, хрестини), збірні іменники,

що означають сукупну множину (дітвора, жіноцтво, вчительство, людство, птаство, молодь), складноскорочені слова (універсам, універмаг, лісгосп), словосполучення (український народ, українська держава, український уряд, пори року, продукти харчування).

- Продовжувати збагачувати словник дітей синонімічними іменниками (пояс – пасок; ломака – патик – дрючок; розваги – забавки; діти малюють – малюки – дітвора; їжа – харч – наїдок; хвоя – глиця; кетяг – гроно – китиця; вогнище – багаття – ватра), словами-антонімами (старт – фініш, правда – кривда, сила – слабкість, життя – смерть), узагальнювальними родовими поняттями другого порядку (квіти, кущі, дерева, трава – рослини; одяг, взуття, меблі, іграшки – речі).

- Розвивати стилістичне чуття рідної мови: розуміти слова-омоніми (деркач – птах, деркач – стертий віник; коса дівоча, коса на морі, озері, річці, коса – знаряддя косарів; ключ у дверях, журавлиний ключ); переносне значення слів (золотий пісок, золоті коси, золоті промені, золота осінь, золоте серце, золоті руки; срібний місяць, срібний іній, срібні дерева, срібне волосся); слова, у значенні яких багато спільного (стілець – крісло – табуретка – ослін – лава – трон; ворота – хвіртка – брама; паркан – тин – перелаз; шапка – капелюх – кучма – кашкет – берет – панамка – бриль; ноги – лапи – ратиці; віник – швабра – мітла – деркач; город – грядка – поле – баштан).

- Збагачувати словник дітей дієсловами недоконаного виду, які означають необмежену дію (телефонувати, телеграфувати, гордувати, веліти, організовувати, пояснювати, наслідувати, гомоніти); безособовими дієсловами (дощить, мрячить, дніє, розвидняється, бракує, виستاє, таланить); словами близького значення (скавчати – скиглити – скавуліти; закачати – засукати – закачати (рукави); повзти – плазувати; турбуватися – піклуватися – клопотатися); переносного значення (біжить людина; біжить струмок, річка; біжить час; біжить рік, година, хвилина; біжить вода з крана; падає людина; падає сніг; падає м'яч; падає листя; падає світло, промінь, тінь; падає волосся; падає підозра; падає в ціні).

- Учити доречно і точно добирати дієслова відповідно до ситуації спілкування (Як гарно ти намалював. Що це ти намазюкав тут? Не треба плакати, біль минеться. Скільки можна ревети без причини?).

- Уводити у словник дітей прикметники вищого й найвищого ступенів зі словами найбільш, найменш, занадто, дуже (найбільш яскравий, найменш красивий, занадто червоний, дуже гарний).

- Учити добирати до іменників якісні, відносні та присвійні прикметники: квіти які? – червоні, сині, рожеві, білі, бузкові, волошкові,

запашні, красиві, гарні, чудові, барвисті, темно-сині, білувато-рожеві і т. ін.; хвіст чий? – вовчий, ведмежий, заячий, овечий, конячий, собачий, котячий і т. ін,

- Поповнювати словник дієприкметниками (благальні очі, нев'яну-ча краса, несуча курка, квітучий сад); формами минулого часу (змарнілий, осілий, відпалий, минулий, бачений); незмінними предикативними формами на -но, -то (виконано, розбито, зроблено, схоплено); дієприслівниками (виконавши, зачинивши, не спитавши, почувши); числівниками (шестеро, семеро, восьмеро, дев'ятеро, десятеро, чимало, немало); прислівниками (чимдуж, горілиць, втридорога, надто, щороку, напоказ); прийменниками (поміж, з-поміж, понад, з-під); частками (мовбито, абихто, абиколи, адже, декуди, деколи) [27].

ОБРАЗНЕ МОВЛЕННЯ

- Активізувати вживання дітьми образних виразів, приказок, фразеологічних зворотів, засвоєних у попередніх групах. Продовжувати збагачувати словник новими художньо-поетичними виразами (золоті шати дерев; золотаво-червоне вбрання лісів; похмурий осінній день; чисте небо; рясний дощ; під гаєм в'ється річечка; стелється зелен-трава; синьо-синьо цвіте льон; вовк-сіроманець; засяяли золоті сонячні промені; у лузі при дорозі), порівняннями (немов червона калина; летіти, як стріла; хитрий, як лисичка-сестричка; спритний, наче зайчик; дужий, як ведмідь; очі, як волошки; щоки, як помідор; прозоре, як вода); образними словосполученнями (жили-були; думали-гадали; посідали та й думають; по губах текло, та до рота не попало; чи вдень це було, чи ввечері; з ранку до вечора; тишком-нишком; чкурнула- дременула), звуконаслідувальними словами (фуркати, фукати тощо).

- Продовжувати збагачувати та активізувати словник приказками, прислів'ями, фразеологічними зворотами (Що посієш, те й пожнеш. Хочеш їсти калачі – не сиди на печі. Що вранці не зробиш, того ввечері не доженеш. Всіх би перегнав та бігти боюсь. Двічі літа не буває. Бігти, не чуючи ніг. Болотом закидати. Брудними руками. Було та загуло. Тримати язик за зубами. І риби наловити, і ніг не замочити. Палець об палець не вдарити. Сам собі пан. Рукою подати. Наче кіт наплакав. Мов муха в окропі. Наче й не було. Як на голках).

МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ

- Дотримуватися всіх форм увічливості в розмові з дорослими, дітьми, незнайомими дорослими. Називати всіх дорослих на ім'я та по батькові. Перш ніж звернутися до незнайомих дорослих, запитати: «Вибачте,

будь ласка (або перепрошую). Як Ваші ім'я та по батькові?». Засвоїти форми звертання «Ви» і «ти». Дитина повинна знати, що форма звертання «Ви» вживається у звертанні до незнайомої чи малознайомої людини, до знайомих дорослих людей, до всіх співробітників дошкільного закладу. Звертання «ти» - до близької, рідної людини (батьки, сестри, брати, інші родичі), до своїх однолітків або дітей дещо старших за віком.

- Увести у словник дітей нові ввічливі форми звертання до незнайомих дорослих людей (пані, панове, пане, добродійко, добродію), до дітей (друже), нові формули мовленнєвого етикету: Дозвольте звернутися (запитати). Хай Вам (тобі) щастить! Коли Ваша ласка. Із задоволенням! З радістю! У ситуації зустрічі: Ласкаво просимо! Яка приємна зустріч! Радий Вас (тебе) бачити! Рада нашої зустрічі! Як твої справи?

- Познайомити дітей із правилами мовленнєвого етикету, які вимагають певних заборон: не можна голосно розмовляти на вулиці, у громадських місцях, транспорті, на пляжі тощо, втручатися в розмову інших, нашіптувати (на вухо) одному із кількох співрозмовників, смикати за одяг, занадто жестикулювати, штовхати співрозмовника, нагадувати людині (чи дитині) про її фізичні вади.

- Пояснити дітям, що не можна давати відповіді чи висловлювати своє ставлення до чогось словами угу, ага, ой, вживати образливі слова, прізвиська, слова дідько, біс, чорт, часто повторювати слова та фрази який жах, страх який.

- Увести у словник дітей прислів'я, у змісті яких відбито правила мовленнєвого етикету (Краще недоговорити, ніж переговорити. Що маєш сказати, то наперед обміркуй. Не хочеш почути дурних слів, не кажи їх сам. Треба знати, де що казати. Погане слово проковтти. Всякому слову свій час. Ласкаве слово – як день ясний. Бережи хліб на обід, а слово на відповідь), прислів'я про порушення правил мовленнєвого етикету (Ляпає язиком, як постолом. Говорить, наче три дні не їв. Заторохтіла, наче діжка з горохом. Меле, як порожній млин). Закріпити знання дітей про будову мовленнєвого апарату: губи, зуби, язик, спинка язика, кінчик язика; язик може бути широким (лопаткою), вузьким (трубочкою); губи можуть посміхатися (і-і-і), бути трубочкою (у-у-у), округлюватися (о-о-о), розтягуватися (а-а-а); зуби верхні й нижні, губи верхня і нижня, пухирці за верхніми зубами, піднебіння (стеля хатинки).

- Домагатися чіткої вимови шиплючих звуків [ж], [ч], [ш], [щ], сонорних-звуків [р], [р'], [л], [Л'], йотованих букв я, ю, є, ї уточненням рухів органів артикуляційного апарату, пррмовлянням ізольованого звука у слові (в різних позиціях), у фразовому мовленні.

- Розвивати м'язи мовленнєвого апарату (підняти язик вгору до піднебіння, пухирців, відтягнути назад, рухати в різні боки - «чистити зуби», постукувати язиком по верхніх зубах, облизати верхню, нижню губи та ін.).

- Розвивати змішаний тип мовленнєвого дихання (довжина видиху дорівнює лічбі до п'яти); вчити говорити короткою фразою на один видих, говорити помірно, чітко, не поспішаючи; підвищувати та знижувати голос під час вимовляння фрази, щоб мовлення набувало різних відтінків (співучості, ніжності, м'якості, лагідності).

- Розвивати тембр (звукове забарвлення мовлення) – сказати весело, сумно, тривожно, здивовано, незадоволено, задоволено; фразовий і логічний наголос; «Оксана малює». Скажи це речення так, щоб відповісти на запитання «Хто малює?» або «Що робить Оксана?».

- Диференціювати на слух (в іграх та вправах) схожі звуки: [з-с], [з-с-ц], [ж-ш], [г-г], [г-к-х], [ц-ч], [с-ш], [з-ж], [х-ф-хв-кв], [л-р].

- Продовжувати вчити дітей вимови звуків у словах відповідно до літературних норм: ненаголошений звук [і] на початку слова наближається до вимови звука [и]: [іи]нколи, [іи]ноді, [іи]нститут, [іи]нкубатор; ненаголошений [е] вимовляється наближено до голосного [и]: с[еи]ло, в[еи]сна, с[еи]стра, в[еи]ликий, м[іе]ні; ненаголошений [и] іноді наближається у вимові до [е]: ж[іе]ви, д[іе]вись.

- Учити правильно вимовляти звук [ф] у словах іншомовного походження (фігура, фрукти, фартух, фонтан, ферма, філій, фабрика, фініш, форма, фотограф, футбол); у звуконаслідувальних словах (фуркати, фукати); у власних іменах (Федір, Фелікс, Федот); звукосполучення [хв] та [кв] (хвіртка, хвалько, хвиля, хвала, хвацький, хвороба, хвіст, хвоя; квасоля, квартира). Вдосконалювати тверду вимову звука [л] у кінці слова, складу, перед голосними [а], [о], [у] (клас, лампа, лапа, луна); звуків [з], [с], [ц] перед голосними [е], [и] (зима, село, цибуля, син); вибухового звука [г] (агрус, газда, гречний, гавити, дригнути, геліт).

- Учити вживати слова з подвійним наголосом: доповіді – допові́сти, помилка-помі́лка, оповідач – опові́дач, усмішка – усмі́шка (від зміни наголосу значення цих слів не змінюється) та слова, в яких від зміни наголосу змінюється значення слова: ко́су (діво́чу) – ко́су; го́ри – го́рї, пла́кати – плака́ти, га́ряче – гаря́че.

- Заучувати з дітьми скоромовки на шиплячі звуки та на звуки [р], [л].

- Продовжувати вчити визначати на слух місце звука у слові (перший, другий, третій...), інтонаційно промовляти звук у слові; розрізняти на слух тверді і м'які приголосні звуки. Ознайомити зі схемою звукового аналізу (картинка, під нею – клітинки за кількістю звуків, кольорові квадратики).

- Практично ознайомити з реченням: визначати кількість слів у реченні, їх місце (перше, друге, третє); склад слів (аналізувати дво- і трискладові слова), наголос (наголошений, ненаголошений склад). Познайомити дітей із голосними і приголосними звуками, вчити визначати їх місце у слові за допомогою схем і фішок.

ГРАМАТИЧНА ПРАВИЛЬНІСТЬ МОВЛЕННЯ

- Закріплювати і вдосконалювати граматичні форми, які діти засвоїли в попередніх групах. Вправляти дітей у правильному вживанні важких граматичних форм у відмінюванні іменників: родового відмінка множини (верб, вишень, тополь, туфель, чобіт, ляльок, вух, ігор, лелек, сосон, крихт, весен, стаєнь; пальм, пальт, шуб, хусток, панам, фірм, шахт; телят, курчат, поросят; лимонів, апельсинів, гарбузів, кедів, сестер, хитрощів, солодощів; каменів, дошок, щаблів); родового відмінка однини (супу, борщу, узвару, цукру, хліба, бублика, бутерброда; лісу, саду, гаю, парку, ставу; ставка, ліска, садка; вокзалу, театру, ганку, кіоску; коридора, сарая, млина); місцевого відмінка однини з чергуванням приголосних в основі (у вусі, на нозі, на руці, на картинці, на пасіці); паралельні форми закінчень іменників чоловічого роду в давальному відмінку -ові, -еві, -у (-ю) (коневі і коню, батькові і батьку, Петрові і Петру); у кличній формі іменників чоловічого роду з суфіксами -ець, -ак (хлопче, юначе, їжаче).

- Учити утворювати однину іменників, які переважно вживаються у множині (щаблі – щабель, гальма – гальмо, пахви – пахва, ласти – ласт, повіки – повіка, підбори – підбор, східці – сходинка); форму іменників від дієслівних форм (кривдити – кривда, виривати – вирва, переправляти – переправа, зав'язати – зав'яз, носити – ноша, бігати – біг); від прикметників (сухий – суша, синій – синь, зелений – зелень, тихий – тиша, високий – височінь, блакитний – блакить); утворювати від іменників однини різні множинні та збірні форми (дитина – діти – дітвора; жінка – жінки – жіноцтво; птах – птахи – птаство; селянин – селяни – селянство).

- Закріплювати вживання іменників, які мають лише форму множини (канікули, піжмурки, сутінки, роковини, ножиці, шаровари, гроші, кучері, шахи, оплески, консерви, ліки); форму однини (сіль, молоко, рідня, городина, сметана, цукор, курява, тиша).

- Учити добирати узагальнювальні слова до словосполучень: хліб-сіль – гостинність, батько-мати – батьки, сякий- такий – забіяка, соловей-пташечка – співун.

- Утворювати нові іменники – назви приміщень від іменників: свиня – свинарник, корова – корівник, птах – пташник, кури – курник,

шпак – шпаківня, вівці – вівчарня, овечник, пес – псарня, кінь – конюшня, кріль – крільчатник.

- Утворювати ступені порівняння прикметників зі словами більш, менш, що, як (більш-менш солодкий, більш-менш вдалий, якнайсмачніший, щонайгарніший); різні форми складних прикметників (червоний бік – червонобокий, червоні щоки – червонощокий, світлий і зелений – світло-зелений, білуватий і синій – білувато-синій, біле обличчя – білолиций, чорні очі – чорноокий).

- Вправляти в утворенні нових дієслівних форм із префіксами про-, на- (казати – проказати, мовити – промовити, вести – провести, текти – протекти, лити – пролити; одягти – надягти, бити – набити, лити – налити, милити – намилити); минулого часу із суфіксом -ут- (кашляти – кашлянути, кивати – кивнути, хитати – хитнути).

- Закріплювати дієвідмінкові форми дієслів із чергуванням приголосних в основі (ткати - тчу - тче - тчемо; казати – кажу – кажеш – кажемо; сидіти – сиджу – сидять – сидить – сидимо).

- Утворювати наказові форми дієслів із часткою *но* (скажи-но, тікай-но, візьми-но, зроби-но), прислівників (тільки-но, колись-но).

- Учити будувати фрази з прийменниками від (од) у різних значеннях: відійшов від столу (шафи, лави, дерева), плакати від щастя (горя, радощів, болю), їхали від села до села, вищий від брата, солодший від цукру, ключ від дверей (шафи, столу).

- Правильно відмінювати заперечні займенники з прийменниками: ні до кого, ні до чого, ні в чому, ні в кому, ні з якою, ні з яким, ні на якому, ні з ким, ні з чим.

- Продовжувати вчити вживати речення різного типу: прості, складні зі сполучниками, сполучними словами, прямою мовою, однорідними членами. Вчити дітей будувати безособові речення (Надворі тепло. Взимку холодно. Світає. Смеркає), речення із вставними словами по-перше, по-друге, по-третє, на жаль, шкода (Шкода, але я не можу сьогодні прийти до тебе в гості. По-перше, я хвора, по-друге, в мене немає санчат).

- Учити помічати і виправляти граматичні помилки, мовні огріхи в мовленні товаришів, лялькових персонажів, розвивати мовне чуття.

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Діалогічне і розмовне мовлення

- Виявляти ініціативу у спілкуванні з дорослими, звертатися з різного типу запитаннями (Чому? Як? Навіщо? Для чого? Як ви гадаєте? А як на ваш погляд?). Підтримувати розмову, запропоновану дорослими. Вмі-

ти вести діалог на запропоновані теми: «У транспорті», «У бібліотеці», «Запрошення», «Привітання», «Зустріч на вулиці», «Новачок-у групі».

- Вміти починати, розмову (знаходити першу репліку діалогу), використовуючи вставні слова і речення: чуєте (чуєш), дивіться (дивись), бачите (бачиш), прошу вас (тебе), даруйте, перепрошую, глянь (глянь-те), кажуть, по-моєму, я думаю, я гадаю, уявіть собі. Своєчасно відповідати на першу репліку, використовуючи стверджувальні слова-речення (так, так-так, саме так, авжеж, отож, еге, еге ж, аякже); заперечні слова-речення (Ні! Ой, ні! Ні в якому разі! Не можу. Не вийде).

- Розвивати вміння вести розпитування («Розпитай Незнайка, що він любить»), уникати грубих, зневажливих слів. Засвоїти ласкаво-лагідні форми звертання (Катрусю, Іванку, Михайлику, Оксаночко). Будувати різні форми діалогу між двома-чотирма дітьми на пропозицію вихователя як на заняттях, так і в повсякденному житті.

- Учити дітей виявляти ініціативу в розмові з незнайомими дорослими та дітьми (форми звертання, перші репліки).

Монологічне мовлення

- Вчити дітей логічно і послідовно будувати розповідь, без повторів, пауз, жестів (розвивати контекстне мовлення). Виділяти в розповіді початок, середину, кінцівку. Придумувати назву до розповіді. Вчити дітей у всіх видах розповідей вживати образні художньо-поетичні вирази, приказки, фразеологічні звороти, звертання, вигуки, вставні слова, пряму мову (діалогічні єдності).

- Учити дітей будувати описові розповіді за планом вихователя за змістом сюжетних картин, ігрових ситуацій, про іграшки, предмети, речі, предметні картинки, дії дітей, дотримуючись послідовної структури описової розповіді; складати описові загадки про іграшки, тварин, овочі, фрукти.

- Складати сюжетні розповіді за змістом дидактичних картин за зразком та планом вихователя (друге півріччя); придумувати свою назву до картин, розповідати про події, які передували зображеному на картині, та про ті, які могли б відбутися з героями після зображеного на картині; складати розповіді за частинами картини (за вказівкою вихователя), об'єднуючи окремі розповіді в єдину цілу розповідь (колективна розповідь); розповіді у зв'язку зі змістом картини, за сюжетом картини із власного досвіду; поєднання описової і сюжетної розповіді за змістом картини; розповіді за серією картин з одним сюжетом, що розвивається.

- Учити складати розповіді із власного досвіду про спогади дитинства, вихідний день, літній та зимовий відпочинок, дитячі ранки та

свѣта, розповіді дітей за зразком та планом вихователя на запропоновану тему.

- Складати сюжетні творчі розповіді за зразком та планом вихователя на запропоновану тему: за опорними словами, за однією іграшкою та сюжетною ігровою обстановкою, продовження розповіді (казки), розпочатої вихователем.

- Учити переказувати оповідання та казки близько до тексту – за планом вихователя, самостійно, продовжувати переказ інших дітей; емоційно передавати діалоги героїв твору, емоційне забарвлення мовлення дієвих осіб, використовувати авторські, текстові образні вирази, порівняння, метафори, примовки, звертання, вигуки, частки; виявляти творчу імпровізацію за текстом .

- Розвивати оцінювальне (розповіді-оцінки) та пояснювальне мовлення (пояснення майбутньої гри, будови, малюнка, орієнтації на вулиці), стимулювати розповіді-міркування на різні теми (Чому падає листя з дерев? Чому ведмідь взимку спить? Чому деякі люди працюють вночі?).

- Учити дітей контролювати та оцінювати послідовність викладу думок у розповіді, відповідність розповіді попередньому плану, запропонованій темі, опорним словам, прослуханим записаним розповідям.

БАЗОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ТА СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ

За умов правильного мовленнєвого розвитку та відсутності органічних недоліків органів мовленнєвого апарату звукова культура мовлення дитини шести-семи років досягає досить високого рівня розвитку. Дитина абсолютно правильно і чітко вимовляє всі звуки рідної мови ізольовано, у звукосполученнях, словах та фразах відповідно до норм літературної вимови. У неї добре розвинений фонематичний слух, вона диференціює близькі і схожі фонеми у словах, легко помічає і виправляє допущені помилки звуковимови, порушення наголосу, діалектизми та говірки. Відповідно до ситуації регулює силу голосу (голосно, тихо, помірно, пошепки) та темп мовлення (швидко, помірно, повільно). У дитини змішаний (діафрагмально-нижньореберний) тип мовленнєвого дихання, плечі опущені, вона дотримується пауз, логічних наголосів, інтонаційних засобів виразності. Доречно користується питальною, розповідною та окличною інтонацією. Обмежено використовує паралінгвістичні засоби виразності (рухи, жести).

Завершується процес фонематичного розвитку дитини, формуються досить тонкі диференційовані звукові образи слів і окремих звуків. З'являється усвідомлення звукового складу рідної мови.

Розвиток усвідомлення звукового складу рідної мови є центральним якісним новоутворенням психічного розвитку дитини в дошкільному віці. Діти оволодівають прийомами звукового та складового аналізу слів як за схемою звукового аналізу, так і без неї. Розрізняють і виділяють голосні, приголосні звуки, тверді й м'які приголосні; визначають кількість слів у реченні, складів та звуків у слові, наголошений склад. Дитина повністю готова до навчання грамоти (читання і письма).

Орієнтування дитини у звуковій системі рідної мови становить і міцну основу для засвоєння граматичної будови мови, дозволяє дитині орієнтуватись у складних співвідношеннях граматичних форм, за якими стоять відношення одних звукових форм до інших.

До шести-семи років завершується засвоєння дитиною морфологічної системи української мови: дитина засвоює всі граматичні категорії: рід, число, відмінкові закінчення; типи відмін і дієвідмін. Відбувається розмежування окремих граматичних форм за відмінами, дієвідмінами, особами, які раніше дитина змішувала і допускала помилки; засвоюються всі поодинокі граматичні форми.

Дитина засвоює синтаксичну структуру рідної мови. У мовленні дитини наявні всі типи речень як простих; так і складних, трапляються всі види сполучників і сполучних слів. На прохання дорослого вона вміє скласти потрібне речення (наказове, розповідне, окличне, з однорідними членами, з прямою мовою, із вставними словами). В одному реченні може налічуватися до 18 слів.

Дитина надзвичайно легко створює нові слова (всі частини мови) за допомогою суфіксів, префіксів, двох слів, споріднені спільнокореневі слова тощо, виявляє ініціативу в словотворчих іграх, рівень оволодіння рідною мовою, якого дитина досягає до шкільного віку, є досить високим. Вона оволодіває на цей час усією складною системою граматики, навіть найтоншими закономірностями морфологічного й синтаксичного ладу, поодинокими граматичними формами так, що мова, яку дитина засвоює, дійсно стає для неї рідною, тобто знаряддям мислення і спілкування.

Словник дитини збагачується до 5000 слів, у ньому наявні всі частини мови. Дитина оперує узагальнювальними словами різного порядку, абстрактними поняттями, словами іншомовного походження, складними словами (різної структури), стійкими загальновживаними

словосполученнями. Розуміє і розрізняє близькі за значенням слова та переносне значення слова, розуміє і добирає синоніми, антоніми, омоніми, епітети, метафори, багатозначні слова тощо.

Мовлення дітей набуває образності. Дитина доречно вживає образні вирази, фразеологічні звороти, знає прислів'я, приказки, утішки, загадки, скоромовки. Володіє формулами мовленнєвого етикету відповідно до ситуацій (привітання, прощання, знайомство, вибачення, подяка, прохання, зустріч, комплімент), формами звертання до дорослих і дітей.

За кількісною та якісною характеристикою словник дитини досягає такого рівня, що вона може вільно спілкуватися з дорослими і дітьми, підтримувати розмову на будь-яку тему в межах свого розуміння. Вона доречно й точно добирає синонімічні відтінки слів, слова, в яких відбитий диференційований підхід до позначення предмета (зимовий, весняний, осінній одяг; повітряний, водний транспорт), професійної належності. Повністю зникає словотворення.

На сьомому році життя мовлення дитини стає більш складним у структурному відношенні, більш розгорнутим, логічним і послідовним. Дитина засвоює як діалогічну так і монологічну форми мовлення. Вільно, невимушено вступає в розмову з дітьми, дорослими (як знайомими, так і незнайомими), підтримує запропонований діалог відповідно до теми; не втручається в розмову інших; будує стимульований, запропонований діалог відповідно до ситуації (групове мовлення), відповідає на запитання, звернені до неї, за змістом картин, художніх творів. Відповіді на запитання розгорнуті, з монологічними вставками. Діти виконують словесні доручення, звітують про виконання, передають діалог попереднього спілкування, що виник у процесі виконання доручення.

Діти оволодівають контекстивним мовленням, різними типами монологічного мовлення: мовлення-повідомлення, розповідь-опис, розповідь-роздум, розповідь-пояснення. Діти самостійно складають описові розповіді про предмети, іграшки, картинки, явища природи, розповіді із власного досвіду, творчі розповіді на тему, за планом вихователя, на самостійно обрану тему за самостійно складеним планом.

Уміють домислювати події, відсутні на картині, поділяти на логічно завершені частини сюжетну картину, художній текст, придумують до частин назву; об'єднують в одну розповідь кілька сюжетів (розповіді за серією картин, порівняльні розповіді), складають казки, загадки, нісенітниці, розповіді про смішні епізоди.

Переказують казки і художні оповідання за вказівкою вихователя, самостійно розповідають знайомі казки, передають сюжети мультфільмів, телепередач.

Уміють пояснити хід наступної гри, майбутній сюжет малюнка, конструкції, аплікації, якогось виробу, як пройти до якоїсь знайомої їм установи тощо.

Наприкінці дошкільного віку в дітей формується нова інтелектуальна функція мовлення, яка планує і регулює практичні дії дитини. Результати мовлення розвитку дитини в дошкільні роки дають їй можливість легко засвоювати програму навчання у школі. Різні аспекти мовлення дитини вдосконалюються упродовж її шкільного навчання.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ

- Залучення дітей до комунікативної самодіяльності в діалогічній формі спілкування з однолітками з метою встановлення мовленнєвих контактів і взаємодії з партнерами-однолітками.

- Активізація різних форм спілкування з дорослими (вихователем, знайомими і незнайомими дорослими, з батьками і рідними).

- Стимулювання розвитку планувальної, регулювальної, резюмуючої та метамовленнєвої функцій у навчально-мовленнєвій діяльності дітей і у процесі організованих занять із розвитку мовлення.

- Врахування провідного типу спілкування дітей старшого дошкільного віку – особистісно-ділового – в організації навчально-мовленнєвої діяльності в повсякденному житті.

- Наявність дидактичного матеріалу з розвитку мовлення: іграшки, дидактично обладнана лялька, серії сюжетних картин, альбомів, настільно-друкованих ігор («Розрізні картинки», «Парні картинки», «Склади картинку», «Лото», «Доміно»), дидактичних і словесних ігор і вправ.

- Стимулювання дітей до використання мовлення-пояснення і мовлення-інструкції в ігровій діяльності.

- Залучення дітей до кооперативної діяльності в іграх-фантазіях, що супроводжуються вигаданими розповідями-монологами, колективними творчими розповідями-фантазіями.

- Організація спільної словесної творчості дітей і дорослих (вихователя, батьків) на вечорах розваги.

- Залучення дітей до театральної-ігрової діяльності (ігри-драматизації, інсценування, вистави, показ різних видів театрів: ляльковий, тіньовий, фланелеграф, магнітний, пальчиковий та ін.).

- Стимулювання оцінно-контрольних дій дітей у процесі навчально-мовленнєвої діяльності (формування взаємо- і самооцінки, взаємо- і

самоконтролю мовлення однолітків і свого власного).

- Стимулювання дітей до використання формул мовленнєвого етикету в різних побутових ситуаціях спілкування.

- Створення мовленнєвих ситуацій спілкування, які б стимулювали дітей до використання малих жанрів українського фольклору (загадок, утішок, забавлянок, прислів'їв, мирилок та ін.).

Крім того, важливими умовами розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку виступають:

- багатство словника, образність і виразність мовлення, влучне і до речне використання слів і словосполучень як умова самостійної орієнтованої діяльності дитини у сфері мови і мовлення;

- дидактичні ігри і мовленнєві вправи з фонетичним, лексичним і граматичним змістом як необхідна умова розвитку лінгвістичного ставлення дитини до слова;

- мовленнєві (словесні) ігри і вправи – необхідна умова розвитку смислового боку рідної мови (на порівняння, співставлення, узагальнення, абстрагування, класифікацію та ін.).

- проблемні ситуації, дидактичні ігри, словесні ігри і мовленнєві вправи граматичного змісту – важлива умова розвитку дослідно-пошукової активності дітей у сфері граматичних форм;

- взаємозв'язок різних видів словесних і дидактичних ігор та вправ, спрямованих на комплексне вирішення всіх мовленнєвих завдань у процесі організованих занять із розвитку мовлення (комплексних, тематичних, інтегрованих, комбінованих).

Необхідною умовою повноцінного мовленнєвого розвитку дітей є наскрізне планування завдань із розвитку мовлення у процесі реалізації змістового аспекту всіх освітніх ліній БКДО, – тобто на заняттях з усіх розділів програми.

ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

А в тій книжці малюночки,
А в тій книжці співаночки,
І наука, і забава,
Бо та книжечка цікава...

Марійка Підгірянка

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Художньо-мовленнєва діяльність дитини дошкільного віку – це складний полікомпонентний утвір. У ньому можна виокремити чотири провідні, стрижньові складові:

1. сприйняття на слух та розуміння дітьми змісту художніх творів;
2. відтворення змісту і виконавча діяльність (декламування, відповіді на запитання, переказування, бесіда за ілюстраціями, узагальнювальні бесіди, читання в особах тощо);
3. театралізована діяльність (інсценування, театральні вистави);
4. творчо-імпровізаторська діяльність (різноманітні ігри-драматизації, ігри за сюжетами літературних творів, словесно-поетична творчість) [6].

Отже, художньо-мовленнєва діяльність – це діяльність, пов'язана зі сприйняттям літературних творів, їх виконанням, відтворенням, що супроводжується образним, виразним мовленням, словесною творчістю.

В основі художньо-мовленнєвої діяльності лежать художні образи, пропоновані дитині художньою літературою.

Художня література – це мистецтво слова, до якого діти прилучаються з раннього дитинства. Мистецтво слова відображує довкілля в художніх образах, спресовує в них типове на основі узагальнення життєвих явищ. Отже, художня література – це засіб образного осмислення дійсності.

Художній твір для дітей акумулює в собі мистецтво, психологію і педагогіку. Саме тому художні твори використовують у дошкільних закладах із педагогічною метою як засіб виховання. Та все ж не слід забувати, що дитяча художня література – це насамперед вид мистецтва, до якого ми прилучаємо дітей. Це мистецтво слова, яке втілюється в активній художньо-мовленнєвій діяльності дітей за змістом художніх творів.

Художня література як мистецтво слова виконує низку функцій, серед них інформаційно-освітню, виховну, національно-духовну, історичну, естетичну, культураносну, розважальну.

Інформаційно-освітня функція полягає в тому, що кожний художній твір несе відповідну інформацію, повідомляючи дитину про певні події, життєві ситуації, явища і закони природи, соціальні та моральні норми співіснування тощо. За цією функцією твори художньої літератури можна поділити на декілька груп:

а) ті, що несуть у собі зовсім нову для дитини інформацію, з якою вона ще не стикалася в житті;

б) твори, в яких обігрується знайома інформація в нових варіантах, несподіваних для дитини ситуаціях, уточнюються певні форми і правила життя і поведінки;

в) твори, в яких подаються поглиблені знання з певної галузі (природа, мова, краєзнавство, математика, астрономія, мораль, історія, народознавство тощо).

Добираючи твір, вихователь повинен чітко визначити пізнавальні завдання, які містить змістовий бік твору (збагачення, уточнення, розширення знань дітей чи ознайомлення, закріплення, вправлення).

Виховна функція художньої літератури. Кожна книжка, яку читає дорослий дитині, виховує її розумово, морально, естетично. Від того, як прочитає твір вихователь, на чому і як він розставить акценти, на що зверне увагу дитини, залежить і її ставлення до змісту прочитаного, що саме зумовить у неї позитивні емоції, співчуття, а що – негативне ставлення і засудження. Через ставлення дитини до героїв і подій художнього твору в неї формуються певні уявлення про довкілля, закони людського життя, моральні та естетичні почуття, правила й етичні норми поведінки. Чим глибше дитина занурюється у зміст твору, сприймає і розуміє його (в єдності думки і почуття), тим більший виховний вплив він здійснить на неї. Якщо ми хочемо, щоб літературний твір позитивно вплинув на дитину, потрібно відшукати засоби, які б підсилили емоційний відгук на книгу, засоби управління процесом сприйняття художнього твору відповідно до вікового періоду дитини, створити умови, які б сприяли перенесенню знань і почуттів дітей, що їх вони одержали під впливом книги, в їхню активну, практичну діяльність.

За словами О.В.Запорожця, художній твір сприяє не лише засвоєнню нових знань і вмінь, не лише формує окремі психічні процеси, а й змінює загальне ставлення до дійсності, стимулює виникнення нових, більш високих мотивів діяльності.

Національно-духовна функція. Дитяча книга виникає на стику мистецтва, педагогіки і психології. У художніх образах відображено національний характер героїв, їхню національну психологію, свідомість, національний менталітет. Через описи пейзажів, природи дитина пізнає свій рідний край, свою Вітчизну, а художнє розкриття взаємовідносин українців, родинних і дружніх стосунків формує у дитини високу духовність, притаманну українському народу. В дошкільному віці відбувається процес соціалізації дитини завдяки інституту соціальних ролей, серед яких особливе місце посідає національна роль, що формується вже на перших етапах соціалізації особистості. Книги, написані зразковою, образною, живою рідною мовою, сприяють формуванню національного менталітету, високої духовності дитини. Особливо цінним у цьому відношенні є український фольклор, який акумулює в собі не тільки квінтесенцію національного досвіду, а й витончену влучність і точність рідної мови. Прислів'я, приказки, приповідки, казки відбивають ментальність нації, той духовно-моральний кодекс, ті думки, до яких дійшов народ упродовж своєї багатовікової практики. Тому виховувати і навчати дитину потрібно насамперед на творах українських письменників, національному фольклорі.

Історична функція. Художня література – це мистецтво слова, це той національний скарб, який єднає минулі покоління, історію.

Культуроносна функція. Художня література так само, як і рідна мова, є носієм національної культури. Твори художньої літератури (проза, поезія, драматургія) виконують функцію пропаганди національної культури, транспортування, переливання її національних цінностей у скарбницю світової літератури, культури. Всьому світу відомі українські письменники Т. Г. Шевченко, Леся Українка, І.Я.Франко, Олесь Гончар, П.Тичина та інші, а разом із ними – наша українська духовність. Культура, описана літературою, стає органічною частиною світової культури. Культуроносна функція літератури реалізується й на особистому рівні. Чим більше людина читає художніх творів українських письменників, тим краще пізнає свій народ, його традиції, тим багатшою стає її мова, тим більш висококультурнішою стає і сама людина як носій національної культури. Ось чому так важливо з раннього віку прилучати дітей до кращих літературних зразків українського фольклору, поезії, прози, драматичних творів, знайомити їх із творами як українських класиків, так і сучасних поетів і письменників.

Естетична функція. Мистецтво слова справляє великий вплив на емоційну сферу дитини, на її почуття. Дитина сприймає художній твір

на слух. Відтак, неабиякі вимоги ставляться до мистецтва виразного читання дорослого. У процесі читання (розповідання) читець розкриває своє емоційне ставлення до фактів, подій, героїв твору і тим самим впливає на дітей, переконує їх, що саме так і повинно було все відбуватися, пробуджує у дітей співчуття, співпереживання. Художній образ допомагає дитині прожити разом із героєм частину його життя, «ввійти в його життя», перейнятися його почуттями.

Поетичні твори своєю образною мовою викликають у дітей почуття прекрасного, естетичну насолоду, бажання запам'ятати вірші, прочитати їх близьким і знайомим людям; водночас вони поповнюють словник дітей яскравими образними виразами, епітетами, метафорами.

Розважальна функція. Ціла низка художніх творів, які виконують функцію розважання дітей, належить до гумористичного жанру. Це твори Грицька Бойка («Бруднуля», «Вереда», «Веремій», «Не загублюся» та ін.), В.Ладизця («Ой болить у мене зуб» та ін.), Д. Білоуса («Упертий Гриць», «Лікарня в зоопарку», «Пташині голоси», «Веселий кут», «Турботливі друзі» та ін.), перевертні М.Вінграновського, О.Сенатович, А.М'ястківського, В.Нестайка та ін. Діти люблять твори цього жанру, вони викликають у них сміх, радість, веселощі. Для розваги дітей використовують і театральні вистави та ігри за змістом художніх творів [6].

Дошкільник не вміє сам читати книгу, він тільки слухач. Слухання – складний процес перцептивної діяльності дитини. Вона сприймає слово вихователя, у сприйнятті твору бере участь лише слуховий аналізатор. Тому дуже важливим моментом в активізації слухання є включення зорового аналізатора. Це забезпечується виразністю читання художнього твору, мімікою, жестами, силою голосу, тембром і темпом мовлення вихователя. У процесі слухання у свідомості дитини виникають уявлення – конкретні образи (герої, предмети, явища, описи природи), дитина їх усвідомлює, пов'язує між собою, розуміє зміст прочитаного. Розуміння, усвідомлення змісту художнього твору зумовлює певні почуття, емоційні переживання, формує певний естетичний настрій, впливає на поведінку дітей.

Сприймання дітьми змісту художніх творів має активний характер: діти постійно переривають хід розповіді, втручаються в події, звертаються із запитаннями, намагаються допомогти героям, легко приймають позицію героя, подумки діють разом із ним, імітують жестами його дії, борються з його ворогами.

Активне, дієве ставлення іноді приводить дитину до несподіваних, з погляду дорослих, дій: вона чорною фарбою замальовує на картинці негативного героя, вириває ілюстрацію із його зображенням. Образи ху-

дожніх творів викликають у дітей почуття співпереживання, співчуття. Дітей не задовольняє невизначеність ситуації, коли невідомо, хто «хороший», а хто «поганий». Вони намагаються одразу виділити позитивних героїв, приймають їхню позицію, негативно ставляться до всіх, хто їм заважає. Іноді навіть неживі предмети піддаються суворій критиці, якщо дитина не знаходить того, кого можна звинуватити в тому, що трапилось. Активне сприйняття художніх творів, уміння стати на позицію героя є своєрідним «регулятором» поведінки дитини, стимулює її до активної діяльності.

Навчити дитину сприймати художній твір в єдності думки й почуття – це означає виховати в майбутньому талановитого читача. Чим більш глибоким буде сприйняття дітьми змісту художнього твору, тим більший буде його виховний вплив на дитину. Проте не кожний художній твір може захопити дитину, позитивно на неї вплинути і стимулювати її діяльність [7].

У доборі художньої літератури вихователі повинні дотримуватися відповідних принципів.

ПРИНЦИПИ ДОБОРУ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ

Висока художня майстерність твору. Іноді вихователі читають дітям оповідання, яке вдалося знайти відповідно до теми заняття чи на актуальну тему сьогодення. Такі «чергові» оповідання здебільшого мають невдалу форму, в'ялий сюжет, невиразних героїв, які залишають дітей байдужими і одразу забуваються.

Образність, жвавість, відповідність літературним нормам мови художнього твору. Висока художня майстерність твору багато в чому визначається мовою. Цінність твору для дітей у тому, що він повинен бути написаний живою, образною і водночас літературною мовою. Добре, якщо письменник використовує яскраві порівняння, метафори, фразеологічні звороти, які легко запам'ятовуються, пряму мову (діалоги дієвих осіб). Слід уникати творів, у мові яких трапляється багато слів зі зменшувальними суфіксами, полегшуючими дитячими словами.

Цікавий сюжет. Оповідання із захоплюючим сюжетом, з яскравою і гострою характеристикою героїв надзвичайно подобаються дітям. Такий сюжет мають українські народні казки, дитина ладна не розлучатися з героями казок, сюжет казки тримає її увесь час у напруженні. До творів, які відповідають означеній вимозі, можна віднести оповідання М.Коцюбинського, В.Сухомлинського, К.Ушинського, казки І. Франка тощо.

Простота і ясність композиції. Твір для дітей повинен мати чітку композиційну структуру, конкретність у зображенні героїв (позитивних, негативних), обстановки, деталей, які допомагають дитині уявити не тільки яскравий образ героя, а й місце, де відбуваються події.

Доступність художнього твору дитині. Цей принцип узгоджується з принципом відповідності змісту художнього твору віковим особливостям дітей. Залежно від вікової групи вихователь повинен добирати і книги дитячих письменників, які пишуть для дітей молодшого, середнього, старшого дошкільного віку (диференційовано). Дитячі видавництва повинні чітко диференціювати, для якого вікового періоду видаються книжки. Недоцільно об'єднувати весь дошкільний вік (наприклад, «для дітей дошкільного віку»), а ще гірше, коли книжка рекомендується для двох суміжних вікових періодів – дошкільного і молодшого шкільного віку. Книжка принесе користь, якщо її зміст буде зрозумілим і доступним дитині. Водночас не слід забувати, що іноді інтереси дітей перевищують свій віковий рівень, їм багато читають вдома, тоді вихователь може читати і більш складні оповідання.

Принцип новизни і контрасту у змісті художніх творів. Є предмети, явища, життєві події, країни, з якими можна ознайомити дітей лише через художню літературу (Космос, дикі тварини, життя на Півночі, на Півдні, в Африці, діяльність шахтарів, моряків, льотчиків, воєнні події, події з минулого країни тощо).

Якщо події, про які розповідається в оповіданні, далекі від дитини, вона їх ніколи не бачила і не сприймала безпосередньо, необхідно добирати ілюстровані дитячі книжки, які б розширили поле безпосереднього сприйняття дитини. Серед різних видів ілюстрацій дитячих книжок (лінійний, світло-тіньовий, умовний) найзрозумілішим є світло-тіньовий малюнок.

Урахування конкретних педагогічних завдань, для вирішення яких добирається художній твір. Тематика художніх творів для дітей досить різноманітна. Художні твори використовуються майже на всіх заняттях. Зважаючи на це, вихователю слід чітко диференціювати, з якою метою буде використаний твір, на занятті з якого розділу його слід читати. Так, наприклад, твори природничої тематики (про пори року, явища природи, птахів, тварин, комах тощо) читають на заняттях із розділу «Рідна природа», твори на соціально-побутову тематику (професії дорослих, транспорт, про рідну країну, свята тощо) – на заняттях ознайомлення з явищами довкілля. Казки, твори на морально-етичні та розважальні (гумористичні) теми читають на заняттях із художньої літератури.

Вдало дібрати твір – це лише початок роботи з художнім твором. Вихователь повинен дотримуватись і відповідних принципів ознайомлення дітей із художніми творами [6].

ПРИНЦИПИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ ХУДОЖНІМИ ТВОРАМИ

Принцип емоційно-виразного читання художнього твору. Сутність виразного читання – в його емоційній насиченості. Обравши твір, треба кілька разів прочитати його, визначити характер інтонації, логічні паузи, логічний наголос, темп читання, тембр мовлення героїв та персонажів твору. Оволодіння мистецтвом художнього читання і розповідання є професійним обов'язком кожного вихователя.

Усвідомлення і розуміння дітьми змісту художнього твору. Художній твір лише тоді може справити на дитину позитивний вплив, коли вона його добре зрозуміла, усвідомила хід подій, ідею чи мораль твору. Тому перед читанням твору слід продумати, які слова та фрази будуть важкими для розуміння дітей та як їх пояснити: перед читанням, у процесі читання, після читання. Скласти запитання для вступної бесіди, відтворювальної бесіди за змістом оповідання (пізнавального змісту), дібрати ілюстрації та картинки, які допоможуть дітям наочно уявити описані події.

Повторність читання. Якщо художній твір має невеликий розмір, його слід одразу прочитати на занятті ще один чи два рази. З великим за розміром твором можна обмежитися повторним читанням окремих уривків, найбільш яскравих і значущих епізодів. Повторне читання одного й того самого твору передбачається протягом місяця, кварталу, року. Знайомий твір читають на інших заняттях, наприклад у ході етичної бесіди, на заняттях із розвитку мовлення (переказ знайомого твору). Уривки знайомих творів читають у процесі бесід про довкілля, літературних вікторин, на тематичних літературних вечорах та ранках. Знайомі твори діти можуть слухати в записах, дивитися театральні вистави, мультфільми, кінофільми.

Включення дітей в активну пізнавальну діяльність за змістом художнього твору. Реалізації цього принципу сприяють елементи драматизації та інсценування на заняттях, ігри-драматизації, інсценування художніх творів, розігрування сюжетів віршів, забавлянок, пісень, театралізовані та сюжетно-рольові ігри за змістом художніх творів; малювання, аплікація за мотивами прослуханих творів із наступною розповіддю за своїми малюнками- ілюстраціями.

Взаємозв'язок пізнавальних, виховних і мовленнєвих завдань.

Кожний художній твір впливає на дитину із трьох боків: інформує про щось нове, дає їй нові знання; виховує розумово, морально, естетично; збагачує, уточнює і активізує словник дитини. Отже, всі ці завдання вихователь повинен чітко визначити у програмному змісті заняття, на якому буде читати твір.

Принцип тематичного читання творів. У практиці роботи дошкільних закладів використовують читання творів на одну тему впродовж певного періоду: на одному занятті, протягом місяця, кварталу. Так, наприклад, на занятті з природи з теми «Весна» («Зима», «Осінь», «Літо») можна дібрати три невеликі оповідання, в яких йдеться про різні періоди весни. За їх змістом проводять порівняльну бесіду. Або на занятті ознайомлення з довкіллям з теми «Професії твоїх батьків» дітям пропонують два-три оповідання, вірші про професії дорослих, картини, ілюстрації. Твори з цієї самої тематики читають дітям і на інших заняттях упродовж 1-2 місяців, завершується читання цього циклу творів тематичною заключною бесідою «Професія твоїх батьків».

Підготовка до етичної бесіди (про скромність, ввічливість, чесність, правдивість тощо) вимагає тематичного читання творів протягом кварталу.

Принцип оцінювального ставлення дітей до змісту художнього твору. Розуміння, усвідомлення тексту зумовлює у дитини емоційні переживання, співчуття, що є основою для формування адекватних оцінних суджень, моральних та етичних оцінок.

ДЖЕРЕЛА ХУДОЖНЬОГО ЧИТАННЯ І РОЗПОВІДАННЯ ДІТЯМ

Українська усна народна творчість – найбільш широковживане джерело виховання, навчання і розважання дітей. Фольклорні твори поділяються на народнопоетичні, прозові та ігровий фольклор. Серед народнопоетичних у дошкільних закладах використовують утішки, забавлянки, пісні, вірші, лічилки, мирилки, голосилки, прислів'я, приказки, приповідки, загадки, скоромовки; ігровий фольклор – це народні, хоровадні драматичні ігри з текстом і діалогом («Ходить гарбуз по городу», «А ми просо сіяли», «Подоланочка» тощо).

Найбільш улюбленим фольклорним жанром для дітей є зазвичай казки, які прийшли до нас із глибокої давнини. В дошкільному закладі використовують такі види казок: казки про тварин, чарівні (фантастичні) казки, соціально-побутові казки, перекази, «надокучливі» казки.

Твори письменників-класиків (Т.Г.Шевченко, Леся Українка, І.Я.Франко, Л.Глібов, П.Грабовський, М.Коцюбинський, Я.Щоголів, Олександр Олесь, С.Васильченко).

Тарас Григорович Шевченко – великий український письменник, народився 9 березня 1814 року. Український народ відзначає день народження Шевченка «Шевченковим святом». Шевченко – справді народний письменник, поет. Його називають в Україні Кобзарем, Так називається і його книжка «Кобзар», який є в кожному дошкільному закладі, в кожній сім'ї. Шевченко написав багато віршів, поем, оповідань. На слова Шевченка написані всім відомі пісні «Реве та стогне Дніпр широкий», «Думи мої, думи».

Шевченко мріяв про вільне, щасливе життя українського народу. Свої мрії поет виклав у вірші «Заповіт». Він любив рідну природу, написав багато віршів: «Світає», «За сонцем хмаронька пливе», «Тече вода з-під явора», «По діброві вітер віє», «Зоре моя вечірняя», «Встала весна», «Садок вишневий коло хати» та ін. Поет оспівує образ матері, матері-мучениці, матері-страдниці («Катерина», «Наймичка», «Марина» та ін.).

Шевченко любив дітей, завжди ставав на їхній захист, у багатьох творах відобразив їхню безправність, сирітство, тяжку дитячу долю. Мріяв поет і про освіту в Україні рідною мовою. У 1861 році він написав «Буквар южноукраїнський» – першу дитячу читанку українською мовою для недільних шкіл. Шевченко був також талановитим художником, писав картини.

У всіх містах України є пам'ятники Шевченку, його іменем названо парки, вулиці, проспекти, навчальні заклади, театри, Поховано Т.Г.Шевченка на Черкащині в місті Каневі над Дніпром, на Тарасовій горі. До могили Шевченка йдуть і йдуть дорослі і діти, несуть Кобзарю букети квітів.

Леся Українка – відома українська поетеса, справжнє прізвище її – Косач. Народилась Леся на Волині, її мама – відома українська письменниця Олена Пчілка. Леся в 9 років почала писати вірші, друкувати їх. А щоб усі люди знали, що дівчинка-поетеса родом з України, мама підписувала її вірші ім'ям Леся Українка. Леся дуже любила українську природу: ліс, річку, поле, любила слухати розповіді старших про русалок, водяників та інших казкових істот, які нібито існують у природі. Вона написала віршами красиву казку «Лісова пісня», багато віршів про природу: «Вишеньки», «Мамо, іде вже зима», «Дощик», «Місяць ясенький», «Море», «Літо краснее минуло», «На зеленому горбочку» та ін. Багато творів написала Леся для дітей, друкувала вона їх у журна-

лі «Дзвіночок». Леся Українка збирала дитячі ігри і видала збірку «Дитячі ігри, пісні й казки Ковельського, Луцького й Новоград-Волинського повітів Волинської губернії». На Волині в місті Луцьку їй споруджено гарний пам'ятник.

Олена Пчілка (Олена Петрівна Косач-Драгоманова) народилася на Полтавщині. Це мати Лесі Українки. Вона підтримувала свою доньку в поезії, сама написала багато віршів для дітей («Біла кицька», «Безконечна пісня», «Люлі-люлі» та ін.), казок («Журавель та чапля», «Коржик», «Казка зеленого гаю»).

Іван Якович Франко – відомий український письменник, народився на Західній Україні, в Галичині. На його честь названо місто Івано-Франківськ. Івана Франка називають українським казкарем. Він написав багато казок про тварин, які зібрані у збірці «Коли ще звірі говорили». Усім відомі його казки «Ріпка», «Фарбований лис», «Вовк, лисиця і осел», «Заєць та їжак», «Лис Микита» та ін.

Леонід Іванович Глібов народився на Полтавщині. І. Франко назвав його найкращим українським байкарем. Він написав 107 байок, які становлять золотий фонд української культури. Л. І. Глібов написав багато творів для дітей. Це казки, вірші, загадки («Веснянка», «Зимова пісенька», «Пташка», «Котилася тарілочка»), друкував ці твори в журналі «Дзвінок». Усі його твори для дітей відрізняються теплотою, душевністю, щирістю.

Павло Арсенович Грабовський народився на Харківщині (нині село Грабовське Сумської області). Він написав багато чудових творів для дітей («Вийшла з хати стара мати», «Дітям», «Ковалева пісня», «Веснянки», «Щиглик», «Квітень», «До школи»), перекладав українською мовою твори для дітей з інших мов.

Михайло Михайлович Коцюбинський народився у Вінниці, працював учителем, писав оповідання для дітей («Десять робітників», «Івасик та Тарасик», «Дві кізочки», «Про двох цапків», «Ялинка», «Харитя»). Він уважав, що дитяча книжка, повинна бути підручником життя. Поховано М. Коцюбинського в місті Чернігові.

Яків Іванович Щоголів народився в місті Охтирці на Харківщині. Він дуже любив рідну природу, написав багато ліричних віршів для дітей («Осінь», «Зимовий ранок», «Листопад», «Травень», «Степ» тощо). Я.Щоголів оспівував ліс, степ, водяний млин, хутори, отари і т. ін. Він автор вірша «Гей, у мене був коняка», що став піснею.

Олександр Олесь (Олександр Іванович Кандиба) народився на Сумщині, в роки громадянської війни емігрував за кордон. Для дітей Олек-

сандр Олесь написав багато високомайстерних творів, віршів, казок, п'єс («Ялинка», «Вовченья», «Рак-неборак», «Грицеві курчата», «Мики-та Кожум'яка»), які увійшли до золотого фонду драматургії для дітей.

Степан Васильович Васильченко (Панасенко) народився на Чернігівщині в 1879 році, працював учителем, завідував дитячим будинком. Дуже любив дітей, писав для них оповідання («Калина», «Неслухняний глечик» та ін.).

Творчість сучасних українських письменників і поетів (П.Тичина, М.Рильський, В.Сосюра, Н.Забіла, П.Воронько, В.Симоненко, В.Сухомлинський, Л.Костенко, А.Костецький, О.Орач, С.Пушик, Марійка Підгірянка, І.Блажкевич та ін.).

Павло Григорович Тичина (1891-1967) народився в селі Піски на Чернігівщині, з дитинства любив малювати, співати. Перша збірка поезій – «Сонячні кларнети» (1918). П. Тичина дуже любив рідну природу й оспівував у своїх віршах для дітей. Його називають співцем української природи. Написав багато віршів для дітей: «Добридень тобі, Україно моя!», «Слово», «Де не глянь – колоски», «А я у гай ходила», «Гаї шумлять», «Хор лісових дзвіночків».

Максим Тадейович Рильський (1895-1964) народився у Києві. Після смерті батька жив у сім'ї відомого українського композитора М.Лисенка. Працював учителем у сільських школах (викладав українську мову і літературу), директором Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії, писати вірші почав у ранньому дитинстві. Видав понад сто книг, серед них – багато віршів для дітей («День ясний», «Вірші», «Санчата діда Максима» і т. ін.).

Володимир Миколайович Сосюра (1898-1965) народився у Донбасі (ст. Дебальцеве), змолоду працював на заводі, на шахті з 11 років. У матері було 7 дітей, він допомагав їй прогодувати сім'ю. Досить рано почав писати вірші, серед них багато творів для дітей («Травнева пісенька», «Весняний цвіт», «Вітчизну як сонце любіть», «Червона зима»).

Наталя Львівна Забіла (1903-1985) народилась у Петербурзі, жила в Україні, працювала вчителькою, була редактором журналу «Барвінок». Вірші почала складати з дитинства, написала понад 150 книжок переважно для дітей дошкільного віку. Вірші поетеси захоплюють дошкільнят, вона розмовляє з ними мовою матері, її творчість можна назвати «материнською піснею – цікавою, барвистою, розумною, копіткою, дбайливою» (В. Бичко). Центральними героями її віршів є дівчатка Яся і Маринка. Н.Забіла добре знала дітей, їхні турботи, мрії, інтереси, саме це і відображала у своїх віршах. Діти і рідна природа в її творах ідуть

поруч. Вона закликає дітей не тільки любити природу, а й оберігати її. Н. Забіла написала дуже багато казок для дітей («Чарівна хустина», «Пригода з автобусом», «Хатинка на ялинці», «Під дубом зеленим» та ін.).

Платан Микитович Воронько (1913-1988) народився на Сумщині. Опублікував понад 100 книжок поезій, написав багато віршів для дітей дошкільного віку, які вміщені в «Читаночку», що багато разів перевидавалась.

Василь Андрійович Симоненко (1935-1963) народився на Полтавщині в селянській сім'ї. Тяжка невиліковна хвороба рано забрала його життя, але він встиг написати багато чудових патріотичних віршів, у тому числі і для дітей (збірка «Земне тяжіння»), казки «Подорож у країну Навпаки», «Цар Плаксій та Лоскотон».

Василь Олександрович Сухомлинський (1918-1970) народився на Кіровоградщині в селянській сім'ї. Працював учителем, директором школи. Це відомий український учений-педагог. Написав багато творів для дітей (збірки «Гаряча квітка»; «Куди поспішали мурашки»).

Ліна Василівна Костенко народилась у 1930 році на Київщині в учительській сім'ї, закінчила педагогічний та літературний інститути. Досить рано почала писати вірші, зокрема для дітей дошкільного віку (збірка «Бузиновий цар» та ін.).

Анатолій Георгійович Костецький (1948) народився у Києві в сім'ї вчителів, працював у видавництві «Веселка», в журналі «Барвінок». Усю свою поетичну діяльність присвятив дітям, видав 30 книжок, збірки віршів та казок для дітей («А метеликам весело», «Весняні дарунки», «Постукай у моє вікно» та ін.).

Олег Юхимович Орач (Комар,) народився в 1940 році в селі Благовіщенці на Запоріжжі, але дитинство провів на Донеччині, у степах Приазов'я. Закінчив середню школу, вступив на історико-філологічний факультет Донецького педагогічного інституту. О.Орач багато подорожує по нашій країні і все не може надивитися на її красу, її чудових людей. А побачене й пережите виливається у віршах його книжок «Подорожник» (1965), «Земля на видноколі» (1968), «Передчуття» (1971), «Долоні» (1977), «Написи на снігу» (1981). Останнім часом поет звертався до творчості для дітей, видав книжку для дошкільнят «Журавликова пісня» (1976), збірку «Березневі світанки» (1981).

Степан Григорович Пушик народився в 1944 році у селі Вікторів Галицького району Івано-Франківської області в селянській сім'ї, закінчив Івано-Франківський педінститут (1964) та Літературний інститут ім. О. М. Горького (1972). Працював, у редакції газети «Прикарпатська

правда», був головою ради клубу творчої інтелігенції в Івано-Франківську. Автор поетичних збірок «Молоді громи», «Золотий тік», «Задума гір»; книжок віршів для дітей «Чарівне горнятко» (у співавторстві, 1971), «Маленьке пташеня», «Казки Підгір'я» (1976), «Золота вежа» (1983), «Ходили опришки» (у співавторстві, 1984), «Золотий човник» (1986); повісті «Перо золотого птаха» (1987).

Марія Омелянівна Леперт-Домбровська – Марійка Підгірянка (1881-1963) народилася в с. Білі Ослави Надвірнянського району. Дитячі та юнацькі роки її пройшли в селі Ітопорах. Вона змалку була кмітливою, обдарованою від природи. «Я самоук, несміливе дитя Підгір'я» – напише згодом про себе поетеса.

Дочка лісничого закінчує початкові два класи і в 1896 році екстерном складає іспити до Коломийської жіночої відділкової школи. В 1890 році успішно складає іспити у Львівській жіночій семінарії на вчителя народної школи. Народна вчителька часто переїжджала з місця на місце, переходила з однієї школи в іншу. Це травмувало, позначалося на матеріальному становищі, і тільки поезія приносила їй спокій і розраду. Вона молоділа від її чарів, що сіяли в серці добро, віру в Майбутнє.

Напередодні Першої світової війни Марійка Підгірянка підготувала збірку поезій «Краплина крові», яка загубилась у вогняному смерчі, та вона не кидає пера, в 1916 році виходить оповідання «Малий Василько», а в 1918 році – п'єса для дітей «Сон на могилі». У своїх творах поетеса показує реальну дійсність, важке підневільне життя трудящих, а з особливою любов'ю говорить про дітей.

Іванна Блажкевич (1886-1976) народилася на Тернопільщині в сім'ї вчителя. Майже не знала материнської ласки, оскільки вже на четвертому році життя втратила матір. Училася спершу в Денисівській початковій, потім у Тернопільській, так званій відділковій, школі. Згодом екстерном склала іспити у Львівській семінарії на вчительський диплом. Відтоді працювала народною вчителькою, вихователькою дитячого садка на Станіславщині та Тернопільщині.

У 20-х роках І.Блажкевич починає писати для дітей. У видавництві «Світ дитини» виходять одна за одною її книжки п'єс, оповідань, віршів: «Святий Миколай» (1920), «Вертеп» (1924), «Мила книжечка» (1925), «Пушистий король» (1929). Особливо запам'яталися юним читачам п'єси «Тарас у дяка» (1923), «В мамин день» (1924), «Івась-характерник» (1934).

Вважаємо, що не можна обмежувати вихователя рамками обов'язково визначеного програмою переліку художніх творів. Він сам у змозі обрати відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей

своїєї групи, які твори того чи того письменника доступні дітям, який фольклорний матеріал дібрати, яку прочитати казку. Орієнтиром у доборі творів для читання виступають означені джерела художнього читання.

ЗМІСТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Змістовою лінією художньо-мовленнєвої діяльності дітей є формування у них різних видів компетенцій. Опишемо їх.

Художньо-мовленнєва компетенція – комплексна характеристика особистості, полікомпонентний утвір, чинниками якого є когнітивно-мовленнєва, поетично-емоційна, виразно-емоційна, оцінювально-етична, театральньо-ігрова компетенції. Окремі компоненти кожного з означених видів компетенцій виступають показниками готовності дитини до здійснення художньо-мовленнєвої діяльності.

Когнітивно-мовленнєва компетенція – наявність у дітей певних знань про письменників та їхні твори в межах програми вікової групи; здатність відтворити зміст знайомих творів, назвати автора твору, впізнати твір за його уривком чи ілюстрацією до нього; прочитати напам'ять вірш; пригадати загадки, прислів'я, скоромовки, лічилки.

Виразно-емоційна компетенція – вміння виразно та емоційно передати зміст художнього твору, дотримуючись адекватних засобів виразності, вдало поєднуючи мовні і немовні засоби виразності.

Поетично-емоційна компетенція – здатність дітей виразно читати вірші, впізнавати автора вірша, здійснювати художній аналіз віршів (знаходити повтори голосних, приголосних звуків, римовані рядки, добирати рими тощо).

Оцінно-етична компетенція – здатність дитини свідомо аналізувати поведінку героїв художнього твору, висловлювати своє ставлення до них, мотивувати свої моральні та естетичні оцінки.

Театральньо-ігрова компетенція – наявність у дітей умінь і навичок самостійно розігравати зміст знайомих художніх творів у театралізованих іграх, іграх-драматизаціях, іграх за сюжетами літературних творів, інсценувати твори в театральних виставах.

Різні види компетенцій художньо-мовленнєвої діяльності формуються впродовж перебування дітей в дошкільному закладі від молодшої до старшої групи.

Подаємо зміст і результат формування художньо-мовленнєвої компетенції у дітей перед вступом до школи [6, 7].

Вид діяльності: художньо-мовленнєва діяльність

Зміст навчання	Обов'язкові результати навчання
Когнітивно-мовленнєва компетенція. Дитячі українські та зарубіжні письменники, письменники-класики української літератури. Назва твору, його жанр, автор, вірші, малі жанри українського фольклору.	Випускник дошкільного закладу добре обізнаний із творами українського фольклору. Знає і розповідає напам'ять пісеньки, лічилки, загадки, прислів'я, скоромовки. Самостійно використовує їх у сюжетно-рольових іграх, фольклорних святах. Знає різні види українських народних казок, розповідає їх, орієнтується у структурі казок. Впізнає на портретах письменників: Т.Г.Шевченка, Лесю Українку, І. Я. Франка. Знає їхні твори, вірші, казки. Знає і впізнає різні види дитячих книжок, журналів. Називає і показує обкладинку в книжці, сторінки, ілюстрації. Називає жанри художніх творів. Знає, читає напам'ять вірші українських і зарубіжних поетів.
Виразно-емоційна компетенція. Переказ тексту художнього твору відповідно до його засобів виразності, образне мовлення.	Дитина вміє переказати чи розповісти самостійно знайомі казки, оповідання, використовуючи відповідні засоби інтонаційної виразності (як мовні, так і немовні). Відповідає на запитання за змістом оповідань, легко приймає позицію героя, веде уявний діалог з героями, аналізує художні засоби виразності твору.
Поетично-емоційна компетенція. Виразне читання напам'ять віршів та малих форм українського фольклору відповідно до засобів інтонаційної виразності. Художній аналіз вірша.	Дитина виразно й емоційно читає напам'ять вірш, знає його назву, автора, знаходить повтори голосних, приголосних, римовані рядки, добирає римовані слова.
Оцінно-емоційна компетенція. Герой твору: позитивний, негативний. Оцінювання вчинків	Дитина вміє виділити позитивних і негативних героїв твору, відповідно оцінити їхню поведінку, вчинки, висловлювати своє

героїв, їхніх мотивів. Співвідношення з реальною поведінкою однолітків та своєю власною.	ставлення до них; співставляти та порівнювати поведінку і вчинки героїв із поведінкою однолітків та своєю власною, дійти відповідних висновків.
Театральньо-ігрова компетенція. Ігри-драматизації, театралізовані ігри, ігри за сюжетами художніх творів. Театралізовані вистави. Інсценізація.	Дитина може організовувати як за вказівкою вихователя, так і самостійно ігри-драматизації, театралізовані ігри та ігри за сюжетами знайомих художніх творів; брати участь у театралізованих літературних вечорах, ранках, інсценувати художні твори.

Сформовані види художньо-мовленнєвої компетенції реалізуються в різних видах дитячої творчості. Опишемо їх.

Дитяча творчість – дитина емоційно відгукується, ціннісно ставиться до твору через художнє слово, творчої роботи в образотворчій діяльності, в нескладних музичних інтонаціях, виразних рухах, мімічних та пантомімічних етюдах. Розподіляє роботу під час колективного образотворення. Висловлює свої думки, почуття, стан, настрій, фантазії в оригінальних власних творах (Н.В.Гавриш).

Театральна творчість – дитина здатна театралізувати творчу сюжетно-рольову гру, вигадує казку і засоби для її театральної реалізації, обирає ролі та виконавців для вистави.

Літературна творчість – дитина продовжує та самостійно складає розповіді, оповідання і казки, володіє образним мовленням. Охоче бере участь в іграх-драматизаціях, інсценуванні, літературних вечорах та самостійно організовує театралізовані ігри. Вибірково та ціннісно ставиться до літературного твору через художнє слово, формуючи власний художній смак. Ідентифікує почуття і вчинки персонажів із власними.

ЗАВДАННЯ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

- Ознайомити дітей із фольклорними творами письменників-класиків, творами сучасних українських письменників, творами зарубіжних авторів;

- навчити дітей слухати і розуміти зміст художніх творів;
- виховувати інтерес до слухання художніх творів;
- учить відповідати на запитання за змістом прослуханих творів;
- прищеплювати вміння відтворювати зміст знайомих творів в активній художньо-мовленнєвій діяльності;

- розвивати поетичний слух, бажання вивчати вірші напам'ять; виховувати виразність художнього читання у процесі відтворення змісту художніх творів;

- виховувати оцінні судження, адекватні естетичні і моральні оцінки поведінки героїв;

- формувати самостійність у художньо-мовленнєвій і театральній діяльності;

- виховувати вибіркове ставлення до книги, охайність у роботі з книгою;

- учити визначати жанр художнього твору, запам'ятовувати його автора;

- виховувати бережливе ставлення до книги, бажання лагодити книжки;

- залучати до чергування в куточку книги, до роботи в «дитячій бібліотеці».

Провідною формою роботи з художньою літературою є заняття різного типу: фронтальні, групові, індивідуально-групові, індивідуальні, які чергуються рівномірно впродовж тижня, місяця, кварталу.

Наводимо орієнтовний перелік видів і типів занять із розділу «Художня література», які проводять у всіх вікових групах дошкільного закладу.

Заняття з художньої літератури проводяться в дошкільному закладі щодня: фронтальні та групові – двічі на тиждень індивідуальні та індивідуально-групові – тричі на тиждень, заучування віршів – один раз на тиждень.

Заняття з розділу «Художньо-мовленнєва діяльність»

№ з/п	Вид	Тип
1.	Читання та розповідання казок	Фронтальне (з усією групою)
2.	Читання оповідань морально- етичної та гумористичної спрямованості	Фронтальне, групове
3.	Заучування віршів	Індивідуальне
4.	Розігрування забавлянок, утішок, пісень	Групове, індивідуально- групове
5.	Ігри-драматизації	Групове, індивідуально- групове, фронтальне
6.	Етичні бесіди	Індивідуальне, фронтальне
7.	Узагальнювальні бесіди (про письменників, улюблених героїв тощо)	Фронтальне
8.	Показ різних видів театрів: театр іграшок, тіньовий, картонажний,	Групове, фронтальне

	магнітний, ляльковий, живих тіней	
9.	Показ мультфільмів	Групове, фронтальне
10.	Перегляд телепередач	Групове, фронтальне
11.	Театралізовані ігри	Індивідуально- групове, групове
12.	Ігри за сюжетами художніх творів	Індивідуально-групове, групове
13.	Інсценування художніх творів	Групове
14.	Прослуховування аудіозаписів	Фронтальне

Щоб сформувати художньо-мовленнєву компетенцію та виконати завдання щодо роботи з художньою літературою, радимо використовувати різноманітні методи і прийоми.

Після читання і розповідання художніх творів у всіх вікових групах проводять бесіди за змістом художніх творів.

Види бесід:

- а) бесіда як відтворення прочитаного;
- б) бесіда за запитаннями автора твору;
- в) бесіда у зв'язку з прочитаним;
- г) бесіда морально-оцінювального змісту;
- д) бесіда, спрямована на з'ясування розуміння дітьми засобів художньої виразності твору;
- е) бесіда на розуміння дітьми жанрів твору.

У старших групах проводять також етичні бесіди, бесіди за творами одного письменника, узагальнювальні бесіди «Мої улюблені книги», «Мої улюблені казки», «Мій улюблений дитячий письменник», тематичні бесіди про письменників, бесіди, спрямовані на з'ясування композиційної структури твору, літературні вікторини; бесіди порівнювального характеру за кількома творами як одного, так і різних жанрів. На одному занятті рекомендується поєднувати кілька видів бесід за кількома творами. Так, у старшій групі можна прочитати на одному занятті вірш Т.Шевченка «Встала весна» і віршоване оповідання Н.Забіли «Ластівки» (уривок про весну). Запитання до дітей: Що є схожого у творах? Про яку пору року в них розповідається? А чим відрізняються твори? Вихователь знайомить дітей із новим жанром творів Н.Забіли – віршоване оповідання. Запитання: Якими словами починається віршоване оповідання Н.Забіли? Про яких птахів згадується у вірші Т. Шевченка? Якими словами про них говорить поет? Про яких птахів говориться у віршованому оповіданні Н.Забіли? (Зачитує ще раз речення «Метуться за віконцем клопітливі ластівки».) Як ви розумієте слово «метуться»? Яким словом Н.Забіла називає ластівок? Як ви розумієте слово «клопітливі» Що

ще роблять ластівки? Якими словами про це сказано у віршованому оповіданні? (Летять, підлетіли, відлетіли.) Які ще слова можна сказати про ластівок?

Для активізації дітей на заняттях із художньої літератури використовують різноманітні прийоми, які органічно поєднуються з бесідою. Серед них – уявний діалог дітей із літературним героєм. Дитині пропонують звернутись із запитаннями до героя, продумати його відповідь на запитання, тобто дитина сама повинна сформулювати запитання і дати відповідь на нього від імені героя. Наприклад, після читання оповідання М.Коцюбинського «Івасик та Тарасик» можна запропонувати діалог із Тарасиком: Що б ти сказав Тарасику, якби побачив, що він хоче витягти рибку в Івасика? А що б він відповів? Потім такий діалог діти будують, розмовляючи з Івасиком: Що б ти порадив Івасикові сказати Тарасику? А що б йому віддав Тарасик?

У таких уявних діалогах із літературними героями діти висловлюють своє ставлення до героїв, змінюють хід подій по-своєму, дають оцінку окремим вчинкам, діям, подіям, взаємовідносинам, розвивають діалогічне мовлення.

Написання листа літературному герою. Кожна дитина розповідає, що б вона написала герою, що б йому запропонувала. Вихователь записує, а потім зачитує лист. Доцільно вже до заняття мати текст такого листа з урахуванням знань дітей. Так, можна написати лист Максиму, герою твору В.Сухомлинського «Пшеничний колосок»; Сашку, герою оповідання Д.Ткача «Хоробрий Сашко»; Оленці з оповідання Б.Вовк «Лінива Оленка» та М.Стеценка «Апельсинка» тощо.

Наприклад, лист до Оленки (оповідання Б. Вовк «Лінива Оленка»): «Дорога Оленко! Пишуть тобі діти старшої групи дитячого садка «Пролісок». Діти нашої групи завжди приходять до дитячого садка причесані, умиті, чисті, з носовими хусточками, начищеними черевиками. Наші діти не лінуються мити руки, прибирати за собою іграшки. Оксана, Катруся, Іринка вміють самі пришити гудзики, Олекса та Орест прибили цвяшки на стільчиках, Тарасик та Оріся навчилися в'язати шкарпетки, а Рута та Софійка – навіть вишивати. Наші діти працьовиті. Люба Оленко! Ми просимо тебе не лінуватись і завжди пам'ятати наш наказ:

Уранці сама вмивайся та причісуйся! Увечері мий взуття та чисть одяг!

Сама вчись прати свої носовички! Учись вишивати та пришивати гудзики!

Не забувай складати іграшки після гри та мити руки перед тим, як сісти за стіл! Не лінуйся! Пам'ятай, як у народі кажуть: «Праця людину годує, а лінь – марнує!» .

Елемент драматизації як прийом активізації дітей використовується в усіх вікових групах. Він буде доцільним під час читання творів М.Коцюбинського «Івасик та Тарасик», В.Сухомлинського «Ледача подушка» та ін.

Так, прочитавши оповідання М.Коцюбинського «Івасик та Тарасик», вихователь говорить: «А зараз ми подивимось, як Тарасик хотів витягти рибу з кошика Івасика». Діти драматизують, вихователь дає кошик із рибою, раком. Або: «Зараз ми подивимось, як Яринка провчила ледачу подушку». Пропонує дітям по черзі розіграти сценку з подушкою. Після читання вірша Н.Забіли «Ясоччин садок» дітям пропонують пограти з іграшками, як Яся.

Прийом словесної гри допомагає дітям «увійти» в образ, в «обстановку», в якій відбувалась подія, викласти словами свої уявлення, те, що вони «побачили», «почули», «пережили». Після бесіди за змістом оповідання Д.Ткача «Хоробрий Сашко» вихователь пропонує дітям уявити, що вони опинились під час шторму поряд із Сашком; що б вони «почули», «побачили», чи злякались би? Діти висловлюють уявлення, відчуття, настрій, свій емоційний стан.

Словесний малюнок допомагає дітям краще уявити образи героїв, передати словами риси характеру героя, його зовнішній вигляд, одяг, вираз очей. Після бесіди вихователь говорить дітям: «А якби вам запропонували намалювати Вереду, яким би ви його намалювали?» (Грицько Бойко. «Вереда»). Діти словесно описують зріст, волосся, емоційний стан, одяг, поведінку Вереди, розповідають, якими б фарбами його намалювали, пояснюють, чому. Доцільно запропонувати паралельно намалювати образи позитивного і негативного героїв.

Дітям старшого дошкільного віку доступний і такий прийом, як психологічний аналіз рис характеру та особливостей героя. Наприклад:

- Дай і мені покусити, – нерішуче попросив хлопчик.
  - Вона гірка і кисла!
  - То нічого, дай хоч одну скибочку!
  - Кажу тобі, що вона погана, – відказала Оленка і скочила з перелазу.
- (За оповіданням М.Стеценка «Апельсинка».)

Про які риси характеру Оленки говорять ці слова?

Один раз на квартал проводять літературні ранки з дітьми старших груп, на які запрошують молодших дошкільників, батьків. Обов'язковим є проведення тематичних занять та літературних ранків, присвячених Т.Г.Шевченку. Доцільно присвятити такі ранки Лесі Українці, І.Франку, П.Тичині, П.Вороньку, Н.Забілі тощо [6].

ПРОГРАМА ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ПЕРЕДДОШКІЛЬНИЙ (РАННІЙ) ВІК (ПЕРШИЙ-ТРЕТІЙ РОКИ ЖИТТЯ)

ПЕРШИЙ РІК ЖИТТЯ

Учити дітей наслідувати дії і рухи за змістом забавлянок, утішок, розуміти їх зміст («Сорока-ворона»; «Ладусі»; «Цей хлопчик»; «Тусі-тусі»; «Ой, чук-чук»); прислуховуватися до співу колисенок, розуміти їх зміст, повторювати окремі слова і звуконаслідування.

ДРУГИЙ РІК ЖИТТЯ

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Учити малюків емоційно відгукуватися на народні пісні, забавлянки, віршики, виконувати дії відповідно до тексту. Повторювати звуконаслідувальні вирази, слова, фрази. До кінця другого року життя відтворювати за допомогою вихователя і самостійно кілька народних пісеньок, віршиків, забавлянок, супроводжуючи читання відповідними рухами, діями з іграшками.

Учити дітей розуміти зміст коротеньких народних казок («Дід та баба»; «Ріпка»; «Коза-дереза»), використовуючи наочність (ілюстрації, фланелеграф, настільний, картонажний чи ляльковий театри). Викликати в малюків співчуття героям, бажання висловитися, спонукати їх наслідувати слова, народні образні вирази, повтори; залучати до показу окремих дій (з іграшками, персонажами казок) за змістом казки при повторному розповіданні.

ЧИТАННЯ І РОЗПОВІДАННЯ ДІТЯМ

Читати малюкам коротенькі віршики, оповідання, пісні українських авторів із доступними їхньому розумінню сюжетами (П.Воронько, Г.Бойко, Н.Забіла, Т.Коломієць та ін.): про іграшки, ігрові дії, життя дітей, рідну природу, свята. Спонукати дітей повторювати фрази, речення, відповідати на запитання емоційно-жестовою мовою, словами, фразами, реченнями, розглядати ілюстрації у дитячих книжках, супроводжуючи цей процес словами, фразами, самостійними висловлюваннями.

ТРЕТІЙ РІК ЖИТТЯ

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Ознайомити дітей із малими поетичними жанрами українського фольклору: утішками, забавлянками, примовками, піснями, віршиками.

Призвичаювати дітей до краси й образності народної мови, вчити емоційно відгукуватися на зміст малих поетичних творів, виховувати бажання запам'ятовувати їх, виконувати дії відповідно до тексту, повторювати звуконаслідувальні вирази, слова, фрази. Відтворювати за допомогою вихователя і самостійно кілька народних пісеньок, віршиків, забавлянок, супроводжуючи читання відповідними рухами, жестами, діями з іграшками.

Ознайомити дітей з українськими народними казками, доступними розумінню дітей як у супроводі ілюстрацій, так і без них. Зумовити в дітей емоційний відгук на зміст казки, співчуття героям, бажання висловитися; наслідувати слова, народні образні вирази, повтори. Впізнавати героїв казок у процесі розглядання ілюстрацій, при повторному розповіданні казки. Залучати дітей до показу окремих дій (з іграшками, з персонажами казок) за змістом казки у процесі повторного розповідання.

ЧИТАННЯ

Учити дітей сприймати прозові твори на слух, розуміти їх зміст. Ознайомити дітей із доступними для їхнього віку оповіданнями та віршами морально-етичної і гумористичної (розважальної) спрямованості українських письменників і поетів. Учити відповідати на запитання оцінного характеру образами, реченнями. Спонукаати дітей розглядати ілюстрації у книжках, альбомах, супроводжуючи їх словами, фразами, висловлюваннями. Збагачувати словник дітей новими словами і фразами із тексту художніх творів.

РОЗПОВІДАННЯ ВИХОВАТЕЛЯ З ІЛЮСТРАТИВНИМ МАТЕРІАЛОМ

Розповідати дітям казки і оповідання у супроводі ілюстративного матеріалу: театру іграшок, картонажного, тіньового, лялькового театрив; мультфільмів.

Викликати в дітей позитивні емоційні переживання, стимулювати висловлювання за змістом переглянутих театральних дійств, повторювати зачини, кінцівки, повтори, пісні.

ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ

Учити сприймати на слух і розуміти поетичні віршовані твори українських поетів, спонукаати дітей повторювати фрази і рядки віршів, запам'ятовувати їх зміст. Учити виразно передавати інтонаційні відтінки: інтонацію повідомлення, прохання, наказу, звертання, радості, суму; окличну та питальну інтонації.

ТЕАТРАЛІЗОВАНО-ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Учити дітей розігрувати тексти забавлянок, утішок, віршів, пісень; промовляти слова, поєднуючи мовні і немовні засоби виразності (же-

сти, рухи, міміку) у супроводі наочності (іграшок, предметів, речей) і без неї. Залучати дітей до театралізованих ігор та ігор-драматизацій за змістом легких і добре знайомих казок.

ІНСЦЕНУВАННЯ

Учити інсценувати тексти знайомих українських народних казок («Дід та баба», «Ріпка») із використанням декорацій, атрибутів, костюмів у музичному супроводі.

БАЗОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Діти впізнають, емоційно позитивно реагують на зміст знайомих творів українського фольклору. Знають напам'ять і виразно розповідають самостійно 2-3 забавлянки, утішки, пісеньки; за допомогою дорослих— 2-3 забавлянки.

Розігрують (виконують адекватні рухи, жести) тексти знайомих забавлянок, промовляють слова, імітують рухи, дії поетичних героїв (котика-воркотика, киці, доні тощо); вставляють у текст своє ім'я.

Розуміють, емоційно-позитивно реагують на зміст українських народних казок, повторюють окремі фрази, звуки, образні вирази. Впізнають знайомих героїв казок на ілюстраціях у книжці.

Звертаються до дорослого з проханням прочитати чи розповісти казку. У дітей з'являється інтерес до повторного слухання знайомих казок, оповідань. Діти намагаються «підказувати» текст, випереджуючи його читання, або промовляють текст разом з дорослим, неначе перевіряють себе. Кожну вільну хвилину дитина готова слухати читання чи розповідання дорослого.

Діти починають розуміти загальний зміст моралі оповідань, давати першу узагальнену адекватну оцінку позитивним і негативним героям одним словом: «хороший», «гарний», «добрий» або «поганий», «злий», «недобрий». Уміють відповідати на запитання вихователя за змістом оповідання, казки словами, реченнями.

З великим інтересом і захопленням дивляться театралізовані вистави, емоційно-виразно і бурхливо виявляють свої почуття (голосно сміються, підстрибують, жестикулюють), намагаються допомогти героям, співчувають позитивним і обурюються вчинками негативних героїв. Повторюють разом із героями звертання, примовки, повтори, пісні.

За допомогою вихователя розігрують уривки добре знайомих казок, віршів, оповідань, інсценують казки. Знають напам'ять 2-3 вірші українських поетів [7].

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ

- Емоційно-виразне читання і розповідання дітям творів художньої літератури та усної народної творчості, доступних у ранньому віці; емоційна включеність самого педагога у процес читання.

- Унаочнення процесу читання (показ і розігрування змісту забавлянок іграшками, предметами, картинками), залучення дітей до виконання рухів і дій за текстом художніх творів.

- Повторність читання одного й того самого художнього тексту (до 4-6 разів) у різних варіантах (із показом іграшок, картинок, ілюстрацій, театр іграшок, тіньовий, ляльковий).

- Використання знайомих забавлянок, віршів, утішок, пісень у повсякденному спілкуванні з дитиною, у процесі режимних моментів (умивання, одягання, годування тощо).

- Залучення дітей до спільного розглядання ілюстрацій із дорослими та іншими дітьми за знайними текстами, стимулювання активного мовлення дітей (повторити рядки забавлянки, звуконаслідування, повтори).

- Стимулювання самостійних елементарних морально-етичних оцінок поведінки героїв художніх творів.

- Залучати дітей до участі в розігруванні та інсценуванні уривків із добре відомих казок, оповідань, віршів за допомогою вихователя.

МОЛОДШИЙ І СЕРЕДНІЙ ДОШКІЛЬНИЙ ВІК

ЧЕТВЕРТИЙ РІК ЖИТТЯ

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Продовжувати знайомити дітей із малими поетичними фольклорними творами, запам'ятовувати їх зміст (утішки, забавлянки, пісні, заклички, мирилки, голосилки, приказки, прислів'я, загадки, скоромовки). Залучати дітей до розігрування малих форм фольклорних творів. У ході розігрування відтворювати текст напам'ять, емоційно з відповідною інтонацією (радість, сум, здивування, запитання та ін.) передавати діалог героїв, виконувати відповідні рухи» жести, дії з іграшками, предметами.

Продовжувати знайомити з українськими народними казками про тварин. Ознайомити із зачином і кінцівкою казки. Вчити запам'ятовувати зачини і кінцівки казок, користуватися ними у процесі розповідання казок. Відтворювати зміст казки за запитаннями вихователя, розповідати казку за ілюстраціями до неї (чи репродукціями художніх

картин), упізнавати героїв на ілюстраціях та картинах; висловлювати своє ставлення до позитивних і негативних героїв казки, формувати морально-етичні, естетичні оцінки і судження. Залучати дітей у вільний час до розповідання знайомих казок своїм товаришам. Запам'ятовувати й передавати повтори (котиться-котиться, стукає-грюкає), образні звертання (вовчику-братику, лисичко-сестричко). Помічати деякі жанрові особливості казки (повтори, олюднення звірів, зачин, кінцівка).

ЧИТАННЯ

Ознайомити дітей із творами письменників-класиків української літератури (Т.Г.Шевченко, Леся Українка, М.Коцюбинський, І. Франко), сучасними письменниками та поетами (Н.Забіла, В.Чухліб, П.Воронько, Г.Бойко, П.Тичина та ін.). Вчити емоційно сприймати зміст і деякі елементи художньої форми: ритм, ритмічність мови. Розрізняти прозову і віршовану мову (оповідання, казка, вірш, пісня, забавлянка, прислів'я). Розуміти зміст, творів, стежити за розвитком подій у творах, співчувати героям, співпереживати. Відповідати на запитання за змістом творів, висловлювати своє ставлення (оцінні судження: моральні, естетичні) до героїв оповідань, віршів. Ознайомити дітей із будовою дитячої книги (обкладинка, сторінки, ілюстрації (малюнки), текст). Учити обережно поводитись із книжкою: перегортати сторінки, самостійно розглядати ілюстрації, коментуючи їх зміст. Виховувати інтерес до книги як джерела знань, збагачувати словник дітей новими словами.

РОЗПОВІДАННЯ ВИХОВАТЕЛЯ З ІЛЮСТРАТИВНИМ МАТЕРІАЛОМ

Розповідати дітям казки в супроводі ілюстрацій та репродукцій художніх картин. Учити дітей впізнавати героїв на ілюстраціях, висловлювати своє ставлення до них, описувати зовнішній вигляд.

Показувати зміст знайомих казок у різних видах театрів: іграшок, картонажному, тіньовому, магнітному.

Організовувати «відвідування театру» з відповідною атрибутикою. Стимулювати дітей висловлювати свої враження від переглянутих театральних вистав, показу окремих дій.

Показувати мультфільми морально-етичної, гумористичної спрямованості за змістом знайомих казок, організовуючи ігри в «Кінотеатр» (зала, каса, квитки, касирка); стимулювати висловлювати своє враження від переглянутих мультфільмів.

ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ

Виховувати інтерес до слухання поетичних творів, бажання їх запам'ятовувати. Вчити виразно читати вірші напам'ять, використовуючи

відповідно до тексту засоби виразності: інтонацію, що передає радість, подив, сум, захоплення, запитання, звертання, оклик, наказ; силу голосу, темп, ритм. Учити доцільно поєднувати інтонацію з жестами, рухами, мімікою.

Розвивати поетичний слух дітей. Спонукає до запам'ятовування прізвища автора вірша.

ТЕАТРАЛІЗОВАНО-ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Продовжувати залучати дітей до ігор-драматизацій за змістом знайомих казок як у музичному супроводі, так і без нього.

Стежити, щоб діти влучно передавали інтонаційні відтінки мови героїв казки в ігрових діалогах, доречно імітували їхні жести, рухи, міміку з елементами творчої імпровізації.

Учити дітей розігрувати зміст окремих віршів, забавлянок, пісень, написаних у діалогічно-ігровій формі; залучати до сюжетно-рольових ігор за уривками (окремими епізодами) казки, оповідання чи у зв'язку із прочитаним художнім текстом із творчою імпровізацією сюжету (ігри за сюжетами літературних творів); театралізувати окремі епізоди казок (театралізовані ігри), влаштовуючи імпровізовані «Театри».

ІНСЦЕНУВАННЯ

Залучати дітей до інсценування знайомих казок, дослівного відтворення тексту, відповідної інтонації; рухів, жестів і міміки героїв казки. Залучати дітей до посильної допомоги у виготовленні декорацій, костюмів та атрибутів майбутньої інсценівки.

Інсценувати і читати в особах вірші розважального, гумористичного чи морально-етичного змісту, написані в діалогічній формі.

БАЗОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Діти добре обізнані з малими формами українського фольклору, знають напам'ять і доречно використовують утішки, забавлянки, пісні (4-5), мирилки (1-2), прислів'я (3-4), загадки (3-4), лічилки (1-2), скоромовки (2-3).

Розігрують зміст знайомих забавлянок, пісень, вставляють у текст своє ім'я; вдало використовують інтонаційні засоби виразності, доречно імітують рухи і жести персонажів текстів.

Люблять слухати українські народні казки, особливий інтерес виявляють до повторного слухання знайомих казок. Слухання і сприймання казки надзвичайно емоційне, дитина виявляє неабияку активність, переймається життям позитивних героїв казки: сміється, плаче, підстри-

бує, махає руками, хитає головою, тупає ногами, намагаючись застерегти героя від небезпеки, допомогти йому; підказує, що йому потрібно робити. Діти добре розуміють мораль казки, диференціюють добро і зло, активно стають на бік добра. В них з'являються первинні узагальнені моральні поняття, які виступають у їхніх первинних самостійних оцінних судженнях, морально-етичних і естетичних оцінках: «добре», «погано», «хороший», «гарний», «красивий», «бридкий», «злий». Вони намагаються наперед визначити альтернативу в оцінці героїв казки чи оповідання (Це хороший чи поганий? Це наш чи не наш?). Легко впізнають героїв казки на ілюстраціях, репродукціях художніх картин, розповідають про них. Виявляють ініціативу в малюванні героїв казки, зображають при цьому позитивних героїв яскравими фарбами (червона, зелена, жовта, синя), а негативних – лише чорною, коричневою. Свої малюнки супроводжують розповіданням уривків казки, пояснюють, чому саме такі фарби вони обрали для своїх малюнків.

Відповідають за змістом казки на запитання вихователя, беруть активну участь у бесіді. Вміють самостійно чи за допомогою вихователя розповісти 1-2 добре знайомі казки, розповідають знайому казку за ілюстраціями.

Виявляють інтерес до слухання і вивчення напам'ять поетичних творів, запам'ятовують прізвище поета, вірші якого читають напам'ять. Діти здатні вивчити і запам'ятати впродовж року 4-5 віршів.

З інтересом і захопленням дивляться театральні вистави; мультфільми, кінофільми, телепередачі (мультфільми, казки), супроводжують перегляд емоційними вигуками, репліками, жестами, рухами.

З радістю і захопленням беруть участь в іграх-драматизаціях, театралізованих іграх, іграх за сюжетами літературних творів, читають вірші в особах, при цьому віддають перевагу костюмам, атрибутам, які б підкреслювали казковість персонажа; люблять сюжетно-рольові ігри «Театр», «Кінотеатр». Знають назви 4-5 українських народних казок.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ

- Включення дітей в активне сприйняття змісту художніх текстів, використання позитивних емоційних стимулів у процесі читання, забезпечення повноцінного розуміння дітьми змісту художнього тексту; занурення дітей в активну мовленнєво-відтворювальну діяльність за змістом знайомого художнього твору (етична бесіда, переказ окремих уривків, драматизація, розігрування забавлянок, ігрові дії за сюжетом казки, оповідання, інсценування).

- Залучення дітей до самостійного розглядання книг, ілюстрацій у книгах; до посиленої участі в лагодженні книг.

- Активізація дітей, відтворювати зміст знайомих текстів художніх творів у театральних виставах, на святкових ранках, на заняттях із різних розділів програми в межах усіх освітніх ліній БКДО [7].

П'ЯТИЙ РІК ЖИТТЯ

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Учити розрізняти, і впізнавати жанр малих поетичних форм українського фольклору: забавлянка, українська народна пісня, прислів'я, закличка, мирилка, загадка, лічилка, скоромовка.

Запам'ятовувати зміст нових фольклорних творів, доречно використовувати їх у спілкуванні. Розігрувати як за вказівкою вихователя на занятті, так і самостійно в повсякденному житті тексти забавлянок, пісень, відтворювати відповідні дії та рухи з іграшками, предметами в самостійній ігровій діяльності.

Залучати дітей до святкових дійств, розваг на матеріалі доступних і знайомих фольклорних творів.

Продовжувати читати і розповідати дітям українські народні казки про тварин, знайомити з новими соціально-побутовими казками. Вчити розуміти їх зміст, співвідносити казкові елементи із соціально-історичними віхами життя українського народу, розуміти алегорію боротьби правди і кривди, добра і зла. Ознайомити дітей з поняттям «українська народна казка», вчити виділяти (відшукувати самостійно) зачин, кінцівку; знаходити повтори, яскраві специфічні образні вирази, визначати мораль казки. Відповідати на запитання за змістом казки та ілюстрацій до неї. Упізнавати знайомих героїв казок на ілюстраціях, співвідносити їх зі змістом казки, описувати, пригадувати зміст казкових ситуацій. Самостійно розповідати добре знайомі казки на прохання вихователя і дітей.

Ознайомити дітей з жартівливими «надокучливими» казками (Розповісти тобі казочку про солом'яного бичка? – Розкажіть. – Ти говориш «розкажіть» і я мовлю «розкажіть», розповісти тобі казочку про солом'яного бичка? та ін.) як жанром народної творчості.

ЧИТАННЯ

Продовжувати читати дітям твори морально-етичного, гумористичного, розважального змісту. Ознайомити з жартівливим гумористичним жанром віршованих творів: небилиці, твори-жарти, небувальщини, перевертні. Вчити співвідносити зміст художнього тексту з власною поведінкою та поведінкою оточуючих; визначати позитивні й негативні риси

персонажів, героїв (добрий, злий, смішний, скромний, чемний, чесний, брехливий, підлий, слухняний і т. ін.), оцінювати вчинки і поведінку героїв твору, авторську інтонацію. Розрізняти жанр твору (казка, жарт, небилиця). Залучати дітей до бесід різного типу: за змістом художнього твору, у зв'язку з прочитаним, морально-оцінного змісту. Вчити запам'ятовувати автора твору (прізвище письменника, наприклад, Тарас Шевченко, Наталя Забіла). Продовжувати вчити дітей бережливо поводитися з дитячою книжкою: розглядати книжку акуратно, брати чистими руками, обережно перегортати сторінки, розглядати ілюстрації. Залучати до чергування в куточку книги, ручної праці щодо лагодження книг, влаштування тематичних виставок та святкових куточків, які присвячують дням народження письменників. У процесі роботи з книгою та читання художніх творів збагачувати словник дітей новими словами.

РОЗПОВІДАННЯ ВИХОВАТЕЛЯ З ІЛЮСТРАТИВНИМ МАТЕРІАЛОМ

Продовжувати розповідати дітям казки в супроводі ілюстрацій та різних видів театрів (іграшок, тіньовий, магнітний, ляльковий, пальчиковий, масок). Залучати дітей до показу фрагментів театралізованих розповідей, розповідання за окремими сценками (передавати діалоги дійових осіб, повтори, пісеньки); спонукати впізнавати знайомих героїв, казкові ситуації (театралізовані літературні вікторини).

Показувати мультфільми морально-етичного та гумористичного змісту. Залучати дітей до «коментування» змісту окремих кадрів. Організовувати перегляди дитячих кінофільмів.

ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ

Продовжувати знайомити дітей із поезією українських поетів – як класиків (Т.Шевченко, Леся Українка та ін.), так і сучасних (Г.Бойко, П.Тичина, Н.Забіла, Л.Костенко, Марійка Підгірянка та ін.).

Учити запам'ятовувати вірш, його автора, виразно передавати за допомогою інтонації різний характер поетичних творів (задушевність, ліризм, гумор, радість, сум, урочистість, піднесеність); правильно користуватися логічними наголосами, паузами, мовленнєвим диханням, дотримуючись відповідного темпу, сили голосу, вдало поєднувати мовні і немовні (жести, рухи, міміка) засоби виразності. Вчити знаходити рими в тексті віршів. Знати напам'ять та виразно читати вірші різної тематики, співвідносити зміст вірша з його назвою.

ТЕАТРАЛІЗОВАНО-ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Драматизувати з дітьми нові для них казки більш складного змісту в музичному супроводі. Стимулювати до самостійних ігор-драматиза-

цій за змістом добре знайомих художніх творів, казок. Спонукаючи дітей до вдалої заміни авторських слів своїми словами, інтонаційно виразно передавати діалоги, рухи героїв.

Продовжувати вчити дітей розігрувати зміст віршів, забавлянок, українських народних пісень, епізоди знайомих казок, оповідань (театралізовані ігри та ігри за змістом художніх творів), творчо імпровізувати їх зміст у сюжетно-рольових іграх «Наш театр».

ІНСЦЕНУВАННЯ

Залучати дітей до інсценування віршованих творів (жартівливих, морально-етичного змісту), написаних в діалогічній формі, дотримуючись дослівного відтворення тексту. До свят та ранків інсценувати зміст знайомих казок у супроводі декорацій, костюмів, музики. Вчити дітей імітувати виразні рухи героїв, інтонаційно передавати їхню мову.

БАЗОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Діти розрізняють жанрові особливості прозових і віршованих творів, упізнають, називають, знають напам'ять утішки, забавлянки, українські народні пісні, лічилки (3-4), скоромовки (3-4), мирилки (1-2), залички (1-2), прислів'я, приказки (4-5), загадки (4-5). Влаштовують ігри (розігрують) за змістом знайомих малих фольклорних творів, імітують виразні рухи персонажів твору.

Знають, називають українські народні казки (до 5-6 назв), виявляють інтерес до слухання нових казок; впізнають знайомих казкових героїв на ілюстраціях. Визначають і повторюють зачини і кінцівки казок. Розуміють мораль казки, адекватно оцінюють поведінку позитивних і негативних героїв у казках про тварин. Роблять перші узагальнювальні оцінні судження героїв соціально-побутових казок. За власною ініціативою малюють за змістом знайомих казок, супроводжують свої, малюнки розповідями епізодів із казки. Відповідають на запитання за змістом казки, знаходять яскраві образні вирази, розповідають зміст ілюстрацій, репродукцій художніх картин, зміст казки.

Самостійно розповідають 2-3 казки на пропозицію дорослого чи дітей. Знають 2-3 тексти «надокучливих» казок, використовують їх у спілкуванні з дітьми. Впізнають твори-жарти, небилиці, оповідання, вірші. Знають і називають прізвища письменників і поетів – авторів знайомих оповідань, казок, віршів. Упізнають на портретах письменників: Т.Г.Шевченка, Лесю Українку, Г.Бойка, Н.Забілу. Беруть участь у бесідах за змістом вперше прослуханих творів. Чергують у куточку книги, складають книжки, допомагають лагодити їх, підклеювати,

влаштовувати виставки. Розуміють призначення книжки: книжка дає нові знання.

Знають і виразно читають напам'ять 5-6 віршів українських поетів.

На прохання вихователя показують фрагменти театральних вистав з іграшками, фігурками тварин, розповідають про них; розповідають за окремими кадрами знайомих мультфільмів. Самостійно влаштовують (за підказкою вихователя) ігри в театр (театралізовані ігри та ігри за сюжетами знайомих творів), ігри-драматизації за змістом добре знайомих казок (за наявності ігрових атрибутів). Беруть участь у святкових дійствах, ранках, інсценують тексти художніх творів [8]. .

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ

- Забезпечення емоційно-цілісного сприйняття і розуміння дітьми змісту художніх творів шляхом використання різноманітних прийомів (емоційно-виразне читання, бесіда, уявний діалог із героями, словесний малюнок героїв твору, написання листа героям і т. ін.).

- Занурення дітей в активну художньо-мовленнєву діяльність за змістом художніх творів (ігри-драматизації, розігрування забавлянок, інсценування, ігри за сюжетом художніх творів, читання за ролями, вечори розваг).

- Залучення дітей до аналізу засобів виразності художнього твору та оцінки поведінки і вчинків героїв твору.

- Залучення дітей до аналізу композиційної структури тексту (зачин, розвиток подій, кінцівка), визначення літературного жанру (казка, оповідання, вірш, забавлянка, прислів'я, загадка).

- Наявність творів гумористичного, жартівливого і розважального характеру (небилиці, твори-жарти, перевертні і т. ін.) з відповідною наочністю.

- Наявність відеотеки і фільмотеки за змістом художніх творів.

- Забезпечення вільного доступу дітей до групової бібліотеки для самостійного розглядання книг, ілюстрацій, альбомів.

- Залучення дітей до перегляду телепередач, відеотек, прослуховування CD і радіопередач за змістом казок і художніх творів.

СТАРША ГРУПА (ШОСТИЙ-СЬОМИЙ РОКИ ЖИТТЯ) УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Продовжувати прилучати дітей до слухання, вивчення напам'ять та розігрування малих поетичних фольклорних творів. Організовувати тематичні вечори розваг, присвячені українській народній творчості (фоль-

клорні заняття). Знайомити дітей із щедрівками, колядками, посівалками, спонукати запам'ятовувати їх зміст, розігрувати «різдвяні розваги».

Стимулювати до самостійного загадування Загадок у відповідних побутових та життєвих ситуаціях. Розуміти зміст приказок, прислів'їв, співвідносити їх із реальними життєвими ситуаціями.

Продовжувати знайомити дітей із новими соціально-побутовими та фантастичними казками. Вчити розуміти, сприймати виразні засоби казки: фантастичні перетворення, чарівні речі, іноказання, афористичність мови, повтори, виставні пісеньки, зачини, кінцівки. Розуміти, що казка – це фантастика, олюднення тварин, речей. Знати напам'ять кілька зачинів, кінцівок, самостійно їх використовувати у процесі розповідання знайомих казок. Відповідати на запитання за змістом казки, самостійно розповідати знайомі казки у вільний час; висловлювати своє ставлення до героїв казок, оцінювати їхні вчинки. Впізнавати назву казки за описом героїв, ілюстраціями та уривками з тексту казки (казкові вікторини). Самостійно знаходити і називати в тексті казки зачин, кінцівку (заміняти їх іншими на прохання вихователя), знаходити повтори, називати чарівні предмети, фантастичні події. Продовжувати знайомити дітей із «надокучливими» казками, спонукати використовувати їх у спілкуванні з іншими дітьми. Ознайомити з народними казками інших народів (російські, англійські, французькі тощо).

ЧИТАННЯ

Читати дітям твори українських класиків літератури та сучасних українських письменників.

На тематичних заняттях (узагальнювальні бесіди) ознайомити дітей із портретами, життям і творчістю двох-трьох письменників-класиків, одного-двох сучасних українських письменників і поетів. Учити впізнавати їх на портретах, впізнавати їхні твори, які вже знайомі дітям, знати назви цих творів. Читати оповідання письменників інших країн.

Усвідомлювати особливості оповідання як літературного твору (коротка розповідь здебільшого реалістичного змісту з наявністю оповідача). Прилучати дітей до аналізу засобів художньої виразності твору, застосовуючи прийоми уявної ситуації, словесного малюнка, словесної гри, елементів драматизації та інсценування, уявного діалогу з героями творів, інтонаційного перефразування до етичних бесід. Упізнавати героїв твору, назву і автора оповідання за змістом ілюстрацій чи за уривком із твору. Залучати дітей до тривалого чергування (впродовж тижня) в куточку книги; влаштовувати «групову бібліотеку», залучати дітей до роботи в ній. Організовувати самостійну діяльність дітей у куточку

книги (лагодження книг, виготовлення альбомів, влаштування виставок книг). Збагачувати словник дітей новими словами.

Продовжувати знайомити дітей із будовою дитячої книжки (на обкладинці є малюнок, зазначено прізвище автора – того, хто написав книжку, – та назву книжки).

РОЗПОВІДАННЯ ВИХОВАТЕЛЯ З ІЛЮСТРАТИВНИМ МАТЕРІАЛОМ

Продовжувати розповідати дітям казки та казкові сюжети-сценарії у супроводі картин-ілюстрацій, репродукцій, слайдів, фотографій, показу театрів (іграшок, картонажного, тіньового, магнітного, лялькового, пальчикового). Залучати дітей показувати фрагменти іграшкових театрів за знайомими сюжетами, супроводжуючи покази розповідями. Показувати дітям мультфільми, відеофільми.

Ознайомити з будовою фільмоскопа, залучати дітей до самостійного показу знайомих мультфільмів, розповідання їх змісту.

ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ

Ознайомити дітей із поезією поетів-класиків (Т.Шевченко, Леся Українка, Я.Щоголів, О.Олесь), сучасних поетів (П.Тичина, М.Рильський, В.Сосюра, В.Симоненко, Л.Костенко та ін.), творчістю поетів свого регіону (П.Ребро – Запоріжжя; Марійка Підгірядка, В.Багірова – Прикарпаття; С.Жупанин – Закарпаття тощо).

Спонукаати дітей запам'ятовувати тексти віршів, виразно їх читати, називати назву та автора вірша, знаходити художні засоби виразності: рими, повторення звуків (голосних, приголосних), переносне значення слів, образні вирази.

Ознайомити дітей із новим поетичним жанром – байкою, з байками Л.Глібова, сучасних байкарів, учити розуміти мораль байки. Залучати дітей відповідно їхніх інтересів до роботи в поетичному гуртку.

ТЕАТРАЛІЗОВАНО-ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Спонукаати дітей до самостійних ігор-драматизацій, театралізованих ігор та ігор за змістом знайомих художніх творів, влаштовуючи ігри в театр.

Продовжувати вчити дітей драматизувати зміст нових казок та віршів у супроводі музики. Залучати до читання-розігрування віршованих творів в особах на літературних ранках. Відповідно до інтересів дітей залучати їх до роботи в драматичних гуртках.

ІНСЦЕНУВАННЯ

Продовжувати вчити дітей інсценувати нові художні твори, готувати інсценівки до тематичних занять, свят, літературних ранків, вечорів розваг. Доручати дітям промовляти авторський текст (від автора). Залучати дітей до виготовлення декорацій, атрибутів, костюмів [16].

БАЗОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ (ШОСТИЙ РІК ЖИТТЯ)

Діти цього віку добре орієнтуються в жанрах фольклорних творів, легко впізнають їх, називають жанр. Знають напам'ять і розповідають забавлянки, українські народні пісні (5-7), лічилки (3-4), скоромовки (4-5), мирилки (1-2), заклички (3-4), прислів'я, приказки (5-7), загадки (5-6), щедрівки, колядки, посівалки (3-4). Самостійно розігрують зміст забавлянок, українських народних пісень, використовують малі жанри фольклору в сюжетно-рольових іграх та мовленнєвому спілкуванні з дорослими, з однолітками.

Розрізняють казковий жанр народного епосу. Знають і називають українські народні казки про тварин (4-5), соціально- побутові (2-3), фантастичні (2-3), надочучливі (2-4), казки інших народів (2-3). Визначають у структурі казки зачин, кінцівку, повтори, чарівні предмети, образні вирази, звертання. Впізнають за описом (чи за ілюстраціями) героїв та назву казки. Добре розуміють мораль різних типів казок, використовують реалістичні оцінки вчинків і поведінки казкових героїв, співставляють вчинки казкових героїв із власною поведінкою та поведінкою однолітків. Беруть участь в етичних бесідах за змістом та у зв'язку із змістом казок, у казкових літературних вікторинах, у вечорах української казки. Самостійно розповідають на прохання дорослого чи дітей 3-4 добре знайомі казки.

Діти обізнані з творчістю українських письменників-класиків (М.Коцюбинського, С.Васильченка, І.Франка, П.Грабовського), поетів (Т.Шевченка, Лесі Українки, Л.Глібова, О.Олеся, М.Воробкевича та ін.), сучасних письменників (В.Сухомлинського, М.Вінграновського, В.Чухліба, П.Тичини, П.Воронька, А.Малишка, Л.Костенко та ін.), дитячих письменників свого регіону, області, міста. Впізнають на портретах Т.Г.Шевченка, Лесю Українку, І. Франка, П.Тичину, П.Воронька, знають і називають їхні твори для дітей. Відповідають на запитання різного типу за змістом одного чи двох художніх творів (одного чи двох авторів на одну тему), беруть участь у бесідах різного виду: етичних, за запитаннями автора, щодо художніх засобів виразності, композиції або жанрів твору, за змістом твору. Чергують у куточку книги, лагодять книги, разом із вихователем влаштовують виставки, виготовляють альбоми, «працюють» у груповій бібліотеці. Звітують про чергування в куточку книги. Знають і виразно читають 6-7 віршів українських поетів, 1-2 байки. Знають автора вірша, байки, їхню назву.

Можуть самостійно показати виставу театру іграшок, картонажного, тіньового за знайомими сюжетами; вміють користуватися фільмоскопом, показувати фільм, розповідати за його кадрами; самостійно влаштовувати сюжетно-рольову гру «Кінотеатр».

Організують самостійно та за вказівкою вихователя театралізовані ігри та ігри за сюжетами добре знайомих дітям художніх творів, ігри-драматизації. Беруть участь в інсценуванні знайомих казок, виготовляють разом із вихователем атрибути, костюми, декорації. Влаштовують ігри в театр.

БАЗОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ (СЬОМИЙ РІК ЖИТТЯ)

Випускники дошкільного закладу добре обізнані з творами українського фольклору, легко впізнають жанр малих поетичних творів. Знають напам'ять і розповідають забавлянки, утішки; українські народні пісні (до 10), лічилки (до 5), скоромовки (6-7), мирилки (2-3), заклички (до 5), прислів'я, приказки (до 10), щедрівки, колядки, посівалки (до 5), загадки (до 10). Самостійно використовують малі фольклорні жанри в сюжетно-рольових іграх, у нестимульованому мовленнєвому спілкуванні з однолітками та дорослими. Беруть участь у фольклорних святах, розвагах.

Люблять і знають різні види українських народних казок. Називають українські народні казки про тварин (до 5), соціально- побутові (3-4), чарівні (до 5), казки-билини (1-2), перекази (2-3), казки інших народів (до 5), авторські казки (3-4), «надокучливі» казки (до 5). Легко орієнтуються у структурі казки, визначають зачин, кінцівку, повтори, образні вислови. Знають напам'ять різні варіанти зачинів (до 5), кінцівок (до 5). Самостійно розповідають 3-5 добре знайомих казок, знають, якого народу (чи автора) ця казка. Впізнають героїв казок на ілюстраціях, за описом, у казкових літературних вікторинах. Малюють за змістом казок за власною ініціативою, розповідають за малюнками.

Адекватно оцінюють поведінку і вчинки героїв, співвідносять казковість і реальність у сюжетах казки. Беруть активну участь у фольклорних вечорах зустрічі з казкою.

Діти семи років знають, що Т. Г. Шевченко – видатний український письменник і художник. Український народ відзначає день народження Шевченка в березні «Шевченковим святом». Т.Г.Шевченка називають в Україні Кобзарем, таку назву має збірка його поезій, яка є в кожному дошкільному закладі, в кожній сім'ї. Знають напам'ять кілька віршів Т.Шевченка, впізнають його на портретах, знають його картини («Автопортрет», «Катерина»).

Леся Українка – відома українська поетеса, народилася на Волині, дуже любила українську природу, оспівувала її у своїх віршах. Діти знають кілька віршів поетеси. Олена Пчілка – мати поетеси – теж писала вірші і казки для дітей.

І.Франко – «український казкар» писав багато казок для дітей. Діти знають і називають казки І. Франка.

Л. Глібов писав багато віршів, байок для дітей, казок.

Діти знають й інших українських письменників – як класиків, так і сучасних, обізнані з творами своїх місцевих письменників, знають їхні вірші, знають зарубіжних письменників (Г.К.Андерсен, брати Грім та ін.) і їхні твори.

Відповідають на запитання за змістом оповідань, легко приймають позицію героя, діють в уявній ситуації, ведуть уявний діалог із героями, аналізують художні засоби виразності твору.

Знають і впізнають різні види дитячих книжок: книжка-картинка, книжка-ширма, книжка-скринька, книжка-сюрприз, книжка-розмальовка. Знають дитячі журнали «Малютко», «Барвінок», «Сонечко», «Пізнайко» тощо. Називають і показують у книжці обкладинку, сторінки, ілюстрації. Чергують у куточку книги, лагодять книги, влаштовують виставки книг разом із вихователем, звітують про свою роботу в бібліотеці.

Знають вірші українських (до 10) та зарубіжних (2-3) поетів, байки (1-2), їхніх авторів.

Можуть самостійно показати виставу театру іграшок, мультфільм, розповідати їх зміст. Беруть активну участь у театральній діяльності: в театралізованих іграх, іграх за сюжетами літературних творів, іграх-драматизаціях, інсценуванні художніх творів. Улаштовують самостійно сюжетно-рольові ігри «Театр», «Кінотеатр». Діти бережливо поводяться з книгою, знають, що вона дає людині знання; у дитини є власна дитяча домашня бібліотечка [16].

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ

- Важливою умовою реалізації програми є дидактичне забезпечення процесу художньо-мовленнєвої діяльності дітей:

а) наявність дитячих книг різного типу: книжка-картинка, книжка-загадка, книжка-скринька, книжка-забава, книжка-розмальовка, ілюстровані дитячі книжки класиків і сучасних письменників; дитячі журнали «Барвінок», «Пізнайко», «Сонечко», збірки казок, хрестоматійні збірки, вибрані твори дитячих письменників і поетів;

б) набори листівок-ілюстрацій, альбоми-ілюстрації, репродукції художніх картин до казок і дитячих оповідань; портрети письменників;

в) наявність фільмотеки за змістом казок і художніх творів, відеотеки;
г) наявність самодіяльних дитячих «книг», збірок «дитячих казок» і «оповідань», які діти складали самостійно на заняттях, вечорах розваги, в повсякденному житті, починаючи із середньої групи.

- Однією з умов формування у дітей морально-етичних понять за змістом художніх творів є тематичне планування творів з однієї теми впродовж 1-1,5 місяців (наприклад, «Ввічливість», «Чесність і правдивість», «Чемність» та ін.) та колективне обговорення поведінки і вчинків героїв. Така робота не тільки сприяє усвідомленню дітьми морально-етичних норм, а й формує морально-етичні оцінні судження.

- Залучення дітей до самостійної роботи з книгою є важливою умовою реалізації естетичного, пізнавального, морального, соціального і мовленнєвого розвитку. З цієї метою у груповій кімнаті необхідно обладнати куточок книги з вільним доступом дітей до книг, альбомів, ілюстрацій і т. ін.; дитячу групову бібліотеку, книги до якої може принести кожна дитина на тимчасове користування; організувати самостійне розповідання дітьми знайомих казок і своїх власних; влаштувати конкурс на кращого розповідача своєї казки (чи народної), прослуховування і аналіз записаних дитячих казок і розповідей; лагодження книг, виготовлення альбомів ілюстрацій і бесіда-діалог за їх змістом.

- Залучення дітей до самостійної художньої, театральної-ігрової, мовленнєво-ігрової діяльності за змістом художніх творів (показ театрів, вистав, інсценування, ігри-драматизації, конкурси, вікторини, КВК, вечори дитячої поезії, усної народної творчості та ін.).

- Організація літературних ранків, присвячених українським письменникам і поетам-класикам і сучасним (Т.Г.Шевченко, І.Франко, Леся Українка та ін.).

- Стимулювати дітей визначати і пояснювати жанрові особливості художніх творів, їх композиційну структуру, засоби художньої виразності.

- Художня література є важливим засобом збагачення і активізації мовлення дітей, розвитку образного і експресивного мовлення. У цьому зв'язку на всіх заняттях з художньо-мовленнєвої діяльності необхідно планувати і визначати завдання з розвитку мовлення (зокрема, збагачення, уточнення і активізація словника; розвиток зв'язного мовлення).

- Важливою умовою реалізації Базового компонента дошкільної освіти є наскрізне планування вивчення творів художньої літератури на заняттях з усіх розділів програми, тобто в межах кожної освітньої лінії БКДО.

ОРІЄНТОВНИЙ СЛОВНИК-МІНІМУМ ДО БАЗОВОГО КОМПОНЕНТА ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ОСОБИСТІСТЬ ДИТИНИ»

ІМЕННИКИ

Авторитет, агітація, активність, алкоголь, аналіз, ангіна, апетит, аптека, арифметика, атлет.

Бадмінтон, бадьорість, бактерія, басейн, баскетбол, безкорисливість, безсмертя, біг, бігун, білизна, біль, більмо, божевілья, боягуз, бронхи, бублик, булка.

Ваги, вада, ванна, варіант, вдача, велосипед, вигляд, вид, виділення, винуватець, виразка, виразність, виснаження, висота, відвага, віднімання, відповідальність, відправлення, відраза, відстань, відчуття, вія, вік, вірус, внутрішність, волейбол, волосся, воля, враження, врода, втома, вухо, вчинок.

Ганьба, гарячка, гель, гельмінтоз, геній, гидота, гігієна, гідність, гімнастика, гіпноз, гірчичник, гланди, гній, голова, голод, голос, гонор, горло, градусник, грип, груди, губи, гуління.

Делікатність, день, дихання, діагноз, дія, довжина, догляд, додавання, доказ, доктор, долоня, дослід, дотик, драгівливість, думка, дух, душ, душа.

Експеримент, електрострум, емоція, епідемія, ефект.

Жадання, жах, жест, живець, живіт, жила, жир, жовтяниця, жовч.

Завада, заводій, заволока, зажуреність, заздрість, запал, запаморочення, запобігання, запорука, зараза, зарядка, застій, захворювання, збентеження, звичка, звуковимова, здоров'я, злість, зловживання, знахар, знемога, знесилення, знімок, зовнішність, зойк, зорини, зріст, зуби, зухвальство, зцілення.

Ізолятор, ізоляція, іменини, імунітет, інвалід, інстинкт, інтернат, інтуїція, інфекція.

Кава, кав'ярня, каліка, канат, карантин, картка, кафе, кашель, кволість, кидання, кислота, кишення, кінцівка, клапан, клітина, клопіт, клопотання, ковток, коліно, колода, комісія, компанія, комплект, комплекція, компрес, контакт, користь, корінь, корпус, коса, крапля, крем, кривизна, криж, крик, крок, кряж, кулак, купальник, купання, купіль.

Лазіння, ласощі, ласун, легені, лишай, ліжко, лікар, лікарня, ліки, лікування, літо, лоб, логопед, ложка, локшина, лоно, лоскіт, луска.

Мазь, майонез, малярія, манера, марево, масаж, маска, мастило, мед, медикаменти, медсестра, мерзляк, метання, милиці, мислення, мить, мікроб, мікроорганізми, мікроскоп, мікстура, міміка, міра, мірка, міць, млість, мозок, мозоль, мор, мочалка, мученик, м'яз.

Набряк, навантаження, навичка, навіювання, нагота, надійність, намагання, напасть, налив, наріст, наркоман, наркотик, народження, насолода, нахаба, нахил, недокрів'я, недоріка, недорікуватість, недотепа, недуга, нежить, незграба, незлагод, незмога, незнайомиць, неміч, не-нажера, неподобство, непритомність, неприязнь, неробство, нерв, не-стями, нечисть, нирки, нігті, ніжність, ніздрі, нікчема, ніс, нічник, нога, норма, носовичок, нудота, нудьга, нутроші, нюх.

Обдаровання, оберег, об'єм, оберемок, обіг, обійми, обітниця, обі-цянка, обклад, обличчя, облік, облуда, обов'язок, оболонка, образа, об-руч, обстеження, обчислення, огида, огляд, огріх, ознака, око, окуліст, окуляри, операція, опік, опіка, опікун, орган, органи, організм, острах, осуд, отрута, охолодження, очі.

Пазуха, пакет, палата, палець, палиця (гімнастична), паляниця, пам'ять, пампушка, паразит, параліч, партнер, паска, паста, педікульоз, пекло, перев'язка, передих, передпокій, переживання, переляк, пере-напруження, переступання, пересування, перешикування, персонал, печиво, печінка, пиріг, писанка, пігулка, підозра, підощва, пільга, піна, плавання, плавень, плесо, плівка, плід, плоскостопість, погляд, подоба, пожежа, пожежник, пожива, поза, покора, покрив, поліклініка, пологи, положення, порада, поранення, порожнина, порозуміння, порушник, порція, порятунок, послуга, постава, постать, поступливість, потили-ця, потреба, поцілунок, почесть, пошана, поштовх, право, презирство, приготування, приземлення, примус, присмак, пристрасть, прихильник, приязнь, прізвисько, провина, пронос, пропасниця, простуда, процеду-ра, пульс, пункт, пухлина, п'явка, п'ята.

Ракетка, рана, реакція, ребро, ревності, регіт, режим, результат, ре-клама, рекорд, ресторан, рефлекс, рецепт, речовина, ринок, риса, рівень, рівновага, ріст, річниця, рішучість, родимка, розвиток, розмова, розпач; розріз, розсудливість, розум, рот, рубець, рука, ряд.

Салют, самопочуття, самостійність, самота, санаторій, свідомість, світогляд, свобода, сервіс, середовище, серце, сивина, сила, система, си-туація, сік, скакалка, скибка, скнара, скрута, словник, слово, слухавка, слухач, сльоза, смаження, смак, смуток, сновидіння, совість, сон, сон-ливість, сором'язливість, спазм, спина, співбесідник, співжиття, спів-

розмовник, співчуття, сповідь, спогад, споживання, спокій, спокуса, сполох, спонука, спорт, спортсмен, спосіб, справа, спрага, сприймання, сприйняття, спритність, сприяння, стан, становище, статура, статъ, стогін, стосунок, страва, страждання, страх, страхіття, стрибок, стрибун, струна, струс, сум'яття, супутник.

Таблетка, таблиця, таз, талія, тапчан, темп, темперамент, температура, теніс, терези, термометр, тиск, тіло, тінъ, тон, травма, травмування, трамплін, тренер, тренування, труна, туга, тулуб, тютюн.

Убогість, увага, уважність, ураження, урочистість.

Фізіотерапія, футбол.

Характер, хвороба, хист, хода, ходьба, хокей, хребет, хрест, хрускіт, худорба.

Цигарка, цинга, цукерка.

Чад, чарка, чемпіон, черево, череп, чеснота, честь, чиряк, чоло, чуб, чума, чуприна, чутливість, чуття.

Шампунь, шепіт, шинка, шинок, шия, шкіра, шлунок, шок, шприц, шрам, щелепа, щирість, щітка (зубна), щока.

Язик, якість, ясла, ясна.

ДІЄСЛОВА

Активізувати, базікати, баритися, бентежити, бігати, благословляти, боліти, боронити, будити.

Вагатися, важити, вважати, вдавати, вдихати, вдовольняти, верховодити, вештатися, вигадувати, виголошувати, видужувати, виживати, визначати, викликати, вимагати, вимирати, винищувати, випробувати, виснажувати, відвідувати, відгукуватися, відкорковувати, відмирати, відмовляти, віднаходити, віднімати, відокремлюватися, відпихати, відпочивати, відрізняти, відхиляти, відчувати, віншувати, вітати, влаштовувати.

Гидувати, гинути, гіпнотизувати, глузувати, говорити, гоїти, голубити, гордувати, горнутися, готувати, гриміти, гупати.

Дарувати, дбати, диктувати, дихати, дізнаватися, дмухати, добачати, додавати, долучати, домовлятися, досліджувати, досягати, доходити, думати, дути, дякувати.

Єднатися.

Жадати, жалити.

Забажати, забороняти, забувати, заважати, завдавати, завмирати, заводити, завчати, загравати, загрожувати, загублювати, задихатися, задкувати, задумувати, займатися, заклякати, залагоджувати, замовчу-

вати, занедужувати, заперечувати, запобігати, запрошувати, заразитися, зароджуватися, зростати, засмучуватися, затоваришувати, затужити, зауважувати, захворювати, захищати, зацікавлювати, зачинати, збагачуватися, збуджувати, зважувати, звеличувати, зворушувати, зганьбити, зловживати, злякатися, змарніти, змовкати, зневажати, знепритомніти, зосереджувати, зрікатися.

Калічити, карати, каятися, кашляти, квапитися, кволіти, керувати, кип'ятити, кліпати, клопотатися, ковтати, контактувати, конфліктувати, коритися, кричати, крокувати, кружляти, купувати, курити, кутатися.

Лазити, ласувати, лаятися, лежати, лестити, лизати, лихословити, лікувати, лічити, лоскотати, лукавити, лягати.

Марити, марширувати, міркувати, міцніти, мліти, множити, мовити, мовчати, морозити, моститися, мучити.

Набиратися, набігати, набрякати, навідуватися, наглядати, нагрівати, надихати, наїдатися, накликати, налагоджувати, належати, налічувати, налякатися, намовляти, напиватися, напливати, напрошуватися, нараховувати, народжуватися, насилувати, наслухатися, наснажувати, насолоджуватись, насуплюватися, натякати, нудьгувати, нюхати.

Обдумувати, оберегати, обіцяти, облизуватися, обминати, обмірковувати, обмовлятися, обраховувати, обридати, обростати, обслідувати, обслуговувати, обстежувати, обурюватися, оволодівати, оголошувати, оживати, озиватися, опановувати, опікуватися, опритомнювати, опромінювати, остерігати, очікувати.

Палити, пам'ятати, панувати, паралізувати, перебігати, перев'язувати, передихнути, передумувати, переживати, переймати, переконувати, перелазити, перелякатися, перемучитися, перепиняти, переплутати, перепрошувати, перераховувати, перерізувати, пересиливати, перескакувати, перетинати, перехоплювати, перешкоджати, питати, підбігати, підвозити, підганяти, піддавати, підживляти, підійматися, підкидати, підкладати, підкорятися, підлізати, підмазувати, підмовляти, підносити, підозрювати, підростати, підскакувати, підсумовувати, підтримувати, підтягати, підходити, підхоплювати, піймати, піклуватися, пітніти, плавати, плазувати, плакати, платити, плескатися, плестися, плямкати, побіліти, побоюватися, поважати, повертатися, повзати, повідомляти, погіршуватися, погоджуватися, подобатися, позбутися, позіхати, полегшувати, полоскати, полотнїти, поминати, помирати, пополотнїти, поранити, поривати, поринати, порівнювати, порозумітися, порушувати, поспішати, постригати, потерпати, потрапляти, прагнути, примушувати,

принижувати, припиняти, присвячувати, приховувати, прищеплювати, пробачати, продовжувати, промовляти, прославляти, пустувати.

Рахувати, рівняти, розважати, розвиватися, розгадувати, розголошувати, розгублюватися, роздумувати, розігрувати, розминатися, розмірковувати, розпізнавати, розпліскувати, розплющити, розпочинати, розраховувати, розумітися, розходитися, рухати, рухатися, рушати, рятувати.

Сварити, свербіти, свистіти, сигналити, скидатися, скликати, слідкувати, слухати, смакувати, смішити, сміятися, смоктати, снідати, солодити, сохнути, спадкувати, спати, сперечатися, спиратися, спіймати, спотикатися, спочивати, сприймати, спростовувати, ставитися, старіти, стежити, стискати, стихати, страждати, стримувати, ступати, сумніватися, шахенутися, схвалювати, схилитися, схоплювати.

Терпнути, тиснути, тиснутися, тікати, тіпати, тіснити, тішити, тліти, товстіти, тонутися, топити, топтати, травмувати, тремтіти, тривати, триматися, тріскатися, труситися, тужити, тулитися, тупати, тупцювати, тьмарити.

Уболівати, угамовувати, улещувати, умовляти, уникати, уражати, ускладнювати, усувати, ухилитися, уявляти.

Характеризувати, харчуватися, хвалити, хворіти; хизуватися, хлюпатися, хмеліти, хрумтіти, худнути.

Цікавитися, цілити, цінувати, цуратися.

Частувати, чванитися, чепуритися, чесати, чинити, чіплятися, чмихати, чавкати.

Шепелявити, шкандибати, шкутильгати, шморгати, шубовснути.

Щастити, щулити.

ПРИКМЕТНИКИ

Алкогольний, апетитний, аптечний, арифметичний, атлетичний.

Бадьорий, балакучий, баскетбольний, безкорисливий, безсмертний, безсоромний, біговий, божевільний, больовий, бронхіальний.

Вередливий, верткий, взаємний, вимовний, вимушений, винахідливий, винний, виразний, виснажений, високий, відомий, відразливий, відчайдушний, вірусний, влучний, внутрішній, волейбольний, вольовий, вродливий, вразливий, втішний, втомлений, в'язкий.

Ганебний, гарячкуватий, геніальний, гидливий, гідний, гігієнічний, гімнастичний, гірчичний, гладкий, гнилий, гнівний, говіркий, голодний, голосний, гонористий, гордовитий.

Гречний, ганок, гедзь, газда

Дбайливий, делікатний, довговічний, докірливий, дослідний, достойний, доцільний, дратівливий, дрібний, духовний, душевний, душний.

Егоїстичний, експериментальний, емоційний, ефективний.

Жадібний, жалюгідний, жартівливий, жахливий, жвавий, життєвий, жовчний, жорстокий, журливий.

Заборонений, забруднений, забудькуватий, забутий, завзятий, завиждущий, загартований, загребущий, задавлений, задержуватий, задуманий, зажурений, зайвий, заклопотаний, запальний, запаморочений, запобіжний, засмаглий, затяжний, збентежений, зверхній, зворушливий, здоровенний, здоровий, зловмисний, злякисний, зневажливий, знесилений, зніжковілий, зовнішній, зрадливий, зразковий, зрозумілий, зубатий, зубний, зухвалий.

Ізольований, іменинний, інвалідний, інстинктивний, інтернатний, інтуїтивний, інфекційний, істотний.

Каверзний, каламутний, карий, кволий, кінцевий, клопіткий, кокетливий, компанійський, коректний, короткозорий, кремезний, крикливий, кровний, кров'яний, кручений, кумедний, кучерявий.

Лагідний, лайливий, лисий, лікарняний, лукавий.

Масовий, медовий, мертвий, метушливий, млявий, мовчазний, мозолястий, моторний, мрійливий, мстивий, мудрий, мужній, м'язистий.

Набридливий, навіжений, надійний, наркотичний, наляканий, напружений, насмішкуватий, насуплений, невисокий, невмілий, невтішний, невтомний, негарний, негідний, неживий, незвичайний, нездоровий, неохайний, неписьменний, неповороткий, непокірливий, непосидючий, непристойний, непритомний, нервовий, нерухомий, несміливий, нещасний, нікчемний, німий, нудний.

Обґрунтований, обдарований, обіцяний, образливий, обурливий, одноманітний, останній, очікуваний.

Передбачливий, переконливий, переляканий, пискливий, пихатий, пишний, пісний, плавальний, плаксивий, платний, плечистий, поблажливий, повороткий, погрозливий, пожежний, поживний, показовий, покірливий, пологовий, помилковий, поміркований, поодинокий, порядний, похилий, похмурий, похоронний, почуттєвий, практичний, приблизний, приватний, пригнічений, прикрий, примусовий, притаманий, прісний, прощальний, психічний, пухлий, п'яний.

Рідкісний, різкий, рішучий, розгніваний, розмовний, розсудливий, рухливий.

Самотній, сварливий, свідомий, секретний, сивий, слабкий, слинявий, слізний, службовий, смаглявий, смачний, смертельний, смир-

ний, сонний, спільний, спортивний, справедливий, спритний, сталий, старечий, старий, статевий, стрімкий, стрункий, стурбований, сумлінний, сумний, сумнівний, схвильований.

Талановитий, тверезий, тенісний, тимчасовий, тілесний, товариський, тонкий, точний, тренувальний, туалетний, тупий, тухлий, тютюновий.

Убогий, уважний, умивальний, уражений, уривчастий, успішний, уявний, уявлюваний.

Футбольний.

Характерний, харчовий, хворий, хворобливий, хибний, хлоп'ячий, ходячий, хокейний, хрипкий, худий, худорлявий, хуткий.

Цигарковий, цифровий, цілющий.

Чванливий, чоловічий, чорнявий, чутливий, чуттєвий.

Шалений, шепелявий.

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СОЦІУМІ»

ІМЕННИКИ

Ангел.

Баба, бабуня, бабуся, бабця, багатій, багатство, багач, бажання, бай-дужість, батенько, батечко, батьківщина, батько, безбатченко, безлад, берегиня, біда, бідність, бідняк, бідолаха, благо, благодать, благодійник, блаженство, близнюки, бойки, болгарин, Болгарія, борода, брат, братерство, братія, братки, братова, братство, буття.

Вагання, вартовий, ватага, ватажок, ввічливість, вдова, велич, вередун, весілля, взаємини, вибачення, вигода, викладач, випадок, випередки, вираз, витівник, витрата, відбиток, відданість, відзнака, відношення, відплата, відпочинок; відпустка, відрада, відстань, відчай, військо, вік, віра, вірність, вітчизна, влада, владар, власність, воїн, володар, володіння, ворожба, ворожнеча, вподоба, всесвіт, втіха, втрата, вчений, в'язень, в'язниця.

Галас, Галичина, гармонія, гарт, геній, герб, героїзм, герой, гімн, глобус, глузд, глум, гнів, гніт, говірка, гомін, горб, гординя, гордість, господар, гостинник, грабіж, гризня, гріх, грішник, громада, грузин, гурт, гуртожиток.

Дар, дармоїд, дарунок, денді, держава, державність, дженджик, джигун, диплом, дискусія, дисципліна, дитина, дитинча, дитя, дитятко, дівка, дівчина, дід, дідівщина, дідок, дідуган, дідусь, дідько, діло, дівта, дівтаки, дівтора, діти, дітлахи, дітлашня, добридень, добрість, добробут, добродій, доброчесність, доброчинність, довіра, дозвіл, докір, доку-

мент, доля, домівка, домовина, донощик, доня, допомога, дорікання, дороговказ, дорослий, доручення, дослідник, достаток, досягнення, дочка, дрібнота, дрімота, друг, дружба, дурість, дурниця, дядько, дядя.

Економія, експлуататор, експлуатація, еліта, емблема, емоції, ентузіазм, енциклопедія, епоха, естет, етика.

Єднання.

Жадного, жалість, жалоба, жалоці, жарт, жартівник, жебрак, жебрацтво, жевжик, житель, житло, жінка, жіноцтво, журба, журналіст.

Забезпека, забезпечення, заблуда, забобони, завада, завзяття, завіт, загибель, загроза, задавака, задирка, задум, заїжджий, закладник, заклик, закляття, залицьльник, залишок, залог, замазура, замова, запал, заповіт, зарік, заробіток, застава, заступник, зауваження, захват, захисник, захожий, збори, зброя, зваба, зворушення, згадка, згода, земляк, зібрання, з'їзд, злидні, злодій, знайомий, зневага, зневіра, знущання, зовнішність, зрада, зрадник, зусилля.

Інвалід, іноземець, інструктор, інтернат, інформація, існування, істина, істота.

Йордань.

Каліка, капітан, каплиця, капосник, кара, кар'єра, карикатура, карлик, каторга, каторжанин, каяття, керівник, Київ, кияни, клієнт, козак, колектив, команда, командир, комуна, конвой, конкурс, конституція, контакт, конференція, конфлікт, користь, кошовий, країна, край, красень, красуня, краєнин, критика, кріпак, крутій, крутько, кум, кур'єр.

Лад, лайка, легені, легіон, листоноша, листування, лихо, лиходій, лихоліття, лицар, ліліпут, література, літопис, люд, люди, людина, людиність, людство, людяність, ляля.

Мазун, майбутнє, майбутність, майбуття, майдан, майстер, малеча, малюк, маля, материк, межа, мешканець, милосердя, милостиня, минавшина, мир, митниця, мито, міністр, місія, мітинг, міць, могутність, муштра.

Набір, навала, нагода, нагорода, надання, надбання, надія, натхнення, нажива, наймит, наклеп, належність, напад, напис, наполегливість, нарада, народність, народознавство, населення, насильство, наслідування, наснага, наступ, натовп, натхнення, натяк, наука, нахаба, національність, нація, начальник, начальство, нащадок, наявність, небіж, небога, неборак, небуття, невдаха, невинність, невіглас, невідник, неволя, негр, недоліток, недоля, недотеп, незалежність, незгода, нелюб, немовля, ненажера, неподобство, непокора, неприязнь, неспокій, нецтво, нещастя, нікчема, новина, нудьга, нюня, няня.

Обдаровання, об'єднання, обійми, обіцянка, облага, область, облямівка, обов'язок, оборона, оборонець, образа, обслуга, обставина, обурення, огида, огляд, оголошення, одноліток, односелець, однастайність, одруження, оклик, окраса, омана, онук, онука, орган, орда, орден, особа, особистість, осуд, отаман, отруєння, охорона, охоронець.

Палій, пам'ятка, панорама, панщина, парубок, пасинок, паспорт, педагог, пекло, переверот, перемовини, переддень, передчуття, переконання, перемир'я, перемога, перепис, перепустка, передсердя, пересторога, перешкода, персона, печатка, підданець, підлабузник, підліток, піднесення, пішохід, планета, побачення, побожний, повноліття, погибель, подвиг, подія, подорожній, подруга, поєдинок, покарання, покоління, полон, помста, попередник, порадник, порушник, посвята, посередник, посол, постать, потвора, почуття, пошана, преса, прибулуда, привід, притулок, прихильник, провокатор, прошарок, публіка, п'яниця.

Раб, рабство, радіо, радник, рай, революція, релігія, репортер, рівновага, річниця, рішучість, робітник, робота, ровесник, розбишака, розбій, розбрат, розвиток, розквіт, розлука, розпад, розправа, роль, руїна, рятівник.

Сваволя, сварка, свистун, свідоцтво, світоч, свобода, секретар, селянин, символ, симпатія, скарб, скарбниця, склеп, скорбота, скромність, слава, смерть, сміх, смуток, солдат, сонько, сором, спадкоємець, спадщина, співіснування, співпереживання, співчуття, спокій, спокусник, сполох, старець, стать, стогін, сторона, стосунок, страта, сум, сумління, сумнів, суспільство.

Табір, таємниця, тактовність, талант, творець, терор, терпіння, тиран, тиск, товариство, товариш, товаришування, торгівля, тортури, тризуб, тризубець, труднощі, турбота, турист, тягар.

Убогий, убогість, увага, удача, уклад, улюбленець, умова, управління, уряд, урядовець, усезнайко, ускладнення, усмішка, успіх, установа, ухил, уява, увявлення.

Фахівець, фігура, фінал, форма.

Халамидник, халепа, хам, характер, хвала, химера, хист, хитрощі, хитрун, хлопець, ходок.

Церемонія, церква, цивілізація, циган, циркульник, ціна.

Часопис, чванько, чвара, честь, член, чужина, чужинець.

Шаман, шана, шаноба, шантаж, шахрай, шахрайство, швидкість, шептун, шибеник, ширма, шифр, шпигун, штраф.

Юнак, юнацтво, юнга, юність, юрба, юродство.

Ябеда, яга, янгол, ярмо, ясочка.

ДІСЛОВА

Агітувати, адресувати, аналізувати, арештувати.

Благословляти, боротися, бурлакувати.

Веліти, вередувати, вибачатися, видаватися, визначати, винищувати, виправдовувати, виростати, виряджати, витримувати, відвертатися, віддаватися, відокремлюватися, відхиляти, влаштовувати, володіти, вражати, вручати, втішати, втрачати, втручатися.

Галасувати, ганьбити, глузувати, гніватися, голодувати, господарювати, грабувати, гримати, гуртуватись.

Дивуватись, дотримувати, дозволяти, докоряти, доносити, дорікати, дружити, душити.

Економити, експлуатувати.

Єднати, єднатися.

Жалувати, жартувати, жахатися, жебракувати, женити, жертвувати, журитися.

Забезпечувати, заблукати, загинути, загрожувати, задовольняти, зазначити, закладати, закликати, заclinати, залагоджувати, залищатися, залишати, залучати, замовляти, занапащати, занепадати, заощаджувати, запевняти, заперечувати, запізнюватись, заповідати, запозичувати, зарікатися, заробляти, засідати, засягати, затримувати, захоплювати, зацікавлювати, зачинити, збагачуватися, збиратися, збожеволіти, звертатися, зворушувати, здобувати, змарніти, зневажати, зневіряти, знищувати, зупинятися, з'ясовувати.

Ізолювати, іменувати.

Капостити, коритися, красти, критикувати.

Ладнати, лаятися, листуватися, лукавити, лякатися.

Майнути, марнувати, маскувати, межувати, мешкати, милосердувати, милувати, минатися, мігрувати, міститися, міцніти, молитися, мріяти, мурувати, муштрувати.

Набирати, наближати, набувати, наважуватися, наголошувати, нагороджувати, надавати, надокучати, надолужувати, наживатися, наймати, накопичувати, нападати, наполягати, напосідати, насилати, насилувати, насакувати, наслідувати, наставляти, насуплюватися, натерпітися, находити.

Обвинувачувати, обганяти, обговорювати, обдаровувати, обертатися, об'єднувати, обіймати, обкладати, обмінюватися, обмірковувати, обслуговувати, обшукувати, оголошувати, озброювати, окреслювати, оновлювати, опинятися, опитувати, оповіщати, організовувати, осягати, отруювати, охоплювати, ошукувати.

Панувати, паплюжити, переглядати, передбачати, передивлятися, передувати, передчувати, перемагати, переписувати, переселятися, переслідувати, перестерігати, перетворювати, перехоплювати, пильнувати, пишатися, піддаватися, підкорятися, підноситися, підсумовувати, підтримувати, піклуватися, платити, плекати, поважати, повелівати, повертатися, повідомляти, повставати, поглинати, погоджувати, подолати, поєднувати, позбавляти, покращувати, полегшувати, помилятися, поновлювати, попереджати, порушувати, порядкувати, посвячувати, послуговуватися, поступатися, поширювати, пошкоджувати, призначати, присягати, пробачати, прощати.

Рекомендувати, розпадатися, розплачуватися, розробляти, розшукувати, руйнувати, рясніти, рятувати.

Сваритися, свідчити, селитися, силувати, скасовувати, славити, служити, спадкувати, сперечатися, співчувати, сплачувати, сповіщати, сподіватися, сподобатися, спотворювати, спочивати, сприяти, спростувати, стомлюватися, стосуватися, страчувати, суперечити, сягати.

Таланити, телефонувати, тинятися, тішити, товаришувати, траплятися, триматися, тужити, турбувати, тямити.

Уболівати, увіковічувати, ув'язнювати, узагальнювати, узгоджувати, уквітчувати, укладати, уладнати, уникати, ускладнювати.

Хвалитися, хвилюватися, хитрувати, хнюпити.

Частувати, чахнути, червоніти, чманіти.

Шаліти, шанувати, шануватися, шкодувати, шокувати, шпигувати.

ПРИКМЕТНИКИ

Авторитетний, активний.

Бабин, бабусин, бажаний, байдужий, батьків, батьківський, бездушний, безжалісний, беззаконний, безкоштовний, безлюдний, безмежний, безрадісний, безробітний, безсердечний, безстрашний, безтурботний, бентежний, бідолашний, благословенний, братерський.

Вдячний, великодушний, величний, взаємний, вибагливий, вибагливий, вимогливий, відданий, відмінний, відповідальний, вільний, віроломний, владний, ворожий, впевнений, вселюдний, всесвітній.

Галасливий, гноблений, говіркий, головний, гордий, гостинний, громадський.

Державний, дитячий, дійсний, добродійний, доброзичливий, добросердечний, доброчинний, довірливий, дорогоцінний, досвідчений, доступний, дужий.

Етичний.

Єдинокровний, єднальний, єхидний.

Жаданий, жалісний, жалобний, живучий, жіночий, жовто-блакитний, жовто-синій (синьо-жовтий), жовтошкірий, жонатий.

Забагливий, заблудний, забудькуватий, забутий, завзятий, завидющий, загрозливий, заклопотаний, занепокоєний, запаморочений, запеклий, запобігливий, заповітний, зарозумілий, засмучений, затриманий, захожий, збройний, з'єднаний, злиденний, знедолений.

Ідейний, індивідуальний, іноземний, інтуїтивний, істинний, історичний.

Карбований, карликовий, керівний, кирпатий, клятий, кокетливий, колективний, командний, комунальний, конкретний, корисний, корінний, коханий, коштовний, кремезний, кривавий, кримінальний, критичний, курйозний.

Лагідний, лайливий, легендарний, легковажний, люб'язний, людський, людяний, лякливий, лячний.

Майбутній, малолітній, малопримітний, масовий, межовий, метикований, миловидний, милосердний, міжнародний, мінливий, місцевий, млявий, модний, молодечий, молодий, молодший, моральний, мученицький.

Нагальний, надзвичайний, надлюдський, надмірний, названий, наївний, належний, наполегливий, наречений, наріжний, народний, народознавчий, насланий, натхненний, нахабний, національний, неблагородний, невартий, невгамовний, невдоволений, невизначений, невинний, невинуватий, невихований, невідкладний, невідомий, невмирущий, недоброчливий, недоречний, недотепний, недоумкуватий, незаконний, неможливий, незаперечний, незбагненний, незвичайний, незворушний, незгасний, нездатний, нездоланий, незламний, незнайомий, нелегальний, нелюбий, нелюдський, немилий, немилосердний, неминучий, неминущий, немолодий, неавтономний, ненадійний, неосязний, непереможний, непідвладний, непохитний, непристойний, нужденний.

Обвинувачений, об'єднаний, облесливий, одностайний, одружений, окремих, оманливий, організований, оригінальний, основний, особистий, особливий, ошадний.

Пам'ятливий, панівний, парадний, первинний, передбачливий, передовий, переможний, перехідний, пестливий, пихатий, підлеглий, підслесливий, піднесений, підозрілий, плаксивий, плідний, побутовий, повнолітній, пологовий, померлий, помилковий, поміркований, попередній, послідовний, поступовий, похилий, початковий, поширений, пошкоджений, прабатьківський, праведний, правовий, привабливий, привітний,

привселюдний, пригноблений, придатний, приємний, прийдешній, принадний, пристойний, прихильний, променистий, простоволосий.

Ретельний, рівноправний, різноманітний, родинний, родовий, розбещений, розважливий., руїний, російський, рядовий.

Самостійний, свавільний, сварливий, світовий, святий, сердечний, серйозний, симпатичний, сирітський, сільський, скромний, скупий, славетний, славний, славнозвісний, слізний, спокусливий, старовинний, стихійний, страхотливий, стрункий, супровідний, суспільний, суцільний, сучасний, сьогоднішній.

Тасмичий, талановитий, творчий, теперішній, територіальний, тернистий, тітчин, тлумачний, торішній, тотожний, трагічний, тривалий, тривожний, трудовий, турботливий, тямущий.

Увінчаний, ув'язнений, узаконений, узвичаєний, узгоджений, український, улюблений, універсальний, уроджений, успішний, ушкоджений.

Фальшивий, фамільний, фізичний, фронтальний.

Хитрий, хлібосольний, хоробрий, хороший, хрещений, худий.

Центральний, церковний, циганський, цнотливий.

Частковий, чванливий, черговий, чернечий, чесний, численний, чоловічий, чудодійний, чутливий.

Шанобливий, шкільний, шлюбний, штучний.

Щасливий, щедрий, щирий, щиросердний.

Ювелірний, юнацький, юний.

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У ПРИРОДНОМУ ДОВКІЛЛІ»

ІМЕННИКИ

Абрикос, аварія, агрус, айстра, акація, акваріум, акула, апельсин, Асканія Нова, аспарагус, астронавт.

Бабка, багаття, багно, бадилина, бадилля, база, бак, баклажан, банан, бараболя, баран, барбарис, барліг, батіг, баштан, бджола, бегемот, бегонія, безпека, бензин, берег, бережливість, береза, березень, бик, бичок, біда, бідон, бій, бійка, бік, білка, благо, благоустрій, блаженство, блакить, блиск, блискавка, бобер, болото, боровик, борозна, бруд, бруківка, будка, будова, будяк, бузина, бузок, буйок, бульбашка, бульвар, буревій, бурулька, бурштин, буря, буряк, бутон, буханець.

Важіль, вазон, вакса, вал, валеріана, валіза, валізка, валун, вальок, ваніль, вантаж, варення, васильок, вата, вафля, вахта, ведмежа, ведмідь, вежа, Венера, вепр, верба, верблюд, вересень, верх, верхівка, вершник, веселка, весло, вечір, вилазка, виделка, вилов, вим'я, виноград, вир,

вирва, вирій, вируб, вирубка, вихор, вишня, вівсянка, вівторок, вівця, вівчар; вівчарка, відбиток, віддаль, відлига, відлуння, відро, відстань, відходи, відьма, віжка, віз, візит, візник, візок, віл, вільха, вінегрет, вінця, віршовка, віск, віслюк, вістря, вітер, вітрець, вітрило, вітряк, віхола, вічко, вія, віяло, власник, властивість, вовк, вовчєня, вогнегасник, вогнище, вогонь, вода, водій, водойма, водопровід, водоспад, вокзал, волан, Волинь, волога, вологість, волошки, ворона, ворота, восьминіг, врожай, вугілля, вудка, вуж, вулик, вулкан, вхід, вчора, в'їзд, в'юн, в'яз, в'язка.

Гадюка, газон, гай, галас, галка, галявина, галька, гарбуз, гарбузиння, гвоздика, герань, гілка, гілля, гірка, глиба, глибина, глибочінь, глина, глузд, глухар, глухомань, гнилиця, гніздо, Говерла, година, годинник, годівниця, голуб, гончий, гора, горизонт, горіх, горобець, горобина, город, городина, горох, граб, граблі, град, грак, гранат, граніт, гребля, гречка, гриб, грива, грім, гроза, гроно, груда, грудень, груздь, гул, гума, гуркіт, гуси, гусінь, гуща.

Гава, ганок, гвалт, гедзь, гелпіт, ґрунт, ґрунтовка, гудзь.

Давнина, далечінь, далина, дека, день, деревій, дерево, дерен, джерело, джміль, дзьоб, дивина, диво, дикобраз, дим, димар, димохід, диня, дичина, діброва, діжа, ділянка, дірка, діяльність, днина, Дніпро, дно, доба, добриво, добробут, довкілля, дог, догляд, дозвіл, долина, домівка, допомога, дорога, досвід, дошка, дощ, дракон, дрібниця, дріжджі, дрімота, дрова, дрозд, дротик, дрючок, дуб, дупло, дух, дятел, дьоготь.

Екватор, екологія, економія, електрика, електростанція, емаль, емблема, енергія, ентузіаст, етап, етикетка.

Європа, ємність, єнот, єхидна.

Жаба, жадоба, жайворонок, жаль, жара, жах, жбан, жебрак, жерделя, жеребець, живець, живлення, живучість, живцювання, жижа, жилець, жимолость, жир, жирафа, жито, життя, жмуток, жнець, жнива, жниварка, жовток, жолудь, жоржина, жорно, жук, журавель, журавлина.

Забарвлення, заборгованість, забруднення, забудова, зав'язь, завал, завірюха, завод, загін, загорода, загорожа, заготівка, задимлення, задоволення, заєць, заїзд, зайчик, заказник, Закарпаття, заклик, закон, закуска, зала, залізниця, залізо, замах, замет, заметіль, замовлення, замок, заморозок, замша, занепад, заноза, занурення, заохочення, заощадження, западня, запас, запах, заповідник, заповіт, Запоріжжя, Запорозька Січ, запорожець, запорука, зародження, зародок, засвоєння, засів, засік, застій, засуха, затишок, затока, затримка, захист, захід, зацікавленість, зашпори, заява, збагачення, збереження, збирання, збіг, збіжжя, збори, збочення, зв'язок, звір, зволоження, зворушення, згряя, здобуток, зебра, зелень,

землетрус, земля, земноводні, zenіт, зерно, зима, зимівля, зілля, зір, зірка, злет, злива, злочинець, змив, змій, зміна, змія, знахідка, значок, зозуля, золото, зоопарк, зоосад, зоря, зразок, зсув, зубець, зубр, зяблик, зябра.

Івано-Франківськ, ідея, ізумруд, ізюм, ікло, ікра, ім'я, імла, індик, індіча, інжир, іній, інкубатор, ірис, іскра, ішак.

Їда, їжа, їжак, їзда.

Йорж.

Кабан, кажан, какао, кактус, календар, калина, калюжа, кальмар, каміння, камінь, канал, капкан, капля, капуста, кар'єр, караван, карась, Карпати, карта, картопля, катастрофа, Каховка, качан, качка, качур, каша, каштан, квас, квасолина, квасоля, квач, квітень, квіти, квітник, квочка, кефір, кизил, кипарис, кисень, китиця, ківі, кіготь, кілометр, кільце, кінь, кістка, кіт, кішка, клешня, клич, клівер, клімат, клоччя, клумба, ключ (журавлиний), кляп, кобра, ковалик, ковбаса, ковила, ковток, когут, коза, козеріг, козуля, колесо, колір, коло, колодязь, колона, колос, колочка, комар, комаха, комета, комп'ютер, конвалія, коник, консерви, конура, конус, конюшня, копито, корабель, коридор, користь, корінь, корм, коро-ва, короп, коса, косар, космодром, космонавт, космос, косовиця, котики, кочерга, кошара, кошик, краб, краєвид, крамниця, кран, крапка, крапля, краса, красоля, криветка, крейда, крем, кремінець, крига, крик, крила, Крим, криниця, крихта, кріп, крок, кролик, крона, кропива, круг, крупа, круча, крюк, кряж, кукурудза, куля, кульбаба, куліш, купа, курган, кури, курка, кусень, кусок, кут, куток, кухар, кухлик, куш, кювет.

Лава, лавина, лаз, лан, ланцюг, лапа, ластівка, лебідь, лев, левада, легенда, лелека.

Метеорит, меч, мешканець, мешкання, милування, мис, мить, миша, мікроскоп, міль, мімоза, мінерал, міст, місто, місцевість, місяцехід, місяць, млин, могила, модель, мокрота, молоко, молоток, молочай, молоск, морда, море, морква, мороз, морозиво, моряк, мотор, мотузка, мох, мура-ха, мурашка, мурашник, муркотання, муха, м'ясо, м'ясорубка, м'ята.

Навантажник, нагідка, нагода, нагрівання, надбання, надбудова, надвечір'я, надпис, нажива, назва, накип, намагання, намір, напрям, на-сіння, нафта, нахил, начиння, небезпека, небо, небосхил, невдача, невід, неділя, необережність, неспокій, нива, низка, низов'я, нитка, ніжик, нора, нявкання.

Оазис, обвал, обеліск, обережність, оберт, обертання, обіг, обідня, область, обмерзання, обов'язок, оборона, обочина, обрій, об'ява, овал, овес, овечка, овочі, овчина, огірок, Одеса, ожеледиця, ожеледь, ожина, озеленення, озеро, океан, околиця, окомір, окраса, окоп, окраєць, окра-

їна, окріп, окружність, оксамит, олень, опади, опеньок, ополонка, орел, орієнтир, осел, осінь, ослик, осока, острів, отара, отвір, оточення.

Паводок, павук, павутиння, пагін, пагорб, пазур, палиця, палісадник, палуба, пальма, паморозь, папороть, папуга, парасолька, парк, парник, пасіка, пасічник, пастка, пастух, пахощі, паша, пелюстка, пеньок, перелаз, пересадка, персик, пес, петрушка, печера, пил, пилюка, пищик, південь, півень, північ, підйом, підкова, пір'я, пісок, плазуни, планета, плоди, поверхня, повінь, повітря, поворот, погода, Поділля, подорож, пожежа, поле, поливальниця, полин, Полісся, полудень, полуниця, полювання, помідор, понеділок, попіл, поплавок, поросля, посів, постріл, посуха, правило, право, праця, предмет, привал, пригода, прикмета, приморозок, природа, присмерки, причина, провулок, прогулянка, пролісок, промінь, простір, птах, птахоферма, пташеня, пустеля, пух, пучок, пуща, пшениця, п'ятниця.

Равлик, рай, район, рак, ранок, регіон, редиска, редька, рейд, речовина, риба, рис, рівчак, ріг, рідина, різка, рій, рік, рілля, ріпка, ріст, річка, робота, розлив, розмноження, ромашка, роса, рослина, ружа, рута, рух, ряска.

Сад, сажа, сазан, салат, сало, самка, сапа, сардина, Сатурн, свинина, свиня, світ, світанок, світило, світло, сезон, секунда, село, середа, середина, серп, серпень, сигнал, синиця, сир, система, сито, сіль, сіно, сіно-косарка, сітка, січ, скала, скафандр, сквер, скеля, склад, скло, скот, скотина, скрегіт, скреготіння, скрип, Славутич, слива, слизота, слимак, слід, слон, смерека, сметана, смітник, сміття, смоківниця, смола, смородина, снаряд, собака, собор, сова, сокира, сокіл, соловей, солома, сом, сонце, сонях, соняшник, сорока, сосна, соус, спалах, спека, спінінг, спіч, споруда, спрага, срібло, ссавець, ставок, стадо, сталь, стан, станція, старт, стебло, стежинка, степ, стовбур, страва, страус, стрекіт, стриж, стріла, стружка, струм, стук, ступа, субота, суглоб, судак, судно, суміш, сумка, сундук, суниця, суп, сутінок, сухар, суховій, суцвіття, суша, схід, сяяння.

Табір, табун, таїна, тайга, тайфун, тарган, тарілка, тача, тачанка, тачка, тварина, телескоп, телефон, теля, темінь, темрява, тепло, тераса, терен, територія, терка, термос, тесля, техніка, тигр, тиждень, тин, тир, тінь, тісто, тканина, токар, толока, томат, тополя, торба, торт, торф, точка, трава, травень, традесканція, трактор, трап, трикотаж, трикутник, тріск, тріска, тріскотання, тролейбус, тротуар, троянда, труба, трудівник, трюм, тряска, туман, тумба, тупик, тупіт, туризм, туя, тхір, тюлень, тягар, тьма.

Угіддя, угода, удав, удар, удобрення, ужиток, узбережжя, узгір'я, узлісся, указка, уклон, укриття, улов, умивальник, універмаг, універсам, управління, ураган, ураження, уривок, урочище, урюк, усунення, учас-

ник, участь, учений, учень, учителька.

Фабрика, фабрикант, факел, фанера, фантазер, фара, фартух, фарш, фен, ферма, фермер, фетр, фіалка, фікус, філіжанка, фільтр, фішка, флакон, флокс, флот, флотилія, фляжка, фольга, фронт, фрукти, фужер, фуфайка.

Халупа, Харків, харчування, хащі, хвилина, хвиля, хвіст, хвощ, хвоя, хижак, хімія, хліб, хлів, хлоп'я, хлюпання, хмара, хмиз, хміль, хобот, холод, хом'як, хрящ, худоба, хурделиця, хустка, хутро.

Цап, царина, цвіркання, цвіт, цвітіння, цвях, цебро, цегла, целофан, центр, цех, цибуля, цикламен, циліндр, цистерна, цитрус, цифра, ціль, цінність, ціпок, цокіт, цукерка, цукор, цуценя, цуцик.

Чабан, чавун, чай, чайка, чайник, чапля, час, часник, частина, часота, чашка, чебрець, чек, чемодан, черв'як, червень, черевик, черемха, черемшина, черепаха, черепиця, черешня, черпак, четвер, чиж, чистка, чистота, член, чобіт, човен, Чорнобиль, черногуз, чортополох, чуб.

Шабля, шапка, шар, шарф, шафа, шахта, шахтар, швабра, швачка, швидкість, шелест, шерстка, шерсть, шило, шинка, шипшина, ширина, ширма, шишка, шкарлупа, шкарпетка, шкатулка, шквал, шкідник, шкода, шкоринка, шкура, шлагбаум, шланг, шлем, шлюз, шлюпка, шлях, шматок, шнур, шовк, шовковиця, шорти, шосе, шофер, шпак, шпаківня, шпалера, шпарка, шпилька, шпроти, штамп, штани, шторм, штурвал, штурм, штурман, шукач, шуліка, шум, шурхіт, шхуна.

Щавель, щебет, щебетання, щука, щур.

Юшка.

Яблуко, яблуня, явище, явір, ягня, ягода, яйце, ялина, Ялта, яма, яр, ярлик, ярмарок, ясен, яструб, яхта, ячмінь, ящик, ящірка.

ДІЄСЛОВА

Блищати, блукати, брати, бризкати, брикати, бувати, будувати, буксувати, булькати, буцати.

Валити, вантажити, варити, вартувати, вдивлятись, везти, веліти, вертатися, вертіти, веслувати, вести, вечеряти, вечоріти, вибирати, вибиратися, вибігати, вибухати, вивертати, виганяти, виглядати, вигрівати, видавлювати, видихати, видумувати, виживати, визволяти, викидати, виколупувати, виконувати, використовувати, викручувати, вилазити, виливати, вилізати, вилуплятись, вимикати, виносити, випадати, випрямляти, випускати, вирішувати, виروضувати, вирубати, висаджувати, висиджувати, висихати, висівати, вискакувати, вискубувати, висмикувати, вистачати, виступати, висувати, вити, витирати, витися, витримувати, витріпувати, витрушувати, витягати, виходити, виявляти, від-

бігати, відбуватися, віддавати, відкривати, відкручувати, відламувати, відливати, відловлювати, відновити, відпадати, відпливати, відпускати, відриватись, відрізати, відсувати, відходити, відчепити, відчиняти, віс, вішати, водити, володіти, волочити, воркотати, воружитися, в'янути.

Гавкати, гальмувати, ганятися, гасити, гладити, гнати, гнутися, годитися, годувати, горіти, горнутися, гострити, гребти, гріти, гудіти, гуркотати.

Грунтуватися.

Давати, демонструвати, дзюркотати, дзюрчати, дзявкати, дзьобати, дибати, дивитись, диміти, дихати, діватись, дізнатись, діставати, дітися, діяти, дмухати, добиратися, добувати, довбати, догадуватися, доганяти, доглядати, дозволяти, доїдати, доїти, допивати, допомагати, досліджувати, доторкуватися, доходити, дощити, дременути, дригати, дрижати, дрочитися, дряпати, душити.

Жаліти, жати, живитись, жовтіти.

Забирати, заблудитися, забороняти, забруднюватися, забути, зав'язувати, заварювати, заводити, заганяти, загвинчувати, заглядати, загороджувати, загортати, загрузити, загубити, задавати, задивитися, задувати, зазирати, заїжджати, займати, займатися, зайняти, закінчувати, закривати, закручувати, залазити, залежати, залишатися, замітати, запалювати, запасатися, запихати, запорхати, запрягати, заривати, засихати, застрявати, затримувати, захищати, зачерпувати, зачіплюватись, зашкоджувати, збивати, збирати, збиратися, збільшувати, звалити, звикати, згинати, здаватися, здирати, здригнутися, зимувати, зіпсувати, з'їжджати, злізати, зловити, зменшувати, змінювати, знадобитися, знати, знімати, зривати, зрізати, зупинятися.

Іржати, існувати, іти.

Їсти, їхати.

Качати, квакати, квоктати, кидати, кінчати, класти, клацати, клекотати, кликати, клубочиться, клювати, колоти, колупати, копати, косити, котити, кривдити, кричати, кришити, кропити, кружитися, кружляти, крякати, кувати, кувікати, кукурікати, кульгати, кумкати, курити, курлякати, кусати.

Ламатися, лащитися, лежати, летіти, лизати, лити, лишати; літати, любити, лягати, лякати, ляпати.

Мазати, мандрувати, мати, махати, мацати, мекати, мерзнути, мести, мигтіти, милуватись, мити, місити, міститись, могти, мокнути, молотити, морозити, мотати, мукати, муркотати, м'яти.

Набивати, набридати, набухати, нав'язувати, навчати, нагадувати, нагинати, нагнутися, нагодувати, надавати, називати, наїхати, наказати, накривати, налякатися, намокнути, напасти, напитися, напихати, наро-

бити, насипати, наставляти, насторожувати, наступати, натирати, нати-скати, натрапляти, нахиляти, нести, ночувати, нюхати, нявчати.

Оббирати, обв'язувати, обвалюватись, обводити, обгороджувати, обдурювати, обертатися, обзиватися, обібрати, обігріти, облазити, обли-вати, обмацувати, обминати, обнюхувати, обпекти, обриватися, обтру-шуватися, оглядатися, оновлювати, опинитися, орієнтуватись, освітлю-вати, оточувати, охолоджувати, охороняти, оцінювати, очищати.

Падати, парувати, пасти, пахнути, пекти, перебудовувати, перега-няти, перегороджувати, переїжджати, перекидати, переставати, пити, підковувати, підкрадатися, підпливати, пізнавати, піймати, пірнати, пливти, плигати, повалити, повідомляти, поливати, полювати, помічати, посипати, похилитися, працювати, придавити, проганяти, продзьобува-ти, псувати, пускати.

Радіти, ранили, рвати, репати, рипіти, різати, розбити, розвішувати, роздавати, роздивлятися, роззявляти, розкидати, розкладати, розмокати, розпушувати, розрізняти, розуміти, розцвітати, рохкати, рубати, рулюва-ти, рухати, рушати, рятувати.

Садити, сапати, свердлили, свистіти, світити, сигналізувати, сидіти, си-пати, сіпати, сіяти, скавуліти, скавчати, скакати, скородити, скреготати, скресати, скубати, скувати, смикати, смітити, снувати, сохнути, спалах-нути, спинятися, спостерігати, стелитися, стискати, стрибати, стругати, стукати, сушити, сюрчати.

Текти, терпіти, терти, тесати, тицяти, тікати, толочити, торкатися, торохкотіти, тремтіти, тримати, тріпотіти, тріщати, тьохкати, тягнути.

Умиватися, уродити, уявляти.

Хапати, хитатися, хлебтати, хлюпати, ховати, ходити, хрипіти, хрумкати, хурчати,

Цвірінькати, цвяхати, цибати.

Чавити, чвиркати, чеберяти, чистити; чіпати, чухати, чхати.

Шарудіти, шкребтисся, шматувати, штовхати, шукати.

Щипати, щулити, щупати.

ПРИКМЕТНИКИ

Абрикосовий, аварійний, автомобільний, агрусовий, ананасовий, апельсиновий.

Багатий, бежевий, бідний, бідолашний, білосніжний, білявий, бі-рюзовий, блакитний, блискучий, буряковий.

Важкий, великий, весняний, високий, вишневий, вовчий, вогкий, волохатий.

Гарбузовий, гарний, гарячий, гідкий, гідючий, гіркий, голий, гострий, грибний, грубий, густий.

Далекий, дерев'яний, дивний, дірявий, довгастий, довгий, дряпучий, дубовий, дужий.

Жалібний, живий, жовтий, жовтогарячий.

Зайвий, залізний, запасний, запашний, заячий, звичайний, зелений, зимовий, злий, золотий.

Іржавий, істинний.

Кабачковий, кам'яний, капосний, капустяний, картопляний, каштановий, квашений, кволій, кип'ячений, кислий, кисло-солодкий, кицин, кленовий, клишоногий, кмітливий, колючий, коричневий, короткий, кошлатий, красивий, кривий, крижаний, кудлатий, кульгавий, кумедний, куций, куцохвостий.

Лапатий, ласий, легкий, липкий, лисячий, лихий, літній, любий, лютий.

М'який, м'ясний, м'ятний, м'ятний, маленький, малий, малиновий, металевий, мишачий, місячний, мокрий, морквяний, морожений, мутний.

Наступний, незграбний, ніжний, новий.

Обережний, овочевий, однаковий, оранжевий, осінній, останній, отруйний.

Пишний, поганий, подібний, пожежний, полохливий, порожній, потрібний, правий, прудкий, пухлий, пухнастий.

Радий, рибацький, рибний, рисовий, рівний, рідкий, різний, рожевий, розумний, рудий, ручний, рябий.

Салатний, світлий, світло-зелений, сердитий, середній, сильний, синій, сирий, сказаний, слабкий; сліпий, сміливий, смугастий, сніговий, собачий, соковитий, солодкий, солоний, сонячний, спокійний, справжній, спритний, старезний, стиглий, столовий, строкатий, стрункий, сухий, схожий.

Темний, темно-синій, терпкий, томатний, тонкий, тріскучий, трухлявий, тяжкий.

Хворий, хижий, хитрий, хлібний, холодний.

Цікавий, цілий.

Чепурний, червоний, черствий, чистий, чорний, чорничний, чубатий, чудовий.

Шерхлий, шкодливий.

Яблуневий, яблучний, яскравий, ясний.

ІНШІ ЧАСТИНИ МОВИ

Авжеж.

Багато, байдуже, бігом, близько, боляче, боязко, будь ласка.

Важко, ввічливо, весело, весною, весь, взимку, ви, випадково, високо, відразу, він, вісім, вітряно, влітку, вона, воно, восени.

Гайда, гарно, гідко, гладенько, голосно, грізно, гуртом.

Дай-но, даремно, дарма, два, двоє, де, дев'ять, десятеро, десять, до побачення, догори, додолу, додому, досить, досі, дружно, дякую.

Жалібно, жалко, жарко, жодний.

Завбільшки, заводний, зараз, затишно, збоку, звечора, звідки, зліва; зовсім, зранку.

Інакше, іноді, інший.

Їхній.

Ковзко, кого, кожний, коли, криво.

Лагідно, ледве-ледве.

Майже, мало, мерщій, ми, миттєво, мілко.

Наввипередки, навиворіт, навпіл, навіщо, навколо, навкруги, навмисне, навпаки, навітіача, надовго, назавжди, назад, наліво, напам'ять, направо, нарешті, насилу, насправді, небезпечно, невже, недалеко, немає, ненавмисно, ненадовго, ненароком, непомітно, неправильно, неприємно, нехай, нечисто, нечутно, низько, нишком, нишком-тишком, ніби, ніде, нікого, ніхто, нічий, ніщо, нормально.

Обабіч, обережно, один, одненький; окремо, осторонь, отакенний.

Пара, перший, пізно, пішки, повно, поволі, погано, помалу, посередині, по-справжньому, потім, потрібно, потроху, пошепки, правильно, прекрасно, просто, прямо, п'ятеро, п'ять.

Радісно, разом, рано, раптом, рівно, рідко.

Сам, саменький, самий, свій, своє, свої, своя, себе, семеро, сім, скільки, складно, скоро, скраєчку, скраю, сонячно, соромно, спокійно, спочатку, справа, стільки, страшенно, сумно, сюди, сьогодні.

Тайкома, так, також, там, темно, тепло, тихо, тобі, товстий, точно, треба, три, троє, трохи, трошки, тут.

Увечері, удвох, усякий, утьрох.

Холодно, хором.

Чесно, четверо, чимало, чимдуж, чотири.

Швидко, шестеро, шість, шкереберть, шостий.

Щодоуху, щосили.

Я, як слід, який, який-небудь, якраз, яскраво.

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У СВІТІ КУЛЬТУРИ»

ІМЕННИКИ

Абетка, автобус, автомат, автомобіль, автор, адреса, адресат, аеродром, азбука, акварель, акорд, акордеон, актор, алея, альбом, анекдот, ансамбль, антракт, антресолі, апарат, апаратура, аплікація, аплодисменти, аптека, арена, аркуш, армія, артист, асфальт, атака, ательє, атракціон, афіша.

Базика, байка, бал, балалайка, балкон, бандура, батарейка, батарея, баян, баяніст, бесіда, бібліотека, білорус, блазень, блимавка, блокнот, брама, бруківка, бубон, бувальщина, будинок, будівельник, будівля, буква, буквар, булава, бульдозер, Буратіно, бурлака, буфет, бюро, бюст.

Велетень, Великдень, вельможа, веранда, вертеп, Верховна Рада, вечір, вечорниці, вигадка, виконавець, витинанка, вихователь, вишиванка, відродження, відьма, візник, війт, вірш, вовкулака, водограй, Водохреще, вулиця, вчитель, вчителька, в'язниця.

Гагілка, газ, газопровід, гаївка, гайка, гамак, гаманець, ганчірка, гаплик, гармата, гасло, гачок, гвинтик, гірлянда, гітара, глядач, гойдалка, голка, Горинич, горнятко, горщик, господарство, господиня, гостинець, гостини, гості, гра, гривня, гроші, грубка, група, гурба.

Гудзик.

Дах, дача, дашок, двері, дверцята, двигун, двір, двірник, декорация, демонстрація, дерев'янка, держак, деталь, дзвін, дзвіночок, дзвоник, дзеркало, дзига, диригент, дитина, дитинство, Дідух, ділянка, довкілля, дозвілля, домівка, домовик, доріжка, дошкільний, дощик, доярка, драбина, дракон, дресирувальник, друшляк, дудка, дужки, дух, духовка.

Екіпаж, екран, екскаватор, ескалатор, екскурсія, екскурсовод, експонат, елеватор.

Жердина, жилет, жменя, жмурки, жонглер.

Забава, забавка, забавлянка, забаганка, забіяка, заварник, завдання, завіса, загадка, загар, задавака, задача, задвірок, задирака, задоволення, заклад, закличка, зала, залізниця, замовлянка, занавіска, заняття, засушка, захисник, зачин, зачіска, защіпка, звичай, звичка, звістка, звук, згин, згорток, землероб, зефір, злагода, злодій, змагання, змій, знак, зорини, зошит, зубець, зупинка.

Іграшка, ілюмінатор, ілюмінація, іменинниця, індієць, інженер, історія.

Їдальня.

Кабінет, каблучка, кав'ярня, казанок, казка, калейдоскоп, канапа, капелюх, капітан, капці, картина, каса, касир, каструля, катер, каток, кафе, кахля, каюта, квадрат, квартира, квас, кватирка, квіток, кеди, кекс, кермо, Київ, Кий, кийок, килим, кинджал, китаєць, кишень, ківш, кімната, кінець, кіно, кінопроектор, кінотеатр, кінофільм, кінцівка, кіоск, кладка, клапоть, клаптик, клей, клітка, клопіт, клоун, клунок, клуня, ключ (інструмент), клямка, книга, книгарня, книжка, кнопка, княгиня, князь, кобза, кобзар, коваль, ковдра, ковзани, ковзанка, ковпак, ковпачок, кожух, кожушок, козилок, козли, козуб, козубок, колготки, колиска, колискова, колія, коло, Колобок, колода, колона, колядка, колядник, коляска, команда, комбайн, комбайнер, комбінезон, комірка, комірчина, композитор, конверт, кондуктор, конструктор, конструювання, контролер, конфорка, концерт, конюх, копійка, корзина, корівник, коровай, корок, королевич, королівна, королівство, король, коромисло, костюм, кофта, коцюба, кошик, Кошій, кравець, кравчиня, кранівник, крашанка, кривда, кривулька, крісло, крок, крупа, куб, кубик, кузня, кузов, кулет, кулька, курінь, курок, куфайка, кухар, куховарка, кухлик, кухня, кухоль, кучер.

Лавка, лазня, лампа, ласти, лежебока, лезо, лижі, лижник, лист, лійка, лінійка, лінія, ліплення, ліс, лісовик, літак, літера, ліхтарик, лічба, лічилка, лічильник, люк, люлька, люстра, люстро, ляля, лялька, лях, льоля, льох.

Магнітофон, майданчик, маківка, макітра, малювання, малюк, малюнок, Мальвіна, манеж, манекен, манжет, марка, марля, мармелад, масло, машина, машиніст, маятник, меблі, медаль, мелодія, мереживо, метр, мило, мир, миска, мисник, мистецтво, митник, мито, мишоловка, мікрофон, мільйон, місце, мітла, мова, мода, модниця, молодець, молодь, мольберт, монета, морока, мотлох, мотоцикл, мотоцикліст, музика, музикант, муляр, мультик, мультфільм, м'яч.

Набір, навчальний, наган, наклейка, намет, намистинка, намисто, намісник, народ, нарти, наряд, насос, настрій, небилиця, негр, недогризок, недоїдки, неправда, неслух, нісенітниця, Новий рік, новина, новосілля, ножиці, номер, номерок, ночви, ноша, няня.

Обід, обладнання, образ, образотворче, обряд, обценьки, огорожа, одяг, оздоблення, окуляри, олівець, олія, оповідання, оповідь, ополоник, опудало, оранжерея, орнамент, освіта, оселедець, оселя, ослін, ослінчик.

Пазуха, палац, паляниця, пальто, пам'ятник, пампушка, пан, панамка, пані, панчохи, папір, парад, парадне, паркан, паровоз, пасок, пачка,

паяльник, пелена, пелюшка, пенал, пенсіонер, пенсія, переїзд, перекладина, перемога, перерва, перетинка, перехід, перехрестя, перила, персонаж, перстень, перукар, перукарня, петрушка, Петрушка, печеня, пиво, пила, пиłosос, писанка, письменник, письмо, питання, піала, піаніно, піаніст, під'їзд, підвіконня, підвода, підготовка, підкова, підлога, підніс, подошва, підставка, підстилка, піжама, піжмурки, пілот, пілотка, піна, піраміда, пісня, пістолет, плакат, платівка, плед, плівка, пліт, плічка, площа, плуг, плутанина, пляж, пляшка, повидло, погоня, подвір'я, подорож, подружжя, подушка, поет, пожежник, позначка, поїзд, показ, покупець, покупка, полиця, поліно, політ, полумисок, помада, помічник, поріг, портфель, порядок, посадка, посилка, посівальник, посуд, посудина, потяг, пошта, поштар, правда, Прапор, праска, привид, пригорща, приймач, прийом, прикмета, прикордонник, прикраса, прилавок, примакування, примірка, принц, принцеса, причал, прізвисько, програвач, пропелер, простирадло, прохання, прохід, пружина, пряжка, пташниця, пудра, пундики, п'ятірка.

Ракета, ракетка, рама, ранець, рахівниця, рейки, ремінь, ремонт, республіка, решето, решітка, рід, рідня, робот, рогатка, рогачі, родич, розбійник, розваги, розгартіяш, роздягальня, розкладачка, розповідь, рубанок, рукавиці, русалка, ручка, рушник (рушник-грайлик, рушник-росяночка), рюкзак, ряжанка.

Садівник, садок, самовар, самоскид, сантиметр, сапка, сарафан, сарделька, сачок, сварка, свердло, светр, свисток, світлофор, свічка, Святвечір, свято, секрет, село, семафор, сервіз, сережки, сидіння, сирота, сито, ситро, сівалка, сидло, сіни, сірники, сітка, скалка, скатерть, скельце, скибка, скоринка, скоромовка, скрипка, скульптор, скульптура, слуга, смаження, смакота, сметана, смичок, сніговик, сніжок, совок, сокира, солдат, солодощі, соска, спальня, спання, спектакль, спис, спиці, співак, споруда, справа, стеля, стіл, стілець, стінка, стовп, сторона, стрибок, стрижень, стріла, стрілка, стружка, суддя, сукня, сумка, сухарі, схованка, сходи, сцена, сюрприз.

Табурет, таксі, талон, танк, танкіст, танок, тапочки, тарілка, тахта, театр, телеграма, телефон, темниця, термос, тесля, тирса, тітка, тканина, тло, товариш, товкачик, торбинка, торохтій, торохтушка, торт, тортивниця, торшер, трактор, трамвай, трикутник, тріщина, тротуар, труси, туалет, тунель, туркмен, турник, турок, туфлі, тубетейка, тюбик, тюфтелька, тягач.

Укладач, українець, українка, улов, умивальник, урна, утюг, учитель.

Фант, фарба, фасок, фея, фігурка, фізкультура, фізкультурник, фільм, фініш, фіранка, фішка, фломастер, фокус, фокусник, фонтан, форма, фортеця, фотоапарат, фотографія, фотокартка, фрикаделька, фунікулер, фургон, футбол, футболіст, футболка, футляр.

Хазяйка, халабуда, халат, харчі, хата, хитрість, хід, хімчистка, хліб, хлібина, хлібороб, хлопкава, хованка, хокеїст, хокей, холодець, хрещений, хрещеник, хрещення, хрін, художник, хуліган, хустка.

Цар, царівна, царство, цибулина, циган, циганка, цимбали, цирк, цистерна, цукати, цукор, цятка, цяцька.

Чаклун, чари, чарівник, чарка, чародійник, чашка, чек, чепурун, черевики, черенок, число, читання, чоботи, човганці, чорт, чудеса, чудисько, чудо.

Шайба, шаровари, шатро, шворка, шибка, шило, шина, шинель, школа, школяр, шлейки, шоколад, шпилька, штора, шуба.

Щабель, щастя, Щедрий вечір, щедрівка, щит.

Юрта, юшка.

Яечко, яйце, якір.

ДІЄСЛОВА

Бавити, бавитись, балуватися, бахкати, беркицатися, бесідувати, бешкетувати, бовтатися, бомбити, боротися, братися, бряжчати, бренькати, бродити, бурчати.

Величати, вередувати, веселитися, вечеряти, вибухати, вивчати, вигадувати, вигравати, вигукувати, виконувати, вимовляти, випалювати, виправляти, вирізати, вирулювати, виручати, виступати, виховувати, вихоплювати, вишивати, відклеювати, відставати, відчалувати, відчувати, відщипувати, віншувати, вірити, вітати, водити, в'язати.

Ганяти, ганятися, гепатися, гойдати, голубити, гомоніти, гортати, гостювати, грати, гратися, грубити, грюкати, гудіти, гукати, гукнути, гуляти, гупати, гупнути.

Давитися, дзвеніти, дзижчати, ділитися, дмухати, довідатись, докучити, домовлятися, доручати, дотягнутися, драматизувати, дресирувати, дружити, дудіти.

Жартувати, жити, жмуритися.

Забавляти, забаритися, завішувати, завмирати, загадувати, загартовувати, загострювати, задаватися, задрипатися, закалятися, закачувати, закинути, закінчувати, закладати, закреслювати, закусувати, закутувати, замазувати, замальовувати, заморитися, запинати, запитувати, запрошувати, заряджати, засинати, засмагнути, заспокоюватись, застібати, заст-

р'явати, заступатися, засукувати, затримуватися, зачувати, зачинятися, зачісуватися, зашморгувати, зашторити, збиватися, зvikати, згоджуватися, зголодніти, зливатися, зліпити, змагатися, змальовувати, змішувати, знайомитися, зображати, зсаджувати, зустрічатися, зшивати.

Калатати, капризувати, катати, качатися, кивати, кидатися, кипіти, кланятися, клеїти, кліпати, ковтати, колисати, колотися, командувати, користуватися, кортіти, коштувати, кривитися, кришитися, крокувати, купити, крутитися, купати, купувати, куштувати.

Лагодити, ласувати, латати, липнути, ліпити, лічити, лоскотати, лускати.

Майструвати, малювати, мастити, милити, миритися, мінятися, місити, мовчати, молоти, моргати, мріяти, мружити, мудрувати.

Навчати, нагадувати, надівати, надокучати, надушувати, нанизувати, наплутати, направляти, наряджати, наскочити, насупитися, нашкодити, незлюбити, няньчити.

Обводити, обгорнути, об'їдати, обкладатися, обманювати, ображатися, одержувати, одягати, означати, опускати.

Пакувати, пам'ятати, пасувати, пахнути, перевдягатися, перевзуватися, перевіряти, перегукуватися, передавати, переключати, перекривлювати, перемальовувати, переплутати, перепочивати, пересідати, пестити, підбивати, підглядати, підгортати, підгострювати, піддивлятися, піддурювати, підказувати, підкидати, підковзнутися, підкорчовувати, підкреслювати, підмовляти, підмостити, підрівнювати, підслуховувати, підставляти, підстрибувати, підстригати, підштовхувати, пізнавати, піклуватися, плескати, плигати, плисти, плюнути, плямкати, повертатися, поводитися, повторювати, поглянути, подавати, подобатися, позіхати, познайомитися, показувати, покреслити, полоскати, помахати, поміститися, помічати, попередити, поправляти, посівати, посміхатися, поспівати, поспішати, потягатися, почервоніти, почувати, пояснювати, прасувати, працювати, прибирати, привчатися, пригортати, пригощати, придумувати, приймати, приклеювати, прикріплювати, прикусити, прилипати, приліплювати, примірювати, припиняти, присипляти, присідати, приставати, присуватися, причиняти, пришивати, пробувати, продавати, промахнутися, пропускати, просипатися, просити, просувати, прочитати, прощатися, пустувати.

Ремонтувати, розгойдати, роздягати, роззувати, розмальовувати, розмішувати, розмокати, розмотувати, розперізуватися, розплітати, розплутувати, розповідати, розрівнювати, розрізати, розсовувати, розуміти, розфарбовувати, розхлопувати, розчепірювати.

Скаржитися, скучити, слухати, смажити, снитися, солити, соромитися, спадати, спитати, співати, сплющувати, сповзти, сповивати, спотикатися, сприяти, спродувати, спускати, спуститися, старатися, стирати, стогнати, стомлюватися, стояти, стригти, стромляти, ступати, сумувати, сунути, сякати, сяяти.

Тарабанити, творити, тесати, тиснути, товктися, толочити, топити, траплятися, триматися, тріпати, тріскати, трусити, тупати, турбуватися.

Узувати, укривати, утримувати.

Фарбувати, фотографуватися.

Хазяйнувати, хвастати.

Цідити, цікавитися, цілувати, цокати, цукрити.

Чаклувати, чарувати, частувати, чаювати, чекати, чепуритися, чистити, читати, чути.

Шепотіти, шити, шнурувати, шушукатися.

Щедрувати.

ПРИКМЕТНИКИ

Акуратний.

Багатий, багатоповерховий, безпритульний.

Варений, ввічливий, вельмишановний, веселий, витріщений, вихований, вовняний, геркулесовий, глиняний, глухий, гостинний, гречаний, гумовий.

Дідів, дідусів, добрий, дорослий, дядьків.

Жадібний, жирний.

Заразний, знайомий.

Іграшковий, ігровий.

Картатий, керамічний, кирпатий, книжковий, кособокий, кришталевий, крутий, кухонний.

Лагідний, ледачий, лівий, любий.

Мамин, манний, махровий, металевий, милий, мильний, міцний, молочний, морський, музичний.

Напахчений, настільний, негодящий, некрутий, некультурний, непосидючий, неслухняний, нечесний, нещасний, німий, новорічний.

Оksamитовий, охайний.

Паперовий, перебивний, поважний, позитивний; потайний, поштовий, працьовитий, прекрасний, привітний, противний, пружний, пшеничний.

Рідний, роботящий, розкішний, рум'яний.

Середній, серйозний, слухняний, сонний, строгий, суворий, сусідній.

Тісний, тігчин, товстий, тупий, турботливий.

Упертий, учений.

Хатній, хвилястий, хутрянний.

Чайний, чемний, черствий, чорнявий, чудернацький.

Шкідливий, шкіряний, шоколадний.

Щербатий.

Яскраво-зелений.

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ГРА ДИТИНИ»

ІМЕННИКИ

Абетка, авіація, авіапошта, автобаза, автобус, автовокзал, автозавод, авторитет, автомат, автоколона, автомобіль, автомеханік, автор, автопоїлка, автопарк, автопробіг, агентство, адвокат, адреса, адресат, аеробіка, аеропорт, аероклуб, азбука, актор, акваріум, активність, альбом, амбулаторія, аплодисменти, аншлаг, антракт, арена.

Бадмінтон, баскетбол, бальзам, барильце, базар, барабан, басейн, бірюльки, білизна, буси, буфет, бухта, буквар, брязкальце, будівельник, Буратіно.

Велосипед, візок, відносини, вітрина, вплив, вихователь, виконання, виразність, вміння, вистава, вінок, виставка, вимога, вибір, вирій, вірш, волейбол, вказівка, вчинок.

Гра, гірка, гантелі, газета, глина, група, герой, голос, голосилка, геометричні фігури.

Дитина, діти, дитячий садок, діалог, діагноз, діапроектор, дзвоник, дзвіночки, дисципліна, дудка, діжки, дія, дійство, дозволя, директор, довідка, день народження, дзига, дзеркало, дослід, дозволя, дружба, друг, дробина, доміно, духовність.

Екскурсія, екскурсовод, етикет, експеримент, екскурсія-огляд.

Жадібність, жаль, жест, журба.

Завдання, забавлянки, загартування, заняття, загадка, задум, засоби, звук, здоров'я, зірка, зміст, знання, зразок.

Ігри, іграшка, ідея, імпровізація, імітація, інсценівка, інтерес, інтуїція, ігровий куточок.

Казка, картина, картинки, квитки, килим, кільця, кіно, кінотеатр, книга, колектив, коло, комп'ютер, конструктор, корекція, корона, коса, Косів, крамниця, куманець.

Лійка, лікар, лікарня, ліплення, лічилка, логопед, лото, людина, лялька.

Магазин, матеріал, малювання, меблі, метро, мирилка, мітинг, мова, мовлення, модель, мозаїка, монолог, мораль, мотив, мотрійка, музей, музика, м'яч.

Надія, навичка, ножиці, навчання, наочність, невдаха, норма, народ, носій.

Опішня, обдарованість, образ, образа, об'єкт, окуляри, ознака, орган, особистість, освіта, оцінка, обруч, окраса, озлобленість, облямівка, обов'язок, однілітки, орнамент.

Паляниця, палички, партнер, писанка, пірамідка, пісня, предмет, писанкарство, план, персонаж, педагог, поведінка, перемога, помилка, порушення, посібник, послуга, посуд, почуття, право, правила, практика, праця, працівник, програма, проєкт, простір, професія, процес, планування.

Реакція, режим дня, режисер, риторика, рік, робота, розвиток, розлад, розуміння, роль, рух.

Самовизначення, самодіяльність, самокат, самоконтроль, самооцінка, самоставлення, самостійність, свищики, секрет, середовище, серсо, ситуація, сім'я, слово, словник, словотворення, слух, слухання, спілкування, спосіб, стаціонар, стиль, схема, сюжет.

Такт, талант, танець, тварина, творчість, театр, текст, теніс, техніка, товариство, тренінг.

Умова, успіх, учасник, учень, уява, уявлення.

Фантазія, фігура, фізкультура, форма.

Характер, хоровод, хустинка.

Цінність, цирк, циркач.

Час, чистота.

Школа.

Щедрість.

Юрба.

Яворів.

ПРИКМЕТНИКИ

Авіаційний, автобусний, агресивний, активний, акуратний, амбітний, аварійний, авторитетний, автоматичний, автомобільний, аптечний, артистичний.

Барабанний, бадьорий, баскетбольний, будівельний.

Волейбольний, великий, вербальний, веселий, вибірковий, виразний, виставковий, вимогливий, відповідальний, віршований, вихований, власний, вовчий, вольовий.

Геометричний, геройський, глиняний, говіркий, голосистий, груповий, гуртовий.

Дидактичний, дисциплінований, дитячий, дерев'яний, дзвінкий, дошкільний, діалогічний, дієвий, довідковий, дозвіллевий, дружний, далекий, духовний, дивний, дивовижний, дикий, добрий.

Екскурсійний, елегантний, етичний, елементарний.

Жадібний, жалюгідний, жирний.

Зразковий, зірковий, змістовий, загадковий, загартований, здоровий.

Іграшковий, ігровий, інтуїтивний, ініціативний.

Книжковий, керівний, корекційний, комп'ютерний, косівський, конструктивний.

Ляльковий, логопедичний, лікарняний, легкий.

Моральний, маленький, мозаїчний, музичний, мовленнєвий, модний, металевий.

Народний, невдалий, настільний, настільно-друкований.

Обдарований, опішнянський, об'єктивний, особистий, оцінний, організований, обраний.

Предметний, педагогічний, планований, поведінковий, помилковий, працьовитий, програмний, професійний, пісенний.

Рольовий, режисерський, рухливий, риторичний, роботящий, розвинений, розумний, розрізнений, розбірний.

Сюжетний, схематичний, самодіяльний, секретний, самостійний, ситуативний, словесний, словниковий, сімейний, слуховий, словотворчий, стильний, спортивний, святковий.

Талановитий, творчий, товариський, технічний.

Український, успішний.

Фантастичний, фізкультурний, фольклорний.

Характерний, хороший.

Ціннісний, цілісний.

Чистий.

Шкільний, шкідливий.

Щедрий.

ДІЄСЛОВА

Аналізувати, аплодувати.

Барабанити, брязкати, будувати, баритися, битися, бавитися, берегти.

Возити, виховувати, виконувати, впливати, виставляти, вказувати, вирішувати, вимагати, виправляти, вибирати, вчити, вгадувати, висловлювати, вигадувати, виявляти.

Грати, говорити, гадати, голосити, групувати, гуртуватись.

Дзвонити, домовлятися, діагностувати, діалогізувати, дружити, діяти, доповідати, дозволяти, досліджувати, дотримуватися.

Експериментувати.

Загадувати, згадувати, заміщувати, забавляти, задумувати.

Ініціювати, імпровізувати.

Конструювати, казати, кидати, консультувати, контролювати, коригувати.

Лічити, лікувати, ліпити.

Мітингувати, моделювати, музикувати, мовити.

Навчати, носити, накреслювати.

Оглядати, обирати, обдаровувати, обігрувати, ображатися, організовувати, оцінювати, оздоблювати, окреслювати.

Планувати, підтримувати, перемагати, помилятися, порушувати, послуговуватися, працювати, програмувати, проектувати.

Реагувати, реалізувати, розігрувати, рухатися, розвивати, розуміти, розгортати.

Самовизначатися, ставитися, співати, створювати, самооцінювати, слухати, складати, спілкуватися.

Танцювати, творити, театралізувати. .

Уявляти.

Фантазувати.

Характеризувати.

Щедрувати.

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ»

ІМЕННИКИ

Аванс, активність, акуратність, алгоритм, аналіз, аналізатор, апарат, аргумент, аргументація, арифметика, арка, аркуш.

Башта, бік, більшість, боби, борошно, брусок, будівля, буква, буряк.

Ваги, величина, вересень, вечір, вид, виконання, вимірювання, винахід, винахідливість, висота, височінь, вихователь, вівторок, відмінність, віднімання, відношення, відтворення, відтінки, відчуття, вісь, вклучення, впевненість, управління.

Геометрія, геометричні фігури, година, годинник, головоломка, грань, графік, графіка, грудень, група.

День, діалог, діаметр, ділянка, дія, доба, довжина, доведення, довілля, додавання, додаток, допитливість, допомога, дослідження, дослідник, дотик, драматизація.

Жезл, життя, жовтень.

Завдання, загадка, задача, задача-драматизація, задача-ілюстрація, заздрість, зв'язок, здогадка, зіставлення, знання, знахідка, зображення, зошит, зразок, зростання, зусилля.

Ілюстрація, ініціатива, інструкція, інтервал, інтерес, інтерв'ю, інтонація.

Календар, категорія, квадрат, квітень, кільця, кімната, клавіша, клас, класифікація, клітина, кмітливість, книга, колір, команда, композиція, комп'ютер, конструкція, контур, конус, користування, крок, куб, кубик, кут, куток.

Липень, листопад, лійка, лінійка, лінія, лічба, логіка, лютий.

Малювання, математика, матеріал, матерія, межа, меншість, метр, мислення, мікрокалькулятор, мірка, міркування, місце, місцеположення, місяць, множина, мова, мовлення, модель, моделювання.

Надвечір'я, напрям, неділя, ніч, нуль.

Обвал, об'єкт, облямівка, обмін, обряд, обруч, обстеження, обсяг, обчислення, овал, одиниця, ознака, око, окомір, оригінал, оригінальність, орієнтація, орієнтир, орнамент, оточення.

Пам'ять, переміщення, перетинання, півгодини, південь, півлітра, півметра, північ, пів'яблука, пізнання, піраміда, план, планування, план-схема, площа, подія, полуденок, понеділок, поняття, порівняння, послідовність, почуття, предмет, призма, прийом, причина, проект, проєкція, проєктування, промінь, простір, прямокутник, п'ятниця.

Ракета, рамка, ранок, реакція, ребро, результат, рефлекс, ритм, ритміка, рівень, рідина, різниця, рік, рішення, розмір, розташування, рулетка.

Самостійність, сантиметр, світ, світанок, світло, секунда, сенсорика, середа, середина, серія, січень, серпень, символ, символіка, система, систематизація, сірник, склад, складник, спосіб, спостереження, спостережливість, сприймання, сприйняття, стеля, стіна, стрілка, структура, сутінки, сфера, схема, схема- ілюстрація, сюжет.

Темінь, темрява, терези, тиждень, тижневик, точка, травень, трапеція, тривалість, трикутник.

Узлісся, уміння, умова, упорядкування, уривок, успіх, утвір, уява, уявлення.

Факт, фактура, ферма, фігура, формування.

Характер, характеристика, хвалько, хвилина, хода, хурделиця, хутір, хутро.

Цикл, циклічність, циліндр, циферблат, цифра, цікавинка, цілісність, цінність, цукор.

Час, частина, чемність, чесність, число, чуття, чутливість.

Шаблон, шахи, шашки, шерсть, ширина, шлях, шовк, шок, шторм, штрих, штрихування, шум.

Щастя, щільність.

Явище, явір, якість, яйце, якір, яма, янгол, яскравість, ясна, яхта, яхтсмен.

ПРИКМЕТНИКИ

Абрикосовий, активний, акуратний, аргументований, арифметичний.

Бавовняний, бажаний, бережливий, березневий, білий, білосніжний, білуватий, більший, блакитний, близький, блідий, больовий, босоногий, брудний, будівельний.

Важкий, великий, вечірній, визначальний, високий, вівсяний, відкритий, відмінний, включений, вольовий, ворожий, вчорашній.

Гарний, геометричний, гідкий, гусиний, гіркий, гладенький, гладкий, говіркий, головний, гострокутий, графічний, грудневий, груповий, гумовий, гуртовий, густий.

Далекий, денний, дерев'яний, дешевий, дивний, дикий, дірявий, дзеркальний, добовий, довгий, доведений, довідковий, додатковий, допитливий, дорогий, досліджений, достеменний, дотиковий, дошкільний, драматичний, дрібний, духовний.

Еволюційний, економний, експериментальний, елементарний, емоційний, енергійний, етикетний, етичний.

Жаркий, живий, жирний, життєвий, жовтий, жовтневий, жовто-зелений, жовтуватий, журавлинний.

Завезений, завзятий, загартований, загорнутий, залізний, замурзаний, зачарований, зачинений, звірячий, зворотній, здібний, зелений, зимовий, зірковий, знайомий, зухвалий.

Ігровий, ідеальний, ідейний, ініціативний, інструктивний, інтуїтивний, іскристий.

Ймовірний.

Картатий, категоріальний, квадратний, квітневий, кирпатий, кількісний, кільцевий, кімнатний, класний, кмітливий, кольоровий, командний, комп'ютерний, конструктивний, контурний, конусний, коричневий, короткий, крижаний, круглий, кульовий, кутовий.

Лагідний, лакований, ласкавий, легкий, лимонний, листопадовий, лівий, ліловий, лінійний, ліричний, літературний, літній, логічний, луб'яний.

Маковий, маленький, малиновий, мальований, математичний, матеріальний, медовий, менший, метро, милий, минулий, мирний, мисленнєвий, мірний, місцевий, місячний, мовленнєвий, мовний, модельний, мужній, музичний, м'який.

Надійний, недільний, нічний, новий, нульовий.

Обернений, обдарований, об'єктивний, об'ємний, овальний, оксамитовий, оранжевий, орієнтований, оригінальний.

Паперовий, порцеляновий, переляканий, південний, північний, пізнавальний, плановий, поверховий, помаранчевий, поливальний, понятійний, порівняльний, порядковий, послідовний, почуттєвий, пізній, прекрасний, привітний, природний, проектний, пропорційний, просторовий, прямокутний, прямий, пурпуровий, пухнастий.

Радісний, ранковий, ранішній, ритмічний, рівний, рідкий, рідний, річний, розумний, рухливий, ручний, рясний.

Саморобний, самостійний, світанковий, світлий, сенсорний, сердешний, середній, серійний, сирий, системний, сірниковий, січневий, складний, спостережливий, структурований, сонячний, суботній, сумний.

Талановитий, теракотовий, темний, тижневий, тональний, точний, травневий, традиційний, трамвайний, транспортний, тривалий, трикутний, тупий.

Український, умовний, універсальний, упорядкований, урочистий, урядовий, успішний, уявний.

Фактичний, фігурний, фірмовий.

Характерний, хвильовий, хворий, хороший, хутровий.

Циклічний, циліндричний, цифровий, цілий.

Числовий, чуттєвий.

Шаблонний, шерстяний, широкий, шляхетний, шляховий, шовковий.

Щедрий, щиросердний, щільний.

Яблучний, якісний, яскравий, ясний.

ДІЕСЛОВА

Аналізувати, аргументувати.

Бавитись, бажати, бачити, бігати, берегти, будувати.

Важити, вечеряти, визначати, викладати, виконувати, виливати, вимірювати, винаходити, виносити, виробляти, висівати, вираховувати, вирішувати, висипати, висловлювати, витинати, виховувати, виявляти, відкривати, відмінювати, віднімати, відносити, відраховувати, відрізати, відчиняти, відчувати, водити, возити.

Групувати, гуляти, гуркотіти.

Дивитися, доводити, додавати, допитувати, досліджувати, драматизувати.

Економити, експериментувати.

Животіти, жити, жувати, журитися.

Забирати, заводити, зав'язувати, загадувати, задирати, зазирати, закривати, замикати, замовляти, застібати, зачаровувати, зачиняти, зи-

мувати, зіставляти, знайомитися, знаходити, зображувати, зростати, зустрітися.

Інструктувати, інтонувати.

Їздити, їсти.

Кидати, класифікувати, командувати, користуватися.

Лакувати, летіти, лити, ліпити, лініяти, літати, лічити, ловити, лущити, лютувати.

Майструвати, малювати, мандрувати, мислити, міркувати, міряти, множити, мовити, моделювати, музикувати.

Нагодувати, надягати, налаштовувати, налити, насипати, ночувати.

Обвалювати, обговорювати, обертатися, обчислювати, орієнтуватися, оточувати.

Пам'ятати, перебігати, переміщуватися, перетинати, писати, підписувати, пізнавати, планувати, повертатися, порівнювати, посилати, почуватися, привітатися, приписувати, припускати, проектувати.

Радіти, рахувати, рівняти, різати, розбирати, розбивати, роздивлятися, розмірковувати, розмовляти, розрізати, розташовувати, розуміти, розшукувати, рулити, рухатись.

Сваритися, світити, сигналізувати, сидіти, символізувати, систематизувати, сіяти, складати, сперечатися, спостерігати, сприймати, стояти, сумувати.

Танути, танцювати, творити, театралізувати, тиснути, тікати, товаришувати, торкатися, торохтіти, транспортувати, тривати, тримати, трусити, тупотіти.

Умовляти, упорядковувати, усувати, утворювати, уявляти.

Фантазувати, формувати.

Характеризувати, хвалитися, хворіти, хизуватись, ходити, хотіти.

Цікавитися, цілуватися, цінувати.

Чекати, читати, чути.

Шити, шокувати, штрихувати, шукати, шуміти.

ІНШІ ЧАСТИНИ МОВИ

А, аби (з ким), абиде, абиколи, абихто, абичий, абияк, абиякий, або, або ж, абсолютно, авжеж, а все-таки, але.

Багато, бездоганно, безліч, бігцем, біля, близько, бодай, босоніж, будь ласка, будь-який.

Ввечері, вдень, вздовж, верхи, весною, високо, вісім, вісімнадцять, восени, вперед, вранці, всередині, всупереч, в сутінках, всюди, всякий, вчора.

Гарно, гей, ген, годі, голосно.

Давно, далеко, даруйте, дбайливо, два, дванадцять, двоє, дев'ятнадцять, дев'ять, декілька, де-не-де, десть, десяток, десять, дехто, дзень, добраніч, добре, додому, досхочу, другий.

Жартома, жодний.

Завтра, задля, замість, зараз, збоку, зверху, звідти, ззаду, знизу, з-поміж, зсередини.

Із, інакше, інколи, іноді.

Казна-хто, казна-що, кілька, кільканадцять, кожний, коли, коли-небудь, котрий, кудись.

Ледве, лише, лівий, ліворуч.

Мало, менше, миттєво, мій.

Навздогін, навмисно, навпіл, навпроти, натомість, навшпиньки, надзвичайно, надто, назад, наліво, наосліп, наперед, напередодні, напоказ, направо, наприкінці, нарівні, насамоті, недалеко, недостатньо, незалежно, неможливо, неподалік.

Обабіч, обіч, одвіку, один, одинадцять, однаково, одночасно, осторонь, ось, отак.

Паралельно, пізніше, пізно, пішки, поблизу, поверх, поверхнево, повільно, подібно, помацки, поміж, поодаль, поперед, поперек, попри, порівну, порівняно, поруч, посередині, похапцем, праворуч, прекрасно, привітно, просто, протягом.

Разом, радісно, раніше, ранком, рідко, рішуче.

Серед, сім, сімнадцять, скільки, скоро, слідом, сліпма, соромливо, спереду, спілий, справа, сприйнятий, стиглий, стільки, страшенно, страшно, сумно, супроти, сьомий.

Там, тамтешній, тепер, тепло, тихо, тік-так, тоді, тому, точно, третій, три, тривалий, тринадцять, трінь-трінь, трішки, трохи, туди, тут, тяжко. Увечері, удень, уже, уперто, уперше, уривчасто, успішно, ух.

Ха-ха-ха, хай, хап-хап, хвать, хіба, хмарно, хоч, хрум-хрум, хрясь, хтось, хутко, хутчій.

Фальшиво, фе, фіть-фіть, форте, фу, фу-р-р.

Цей, цить, цілковито, цілком, ціннісно, ціною, цупко.

Чемно, через, чесно, чий, чимдуж, чисто, чогось, чомусь.

Шабаш, широко, шість, шістнадцять, шляхом, шостий, штучно, шумно.

Щасти тобі, щільний, що, щоб, щовечора, щодня, щодо, щоразу, щоранку, щороку, щосили щось, щотижня.

Юзом, юрбою.

Як, якби, явно, який, який-такий, якомога, якось, яскраво, ясно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович-Давиденко Б. Як ми говоримо. – К. : Либідь, 1991.
2. Базовий компонент дошкільної освіти. – К. : Дошкільне виховання, 2012, №7.
3. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). – К., 2012.
4. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів : Світ, 1990.
5. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика. Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011.
6. Богуш А.М., Гавриш Н.В., Котик Т.М. Організація художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2006.
7. Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. – Х. : Ранок, 2011.
8. Богуш А.М. Розвиток українського мовлення дошкільників. – К. : Освіта, 1991.
9. Богуш А.М. Методика навчання української мови в дошкільних закладах. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011.
10. Богуш Д.М. Заняття з розвитку мови в дитячому садку. – К. : Радянська школа, 1988.
11. Богуш А.М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2003.
12. Богуш А.М., Монке О.О. Формування оцінно-етичних суджень у дітей старшого дошкільного віку. – Одеса, 2002.
13. Богуш А.М., Шиліна Н.Є. Мовленнєва готовність старших дошкільників до навчання у школі. – Одеса, 2003.
14. Богуш А., Амаєва Е., Хаджирадева С. Культура речевого общення детей дошкольного возраста. – Х. : Ранок, 2011.
15. Богуш А.М. Мовленнєва діяльність, мовленнєве спілкування, розвиток мовлення. Художньо-мовленнєва діяльність. – Розділи у програмі «Дитина в дошкільні роки». – Запоріжжя, 2004.
16. Богуш А.М. Мовленнєва діяльність, мовленнєве спілкування, розвиток мовлення. Художньо-мовленнєва діяльність. Стежинки у Всесвіт. – Програма для дітей 5-річного віку. – Запоріжжя, 2011.
17. Впевнений старт. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку. – К. : Мандрівець, 2012.

18. Дитина в дошкільні роки. Комплексна освітня програма. – Запоріжжя, 2011.
19. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років. – К., 2012.
20. Єрмоленко С.Я., Мацько Л.І. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови // Початкова школа. – 1995. – №1.
21. Жильцова О.Л. Виховання правильної звуковимови у дітей старшого дошкільного віку. – К. : Радянська школа, 1971.
22. Іванишин В., Радевич-Вінницький Я. Мова і нація. – Дрогобич : Відродження, 1994.
23. Конституція України. – К., 1996.
24. Українське дошкілля. Програма розвитку дитини дошкільного віку. – Тернопіль: Мандрівець, 2012.
25. Ушинський К.Д. Рідне слово // Вибр. пед. твори: У 2-х т. – К., 1983.
26. Франко І.Я. Двоязичність і дволичність // Літ.-наук. вісн. – Львів, 1905. – Кн. 4.
27. Дзюбишина-Мельник Н.Я. Розвиток українського мовлення у дошкільників. – К. : Освіта, 1991.

Алла Богущ, Наталія Маліновська

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ТА НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ ДІТЕЙ РАННЬОГО І ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Підручник

ЗМІСТ

Рідна мова в життєвому просторі дитини дошкільного віку ...	171
Методологічні і теоретичні засади методики розвитку мовлення та навчання рідної мови дітей раннього і дошкільного віку ...	174
Лінгвістичні засади навчання дітей рідної мови.	
Функції мови	175
Принципи розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей дошкільного віку	177
Історичний огляд становлення і розвитку методики навчання дітей рідної мови в Україні	184
Костянтин Дмитрович Ушинський (1824–1870 рр.)	184
Софія Федорівна Русова (1856–1940 рр.)	185
Василь Олександрович Сухомлинський (1918–1970 рр.)	189
Компетентнісний підхід до розвитку мовлення і навчання дітей дошкільного віку рідної мови	192
Мета, завдання і зміст роботи з розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови в закладах дошкільної освіти	195
Мета і завдання з розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови	195
Зміст навчання дітей рідної мови	200
Базові характеристики мовленнєвого розвитку дітей	202
Форми організації розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови в закладах дошкільної освіти	211

Види мовленнєвих занять за класичною класифікацією	212
Методи і прийоми розвитку мовлення та навчання дітей дошкільного віку рідної мови	218
Інтерактивні методи навчання	225
Інноваційні методи і технології навчання	226
Засоби розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови	229
Мовлення виховательки та вимоги до нього	230
Культура мовлення виховательки	231
Мовленнєве середовище	235
Художня література як засіб навчання дітей рідної мови	237
Наочний дидактичний матеріал з розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови	239
Інформаційно-комп'ютерні технології	241
Навчання рідної мови у групах з різновіковим складом дітей	245
Методика розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього віку	252
Особливості розвитку мовлення дітей раннього віку	252
Показники мовленнєвого розвитку дітей	257
Методика розвитку мовлення дітей раннього віку	261
Методика виховання звукової культури мовлення у дітей дошкільного віку	279
Поняття «звукова культура мовлення»	279
Особливості та завдання виховання звукової культури мовленн у дітей різного дошкільного віку	282
Обстеження звуковимови дітей	286
Методи і прийоми виховання звукової культури мовлення у дітей	287
Форми роботи із виховання звукової культури мовлення	301
Методика словникової роботи у закладі дошкільної освіти ...	305
Особливості словника дітей дошкільного віку. Завдання словникової роботи	305
Принципи словникової роботи	307
Засоби словникової роботи	309
Методи ознайомлення дітей із довкіллям	311
Наочні методи ознайомлення дітей із довкіллям і словникової роботи	311
Заняття з ознайомлення дітей із довкіллям	325

Розглядання і бесіда за сюжетними дидактичними картинами	329
Розглядання репродукцій художніх картин	336
Заняття на ознайомлення дітей із якостями, властивостями та ознаками предметів і явищ	340
Заняття на узагальнення, класифікацію, обстеження предметів та формування наукових понять	344
Заняття із формування елементарних економічних уявлень у дітей	350
Ознайомлення дітей із правилами дорожнього руху	361
Ознайомлення дітей із правилами пожежної безпеки	367
Формування граматичної правильності мовлення у дітей дошкільного віку	373
Особливості засвоєння дітьми граматичної будови мови	373
Типові помилки у мовленні дітей дошкільного віку та їх причини	374
Дитяче словотворення	376
Методика формування граматичної правильності мовлення у дітей дошкільного віку	378
Методи і прийоми формування граматичної правильності мовлення	380
Заняття із формування граматичної правильності мовлення	388
Методика розвитку зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку	391
Особливості засвоєння дітьми зв'язного мовлення	391
Методика розвитку діалогічного мовлення дітей	394
Розвиток монологічного мовлення, види розповідей дітей, прийоми навчання розповіді	403
Методика навчання дітей описових розповідей	407
Методика навчання дітей розповіді за сюжетними дидактичними картинами	412
Методика навчання дітей розповіді із власного досвіду	415
Розвиток словесної творчості дітей, навчання творчої розповіді	420
Методика навчання дітей переказу художніх творів	426
Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку	433
Художньо-мовленнєва діяльність дітей	433

Методика художнього читання і розповідання дітям	440
Методика роботи з поетичними творами у закладі дошкільної освіти	446
Бесіди на морально-етичні теми	454
Простір дитячої книги	460
Методика роботи з казкою	463
Методика роботи з ілюстраціями в закладі дошкільної освіти	469
Навчання дітей елементів грамоти	477
Ознайомлення дітей зі словом, складом, реченням	478
Навчання дітей звукового і складового аналізу слів	484
Методика навчання дітей читати	487
Підготовка руки дитини до письма	490
Література	500

Рідна мова в життєвому просторі дитини дошкільного віку

Державною мовою в Україні є українська мова. Не можна побудувати українську державу без державності української мови. Найголовнішою ознакою держави та нації є її рідна мова. Рівень розвитку рідної мови відображає рівень духовного розвитку нації, її культури. Рідна мова – невід’ємна частка Батьківщини кожної людини, її Вітчизни, це голос свого народу й чарівний інструмент, на звуки якого відгукуються найтонші струни людської душі. Рідна мова – це перше слово, почуте з материнських вуст, це перша колискова пісня, яку чує немовля над колискою, це «затишок батьківської хати, веселий гомін дитячого товариства» (Б.Д.Антоненко-Давидович).

К.Д.Ушинський назвав рідну мову «цвітом духовного життя нації», порівняв її із квіткою, яка «ніколи не в’яне і вічно розвивається». У мові, за словами К.Д.Ушинського, одухотворюється увесь народ і вся його батьківщина; в ній «перетворюється силою народного духу на думку, на картину і звук небо вітчизни, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси й річки, її бурі й грози – увесь той глибокий, сповнений думки й почуття, голос рідної природи, який промовляє так гучно в любові людини до її подекуди суворой батьківщини, який висловлюється так яскраво в рідній пісні, в рідних мелодіях, у вустах народних поетів». *[Богуш А., Пікінер В. Педагогічна спадщина К.Д.Ушинського у вимірі сучасності. Монографія. Видавничий Дім «Слово», 2017. С. 128–132].*

К.Д.Ушинський дійшов висновку, що людина, яка позбавлена з дитинства рідної мови, назавжди залишається неповноцінним членом суспільства, ніколи не зрозуміє свій народ, залишається людиною без Вітчизни, яку б маску патріотизму не надягла пізніше. Кожний народ і його мова глибоко індивідуальні, своєрідні, неповторні. Мова – це найкраща характеристика народу, за характером мови можна говорити про психологію народу, його світогляд і менталітет. Люди добровільно не відмовляються від своєї мови (О.О.Потебня), натомість кожний педагог, кожний вихователь, за словами І.Я.Франка, повинен знайти таїни зв’язку людської психіки з органічними системами звуків, що їх називаємо рідною мовою.

Любов до слова рідної мови пронизує педагогічні праці В.О.Сухомлинського. Рідна мова, на його погляд, – це безцінне духо-

вне багатство, в якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. Учений образно називає рідну мову «невмирущим джерелом», з якого дитина черпає перші уявлення про довколишнє, про свою батьківщину, своє село і місто, про весь край, а слово рідної мови порівнює з неповторним ароматом квітки.

Опанування рідної мови, рідного слова починається з раннього дитинства в сім'ї, серед близьких і рідних дитині людей, а вдосконалення її триває у закладах дошкільної освіти, школі і впродовж усього життя.

Отже, рідна мова є загальним підґрунтям навчання і виховання дітей. Оволодіння рідною мовою як засобом пізнання і способом специфічно людського спілкування є найбільш вагомим досягненням дошкільного дитинства. Психологами доведено, що саме дошкільний вік (до 6–7 років) є найбільш сприятливим для оволодіння рідною мовою. До 5 років дитина засвоює звукову систему рідної мови й усвідомлює звуковий склад слова, до 4,5 років засвоює відмінкові закінчення та основні граматичні форми, з 5 років оволодіває монологічним мовленням. Якщо ж дитина з якихось причин буде ізольована від повноцінного мовленнєвого спілкування в дошкільні роки, це негативно позначиться на її подальшому і розумовому, і мовленнєвому розвитку.

Кінцевою метою опанування рідної мови в дошкільному віці є засвоєння її літературних норм, культури мовлення, культури спілкування рідною мовою.

Культура мовлення – це вміння правильно говорити (й писати), добирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети та ситуації спілкування, це система вимог стосовно вживання мови в мовленнєвій діяльності.

Культура рідної мови має як соціальне, так і національне значення: вона забезпечує високий рівень мовленнєвого спілкування, облагороджує стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства загалом; через культуру мовлення відбувається культивування самої мови, її вдосконалення. [Богуш А.М. *Мовленнєвий компонент дошкільної освіти*. Харків: «Ранок», 2013. С. 6–7).]

Культура мовлення формується, розвивається і проявляється в процесі спілкування в мовленнєвій діяльності. Культури рідного мовлення потрібно вчити з дитинства в процесі освітньо-мовленнєвої діяльності.

Освітньо-мовленнєва діяльність – це організований, цілеспрямований процес використання мови з метою передавання і засвоєння

суспільно-історичного досвіду, оволодіння суспільними способами дій у сфері наукових понять, установалення комунікацій та планування своїх дій. У закладі дошкільної освіти – це специфічна діяльність, яка протікає на мовленнєвому рівні в ході організованих навчальних занять, у мовленнєвих ігрових ситуаціях, у дидактичних іграх.

Освітньо-мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку складається з різноманітних видів говоріння (запитання, відповіді, розповіді, описи, перекази тощо) та слухання (слухання мовлення виховательки, однолітків, казки, оповідання, розповіді). Під час освітньо-мовленнєвої діяльності в дітей формуються мовленнєві вміння і навички.

Мовленнєві вміння формуються на основі застосування педагогом мовних моделей, мовленнєвих зразків, інструкцій у ході освітньо-мовленнєвої діяльності.

Мовленнєві навички – це автоматизовані дії з мовним матеріалом (лексичним, фонетичним, граматичним) як у процесі слухання, так і в процесі говоріння.

Ефективність формування мовленнєвих умінь і навичок залежить від організації освітньо-мовленнєвої діяльності в закладі дошкільної освіти, від урахування науково-теоретичних позицій побудови освітніх програм і методики навчання. [Богуш А.М. *Мовленнєвий компонент дошкільної освіти*. Харків: «Ранок», 2013. С. 3–5.]

Методологічні і теоретичні засади методики розвитку мовлення та навчання рідної мови дітей раннього і дошкільного віку

Методологічними засадами методики розвитку мовлення та навчання рідної мови дітей раннього і дошкільного віку є вчення філософії про закони і закономірності розвитку особистості, методологічні принципи побудови навчання та методологічні підходи до організації навчання і виховання дітей.

У процесі навчання дітей дошкільного віку рідної мови педагоги закладів дошкільної освіти послуговуються такими методологічними законами:

- закон розвитку;
- закон боротьби і єдності суперечностей;
- закон переходу кількісних змін у якісні;
- закон заперечення заперечень.

Методологічними підходами в розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови є:

- діяльнісний;
- особистісно-зорієнтований;
- комунікативно-спрямований;
- компетентнісний.

Провідними філософськими положеннями щодо методики розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови є:

- мова – це суспільно-соціальне явище;
- мова – основний засіб людського спілкування;
- взаємозв'язок мислення, мови і мовлення;
- взаємозв'язок: слова і поняття; мови, нації та історії народу; мови і культури (поезії, літератури);
- практика – критерій істини.

Теоретичними *природничими засадами* методики розвитку мовлення є вчення про умовно-рефлекторний характер психіки людини, про дві сигнальні системи; про етапи становлення другої сигнальної системи у дітей; будову центральної і периферійної частин мовленнєвого апарату.

Психологічними засадами методики розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови є вчення: про взаємозв'язок мислення і мовлення та його розвиток у дітей дошкільного віку, функціональний характер мовлення; Г.С.Костюка – про розуміння дітьми значень слова; про вікову мовленнєву періодизацію; Т.О.Піроженко – комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини; Л.О.Калмикової – розвиток мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку; Н.В.Харченко – розвиток аудіативної діяльності у дітей старшого дошкільного віку.

Лінгвістичні засади навчання дітей рідної мови. Функції мови

Лінгвістичними засадами розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови є вчення про мову та функції мови.

Мова – це національний за своїм характером, створений народом, суспільно оброблений словниковий склад та граматична будова, що функціонують за певними правилами сполучуваності слів у реченні.

Мова державна – мова, яка користується в конкретній державі законодавчим статусом і є обов'язковою для вживання в офіційних сферах життя.

Мова літературна – унормована, стандартна, правильна (щодо усталених кодифікованих норм) форма національної мови, що обслуговує культурно-освітні потреби національної лінгвокультурної спільноти [Дошкільна лінгводидактика. Словник-довідник. Упор. А.М.Богущ, К.Л.Крутий. Запоріжжя: ЛПДС, 2014. С. 97, 98.]

Лінгвістичними засадами розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови є поліфункціональність мови.

Функції мови – це призначення і завдання мови, які вона здійснює в суспільному житті. Основними і визначальними є дві функції мови: комунікативна і когнітивна (пізнавальна, гносеологічна).

Комунікативна функція – це функція спілкування, яка здійснює інформаційний зв'язок між членами суспільства, задовольняє потребу людини в іншій людині, забезпечує нерозривну єдність людини і мови. Функціональне забезпечення літературної мови в житті української нації полягає в обслуговуванні всіх сфер діяльності суспільства: вона є мовою державного функціонування в Україні, спілкування людей у матеріально-виробничій і культурній сферах, мовою науки й освіти, радіо і телебачення, преси, художньої літератури, засобом вираження національної культури, національної самосвідомості українців.

Когнітивна, гносеологічна функція є засобом пізнання довкілля. Ця функція акумулює досвід попередніх поколінь, фіксує і кодує його в мові (у словнику, граматиці, фонетиці, в текстах). Завдяки мові дитина засвоює цей досвід, прилучається до культурно-історичних цінностей і надбань своїх пращурів.

Експресивна функція – це функція внутрішнього світу людини, емоційна насиченість і забарвленість мовлення кожного індивідуального мовця, кожної особистості.

Номінативна функція – це «омовлення» реального світу, лінгвалізація його речей та явищ, або інакше – це функція називання. Слова слугують для того, щоб ними називали предмети, явища, речі, якості, властивості, ознаки, дії, кількості тощо. Реальний світ, окутий у мовну оболонку, в слова (фрази, речення), існує у свідомості кожної людини.

Мисленнєвотворча функція полягає в тому, що мова є засобом формування думок, оскільки ми мислимо мовними формами, поняттями, які позначені словами. Мислити – означає оперувати мовними поняттями, які дитина повинна засвоїти впродовж свого розвитку та спілкування з дорослими.

Естетична функція мови є знаряддям і матеріалом створення культурних цінностей. Ця функція пов'язана з художнім словом, художньою літературою, фольклором, мистецтвом. Її ще називають ейдологічною, ейдотичною (ейдос – образ), функцією образотворення. Через художні образи (тексту, картини) митець спілкується з читачем, слухачем, глядачем. Образність, поетичність мовлення є ознаками його досконалості, культури.

Культуроносна функція органічно пов'язана з попередньою, оскільки мова завжди є носієм культури кожної нації.

Розвиток культури народу започатковується з розвитку її мови. Мова є засобом творення національної духовності і культури. Своєрідність і неповторність національної культури забезпечується специфікою і багатством національної мови. Ось чому розвиток рідного мовлення слід пов'язувати з ознайомленням дітей із національною культурою.

Ідентифікаційна функція полягає в тому, що мова виступає засобом спілкування лише для носіїв цієї мови, для тих, хто її знає, вона ідентифікує носіїв мови в «межах певної спільноти».

Контактівстановлювальна (фатична) функція – це функція, за допомогою якої мовець готує свого співрозмовника до сприйняття інформації.

Волюнтативна функція полягає у вираженні волі щодо співрозмовника (наказ, запрошення, пропозиція, прохання тощо).

Демонстраційна функція – функція вираження за допомогою мови своєї етнічної, національної приналежності.

Дейктична функція – вказівна, пов’язана з мовою жестів, рухів.

Сигніфікативна функція – це розрізнення мовних значень.

Регулятивну і планувальну функції діти опановують у 5–6 років. У цьому віці вони починають користуватися мовою як засобом регулювання і планування всіх своїх майбутніх дій.

Констатувальна функція мовлення. Користуючись рідною мовою, дитина стверджує (констатує) чи заперечує правильність висловленої думки чи виконаної мовленнєвої дії. Всі функції мови взаємодіють у процесі освітньо-мовленнєвої діяльності та спілкування мовців, тобто в процесі комунікативно-мовленнєвої діяльності дітей.

Комунікативно-мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку передбачає сформовані мовленнєві вміння і навички спілкуватися з дітьми і дорослими мовними та немовними засобами виразності, ініціативність і стриманість спілкування, доречне застосування формул мовленнєвого етикету та культури мовленнєвої комунікації (спілкування). [Богущ А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: «Ранок», 2013. С. 7–14.]

Принципи розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей дошкільного віку

Принципи навчання дітей рідної мови – це основні вимоги (правила) до організації освітнього процесу щодо розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови.

Принципи поділяються на *дидактичні* (науковість, систематичність, послідовність, міцність засвоєння знань, свідомість й активність дітей, наочність, доступність, індивідуалізація та диференціація навчання) та *методичні*, якими визначається спрямованість навчання дітей у межах кожної фахової методики.

У методиці розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови послугуються загальними, конкретними (частковими) та специфічними методичними принципами. [Богущ А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: «Ранок», 2013. С. 9–14.]

Загальні методичні принципи

Провідним загальнометодичним принципом навчання дітей рідної мови є *комунікативна спрямованість навчання*. Цей принцип забезпечує оволодіння дітьми рідною мовою як засобом спілкування з однолітками і дорослими людьми (вихователями, батьками, працівниками ЗДО та ін.) у процесі комунікативно-мовленнєвої діяльності, яка про-

тікає на емоційно-позитивному тлі. Одиницею комунікативно-мовленнєвої діяльності є висловлювання дитини, тобто повідомлення дитини про предмети, явища і події довкілля та ставлення дітей до них. Висловлювання може бути діалогічним і монологічним, стимулом якого є мотив (потреба дитини у спілкуванні). Для активізації комунікативно-мовленнєвої діяльності дітей вихователі використовують такі методи і прийоми: комунікативні (словесні) доручення, ранкові привітання, розмову з дітьми, бесіди, створення проблемних ситуацій, розповіді з власного досвіду, на теми, розігрування художніх текстів, ігри-драматизації, показ театрів, свята, розваги тощо. Комунікативно-мовленнєва спрямованість навчання дітей рідної мови вимагає створення доброзичливої атмосфери у групі, встановлення партнерських емоційно-особистісних стосунків з кожною дитиною, які позитивно впливають на розвиток і стимулювання потреби у мовленнєвому спілкуванні і досягнення взаємодії з іншими комунікантами. [А.М.Богуш, Н.В.Гавриш. Дошкільна лінгводидактика. Київ: «Видавничий Дім «Слово», 2015.]

Принцип комплексної спрямованості вирішення різних мовленнєвих завдань на одному предметному мовленнєвому занятті (не більше трьох завдань). Наприклад: розвиток зв'язного мовлення (складання розповідей за сюжетними картинами), збагачення словника дітей за змістом картини; вживання висловлювань – звертань у кличний формі. Інший варіант: переказ дітьми знайомої казки (зв'язне мовлення), збагачення словника дітей експресивною лексикою та образними виразами (словникова робота); звуковий аналіз слів (звукова культура мовлення, навчання елементів грамоти).

Принцип взаємозв'язку мислення, мови і мовлення передбачає практичне ознайомлення дітей із граматичними формами рідної мови (рід, число, відмінкові закінчення, клична форма, невідмінювані слова), артикуляцією звуків, багатозначністю слів, синонімами, антонімами, композицією тексту тощо. Ознайомлення відбувається у процесі мовленнєвої діяльності дітей (ігрові вправи, мовленнєві ситуації, розповіді, дидактичні ігри тощо), спрямованої на активізацію їхнього мовлення і розвиток мислення (вправи на класифікацію предметів, узагальнення, абстрагування тощо). Засвоєння словника є основою засвоєння понять; оволодіння граматичною правильністю мовлення сприяє розвитку логічного мислення, «логіки мови» (К.Д.Ушинський). Оволодіння звуковою культурою мовлення сприяє виразності й емоційності мовлення, культурі мовленнєвого спілкування. Культура мовлення є необхідною умовою культури мислення.

Оволодіваючи мовою, дитина водночас учитьсЯ мислити: в неї розвиваються такі розумові операції, як аналіз, синтез, зіставлення, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікація. Завдяки мови діти практично засвоюють операції дедукції (узагальнюють поодинокі факти) та індукції (загальний висновок поширюють на поодинокі факти).

Принцип сенсорно-лінгвістичного розвитку дитини в процесі навчання її рідної мови. Освітньо-мовленнєву діяльність дитини потрібно організовувати так, щоб вона засвоювала нові слова на основі чуттєвого досвіду (сенсорики) за допомогою різних аналізаторів (зорового, слухового, смакового, дотикового тощо). Дитина повинна спочатку побачити предмет (явище, річ), відчути всі його властивості (гладенький, м'який, холодний, солодкий тощо) та ознаки, сприйняти цей предмет у взаємозв'язку його якостей, властивостей, ознак. У дитини повинно сформуватись уявлення, образ предмета, а вже потім це уявлення вона позначає словом, яке згодом перетворюється на поняття.

Цей принцип передбачає словникову роботу, спрямовану на введення нової лексики на заняттях з усіх розділів програми виховання і навчання дітей у закладі дошкільної освіти: ознайомлення з довкіллям, природою, образотворчої діяльності, художньої літератури, музики, математики, фізичного виховання. Дітям слід пояснити специфічні терміни і поняття, якими вони користуються протягом цих занять (лічба, малювання, аплікація, шиккування тощо).

Домінуюча роль діяльності в розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови. Відомо, що психічний розвиток дитини відбувається у процесі її діяльності. Розвинуте мовлення обслуговує всі види діяльності.

У методиці розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови усталився діяльнісний підхід до мовлення. Мовлення розглядається як мовленнєва діяльність, у якій у процесі спілкування використовують мовні засоби. Діяльнісний підхід до мовлення сприяє підвищенню ефективності розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови, дає змогу спрямовувати роботу на формування мовленнєвих умінь і навичок, виступає показником засвоєння мови. Водночас мовлення є саме продуктом мовленнєвої діяльності, у процесі якої використовуються одиниці мови, її категорії, види, форми і норми.

Мовленнєва діяльність виявляється у здатності людини до мовлення. Вона має таку саму структуру, як і будь-яка інша діяльність. Мовленнєва діяльність характеризується цілеспрямованістю (наявність мети, завдань, мотивів), структурністю (мовні дії та операції), планомірністю (складання плану та реалізація його), оцінкою її ре-

зультатів. Отже, це освітньо-мовленнєва діяльність, яка здійснюється на заняттях, у процесі яких використовуються й інші види діяльності.

Кожному віковому періоду психічного розвитку відповідає свій провідний вид діяльності, під час якої формуються і перебудовуються психічні процеси, від якої залежать психічні зміни особистості, виникають нові види діяльності. Протягом перших семи років життя в дитини послідовно змінюються провідні види діяльності: в немовляти – емоційне спілкування дитини з дорослими, у ранньому віці – знаряддево-предметна діяльність, у дошкільному – ігрова. Всі види діяльності дитини взаємопов'язані, та все ж вихователі необхідно враховувати в процесі розвитку мовлення та навчання рідної мови провідний, домінуювальний тип діяльності – гру.

Отже, в процесі організації освітньо-мовленнєвої діяльності на мовленнєвих заняттях слід максимально використовувати ігрові методи та прийоми навчання: дидактичні та народні ігри, ігрові мовленнєві (життєві) ситуації, ігрові діалоги, драматизації тощо.

Навчання мови як діяльності передбачає також включення мовлення в різні види діяльності: пізнавальну, художню, театралізовану, конструктивну тощо. Це допоможе створити підґрунтя для оволодіння мовою на чуттєвому досвіді дитини (спостереження в природі, ліплення з глини, малювання фарбами) та в активній захоплюючій діяльності (ігри, театри, драматизація).

Принцип національної спрямованості розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови. Спілкування з дитиною рідною мовою з першого року життя повинно відбуватися в царині кращих зразків українського фольклору: забавлянки, утішки, пісні, ігри-забави, жарти. Впродовж дошкільного віку дітей знайомлять із національними іграшками, посудом, одягом, символами та оберегами, поповнюють словник дітей традиційно українською лексикою (свищики, вишиванка, горнятко, куманець, барильце тощо), приказками та фразеологічними зворотами (як мед, так і ложкою; світ за очі; аби день до вечора), образними виразами (зайчик-побігайчик, мишка-шкряботушка, червона калина, золотий місяць). Дитина бере участь у святкуванні українських національних свят, вивчає обрядові вірші, пісні. Мовлення дітей набуває окраси національного колориту.

Принцип забезпечення впливу художньої літератури на мовленнєвий розвиток дітей є одним із провідних методичних принципів у роботі з дітьми дошкільного віку. Засобами художньої літератури відбувається не тільки збагачення знань дітей про довкілля, морально-етичні норми поведінки, а й збагачується, уточнюється й активізується словник дітей

образними виразами, порівняннями, експресивною лексикою. Діти вивчають напам'ять вірші, утішки, забавлянки, чистомовки, скоромовки, переказують оповідання і казки, які вдосконалюють звуковимову дітей, сприяють розвитку зв'язного мовлення. Художня література розвиває поетичний слух, виховує любов до художнього слова.

Принцип організації спостережень над мовним матеріалом. Діти дошкільного віку досить рано цікавляться звуковим складом рідної мови. Вони легко виділяють звуки (називаючи їх буквами) у словах, повторюють склади, помічають помилки у вимові звуків у мовленні інших дітей і дорослих (хоча самі їх не вимовляють), намагаються їх виправити, звертаються із запитаннями до дорослих. Така мовленнєва чутливість дозволяє організовувати спеціальні заняття з дітьми середнього дошкільного віку щодо звукового і складового змісту слів. [Богущи А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2007. С. 51–54.]

Часткові методичні принципи

Конкретні (часткові) методичні принципи було сформульовано на основі закономірностей мовленнєвого розвитку дітей. З-поміж них такі: *принцип розвитку чуття мови* («дару слова», за К.Д.Ушинським; «тонкого чуття мови»). У віці від 2 до 5 років у дітей спостерігається надзвичайна мовленнєва активність у створенні нових слів. У дворічних та трирічних дітей таке сильне чуття мови, що створені ними слова зовсім не видаються кальками чи виродками мови, а, навпаки, досить влучними, витонченими, природними.

Принцип уваги до мовленнєвого апарату дитини, тобто до органів слуху (вуха), артикуляції звуків (ротова порожнина), розвитку пальців руки тощо. Вихователька повинна розвивати мовленнєво-руховий та мовленнєво-слуховий апарати дитини спеціальними ігровими вправами («Пісенька язика», «Що ти чуєш?», «Метелики», повторення чистомовок тощо); розвивати дрібні м'язи пальців (вправи з підготовки руки дитини до письма).

Принцип оцінки виразності мовлення – це розуміння внутрішнього світу людини, втіленого в мові, вміння висловлювати свої емоції, почуття, оцінювальні судження. Цей принцип реалізується на заняттях з художньої літератури та розвитку мовлення. Дітей навчають емоційно сприймати зміст художніх творів, відчувати їхній характер (радісний, урочистий, сумний, веселий, жартівливий), помічати особливості літературної мови (епітети, повтори, образні вирази), передавати своє ставлення до змісту та персонажів твору, користуватися емоційно-виразними засобами інтонації.

Принцип емоційної насиченості мовленнєвих занять забезпечується використанням сюрпризних моментів, ігрових прийомів, різних ігор (дидактичних, народних, рухливих із текстом, театралізованих тощо), віршів, малих фольклорних жанрів, активної діяльності дітей.

Принцип прискорення темпів розвитку мовлення і збагачення мови (або принцип мовної наступності) полягає в поступовому ускладненні змісту, методів і прийомів навчання від групи до групи. Насамперед дітей навчають відповідати на запитання за змістом картини, художнього твору, потім складати описові та сюжетні розповіді за зразком виховательки, переказувати художні тексти, а в старшому дошкільному віці вони вже самостійно складають творчі розповіді. Ускладнення навчання дітей рідної мови можна простежити на методичних прийомах: запитання, зразок розповіді, план розповіді, вказівки щодо самостійної розповіді.

Ці принципи стосуються всіх мовних розділів (лексики, фонетики, граматики, зв'язного мовлення) і використовуються у взаємозв'язку.

Спеціальні методичні принципи

Кожний розділ методики розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови послуговується спеціальними, тобто притаманними тільки для цього розділу принципами.

Спеціальні принципи словникової роботи:

- уведення нових слів на основі чуттєвого досвіду (сенсорного виховання);
- включення слова в активну пізнавальну діяльність;
- вирішення всіх завдань словникової роботи в єдності (збагачення, уточнення, активізації «словника»);
- тлумачення дітям змісту понять;
- тематичний принцип словникової роботи (теми: «Весна», «Іграшки», «Меблі» тощо);
- розуміння синонімів, антонімів, переносного значення слів.

Принципи формування граматичної правильності мовлення:

- принцип «однієї труднощі» вимагає на одному мовленнєвому занятті працювати над засвоєнням тільки однієї граматичної форми (наприклад, засвоєння роду чи числа іменників, відмінкових закінчень іменників в орудному відмінку тощо);
- автоматизація граматичних навичок (для закріплення граматичної форми використовувати систему ігрових вправ до автоматичного використання цієї граматичної форми в повсякденному спілкуванні);
- презентація (пояснення) граматичних форм з урахуванням віку дитини.

Принципи розвитку зв'язного мовлення:

- принцип діалогізації;
- розвиток монологічного мовлення за зразком виховательки;
- принцип самостійної побудови тексту;
- принцип креативності зв'язної розповіді дітей.

Принципи виховання звукової культури мовлення:

- принцип оцінювання інтонаційної виразності мовлення;
- принцип фонетичного сприйняття звукового складу слова;
- урахування різниці між звуком і буквою;
- заміна діалектної вимови літературною;
- диференціація вимови подібних звуків (глухих-дзвінких, шиплячих-свистячих тощо).

В освітньо-мовленнєвій діяльності дітей (як на заняттях, так і в процесі вільного спілкування дітей) реалізуються всі методичні принципи.

ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ РІДНОЇ МОВИ В УКРАЇНІ

**Костянтин Дмитрович
Ушинський (1824–1870 рр.)**

Засновником методики початкового навчання дітей рідної мови в Україні є Костянтин Дмитрович Ушинський. У 1861 р. учений написав статтю «Рідне слово», в якій висловив свої думки і погляди на рідну мову та її місце у навчанні дітей, починаючи з дошкільного віку. Рідну мову К.Д.Ушинський об'єднано називав «сховищем» пізнавальної діяльності всіх попередніх поколінь, «скарбницею» усіх знань.

Основними положеннями статті «Рідне слово» є *глибокий патріотизм і любов до свого народу*. Як патріот своєї Батьківщини, педагог відстоював навчання дітей з раннього дитинства рідною мовою (а не французькою, як це було модно в ті часи). К.Д.Ушинський зазначав, що людина, яка з дитинства позбавлена рідної мови, залишиться непотрібним членом суспільства, ніколи не зрозуміє свій народ, залишиться людиною без батьківщини, яку б маску патріотизму вона не надягла пізніше.

Народність. На переконання К.Д.Ушинського, мова і народ – нерозлучні; зникне мова, зникне і народ; поки жива мова, живий і народ. Педагог був переконаний, що народ може створити навіть нову Батьківщину, натомість мову народ уже не зможе повернути ніколи.

Зв'язок мови з історією народу, оскільки мова – це історичне явище, яке створюється тисячоліттями багатьма поколіннями: історичні події, радощі і горе, все державне життя втілюється в мові.

Мова, за К.Д.Ушинським, є *великим учителем, народним педагогом і наставником*, який навчав своїх дітей і тоді, коли не було книжок, не було друкованого слова, не було школи і буде продовжувати вчити своїх дітей до кінця історії.

Свідомому засвоєнню дитиною засобами рідної мови довкілля, рідної природи, історії народу, змісту багатьох філософських понять сприяє своєрідне «*чуття рідної мови*», «*дар слова*». Педагог зазначає, що в ранньому віці дитина засвоює велику кількість понять, логіку і філософію мови, натомість і половини цього не зможе засвоїти у 20 років старанного методичного навчання.

Місце рідної мови серед інших мов. К.Д.Ушинський не заперечував навчання дітей дошкільного віку іноземної мови, але радив починати її вивчення тільки після того, як рідна мова пустить глибоке коріння в духовну природу дитини.

К.Д.Ушинський у низці методичних статей («Час початку навчання грамоти», «Наочність», «Три головних види занять вітчизняною мовою» та ін.) розробив звуковий аналітико-синтетичний метод навчання грамоти, систему вправ з підготовки руки дитини до письма, визначив час початку навчання грамоти.

У 1864 р. К.Д.Ушинський написав першу навчальну книжку для дітей 6–7 р. – «Рідне слово» у трьох частинах, яку було перекладено багатьма мовами. «Рідне слово» мало таку структуру:

1. «Азбука»: подано зразки вправ для малювання в зошиті в клітинку, письмову та друковану азбуку, вправи з підготовки руки дитини до письма, слова для читання.

2. Перша після «Азбуки» книга для читання. Матеріал цієї книги було об'єднано у 36 тем. Наприклад: «Навчальні речі та іграшки» (№ 1), «Що добре і що погано?» (№ 30) та ін. Матеріал до кожної теми викладено в такій послідовності: слова (активний і пасивний словники) – назви предметів та їх якостей, властивостей, що розміщені за родами та видами; незакінчені фрази, які мають закінчити діти; прислів'я, приказки, наспіви, скоромовки, загадки; народні казки та казки, складені К.Д.Ушинським; оповідання, вірші; картинки для дидактичних вправ.

3. Друга після «Азбуки» книга для читання (1 і 2 відділи). Другий рік навчання. У ній вміщено оповідання, казки, вірші для самостійного читання дітям. Зразки письмових вправ для учнів.

Методична спадщина з навчання дітей рідної мови К.Д.Ушинського є актуальною і затребуваною педагогічною практикою сьогодення. [Алла Богуш, Вікторія Пікінер. Педагогічна спадщина К.Д.Ушинського у вимірі сучасності. Монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2017.]

Софія Федорівна Русова (1856–1940 рр.)

С.Ф.Русова – відомий педагог, учений і громадський діяч, яка присвятила все своє життя розбудові національної системи освіти. Вона є засновником української системи дошкільної освіти, і зокрема розроблення методики розвитку мовлення та навчання дітей раннього і дошкільного віку рідної української мови в таких напрямках:

– національне підґрунтя навчання дітей дошкільного віку рідної української мови та її значення в житті дитини;

- розвиток мовлення дітей раннього віку (від народження до 3-х років);
- методика ознайомлення дітей з довкіллям і природою як підгрунтя навчання дітей рідної мови;
- форми організації навчання дітей дошкільного віку рідної мови в українському дитячому садку;
- використання українського фольклору в розвитку мовлення дітей та захист народної казки у вихованні дітей. [Богуш А.М. Становлення і розвиток української дошкільної лінгводидактики (друга половина XIX ст.) Монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2019. 398 с.]

Усе своє свідоме життя С.Ф.Русова виношувала ідею створення «українського дитячого садка» для українських дітей, у якому можна було б реалізувати її ідеї національного виховання і навчання дітей своєї рідної української мови. Перший український дитячий садок С.Ф.Русова разом зі своєю сестрою відкрила в 1871 р. у центрі міста Києва, в якому й було реалізовано методику навчання дітей рідної української мови.

Розробляючи методичні поради педагогам, які будуть працювати в українському дитячому садку і навчати дітей рідної мови, С.Ф.Русова послуговувалася специфічною лексикою, яка була в педагогічному обігу тогочасся. Це, зокрема, такі терміни: «садівниця» (вихователька), «хатня мова» (мова батьків дитини, здебільшого це діалектна мова), «річові лекції» (заняття з різних розділів програми: розвиток мовлення, ознайомлення з довкіллям, природою, художня література тощо), «драматичний інстинкт» (потяг та інтерес дитини до ігор-драматизацій, розігрування змісту народних забавлянок і казок).

С.Ф.Русова вимагала, щоб навчання дітей в українських дитячих садках відбувалося тільки рідною українською мовою. При цьому радила садівницям бути обережними щодо застосування у спілкуванні з «новачками» (тобто дітьми, які щойно прийшли до дитячого садка з різних родин) літературної української мови. На її переконання, спочатку потрібно розмовляти з дитиною «хатньою мовою», мовою батьків, яка не була позбавлена діалектизмів та місцевих говірок і до яких звикла дитина. Тільки поступово, використовуючи наочний матеріал (картинки, іграшки, ляльки в національному вбранні, ігри тощо), замінювати слова-діалектизми в мовленні дітей словами літературної норми, враховуючи менталітет і психологічні особливості українського народу.

С.Ф.Русова радила вихователям «не відривати раптово дитину від її хатньої мови», оскільки це було б не тільки болочим процесом для дитини, а й непедагогічним. Водночас учена застерігала педагогів про недопустимість, «педагогічну заборону» глузування з місцевої говірки дитини.

С.Ф.Русова рекомендувала такі основні засоби навчання дітей рідної мови в українському дитячому садку: *навчання дітей рідної мови серед рідної природи*, на лоні природи, яка оточує дітей у найближчому довір'ї; *організовувати працю дітей у природі*, супроводжуючи її відповідними нормативними словами-назвами предметів і знарядь праці, дій та явищ природи. Діти, за словами С.Ф.Русової, як пташенята, вони не можуть жити в кам'яних мурах, віддалених від живої природи. Вчена радила садівникам, щоб біля кожного міського дитячого садка обов'язково були зелені насадження, свій фруктовий садок, город, де діти могли б самі доглядати насадження, садити квіти, городину.

Починати роботу з навчання дітей рідної мови С.Ф.Русова радила зі складання програми для кожного українського дитячого садка за регіональним, тематичним і природовідповідним (за порами року: «Весною», «Взимку», «Восени», «Влітку») принципами. Кожна вихователька повинна була складати таку програму (план роботи в нашому розумінні) на кожний день. Проілюструємо приклад, за С.Ф.Русовою, такого плану на один день з теми «Восени».

«Діти приходять о 8-й годині, прибирають кімнату, наводять порядок, годують риб, біжать у сад, замітають стежки, вкриті сухим листям. Бігають і вільно грають до 9 години. Насамперед проводять «предметову лекцію-заняття» (термін С.Русової), яка об'єднує вже набуті знання дітей за попередній день, діти розповідають із власного досвіду, що вони робили на екскурсії, на ділянці дитячого садка, наприклад, тема «Яблуко». Після цього – руханка (ранкова гімнастика) на осінню тему, ліплення яблука (чи малювання, чи вишивання нитками). Предметова лекція – оповідання чи казка про яблуко («Срібна мисочка»). Драматизація казки. Наостанок дітям роздають яблука, щоб вони їх почистили, порізали для компоту чи посушили на зиму». [Русова С.Ф. *Теорія і практика дошкільного виховання*. Львів: «Просвіта», 1993. С. 72–73.]

Отже, педагог радила садівникам (вихователям) складати таку програму (план) на кожний день. Як бачимо з уривку «програми», вона складалася за принципами інтеграції та тематичного подання матеріалу впродовж дня, що цілком суголосно зі змістом Концепції нової української школи сьогодення та освітніми програмами з розвитку мовлення дітей у сучасних закладах дошкільної освіти.

Наступним засобом навчання дітей рідної мови С.Ф.Русова називала *українську народну творчість, український фольклор* (забавлянки, утішки, пісні, народні хороводні ігри, народні казки). Педагог виступала за Оборону казки як засобу розвитку мовлення дітей, яку намагались заборонити у другій половині XIX ст. в Україні під впли-

вом зарубіжних ідей. Водночас зауважувала, що і серед народних казок не всі можна давати дітям, слід урахувувати вік дітей, щоб не налякати дитину своїм змістом. Вона радила всі народні казки не читати дітям, а розповідати, дивлячись їм в очі.

Українські національні свята (Різдво, Миколая, Великдень, «Зелені свята», Івана Купайла та ін.) є, за С.Ф.Русовою, ефективним засобом не тільки національно-державного виховання, а й збагачення словника дитини національно-розважальною лексикою (веснянка, крашанка, писанка, жайворонки, кутя, калачі тощо).

У методичній спадщині С.Ф.Русової сучасні вихователі знайдуть педагогічні поради, які не втратили своєї актуальності й сьогодні. Зокрема, методика навчання дітей розповіді за сюжетними картинами, послідовність їх використання, бесіди (запитання до дітей) за змістом картин, складання розповідей із привнесенням власного досвіду до змісту картини.

С.Ф.Русова виокремлювала окремий вид заняття з дітьми – це навчання їх розповідей із власного досвіду та творчих розповідей. Такі заняття вчена радила проводити «не частіше, як двічі на тиждень», на лоні природи, враховуючи вікові та індивідуально-психологічні особливості дитини.

У педагогічній спадщині С.Ф.Русової знаходимо методичні поради щодо заучування з дітьми як коротких, так і довгих віршів, з обов'язковим попереднім поясненням незнайомих слів. Педагог рекомендувала заучувати вірші індивідуально з дитиною, а потім використовувати їх читання дітьми в ході занять, спостережень, екскурсій. Заслужують на увагу й рекомендації ученої щодо навчання дітей переказу художніх творів, а саме: переказувати можна на заняттях тільки добре знайомі дітям оповідання і казки.

Одним із ефективних засобів розвитку мовлення дітей С.Ф.Русова називає *ігри-драматизації дітей за змістом* знайомих художніх творів і казок, які розглядає як самостійний вид художньо-творчої діяльності дітей. На її думку, ігри-драматизації тільки тоді будуть по-справжньому ефективними, якщо вони позбавлені публічності, без зайвих глядачів, у дитячому товаристві однієї вікової групи.

Не можна оминати й поради вченої щодо структури й організації проведення вихователями занять (предметових і річових лекцій, за С.Ф.Русовою). Авторка була прихильницею проведення з дітьми індивідуальних та індивідуально-групових занять (не більше 5–6 дітей) із розвитку мовлення, ознайомлення з довкіллям, природою і художньої літератури, завдання з яких вирішувалися на одному занятті. По суті, це були інтегровані заняття, тривалість яких не перевищувала 25–30 хв. Наприклад, заняття з теми «Зайчик» (за С.Ф.Русовою):

1. Читання оповідання про зайчика. Бесіда за змістом.
2. Руханка чи пісня про зайчика.
3. Ліплення (чи малювання зайчика).

На занятті вчена рада використувати прийоми, які б стимулювали мовленнєву активність дітей, спонукали їх до спогадів того, що вони бачили раніше, порівнювали, зіставляли, доходили самі певних висновків.

Отже, всі теоретичні і практичні ідеї щодо національно-мовного виховання і навчання дітей рідної мови в закладах дошкільної освіти знайшли своє відображення в державних документах і освітніх програмах розбудови й модернізації мовної та дошкільної освіти на сучасному етапі та в нині чинних комплексних і тематичних програмах навчання дітей дошкільного віку в закладах дошкільної освіти.

Василь Олександрович Сухомлинський (1918–1970 рр.)

В.О.Сухомлинський – відомий український учений, педагог і практик. Чільне місце

у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського посідає його вчення про розвиток мовлення і навчання дітей рідної мови, зокрема в таких його творах, як «Серце віддаю дітям», «Слово рідної мови», «Рідне слово», «Слово про слово» та ін. Любов до слова рідної мови пронизує всі педагогічні праці вченого.

На основі докладного вивчення й аналізу мовно-методичної спадщини В.О.Сухомлинського А.М.Богуш виокремила й схарактеризувала провідні принципи навчання дітей рідної мови, за В.О.Сухомлинським. [Богуш А.М. *Становлення і розвиток української дошкільної лінгводидактики (друга половина XIX ст.)* Монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2019. С. 119–132.]

Принцип нерозривної єдності і взаємозв'язку Держави, Батьківщини і рідної мови. Вчений називає рідну мову «невмирущим джерелом», з якого дитина черпає знання про своє місто і село, рідний край, про життя своїх дідів і прадідів, минуле й сучасне. Реалізація цього принципу в ранньому і дошкільному віці сприяє вихованню у дітей глибокого патріотизму, любові до рідного краю і Батьківщини. Вчений був переконаний, що любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова. Звідси випливає перше й основне завдання в роботі з дітьми дошкільного віку – прищепити з раннього дитинства любов до рідної мови, зробити рідне слово надбанням духовного світу дитини, влити в молоду душу відчуття краси й емоційності, яку вклав український народ у кожне слово рідної мови. Учений виокремив шляхи

виховання любові до рідного слова в дітей раннього віку: любов до материнської (колискової) пісні, материнського слова, «хатньої» близької і рідної для дитини мови, мови її українського народу і Батьківщини.

Принцип народності, який відображено В.О.Сухомлинським в Образі рідного слова, що є найголовнішим і найміцнішим зв'язком між минулими, нинішніми і майбутніми поколіннями народу. Тому твори українського фольклору є одним із важливих засобів збагачення словника дітей дошкільного віку.

Принцип національної спрямованості навчання дітей рідної мови, який реалізується через Образ рідного слова. У статті «Рідне слово» В.О.Сухомлинський підкреслює, що «мова – духовне багатство народу», а мовленнєва культура – це «дзеркало її духовної культури», це образ її почуттів, думок, ставлення до інших, що передається у словах рідної мови, а рідна мова виховує національну психологію, національний характер, національну самосвідомість та національний менталітет.

Принцип уваги до краси й милозвучності української мови. Образ рідного слова в усій його красі і величності приходить до дитини у змісті українських пісень, казок, малих жанрів українського фольклору, кращих творів українських дитячих поетів, письменників (Т.Шевченко, І.Франко, Леся Українка, Ліна Костенко, К.Перелісна, В.Багірова та ін.). Мова народу, за словами В.О.Сухомлинського, це шлях до пізнання своїх національних коренів та пізнання самого себе, це відповідь на споконвічне запитання: «Хто ти є?» – і вона може бути єдиною: «Я дитина українського народу. Я українець (українка)».

Принципи інтегративної діяльності і сенсорно-мовленнєвого розвитку дитини в навчанні рідної мови знайшли своє втілення у своєрідному підході В.О.Сухомлинського до навчання дітей розповіді і грамоти. Багаторічний досвід роботи з дітьми переконав педагога в необхідності використання природи як сенсорної, чуттєвої основи мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Невимушено під час екскурсій і спостережень у природі діти 6 років під керівництвом В.О.Сухомлинського малювали, складали розповіді, підписували малюнки літерами, вчилися писати, читати, любити й охороняти рідну природу.

Принцип емоційної насиченості й естетичної спрямованості мовленнєвого розвитку дітей, який учений пропонує реалізувати серед рідної природи, у процесі літературних ранків і свят, шляхом читання і розповідання дітям казок та оповідань, які складав для дітей сам педагог і розповідав у вечірніх сутінках у «Кімнаті казок» чи у «Школі під блакитним небом».

В.О.Сухомлинський визначив *методи розвитку мовлення дітей у природі*: спостереження й екскурсії до річки, у ліс, на зелені квітучі луки, де кожна дитина може не тільки побачити, а й послухати спів пташок, шелест дерев, цвіркунів, спостереження нічного неба. Учений називав це «подорожами у природу», «подорожами у хмари», «подорожами у світ праці». Діти самостійно під час таких «подорожей» склали свої чудові розповіді й казки, записували їх у спеціальний альбом. Рідна природа і довкілля розвивали поетичний слух у дітей, стимулювали їх до складання віршів, породжували мовленнєву активність дітей, що виявлялось у численних запитаннях: Що таке зірочки? Чому вони засвітились? Чому їх не видно вдень? Де ночують хмари? тощо.

Чудодійним методом розвитку мовлення дітей В.О.Сухомлинський називав казку, «ключик», з допомогою якого відкривається джерело народної мови, «свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки і мовлення».

Принцип взаємозв'язку мислення, мови і мовлення, який В.О.Сухомлинський реалізував у роботі з шестирічками на заняттях серед природи, складання і вирішення мовленнєвих задач-розповідей самими дітьми у процесі спостережень за природними явищами.

Значне місце в розвитку мовлення дітей учений відводив розповідям виховательки серед природи. В.О.Сухомлинський сам складав такі розповіді для дітей, він розповідав їм про далекі тропічні країни, про вічне літо і чудові сузір'я тощо. Майбутні вихователі знайдуть у книзі «Школа під блакитним небом» низку вимог до розповідей, які складає вихователька і які повинні бути зразком для дітей.

Принцип урахування вікових особливостей дітей у процесі розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови. В.О.Сухомлинський уважав, що засобами народної дидактики вихователі мають можливість поступово вести дитину до опанування рідної мови: від полегшувальних «дитячих» слів (ляля, коко, киця) до найкращих зразків літературної («солов'їної») української мови.

В.О.Сухомлинський сам написав близько 1500 оповідань, казок, переповідав легенди, бувальщини, притчі, які ввійшли до збірки «Хрестоматія з етики» для дітей різного віку, які педагог використовував у своїй педагогічній діяльності. З-поміж них: «Чому опадає листя з дерев?», «Фіалка і бджілка», «Кульбабка», «Осінній день у лісі», «Як Ніна гусака не злякалась?» та багато інших. [Сухомлинський В.О. Я розповім вам казку... Філософія для дітей. Укл. О.В.Сухомлинська. Харків: ВД «Школа», 2016. 576 с.]

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ І НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ РІДНОЇ МОВИ

На сучасному етапі у світовій системі освіти усталився компетентнісний підхід в усіх її рівнях: від дошкільної до вищої та в усіх галузях освіти (педагогічній, психологічній, філологічній тощо). Державні стандарти освіти за всіма її рівнями і галузями вимагають від випускників закладів освіти засвоєння різних видів компетенцій і компетентностей.

Компетентність і компетенції мають вікові характеристики, які розглядаються як орієнтовні показники розвитку особистості на кожному віковому етапі, як базові характеристики компетенцій певного виду діяльності (пізнавальної, мовленнєвої, комунікативної, образотворчої тощо). Враховуючи вік дітей дошкільного періоду, їхній обмежений досвід, передбачено формування у випускників закладів дошкільної освіти різних видів освітніх предметних компетенцій як кінцевого результату засвоєння дитиною упродовж її перебування у закладі дошкільної освіти змістових предметних (освітніх) ліній та загальної комунікативно-мовленнєвої компетентності.

Компетенція – це спеціально закріплений результат освіти (стандарт, програма, інструктивні вказівки тощо), наперед задана норма (вимоги) до освітньої підготовки дитини, що є необхідними для її якісної продуктивної діяльності в певній освітній змістовій чи предметній галузі (педагогіка, методики тощо). Ознакою компетенції є її предметний характер.

Компетентність – це сформована інтегрована особистісна якість людини, яка набувається у процесі навчання й охоплює не тільки предметні знання, вміння і навички, а й набутий життєвий досвід, сформовані особистісні ціннісні орієнтації, самоставлення до явищ довкілля, які комплексно реалізуються в конкретному виді діяльності. Компетентність є результатом попередньо набутих особистістю різних видів предметних (освітніх, змістових) компетенцій.

У мовленнєвій діяльності розрізняють мовну і мовленнєву компетенції, а в мовленнєвій компетенції – лексичну, граматичну, діалогічну, монологічну (чи діамонологічну), комунікативну компетенції.

Мовна компетенція – це засвоєння й усвідомлення мовних норм, що історично склались у фонетиці, лексиці, граматиці, орфоспії, се-

мантиці, стилістиці, та адекватне їх застосування в будь-якій людській діяльності у процесі використання будь-якої мови. Це інтегративне явище, що охоплює цілу низку спеціальних здібностей мовленнєвої діяльності в конкретних умовах спілкування.

Мовленнєва компетенція – це вміння адекватно й доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення.

Лексична компетенція – наявність певного запасу слів у межах вікового періоду, здатність до адекватного використання лексем, доречне вживання образних виразів, приказок, прислів'їв, фразеологічних зворотів.

Фонетична компетенція – правильна вимова всіх звуків рідної мови, звукосполучень відповідно до орфоепічних норм, наголосів, добре розвинений фонематичний слух, що дозволяє диференціювати фонеми; володіння інтонаційними засобами виразності мовлення (темп, тембр, сила голосу, логічні наголоси тощо).

Граматична компетенція – неусвідомлене вживання граматичних форм рідної мови згідно із законами і нормами граматики (рід, число, відмінки, клична форма тощо), чуття граматичної форми, наявність корекційних навичок щодо правильності вживання граматичних форм.

Діалогічна компетенція – дитина вільно, невимушено вступає в розмову з дітьми, дорослими (як знайомими, так і незнайомими), підтримує запропонований діалог відповідно до теми; не втручається в розмову інших. Будує запропонований діалог відповідно до ситуації; відповідає на запитання, звернені до неї, за змістом картини, художніх творів. Виконує словесні доручення, звітує про їх виконання.

Монологічна компетенція – дитина оволодіває контекстним монологічним мовленням. Складає різні види розповідей: описові, сюжетні, творчі (розповіді-повідомлення, роздуми, пояснення, етюди); переказує художні тексти, складає розповіді як за планом виховательки, так і самостійно. Розповідає про події із власного життя, за змістом картини, художніх творів, на тему, за ігровою та уявлюваною ситуаціями.

Діамонологічна компетенція – розуміння зв'язного тексту, вміння відповідати на запитання і звертатись із запитаннями, підтримувати та розпочинати розмову, вести діалог, складати різні види розповідей.

Комунікативна компетенція – комплексне застосування мовних і немовних засобів для комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування.

У процесі ознайомлення дітей із художньою літературою у них формується художньо-мовленнєва компетенція – наявність певних знань про письменників та їхні твори в межах програми вікової групи; здатність відтворювати зміст знайомих творів, називати автора, впізнавати твір за його уривком чи ілюстрацією; читати напам'ять виразно вірші; аналізувати поведінку героїв, висловлювати своє ставлення до них, мотивувати свої моральні та етичні оцінки. Формування означених видів компетенції у дітей дошкільного віку передбачено державним стандартом дошкільної освіти. [Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: «Ранок», 2013. С. 19–24.]

МЕТА, ЗАВДАННЯ І ЗМІСТ РОБОТИ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ТА НАВЧАННЯ ДІТЕЙ РІДНОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Мета і завдання з розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови

Мета навчання – передбачення кінцевих результатів розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови. Метою навчання

дітей рідної мови є оволодіння випускниками закладу дошкільної освіти нормативним літературним мовленням, культурою мовленнєвого спілкування рідною мовою.

Культура мовленнєвого спілкування дітей дошкільного віку – це практичне використання нормативного мовлення, мовних і немовних засобів, формул мовленнєвого етикету у специфічних мовленнєвих ситуаціях, зокрема в адресній діалогічній взаємодії у системах: діти – вихователька, діти – дорослі люди (працівники закладу дошкільної освіти, батьки, незнайомі люди), дитина – дитина, дитина – діти та в різних ситуаціях спілкування, які передбачають соціальну взаємодію для досягнення певної мети.

Мета розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови реалізується у конкретних завданнях як з кожного мовленнєвого розділу, так і з інших розділів «Методики розвитку мовлення і навчання дітей дошкільного віку рідної мови» («Методика ознайомлення з довкіллям та словникова робота», «Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у закладі дошкільної освіти», «Методика навчання дітей елементів грамоти»).

Завдання – це наперед визначений та запропонований обсяг роботи з конкретного виду мовленнєвої, комунікативно-мовленнєвої та освітньо-мовленнєвої діяльності. Завдання конкретизують мету розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови за віковими періодами дітей та мовно-мовленнєвими розділами в програмно-методичних матеріалах.

Завдання з розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей дошкільного віку визначаються в межах кожної мовленнєвої компетенції.

Фонетична компетенція формується у процесі роботи виховательки із виховання звукової культури мовлення.

Звукова культура мовлення – це складник загальної культури мовлення, який обіймає фонетичну й орфоепічну правильність мовлення, розвинене мовленнєве дихання і фонематичний слух, засвоєння інтонаційної виразності мовлення та усвідомлення дітьми звукового складу рідного мовлення.

Завдання виховання звукової культури мовлення:

- ознайомлення дітей з будовою мовленнєвого апарату (рот, губи, зуби, язик, піднебіння);
- розвиток артикуляційного апарату (м'язів мовленнєвого апарату);
- розвиток мовленнєвого дихання;
- розвиток фонематичного слуху щодо сприймання і диференціації звуків мови;
- оволодіння правильною вимовою всіх звуків рідної мови;
- удосконалення дикції щодо вимови окремих звуків;
- розвиток інтонаційної виразності мовлення (інтонація, сила голосу, тембр і темп мовлення, наголоси, мелодика тощо);
- усвідомлення дітьми звукового складу мовлення;
- розвиток умінь звукового аналізу мовлення.

Лексична компетенція є результатом словникової роботи з дітьми.

Завдання словникової роботи в закладі дошкільної освіти:

- ознайомлення дітей із предметним довкіллям;
- ознайомлення дітей із соціальним довкіллям;
- ознайомлення дітей із закладом дошкільної освіти, груповою кімнатою;
- ознайомлення дітей із подвір'ям закладу дошкільної освіти та найближчим його оточенням;
- збагачення словника дітей новою лексикою;
- активізація словника;
- уточнення значення окремих слів і словосполучень;
- заміна слів-діалектизмів, говірок словами літературної мови;
- розвиток образного мовлення – збагачення активного словника дітей образними виразами (із текстів художніх творів; казок), приказками, прислів'ями, скоромовками, загадками; епітетами; метафорами;
- ознайомлення дітей із значеннями слова, навчання розуміння багатозначності та переносного значення слів; засвоєння узагальнювальних та наукових понять;
- практичне ознайомлення дітей із синонімами й антонімами рідної мови;

- заміна «дитячих слів» та слів словотворення дітей словами літературної мови;
- стимулювання і розвиток словесної творчості дітей.

Змістом *граматичної компетенції* дітей дошкільного віку є оволодіння ними граматичною будовою рідної мови та граматичною правильністю мовлення.

Оволодіти граматичною будовою рідної мови означає навчитись утворювати від однієї основи форми одними і множини, теперішнього, минулого й майбутнього часу, відмінювати слова за відмінками та особами, вживати слова із суфіксами і без них; правильно вживати рід іменників, самостійно утворювати граматичні форми за аналогією, вживати складносурядні та складнопідрядні речення.

Грама­тична правильність мовлення дітей – це практичне дотримання дітьми у процесі спілкування основних граматичних норм рідної мови без вивчення правил відповідно до вимог програми певної вікової категорії дітей.

Завданнями формування граматичної правильності мовлення дітей дошкільного віку є такі:

- практичне ознайомлення дітей із граматичними формами рідної мови (морфологічний склад – частини мови; рід, число, відмінок, дієвідміни тощо);
- засвоєння правильної словозміни слів – відмінкові закінчення, узгодження слів у реченні, чергування звуків в основі слів, невідмінювані слова, заміна наголосів тощо;
- засвоєння форми кличного відмінка в українській мові;
- засвоєння основних способів словотворення української мови – суфіксальний, префіксальний тощо;
- формування орієнтації дитини на звуковий бік слова;
- удосконалення синтаксичного боку мовлення – засвоєння різних типів речення зі сполучниками та сполучними словами; речення з однорідними членами, прямою мовою, правильна побудова речень;
- навчання висловлювати ту саму думку з допомогою різних граматичних форм;
- формування граматичного чуття рідної мови, чуття помилок, на­чатків самокорекції, самоконтролю та взаємоконтролю мовлення.

Діа­мо­но­ло­гіч­на ко­мпе­тен­ція формується у процесі розвитку зв'язного мовлення.

Зв'язне мовлення – це процес створення дитиною зв'язного висловлювання в діалогічній чи монологічній формах.

Діалог – розмова двох мовців, яка складається із запитань і відповідей.

Полілог – розмова кількох мовців – це бесіда, в якій по черзі беруть участь кілька мовців.

Монолог – мовлення однієї людини, зрозуміти яке можна лише в певному контексті за його предметним змістом. Це контекстове мовлення.

Результатом зв'язного мовлення є текст, якому властива завершеність, структурна цілісність. Текстом може бути речення, словосполучення, розповідь, оповідання тощо.

Завданнями з розвитку діалогічного мовлення, у результаті реалізації яких формується діалогічна компетенція, є:

- вчити дітей відповідати на запитання та звертатися до інших із запитаннями;
- підтримувати розмову, продовжувати її відповідно до ситуації спілкування;
- виявляти ініціативу в розмові з дорослими та дітьми;
- будувати діалог на запропоновану тему (друга, третя, четверта ... репліки діалогу);
- розвиток розмовного мовлення дітей;
- вчити брати участь у колективній бесіді;
- виховувати уважне ставлення до відповідей інших дітей.

Завдання з розвитку монологічного мовлення (формування монологічної компетенції):

- вчити дітей зв'язно відповідати на запитання за змістом сюжетної картини та художнього тексту (казка, оповідання, вірш, розповідь);
- описувати предмети, іграшки, дії, ситуації, картини;
- розповідати про події із власного досвіду, за змістом сюжетних картин, на теми, запропоновані вихователькою та вибрані самостійно (творчі розповіді);
- переказувати зміст знайомих художніх текстів;
- оволодіти різними типами висловлювань (розповідей) – описами, розповідями, повідомленнями, міркуваннями, поясненнями, інструкцією.

Формування *комунікативної компетенції* передбачає розвиток культури мовлення і мовленнєвого спілкування, мовленнєвого етикету, етичних норм спілкування та сформованості мовленнєвих компетенцій.

Завданнями формування комунікативної компетенції є:

- розвиток комунікативних здатностей дітей відповідно до кожного вікового періоду – емоційне спілкування з дорослими, спілкування з однолітками, ініціативне спілкування зі співрозмовником;
- засвоєння ввічливих форм спілкування, розвиток мовленнєвого етикету;

- формування культури мовлення;
- формування культури спілкування.

Мовленнєвий етикет передбачає вживання правил (формул) мовленнєвої поведінки у стандартизованих (однотипних) ситуаціях мовленнєвого спілкування («Вітання», «Знайомство», «Подяка», «Вибачення», «Прохання», «Прощання», «Комплімент»).

Формування художньо-мовленнєвої компетенції вимагає реалізацію таких завдань:

- виховання любові та інтересу до художньої літератури й поетичних творів;
- ознайомлення дітей із фольклорними творами, творами письменників-класиків, творами сучасних українських письменників, творами зарубіжних авторів;
- вчити дітей слухати і розуміти зміст художніх творів;
- виховувати інтерес до слухання художніх творів;
- учити відповідати на запитання за змістом прослуханих творів;
- прищеплювати вміння відтворювати зміст знайомих творів в активній художньо-мовленнєвій діяльності;
- розвивати поетичний слух, бажання вивчати вірші напам'ять; виховувати виразність художнього читання у процесі відтворення змісту художніх творів;
- виховувати оцінні судження, адекватні естетичні і моральні оцінки поведінки героїв;
- формувати самостійність у художньо-мовленнєвій і театрално-ігровій діяльності;
- виховувати вибіркове ставлення до книги, охайність у роботі з книгою;
- вчити визначити жанр художнього твору, запам'ятовувати його автора;
- виховувати бережливе ставлення до книги, бажання лагодити книжки;
- залучати до чергування у просторі дитячої книги, до роботи в «дитячій бібліотеці».

З дітьми передшкільного віку (шостий рік життя) проводяться заняття з навчання елементів грамоти та підготовки руки дитини до письма, завданнями яких є:

- здійснювати звуковий і складовий аналіз слів;
- ознайомити дітей з реченням, звуком, складом, словом;
- ознайомити з буквами, голосними і приголосними звуками;
- готувати руку дитини до письма.

Конкретні завдання з розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови висвітлено у відповідних розділах комплексних варіативних програм із розвитку, навчання і виховання дітей та в тематичних (парціальних) програмах з розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови.

Зміст навчання дітей рідної мови

Зміст з розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови висвітлено у державному стандарті дошкільної освіти, у варіативних комплексних програмах розвитку, навчання і виховання дітей раннього і дошкільного віку та в тематичних (парціальних) програмах.

Державним стандартом дошкільної освіти в Україні є Базовий компонент дошкільної освіти (з 1998 року), який оновлюється кожні 10 років. Базовий компонент дошкільної освіти – це мінімально достатній та необхідний дитині перших шести (семи) років життя ступінь компетентності, що є необхідним для її нормального функціонування у довколишньому середовищі. [Базовий компонент дошкільної освіти Наук. кер. О.Л.Кононко. Київ: «Дошкільне виховання», 1999. С. 13.]

Зміст першої редакції БКДО (науковий керівник О.Л.Кононко) було систематизовано за сферами життєдіяльності дитини: «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам» та у змістових лініях: «Сім'я. Родина», «Інші люди», «Людство», «Я сам», «Фізичне Я», «Психічне Я», «Соціальне Я». Зміст мовленнєвої діяльності дітей і навчання їх рідної української мови висвітлено у змістовій лінії «Соціальне Я» як сформованість мовленнєвої компетенції, у визначенні якої акцентувалося тільки на розвитку діалогічного і монологічного мовлення.

У другій редакції БКДО (2012 р.), науковим керівником якого була А.М.Богуш, зміст освіти дітей дошкільного віку було представлено за 7 освітніми лініями, з-поміж них виокремлено освітню лінію «Мовлення дитини», в якій передбачено формування різних видів мовленнєвої та комунікативної компетенцій. За змістом освітньої лінії «Мовлення дитини» розроблено варіативні програми з навчання дітей рідної мови в різних вікових групах. В оновленій редакції БКДО (2020 р.) в освітній лінії «Мовлення дитини» представлено такі види компетенцій: мовленнєва, літературно-художня та комунікативна компетентність.

Програма – це нормативний документ, в якому визначено за кожним навчальним предметом (чи розділом) зміст і обсяг знань, умінь і навичок, які підлягають засвоєнню відповідною віковою категорією дітей.

Програми для ЗДО поділяються на комплексні (загальні), в яких визначено зміст і результати навчання та виховання дітей за всіма роз-

ділами дошкільної освіти («Фізичний розвиток», «Ігрова діяльність», «Мовленнєвий розвиток» та ін.), і парціальні чи тематичні програми, зміст яких складено відповідно до одного якогось розділу чи за одним видом діяльності.

Зміст навчання дітей рідної мови та розвитку мовлення дітей представлено як у комплексних, так і в тематично-парціальних програмах.

У різних варіативних комплексних нині чинних програмах назва розділів, у яких висвітлено зміст навчання дітей рідної мови за різними віковими групами, номінується по-різному. Наприклад, у комплексних програмах «Світ дитинства» (2015 р.), «Я у Світі» (2014 р.) розділи повторюють БКДО і названі як «Освітня лінія «Мовлення дитини»». У якості кінцевих результатів навчання дітей рідної мови (показників) визначено сформованість різних видів мовленнєвих компетенцій. При цьому у програмі «Я у Світі» відсутня середня група, діти четвертого і п'ятого року життя об'єднані в «молодшу групу». Таке об'єднання дітей четвертого і п'ятого років життя є не тільки неможливим, а й шкідливим для методики проведення занять з дітьми, розвиток мовлення яких має досить суттєві відмінності. Адже діти на кінець четвертого року життя оволодівають діалогічним мовленням, а на кінець п'ятого року життя – монологічним, різними є у цьому зв'язку і методика, методи та прийоми навчання дітей рідної мови.

У програмі «Соняшник» (авт. Л.В.Калуська, 2014 р.) розділ названо «Мовленнєво-комунікативний розвиток». У програмі «Дитина» розділ представлено як «Мовлення дитини» в рубриках «Основні завдання» і «Зміст педагогічної роботи» (2016 р.). У програмі «Дитина в дошкільні роки» (2014 р.) мовленнєві розділи мають назву «Мовленнєва діяльність, мовленнєве спілкування, розвиток мовлення» та «Художньо-мовленнєва діяльність». Крім того, в мовленнєвих розділах автори виокремлюють такі номінації: «Створення фонду “Хочу”», «Створення фонду “Можу”», «Показники компетенції дитини».

У програмі «Оберіг» (для дітей від пренатального періоду до трьох років) розділ має назву «Мовленнєвий розвиток», а для дітей від десяти днів до трьох місяців – «Розвиток передмовленнєвих голосових реакцій» (2014 р.). В освітній програмі «Впевнений старт» (2017 р.) (науковий керівник Т.О.Піроженко) розділи номіновано за видами діяльності (здоров'язбережувальна, рухова, пізнавально-дослідницька тощо). Мовленнєві розділи мають назву «Комунікативна діяльність» (як провідна) та «Мовленнєва діяльність». Кінцевим результатом за кожним видом діяльності, зокрема комунікативною і мовленнєвою, визначено як показники «Життєві навички» (компетентності).

Навчальні програми затверджуються МОН України на п'ять років, упродовж яких вони є чинними, після п'яти років програми підлягають доопрацюванню і перезатвердженню у МОН.

Тематична програма з методики розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови і навчально-методичний посібник «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти» (автор А.М.Богуш) вперше отримала гриф МОН України в 1997 та в 1999 роках під назвою «Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку». Програма і посібник доопрацьовувалися, доповнювалися і перевидавалися під назвою «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти» (2004, 2011, 2013 рр.). Програма складається із двох розділів: «Навчання дітей рідної мови і базові характеристики мовленнєвого розвитку дітей» та «Художньо-мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку». У «Додатку» подано орієнтовний словник – мінімум до БКДО за всіма частинами мови в алфавітному порядку. Зміст розвитку мовлення дітей подано за такими номінаціями: «Словникова робота», «Образне мислення», «Мовленнєвий етикет», «Звукова культура мовлення», «Граматична правильність мовлення», «Зв'язне мовлення», «Базова характеристика мовленнєвого розвитку та спілкування дітей за віковими групами», «Педагогічні умови реалізації програми».

Зміст розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови за віковими групами у варіативних програмах подається у різних варіаціях, натомість є базові характеристики мовленнєвого розвитку дітей, на які повинні орієнтуватись всі укладачі варіативних програм.

Базові характеристики мовленнєвого розвитку дітей

Перший рік життя

Перше півріччя (1–6 місяців). Перший місяць – перша усмішка у відповідь на розмову дорослого.

Два місяці – прислуховується до голосу чи предмета, який звучить; рухи загальмовуються, усміхається у відповідь на розмову. З'являються перші звукові комплекси – гукання (агу-гу-гу).

Три місяці – зосереджує свій погляд на обличчі дорослого, який розмовляє з дитиною, тримаючи її вертикально на руках. З'являється зорове зосередження на предметах. У відповідь на звертання дорослого виявляє радість («комплекс пожвавлення»), гукає; з'являється гуління, звукосполучення, в яких переважають приголосні звуки (тіль-тіль, тілья; фрру, фррі, кх-кх-кіх). Ініціатива спілкування належить дитині.

Чотири місяці – спілкування між дитиною і дорослим на основі голосових реакцій, мовних звуків. Промовляє голосно звуки, голосно сміється у відповідь на звертання, гукає, гулить; з'являється співуче гулення – трелі (а-а-а-а, о-о-о-о, ау-ау-ау-ау, еі-еі-еі, аль-ле-е-ли, агі-гі). Звуки промовляються під контролем слуху, дитина прислуховується до своїх голосових проявів.

П'ятий місяць – рухи і мовні звуки (гуління) дитина використовує як засіб спілкування з дорослими та іншими дітьми, заграє з дорослими (ініціативне спілкування), закликає дорослого підійти, розрізняє тон, з яким до неї звертаються.

Шість місяців – дитина розуміє ситуацію спілкування (годування, купання, міміку, жести). Промовляє окремі склади, з'являється белькотання (ба-ба-ба, ма-ма-ма, та-та-та, па-па-па (переважно з губних приголосних та голосних)).

Друге півріччя (7–12 місяців).

Сім місяців – промовляє склади, довго белькотить (період активного белькоту). На запитання дорослого «Де?» шукає поглядом і знаходить предмет, який має постійне місце.

Вісім місяців – з'являється звуконаслідування: голосно повторює за дорослим склади, наслідує їх. Виконує на прохання дорослих різні рухи: «ладусі-ладки», «до побачення», «дай ручку». Шукає і знаходить очима предмети й осіб, яких називають, подовгу займається іграшками, роздивляється їх.

Дев'ять місяців – повторює за дорослим склади, які були в белькоті. Знає своє ім'я, повертається на оклик, відповідає на загравання «дожену-дожену», грає «у схованки» з дорослими. На запитання «Де?» знаходить кілька знайомих предметів незалежно від місця їх знаходження.

Десять місяців – наслідує дорослих, сама повторює за ними різні звуки і склади. На прохання дорослого дитина знаходить і називає іграшку («дай лялю», «дай кицю»). Знає на ім'я кількох дорослих і дітей.

Одинадцять місяців – вживає перші слова-означення (мама, тато, баба, дай, гав-гав, няв-няв, ту-ту, кис-кис). Окремі слова набувають узагальненого значення. На запитання дорослого «Де собачка?» знаходить різних собачок – гумову, м'яку, на картинці. На прохання дорослого виконує різні дії: гойдає ляльку, собачку, подає іграшки.

Дванадцять місяців – легко наслідує нові склади та слова. Добре розуміє мовлення дорослих і дітей. В активному словнику дитини нараховується 10–15 слів.

Другий рік життя

Перше півріччя (1 рік – 1 рік 6 місяців).

Швидкими темпами збільшується пасивний словник, кількість слів, які розуміє дитина. Легко встановлює зв'язок між предметами, діями та їх словесними позначеннями; узагальнює предмети за суттєвими ознаками. Мовлення дорослого стає інструкцією до дії, дитина виконує за словом дорослого прості дії з предметами («закрий», «відкрий», «поклади») до 1 року 3 місяців, а потім і більш складні («Візьми ложку і сядь за стіл», «Візьми серветку і витри рот»).

Легко наслідує звукосполучення, які чує від інших. Характерними для дитини є ігри-монологи (наслідування мовлення дорослих у формі белькоту). Повторює за дорослим закінчення слів і легкі слова. Запас слів близько 30–40. Слова набувають узагальнювального характеру (словом «кішка» позначає будь-яку кішку – живу, іграшкову, гумову, м'яку, велику, маленьку, чорну, руду, на картинці). У словнику багато полегшуючих слів (ляля, коко, гам-гам, бі-бі, тік-так), переважають іменники і дієслова. Звертається із запитаннями: «Що це?», «Де?».

Вживає слова-речення. У кінці періоду (до 1 року 5–6 місяців) з'являються двослівні речення. Продовжує багато белькотати, емоційно спілкуючись з дорослими у процесі своєї діяльності. Слова доповнюються мімікою, жестами, рухами. Звертається до дорослих із проханням, скаргою, показує жестами, мімікою, іноді додає знайомі слова.

Друге півріччя (1 рік 6 місяців – 2 роки)

Виявляє підвищений інтерес до розмови дорослих, втручається у виконання деяких дій, що випливають з розмови, яка безпосередньо не звернена до дитини. Розуміє зміст речень, висловлювань про події та явища, які часто повторюються в особистому досвіді дитини. Розуміє запитання «Що?», «Хто?», «Де?». Легко повторює слова і фрази, які промовляють дорослі.

Запас активного словника швидко зростає: в 1 рік 8 міс. – 100 слів, 1 рік 9 міс. – 176 слів, 1 рік 10 міс. – 225 слів, 2 роки – 300 слів. Полегшувальні слова замінюються правильними (кис-кис – киця; гав-гав – собака). З'являються прикметники, займенники. Узагальнює предмети за суттєвими ознаками. Активізується мовленнєва діяльність, дитина багато розмовляє. У мовленні з'являються дво-трислівні речення, а на кінець року – чотирислівні і навіть більше. Засвоює перші граматичні форми (словозміна слів у реченні, їх узгодження). Мовлення стає засобом спілкування з дорослими; відповідає на запитання, звертається до дорослих із запитанням «Що це?». Прохання, бажання передаються словами, набирають мовної форми. Мовлення емоційно виразне.

Третій рік життя

Третій рік життя характеризується швидкими темпами розвитку мовлення. Мовлення дитини стає засобом спілкування не лише з дорослими, а й з іншими дітьми. Збагачується смисловий зміст мовлення. Швидко збільшується запас слів. Мовлення дитини стає зрозумілим для всіх, вона починає оформляти свої думки в речення. Поряд із правильною вимовою звуків багато хто з дітей цього віку ще не вимовляє звуків [p], [л] і шиплячих, одні звуки замінюють іншими, не завжди влучно вживають слова, бо не розуміють їх змісту, не завжди правильно узгоджують слова в реченні. Мовлення дорослого стає засобом організації поведінки дитини, а наприкінці третього року – засобом пізнання дитиною довколишнього середовища. На третьому році життя розвиток мовлення дітей продовжується за такими напрямками: розуміння мовлення дорослих, оволодіння активним мовленням, удосконалення звуковимови, засвоєння граматичної будови мови, розвиток мовлення.

Показники мовленнєвого розвитку.

Перше півріччя (2 роки – 2 роки 6 місяців):

- розуміє смисловий зміст мовлення: тексти забавлянок, віршів, інсценівок, казок, оповідань у супроводі наочності;
- розуміє теперішній і майбутній час, якщо те, про що йдеться, було відоме їй раніше;
- зростає роль слова дорослого як засобу виховання;
- розуміє запитання дорослого, відповідає на його запитання окремими словами, діями. Звертається до дорослих з простими запитаннями: «Що це?», «Як?», «Де?», «Чому?»;
- легко повторює фрази, що чує;
- речення стають багатослівними, з'являються складні речення, хоча вони ще аграматичні;
- започатковується вживання сполучників і прийменників;
- мовлення стає головним засобом спілкування не лише з дорослими, а й з дітьми;
- багато розмовляє в різних ситуаціях із власної ініціативи і відповідає на запитання;
- у відповідній ситуації словом може наперед визначити свої дії та наміри.

Друге півріччя (2 роки 6 місяців – 3 роки):

- розуміє смисл мовлення дорослого про події та явища, яких не було в її власному досвіді, за винятком окремих елементів;
- розуміє повідомлення, художні тексти, вірші без супроводу наочності;

- легко запам'ятовує коротенькі вірші й пісні;
  - знає напам'ять кілька народних пісень, забавлянок, віршів;
  - до складу словника входять усі частини мови, крім дієприслівника та прислівника. Словник дитини налічує 1000–1200 слів;
  - з'являються запитання «Для чого?», «Коли?»;
  - вимовляє правильно всі звуки, крім шиплячих і [р], [л].
  - мовлення емоційне і виразне;
  - розмовляє складними фразами, з'являються підрядні речення, хоча й аграматичні;
  - розповідає про бачене кількома реченнями;
  - за запитаннями розповідає зміст знайомої казки чи оповідання.
- [Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: «Ранок», 2013. С. 51–55.]

Четвертий рік життя

До кінця четвертого року життя у дітей зникає загальна пом'якшеність мовлення, зменшується кількість перестановок та пропусків звуків і складів у багатоскладових словах (поодинокі випадки), зникає уподібнення звуків та складів. Чітко і правильно вимовляють голосні та приголосні звуки (крім [р]). Оволодівають правильною вимовою шиплячих звуків [ш], [ж], [ч]. Темп мовлення швидкий. Мовленнєве дихання переважно верхньогрудне: часте, поверхнєве, неглибоке (складається враження, що дитина під час розмови наче захлинається, їй не вистачає повітря). Фонематичний слух добре розвинений, дитина диференціює як далекі, так і близькі фонемі у словах. Оволодіває розповідною, питальною та окличною інтонацією. Мовлення недостатньо виразне – малоемоційне, нечітка дикція, занадто голосне або, навпаки, тихе, швидкий чи уповільнений темп. Переважають номінативна та експресивна (виражальна) функції мовлення. Багато використовує невербальних засобів спілкування (покази, рухи, дії, міміка, жести). Мовлення в повсякденному спілкуванні здебільшого ситуативне (залежить від ситуації, що призводить до пропусків окремих членів речення). Форма спілкування – діалог. Дитина володіє навичками розмовного мовлення, підтримує розмову, висловлює бажання, прохання, думки простими поширеними та складними реченнями. Звертається із запитаннями до дорослих та дітей, відповідає на запитання. Оволодіває найбільш уживаними формами словесної ввічливості: вітається, прощається, просить вибачення.

У словнику налічується до 1800–2000 слів, переважають іменники (до 50 %), дієслова (до 30 %). Ще багато слів-універсалізмів (гарний – це красивий, добрий, чарівний, чемний тощо), наявні вка-

зівні займенники (ось, тут, цей). Характерна неточність у вживанні абстрактних, узагальнювальних, збірних, часових та просторових понять. Яскраво виражене словотворення (піджакет, маловець, лунник).

Дитина оволодіває основними граматичними формами (рід, число, відмінок), правильно вживає рід та число іменників, засвоює закінчення родового та знахідного відмінків, кличну форму. Легко створює нові слова за допомогою префіксів за-, з-, на-, суфіксів зменшення, ласкавості, збільшення та добирає однокореневі слова. Яскраво виражені форми словотворення за допомогою суфіксів (ігри в «нові слова»). З'являються складні слова: іменники зі з'єднувальною голосною (пароплав, паровоз) та прикметники (довговухий, довгоногий, жовтогарячий, світлосиній). Правильно вживає теперішній, минулий і майбутній час дієслів та наказову форму дієслова, ступені порівняння прикметників. Користується займенниками.

У мовленні буде прості поширені речення з прийменниками, сполучниками, однорідними членами речення, з прямою мовою; складносурядні та складнопідрядні речення зі сполучниками й сполучними словами (із 39 наявних сполучників та сполучних слів використовує 20). З'являються мовні самокорекції, граматичне мовне чуття (елементи само- та взаємоконтролю мовлення).

Оволодіває начатками монологічного мовлення: відповідає на запитання за змістом сюжетних картин, художніх текстів (оповідань, казок, віршів), діафільмів, театральних вистав. Складає за допомогою дорослих (підказування слів, речень) описові розповіді (із 3–4 речень) про іграшки, овочі, фрукти, дії товаришів, свої власні, а також сюжетні відповіді-розповіді (спільно з дорослим) за змістом сюжетних картин; переказує за допомогою запитань добре знайомі казки. Знає напам'ять забавлянки, утішки, вірші, загадки. Мовлення набуває перших ознак образності. Використовує образні вирази (із текстів казок, забавлянок), приказки, прислів'я, фразеологічні звороти, вигуки, звуконаслідувальні слова. [Богущ А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: «Ранок», 2013. С. 65–67.]

П'ятий рік життя

Діти п'яти років оволодівають правильною вимовою всіх звуків рідної мови, в тому числі, шиплячими і звуком [р], хоча ще спостерігається деяка нестійкість у вимові шиплячих та звука [р]. Тип мовленнєвого дихання – змішаний. Диференціюють близькі фонemi, добре розвинений фонематичний слух. Темп мовлення нормалізується, регулюють силу голосу відповідно до ситуації. Виділяють із тексту слова з потрібним звуком, у слові виділяють перший і останній звуки,

інтонаційно промовляють звук у слові, добирають слова з потрібним звуком; диференціюють поняття «звук», «слово». Словник дитини становить 2200–2500 слів. Діти п'яти років характеризуються надзвичайною мовленнєвою активністю, балакучістю, допитливістю, яка виступає у нескінченних запитаннях «Чому?» (за хвилину до 15–20 запитань). За це їх називають «чомучками». У словнику наявні всі частини мови (іменники, прикметники, дієслова, дієприкметники, дієприслівники, прислівники, числівники, займенники, частки, вигуки). Протягом п'ятого року виявляється «розквіт» словотворення, дитина створює нові слова від усіх частин мови (вагонята, кушата, левіки, духла, чийна, повзук, намолочився), на кінець року воно поступово згасає.

В активному словнику є узагальнювальні слова, абстрактні поняття (радість, чемність, хоробрість), дитина правильно використовує багатозначні слова. Легко добирає синоніми, антоніми, класифікує предмети за ознаками, властивостями. Недостатньо розуміє переносне значення слів. У мовленні користується образними виразами (кіт-воркіт, маки-маківочки). Знає прислів'я, загадки, скоромовки, приказки, використовує фразеологічні звороти відповідно до ситуації, звуконаслідувальні слова. Вживає форми словесної ввічливості, мовленнєвого етикету в ситуаціях вітання, прощання, знайомства, подяки, вибачення, прохання без нагадування виховательки.

Завершується засвоєння граматичних форм, відмінкових закінчень, хоч у мовленні ще спостерігаються граматичні помилки, особливо при чергуванні приголосних. Діти легко утворюють нові граматичні форми за допомогою суфіксів, префіксів, від інших частин мови; виявляють ініціативу щодо мовних ігор з дорослим («Нові слова»). Легко утворюють форми однини і множини (але припускають помилки в іменниках спільного роду). Засвоюють рід іменників, кличну форму у зверненні як до дітей, так і до дорослих, наказовий спосіб дієслів. Будують речення різного типу: прості, складносурядні та складнопідрядні зі сполучниками, сполучними словами, прямою мовою. Самостійно вступають у розмову з іншими дітьми, дорослими, підтримують діалог у межах ситуації, ведуть організований (стимульований) діалог на запропоновану тему, груповий діалог (бесіду). Відповідають реченнями на запитання за змістом картини, художнього тексту.

Вміють складати розповіді за зразком виховательки: описові, сюжетні, із власного досвіду. Переказують знайомі оповідання і казки. Знають напам'ять вірші, забавлянки, пісні. *[Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: «Ранок», 2013. С. 75–76.]*

Шостий рік життя

За умов правильного мовленнєвого розвитку та відсутності органічних недоліків органів мовленнєвого апарату звукова культура мовлення дитини шести років досягає досить високого рівня розвитку. Дитина абсолютно правильно і чітко вимовляє всі звуки рідної мови ізольовано, у звукосполученнях, словах та фразах відповідно до норм літературної вимови. У неї добре розвинений фонематичний слух, вона диференціює близькі і схожі фонemi у словах, легко помічає і виправляє допущені помилки звуковимови, порушення наголосу, діалектизми та обмовки. Відповідно до ситуації регулює силу голосу (голосно, тихо, помірно, пошепки) та темп мовлення (швидко, помірно, повільно). У дитини змішаний (діафрагмально-нижньореберний) тип мовленнєвого дихання, плечі опущені, вона дотримується пауз, логічних наголосів, інтонаційних засобів виразності. Доречно користується питальною, розповідною та окличною інтонацією. Обмежено використовує паралінгвістичні засоби виразності (рухи, жести, покази).

Завершується процес фонематичного розвитку дитини, формуються досить тонкі диференційовані звукові образи слів і окремих звуків. З'являється усвідомлення звукового складу рідної мови.

Розвиток усвідомлення звукового боку рідної мови є центральним якісним новоутворенням психічного розвитку дитини в дошкільному віці. Діти оволодівають прийомами звукового та складового аналізу слів як за схемою звукового аналізу, так і без неї. Розрізняють і виділяють голосні, приголосні звуки, тверді й м'які приголосні; визначають кількість слів у реченні, складів та звуків у слові, наголошений склад. Дитина повністю готова до навчання грамоти (читання і письма).

Орієнтування дитини у звуковій системі рідної мови становить міцну основу для засвоєння граматичної будови мови, дозволяє дитині орієнтуватись у складних співвідношеннях граматичних форм, за якими стоять відношення одних звукових форм до інших.

До шести років завершується засвоєння дитиною морфологічної системи української мови: дитина засвоює всі граматичні категорії: рід, число, відмінкові закінчення, типи відмін і дієвідмін. Відбувається розмежування окремих граматичних форм за відмінами, дієвідмінами, особами, які раніше дитина змішувала і припускала помилки; засвоюються всі поодинокі граматичні форми.

Дитина засвоює синтаксичну структуру рідної мови. У мовленні дитини наявні всі типи речень – як простих, так і складних, трапля-

ються всі види сполучників і сполучних слів. На прохання дорослого вона вміє скласти потрібне речення (наказове, розповідне, окличне, з однорідними членами, із прямою мовою, зі вставними словами). В одному реченні може налічуватися до 18 слів.

Дитина надзвичайно легко створює нові слова (всі частини мови) за допомогою суфіксів, префіксів, двох слів, споріднені однокореневі слова тощо, виявляє ініціативу в словотворчих іграх. Рівень оволодіння рідною мовою, якого дитина досягає до шкільного віку, є досить високим. Вона оволодіває на цей час усією складною системою граматики, навіть найтоншими закономірностями морфологічного й синтаксичного ладу, поодинокими граматичними формами так, що мова, яку дитина засвоює, дійсно стає для неї рідною, тобто знаряддям мислення і спілкування.

Словник дитини (до 6 р.) збагачується до 4500 слів, у ньому наявні всі частини мови. Дитина оперує узагальнювальними словами різного порядку, абстрактними поняттями, словами іншомовного походження, складними словами (різної структури), стійкими загальновживаними словосполученнями. Розуміє і розрізняє близькі за значенням слова та переносне значення слова, розуміє і добирає синоніми, антоніми, омоніми, епітети, метафори, багатозначні слова тощо.

Мовлення дітей набуває образності. Дитина доречно вживає образні вирази, фразеологічні звороти, знає прислів'я, приказки, утішки, загадки, скоромовки. Володіє формулами мовленнєвого етикету відповідно до ситуацій (привітання, прощання, знайомство, вибачення, подяка, прохання, зустріч, комплімент), формами звертання до дорослих і дітей.

За кількісною та якісною характеристикою словник дитини досягає такого рівня, що вона може вільно спілкуватися з дорослими і дітьми, підтримувати розмову на будь-яку тему в межах свого розуміння. Вона доречно й точно добирає синонімічні відтінки слів, слова, в яких відбитий диференційований підхід до позначення предмета (зимовий, весняний, осінній одяг; повітряний, водний транспорт), професійної належності. Повністю зникає словотворення.

Наприкінці дошкільного віку в дітей формується нова інтелектуальна функція мовлення, яка планує і регулює практичні дії дитини. Результати мовленнєвого розвитку дитини в дошкільні роки дають їй можливість легко засвоювати програму навчання у школі. Різні аспекти мовлення дитини вдосконалюються упродовж її шкільного навчання.

Форми організації розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови в закладах дошкільної освіти

Реалізація мовленнєвих завдань, визначених у Базовому компоненті дошкільної освіти та варіативних комплексних і парціальних програмах, відбу-

вається в різних формах організації освітньо-мовленнєвої діяльності дітей раннього і дошкільного віку.

Форма – це спосіб організації освітньо-мовленнєвої діяльності, існування і передання її змісту, це його внутрішня змістова структура, будова, тип, вид, зовнішній вигляд.

В організації освітньо-мовленнєвої роботи з дітьми дошкільного віку в закладі дошкільної освіти послугуються такими формами: гра (дидактична, навчальна), гра-заняття, заняття, освітнє мовленнєве спілкування вихователки з дітьми впродовж дня поза усталеним режимом.

Гра дидактична (навчальна, освітньо-мовленнєвої спрямованості) – це цілеспрямована організація дітей для розв’язання мовленнєвих завдань в ігровій формі, за ігровими правилами для закріплення, уточнення, активізації мовленнєвих знань, умінь і навичок, набутих дітьми раніше в різних формах освітньо-мовленнєвої діяльності.

Гра-заняття – спеціально організована освітньо-мовленнєва діяльність дітей, спрямована на розвиток нових для дитини мовленнєвих умінь і навичок та закріплення раніше набутих здебільшого в ігровій формі. Ігри-заняття переважно є формою розвитку мовлення дітей раннього і молодшого дошкільного віку.

Провідною формою навчання в закладах дошкільної освіти є заняття – це форма організації освітньо-мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку, яка здійснюється в певному місці, з певною групою (постійною) дітей (або з однією дитиною), за певною програмою, в обмежений за тривалістю час, визначений режимом, у межах якого вихователка здійснює освітньо-мовленнєву діяльність дітей з урахуванням їхніх вікових та індивідуальних особливостей. Заняття з розвитку мовлення і мовленнєвого спілкування є обов’язковою провідною формою розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови. Ознаками мовленнєвого заняття в закладі дошкільної освіти є:

- мовленнєва спрямованість заняття, яка передбачає виконання завдань з освітньої лінії «Мовлення дитини», які визначено в Базовому компоненті дошкільної освіти та варіативних комплексних і тематичних (парціальних) програмах;

- наявність наочно-дидактичного матеріалу з навчання дітей рідної мови, які стимулюють мовленнєву активність дітей;
- освітньо-мовленнєва діяльність дітей здійснюється у визначений для занять час;
- в організації освітньо-мовленнєвої роботи з дітьми керівна роль належить вихователі (визначення теми, виду мовленнєвого спілкування, добір наочності, активізації дітей тощо);
- у процесі організованої освітньо-мовленнєвої діяльності вихователька оцінює результати освітньо-мовленнєвої діяльності, стимулює самостійні мовленнєві дії дітей, спрямовані на закріплення набутих мовленнєвих знань, умінь і навичок.

Види мовленнєвих занять за класичною класифікацією

Види мовленнєвих занять за метою:

– на повідомлення нових знань, у процесі яких діти здобувають нові знання, відомості про предметне і соціальне довкілля як теоретичне підґрунтя для розвитку мовлення (екскурсії, екскурсії-огляди, спостереження, читання художніх творів, використання усної народної творчості, розглядання і бесіди за серіями дидактичних картин тощо);

– на узагальнення, систематизацію і закріплення нових знань (узагальнювальні бесіди, самостійні розповіді дітей, мовленнєві ігри і ситуації, дидактичні мовленнєво-спрямовані ігри тощо);

– заняття розважального, змагально-ігрового характеру (ігри-драматизації за змістом художніх творів, інсценування казок, показ із мовленнєвим супроводом різних видів театру);

– контрольно-перевірочні та діагностувальні мовленнєві заняття, які проводять у кінці кварталу, року, по завершенні певної теми;

– підсумкові заняття з одного конкретного розділу (виховання звукової культури мовлення, зв'язного мовлення тощо).

Види мовленнєвих занять за організацією дітей на занятті (за кількістю присутніх дітей на занятті):

– заняття з усією групою дітей (у дошкільній освіті усталився термін «фронтальні заняття»). Цей вид заняття з освітньо-мовленнєвої діяльності проводить вихователька тільки як підсумкове, на повторення й узагальнення мовленнєвих знань, умінь і навичок із використанням ігор та інших активних мовленнєво-спрямованих методів;

– заняття з підгрупою дітей, на яких присутні не більше 15 дітей одного віку. Цей вид заняття з навчання дітей рідної мови є провідним у роботі з дітьми молодшого і середнього дошкільного віку;

– індивідуально-групові заняття, на яких присутні від 4 до 8 дітей. Цей вид мовленнєвого заняття є панівним у роботі з дітьми другого і третього років життя;

– індивідуальні заняття, на яких присутні від 1 до 4 дітей обов'язково одного рівня мовленнєвого розвитку. Цей вид заняття проводиться в усіх вікових групах з дітьми, які мають певні затримки мовленнєвого розвитку чи специфічні (спільні) мовленнєві помилки.

Види мовленнєвих занять за змістом.

За змістом реалізації мовленнєвих завдань заняття поділяються на такі види:

– предметно-мовленнєві, на яких реалізуються тільки мовленнєві завдання з одного мовленнєвого розділу (звукової культури мовлення, словникової роботи, граматичної правильності мовлення, зв'язного мовлення, художньої літератури чи ознайомлення дітей з довкіллям, навчання елементів грамоти);

– комбіновані мовленнєві заняття, на яких реалізуються мовленнєві завдання із 2–3 інших мовленнєвих розділів (наприклад: художня література і розвиток зв'язного мовлення (переказ оповідань, казок), ознайомлення з довкіллям і розвиток діалогічного (бесіда за змістом картин) чи монологічного мовлення (складання розповідей із власного досвіду, за результатами спостережень, екскурсії-огляди тощо);

– комплексні мовленнєві заняття, на яких реалізуються не менше трьох мовленнєвих завдань із різних мовленнєвих розділів (наприклад: збагачення словника дітей, виховання звукової культури мовлення та розвиток зв'язного мовлення; чи розвиток діалогічного мовлення, формування граматичної правильності мовлення та мовленнєвого етикету);

– інтегровані мовленнєві заняття, на яких реалізуються насамперед нові мовленнєві завдання (з будь-якого мовленнєвого розділу) та закріплюють відповідними методами і прийомами з інших немовленнєвих розділів (образотворчої діяльності, формування елементарних математичних уявлень, ознайомлення з рідною природою, фізичної культури чи музичного виховання);

– тематичне мовленнєве заняття, яке присвячене одній темі (наприклад, «Професії твоїх батьків», «Весна», «Наш дошкільний заклад» та ін.), у ході якого використовується матеріал з різних роз-

ділів програми, натомість перевага надається реалізації мовленнєвих завдань, зокрема збагачення, уточнення й активізація словника, розвиток діалогічного і монологічного мовлення. Такий вид заняття проводять здебільшого на повторення, узагальнення раніше набутих дитиною знань, умінь і навичок.

Вимоги до організації і проведення мовленнєвих занять:

- пріоритетна мовленнєва спрямованість усіх видів мовленнєвих занять;

- максимальна мовленнєва активність дітей на мовленнєвих заняттях; ефективність мовленнєвого заняття відповідає формулі «чим більша мовленнєва активність дітей на занятті, тим вища його ефективність»;

- навчання дітей розповідей здійснюється тільки на добре знайомому дітям матеріалі (переказ знайомих художніх творів, складання сюжетних розповідей за знайомими дітям картинами);

- домінувальна роль ігрових методів і прийомів навчання рідної мови;

- на мовленнєвих заняттях не рекомендується відволікати увагу дітей технічними (інформаційними) засобами;

- взаємозв'язок мовленнєвих занять із заняттями з інших розділів програми (не мовленнєвих);

- емоційна насиченість заняття та його виховна спрямованість;

- поєднання колективних форм роботи з індивідуальними;

- поєднання загальноосвітніх форм розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови з інклюзивними (в інклюзивних групах).

Тривалість мовленнєвих занять за віковими групами: другий рік життя – 7–10 хв.; третій рік життя – 10–12 хв; четвертий рік життя – 12–15 хв; п'ятий рік життя – 15–20 хв; шостий рік життя – 20–35 хв.

Орієнтовна кількість занять на тиждень (місяць):

- розвиток мовлення і навчання дітей рідної мови (предметне) – одне заняття на тиждень;

- комбіноване: ознайомлення з довкіллям і розвиток мовлення – одне заняття на тиждень;

- комбіноване: художньо-мовленнєва діяльність і розвиток мовлення – одне заняття на тиждень;

- інтегроване заняття – один-два рази на місяць.

Усі мовленнєво-спрямовані заняття плануються в першій половині дня першими за послідовністю проведення з-поміж занять з інших розділів. Наводимо приклади окремих занять.

Комплексне заняття для дітей старшої групи **Родина**

Мета заняття: збагачення словникового запасу з теми «Родина». Добір синонімів, прикметників, дієслів, активізація їх вживання; чітка вимова звуків. Розвиток дрібних м'язів рук.

Словник: родина, сім'я, дідусь, бабуся, бабуся, мама, мати, ненька, тато, батько, діти, онук, онука, мамині, татові, мудрий, щедрий, турботливий, піклуватися, майструвати, працювати.

Ситуація для мовленнєвого спілкування: нам добре разом.

Хід заняття. Загадка: *Яке слово складається із семи однакових літер? (Сім'я). Яким ще словом можна назвати рідних людей? (Родина).*

У світі слів: Дидактична гра «Чия родина найбільша?». Діти називають своїх родичів. Перемагає той, хто перерахує найбільше рідні, не повторюючись.

– Послухайте слова вірша. Якими словами дитина звертається до матусі?

Найдорозжче в світі слово «мама»

Так звучить у рідній мові:

Мати, матінка, матуся,

Мама, мамочка, мамуся! –

Називаю тебе я,

Рідна ненечко моя!

У світі звуків.

– Складіть чистомовку, називаючи членів родини:

Ти-ти-ти – рідна ...

Ся-ся-ся – кохана ...

Ко-ко-ко – вимогливий ...

Усь-усь-усь – сивий ...

Ик-ик-ик – молодший ...

Ра-ра-ра – старша ...

Дитяча грамати́ка.

Мати (яка?) – ... .

Тато (який?) – ... .

Бабуся (яка?) – ... .

Дідусь (який?) – ... .

Що вміють твої рідні: матуся (що робить?) ...; тато (що робить?) ...; сестра (що робить?) ...; брат (що робить?) ... .

Цікаві оповідачі

Вихователька у дитячому садку запитала:

– За що ви любите свою маму?

– У Петрика мама – будівельник. Він хотів сказати: «За те, що мама будинки споруджує», але промовчав. Хіба не любив би він її, якби вона була б ткалею, продавцем або лікарем?

Зіна хотіла сказати: «За те, що мама смачні страви готує», і теж промовчала. Мама колись поїхала у відрядження, смачну їжу готував тато, але дівчинка і тоді не розлюбила маму.

Тієї миті із стільника підвелася Галя.

– Коли мені боляче, мама мене пожаліє, і мені вже не боляче. Я люблю маму за це!

– І я за це ! – закричав Петрик.

– І я ... – сказала Зіна.

Виявилося, що всі діти люблять своїх мам за це.

– За що ви любите своїх матусь?

Сюжетно-рольова гра «Нам добре разом».

Підготовка руки дитини до письма: Виконання графічних вправ у зошиті «Готуємося писати»: з'єднати крапки суцільною лінією, імітувати й самостійно написати ручкою графічні елементи. [Латишина І.М., Литовченко В.М. Дошколярлик. Київ: «Калита» С. 17–18.]

Тематичне заняття

Посуд

Мета: збагатити словник словами, що означають назву посуду, його властивості, якості, уточнити вживання узагальнювального слова «посуд», увести нові поняття – столовий, кухонний, чайний посуд; розвивати уважність, спостережливість.

Матеріал: набір посуду: кухонний (каструля, сковорода), столовий (глибока й мілка тарілки, ложка, виделка, ніж, хлібниця, сільничка), чайний (чашка, блюдце, чайна ложка, цукорниця, чайник), лялька, ведмедик, зайчик, стіл, стільці.

Хід заняття. Вихователька звертає увагу на посуд і запитує, що розставлено на столі, на полицях, уточнює значення слова «посуд». Повідомляє, що сьогодні діти розглядатимуть посуд, учитимуться накривати на стіл, адже вони вже підросли, стали дорослішими і повинні чергувати, допомагати няні, мамі накривати на стіл. Запитання: Де готують їжу? У чому варять суп, борщ? (Пропонує знайти каstrулю, розповісти, з чого вона зроблена, якого кольору, якої форми.) У чому смажать котлети, м'ясо? Діти знаходять сковороду і розповідають про неї. Вихователька повідомляє, що каstrулі і сковороди належать до кухонного посуду, ним користуються на кухні. Звертає увагу дітей на столовий посуд і запитує, як цей посуд називається? Якщо діти не відповідають, пояснює сама. Викликає дітей, пропонує взяти якийсь посуд і сказати, як він називається, для чого використовується, із чого зроблений. Потім звертає увагу на чайний посуд і запитує, як називається посуд, який стоїть на цій полиці. Діти повинні назвати кожний предмет, розповісти про його якості, властивості, для чого використовується.

Дидактична гра «Що потрібно?». (Ведмедикові потрібно накрити на стіл до обіду). Діти називають, що слід поставити з посуду на стіл. Ляльку і зайчика частують чаєм, тому накривають стіл до чаю. Діти називають, який посуд потрібно використати, пригощають гостей. Гості дякують за чащування.

Інтегроване заняття

Зимові слова

Хід заняття. Вправа на залучення «Покажи сестричок вітру». Попередньо обговоривши відмінності між природними явищами, діти зображають під музику, як танцюють сніжинки під час снігопаду, як вони кружляють у заметілі, як висі і крутить завірюха.

Лексико-граматична вправа «Комплімент зимі» (на збагачення «зимової» лексики образними словами і висловами). Діти добирають компліменти для зими: чарівниця, казкарка, чаклунка, царівна, білосніжка, красуня, фея, королева, витівниця, бабуса-зима.

Бесіда «Зимові слова». Вихователька: Взимку ми часом говоримо, що надворі «завірюха», «хуртовина», «поземка». Це однакові явища чи різні? Що ви про них знаєте? А чи хотіли б знати, що насправді означають ці «зимові слова»? (Відповіді дітей).

– Вітер підхоплює сніжинки із землі й несе їх, як мітлою мете. Такий вітер зі снігом називають хуртовиною.

– А буває, що розгуляється хуга, хурделиця. Це коли вітер піднімає і кидає сніг у різні боки, крутить, мете по землі.

– А ось коли за кілька метрів нічого не видно навколо, навіть удень видається, що настали сутінки, – це завірюха.

– Буває й так, морозний сонячний день – вітер несе сніг низом, при самій землі. Це – поземка.

Завдання для команд (на формування здатності до символізації). Вихователька: Як можна символічно позначити танок сніжинок, заметіль, хуртовину? Нехай кожна команда запропонує свої варіанти. Діти придумують і малюють відповідні символи. Фізкультхвилинка «Я – сніжинка, ти – сніжинка».

Мовленнєва вправа «Звуки зими» (обговорення прислів'я). Вихователька називає прислів'я: «Сніг, завірюха – то зима біля вуха».

Запитання та завдання для дітей:

– Згадайтеся, чому так кажуть.

– Як ви вважаєте, чи можна назвати зиму беззвучною порою року?

– Які звуки ви чуєте в зимовій природі? (Зима поскрипує, віє, завиває, тріщить, співає, плаче, цвірінькає, стогне, віє...).

Вихователька: А як ви кажете, коли замерзли? (Бр-р-р-р). Вслухайтесь, адже це справжній «зимовий звук» – бр-р-р-р. Найчастіше ми чуємо і промовляємо його саме взимку. Повторімо його разом і покажімо, який він холодний.

Вправа «Завірюха» (на розвиток мовленнєвого дихання та голосу).

Стара, сива завірюха з крижаною ступою

Сніг жбурляє, підганяє, у віконце стукає...

Хуртовина віє: «З-з-з-з-з».

(Діти промовляють звук із посиленням голосу).

Застогнав ліс від хуртовини: «М-м-м-м».

(Промовляють тихо, тембр голосу високий).

Тяжко стогнуть дуби: «М-м-м-м».

(Голосно, тембр низький).

Стогнуть берези: «У-у-у-у».

(Тихо, тембр високий).

Шумлять ялини: «Ш-ш-ш-ш».

Нарешті завірюха стихає: «З-з-з-з».

(З пониженням голосу).

І ліс знову затих...

Лише безшумно мете поземка...

Конкурс хвальків (складання висловлювань про зиму). Вихователька: Раз ми проведемо незвичайний конкурс – конкурс хвальків. Але хвалити будемо не себе, а красуню-зиму. Діти складають речення про зиму, вихваляючи її. Вправи:

– «Якби я була зимою...».

– «Якби я був снігом...».

Художньо-продуктивна діяльність «Сніжинки-балеринки». Діти створюють композиції або гірлянди із використанням трафаретів. [Гавриш Н. *Інтегроване заняття: робота над помилками. Дошкільне виховання, 2018, № 7. С. 8–13.*]

Методи і прийоми розвитку мовлення та навчання дітей дошкільного віку рідної мови

Зміст розвитку мовлення і навчання дітей дошкільного віку рідної мови реалізується у процесі освітньо-мовленнєвої та комунікативної діяльності

відповідними методами і прийомами.

Метод навчання дітей дошкільного віку рідної мови – це спільна освітньо-мовленнєва та комунікативно-мовленнєва діяльність педагога і дітей, спрямована на реалізацію мовленнєвих завдань, які визначено в БКДО (державному стандарті) та варіативних програмах. Це цілеспрямований педагогічний вплив виховательки на засвоєння дітьми певних знань з рідної мови, формування у них мовленнєвих умінь і навичок та різних видів компетенцій.

За класичною класифікацією всі *методи навчання* поділяються на наочні (методи безпосереднього впливу на дитину), словесні (стрижневим у таких методах є слово, яке здійснює опосередкований через слово вплив на дитину), практичні методи, які передбачають занурення дітей в активну освітньо-мовленнєву та комунікативно-мовленнєву діяльність, *ігрові методи* (гра як метод навчання).

Всі означені методи використовуються в освітньо-мовленнєвій діяльності як на заняттях, так і в процесі вільного спілкування виховательки з дітьми. Водночас використання того чи того методу залежить від багатьох чинників, а саме: від змісту навчання за відповідним мовленнєвим розділом, від вікової категорії дітей, від виду заняття (його мовленнєвої спрямованості).

Схарактеризуємо насамперед методи навчання дітей рідної мови за кожним видом. До наочних методів належать: організовані спостереження в предметному й соціальному довкіллі, екскурсії-огляди (місцеві екскурсії), екскурсії за межі закладу дошкільної освіти (рідним

містом, селом, у соціальні установи), розглядання предметів побуту та бесіда про них, розглядання, бесіди та розповіді за предметними і сюжетними картинами, коректурними таблицями, плакатами, дидактичні ігри з наочним матеріалом, комп'ютерні програми, кінофільми.

Наочні методи спрямовані на набуття дитиною знань про предметне і соціальне довкілля на основі безпосереднього чуттєвого досвіду, який дозволяє дитині підійти до предмета, що розглядається, уважно його розглянути з усіх боків, доторкнутися, якщо це можливо, виконати з ним певну дію.

Вплив наочних методів на дитину відбувається за такою схемою: «наочний предмет (чи явище) – сприймання – чуттєвий досвід – слово – усвідомлення побаченого».

Наочні методи навчання дітей рідної мови використовуються здебільшого на заняттях з ознайомлення дітей із довкіллям і словникової роботи.

Наочні методи і види занять за організацією дітей на занятті

Назва методу	Вид заняття за організацією дітей
Спостереження	З підгрупою дітей (до 15 дітей)
Екскурсії за межі закладу дошкільної освіти	З підгрупою дітей (до 15 дітей)
Екскурсії-огляди	З підгрупою дітей (до 15 дітей)
Розглядання предметів і бесіда про них	З підгрупою дітей (до 15 дітей)
Розглядання репродукцій художніх картин і супроводжувальна бесіда	Індивідуальне, індивідуально-групове, з підгрупою дітей
Розглядання сюжетних дидактичних картин і бесіда за їх змістом	З підгрупою дітей чи з усією групою
Дидактичні ігри з картинками і предметами й іграшками	З підгрупою дітей чи з усією групою
Перегляд комп'ютерних програм	Індивідуальне (до 4 дітей), індивідуально-групове (до 8 дітей)
Робота з коректурними таблицями	Індивідуально-групове, групове.

У процесі використання наочних методів на заняттях з ознайомлення дітей із довкіллям словник дітей збагачується новими словами на основі чуттєвого досвіду, у процесі безпосереднього їх сприймання.

Словесні методи навчання дітей рідної мови – це методи, у процесі яких взаємодія виховательки і дітей в освітньо-мовленнєвій діяльності відбувається на словесній основі, за допомогою слова і зв'язного висловлювання. До словесних методів належать: розповідь виховательки,

розповіді дітей, бесіда, читання художніх творів, заучування віршів, етичні бесіди, інструкції, вікторини, заучування малих жанрів фольклору. Більшість із цих методів використовуються на заняттях із художньо-мовленнєвої діяльності та в процесі навчання дітей розповіді.

**Словесні методи та види комбінованих занять
із художньо-мовленнєвої діяльності**

<i>Вид словесних методів</i>	<i>Види занять із художньо-мовленнєвої діяльності</i>
Читання художніх творів пізнавальної спрямованості і відтворювальна бесіда за їх змістом	Заняття з усією групою
Читання художніх творів морально-етичної спрямованості, морально-етична та оцінювальна бесіди за їх змістом	Заняття з усією групою
Розповідання народних казок	Заняття з усією групою
Заучування віршів	Індивідуальне та індивідуально-групове заняття
Узагальнювальні бесіди про улюблених героїв художніх творів, письменників і поетів	Заняття з усією групою
Узагальнювальні бесіди про предметне і соціальне довкілля	Заняття з усією групою
Етичні бесіди	Заняття з усією групою

Усі мовленнєво-спрямовані заняття («заняття з розвитку мовлення дітей») проводять з підгрупами дітей, на яких присутні не більше 15 дітей.

Провідним словесним методом навчання дітей дошкільного віку рідної мови є розповідь виховательки. Мовлення виховательки є взірцем для наслідування дітьми. Розповідь виховательки і розповіді дітей є провідним методом навчання на заняттях з розвитку зв'язного монологічного мовлення, навчання дітей складання самостійних розповідей із власного досвіду, на тему, запропоновану педагогом, переказу знайомих художніх творів дітьми, творчих розповідей тощо.

Ігрові методи навчання (дидактична гра, словесна гра, мовна гра) можуть виступати як складником інших здебільшого наочних методів, так і в якості самостійних методів, які використовуються як самостійне мовленнєве заняття чи окремий вид мовленнєво-ігрової діяльності.

**Види ігрових методів навчання дітей рідної мови
та види занять**

Вид ігрового методу	Вид заняття за організацією дітей
Дидактична гра (мовна гра), автодидактична гра	Індивідуально-групове, з підгрупою дітей, з усією групою
Розігрування забавлянок, утішок, пісень	Індивідуально-групове, з підгрупою дітей
Ігри за сюжетами художніх текстів	Індивідуально-групове, з підгрупою дітей
Ігри-драматизації	Індивідуально-групове, з підгрупою дітей
Театралізовані ігри	Індивідуально-групове, з підгрупою дітей
Інсценування художніх творів	Заняття з підгрупою дітей
Ігри-стратегії	З підгрупою дітей, з усією групою

З-поміж *практичних методів* навчання дітей дошкільного віку рідної мови використовують *мовленнєві вправи* на збагачення словника дітей («Хто більше пригадає слів?», «Скажи навпаки», «Яке наступне слово?»), *модельовання* (схеми речень, схеми звукового складу слова, лото, доміно, розрізні картинки тощо). На одному занятті вихователька може застосовувати кілька різних методів.

Кожний метод обслуговується низкою прийомів, які є складниками методу. *Прийоми*, як і методи, поділяються на *наочні, словесні, практичні й ігрові*. В освітньо-мовленнєвій діяльності дітей дошкільного віку провідними є *словесні прийоми навчання*: мовленнєвий зразок, пояснення, інструкція, запитання, уточнення, активізація мовлення дітей, план розповіді, виправлення мовленнєвих помилок, вказівка, нагадування, словесні доручення, оцінювання (педагогічна оцінка та оцінювання мовлення дітьми (самооцінка, взаємооцінка, самоконтроль та взаємоконтроль).

Мовленнєвий зразок (взірець) – здебільшого це зразок мовленнєвих дій виховательки (зразок правильної вимови слова, звука, наголосу), зразок майбутньої розповіді, яку надалі будуть складати діти самостійно, зразок різних висловлювань (різних видів речень, образних виразів, експресивної лексики тощо), спеціально заздалегідь підготовлена мовленнєва діяльність виховательки за нормативними правилами вимови.

У процесі навчання дітей рідної мови використовують і літературні зразки, наприклад, переказ художніх текстів і казок, складання розповідей із власного досвіду за змістом знайомих художніх творів

(К.Д.Ушинський «Чотири бажання», В.О.Сухомлинський «Ласкавий вітер і вітряга», «Що посієш, те й пожнеш» та ін.), виховання звукової культури мовлення (Е.Саталкіна «Мурмурянська мова», Є.Чарушин «Як хлопчик Женя навчився вимовляти звук [р]» та ін.).

Є два види розповіді виховательки: розповідь-зразок виховательки і пізнавальна розповідь (розповідання казок, розповіді про різні життєві історії дітей та інших людей, розповіді за змістом дидактичних і репродукцій художніх картин), метою яких є збагачення знань дітей про природне і соціальне довкілля. Така розповідь не вимагає наслідування її змісту дітьми, вона не є мовленнєвим зразком.

Розповідь виховательки – мовленнєвий зразок – це короткий, зв'язний, жвавий емоційний опис (чи повідомлення) будь-якого явища (предмета чи події), доступний для наслідування дітьми як за змістом, так і за формою. Розповідь – мовленнєвий зразок використовується на організованих мовленнєвих заняттях.

Вихователям треба пам'ятати вимоги, які ставляться до мовленнєвого зразка:

- розповідь-зразок мовлення повинна бути зрозумілою для дітей певного вікового періоду;
- відповідати орфоепічним і літературним нормам рідної мови;
- бути емоційною, жвавою (не «сухою» книжною), водночас не налаштованою на «дитяче мовлення»;
- не вживати у змісті зразка розповідей довгих і складних складносуриядних та складнопідрядних речень;
- бути позбавленою артистичності, зайвих жестів і міміки;
- зразок розповіді повинен мати чітку композицію: зав'язку (початок), послідовне розгортання подій, кульмінацію та розв'язку, закінчення.

Мовленнєвий зразок розповіді виховательки використовується в роботі з дітьми всіх вікових груп на таких заняттях: розповіді дітей за змістом сюжетних дидактичних картин (сучасні серії сюжетних дидактичних картин); описи предметних картинок, предметів, іграшок, овочів, фруктів тощо; складання дітьми розповідей із власного досвіду, продовження розповіді виховательки; складання дітьми сюжетних розповідей за іграшками, за ігровою сюжетною ситуацією, на групу слів.

Розповіді виховательки

Початок розповіді виховательки, яку повинні завершити діти:

– «Іванко з мамою відпочивали в селі у бабусі. У літній сонячний і теплий день Іванко з мамою пішли в ліс збирати суніці. У лісі цього літа ягід було мало, літо було сухе. Іванко хотів назбирати багато суніць і ходив лісом, шукаючи ягоди. Раптом мама почула голосний крик Іванка.» Подумай-

те, діти, і розкажіть, що могло трапитись з Іванком і чим завершилася їхня подорож лісом.

Зразок-розповідь виховательки про айстри:

– У мене на клумбі ростуть айстри. Квіточки в них круглі, немов сонечко. В айстри багато пелюсток, тому вона пишна, повна. Айстри цвітуть білими, жовтими, рожевими, бордовими, фіолетовими квітками. Стебло в айстри міцне, хоч і тоненьке. Листочки у квіточки зелені, невеличкі, з гострими кінчиками.

План розповіді, який пропонує вихователька дітям, використовуватися на заняттях із навчання дітей старшого дошкільного віку складання розповідей із власного досвіду, описових та творчих розповідей, а також у процесі переказу художніх творів.

Запитання – словесне звертання педагога до дітей у процесі мовленнєвого заняття, яке вимагає конкретної відповіді дитини з урахуванням її віку і набутих знань.

У закладі дошкільної освіти застосовують такі *види запитань*: *репродуктивно-констатувальні*, які вимагають простого відтворення, констатації фактів («Де?» «Коли?» «Як?» «Що?» «Куди?»); *причиново-пошукові*, які вимагають пояснити причини тих чи тих фактів, схарактеризувати їх, узагальнити і дати правильну відповідь («Чому?» «Для чого?» «Коли?» «Навіщо?» «Чим схожі і чим відмінні?»). Це основна група запитань. Крім цих запитань, вихователька використовує *додаткові запитання*: *допоміжні* («А ще що ти бачив?») та *підказувальні* («Ти бачив пам'ятник на площі?»). Запитання потрібно формулювати чітко, зрозуміло, орієнтуючись на опорне (стрижневе) слово («Чому лелеки відлітають в інші країни?», «Що їсть їжак?»).

У разі потреби на заняттях з навчання дітей рідної мови використовують такі прийоми, як пояснення, уточнення відповідей дітей, інструкція (як діяти під час складання розповідей за ігровою сюжетною ситуацією тощо), вказівка, нагадування.

Такий прийом, як виправлення помилок у мовленні дітей під час занять, слід застосовувати досить обережно. Не можна втручатись у відповіді дитини, натомість можна промовити правильну форму слова, щоб почули інші діти, а потім після заняття провести індивідуальну роботу із виправлення мовленнєвих помилок.

Оцінювання та педагогічна оцінка – словесні прийоми, які застосовуються як у процесі заняття, так і у вільному спілкуванні педагога з дітьми.

Оцінювання – це словесне вираження засвоєння дітьми дошкільного віку мовних знань, мовленнєвих умінь і навичок відповідно до державних стандартів та вимог варіативних програм.

Педагогічна оцінка – це адекватне, об’єктивне, позитивне або негативне судження педагога про процес чи результат мовленнєвої, чи освітньо-мовленнєвої діяльності. Під впливом педагогічної оцінки у дітей дошкільного віку формуються перші самостійні оцінні судження, які є основою самооцінки і взаємооцінки освітньо-мовленнєвої діяльності дітей.

Водночас треба пам’ятати, що позитивний вплив педагогічної оцінки на формування адекватної само- і взаємооцінки дітей можливий за умови, якщо вихователька здійснює такі дії:

- постійно фіксує увагу дітей на процесі і результатах мовленнєвої діяльності дітей (позитивні й помилкові);
- формує в дитячій свідомості мовно-мовленнєві критерії оцінювання мовлення дітей;
- підкреслює (акцентує) у змісті своєї оцінки досягнення дитини в засвоєнні рідної мови, її мовленнєве зростання;
- постійно стимулює дітей до оцінювання результатів мовленнєвої діяльності як інших дітей (взаємооцінки), так і своєї власної (самооцінки).

З-поміж *наочних прийомів* в освітньо-мовленнєвій діяльності з дітьми застосовуються: показ картинок, іграшок, предметів, різних видів театру (настільний, ляльковий, фланелеграф, кінофільмів, комп’ютерні програми). Показ обов’язково супроводжується словесними прийомами (пояснення, вказівка, запитання, розповідь виховательки).

Серед *практичних прийомів* вихователі послуговуються такими, як артикуляція звуків, повторення, імітація, вправлення у правильній вимові, спільне промовляння слів, фраз, звуків виховательки з дитиною (чи хором промовляння для закріплення).

В освітньо-мовленнєвій діяльності з дітьми дошкільного віку дієвими є *ігрові прийоми*, такі як: ігрові мовленнєві дії, мовленнєві ігрові ситуації, звуконаслідування, розігрування ігрових сюжетів, жартівливих висловлювань тощо.

До ігрових методів і прийомів активізації мовлення дітей належать такі, як психогімнастика і фізкультхвилинки, які є складниками мовленнєвих занять і використовуються на початку та в процесі заняття. Ігрові вправи із психогімнастики та фізкультхвилинки знімають розумову (інтелектуальну) втому, стимулюють мовленнєво-рухову активність. Наприклад, ігрові вправи із психолінгвістики: «Ввічливі слова». Діти стають у коло, кидаючи один одному м’яч, називають ввічливе слово. Це можуть бути слова вітання, подяки, вибачення, компліменти тощо (або тварини, квіти, посуд тощо). «Відгадай професію». Діти стають у коло. Вихователька рухами (позою, мімікою) показує якусь роботу (будівельника, вчителя, перукаря), діти повторюють за вихователь-

кою і відгадують. Надалі діти (по черзі) загадують рухами професію дорослих. *«Раз, два, три – професію покажи»*. Діти рухами імітують професію, яку називає вихователька. *«Папірець»*. Вихователька піднімає над столом папірець і опускає його. Папірець падає, діти спостерігають. Педагог пропонує уявити, що руки дітей – папірці і просить на слово «вдих» – піднімати руки, на «видих» – опускати. У процесі вдиху і видиху можна промовляти звуки (свистячі, шиплячі). Це можуть бути вправи *«Покажи емоцію»*, *«Привітання»*, *«Сніжинки»*, *«Пір'їнка»*, фізкультхвилинки. Наприклад, фізкультхвилинка (молодша група):

Конячка – іго-іго,

Кізонька – ме-ме-ме,

Корівка – му-му-му,

Баранець – бе-бе,

Курочка – ко-ко-ко,

Песик – гав-гав-гав,

Поросятко – хрю-хрю-хрю,

А півник на подвір'ї – ку-ку-рі-ку.

Інтерактивні методи навчання

На сучасному етапі в закладах вищої освіти, загальноосвітніх закладах і в закладах дошкільної освіти набули широкого впровадження інтерактивні методи і технології навчання. Термін «інтерактивний» іншомовного походження, він означає «взаємно діяти», тобто здатність до взаємодії, діалогу, полілогу.

Інтерактивні методи навчання дітей дошкільного віку – це способи організації активної освітньо-мовленнєвої і комунікативної взаємодії виховательки і дітей у процесі заняття для досягнення певних результатів (розумових, мовленнєвих тощо). Це активні методи, які стимулюють не тільки пізнавальну (інтелектуальну) активність, а й мовленнєву активність і самостійність кожної дитини, яка бере участь в інтерактивній діяльності. Дитина виступає суб'єктом навчання, виконує різноманітні творчі завдання, вступає в діалог із вихователькою, в полілог і дискусію з іншими дітьми, відстоює свою думку. Водночас це співнавчання дитини і виховательки, яке відбувається в їхній активній взаємодії; і діти, і вихователька є одночасно суб'єктами навчання. Вихователька виступає в ролі організатора, координатора такої взаємодії, стимулює діяльність дітей.

Методи інтерактивного навчання передбачають роботу в малих групах (груповий метод – від 2 до 6 дітей), а також колективний метод (робота малих груп поєднується з усією групою). При цьому успіх досягнення результату залежить від кожної окремої дитини, яка виконувала своє конкретне творче завдання. Такими активними методами освітньо-мовленнєвої діяльності є: *«Дебати»*, *«Мікрофон»*, *«Загальний проєкт»*, *«Нові ідеї»*, *«Ток-шоу»*, *«Вікторина»*, *«Моделювання*

проблемних ситуацій», «За і проти», «Що? Де? Коли?», «А що було б, якби?» та ін. Наприклад, «Нові ідеї» – це метод роботи, в ході якого кожна дитина виконує одне (своє) завдання: складають відому казку «по-новому» (хтось змінює початок, інший – героїв чи кінцівку, додають нових героїв тощо). Надалі діти колективно обговорюють різні варіанти і складають свою казку, нову казку, залишаючи тільки назву.

Метод «Удвох» – дітям пропонують утворити «пари» для виконання якогось завдання (наприклад, скласти свою казку, розповідь за картиною, творчу розповідь на обрану тему тощо). Діти по черзі доповідають (розповідають), інші діти аналізують, обговорюють.

До інтерактивних засобів навчання належить *інтерактивна дошка (SMART-дошка)* як складник програмно-технологічного освітнього комплексу «Інтер-SMART», сертифікованого МОН України, має спеціально створене для навчання програмне забезпечення. Інтерактивна дошка використовується на заняттях з розвитку мовлення, ознайомлення з довкіллям, художньої літератури. Інтерактивна дошка – додатковий робочий простір, який дає можливість усім дітям брати активну участь у роботі, вона дозволяє швидко і якісно створювати наочний матеріал, ілюструвати розповіді, проводити віртуальні екскурсії різними куточками світу, Україною, моделювати виконання різних завдань з розвитку мовлення і навчання елементів грамоти.

З дітьми можна використати *бізіборд – розвивальну дошку* (стенд, модуль) з надійно закріпленими на полотні різноманітними кнопками, вимикачами, клямками, гачками, карабінами, розетками, кранами тощо. Застосування різноманітних сюжетних бізібордів готує руку до письма, збагачує сенсорний досвід дітей, розвиває у них дрібну моторику пальців. До кожної дошки вихователька може створити серію проблемно-ігрових ситуацій, у процесі розв'язання яких діти вчаться міркувати, доводити свою думку у спілкуванні. Спочатку показують раціональний спосіб роботи з розвивальною дошкою, подають зразок дій з нею, а потім пропонують дитині виконати ці дії самостійно.

Інноваційні методи і технології навчання

Інноваційні методи і технології навчання дітей рідної мови спрямовані насамперед на творчий розвиток особистості, її креативності в розв'язанні поставлених мовленнєвих завдань. Підґрунтям інноваційних методів є розвиток у дітей творчого і критичного мислення, креативного мовлення.

До інноваційних методів і технологій навчання дітей рідної мови, розвитку креативного, творчого мовлення дітей належать такі: метод

проектів, метод розв'язання винахідницьких завдань (ТРВЗ), метод символів – схематичне відображення реальної дійсності, моделювання, мнемотехніка (мнемоніка) – мистецтво запам'ятовування за допомогою знаків, рисунків, малюнків, картинок, STREAM-освіта «Стежинки у Всесвіт» (мандрівка до країни слів), технологія «АФЛОТОТ» (соціально-економічна освіта дітей) та інші.

Метод проектів (проектування) – це сукупність освітньо-виховних прийомів, які дають можливість розв'язувати ту чи ту проблему в результаті самостійної творчої діяльності дітей (чи під керівництвом педагога) з обов'язковою презентацією кінцевого результату. Тему проекту обирає вихователька. Для розвитку креативного мовлення дітей доцільно обирати теми проектів мовленнєво-творчої спрямованості: «Слово до слова – складається мова», «Подорожуємо казкою» (або «У царині української казки»), «Реалізуємо в розповідях творчі задуми», «Вірші бувають різними» тощо.

Перспективний поетапний план (на місяць, квартал, рік тощо) розробляє вихователька. До складу такого плану входить низка тематичних інтегрованих занять. Наприклад, літературний проект «Казкарі та Казкарики» (автор Н.В.Гавриш) передбачає систему інтегрованих занять за такими темами: «Звідки приходить казка?», «Як народжується казка?», «Казки з усього світу», «Парад казок-знахідок» та ін.

Тематика інтегрованих занять до літературного проекту «Вірші бувають різними» (автор І.Р.Кіндрат): «Вірші для роздуму», «Вірші для душі», «Коли вірш – це казка?» «Вірші для творчості», «Вірші для гри», «Слухаю, уявляю, малюю» та ін. [Кіндрат І.Р. *Методична скарбничка вихователя. 2018, № 2.*]

У процесі роботи над проектом діти самостійно виготовляють інтелектуальні картки, фотоколажі, карти очікуваних досягнень, колективне сюжетоскладання тощо.

Метод символів (символічної синектики) – це схематично-образне позначення реальної дійсності, зокрема мовленнєвих текстів (віршів, малих жанрів фольклору тощо) знаково-символічними засобами. Дітей насамперед потрібно навчити малювати символи, позначати спочатку один предмет із тексту вірша, потім другий тощо. Наприклад, слово «м'яч» діти позначають кружечком, дерево – трикутником тощо. Вихователька пропонує схему символів за змістом вірша, читає вірш, показує символи і пропонує дітям прочитати вірш за символами.

Метод мнемотехніки – це система різних прийомів ігрової спрямованості, побудованих за зоровими асоціаціями, які дозволяють легко і швидко запам'ятати текст (різновид методу символів).

Засобами мнемотехніки можуть бути: мнемоквадрати, мнемодоріжки, мнемотаблиці.

З дітьми молодшого дошкільного віку застосовуються прості картки – мнемоквадрати. Це яскраві поодинокі зображення, які можуть позначити якесь слово, словосполучення, характеристику предмета чи спосіб дії. Наприклад, зайчик, машина, м'яч тощо (мал. 1).

Мал. 1. Мнемоквадрат «Зайчик»

Мнемодоріжка – це кілька малюнків, розташованих лінійно, з обраної теми. З кількох малюнків діти складають речення із 2–3 слів (мал. 2).

Мал. 2. Мнемодоріжка

Мнемотаблиця – описова розповідь про зайчика (мал. 3).

Назва тварини

Де живе

Колір шерсті

Розмір

Назва тварини

Вуха і хвіст (довгі чи короткі)

Як зимує?

Чим харчується?

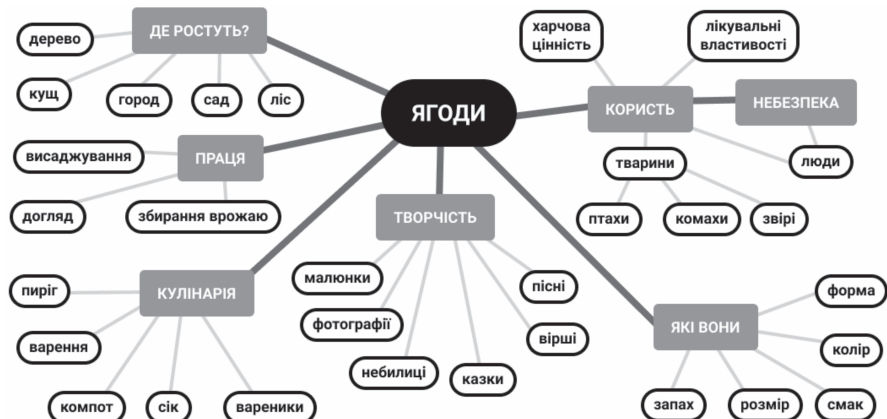

Добра чи зла?

Мал. 3. Мнемотаблиця «Зайчик»

У старшій групі можна використовувати з дітьми складання тематичних інтелектуальних карт. Наприклад: інтелектуальна карта «Ягоди» (мал. 4). [Шалда Наталія. Ягоди соковиті. Дарунки літа. Цикл інтегрованих занять. Дошкільне виховання. 2018. № 7. С. 25.]

Мал. 4. Інтелектуальна карта «Ягоди»

Інтелектуальні карти діти складають усією групою впродовж тривалого часу.

Метод моделювання передбачає наявність моделей, схем, символів, уявних чи умовних образів предметів і явищ, які відтворюють у символічній формі їхні основні типові характеристики. Це можуть бути моделі слів, речень для звукового аналізу слів та навчання елементів грамоти, складання казок, творчих розповідей. Модель є символом слова, а різне оформлення засвідчує їх особливості. Наприклад:

- слово-назва предмета;
- слово-назва дії предмета;
- слово-ознаки предметів;
- службові слова (слова-помічники).

Засоби розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови

навчання і виховання особистості.

Засоби розвитку мовлення і навчання дітей дошкільного віку рідної мови – це способи мовленнєвої взаємодії вихователки і дітей у предметному і соціальному довір'ї, які здійснюють позитивний

Засіб – це різні способи взаємодії особистості з предметами і явищами довкілля (предметного і соціального) та їх позитивний вплив на розвиток,

вплив на мовлення дітей, забезпечують реалізацію державних стандартів та варіативних програм з навчання дітей рідної мови.

Такими засобами є: мовлення виховательки та інших мовців, які оточують дитину (працівники ЗДО, батьки, інші діти), мовленнєве середовище, в якому перебуває дитина, художня література, дидактичні засоби навчання дітей рідної мови (іграшки, картини, альбоми, зошити тощо). До засобів навчання дітей рідної мови належать і такі, як ігри, праця, навчання, спілкування, рідна природа та природне і соціальне довкілля, свята, інформаційні засоби (комп'ютер, телевізор, телефон, мистецтво, кінофільми, театральні вистави, розваги тощо).

Провідними засобами розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей дошкільного віку є мовлення вихователів, мовленнєве середовище, художня література та дидактичні засоби навчання мовленнєвої спрямованості.

Мовлення виховательки та вимоги до нього

Мовлення виховательки дітей дошкільного віку є взірцем (зразком) для наслідування його дітьми. Для дітей дошкільного віку, які відвідують заклади дошкільної освіти, вихователька є авторитетом, вони довіряють їй більше, ніж батькам. Якщо мати намагається виправити якусь мовленнєву недоречність (чи помилку), дитина обурюється і відстоює її правильність: «Так сказала Зінаїда Петрівна». Тому основна вимога до мовлення виховательки – любити свою рідну мову і постійно її вдосконалювати, працювати із словниками щодо культури мовлення. За словами відомого українського мовознавця М.А.Жовтобрюха, мова найкраще слугує людині тоді, коли той, хто користується нею, найповніше володіє її скарбами. Задля цього треба постійно вивчати будову рідної мови, словник, норми вимови, треба виховувати любов до мови, рідного слова. [Богуш А.М., Гавриш Н.В. *Дошкільна лінгводидактика*. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2007. С. 175–176.]

«Щоб любити, треба знати, – писав В.О.Сухомлинський, звертаючись до педагогів у статті «Рідне слово», а щоб проникнути в таку тонку й неосяжну, величну й багатогранну річ, як мова, треба її любити». [Сухомлинський В.О. *Серце віддаю дітям: Рідне слово. Вибр. пед. тв. у 5-ти т.* Київ: Рад.шк., 1977. С. 201–216.] Оскільки мовлення виховательки є зразком для наслідування, вона немає права говорити недбало, невиразно, з помилками, порушуючи орфоепічні й граматичні норми мови.

Норми літературної мови – загальноприйняті правила користування мовою в різних сферах спілкування, це її орфоепічна, лексична, гра-

матична, синтаксична правильність, правила (формули) мовленнєвого етикету. Опанування літературних норм мови, а отже, і культури мови та культури мовлення, є довготривалим процесом, часом неусвідомленим, оскільки педагог здебільшого звертає увагу не на форму мовлення (як сказати), а на його зміст (що сказати). Практика засвідчує, що окремі мовленнєві огріхи не помічаються педагогом, стають звичними, автоматизованими мовленнєвими навичками, зокрема швидкий (чи занадто повільний) темп, нечіткість і неохайність вимови, занадто тихий чи, навпаки, крикливий тон, порушення наголосу, невиразність мовлення тощо.

На жаль, в українському мовленні вихователів нерідко трапляються мовленнєві огріхи й помилки, найпоширеніші з них такі:

- порушення орфоепічних норм вимовляння звуків за їх позначенням, хоча написання не завжди передає літературну вимову слова (*тітці – тітці, учишся – учисся, смієшся – смієсся*);

- порушення наголосу в словах (*чітання, завдання, бу́ла, не́сти замість читання, завда́ння, була́, нести́ тощо*);

- помилки у вимові голосних і приголосних звуків: [a] замість [o] (карова хадила), [i] замість [u] (зіма), [x], [xв] замість [ф] (*Хведір, хутбол*); пом'якшення шиплячого [ч] (*час, цястя*);

- вживання незрозумілих дітям слів: спеціальних термінів (*декоративне малювання, властивості предметів*), слів іншомовного походження;

- неточне вживання слів (*Що ти бажаєш сказати?, добротна казка, симпатична кімната, поставте руки на стіл*);

- вживання слів-паразитів (*значить, от*);

- синтаксичні та граматичні помилки (*Сьогодні у групі відсутні троє дітей по хворобі*);

- надмірна пестливість, швидкий темп і багатослів'я, надмірна лаконічність, грубість.

Обов'язком виховательки, яка працює з дітьми дошкільного віку, є оволодіння літературними нормами рідної мови, культурою мовлення.

Культура мовлення виховательки

Культура мовлення проявляється в таких його характеристиках: правильність, нормативність, адекватність, логічність, різноманітність, естетичність, чистота, доречність.

Правильність мовлення – відповідність усталеним у літературній мові законам, правилам та нормам. Нормативність – дотримання правил усного й писемного мовлення: лексичних (значення слів, семантичні відтінки слів, сполучуваність слів), граматичних (рід, число, відмінок), орфоепічних (правильна вимова).

Адекватність мовлення – це точність вираження думок, почуттів, ясність, зрозумілість мовлення, точне мовлення – якщо вжиті слова відповідають їх усталеним мовним значенням.

Логічність мовлення – це поєднання мислення, мови і мовлення, це ступінь поєднання слів у реченні за законами розумової (мисленневої) діяльності. Це відповідність смислових зв'язків і співвідношень одиниць мови в мовленні зв'язкам і співвідношенням предметів і явищ у реальній дійсності.

Різноманітність (багатство) мовлення – це вираження однієї і тієї самої думки, одного й того самого граматичного значення різними способами і засобами.

Естетичність мовлення – це естетична привабливість мовлення, вдале використання естетичних потенцій мови (тон, темп, звучність), наявність образних висловів, приказок, доречних фразеологічних зворотів, цитат; поєднання вербальних і невербальних (жести, міміка, рухи, поза) засобів спілкування.

Чистота мовлення – це відсутність у ньому нелітературних елементів: в орфоєпії – правильна літературно-нормативна вимова, відсутність інтерферентних явищ (акценту, змішувань); у словнику – відсутність діалектизмів, слів-паразитів тощо; в інтонації – відсутність брутальних, лайливих, лицемірних ноток, відповідність інтонації змістові та експресії висловлювання.

Доречність мовлення поєднує в собі точність, логічність, виразність, чистоту, відповідає ситуації спілкування, організовує мовлення відповідно до мети висловлювання.

Виразність мовлення – це комунікативна якість мовлення, у процесі якого мовець використовує мовні інтонаційні та немовні засоби виразності, експресивність, оригінальність і забарвленість мовлення, яка впливає на емоції і почуття слухачів.

Образність мовлення – це його художня зображеність, уживання в мовленні образних виразів у переносному значенні слова, епітетів, метафор, гіпербол.

Виразність мовлення впливає на процес навчання. Якщо вихователька розмовляє тихо, невиразно, дітям важко стежити за змістом мовлення, діти швидко відволікаються. Розрізняють фонетичні, лексичні і граматичні засоби виразності. Фонетична виразність мовлення забезпечується інтонацією, смисловим, емоційним забарвленням мовлення. До складу інтонації входять наголос, тембр, темп, ритм мови, паузи, сила голосу, які в мовленні кожного мовця виступають у взаємозв'язку. Є 50 способів сказати «так», 1500 способів сказати «ні» і тільки один спосіб написати (Б.Шоу).

Лексична виразність мовлення залежить від уміння виховательки дібрати потрібне слово для позначення конкретного предмета чи явища у відповідній ситуації. Наприклад, про прочитану дітям книжку можна сказати так: «хороша книжка», «цікава», «пригодницька», «захоплююча», «своєрідна за змістом», «сучасна» тощо. Лексична виразність передбачає вживання в мовленні всіх відтінків значення слова (говорити, мовити, доповідати, переповідати, розмовляти, доводити, радити, переконувати, виступати, домовлятися тощо) та переносного значення (золоті руки, золоте серце, золоте волосся). З лексичним значенням слова пов'язане багатство словникового запасу виховательки.

Багатство лексичного складу – обов'язкова вимога до мови виховательки закладів дошкільної освіти. Чим більше слів рідної мови є в словнику виховательки, тим багатшими будуть її мова і мовлення. Педагог висловлює своє емоційне ставлення до дітей, їхніх учинків, описує різні події, складає розповіді – для цього потрібно оперувати великою кількістю різноманітних слів. Вихователька повинна вміло використовувати синоніми («недобрий» – «злий», «лихий»; «прапор» – «знамено», «стяг»; «гарний» – «хороший», «красивий», «гожий», «вродливий», «добрячий», «чудовий», «чарівний»), антоніми («багатий» – «бідний», «хворий» – «здоровий», «радість» – «сум», «білий» – «чорний»); переносне значення слів («золота осінь», «сивий туман», «сизий голуб», «серце грає»); широко користуватися образними, народними виразами, яких так багато в українській мові («ясний місяць», «вітри буйні», «земля-матір», «діти-квіти», «вовчок-товчок», «лисичка-сестричка», «вовчику-братику», «мріяти-гадати» тощо), а також фразеологічними зворотами, прислів'ями, приказками; у мовленні виховательки повинні бути слова із суфіксами ласкавості, пестливості, зменшеності, збільшеності, згрубілості («камінець», «місток», «дитя», «сонечко», «віконечко», «тихесенький», «гарнесенький», «цілісінький», «дідуган», «хлопчище», «страшенний», «старезний», «товстелезний»). Вихователька повинна слідкувати за своєю мовою, уникати місцевих діалектів, говірок, запозичень з інших мов (російської, угорської, молдавської), слів іншомовного походження. Водночас у мовленні виховательки повинні бути прислів'я, приказки, порівняння, образні вирази зі знайомих дітям художніх творів, віршів, які треба доречно уживати. Наприклад, дитина поспішала, неправильно виклала склад слова і підняла руку, підстрибуючи, що вона перша виконала завдання. Вихователька підійшла до дитини, перевірила, погладила її по головці і

сказала: «Запам'ятай – поспішиш, дітей насмішиш»; або в роботі над проєктом вихователька підбадьорює дітей: «Гуртом і справа швидко робиться».

Отже, вихователька повинна повсякчас працювати над удосконаленням своєї мови, користуватись орфоепічними словниками, словниками наголосів тощо.

❗ Запам'ятайте!

У сучасній мовленнєвій практиці невинновдано поширюються слова «*вірно*», «*вірний*», які витісняють «*правильно*», «*правильний*». Кажуть: «*вірно відповів*», «*вірно пояснив*», «*вірно зауважив*», «*вірний засіб*». У разі, якщо йдеться про певну оцінку чого-небудь, українською мовою природно сказати «*правильно*», «*правильний*» («*правильно відповів*»), а «*вірно*», «*вірний*» – там, де мовиться про відданість, стійкість.

Слово «*крамниця*», «*крамничка*» замінюють словом «*магазин*». В українській мові слово «*магазин*» означає не будівлю для продажу, а велику комору під зерно. Заклад, у якому продають харчі або якісь інші припаси й речі залежно від розміру й асортименту краму, називають *крамницею*. Крамниці, де продають спеціальні вироби, також мають свої назви: *книгарня*, *цукерня*, *кав'ярня*. Якщо йдеться про дрібну крамницю, вживають зменшувальний іменник – *крамничка*.

Отже, вихователям, схвалюючи відповіді дітей, потрібно вживати слово «*правильно*». Дидактичні ігри доцільно називати так: «*Крамниця одягу*», «*Крамниця іграшок*», «*Книгарня*», «*Паляниця*», «*Цукерня*».

Пам'ятайте, що в українській мові наявний «*кличний відмінок власних іменників*» (Ірочко, Вікторе, Олю, Дмитрику, Олеже та ін.). Вихователька повинна використовувати у своєму мовленні кличну форму, звертаючись до дітей, і виправляти неправильне звернення у мовленні дітей.

Поширеною помилкою в мовленні вихователів є неправильне (недоречне) вживання слова «*наступний*», якщо йдеться про послідовний перелік дій чи явищ і предметів. Наприклад: «У груповій кімнаті є *наступні* іграшки: ляльки, м'ячі тощо». Правильно сказати: «*такі іграшки*», «*такі принципи, методи, прийоми*»; *натомість «наступний день, рік, наступне заняття»* тощо.

Мовленнєве середовище

Мовленнєве середовище – засіб розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови.

Дитина дошкільного віку постійно перебуває в оточенні інших людей, як-от: батьків, вихователів, педагогів, однолітків, під впливом яких у неї відбувається не тільки процес соціалізації, а й розвиток усіх її психічних процесів, зокрема і розвиток мовлення. Через це виникає потреба вести мову й про мовленнєво-педагогічний супровід розвитку мовлення дітей, оскільки дитина перебуває у середовищах з різним мовленнєвим потенціалом і навантаженням.

Освітнє розвивальне середовище – це комплексна система мовно/мовленнєвих впливів (мовлення вихователів, помічниці виховательки, дітей, батьків) та умов формування особистості дитини, яка перебуває у спеціальному, мовленнєвому та просторово-предметному оточенні.

Вплив середовища на дитину неоднобічний: дитина послідовно діє у системах «середовище-дитина-дорослий», «дитина-дорослий-середовище». Означена взаємодія зумовлює розвиток усіх психічних процесів і функцій дитини, які пов'язані із середовищем, зокрема і мови. Водночас певний рівень розвитку психічних процесів дозволяє дитині цілеспрямовано впливати на середовище і вносити свої зміни у процесі взаємодії з дорослими та іншими дітьми. Розвиток мовлення дитини, виховання мовленнєвої культури, культури спілкування, формування мовленнєвої особистості і мовленнєвої поведінки багато в чому залежить від специфіки мовленнєвого супроводу середовища.

Мовленнєве середовище – це сукупність сімейних, побутових, соціально-педагогічних неорганізованих і цілеспрямованих умов спілкування дитини в системах «дорослий (батьки, родичі, вихователька, учитель)-дитина», «дитина-дорослий», «дитина-дитина».

Мовленнєве середовище може бути: одномовним, у якому спілкування відбувається рідною для дитини мовою, одномовно-діалектним; двомовним (близькоспоріднені мови); двомовним, у якому функціонує мовлення різних неспоріднених мов (молдавська – українська, українська – угорська) та багатомовним, полікультурним середовищем.

Полікультурне мовленнєве середовище – це обмежений, соціокультурний, комунікативно-багатомовний простір, на території якого спільно проживають і співпрацюють мовці різних національностей, які володіють своєю рідною мовою, і водночас об'єднані однією (чи кількома) державною мовою, які підпорядковуються основним комунікативним законам і правилам міжкультурного та міжнаціонального спілкування.

Мовленнєве середовище, яке оточує дитину, за своїм впливом на розвиток мовлення може бути *стихійно-нестимульованим, стимульованим і актуальним*. Стихійно-нестимульованому мовленнєвому середовищу властивий пасивний супровід, пасивна мовленнєва взаємодія. Дитина сприймає мовлення дорослих і всіх мовців середовища таким, яким вона його чує, мовлення, яке властиве саме цій мовленнєвій спільноті. Дитина відчуває його вплив опосередковано у процесі щоденного спілкування у сім'ї, в соціумі (у дворі, з друзями, у закладі дошкільної освіти, у школі тощо).

Учасниками стихійно-нестимульованого мовленнєвого середовища виступають: діти різного віку (за місцем проживання), члени сім'ї, знайомі, родичі, засоби масової інформації (комп'ютер, телевізор, радіо). Стихійно-нестимульоване багатомовне мовленнєве середовище породжує явища інтерференції, спричиняє неусвідомлені дитиною мовленнєві помилки на основі проникнення елементів однієї мови в мовлення іншими мовами.

Стимульоване багатомовне мовленнєве середовище – це організований процес навчання кількох мов і розвитку мовлення на різних вікових етапах в освітніх закладах різного типу, що супроводжується педагогічно стимульованим мовленнєвим супроводом і взаємодією педагога та дітей. Стимульоване полікультурне середовище запобігає інтерферуючим впливам, сприяє усвідомленому засвоєнню дитиною з раннього віку двох і більше мов під керівництвом педагога – носія кількох мов.

Актуальне мовленнєве середовище – це максимально активна ініціативна взаємодія дитини з іншими учасниками спілкування – мовцями; це занурення дитини в активну мовленнєву діяльність в обмеженому соціокультурному просторі (музичні ранки, міжнаціональні свята, залучення до виконання національних обрядів, звичаїв, традицій; знайомство з національним одягом, посудом, їжею, етикетом тощо).

Ефективний вплив мовленнєвого середовища на дитину та її мовлення буде тільки за наявності розвивальної функції цього середовища.

Розвивальне мовленнєве середовище – це потенційні можливості позитивного впливу різноманітних чинників у їх взаємодії на мовленнєвий розвиток дитини і формування мовленнєвої особистості.

Розвивальний потенціал може мати як стихійне, так і педагогічно-організоване мовленнєве середовище. Це залежить насамперед від мовленнєвого супроводу, від мовців, з якими дитина спілкується.

У будь-якому з означених типів мовленнєвого середовища можна досягти позитивних результатів у навчанні дітей рідної мови і розвитку

їхнього мовлення, якщо своєчасно організувати мовленнєво-педагогічний супровід, який передбачає ефективну мовленнєву взаємодію усіх мовців, учасників спілкування.

Під *мовленнєво-педагогічним супроводом* розуміємо створення психолого-педагогічних умов для взаємодії виховательки і дітей у процесі спілкування у відповідному мовленнєвому середовищі, яке протікає на емоційно-позитивному тлі взаємодовіри, взаєморозуміння і забезпечує ефективний розвиток мовлення та навчання дітей рідної мови.

Успішний розвиток мовлення дітей дошкільного віку багато в чому залежить від мовної особистості виховательки, її професійної комунікативної підготовки. [Богущ А.М., Трифонова О.С., Кисельова О.І. *Комунікативно-мовленнєвий супровід становлення україномовної особистості майбутніх фахівців дошкільної освіти півдня України*. Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2013. С. 19–21.]

Художня література як засіб навчання дітей рідної мови

Художня література є ефективним засобом розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього і дошкільного віку в усіх вікових групах закладу

дошкільної освіти. Художня література – це один із видів художнього мистецтва – це мистецтво слова, яке відображає предметне, природне й соціальне довкілля у словесній формі та художніх образах.

Кожний художній твір для дітей поєднує в собі мистецтво, психологію його сприймання та педагогіку, тобто методику виховання і навчання дітей засобами художньої літератури. Твори художньої літератури для дітей вирізняються яскравою, образною, виразною мовою, яка захоплює дітей, впливає на їхнє почуття, спонукає до повторення яскравих образних виразів, переказу оповідань, казок, заучування віршів. У роботі з дітьми дошкільного віку застосовують майже всі жанри художньої літератури, які впливають не тільки на збагачення знань і словника дітей, а й активізують їхнє мовлення, удосконалюють звуковимову, граматичну правильність мовлення, стимулюють розвиток зв'язного мовлення (переказ змісту художніх текстів, розповіді, вірші). В освітньо-мовленнєвій діяльності дітей дошкільного віку застосовують такі джерела художнього читання і розповідання дітям.

Українська усна народна творчість – найбільш широковживане джерело виховання, навчання і розважання дітей. Фольклорні твори поділяються на народнопоетичні, прозові та ігровий фольклор. Серед народнопоетичних творів у закладах дошкільної освіти використовую-

ють утішки, забавлянки, пісні, вірші, лічилки, мирилки, голосилки, прислів'я, приказки, приповідки, загадки, скоромовки; ігровий фольклор – це народні, хороводні драматичні ігри з текстом і діалогом («Ходить гарбуз по городу», «А ми просо сіяли», «Подольночка» тощо).

Найбільш улюбленим фольклорним жанром для дітей є, звичайно, казки, які прийшли до нас із глибокої давнини. У закладі дошкільної освіти використовують такі види казок: казки про тварин, чарівні (фантастичні) казки, соціально-побутові казки, перекази, «надокучливі» казки.

Твори письменників-класиків (Т.Г.Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Л.Глібов, П.Грабовський, М.Коцюбинський, Я.Щоголів, О.Олесь, С.Васильченко).

Тарас Григорович Шевченко – великий український письменник, народився 9 березня 1814 р. У закладах дошкільної освіти відзначають день народження Шевченка у березні «Шевченковим святом». Його перша книжка «Кобзар» є в кожному дошкільному закладі, в кожній сім'ї. Тарас Шевченко написав багато віршів для дітей: «Світає», «За сонцем хмаронька пливе», «Тече вода з-під явора», «По діброві вітер віє», «Зоре моя вечірняя», «Встала весна», «Садок вишневий коло хати» та ін.

Леся Українка – відома українська поетеса, справжнє прізвище її – Косач. Народилась Леся на Волині, мама її – відома українська письменниця – Олена Пчілка. Леся в 9 років почала писати вірші, друкувати їх. А щоб всі люди знали, що дівчинка-поетеса родом з України, її мама підписувала вірші доньки псевдонімом «Леся Українка». Леся дуже любила українську природу: ліс, річку, поле, любила слухати розповіді старших про русалок, водяників та інших казкових істот, які нібито існують у природі. Вона написала у віршованій формі казку «Лісова пісня», багато віршів про природу: «Вишеньки», «Мамо, іде вже зима», «Дощик», «Місяць ясний», «Море», «Літо краснее минуло», «На зеленому горбочку» та ін.

Олена Пчілка (Олена Петрівна Косач-Драгоманова) – це мати Лесі Українки. Вона підтримувала свою доньку в поезії, сама писала багато віршів для дітей («Біла кицька», «Безконечна пісня», «Люлі-люлі» та ін.), казок («Журавель та чапля», «Коржик», «Казка зеленого гаю»).

Іван Франко – відомий український письменник, народився у Західній Україні, в Галичині. На його честь названо місто Івано-Франківськ, Івано-Франківську область. Івана Франка називають українським казкарем. Він написав багато казок про тварин, які зібрані у збірнику «Коли ще звірі говорили». Усім відомі його казки «Ріпка», «Фарбований лис», «Вовк, лисиця і осел», «Засць і їжак», «Лис Микита» та ін.

Леонід Іванович Глібов. І. Франко назвав його найкращим українським байкарем. Він написав 107 байок, які становлять золотий фонд

української культури. Л.І.Глібов написав багато творів для дітей. Це казки, вірші, загадки («Веснянка», «Зимня пісенька», «Пташка», «Котилася тарілочка»), друкував ці твори у журналі «Дзвінок». Усі його твори для дітей вирізняються теплотою, душевністю, щирістю.

Павло Арсенович Грабовський написав багато чудових творів для дітей («Вийшла з хати стара мати», «Дітям», «Ковалева пісня», «Веснянки», «Щоглик», «Квітень», «До школи»), перекладав українською мовою твори для дітей з інших мов.

Михайло Михайлович Коцюбинський написав оповідання для дітей («Десять робітників», «Івасик та Тарасик», «Дві кізочки», «Про двох цапків», «Ялинка», «Харитя»). Письменник вважав, що дитяча книжка повинна бути підручником життя.

Яків Іванович Щоголів любив рідну природу, написав багато ліричних віршів для дітей («Осінь», «Зимовий ранок», «Листопад», «Травень», «Степ» тощо). Я.Щоголів оспівував ліс, степ, водяний млин, хутори, отари тощо. Він – автор вірша «Гей, у мене був коняка», що став піснею.

Олександр Олесь (Олександр Іванович Кандиба) написав для дітей багато високомайстерних творів, віршів, казок, п'єс («Ялинка», «Вовчєня», «Рак-неборак», «Грицеві курчата», «Микита Кожум'яка»), які увійшли до золотого фонду драматургії для дітей.

Степан Васильович Васильченко (Панасенко) завідував дитячим будинком. Дуже любив дітей, писав для них оповідання («Калина», «Неслухняний глечик» та ін.).

Творчість сучасних українських письменників і поетів (П.Тичина, М.Рильський, В.Сосюра, Н.Забіла, П.Воронько, В.Симоненко, В.Сухомлинський, Л.Костенко, А.Костецький, О.Орач, С.Пушик, Марійка Підгірянка, В.Багіра).

Вихователька добирає художні твори з урахуванням віку дітей та програмних завдань з розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови. Методика роботи з художньою літературою розкрита в розділі «Художньо-мовленнєва діяльність дітей».

Наочний дидактичний матеріал з розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови

Розвиток мовлення і навчання дітей рідної мови супроводжується різними видами наочно-дидактичного матеріалу.

- *Дидактичні ігри і вправи, які супроводжують освітньо-мовленнєву діяльність дітей.* Дидактична гра – це навчальна гра, у ході якої дітей в ігровій формі навчають рідної мови. Вихователька доби-

рає види дидактичних ігор у межах кожного мовленнєвого розділу: звукова культура мовлення (ігри з предметними картинками: «Знайди спільний звук», «Хто як кричить?», «Добери картинки з подібними звуками», «Знайди картинки з потрібним звуком» та ін.); словникова робота («Хто це?», «Що це?», «Відгадай за описом», «Добери слово до картинки», «Що в торбинці?», «Посилка» та ін.); граматична правильність мовлення («Один і багато», «Зміни слово», «Скажи по-іншому», «Було і буде», «Який, яка, яке?» та ін.); розвиток зв'язного мовлення («Опиши картинку», «Лист», «Історія в картинках», «Запитай у того, кого зображено на картинці», «Подорож вночі (вдень, вранці, ввечері)», «Плететься казочка», «Склади загадку» та ін.).

- *Настільно-друковані ігри:* «Лото», «Доміно», «Склади картинку (Розрізні картинки)» та ін.

- *Навчально-методичний комплект:* посібник і 216 предметних картинок за 18 тематичними групами (автори А.М.Богуш, Н.В.Гавриш. Київ: «Генеза», 2014). Наприклад: «Транспорт»: 1. Вантажівка. 2. Таксі. 3. Потяг. 4. Човен. 5. Корабель. 6. Літак. 7. Гелікоптер. 8. Велосипед. 9. Тролейбус. 10. Автобус. 11. Самоскид. 12. Трактор.

- *Серія сюжетних картинок «Розповідаємо разом».* Навчально-методичний комплект: 12 сюжетних картин і методичні рекомендації. (Автори А.М.Богуш, Н.В.Гавриш. Київ: «Генеза», 2017).

- *Серія сюжетних картинок «Запрошуємо до розмови».* Розповідання за сюжетними картинами. Навчально-методичний комплект для дітей старшого дошкільного віку: методичний посібник та 16 сюжетних картин. (Автори А.М.Богуш, Н.В.Гавриш. Київ: «Генеза», 2013).

- *Коректурні таблиці.* Калейдоскоп інформаційно-ігрової творчості дітей. (Гавриш Н., Безсонова О. Коректурні таблиці. Калейдоскоп інформаційно-ігрової творчості дітей. Київ: «Слово, 2012.)

- *Вчимося розповідати.* Складання розповідей за серіями сюжетних картин на основі літературних творів. Навчально-методичний посібник. 28 сюжетних картин. (Автори А.М. Богуш, Н.В. Гавриш. Київ: Вид. дім МЦФЕР, 2013).

- *Веселі казкаріки.* Зошит з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з картинками і завданнями. Методичний коментар для дорослих. (Автори А.М.Богуш, Н.В.Гавриш. Київ: «Генеза», 2013).

- *Прогулянки містом з розвагами та корисними завданнями.* Навчально-методичний комплект для розвитку соціально-комунікативної компетентності старших дошкільників та учнів початкової школи: 8 сюжетних плакатів та методичні рекомендації. (Автори Алла Богуш, Наталія Гавриш. Київ: «Генеза», 2020).

- Репродукції художніх картин (за змістом програм), образні іграшки, комп'ютерні програми.

Наочно-дидактичний матеріал використовують як на заняттях з розвитку мовлення, так і в процесі спілкування виховательки з дітьми впродовж дня.

Інформаційно-комп'ютерні технології

Інформаційно-комп'ютерні технології можуть виступити водночас засобом, методом, технологією навчання дітей рідної мови. Сучасні діти з раннього дитинства перебувають в інформаційно-комунікаційному світі. Для сучасного дитинства доступними є всі види гаджетів: телефони, планшети, айфони тощо. Отже, діти 3–5 років психологічно підготовлені до користування комп'ютером.

Варіативний складник Базового компонента дошкільної освіти передбачає сформованість у випускників закладів дошкільної освіти інформативної компетенції: обізнаність із комп'ютером, способами користування комп'ютером за допомогою клавіатури, «миші»; здатність розуміти і використовувати спеціальну термінологію (клавіатура, екран, програма, диск, клавіша, комп'ютерні ігри тощо) та елементарні прийоми роботи з комп'ютером у процесі виконання ігрових та освітньо-розвивальних програм, створених для дітей дошкільного віку; вміння дотримуватися правил безпечної поведінки під час роботи з комп'ютером; виховання елементарної культури комп'ютерної грамотності.

Зміст роботи з комп'ютером передбачає такі напрями:

- Ознайомлення дітей із комп'ютером, його складниками, правилами користування та безпечною поведінкою.
- Ознайомлення з графічним редактором Paint.
- Мультимедійні презентації: набір кольорових слайдів, малюнки, звук, відео, анімація, які розкривають певну тему. Мультимедійні презентації використовуються як складник групових та індивідуальних занять з комп'ютером; є зручним і ефективним засобом подання дітям інформації з різних комп'ютерних програм, ліцензованих для дітей дошкільного віку.
- Комп'ютерні ігри є ефективним засобом розвитку позитивної мотивації, активної мовленнєвої діяльності та мислення, загального інтелектуального розвитку. Для дітей дошкільного віку розроблено чимало різноманітних ігор з усіх освітніх розділів програми. Всі *комп'ютерні ігри* поділяються на такі *види*:

- розвивальні комп'ютерні ігри;
- навчальні (освітні) комп'ютерні ігри (навчання грамоти, письма, рідної та іноземної мов, елементарних математичних понять, ознайомлення з предметним і соціальним довкіллям тощо);
- ігри-квести (правила гри приховані, дитина повинна знайти ключ для їх розв'язання);
- ігри-забави;
- діагностувальні ігри.

Для дітей дошкільного віку розроблено комп'ютерні програми й ігри: «Навчання читати (писати)», «Вчимось рахувати», «Площинні фігури», «Об'ємні фігури», «Слухаємо і розповідаємо казку»; дитячі портали: «Сонечко», «Дитячий світ», «Дитяча ігрова кімната», «Розвивальні ігри; серія ігор на основі казкових сюжетів «На гостинах у матері Гусині» тощо.

Заняття з комп'ютером проводять у спеціально обладнаній кімнаті з дітьми старшого дошкільного віку, бажано у другу половину дня (якщо це за планом роботи гуртка «Наш комп'ютер»), або в першу половину дня (другим заняттям). Заняття проводять з невеликою групою дітей (4–6) один-два рази на тиждень. Тривалість заняття – 20–25 хв. Безпосередня робота дитини за комп'ютером – до 10 хв. У ході заняття обов'язково передбачається профілактична гімнастика для очей для запобігання їх втомлюваності.

Для індивідуальної роботи з дітьми використовують планшети, якими дитина може користуватися самостійно, сидячи на дивані, за столом, на кріслі здебільшого в умовах сім'ї з обов'язковими рекомендаціями вихователки.

Заняття для дітей старшої групи **Подорож до країни Комп'ютерії**

Мета: ознайомити дітей із комп'ютерною залом, правилами перебування у приміщенні з комп'ютерами, історією появи перших комп'ютерів; розвивати увагу, логічне мислення; виховувати культуру поведінки в комп'ютерній залі.

Матеріал: ілюстрації, мультимедійна презентація.

Хід заняття.

Любі діти, запрошую вас
країну Комп'ютерії відвідати враз.
До комп'ютерної зали заходьте, малата,
цікаву подорож уже час розпочати.

- Діти, як ви думаєте, куди ми з вами завітали? (*Відповіді дітей.*)
- Як називається ця зала? (*Відповіді дітей.*) Так, діти, це комп'ютерна зала.

Тут «живуть» комп'ютери. Дивна країна – Комп'ютерія! Ой, погляньте, тут щось є. Це ж лист від мешканця країни Комп'ютерії – маленького Комп'юші.

Любі мої діти!

Ви перебуваєте у комп'ютерній залі. Тут розміщені сучасні комп'ютери. Проте вони не завжди були такими гарними. Перші комп'ютери були дуже великими. Один такий комп'ютер навіть не поміщався у кімнаті. Він виконував обчислювальні дії і був дуже шумним. Нині комп'ютер широко використовують у всіх сферах нашого життя. Уже давно він став не просто інструментом, а помічником у роботі працівників багатьох галузей. Однак мало хто замислюється над тим, як комп'ютер може виконувати роботу, на яку людині треба набагато більше часу.

Я передам вам зашифровані ключі для того, щоб у країні Комп'ютерії було цікаво і безпечно. До побачення, діти.

– Ось такого листа ми отримали від Комп'юші.

Мультимедійна презентація (з демонструванням слайдів, де зображено комп'ютери різних часів, на останньому слайді бачимо дитячі оцenyта).

– Діти, чому зображено оцenyта на моніторі? Нагадаю: для того, щоб працювати з комп'ютером, потрібно знати деякі правила. І одне з таких правил – берегти свої оцenyта. Адже поки ми переглядали слайди на комп'ютері, наші оцenyта втомились і їм потрібно трішки відпочити. Тож сядьте зручненько і старанно виконуйте вправи оцenyтами. (Звучить спокійна музика.)

– Країна Комп'ютерія – цікава й незвична. А що це за зашифровані ключі? Ну ж бо, погляньте. (На малюнках зображено провід, вода, дитяча рука).

– Погляньте, у комп'ютерній залі з'явилась краплинка води. Як ви вважаєте, що це означає?

– Працюючи за комп'ютером, треба стежити, щоб на нього не потрапляла волога. Біля комп'ютера заборонено їсти і пити.

– Що означає цей зашифрований ключ – провід? (Відповіді дітей.)

– Правильно, спочатку треба поміркувати. Чи можна торкатися руками монітора, показувати на ньому пальцем? Рука намальована тут тому, що самому вмикати і вимикати пристрій не можна.

– Ось ми з вами і познайомились з комп'ютером.

Заняття для дітей старшої групи Ознайомлення дітей з інформацією

Мета: ознайомити дітей з поняттям «інформація», складниками комп'ютера, його видами.

Словник: інформація, планшет, телефон, ноутбук, нетбук, смартфон, електронна книга, батарея.

Матеріал: предметні картинки, світлини.

Хід заняття.

– Діти, сьогодні хочу розповісти вам дещо цікаве. Але перед тим пропоную згадати, як у комп'ютерній залі треба працювати. (Відповіді дітей.)

– А тепер розгляньте речі, які лежать на столі. Що це? (*На столі – газета, книга, журнал, фотоальбом, диск*).

– Так, це газета, книга, журнал, де надруковано багато цікавого, фотоальбом, у якому дуже багато світлин, а ще диск. Як ви думаєте, що може бути на цьому диску? (*Відповіді дітей*).

– Так, може бути записаний мультфільм. А що ще? Правильно, може бути відео, а ще фотографії, музика і навіть можуть бути різні документи. Все це інформація. І саме таку інформацію зберігає, обробляє і передає комп'ютер.

– Погляньте на монітор. Ось тека. Що може бути в ній? (*Відповіді дітей*). (*Світлин*).

– А що в цій теці? (*Відповіді дітей*).

– Так, це мультфільми. Для того, щоб мультфільм переглянути, комп'ютер потрібно попросити. Я запрошу Маринку. Натисни двічі «мишею». Мультфільм перед вами. Тож, малята, комп'ютер не лише зберігає різну інформацію, а ще й обробляє, узагальнює її. (*Перегляд мультфільму про комп'ютер*).

Гімнастика для очей.

– А тепер, діти, поміркуймо. Хто відповідь на запитання знає, той швидко відповідає. Який комп'ютер можна носити із собою? (*Відповіді дітей*).

– Як називається пристрій, що дуже подібний на ноутбук, але менший за розміром? Як називається пристрій невеликого розміру, який виконує функцію книжки?

– Так, це електронна книга.

– Як називається пристрій, який працюватиме лише тоді, коли всі його складники будуть з'єднані між собою?

– Так, це комп'ютер. Як називається прилад, що закривається як книжка? Як називається пристрій, який також має функції комп'ютера і його можна використовувати як телефон? Які прилади працюватимуть без електроенергії?

– Так, і ноутбук, і нетбук, й електронна книга, і смартфон працюватимуть завдяки батареї, яку треба заряджати.

– Пропоную вам скласти з частин ціле і відгадати, що саме зображено на малюнку? (*Діти отримують розрізні картинки, на яких зображено електроприлади і виконують завдання. Склавши картинку, називають, що саме зображено на ній.*)

– Отже, ви правильно назвали всі прилади, які зображено на картинках. Призначення комп'ютера – отримувати, зберігати й обробляти інформацію. Людина не може запам'ятати так багато інформації. І тут нам на допомогу приходить комп'ютер. [*Семизорова В.В., Вайнер О.В., Болотова О.М. Комп'ютерна грамота для малят. Тернопіль: «Мандрівець», 2019. С. 8–7, 12–15.*]

Крім спеціальних занять із комп'ютером, вихователька може використовувати дидактичні ігри на закріплення знань дітей про комп'ютер та правила роботи з ним («Склади ціле із частин», «Відгадай за описом», «Чого не стало?» «Так чи ні?») на заняттях з розвитку мовлення, на інтегрованих заняттях.

У процесі освітньо-мовленнєвої та комунікативно-мовленнєвої діяльності використовують різні методи і технології відповідно до теми, виду і змісту заняття, взаємопов'язані методи та прийоми розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови з урахуванням віку дітей і вікової групи.

Навчання рідної мови у групах з різновіковим складом дітей

У законодавчих актах щодо дошкільної освіти йдеться про можливість відкривати заклади дошкільної освіти в житлових будинках. У таких закладах дошкільної освіти функціонує одна чи дві групи дітей, які об'єднують дітей різного віку від 2–3 до 6–7 років.

Крім того, в сільській місцевості так само здебільшого функціонують малокомплектні заклади дошкільної освіти з однією чи двома групами, в яких перебувають діти різного віку. Такі групи називають ще «різновіковими» та «змішаними», натомість це слова «просторіччя», оскільки група сама собою не може бути різновіковою чи змішаною, оскільки йдеться про різновіковий склад дітей у групі. Робота в групах з різновіковим складом дітей значно ускладнює роботу педагогів, особливо це стосується освітньої роботи з навчання дітей рідної мови як на заняттях, так і в процесі спілкування з дітьми в межах режимних моментів. Адже діти молодшого дошкільного віку розуміють мовлення виховательки, її вказівки, які звернені індивідуально до кожної дитини безпосередньо лагідним тоном. Водночас вихователька повинна щодня давати вказівки, мовленнєві поради, звернені до всіх дітей групи.

Комплектування груп із різновіковим складом відбувається по-різному, залежно від кількості дітей різної вікової категорії та місцевих умов, у яких працює такий заклад дошкільної освіти. Це можуть бути такі групи:

- об'єднання дітей суміжного віку (дві вікові категорії): діти шостого (сьомого) і п'ятого років життя; діти п'ятого і четвертого років життя; діти четвертого і третього років життя;

- групи, в яких перебувають діти всіх вікових категорій: третій, четвертий, п'ятий, шостий (сьомий) роки життя. У таких групах доцільно виокремити 3 підгрупи для мовленнєвих занять: молодша, середня і старша підгрупи.

Розподіл дітей на підгрупи залежить від кількості дітей одного віку. Якщо їх більше п'яти, то їх об'єднують в одну підгрупу. Якщо ж дітей одного віку 2–4, то вони входять до найближчої вікової підгрупи. Наприклад, у групі 10 дітей шостого року життя, 15 – сьомого,

3 – четвертого і 6 – п'ятого. У цій групі виокремлюють три підгрупи: середню, куди входять діти четвертого року життя, старшу і діти сьомого року життя.

Можна об'єднувати в одну підгрупу і дітей не суміжних віків, наприклад, четвертого і сьомого років життя, або четвертого і шостого, третього і п'ятого.

Перебування дітей у різновіковій групі за умови вдалого педагогічного керівництва позитивно позначається на розвитку їхнього мовлення. Діти молодших підгруп завдяки здатності до наслідування легко переймають розмовне мовлення старших дітей, оволодівають новими словами. Наприклад, Віталік (4 р.), тримаючись за руку Вови (6 р.), показує на дерево горобини і говорить: «Ось вишенька». Вова зупиняється біля дерева і пояснює: «Це не вишенька, це – горобина, оранжеві ягоди, бачиш, як вони ростуть, їх багато на одній стеблині, а вишні червоні і ростуть по одній, вишні досягають улітку, а горобина – пізно восени. Повтори, Віталіку: горобина». Ще приклад. Під час прогулянки старші і молодші діти, ідучи парами, побачили бульдозер. Коля (4 р. 3 м.) закричав: «Трактор!». Валя (6 р. 4 м.), яка йшла поруч, виправила: «Колу, це не трактор, а бульдозер, трактор не такий. Повтори: бульдозер».

Діти молодшого дошкільного віку охоче спілкуються зі старшими дітьми. Тому вихователька повинна спрямовувати молодших дітей на таке спілкування. Якщо дитина молодшої підгрупи звертається із запитанням до виховательки, в окремих випадках її можна відіслати до старшої дитини: «А ти підійди, будь ласка, до Валі і запитай» або «Підійди, будь ласка, до Вови і попроси: «Вова, розстебни, будь ласка, мені гудзики». Особливого значення для молодших дітей набуває наслідування старших в засвоєнні ввічливих форм мовлення. Малюки забувають вживати такі слова, як «дякую», «будь ласка», «вибач», «доброго ранку», «до побачення». За завданням виховательки діти старшої підгрупи систематично нагадують молодшим про потребу вживання ввічливих слів, повторюючи їх при кожній нагоді.

За дорученням виховательки діти старшої підгрупи виправляють граматичні помилки, яких припускаються діти молодших підгруп, вправляються з малюками в правильній звуковимові. Під час занять діти молодших підгруп мають можливість чути мовні відповіді старших і наслідувати їх. Подекуди діти старшої підгрупи самі можуть припускати окремі помилки, які негайно наслідують молодші діти. Тому вихователям треба особливо уважно стежити за правильністю мовлення старших дітей і негайно виправляти їхні помилки (найкраще в присутності молодших дітей).

Перебування в групі з дітьми різного віку позитивно впливає на розвиток мовлення старших дітей, які відчують відповідальність перед молодшими. Діти розуміють, що для молодших вони є авторитетом, зразком для наслідування, що малюки заздять їхнім умінням і знанням. У вільний від занять час вихователька доручає дітям старшої підгрупи розповісти молодшим казку, прочитати вірш, пояснити ілюстрації у книжці, загадати загадку, що створює сприятливий ґрунт для мовленнєвої активності старших дітей, розвитку їхнього розмовного і зв'язного мовлення. Так, черговий звертається до дитини: «Юрочко, швидше їж, виростеш такий, як я!»; «Валю, склади акуратно іграшки, будемо з тобою книжку дивитись, я тобі розповім».

Особливого підходу в групі з різновіковим складом дітей вимагає *організація занять з розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови*, які проводять як з усією групою дітей (але з різним програмним змістом), так і окремо з кожною підгрупою.

З усією підгрупою проводять бесіди за змістом сюжетних картин, узагальнювальні бесіди як самостійне заняття, навчання розповідей за змістом знайомих картин, читання художніх оповідань, розповідання казок і бесіди за їх змістом, спостереження, екскурсії у межах закладу дошкільної освіти; дидактичні ігри з наочністю. *Тільки з дітьми старшої групи* проводять такі заняття: екскурсії за межі закладу дошкільної освіти, словесні дидактичні ігри, етичні бесіди, бесіди про письменників, переказ художніх творів, навчання різних видів творчих розповідей, навчання елементів грамоти. У цей час діти молодшої підгрупи працюють за програмою з образотворчої діяльності, або займаються з помічником виховательки в освітньому просторі дитячої книги. Заучування віршів проводять з кожною підгрупою окремо, або, в разі потреби, індивідуально (чи 2–3 дітей).

Якщо заняття проводиться з усією групою, вихователька повинна дотримуватися таких порад: першими залучати до роботи дітей молодшої підгрупи. Діти середньої і старшої підгруп виконують у цей час самостійну роботу, потім залучають дітей середньої підгрупи. Кожна підгрупа дітей працює за вимогами програми відповідної групи з обов'язковим дотриманням часу тривалості занять (молодша група – до 15 хв, середня – до 20 хв, старша – 20–25 хв). Якщо закінчився час занять молодшої підгрупи, діти залишають заняття і йдуть гратися з іграшками в ігровий куточок (або на прогулянку з помічником виховательки). З дітьми середньої підгрупи заняття продовжується (до 20 хв) і завершує заняття вихователька з дітьми старшої підгрупи.

Успіх заняття у групі з різновіковим складом дітей залежить від чітко продуманої структури і належної організації дітей. Вихователька

повинна добре знати програму всіх вікових груп і вдало поєднувати різний програмний матеріал протягом одного заняття.

Організовуючи заняття з розвитку мовлення, необхідно продумати, чим будуть зайняті діти кожної підгрупи протягом усього заняття. Не можна, щоб якийсь час діти сиділи без діла, очікуючи, поки вихователька скаже їм, що треба робити.

Фрагмент заняття (розподіл завдання між дітьми різних підгруп) **Розповідь за картиною «Кішка з кошенятами»**

На початку заняття вихователька загадає одну-дві загадки про кішку дітям середньої і старшої підгруп. Діти розглядають картину, після чого починається бесіда за її змістом. Запитання до змісту картини слід продумати наперед з таким розрахунком, щоб у бесіді взяли участь діти всіх підгруп: констатувальні запитання, як найлегші, треба ставити дітям молодшої підгрупи; запитання причинового характеру і складні за змістом – дітям середньої підгрупи. Це можуть бути такі, наприклад, запитання:

Кого ви бачите на картині? (молодша підгрупа).

Що ще намальовано на картині? (середня підгрупа).

Як називаються дитинчата кішки? (молодша підгрупа).

Що робить кошеня? (середня підгрупа).

Що їдять кішка і кошенята? (старша підгрупа).

Яка шерстка в кошенят і кішки? (молодша група).

Що на лапках у кішки? (молодша підгрупа).

Скільки кошенят у кішки? (середня підгрупа).

Де живе кішка? (старша підгрупа).

Чим корисна кішка? (старша підгрупа).

До яких тварин належить кішка? (старша підгрупа).

Як можна назвати картину? (старша підгрупа).

Після бесіди можна запропонувати прочитати вірші про кішку дітям молодшої, середньої і старшої підгруп (по одному коротенькому віршику). Діти середньої і старшої підгруп розповідають за змістом картини.

Для розповіді за картиною першою вихователька викликає дитину старшої підгрупи, яка добре володіє мовою. Оскільки на такому занятті зразок розповіді виховательки не використовується, то розповідь дитини старшої підгрупи і буде зразком розповіді для молодшої і середньої підгруп. Після розповіді однієї дитини вихователька відпускає молодшу підгрупу і викликає для розповіді дітей середньої і старшої підгруп.

Досить часто вихователів у таких групах доводиться проводити одночасно заняття з різних розділів програми. У таких випадках треба стежити, щоб діяльність дітей однієї підгрупи не відволікала дітей іншої підгрупи. Водночас слід поєднувати такі заняття, щоб одна з підгруп мала можливість працювати самостійно, без постійного втру-

чання виховательки. Вихователька не може одночасно давати пояснення одній підгрупі і контролювати виконання завдання дітьми другої підгрупи. Не можна, наприклад, поєднувати одночасно заняття з розвитку рухів і бесіду або переказ художніх творів, дидактичну гру і малювання фарбами за зразком та ін. Найкраще поєднувати заняття з розвитку мовлення й образотворчої діяльності (особливо малювання за задумом або на задану тему).

Мовленнєві заняття у групах із різновіковим складом дітей можна проводити як першими за розкладом, так і другими. Другим проводять тоді, коли виникає потреба провести з дітьми старшої підгрупи заняття з навчання творчих розповідей або з навчання елементів грамоти. Тоді перше за розкладом заняття проводять з усіма підгрупами, після чого діти молодшої підгрупи йдуть на прогулянку (чи в ігровий простір), а з дітьми середньої і старшої підгруп проводять заняття.

При плануванні занять для кожної вікової підгрупи визначають окремо мету.

Заняття

Розглядання, бесіда і розповіді за картиною «Зимові розваги»

Мета: закріпити знання дітей про зиму – холодно, іде сніг, діти на санчатах, лижах, ковзанах.

Молодша підгрупа: ознайомити дітей із тим, що взимку холодно, мороз. Багато снігу, сніг білий, холодний. Привчати дітей відповідати на запитання реченнями, брати участь у бесіді. Збагатити словник дітей словами: «ковзани», «прозорий лід», «лижі», «ковзанка».

Середня підгрупа: ознайомити дітей із тим, що сніг пухкий, із нього можна ліпити снігову бабу, що вода замерзає, лід твердий, слизький і по ньому можна ковзатись. Розвивати в дітей розмовне мовлення під час бесіди за картиною. Залучати їх до складання розповідей за окремими частинами картини.

Старша підгрупа: закріпити знання про те, що взимку холодно, бувають хуртовини, випадає багато снігу. Люди очищають дороги від снігу. Діти ліплять снігову бабу, катаються на санчатах. Залучати дітей до бесіди за картиною. Запропонувати поділити картину на частини і дати назву кожній частині. Розвивати зв'язне мовлення, уміння логічно мислити, користуватися складними реченнями, пов'язувати окремі частини в цільну розповідь.

Заняття

Спостереження за кішкою

Мета: закріпити й уточнити знання дітей про свійську тварину – кішку.

Молодша підгрупа: уточнити знання дітей про зовнішні ознаки кішки (м'яка, пухнаста шерстка, лапки, на лапках кігті; очі, вуса, хвіст, ніс, вуха). Кішка хлеб-

че молоко. Звуконаслідування: няв-няв, кис-кис. Збагатити словник дітей словами: хлєбтати, м'яка, пухнаста шерстка.

Середня підгрупа: закріпити знання про те, що кішка – свійська тварина, живе біля людини, дає користь – ловить мишей; їсть м'ясо, хлїб, молоко; любить тепло. Вчити дітей правильно називати дитинчат кішки – кошенята. Активізувати словник дітей словами: «хлєбче», «кошенята», «свійська тварина».

Матеріал: кішка (або кошеня), блюдце з молоком, ковбаса, нитка з папірцем.

Хід заняття. Можна використати сюрпризний момент. Діти сідають півколом на стільчики, чути стукіт у двері.

– Ой, хтось до нас у гості хоче прийти на заняття. Тихесенько посидьте, я піду подивлюся. Вихователька підходить до дверей.

– А, це ти! Що сказати дітям, щоб відгадали, хто до них прийшов? (Звертається до дітей). Наш гість, діти, хоче, щоб ви відгадали, хто до вас у гості прийшов.

Загадує загадку: У нашої бабусі
                                 Сидить звір у кожусі,
                                 Біля печі гріється,
                                 Без водички миється.

Діти середньої підгрупи відгадують. Вихователька вносить кішку, дає можливість розглянути її, звертається із запитаннями до дітей:

- Хто до нас прийшов? (молодша підгрупа).
- Подивіться уважно на кішку. Що в кішки є на голові? (молодша підгрупа).
- Що ще є в кішки? (хвіст, лапи – середня підгрупа).
- Яка шерсть в кішки? (середня підгрупа).
- Як нявчить кішка? (молодша підгрупа).

Викликає дітей по одному показати частини тіла кішки, погладити. Усі хором повторюють слова: «м'яка», «пухнаста».

- Що їсть кішка? (молодша підгрупа).
- Де живе кішка? (середня підгрупа).
- Як називаються тварини, що живуть біля людини? (середня підгрупа).

Пропонує дітям покликати кішку: «кис-кис...».

– Діти, наша кішка, напевне, хоче їсти. Ось у мене на столі лежить ковбаса, ми її нагодуємо.

Пропонує дітям погодувати кішку. Діти дають їй шматочки ковбаси.

– Що робить кішка? – запитує вихователька у молодших дітей. Якщо кішка мурчить, то слід запитати, як вона мурчить, запропонувати звуконаслідувати. До дітей середньої підгрупи можна звернутись із запитанням:

- Чому кішка мурчить? Коли вона мурчить?
- Кішка поїла, а тепер вона хоче пити. У мене є молоко, зараз ми її напоїмо.

Викликає дитину і пропонує поставити блюдце на підлогу.

- Що робить кішка?

Якщо діти відповідають «п'є», вихователька пояснює, що кішка «хлєбче» молоко. Діти повторюють це слово індивідуально і хором.

Вихователька (або хтось із дітей) читає вірш М.Познанської «Коли киця любить, а коли сидиться».

Киця любить, як по спинці
Гладжу кишеньку свою,
Як дарую їй гостинці,
Кашку, молочко даю.
Киця сердиться на мене.
Як смикну її за хвіст:
Очі зробляться зелені,
І не п'є тоді й не їсть.

– Діти, як треба поводитися з кішкою? (середня підгрупа).

Перед завершенням заняття можна запропонувати дітям пограти з кішкою ниткою з папірцем.

Водночас практика засвідчує, що найчастіше в групах з різновіковим складом дітей заняття проводять з усіма підгрупами дітей, натомість з різним програмним змістом і з відповідною тривалістю перебування на занятті дітей різних вікових підгруп.

До груп із різним складом дітей на сучасному етапі відносять *інклюзивні групи*, тобто групи, в яких перебувають діти з різним станом здоров'я, психічним, фізичним і мовленнєвим розвитком, тобто діти з особливими освітніми потребами, яких залучають до інклюзивної освіти.

Інклюзивна освіта в закладі дошкільної освіти – це організація освітньо-мовленнєвої діяльності дітей, за якою всі діти дошкільного віку (дотично вікової групи), незалежно від їхніх психічних, фізичних, розумових, мовленнєвих та інших особливостей, включені до загальної дошкільної освіти і навчаються (виховуються) за місцем проживання разом (спільно) зі своїми однолітками (чи в групі з різним віковим складом дітей), які не мають відхилення в розвитку, тобто в закладі дошкільної освіти.

У таких групах обов'язково враховують індивідуальні освітні потреби дітей та надають спеціальну педагогічну підтримку. В інклюзивних групах передбачено посаду асистента виховательки (це мусить бути логопед, тобто людина, яка обізнана з логопедичною роботою з дітьми з особливими освітніми потребами). Асистент разом із вихователкою складають для таких дітей індивідуальні плани розвитку, на мовленнєвих заняттях – розвитку й корекції їхнього мовлення. Асистент і вихователька інклюзивної групи спільно складають плани роботи як індивідуального розвитку дитини, її участі на груповому занятті, так і загальний план роботи, до якої залучаються діти з особливими освітніми потребами. Добре, якщо вихователька ЗДО має подвійну спеціальність (вихователь і логопед).

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ І НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ¹

Особливості розвитку мовлення дітей раннього віку

Перший рік життя

Раннє дитинство охоплює дітей віком від народження до 3-х років. Відповідно до вікової періодизації, ранній вік поділяють на такі періоди: період новонародженості – від народження до 10 днів; період немовляти – від 10 днів до 1 року; ранній вік або переддошкільний вік – 2-й і 3-й роки життя.

Розвиток мовлення дітей у ранньому віці – одне з найважливіших завдань педагогіки раннього віку. Розвиток мовлення тісно пов'язаний із формуванням усіх психічних процесів (сприймання, пам'ять, мислення тощо) і водночас є основою цілеспрямованої пізнавальної діяльності дитини.

Розвиток мовлення дітей раннього віку вчені поділяють на два періоди: підготовчий період (1 місяць – 1,5–2 роки) та другий – період активного мовленнєвого розвитку (1,5–2 роки – 3 роки).

Перший рік життя належить до підготовчого періоду, в середині якого виділяють три етапи.

На першому етапі (1 місяць – 5–6 місяців) провідною діяльністю є емоційне спілкування дитини з дорослим. Цей етап характеризується появою перших передмовленнєвих реакцій. Дитина розпочинає своє життя криком. Крик новонародженого – ознака нормального розвитку дитини в організмі матері, це вроджена безумовна рефлекторна реакція, що викликається сильними органічними відчуттями негативного характеру (біль, голод, незручності). Крики не потребують спеціального навчання, вони не залежать від слухових сприймань, оскільки кричать і глухі діти. Крики не є результатом наслідування чи звички. Крик – це сигнал небезпеки, дитячого неблагополуччя. Крики, як перші голосові реакції, відіграють досить

¹ Зміст розділу подано за змістом навчального посібника: Алла Бозуш, Наталія Маліновська «Методика розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього віку. Навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2016. 392 с. (У скороченому варіанті).

суттєву роль у підготовці мовленнєвого апарату до звуковимови. Вони сприяють і розвитку мовленнєвого дихання.

Упродовж першого місяця життя в короткі проміжки активного неспання на руках у дорослого відбувається перше спілкування дитини з дорослим на емоційному тлі. Водночас у цей період ще досить важко викликати в дитини відповідну реакцію, отже, ініціатива спілкування належить дорослому.

На другому місяці в дитини з'являються перші короткі звуки (г, кх, к) і звукосполучення: гу-гу, агу, що отримали назву «гукання». На відміну від крику, гукання – це збудження приємного позитивного характеру і виникає воно передусім у відповідь на ніжні, ласкаві слова дорослого. Тому спілкування дитини з дорослим упродовж другого місяця життя повинно мати характер «розмови»; дорослий сам грає з дитиною, усміхається, намагається затримати на собі погляд, викликати усмішку, вимовляє звуки «агу-агу», «гу-гу», «ау».

На третьому місяці у спілкуванні дитини з дорослим відбуваються суттєві зміни – ініціатива спілкування відтепер належить дитині, вона вже сама шукає поглядом дорослого для спілкування з ним. У відповідь на вітання дорослого, чи навіть коли його побачить, дитина голосно сміється, промовляє звуки голосного типу «а-а-а», «е-е», рухає руками, ногами (яскраво виражений «комплекс пожвавлення»). На третьому місяці дитина вже розрізняє звуки різної висоти.

На четвертому місяці спілкування між дорослим і дитиною відбувається вже на тлі голосових реакцій. У цей період збільшується кількість звуків, що їх промовляє дитина, з'являються сполучення звуків приголосного типу «тиль», «ррр», «фр», «співучі звуки»: «о-о-о-е», «а-е-е-а». У другій половині місяця з'являється гулення, що нагадує спів птахів, булькання, фиркання. Гулення – це збудження приємного характеру, воно виникає під впливом позитивних емоцій, його необхідно підтримувати і розвивати.

У кінці четвертого місяця дитина вже сама викликає дорослого на спілкування голосовими реакціями гукання і гулення. У чотири місяці з'являється стадія передмовленнєвих реакцій, яку називають «трелями» («аль-ле-є-ли-аги-аи» тощо).

У період переходу від етапу гулення до белькоту (у віці 5–7 місяців) спостерігається досить велика кількість звуків, що їх промовляють діти без будь-якого зовнішнього стимулу.

На межі 5–6 місяців з'являється белькіт. Із фонетичного боку белькіт – це найбільш складне голосове утворення, яке нагадує слова – склади (ма-ма-ма, ба-ба-ба, дя-дя-дя), що рівномірно повторюються.

Белькіт, як і попередні стадії голосових реакцій (гукання, гулення), є вродженою голосовою реакцією, яка не може виконувати функцію спілкування. Белькочуть і глухі діти. До того ж, у белькоті дітей різних національностей спостерігається чимало спільних звуків, він має «інтернаціональний» характер. Белькіт – це вроджений автономний процес, це вияв певної програми, що передається дитині у спадковість.

Отже, белькіт готує мовленнєвий апарат до вимови звуків, складів і слів, сприяє розвитку фонематичного слуху. Становлення передмовленнєвих голосових реакцій у першій половині року називають передмовленнєвим періодом.

Друге півріччя першого року життя підготовчого періоду (6–12 місяців) характеризується розвитком розуміння мовлення дорослих. З'являється новий тип спілкування дорослих з дитиною – спілкування на основі розуміння мовлення дорослих.

У віці 8–9 місяців слово набуває для дитини значення умовного подразника. До цього періоду реакція дитини здійснюється на весь комплекс стимулів, що входять до складу подразника: на положення тіла (кінестетичний компонент); обстановку, вигляд мовця (зоровий компонент); голос та інтонацію (звуковий компонент). На 8-му місяці діти вже адекватно реагують на окремі фрази дорослих. Отже, дитина навчається розуміти, що кожен предмет, кожна властивість предмета, будь-яка дія мають свою назву. Водночас розвиток розуміння мовлення залежить безпосередньо від характеру спілкування дорослих з дитиною. Чим частіше і триваліше буде спілкування, тим швидше відбувається відокремлення слова як умовного сигналу, і, навпаки, чим менше спілкуються з дитиною, тим тривалішим буде час початку розуміння мовлення дорослих.

Розуміння мовлення передусім виникає на запитання «Де?», яке стимулює дитину до зорового пошуку («Де годинник? Де тато? Де собачка?»). У результаті багаторазових повторень у дитини формується зв'язок між словами дорослого і предметом, що його сприймає дитина.

Діти 7–8 місяців насамперед розуміють слово на основі інтонації (тембр, темп, сила звука). Тільки в 10–11 місяців вони реагують на зміст слова, розуміють його значення навіть, якщо воно вимовляється з різною інтонацією. Після 7 місяців дитина може вже виконувати відповідні рухи на слова «ладусі-ладки», «до побачення». У кінці року діти виконують рухи на слова «відкрий», «закрий», «поклади». У другому півріччі потрібно стимулювати дітей до виконання дій із предметами. Дорослий показує іграшку, називає її, виконує з іграшкою різноманітні дії, називає їх словами: «коник цок-цок-цок», «лялька туп-туп-туп», пропонує дитині виконати ці дії.

Отже, на кінець першого року життя дитина добре розуміє не тільки окремі фрази, а й цілі речення у мовленні дорослих, відтворює відповідно до словесних подразників адекватні дії і рухи. Слово дорослого починає регулювати поведінку дитини.

У другому півріччі продовжується розвиток голосових реакцій: промовляння складів (белькіт), окремих звуків та звуконаслідування. За умови тренування пальців рук, голосові реакції не тільки розвиваються більш інтенсивно, але й стають більш досконалими. Звідси педагогічний висновок: дорослим потрібно тренувати дрібні м'язи пальців рук із 3–4 місячного віку. На початковому етапі (із 3–4 місяців) потрібно робити масаж кисті руки, пасивні згинання і розгинання пальців немовляти.

У другому півріччі активно розвивається наслідування звуків, спочатку на основі власного белькоту, а надалі, в 9–10 місяців, дитина вже наслідує звуки, що були відсутні в белькоті.

Відомо, що розвинутий мовленнєвий слух є однією з провідних умов оволодіння мовою, порушення слуху призводить до спотворення звуків, негативно відбивається на активному мовленні. Своєю чергою, розвиток фонематичного слуху залежить від диференціації звуків у процесі їх артикуляції.

Отже, в засвоєнні дитиною звуків рідної мови беруть участь обидва аналізатори: і слуховий, і мовленнєво-руховий, їх обидва потрібно розвивати в ході звуконаслідувальної діяльності.

Засвоєння дітьми звуків рідної мови поділяють на два періоди: дофонемний і фонемний. Дофонемний період охоплює перший рік життя. У цей період дитина ще не диференціює звуки, слово сприймається як єдиний неподільний звукокомплекс. Розуміння мовлення відбувається на основі охоплення дитиною загальної ритміко-мелодійної структури слова. Так, наприклад, у дітей першого року життя можна виробити одну й ту саму реакцію на схожі за ритміко-мелодійною структурою слова: «м'ячик», «зайчик», «пальчик», «хлопчик». Натомість на слово «дівчинка» означена реакція буде відсутньою. Для розвитку диференціації звуків у словах, що їх промовляє дорослий, необхідно розвивати, з одного боку, мовленнєвий слух, а з другого – рухливість губ, язика, тобто мовленнєво-руховий аналізатор.

У кінці першого року життя у дітей з'являються перші усвідомлені слова. Так, у відповідь на пропозицію дорослого дитина 10–12 місяців відтворює перші слова з певним значенням. З'являються слова «так», «ні». Дитина називає вже словами дорослого (мама, тато, дядя, баба, тьотя), окремі дії (дай, на). У словнику дитини нараховується в середньому 10–15 слів.

Другий рік життя

Другий рік життя – період інтенсивного і швидкого розвитку мовлення дітей. Упродовж другого року життя відбувається подальший розвиток мовлення в таких напрямках: а) розвиток розуміння мовлення дорослих; б) формування функції узагальнення в мовленні; в) збагачення й активізація словника; г) розвиток здатності до наслідування і вдосконалення звуковимови; д) формування граматичної будови рідної мови.

На початку другого року життя, в 1 рік і 2–3, місяці дитина починає швидко встановлювати зв'язок між словом і предметом, відбувається подальше розуміння мовлення дорослих («дай ручку», «взьми», «сядь», «встань»). Насамперед діти розуміють дії, що пов'язані з доглядом за дитиною, та свої власні дії («відкрий рот», «заплющ очі», «похитай голівкою», «підними суконьку», «посади ведмедика» тощо) в певній конкретній дії. Тому потрібно розширювати запас слів, що їх зрозуміла б дитина, у простих, знайомих для неї побутових ситуаціях.

Поступово розуміння мовлення виходить за межі конкретної побутової дії. Діти починають розуміти запитання дорослого: «Де?» («Де собачка?», «Де ляля?», «Де тьотя Оля?»), вони правильно реагують на запитання, знаходять і подають потрібний предмет чи об'єкт.

У зв'язку з подальшим розвитком розуміння мовлення на другому році життя необхідно звертати увагу дітей на назву якостей, властивостей, стану, ознаки знайомих предметів (великий м'яч, маленька лялька, червоний м'яч, червона машина, солодке яблуко тощо). Вихователька звертається до дитини: «Подивись, Галинко, який у мене великий ведмедик, а в тебе маленький ведмедик – біленький». «Юлю, подивись, який у мене великий синій м'яч. А в тебе – маленький м'ячик, червоний м'ячик. Покажи, де великий синій м'яч. Дай мені маленький червоний м'яч». «Ірочко, посади на стільчик великого коричневого ведмедика. Дай мені маленького біленького ведмедика» тощо.

У другому півріччі діти другого року життя повинні розуміти слова, що означають стать людини («дівчинка», «хлопчик», «тьотя», «дядя»), вік («бабуся», «дідусь», «тьотя», «дівчинка», «дядя», «хлопчик»). Розуміти назву предметів у кімнаті і поза нею («в саду», «на городі», «на ділянці», «на вулиці»), живі і неживі об'єкти, назву кімнат житла, де перебуває дитина («спальня», «умивальна», «роздягальня кімнати», «групова зала»), вільно орієнтуватися в них, знати їх призначення.

Вихователька повинна формувати розуміння у дітей розуміння ситуацій, що передаються за допомогою прийменників, прислівників (в, на, там, тут тощо). Наприклад: «Тарілка стоїть на столі. У тарілці – суп. Тут лежить хліб. Там стоїть чашка. У чашці – молоко».

Дітей потрібно вчити розуміти слова «можна», «не можна», а також вказівки дорослого щодо поведінки дітей у групі та взаємовідносин з іншими дітьми. Наприклад: «Не заважай Петрику дивитися книжку», «Не можна забирати іграшки в Тарасика». Потрібно попросити. Скажи: «Дай мені, Тарасику, іграшку».

На кінець другого року діти починають розуміти за описом дорослого минулі події. Наприклад: «У Сергійка вдома є маленький біленький собачка», «На прогулянці діти бачили машину, бі-бі-бі». З метою розвитку розуміння мовлення вихователі потрібно вживати утішки, забавлянки, віршики. Мовлення дорослого на другому році життя стає основним регулятором поведінки дитини. Дитина починає розуміти різні словесні доручення, назви дій та інструкцій до їх виконання.

На другому році життя відбувається формування однієї з основних особливостей другої сигнальної системи – функції узагальнення, яка формується стрибкоподібно. Різкий стрибок у розвитку узагальнень відбувається в період 1 року 2 місяців – 1 року 3 місяців, потім уже після 1 року 9 місяців.

На другому етапі (другий рік життя) дитина засвоює узагальнення слів першого ступеня (собака – це всі собаки (маленькі, великі, чорні, білі, живі, іграшкові тощо)). Зазначимо, що узагальнення формується швидше, якщо дитина активно діє з предметами і чує їх назву.

На другому році життя відбувається засвоєння активного словника, хоча збагачення слів проходить нерівномірно: досить повільними темпами в першому півріччі і стрибкоподібно – у другому. Наводимо орієнтовні показники збагачення активного словника дитини впродовж другого року життя: 1 рік 6 місяців – 30–40 слів;

1 рік 7 місяців – 50 слів;

1 рік 8 місяців – 100 слів;

1 рік 9 місяців – 175 слів;

2 роки – 300 слів.

На другому році життя започатковується розвиток зв'язного мовлення, зокрема його діалогічної форми. Специфічною особливістю мовлення дітей другого року життя є його ситуативність: смисловий зміст мовлення стає зрозумілим лише у зв'язку з відповідною конкретною ситуацією, а також за допомогою міміки, рухів, жестів, інтонації, які подекуди замінюють дитині звукове мовлення.

Показники мовленнєвого розвитку дітей

Перше півріччя (1 рік – 1 рік 6 місяців)

- Швидкими темпами збільшується пасивний словник, кількість слів, які розуміє дитина;
- легко встановлюється зв'язок між предметами, діями та їх словесними позначеннями;

- узагальнює предмети за суттєвими ознаками;
- мовлення дорослого стає інструкцією до дії, дитина виконує за словом дорослого прості дії з предметами («закрий», «відкрий», «поклади») до 1 року 3 місяців, а потім і більш складні («Візьми ложку і сядь за стіл», «Візьми серветку і витри рот»); легко наслідує звукосполучення, які вона чує від інших;
- характерними для дитини є ігри-монологи (наслідування мовлення дорослих у формі белькоту): повторює за дорослим закінчення слів і легкі слова;
- словниковий запас – близько 30–40 слів, слова набувають узагальнювального характеру (словом «кішка» позначають будь-яку кішку живу, іграшкову, гумову, м'яку, велику, маленьку, чорну, руду, на картинці). У словнику багато полегшених слів (ляля, коко, гам-гам, бі-бі, тік-так), переважають іменники і дієслова. Звертається із запитаннями: «Що це?», «Де?»;
- вживає слова-речення: у кінці періоду (до 1 року 5–6 місяців) з'являються двослівні речення;
- продовжує багато белькотати, емоційно спілкуючись із дорослими у процесі своєї діяльності: слова доповнюються мімікою, жестами, рухами;
- звертається до дорослих із проханням, скаргою, показує жестами, мімікою, подекуди додає знайомі слова.

Друге півріччя (1 рік 6 місяців – 2 роки)

- виявляє підвищений інтерес до розмови дорослих, втручається у виконання деяких дій, що виникають з розмови, яка безпосередньо не звернена до дитини;
- розуміє смисл речень, висловлювань про події та явища, які часом повторюються в особистому досвіді;
- розуміє запитання «Що?», «Хто?», «Де?»; легко повторює слова і фрази, які промовляють дорослі;
- запас активного словника швидко зростає: в 1 рік 8 міс. – 100 слів, 1 рік 9 міс. – 175 слів, 1 рік 10 міс. – 225 слів, 2 роки – 300 слів;
- полегшені слова замінюються правильними (кис-кис – киця; гав-гав – собака);
- з'являються прикметники, займенники, узагальнюються предмети за суттєвими ознаками;
- активізується мовленнєва діяльність, дитина багато розмовляє. У мовленні з'являються дво-трислівні речення, а на кінець року – чотирислівні і навіть більше;
- засвоює перші граматичні форми (словозміна слів у реченні, їх узгодження);

– мовлення стає засобом спілкування з дорослими; відповідає на запитання, звертається до дорослих із запитанням «Що це?». Прохання, бажання передаються словами, набирають мовної форми.

Третій рік життя

На третьому році життя мовлення дітей розвивається швидкими темпами в таких напрямках: розуміння мовлення дорослих, оволодіння словником, удосконалення звуковимови, засвоєння граматичної будови мовлення, розвиток діалогічного мовлення. Відбувається суттєвий переломний момент у психічному розвитку дитини, в її відносинах з оточуючими, з'являється допитливість та інтерес до діяльності дорослого. Все це сприяє подальшому розвитку форм спілкування і розуміння мовлення, слово стає для неї засобом пізнання довкілля.

Під впливом словесних вказівок дорослих дитина починає сама себе заспокоювати, словесно випереджувати свої дії: «Не буду битися, ляльці боляче», «Воду холодну не можна пити», «Я не буду плакати за мамою, я вже велика». В окремих випадках дитина здійснює попереднє мовленнєве планування своїх дій: «Мамо, дай м'ячик, я буду гратися з ним», «Дай олівець, я намалюю дощик», «Дай зернятко, я погодую пташку».

На третьому році життя стає можливим розуміння дитиною того, що було в її минулому досвіді, а також з дитиною можна говорити про майбутні події («Скоро свято, ти підеш на ялинку»), про те, що безпосередньо не відбивається в її відчуттях і сприйняттях, про те, що пов'язане з дитячими почуттями і переживаннями.

У другому півріччі дітям уже доступне розуміння художніх текстів, оповідань, казок без супроводу наочності. Діти легко запам'ятовують і повторюють за дорослими цілі фрази, римовки, нескладні забавлянки, віршики, пісеньки.

На основі розуміння мовлення дитина починає робити перші самостійні висновки й узагальнення. На кінець третього року життя у дітей з'являється другий ступінь узагальнення: слова, що пояснюють родові поняття: меблі (це і стіл, і шафа, і диван), іграшка (це і м'яч, і лялька, і кубик), фрукти (це і яблуко, і слива, і виноград). Назву дій, ознак дитина передає узагальнено у формі іменника: плавання, біг, близьна тощо.

На кінець третього року життя словник дітей становить, за різними даними, від 1000 до 1500 слів.

Третій рік характеризується надзвичайною активізацією мовлення дитини. Розширюється коло її спілкування: дитина багато говорить не тільки з близькими для неї людьми, а й з іншими дорослими та дітьми.

У словнику дитини є майже всі частини мови; з-поміж речень також зустрічаються усі їх типи, складні безсполучникові та сполучникові речення включно. Третій рік життя започатковує період словотворення дітей, у якому особливо яскраво виступає мовленнєва активність. Звідси – педагогічний висновок: у спілкуванні з дитиною цього віку потрібно вживати тільки прості, зрозумілі їй слова.

Мовленнєва активність дитини третього року життя виявляється і в прагненні дітей до римування слів. Діти висловлюють своє бажання і прохання до дорослих пограти з ними у слова. Основною формою спілкування у дітей третього року життя, як і на другому році, залишається діалог, діалогічне мовлення.

Водночас діалог дітей третього року життя ще нестійкий, його потрібно підтримувати і розвивати.

На третьому році життя продовжується вдосконалення звуковимови дітей. Водночас дітям цього віку ще важко вимовляти правильно звуки, вони замінюють їх на інші. Правильна вимова фонем з'являється не відразу, вона зазнає низки змін – від неповної можливості вимовити звук до правильної вимови через заміну однієї фонемі іншою. На третьому році такі звуки-замінники майже зникають, їх місце посідають більш близькі за вимовою.

До 2 років 6 місяців передні піднебінноязикові звуки часто замінюються більш легким звуком «т», подекуди дитина замінює всі приголосні звуки звуком «т», спостерігається так зване явище «татизму» (Тата – Таня, татина – машина, тута – рука). Свистячі, шиплячі, сонорні (р, л) звуки дитина третього року життя або пропускає, або замінює більш легкими. За сприятливих умов виховання у 30–50 % слів, які вживає дитина на кінець третього року життя, вона правильно вимовляє звуки з, с, ц, ч, в, ф, н, а в 10–30% випадків шиплячі звуки та р. Для звуковимови дітей цього віку характерна загальна пом'якшеність вимови, недостатня чіткість артикуляції, швидкими темпами розвивається фонематичний слух. Основною умовою засвоєння звукового боку мовлення є чітке розрізнення звука, який реально вимовляє дитина. Продовжується засвоєння граматичної будови рідної мови, зокрема відбувається засвоєння відмінкових закінчень (2 роки 1 міс. – 2 роки 3 міс.) і службових слів (2 роки 3 міс. – 3 роки).

На третьому році життя продовжується засвоєння речень. Перші складні речення з'являються у період від 2 років 4 міс. до 2 років 6 міс. Із 2 років 6 місяців дитина активно засвоює сполучники. Так, із 39 сполучників до 3-х років дитина засвоює 15, тобто 40 %, це такі сполучники: *і, а, то, коли, як, тільки, тому що, де, щоб, зате, який, котрий*.

До 3-х років дитина оволодіває майже всіма відмінковими закінченнями. Із 47 відмінкових форм до 3-х років дитина засвоює 39.

Отже, формування граматичної правильності мовлення є досить складним процесом, яким обов'язково слід керувати, виправляти дитяче мовлення, стимулювати дітей до вживання правильних граматичних форм на спеціальних заняттях.

Методика розвитку мовлення дітей раннього віку

Перший рік життя

Роботу з розвитку перших передмовленнєвих проявів потрібно починати з перших тижнів життя дитини на індивідуальних мовленнєвих заняттях (з кожною дитиною окремо) у спеціально відведений для цього час: не раніше 15–20 хвилин після годування і не пізніше як за 20–25 хвилин до сну. Надалі поступово для занять об'єднують 2–3, а в кінці року 3–5 дітей.

У другому півріччі продовжується робота щодо стимулювання наслідування звуків і окремих слів, що були в белькоті дитини, а з 8 місяців – нових звуків, складів, слів. У віці 5–6 місяців до 9–10 місяців рекомендується проводити такі **індивідуальні заняття**: «розмови», «перегукування», «схованки», звуконаслідувальні ігри.

Після 7 місяців необхідно змінити контакт дорослого з дитиною, перевести «емоційне» спілкування на «ділове». Вводиться більш ускладнений прийом – змістове спілкування з приводу якоїсь образної іграшки. Наприклад, дорослий показує собачку, називає її «собачка гав-гав», – показує з нею різні дії, називає словами: «Собачка сидить: гав-гав. Собачка йде: топ-топ. Собачка гавкає: «гав-гав». Після цього іграшка ховається. Дорослим слід пам'ятати, що дітей влаштовує роль мовчуна, адже вони можуть виразити свої бажання і прохання жестами, мімікою, рухами. Після 10 місяців не потрібно поспішати виконувати жестові прохання дитини, потрібно вчити їх висловлювати прохання словами. Так, дорослий стимулює дитину: «Скажи, дай, тьотю, м'яч», «Що ти хочеш, скажи», «Скажи, дай лялю».

У цей період проводять **спеціальні заняття**, що стимулюють дітей до вимови перших слів. 3-поміж них: *показ і називання дітьми предметів та іграшок, «схованки» предметів та їх показ, заняття з картинками*. Наприкінці року проводять показ і називання іграшок-тварин. У ході таких занять діти не тільки розглядають, а й називають словом тварин, звуконаслідують (гуска – га-га-га, качка – кря-кря-кря, собачка – гав-гав-гав, курочка – ко-ко-ко, півник – ку-ку-рі-ку). При цьому вихователька складає невеличку сюжетну розповідь-показ з іграшкою (поступово

кількість знайомих іграшок збільшують до трьох), показує, стимулює дітей не тільки звуконаслідувати, але й називати тварин словом.

Із 9 місяців можна вже проводити *групові заняття* з дітьми в манежі, наприклад, «Лялька Катруся прийшла до дітей на гостини». Поступово на занятті можна показувати 2–3 однорідні іграшки для формування у дітей узагальнень, наприклад, м'ячик (червоний, жовтий, зелений) або пташка (летить, сидить, дзьобає, співає), покази предметів у дії з поступовим їх ускладненням.

У другому півріччі для розуміння мовлення проводять *індивідуальні заняття із забавлянками, утішками, народними українськими пісеньками* («Пальчик-пальчик», «Сорока-білобока», «Ту-ту-ту», «Ладусі», «Коза-рогата», «Наш хлопчик» та ін.).

На кінець першого року життя слово для дітей стає сигналом до дії. Рекомендуємо називати іграшку чи предмет словом у момент особливої зацікавленості дитини, наприклад, коли вона грається з іграшкою, машиною, лялькою. Дорослий промовляє: «Це машина: бі-бі. Машина їде: бі-бі». Під час годування: «Це каша. Їж кашу, гам-гам. Їж, Олю, кашу. Каша смачна». Під час повторної назви потрібно кілька разів змінювати інтонацію, вживати слово в різних варіантах. Наприклад: «Ось ведмедик. Візьми ведмедика». При цьому потрібно робити паузи між фразами. Для закріплення слова-назви дорослий стимулює дитину до пошуку потрібного предмета, викликає зорову орієнтовно-пошукову реакцію запитанням «Де?». Після показу іграшки запитує: «Де собачка? Де гав-гав?», «Де ведмедик?».

Із 7–8 місяців проводяться ігри-заняття, спрямовані на розуміння імен дорослих і дітей. Це *ігри-«схованки»*. Вихователька або помічниця виховательки ховається під хустку і гукає: «Ку-ку». У другому півріччі проводять такий вид занять, як показ і називання дій із предметами. Необхідно навчити дитину розуміти слово «дай» – «дай кубик», «дай лялю» та інші слова, що позначають дію: «зніми», «візьми», «покоти». З дітьми віком від 6 до 9–10 місяців проводять заняття на звуконаслідування. Необхідно викликати наслідування знайомих складів: «ма», «ба», «да» у вигляді «перегукування». На перших заняттях показують тільки один предмет (іграшку). Дорослий показує іграшку, називає її «кішечка», «киця». Дає можливість дитині роздивитися її, доторкнутися і знову називає: «Ось кішечка, киця. Няв-няв, киця». При цьому слова, якими дорослий називає предмети та іграшки, повинні завжди і обов'язково промовлятися однаково, в одній формі (не можна, наприклад, один раз назвати машину «бі-бі», а іншого разу словом «дінь-дінь»). Знайомі слова потрібно

поступово вводити в речення, фрази («Киця сидить». «Киця нявчить: няв-няв»). Дорослий повинен викликати інтерес до іграшки, зацікавити дитину, щоб у неї з'явилося бажання взяти її в руки.

Провідним методичним прийомом у роботі з дітьми цього віку з розвитку мовлення і ознайомлення з довкіллям є показ із називанням. Скільки б дорослий не розповідав дитині про предмет, вона його не буде сприймати, аж доки сама не побачить. Можна багато разів промовити дитині слово «кіт», але якщо кіт не перебуває в полі зору дитини, вона не може встановити зв'язок слова-назви із твариною (чи іграшкою), не буде розуміти значення цього слова, не буде шукати кішку, якщо почує її назву.

Заняття з картинками проводять з 10–12 місяців, їх обов'язково вносять у загальний план спеціальних занять у групі. Зміст занять повинен відповідати рівню психічного розвитку дітей.

Перші заняття з картинкою для дітей віком 10–12 місяців проводять тільки індивідуально, поступово на заняттях об'єднують 2–4 дітей. Вихователька заздалегідь готується до заняття: чітко визначає мету заняття, добирає картинки, продумує хід заняття. Методика занять досить проста. Вихователька бере дитину на коліна, раптово показує картинку, рукою вказує на зображене і промовляє з невеликими паузами 3–4 рази назву зображення. Наприклад: «Гав-гав-гав, подивись – собачка». Після того, як увага дитини буде звернена на зображення (дитина дивиться на картинку і слухає), дорослий ховає картинку (за спину або перевертає зворотним боком) і промовляє: «Немає собачки. Немає гав-гав. Де гав-гав? Де собачка? Немає собачки». Вихователька намагається викликати у дитини реакцію на зникнення картинки, після чого знову раптово показує картинку, супроводжує її появу емоційними окликами «а-а-а...» і словами: «Ось собачка, гав-гав-гав».

При введенні на заняття другої і більше картинок вихователька ставить за мету викликати у дитини впізнавання зображення (показати пальчиком на слово «де?»), подати на слово «дай»), а також звуконаслідування, називання полегшеним словом предмет, що зображений на картинці (ляля, киця, бі-бі).

Крім показу і називання картинок, вихователька поступово вчить дитину виконувати дії з картинками. Так, вихователька кладе поруч дві картинки, пропонує дитині спочатку показати потрібну картинку, а потім подати її виховательці: «Марійко, покажи, де киця? Дай мені кицю. Де га-га-га? Де гуска? Дай мені га-га-га, гуску». Якщо дитина показує і подає правильно, вихователька стверджує: «Ось киця, кішка, няв-няв. Покажи кішку». «Ось гуска, га-га-га. Покажи гуску». Дитина

повинна відчувати в голосі дорослого схвалення. Якщо ж вона називає неправильно, вихователька показує на пташку і промовляє: «Ось га-га-га, покажи га-га-га». Якщо ж дитина не може показати, не бере в руки картинку і не подає її дорослому, вихователька виконує ці дії її рукою, супроводжуючи їх відповідними словами.

Після того, як у дітей з'явиться інтерес до картинок (упродовж 2–3 хвилин кожний з них із задоволенням сидить на занятті, жваво, з інтересом слухає, дивиться, на пропозицію дорослого показує, повторює звуки, хоча здебільшого ще мимовільно, не на пропозицію дорослого), кількість дітей на занятті збільшується спочатку до 2, а потім до 3–4. Тривалість заняття – 3–5 хвилин. Заняття проводять через день, або 3–4 рази на тиждень.

Заняття

Розглядання іграшок

Мета: розвивати розуміння мовлення дорослого; сприяти появі реакцій на іграшки, які відрізняються зовнішнім виглядом.

Хід заняття. Дорослий показує дитині на першому занятті одну іграшку, на повторному – дві, пізніше – не більше трьох іграшок.

- Що це? М'ячик (Доторкається до дитини, потім ховає).
- Де м'ячик? Немає м'ячика.
- Ось м'ячик. Є м'ячик! (Радіє, усміхається до дитини).
- А що це? (Показує дудочку).
- Ду-ду-ду. Це дудочка (Ховає дудочку).
- Де дудочка? Немає дудочки!
- Ось дудочка, ду-ду-ду! (Вкладає дудочку в руки дитини) і пропонує звуконаслідувати.

Заняття

Що на картинці?

Мета: привернути увагу дитини до зображеного на картинці; викликати слухове зосередження на слова дорослого, розуміти їх.

Матеріал: предметні картинки (машина, м'яч) розміром 8×20 см.

Хід заняття. Дорослий бере на коліна дитину, показує знайому картинку (машину), вказує рукою на зображення і промовляє:

- Ось машина. Бі-бі-бі, їде машина. Оленко, покажи машину. Скажи: бі-бі-бі. (Якщо дитина не показує, взяти руку дитини і показати її рукою на зображення).
- А це – м'яч. Подивися, це м'яч. (Кладе нову картинку із зображенням м'яча біля знайомої картинки).
- Де м'яч? Де машина? (Якщо дитина показує неправильно, тоді рукою дитини показати на зображення). Це – м'яч. Це – машина.

Слова «м'яч», «машина» промовляють виразно, повільно, з невеликими паузами.

Другий рік життя

На другому році життя робота з розвитку мовлення проводиться у трьох напрямках:

а) розвиток розуміння мовлення; б) вправлення дітей у звуконаслідуванні, наслідуванні слів, фраз; в) розвиток активного мовлення.

Програмні завдання з розвитку мовлення здійснюються як на заняттях, так і в повсякденному житті. Дорослий повинен особливу увагу звертати на стимулювання мовленнєвої активності кожної дитини у процесі догляду за нею. Так, під час годування дорослий розмовляє з дитиною: «Марічка хоче молока. Ось молоко. Смачне молоко. Пий, Марічко, молоко. Що ти п'єш, Марічко? Марічка випила молоко. Скажи, «дякую».

У процесі одягання потрібно називати словами всі частини тіла дитини, одяг, його колір, дії, що супроводжують одягання. Наприклад: «Що ми Ясі одягнемо? Кофточку. Одягнемо білу кофточку. Гарна в Ясі кофточка, біла, тепла. А тепер одягнемо шапочку. На голівку. Скажи, на голівку. А це що? Це рукавички. Куди ми одягнемо рукавички? Скажи, на ручки» тощо.

Під час умивання: «Що ми спочатку помиемо Юрасику? Помиемо ручки, обличчя. Чим ми миємо? Скажи, водичкою. Водичка тепла. Чим ми витremo ручки? Скажи, рушником».

Для того, щоб прискорити процес оволодіння дитиною активним мовленням, потрібно пам'ятати про взаємозв'язок появи перших слів і розвиток м'язів пальців руки. Робота з розвитку м'язів пальців руки проводиться індивідуально з кожною дитиною в повсякденному житті. Після 1,5 року потрібно давати дітям більш складні завдання, спрямовані на розвиток пальців руки. Це, наприклад, застібання гудзиків, зав'язування і розв'язування вузлів, шнурівки. А також потрібно щодня проводити спеціальні ігри з пальчиками («Пальчик-пальчик», «Сорока-білобока» і т. ін.).

Заняття з розвитку мовлення та ознайомлення з довколишнім середовищем у цьому віці, згідно з програмою, проводяться із двома віковими підгрупами. З дітьми віком від 1 року до 1 року 5 місяців передбачається п'ять занять на тиждень. Заняття проводяться з невеличкими групами дітей по 5-6 чоловік (за типом класифікації – це індивідуально-групові заняття); тривалість заняття – 8–9 хвилин. Крім індивідуально-групових, з дітьми цього віку проводять індивідуальні заняття.

У другому півріччі проводять 4 заняття на тиждень, об'єднують на одному занятті по 6–10 дітей (індивідуально-групові заняття); тривалість заняття – 10 хвилин.

У першій половині року з розвитку мовлення і розширення орієнтування в довкіллі проводять такі *види занять*: показ предметів із називанням, показ предметів у дії, організовані спостереження за живими об'єктами і транспортом, заняття з картинками, звуконаслідувальні ігри, показ інсценівок, читання забавлянок, віршів.

Показ із називанням – це демонстрація дорослим якогось предмета, іграшки чи живого об'єкта. Метою таких занять є розвиток розуміння мовлення, звуконаслідування, збагачення словника, розширення орієнтації в довколишньому середовищі. Успіх таких занять залежить від правильно дібраного дидактичного матеріалу. Наприклад: дві ляльки середнього розміру: одна м'яка, яку легко можна було б посадити, вдягнути, а друга – целулоїдна, для показів, що пов'язані з водою, купанням. Обидві ляльки повинні мати повний набір білизни на гудзиках, щоб вона легко знімалась і надягалась; сукні, які б легко знімалися, фартухи, носові хусточки; набір верхнього одягу. Для купання – простирadlo, ванночку, мило, мочалку. Меблі – стіл, стільці, ліжко з постільню за зростом ляльки; ляльковий посуд. У кожної ляльки повинне бути своє постійне ім'я. Ляльки повинні відображати і належати до певної статі, тобто повинні бути ляльки-дівчата, хлопчики, тьоті, дяді, дідусь, бабуся.

Необхідно придбати набір іграшок, що зображують тварин і птахів: кішка, собака, півник, курочка, корова, кінь, коза, качка, гуска, свиня. Ці іграшки повинні бути двох варіантів: великі (для показу) і дрібні, роздаткові (дітям). Серед дидактичного матеріалу – ляльки-петрушки, заводні іграшки, іграшки-забави; торбинки, кошики, красиві коробочки для ігор, предметні сюжетні картинки.

Ускладнюються заняття з лялькою, оскільки це одна з найулюбленіших іграшок дітей цього віку. Вона є стимулом до спілкування для дитини. Це такі заняття: «Лялька Яринка ходить» (лягає спати, обідає, пригосає тощо), «Катруся показує свій одяг», «Катання ляльок на машині», «Лялька на гойдалці» тощо.

З дітьми віком від 1 року 3 місяців проводять здебільшого заняття з показу предметів із називанням. Основним прийомом таких занять є раптовий показ і ховання предмета. Вихователька показує іграшку і говорить: «До нас на гостини прийшов собачка: гав-гав-гав, собачка. Подивіться на собачку, який він гарний». Гладить рукою собачку і раптово ховає його.

– Де ж собачка? Де гав-гав? Немає собачки (розводить руками, немає гав-гав. Де собачка? (шукає і викликає пошук собачки у дітей). Раптово показує собачку, дає можливість дітям виявити свою радість, звуконаслідування: «гав-гав», «собачка». «Ось собачка. Ось гав-гав.

Скажи, Олю, гав-гав. Скажи, Тарасику, собачка». Дорослий пропонує залежно від індивідуального мовленнєвого розвитку повторити дітям або повністю слово і звуконаслідування, або тільки звуконаслідування. Показ і ховання повторюють 2–3 рази. Поступово можна збільшувати кількість іграшок і предметів, що показують дітям, до 2–3 (а в кінці року – до 10) на одному занятті.

З 1 року 3 місяців до 1 року 6 місяців проводяться заняття «Показ предметів у дії». Це такі, як: «Лялька Катруся на прогулянці», «Ведмедик прийшов у хатинку, а пташки прилетіли», «Як ходить і співає півник», «Як бігає і гавкає собачка» і т. ін.

Проводять заняття з іграшками, з ляльками, показ інсценівок, спостереження, цільові прогулянки, дидактичні ігри, читання забавлянок, віршів, оповідань, заняття з предметними і сюжетними картинками.

Організовані спостереження. На другому році життя, коли діти вже вільно пересуваються і рухаються, їх можна організовано, засобом спостережень знайомити з довкіллям. Спостереження повинні проходити у природних умовах, у невимушеній обстановці, з невеличкими групами дітей. На другому році життя проводять спостереження у груповій кімнаті: за працею помічниці виховательки, за рибками в акваріумі, за живими об'єктами (кошеня, пташка, цуценя тощо); спостереження із вікна: за транспортом, за перехожими на вулиці; за явищами погоди (дощ, сніг, листопад); спостереження на ділянці дошкільного закладу: за рослинами, тваринами, транспортом, працею дорослих, старших дітей, святково прикрашеною прапорами вулицею. Під час спостережень потрібно організувати активні дії дітей (доторкнутися, помахати, полити квіти, погодувати тварин тощо).

Ігри і розваги на звуконаслідування. У роботі з дітьми цього віку використовуються ігри на звуконаслідування «Гуси-гуси», «Хто як кричить?», «Автомобілі», «Потяг», «Півники і курчатка» та інші. Цінність таких ігор полягає в тому, що в них дії супроводжуються словами, і діти охоче вимовляють потрібні слова і звуконаслідування.

Після 1 року 6 місяців дітям доступний такий вид занять, як розповіді зі звуконаслідуванням. Вихователька складає сюжетну, доступну для розуміння дітей розповідь, яку супроводжує показом іграшок, а діти звуконаслідують: «Пальчик-пальчик», «Наш хлопчик», «Кицю-кицю», «Я маленький хлопчик», «Печу, печу хлібчик», «Ой ну-ну-ну, котику», «Ой на kota воркота», «Ой ходить сон біля вікон» та ін. Віршики українських поетів: Н.Забіли «Ой чук-чуки», «Ладки, ладоньки, ладусі»; Г.Демченко «Водичка», «Калачі» та ін. Можна читати коротенькі, доступні дітям оповідання-розповіді.

Методика роботи з картинками на другому році життя. На другому році життя заняття з картинками поділяються на три вікові періоди:

- від одного року до одного року трьох-шести місяців;
- від одного року трьох-шести місяців до одного року шести-восьми місяців;
- від одного року шести-восьми місяців до двох років.

Дітям цього віку необхідно поступово вводити зображення предметів на картинках, що вже знайомі дітям за попередніми заняттями, натомість в іншому зовнішньому оформленні. Наприклад: собачка – великий, маленький, білий, чорний, спить, біжить, лежить, гавкає тощо. Може бути змінений зовнішній вигляд картинки (колір, розмір, форма).

Дії з картинками вводять після того, коли у дітей уже було викликано певне ставлення до картинки: діти зацікавлено дивляться, слухають, що говорить вихователька, самі промовляють звуки, слова, фрази, показують на слово вихователя (це відбувається орієнтовно з 1 року 2–4 місяців). На одному занятті дітям цього віку можна давати 6–8 картинок.

Крім того, проводять заняття з парними картинками водночас із 3–4 дітьми.

Заняття

Бесіда за парними картинками

Мета: вчити дітей уважно роздивлятися картинки, впізнавати окремі деталі, засвоювати від дорослого нові назви предметів і самим називати предмети повними та скороченими назвами.

Матеріал: картинки – лялька, ведмедик, хлопчик з дудочкою, хлопчик на конячці, дівчинка з лопаткою, лялька лежить у ліжку.

Хід заняття. Дітям дають однакові картинки, наприклад, парні картинки із зображенням ляльки. На ляльці – сукня з кишеньками, гудзиками, коміром, на ногах – шкарпетки, черевики, у волоссі – бант. Двоє дітей одержали однакові картинки. Вихователька, звертаючись до дітей, промовляє: «Красива лялька зображена на картинці, її звати Ніна. Петрику, покажи Ніну. В Оксани також лялька Ніна. Покажи, Оксано, де у ляльки сукенка. Ось вона». Таким чином вихователька пропонує дітям показати кишені, гудзики, комір, шкарпетки, черевики, бант, очі, волосся, руки, ноги, ніс тощо. Подекуди дорослий пропонує показати дітям свою сукню, черевики, бант, очі, руки тощо.

Наприкінці другого року життя дітям доступні сюжетні картинки – як настінні, так і настільні. Розглядають сюжетні настільні картинки за столом з дітьми. При цьому сюжети цих картинок повинні бути добре знайомі дітям («Діти обідають», «Діти граються», «Мама купас дитину», «Хлопчик грається з собачкою», «Свято ялинки в дошкільному закладі» і т. ін.).

Провідними прийомами роботи з настільними картинками є розповідь-пояснення вихователя із залученням дітей. Так, вихователька показує картинку, розповідає, пояснює, пропонує дітям показати щось, назвати, звуконаслідувати. З 1 року 9 місяців проводять заняття за настінними картинками. Для таких занять об'єднують по 10–12 дітей. Діти сидять на стільчиках півколом на певній відстані від картини. Картину вивішують на спеціальну підставку на рівні очей дітей. Основним прийомом у процесі розглядання настінних картинок є розповідь-бесіда. Вихователька розповідає і залучає дітей відповідати на запитання.

Розповідь-бесіда

Розглядання картини «Мама купає дитину»

Зміст картини: на ослінчику стоїть ванна. У ній сидить хлопчик. Мати мочалкою мие йому спину. Хлопчик тягнеться за качкою, яка плаває у ванні. Хлопчик веселий, радісний. Поруч стоїть стілець, на якому висить великий рушник.

Мета: стимулювати активне мовлення дітей, збагачувати словник.

Словник: ванна, вода, рушник, ослін, купатися, витиратися, чистий, веселий.

Хід заняття. Діти розглядають картинку, щось промовляють. Вихователька розповідає: «Це мама. Мама купає Івасика. Івасик веселий, радісний. Івасик любить купатися. Куп-хлоп, куп-хлоп, – промовляє Івасик. Як промовляє Івасик? Руслана, покажи, де ванна. У ванні тепла вода. Мама мие мочалкою Івасику спину. А це що в Івасика? (качка). Качка велика, жовта, плаває у ванні. Івасик хоче її пиймати. Мама вимие хлопчика, а потім зиле чистою водою». Читає вірш Г.Демченко «Водичка».

*Наберу з криниці
Свіжої водиці.
Буди умивати, буду промовляти:
– Водичко, водичко,
Умий Івасику личко,
Рожеве та біле,
Як яблучко спіле!*

Вихователька: «Викупала мама хлопчика. А що ж це висить на стільці? Великий рушник. Якого кольору рушник, Зіно? Мама буде витирати Івасика сухо-сухо. Івасик буде тепер чистий». Після цього вихователька проводить бесіду з дітьми за змістом картини. Діти показують і називають окремі предмети, їх колір, вихователька стимулює відповідати фразами, реченнями.

Третій рік життя

Для розвитку мовлення й орієнтування в довколишньому середовищі з дітьми третього року проводяться різноманітні *заняття* (2 заняття на тиждень з підгрупами дітей у 10–12 чоловік). Найбільш доцільним

є таке об'єднання дітей, за яким в одній підгрупі є діти з різним рівнем розвитку. Тривалість заняття – 10–12 хвилин. У першу половину дня плануються заняття, на яких дається новий матеріал, у другу половину дня – на закріплення знань.

Специфікою занять у цій групі, як і в попередній, є повторність програмного матеріалу, один і той самий матеріал планується 3–4 рази з невеликими інтервалами і деякими ускладненнями.

На одному занятті можуть вирішуватись кілька завдань з розвитку мовлення, сенсорики, мислення чи ознайомлення з довкіллям. Для цього використовують комбіновані та інтегровані заняття, тобто заняття, що складаються із 2–3 частин, кожна з яких присвячена вирішенню одного конкретного завдання. Вихователька повинна добре підготуватись до заняття. Наперед продумати, як посадити дітей: за столи, півколом, стрічкою, щоб до них легко можна було підійти, та й діти змогли б вільно встати і пересуватись по кімнаті. Не можна садити дітей досить близько один до одного, це буде їх дратувати, відволікати від сприймання мовлення педагога. Особливу увагу потрібно звернути на розташування наочного матеріалу, його зовнішній вигляд; продумати мовленнєві завдання дітям та чим буде в цей час займатись інша підгрупа.

З дітьми цього віку проводять такі **заняття**: *спостереження в довкіллі (діяльність людини, природа); цільові прогулянки; дидактичні ігри; заняття з картинкою; бесіди-розповіді; ознайомлення з художньою літературою: читання художніх творів; показ лялькового і тіньового театрів; показ діафільмів; настільні дидактичні ігри; показ інсценівок; спеціальні заняття на свіжому повітрі; ігри в оповідання; заняття із сенсорного виховання з дидактичним матеріалом.*

Провідними методичними прийомами на заняттях з розвитку мовлення на третьому році життя є: *показ із називанням, показ у дії, багаторазове повторення фраз, слів у їх різноманітних варіантах і комбінаціях, запитання, пояснення, словесні доручення; ігрові сюрпризні моменти, ігри та ігрові вправи; розповіді і бесіди, читання.* Ці прийоми використовуються у комплексі на кожному занятті. Успіх і ефективність заняття залежить від вдалого чергування прийомів і методів навчання. З-поміж них: чергування різних прийомів навчання і насамперед пояснень, вказівок і показів (зразок, способи діяльності) з ігровими завданнями: «Гав-гав-гав – гавкає собачка, – говорить вихователька. – Як вона гавкає?». Після того, як діти промовлять звуконаслідування, вона продовжує: «Зараз ми пограємо в заводних собачок. Собачка, якого я заведу ключем (робить імітаційний рух), повен гавкати: гав-гав-гав».

Сполучення хорових (як словесних, так і рухових) відповідей дітей з індивідуальними. Одна хорова відповідь сполучається із 3–4 індивідуальними. Це значно підвищує насиченість заняття, допомагає залучити до роботи всіх дітей, з'ясувати, хто з дітей не засвоїв матеріал.

Плануючи заняття з дітьми третього року життя, вихователька повинна охопити всі складники розвитку мовлення: розуміння мовлення, словникову роботу, виховання правильної звуковимови, граматичну правильність, розвиток діалогічного і монологічного мовлення.

Спостереження та цільові прогулянки. Підґрунтям для збагачення словника дітей та активізації їхнього мовлення є чуттєвий досвід, безпосереднє ознайомлення дітей із довкіллям. Саме тому провідними методами збагачення знань дітей про довкілля та їхнього словника є цільові прогулянки і спостереження. Так, з дітьми другої половини третього року життя в теплу сприятливу погоду проводять прогулянки до найближчого оточення дошкільного закладу: вулицею, до крамниці, прикрашеної новорічної ялинки, до парку, скверу, озера, річки, лісу тощо. При цьому виховательці слід пам'ятати, що тривалість ходьби не повинна бути більшою, ніж 11–15 хвилин. Під час таких цільових прогулянок дітей супроводжують двоє дорослих.

Організовані спостереження в довкіллі з дітьми третього року здійснюються на таких заняттях: а) спостереження за живою та неживою природою; б) розглядання продуктів людської праці (предметів побуту, транспорту); в) спостереження за працею дорослих.

Спостереження за живою природою проводяться у приміщенні дошкільного закладу (кішка, голуб тощо), коли тварини, рослини можна внести, наблизити до дітей і водночас дотримуватись відповідних гігієнічних правил. На ділянці можна спостерігати за собакою, вороною, гусаком, за явищами неживої природи (снігопад, дощ, вкриті хмарами небо, сонячна погода тощо).

Під час спостережень і цільових прогулянок використовується вже відомий прийом «показ із називанням». Вихователька звертає увагу дітей на об'єкт, за яким вони спостерігають, називає його, кілька разів повторює, запитує у дітей. Після цього пояснює. Наприклад: «Це акваріум. В акваріумі живуть рибки. В акваріумі вода, зелена травичка».

Кожне нове слово, яке почула дитина вперше, необхідно повторити в різноманітних сполученнях з іншими словами. Наприклад: «Курочка дзьобає зернята. Курочка дзьобає. У курочки дзьобик. І в курчаток маленькі дзьобики. І курчатка дзьобають зернята. Курочка швидко дзьобає і курчатка швидко дзьобають. І курочка, і курчатка дзьобають зернята».

У процесі спостережень вихователька стимулює дітей до активних дій: пропонує погодувати тварин чи птахів, налити води, молока, полити рослини, щось потримати, допомогти дорослим тощо.

Екскурсії-огляди проводять з дітьми другої половини третього року життя як індивідуально-групові заняття, на яких об'єднують 6-8 дітей. Тематика екскурсій-оглядів для цього віку є досить простою: групова кімната, роздягальня кімната, умивальня кімната, кухня, спальня. Вихователька пропонує дітям «подорож» груповою кімнатою чи на кухню. У ході заняття розповідає дітям, знайомить їх з обладнанням, предметами, їх призначенням, читає вірші, співає пісні.

Розглядання предметів та бесіда про них. На таких заняттях діти розглядають іграшки (лялька, машина, трамвай, тролейбус), одяг, посуд, меблі, рослини. Дітей знайомлять із будовою предмета, його зовнішнім виглядом, з якостями і особливостями предметів (твердий, м'який, б'ється, рветься, довгий, широкий, вузький, короткий), залучають дітей до активних дій із цими предметами.

Дидактичні ігри з іграшками, предметами, картинками. На третьому році життя проводять різноманітні ігри з предметами: «Чарівна торбинка», «Цікава коробка», «Чарівний кошик», «Чарівна скринька», «Сюрпризи», «Знайди і принеси», «Що сховано?», «Куди, що покласти?», «Чого не стало?» тощо. У ході гри вихователька повинна забезпечити максимальну активність дітей. Діти самі дістають іграшки, приносять їх, загортають тощо. При цьому всі предмети і дії називають словами. Наприклад, дидактична гра «Що в торбинці?» («Чарівна торбинка»).

Для закріплення уявлень про довколишні предмети, для активізації словника можна використати аналогічно і дидактичні ігри з картинками, на яких зображено предмети побуту, тварин, овочі, фрукти, квіти тощо. Наприклад, гра «Хто або що це?» проводиться таким чином. Вихователька показує красиву обгортку альбому (або теки), де лежать приготовлені картинки, говорить: «Діти, я вам покажу картинки, а ви впізнайте, що на них намальовано». Потім показує одну картинку за іншою, діти називають зображене (червона вишня, солодка морква, зелена машина). Вихователька слідкує, щоб діти правильно узгоджували іменники з прикметниками.

З дітьми третього року проводять серію дидактичних ігор на розвиток дрібних м'язів руки, сенсорики, закріплення кольору та збагачення словника. Ігри на диференціацію і називання кольору («Перекладання кольорових кульок», «Прокочування кольорових кульок»); на диференціювання форми («Впізнавання іграшок на дотик», «До-

торкніться і відгадайте, що я вам дала»); на диференціювання контрастних розмірів («Велика й маленька лялька»); на розвиток числових уявлень («Багато – мало»); на розвиток слухового сприйняття («Назви, що звучить», «Що я роблю», «Де дзвенить?», «Відгадай, хто це», «Послухай, що чути?»); на увагу, пам'ять, кмітливість («Зроби, як було», «Чого не вистачає», «Сюрпризи», «Відгадай», «Хто пішов?», «Що змінилось?», «Відгадай, що це?», «Хлоп-хлоп»).

Досить корисні для розумового і мовленнєвого розвитку дітей третього року **дидактичні настільні ігри** (геометричні вкладки, пірамідки, вкладні матрівки, кульки, яечка, складні кубики, розрізні і парні картинки).

Дидактичні ігри з лялькою. Улюбленими іграми дітей цього року є ігри з лялькою. Лялька для дітей цього віку – «жива істота», їхній однопідопічний. З лялькою відбуваються ті самі події, що із дитиною. Ляльку супроводжують інші іграшки (зайчик, ведмедик), використовуються різні побутові предмети (одяг, продукти, овочі, фрукти, меблі, посуд тощо). Це такі ігри з лялькою: «У ляльки новосілля», «Лялька робить ранкову гімнастику», «Пошиємо ляльці новий одяг», «Навчимо ляльку мити посуд», «Прання ляльчиного одягу», «Лялька Катруся захворіла», «На гостини до ляльки» тощо.

Можна проводити дидактичні ігри серіями за сюжетом, що поступово розвивається. Наприклад: «Лялька Марічка захворіла», «Проводи ляльки Марічки до лікарні», «Купуємо ліки для хворої ляльки в аптеці», «Відвідаємо хвору ляльку», «Приготуємо ляльці гостинці», «Одужання ляльки, повернення її в заклад дошкільної освіти» тощо.

Діти третього року життя – це перша молодша група закладу дошкільної освіти. *Спеціальні заняття на виховання звукової культури мовлення* в цій групі проводять 1–2 рази на місяць. Крім того, 2–3 рази на місяць планують вправи й ігри на закріплення звуковимови, розвиток мовленнєвого апарату, мовленнєвого дихання, фонематичного слуху. Ці вправи входять також до складу інших занять, їх тривалість – 5–6 хвилин.

Для виховання правильної звуковимови можна проводити спеціальні заняття з використанням картинок, іграшок, художніх текстів і розповідей виховательки зі звуконаслідуванням. Для розвитку мовленнєвого дихання проводять такі ігри і вправи, як: «Чия кульбачка далі полетить?», «Пускання човників», «Метелик, лети», «Чия пташка далі полетить?», «Чий пароплав краще гуде?», «Чий папірець далі полетить?» тощо. Для розвитку сили і висоти голосу рекомендується проводити такі ігри і вправи: «Ідіть з нами грати», «Хто як кричить?», «Дме вітер», «Луна», «Тихо і голосно» тощо.

Тіньовий і ляльковий театри. Дітям третього року життя показують театри: тіньовий і ляльковий. Для лялькового театру використовують спеціальні ляльки-петрушки. Показ спектаклю треба проводити на тлі, що не відвертає уваги дітей від іграшок (для зими – повісити простирadlo, для ночі – темну тканину, а для лісу – килимок, картину тощо).

Ігри за змістом оповідань. Цей вид заняття можна проводити у двох варіантах. Спочатку вихователька розповідає невеличку розповідь і показує іграшки в дії. Після цього викликає дитину показувати дії з іграшками, а вона промовляє текст. При цьому розповіді поступово ускладнюються.

У другій половині року рекомендують залучати дітей до групової гри за текстом знайомих інсценівок («Курочка і Катруся», «Катруся і кішка Мурка», «Катруся із собачкою», «Катрусині картинки» тощо). У таких іграх беруть участь 5–6 дітей. Вихователька дає їм іграшки і діти граються самостійно. За допомогою запитань, нагадувань, вказівок, доручень, безпосередньої допомоги дорослий здійснює керівництво такими іграми.

Для вдосконалення розуміння мовлення оточуючих, розвитку вміння слухати і сприймати мову, звернену до всіх дітей, проводять бесіди-оповідання без ілюстрацій і показу про те, що діти сприймали, робили на прогулянці, на занятті. Наприклад, вихователька розповідає: «В одному селі жили Сергійко і Наталка, братик і сестричка. Одного вихідного дня пішли вони з татом і мамою до лісу». Розкажіть, діти, що вони побачили в лісі (діти розповідають). А ще що? Які квіти діти побачили в лісі? Сергійко зірвав красиву ромашку і подарував мамі. А що подарувала мамі Наталка? Так, і Наталочка подарувала мамі квітку – червону маківку.

Своєрідність цих занять полягає в тому, що їх можна проводити варіативно. Вихователька може спочатку розповісти оповідання з показом іграшок, а при повторному показі запитує у дітей, як звали дітей, що вони робили тощо.

Робота з картинками. На третьому році життя заняття з картинкою ускладнюються: проводять заняття з предметними картинками, сюжетними настільними і настінними, а також використовують книжкові ілюстрації. Заняття з картинками проводять з підгрупами дітей (8–10 дітей). Це дає можливість залучити всіх дітей до розглядання картинки, проводити бесіди за її сюжетом.

Організація дітей на занятті може бути різною. Так, наприклад, для розглядання сюжетної картинки дітей розсаджують на стільчиках півколом. Відстань між стільчиками і картинкою залежить від її розміру: чим менше картинка, тим ближче до неї садять дітей. Якщо це за-

няття з предметними картинками, наприклад, дидактичні ігри з предметними картинками, дітей розсаджують за столами.

Використовуються серії картинок для розповідей із продовженням: лялька роздягається, лялька у ванні, лялька спить, лялька одягається, лялька на прогулянці, лялька обідає тощо. Предметні картинки вводять у тексти дидактичних ігор. Це такі ігри з картинками, як «Одягаємо ляльку на прогулянку», «Чим нагодуємо ляльку?», «Хто що робить?», «Відгадай і назви», «Подаруємо ляльці іграшку» тощо.

На перших заняттях доцільно використовувати і картинки, і реальні предмети чи іграшки, з якими б діти могли виконувати різноманітні дії, що зображені на картинках. Наприклад, **гра «Хто що робить?»**.

Вихователька добирає картинки із зображенням дій: дівчинка йде з прапорцем, хлопчик кидає вгору м'яч, чоловік умивається, наливає з глечика в миску воду, дівчинка кладе ляльку спати, хлопчик стрибає з лави, хлопчик везе автомобіль, дівчинка поливає квіти з лійки, жінка рушником витирає посуд. Картинки кладуть зображенням униз, щоб діти не бачили малюнків. Поруч із вихователькою на столі предмети: прапорець, миска з водою, ліжко з подушкою і ковдрою, лялька, вантажний автомобіль, вазон і лійка, рушник, іграшковий посуд. Діти сидять півколом (8–10 чоловік).

Вихователька викликає дитину, пропонує взяти картинку, подивитись, назвати її, показати дітям. Наприклад, дитина взяла картинку із зображенням дівчинки, яка кидає м'яч. «Хто це?» – запитує вихователька. «Що робить дівчинка? – Так, дівчинка кидає м'яч високо-високо (показує жестом, як потрібно кидати м'яч). Подивіться, діти, як Сергійко кидає м'яч. Покажи всім. Скажи, Сергійку, «високо-високо». Скажіть, діти, «високо-високо». Потім підходить друга дитина, бере картинку, наприклад, «Хлопчик з прапорцем», називає її. Після цього діти знаходять прапорець, йдуть по кімнаті з прапорцем. Заняття продовжується.

Заняття з настінними картинками проводять з підгрупами дітей. Краще, щоб діти сиділи півколом, вільно. Картина прикріплюється на спеціальній підставці. Для колективного розглядання картину слід розмішувати так, щоб світло падало прямо на неї або збоку. Не можна розглядати картини проти світла. Вихователька дає можливість дітям добре розглянути картину. Спочатку вона сама розповідає за її змістом, а вже потім проводить бесіду. Доцільно використовувати прийом спільної розповіді дитини і дорослого. Вихователька починає, а дитина продовжує.

Важливо заздалегідь правильно визначити запитання, що будуть поставлені дітям під час розглядання картини. Зміст і характер запитань залежать від програмного змісту заняття.

Щоб навчити дітей конструювати складні (складносурядні) речення, рекомендується застосовувати порівняльні запитання. Наприклад, під час розглядання картини «Діти вдома» можна запитати: «Що робить тато, а що робить мама?» або «Що робить сестричка, а що роблять братики?» Під час розглядання картини «Мама й донька на прогулянці» запитати: «Що робить мама, а що робить донька?»

До кожної сюжетної картини, яка вноситься на заняття, виховательці слід заздалегідь підготувати пояснювальний текст-розповідь, у якому коротко розкрити смисловий зміст зображення.

Для формування в дітей граматично правильного мовлення необхідно вводити в текст різні граматичні форми слів. Наприклад, до картинки «Дівчинка годує кізеньку» можна так побудувати текст: «В Оленки була кізенька. Оленка кізеньку любила, доглядала, годувала травичкою. Нарвала Оленка травички, дає кізеньці й говорить: «Їж, їж, кізенько, травичку, травичка зелена, соковита». Тут для наслідування є слова-іменники з різними відмінковими закінченнями: Оленка – Оленки; кізенька – кізеньку – кізеньці; травичка – травички – травичку. У наведених вище текстах також є слова в різноманітних зв'язках: сестричка – сестричку, санки – санках, Віра – Віру – Віро тощо. З дітьми можна розглядати картинки у книжках-картинках та ілюстрації (яскраві і великі) в дитячих книгах.

Робота з художніми текстами. За програмою виховання і навчання дітей третього року життя дітей потрібно знайомити з художніми текстами, доступними їхньому віку. Це казки, оповідання, твори усної народної творчості (малі фольклорні жанри), вірші. У цій групі проводять 2 заняття на тиждень з художньої літератури. З-поміж них: розповідання казок (настільний, іграшковий, тіньовий, ляльковий театри), розігрування забавлянок і українських народних пісеньок, читання оповідань, віршів, ігри-драматизації.

Впродовж року дітям потрібно розказати 5–6 казок. Казку потрібно в цій групі обов'язково розповідати, дітям легше слухати розповідь, ніж читання. Нову казку супроводжують наочністю. Доцільно поєднувати розповідь казки з її показом через різні види театрів (картонажний, фланелеграф, іграшок, настільний, тіньовий). Нова казка розповідається на занятті двічі. При повторному розповіданні дітей залучають повторювати окремі слова, фрази, пісеньки. У кінці заняття дітям пропонують пограти з фігурками героїв казок. Одна й та сама казка повторюється упродовж року кілька разів у різних видах театрів, через демонстрацію діафільму, показ лялькового театру.

Дітям цього віку читають оповідання без супроводу наочності, на слух. Це невеликі оповідання К. Ушинського, Л. Толстого та ін. Вихователька читає оповідання, дає можливість зрозуміти прочитане, потім читає ще один раз, пропонує повторити окремі слова, звуко-наслідування за запитаннями. Наприклад, до оповідання К. Ушинського «Гуси»: «Як господиня кликала гусей: «Тегі-тегі-тегі! Гуси білі, гуси сірі, біжіть додому!» Після цього оповідання читається ще раз.

У методичній літературі описано різні прийоми роботи з художніми текстами. Так, рекомендують читати дітям одне й те саме оповідання з поступовим ускладненням сюжету новими деталями, тобто оповідання з поступово розвивальним сюжетом, читати оповідання за частинами, із зупинками. Вихователька читає оповідання (частину), потім звертається до дітей із 1–2 запитаннями, надалі читає ще одну частину і знову звертається до дітей із 1–2 запитаннями, після чого вже завершує читання оповідання. Після такого читання-бесіди вихователька обов'язково читає все оповідання від початку до кінця. Можливий і такий прийом. При повторному читанні вихователька зупиняється, дає можливість дітям домовляти фрази, слова. Дітям третього року життя доступні розповіді морального змісту, вони вже здатні зрозуміти мораль оповідання, дати елементарну оцінку героям: «поганий», «добрий». Вихователька читає 2–3 рази таке оповідання, проводить бесіду. Діти з'ясовують, хто «добрий», «гарний», а хто «поганий».

Заняття

Експерсія-огляд умивальної кімнати

Мета: дати уявлення про умивальну кімнату та її обладнання.

Словник: умивальна кімната, раковина, кран, мило, мильниця, рушник, душ, туалет, намити, витерти.

Хід заняття. Вихователька використовує ігровий прийом. Лялька Катя просить дітей показати умивальну кімнату, розповісти, що там є, як потрібно мити руки. Разом з лялькою діти йдуть до умивальної кімнати. Вихователька запитує дітей: куди ми з вами прийшли, як називається кімната, що ви бачите в умивальній кімнаті? Розглядають умивальник, його частини: раковина, кран. Руки миють милом. Загадує загадку про мило: «Рожеве, запашне, милке».

– Що треба зробити, щоб помити руки? Закріплюють послідовність дій, уточнюють слова «намити», «розмити», «полити» тощо.

Вихователька пропонує одному із дітей показати послідовність дій при вмиванні. Дії дитини супроводжуються віршем.

Заняття

Розглядання картини «Взимку на прогулянці»

Мета: закріпити уявлення дітей про зимові явища природи (холодно, мороз, сніг) і зимові розваги; стимулювати дітей розповідати за картиною фразами і реченнями.

Словник: зима, сніг, падає, сніжна гірка, санки, лопатки, катаються, копаються, возять, шубка, шарф, рукавиці, валянки.

Хід заняття. Вихователька запитує у дітей, яка погода на вулиці; діти пригадують, як вони гуляли на прогулянці, що робили. Показує картинку і розповідає: «Подивіться, діти, на картині намальована зима. Діти вийшли на прогулянку. Весело їм. Що ж вони роблять? Хлопчик везе свого братика. На чому він везе його? А як звати хлопчика? А це хто? А як звати дівчаток? Що роблять дівчатка? Так, Оленка й Катруся присіли й лопатками набирають сніг, роблять снігову гірку. Для чого їм потрібна снігова гірка? Подивіться, що це? Кого дівчатка будуть катати? Дівчатка будуть катати ведмедика. Вони садять його на маленькі санчата. Олю, покажи, де санчата. Юрко катає свого братика, він у старшій групі, а братик – у молодшій. Діти граються дружно. У кінці заняття вихователька і діти читають вірші про зиму.

МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ ЗВУКОВОЇ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Поняття «звук культура мовлення»

Звукова культура мовлення – багатокомпонентне явище, складниками якого є фонетична й орфоепічна правильність мовлення: чітка артикуляція (вимова) звуків і звукосполучень у словах, слів у реченнях, мовленнєве дихання, інтонаційні засоби виразності (сила і висота голосу, тембр і темп мовлення, фонематичний слух).

Артикуляція звуків є сукупністю рухів і положень органів мовлення, необхідних для утворення звука мови. Мовленнєвий акт, що забезпечує артикуляцію звуків, здійснюється складною системою органів, у якій розрізняють периферійну і центральну частини мовленнєвого апарату. Якщо у дитини є будь-які порушення мовленнєвого апарату (неправильний прикус, рідкі зуби, коротка під'язикова вуздечка, «заяча губа» тощо), це приводить до неправильної звуковимови. У цьому випадку потрібне втручання логопеда. Якщо всі органи функціонують нормально, дитина легко оволодіває артикуляцією звуків.

У звукоутворенні беруть участь три основні групи органів: органи мовлення (язик та інші органи артикуляції); гортань; органи дихання (передусім діафрагма та бронхи). Усі звуки нашої мови утворюються при видиханні повітря. Струмін повітря, що виходить із легенів, зустрічає на своєму шляху першу перепону – тісно зімкнені голосові зв'язки. Під тиском повітря це зімкнення розкривається, пропускаючи частину повітря, після чого голосові зв'язки знову змикаються. Внаслідок змикання – розмикання, які повторюються впродовж певного часу, утворюється дрижання, що стає причиною звукових хвиль, які й відтворюють голос і шум, – із них складаються звуки мови.

Значну роль у процесі звукоутворення відіграє ротова порожнина. Зверху вона обмежена піднебінням, яке відокремлює її від носової порожнини. У ротовій порожнині містяться органи вимови: язик, зуби, м'яке й тверде піднебіння та ясна. Найактивнішим з них є язик.

Важливу роль у засвоєнні правильної артикуляції відіграють м'язові та слухові відчуття. Специфікою звуковимови дитини дошкільного віку є те, що вона добре диференціює звуки, розрізняє їх на слух,

натомість м'язовий образ звука залишається у дитини досить довго неточним. Тому дитину потрібно вчити артикулювати звуки, вправляти мовні органи у чіткій дикції.

Дикція – чітка вимова кожного звука, формується у дитини поступово, одночасно з розвитком і вдосконаленням роботи органів артикуляційного апарату. Дикція впливає на сприймання і розуміння мовлення іншими слухачами. Водночас вона мало пов'язана з емоційною сферою, не відображає змісту мовлення, слугує чисто технічним умінням чітко вимовляти слова.

Фонетична правильність мовлення залежить від правильної артикуляції і дикції. У сучасній літературній мові 38 звуків (6 голосних і 32 приголосних). Вихователька повинна добре знати класифікацію звуків, особливості їх вимови, артикуляцію кожного звука (артикуляція звуків описана в посібниках з логопедії). Це дозволить своєчасно надати допомогу дитині, виправити неправильну звуковимову, показати правильну артикуляцію.

Орфоепічна правильність мовлення – дотримання норм і правил літературної української мови. Орфоепія встановлює норми вимови кожного звука у звукосполученнях і словах. Завдання виховательки – навчити дитину спочатку правильно вимовляти кожний звук ізольовано, а потім у сполученні з іншими звуками, у словах. Для цього сам педагог повинен добре знати орфоепічні норми української літературної мови, уникати діалектизмів та місцевих говірок, систематично використовувати різні посібники, словники у процесі підготовки до занять.

Дихання є також складником звуковимови, воно може бути немовленнєвим (автоматичне дихання людини) і мовленнєвим.

Немовленнєве дихання відбувається ритмічно: вдих, видих, пауза. При цьому вдих дорівнює за тривалістю видиху, голосова щілина відкрита. Під час мовленнєвого дихання вдих короткий, а видих – довгий. Вдихає людина через рот і ніс. Тому губи розімкнуті. Мовленнєве дихання буває кількох типів: верхньогрудне, діафрагмальне, діафрагмально-нижньореберне. Під час верхньогрудного дихання розширюється тільки верхня частина легенів; людина вдихає повітря, грудна клітка піднімається вгору за рахунок піднятого плечового пояса. Під час діафрагмального дихання грудна клітка розширюється вниз, плечі не піднімаються, опускається діафрагма. Найкращий тип дихання – діафрагмально-нижньореберне (змішане), під час якого опускається лише діафрагма, ребра відходять у сторони, плечі не піднімаються.

У дітей дошкільного віку ще досить слабкі дихальні м'язи, малий обсяг легенів, тому мовленнєве дихання у них неглибоке, верх-

ньогорудне, вдих переривчастий, шумний, із різким підняттям плечей. Діти вдихають перед кожним словом, навіть посередині слова. Складається враження, що дитина захлинається, ковтає закінчення слів, невиразно читає вірші. Вихователька зобов'язана навчити дитину правильного мовленнєвого дихання відповідно до її віку. Так, тривалість видиху в молодшій групі повинна дорівнювати фразі у два-три слова, в середній – два-чотири, у старшій – чотири-п'ять слів. Тривалість паузи дорівнює рахунку виховательки про себе «один, два» або словом «досить – ще раз», «відпочинь, ще раз», після чого дитині пропонують знову зробити вдих.

Для розвитку мовленнєвого дихання використовують різні вправи та ігри.

Мовленнєвий апарат людини відтворює звуки, різні за силою, висотою та тембром, їх сукупність і визначає голос людини. Вчені визначають *силу голосу* як вимову звуків із певною силою: голосно, нормально, тихо, пошепки, крик. Основна умова гучності голосу – глибоке дихання і здорові голосові зв'язки.

У дітей дошкільного віку гортань коротка, голосові зв'язки тонкі і коротші, ніж у дорослих, невеликий об'єм легенів. Все це позначається на силі голосу. Голос дітей дошкільного віку переважно тихий, сиплий, подекуди – крикливий, глухий, басистий, мовлення монотонне, оскільки відсутня модуляція голосу. Порушення голосу настає і внаслідок захворювань верхніх дихальних шляхів, постійного перенапруження голосу криком, особливо на вулиці в прохолодні періоди року. Завдання виховательки – оберігати голос дитини, не давати можливості кричати на вулиці, постійно говорити голосно, щоб не перенавантажувати голосовий апарат, навчати дітей правильно регулювати силу голосу.

Висота голосу – це підвищення чи пониження тону, перехід від високого голосу до низького і навпаки.

Тембр голосу – якісне забарвлення (дзвінкий, глухий). Кожній людині властиве постійне забарвлення голосу, зумовлене індивідуальними особливостями її мовленнєвого апарату (розміром і формою гортані, ротової та носової порожнини тощо).

Темп мовлення – це швидкість протікання мовного потоку в часі, швидкість вимови елементів мовлення (звуків, складів, слів). Виховательці слід пам'ятати, що в дітей дошкільного віку у стані незначного збудження (чи підвищеної емоційності) спостерігається схильність до швидкого темпу мовлення. У тих сім'ях, де у батьків уже виробився швидкий темп мовлення, діти наслідують цей темп.

Робота виховательки має бути спрямована на те, щоб виробити у дітей помірний темп мовлення, за яким слова звучать чітко. Тому вже

з молодшого дошкільного віку дітей слід привчати до повільного і середнього темпу мовлення, щоб швидке мовлення не стало звичкою.

Фонематичний слух є головним складником мовленнєвого слуху, це вміння чітко відрізнити один звук від іншого, завдяки чого впізнаються цілі слова, відбувається розуміння мови. З допомогою фонематичного слуху дитина розрізняє смисловий і виразний боки мовлення (темп, ритм, силу голосу, інтонацію). Провідну роль у розвитку мовленнєвого слуху відіграє слуховий аналізатор. Необхідно обережати орган слуху дитини від ударів, постійних шумів, криків. Дорослі і діти повинні розмовляти спокійно, у помірному темпі, з помірною силою голосу. Якщо оточуючі розмовляють голосно, дитина швидко стомлюється, якщо зовсім тихо – це викликає напруження слухового органа, притупляється слух. Завдання виховательки – навчити дітей не тільки слухати, а й чути, розвивати слухову увагу і фонематичних слух.

Інтонація – складний комплекс засобів інтонаційної виразності. Це серце і розум живого розмовного мовлення. Засобом інтонації людина передає сум, радість, співчуття, незадоволення, гнів, подив, завершену чи незавершену думку. Інтонація навіть грубим словом може надати відтінок ласкавості і, навпаки, ласкавим, лагідним фразам – грубості. Відомий англійський драматург Б.Шоу, писав, що є п'ятдесят способів сказати «так» і п'ятсот – «ні», і тільки один спосіб їх написати.

До засобів інтонаційної виразності належать: мелодійність (зниження чи підвищення голосу під час вимови: ніжність, співучість, м'якість, грубість), темп (уповільнення чи прискорення передання думки в потрібному місці), ритм (рівномірне чергування наголошених і ненаголошених складів), тембр (веселий, сумний, тривожний), фразовий і логічний наголоси (паузи між мовними відрізками, підвищення або зниження голосу залежно від змісту висловлювання). Дітей уже в молодшій групі слід учити користуватися засобами інтонаційної виразності, правильно передавати в мовленні свої почуття.

Особливості та завдання виховання звукової культури мовлення у дітей різного дошкільного віку

Дошкільний вік – це період виховання звукової культури мовлення. Оволодіння правильною вимовою – складний для дитини процес, фізіологічною основою якого є утворення в корі головного мозку

складних тимчасових нервових зв'язків.

Щоб зрозуміти почуте слово і вимовити його, слід правильно сприйняти слово на слух. Дитина передусім навчається сприймати ін-

тонацію людей, які з нею спілкуються, потім – ритм та окремі слова, речення і на кінець першого року починає розрізняти окремі, чітко відмінні між собою фонemi: *p – k, a – y*. Фонemi, які мають споріднену акустику (*c – ш, p – л, d – т*), діти розрізняють пізніше, внаслідок систематичної роботи вихователів, педагогів, батьків.

Виховання правильної вимови звуків і слів у дошкільному віці має суттєве значення для спілкування дитини з дітьми й дорослими. Правильна вимова полегшує їм контакт з іншими дітьми, допоможе висловлювати бажання, думки, запитувати й діставати відповіді. Дитина з правильною звуковимовою швидше знаходить друзів, спілкується з ними, із задоволенням відвідує заклад дошкільної освіти, на заняттях – активна, в повсякденному житті – контактна.

Опанування звукового складу мови слугує у подальшому засвоєнню грамоти, правильного читання. Значна частина орфографічних помилок є наслідком недостатнього засвоєння фонетики. Діти 5–6 років боляче відчують вади власної вимови, стають сором'язливими, мовчазними, вразливими, тримаються осторонь колективу. Дефекти вимови затримують загальний розвиток дитини і подальше навчання у школі.

Недосконалість фонетичного боку мовлення дітей дошкільного віку – явище природне, водночас є всі передумови для успішного формування в них чистого, виразного мовлення вже в молодшому і середньому дошкільному віці. Для цього треба розвивати мовленнєворуховий та мовленнєво-слуховий аналізатори дитини.

Ефективність оволодіння фонетичною правильністю мовлення залежить від віку, фізіологічних та психологічних особливостей кожної дитини, мовленнєвого та фонематичного слуху, мовленнєвого дихання, розвитку артикуляційного апарату, стану здоров'я, розвитку уваги, пам'яті, спостережливості, здатності до наслідування тощо. Вчені зазначають, що до трьох років дитина оволодіває всією системою звуків мови з деякими винятками. Дітям важко даються шиплячі, свистячі й сонорні звуки. Вимова цих звуків у різних дітей, навіть у межах однієї вікової групи, має свою специфіку.

Дітям 3–4 років властиве загальне пом'якшення приголосних (*льо-зецька* – ложечка, *п'яттяцько* – платтячко). Більшість із них або не вимовляють шиплячих, або замінюють їх свистячими [з] і [с], або випускають їх (*зюк*, *ук* – *жук*; *кіска* – кішка; *сяпка*, *апка* – шапка). Свистячі [з], [с], [ц] пропускаються, спотворюються або замінюються звуками [в], [ф], [т], [д], (*тобака*, *фобака* – собака; *вамок*, *дамок* – замок).

Важкими звуками для малят залишаються сонорні [л], [р], вони замінюють їх звуками [л], [в], [й] (*койова*, *кольова*, *ковова* – корова),

зовсім випускають (*иба* – риба) або пом’якшують (*люка* – рука, *сольодкий* – солодкий). Подекуди дитина довго не оволодіває звуковимовою через те, що батьки не тільки не виправляють її помилок, а й повторюють їх, милуючись своєрідністю вимови дитини.

Завдання вихователів на кінець четвертого року життя – домогтися правильної вимови (артикуляції) шиплячих і свистячих звуків та звуків [к], [х], [т], [д], [ф].

У вимові дітей 4–5 років здебільшого зникає загальне пом’якшення звуків; з’являються шиплячі, але вимова їх ще нестійка, нечітка; один раз дитина може правильно вимовити «жук», а вдруге – знову «зюк». Часто діти цього віку, опанувавши важкі звуки [ш], [ж], [р], починають навмисно вживати їх там, де не потрібно, щоб закріпити правильну вимову (замість *Лариса* – *Рариса*; замість *сама* – *шама*). В окремих дітей залишаються недоліки у вимовлянні [р] і [л]. У цьому віці значно рідше зустрічається перестановка звуків і складів; майже зникає скорочення слів. Діти вже фіксують помилки як власні, так й інших дітей.

У п’ять років мовленнєвий апарат дітей цілком сформований для чіткої вимови всіх звуків. Якщо є порушення, це пояснюється хибамися виховання або патологією розвитку мовленнєвого апарату (губи, піднебіння, зуби тощо). За даними психологів, опанування звукової культури мовлення дітьми п’яти років є якісним психологічним новоутворенням дитини.

Завдання вихователів – домогтися від дитини до п’яти років чіткої вимови всіх звуків рідної мови, зокрема шиплячих і свистячих, а також звуків [р] і [л].

Діти старшого дошкільного віку здебільшого правильно вимовляють усі звуки, але вимова подекуди ще не досить міцно закріплена. Так, діти шиплячі вимовляють не досить чітко, замінюють сонорні [р] і [л] іншими звуками, припускають заміну звуків, нечітку вимову (якщо говорять швидко). Причинами недоліків звуковимови у дітей старшого дошкільного віку можуть бути: дефекти артикуляційного та слухового апаратів (вроджені або внаслідок травм), педагогічна занедбаність. Завданнями педагогів, які працюють з дітьми шостого року життя, є домогтися чіткої дикції й артикуляції всіх звуків рідної мови. Особливу увагу слід звернути на інтонаційну виразність мовлення (силу голосу, темп мовлення і мовленнєве дихання). Виховання звукової культури мовлення дітей – одне з першочергових завдань розвитку мовлення дітей.

На кінець дошкільного періоду життя діти повинні:

- правильно і чітко вимовляти всі звуки рідної мови;
- мати добре розвинений фонематичний слух: чути та розрізняти звуки в словах;
- мати розвинене мовленнєве дихання;
- володіти чіткою дикцією, говорити голосно, не поспішаючи, інтонаційно виразно;
- вимовляти слова відповідно до норм літературної вимови (орфоепії).

Результати досліджень свідчать, що в дітей п'яти років мовленнєво-слуховий та слуховий апарат повністю сформований фізіологічно. Отже, перед педагогами, батьками постають завдання: по-перше, виховати правильну чисту звуковимову саме в молодшому і середньому дошкільному віці (від двох до п'яти років); по-друге, виправляти недоліки звуковимови, доки в дитини не утворився міцний стереотип на неправильне положення органів мовлення.

Вирішальною умовою виховання звукової культури мовлення дітей є мовлення дорослих, які оточують дитину і яких вона наслідує. Вихователь і батьки повинні розмовляти з дітьми не поспішаючи, вимовляючи чітко всі звуки і склади, не спотворюючи слів.

Однією з умов виховання звукової культури мовлення є охорона слуху, голосу, нервової системи дитини, забезпечення спокійної обстановки, яка сприяла б розвитку мовленнєвого слуху – підґрунтя чистого, виразного мовлення. Треба берегти орган слуху від ударів, шуму, крику. Гучний голос втомлює слух дитини, надто тихий – змушує напружувати слух, а те, й те стомлює слух, може зменшити його гостроту. Слід застерігати дітей від крику, оскільки крик викликає напруження голосових зв'язок. Не можна дозволяти дітям співати у холодну, сиру, вітряну погоду на вулиці. Обережно і поступово привчати їх до промовляння звука, щоб запобігти перевантаження мовленнєвого апарату.

Силу голосу виховують наслідуванням мовлення вихователя на заняттях (особливо – на музичних), в іграх, у повсякденному житті.

Отже, *умовами виховання звукової культури мовлення у дітей є:* розвиток на різних вікових етапах дитинства слухового і мовленнєво-рухового аналізаторів; розвиток фонематичного слуху; гігієна нервової системи, охорона органів мовлення, носоглотки; правильне літературне мовлення оточуючих, змістовність життя дітей у закладі дошкільної освіти; наявність дидактичного матеріалу; активна мовленнєва практика дітей; спільна робота закладу дошкільної освіти і сім'ї у вихованні звукової культури мовлення.

Обстеження звуківимови дітей

Індивідуальна перевірка звуковимови дітей дошкільного віку здійснюється на початку (вересень) та в кінці (травень) навчального року, а за потребою (для окремих дітей із значними недоліками вимови) – ще й у січні. Перед початком обстеження доцільно ознайомитись із загальним станом здоров'я, розвитком мовленнєвого та слухового апаратів дітей. Це допоможе виявити причини можливих недоліків звуківимови в дитини і накреслити шляхи їх усунення.

Обстеження мовлення дітей проводиться в індивідуальній, невимушеній формі. *Прийоми обстеження:*

- ігрові: велика красива лялька або ведмедик (зайчик, лисичка тощо) може запитувати в дитини: «Що це?», «Яке воно?», «Як називається?»;
  - показ знайомих предметів, іграшок, картинок, одягу самої дитини, у словах-назвах яких є важкі для вимови звуки, що стоять у трьох позиціях: на початку, в середині та в кінці слова (шило, Сашко, душ);
  - розмова з дитиною на близьку, знайому тему: «Хто в тебе є вдома?» «З ким ти прийшла сьогодні?» «Які іграшки ти любиш?»;
  - читання дитиною напам'ять знайомого вірша, розповідання казки (для старших дітей);
  - дидактичні вправи на зразок «Відгадай що це?» «Що в торбинці? «Скажи, який?»;
  - мовленнєва гра з дитиною (для молодших дітей);
  - дидактична гра «Чарівна торбинка», «Відгадай, як це називається».
- Результати перевірки заносять у таблицю.

Картка обстеження звуківимови

Прізвище, ім'я дитини	Вік	Дата обсте- ження (число, місяць)	Звуки для обстеження								При- мітка	
			свистячі			шиплячі				сонорні		
			з	с	ц	ж	ч	ш	щ	л		р
Романенко Віта	3 р. 6 міс.	20.IX	+	+	+	+	+	+	+	-	-	нечітка вимова
Борисюк Юра	3 р. 6 міс.	25.IX	+	+	+	+	+	+	+	н	н	мов- лення квапливе

Якщо дитина правильно вимовляє звук у всіх трьох позиціях (на початку, в середині, в кінці слова), то в зошиті ставиться позначка + (плюс); якщо не вимовляє зовсім – (мінус); якщо дитина спотворює

звук, ставиться позначка СП; якщо дитина один звук замінює іншим, записується звук-замінник: [с] – [ш], [з] – [ц], [ч] – [щ]; нестійка вимова звуків позначається Н. У примітці записують особливості голосу, мовлення: тихе, голосне, швидке, крикливе, повільне тощо.

Методи і прийоми виховання звукової культури мовлення у дітей

Завдання і зміст роботи із виховання звукової культури мовлення викладено у варіативних програмах виховання і навчання дітей у закладі дошкільної освіти.

Методами виховання звукової культури мовлення є дидактичні ігри та вправи, розповіді зі звуконаслідуванням, рухливі ігри (зі співом, словами, звуконаслідуванням), чистомовки, швидкомовки, малі жанри фольклору (вірші, лічилки, оповідання, колисанки, забавлянки (утішки), примовки, заклички), логоказки, розглядання картинок, настільно-друковані ігри, пальчикова гімнастика. **Провідними методами виховання звукової культури мовлення є дидактичні ігри та вправи**, у процесі яких удосконалюються всі складники звукової культури мовлення. Класифікують дидактичні ігри та вправи залежно від складника звукової культури мовлення, над яким працюють: для розвитку артикуляції, фонематичного слуху, дикції, мовленнєвого ди- хання тощо.

Для *формування* у дітей правильної і чіткої вимови звуків слід проводити такі *дидактичні ігри*: «Вимов так, як я», «Оркестр», «Назви і відгадай», «Крамниця», «Комар», «Жуки», «Літаки», «Що сказав (взяв) Петрушка?», «Виправ Незнайку», «Покатаємось на конику», «Допоможемо Буратіно», «Чого не вистачає?», «Паровоз», «Підкажи звук», «Ось так вимовляються звуки» тощо.

Роботу з розвитку слухової уваги та фонематичного слуху розпочинають із різноманітних ігор та вправ на сприймання немовних звуків (слухання шурхоту листя під ногами, співу птахів, рипіння снігу, цокання годинника, сигналів автомобіля). Це здійснюється переважно під час прогулянок у парк, ліс, на луки, де діти чують співи птахів, скрекіт коника, дзюрчання струмка, шелест трави, листя. Вихователі слід звертати увагу дітей на звуки, вчити прислухатися до них мовчки, а потім розказувати, що вони почули, і відтворити їх. Дітям старшого дошкільного віку можна запропонувати послухати звуки із заплющеними очима (щоб зосередити слух).

Розвитку фонематичного слуху сприяють дидактичні ігри: «Тиша», «Телефон», «Зіпсований телефон», «Тиха і голосна музика»,

«Що як звучить?», «Відгадай звук», «Упізнай, хто це», «Тук-тук», «Зозуля», «Про що говорить кімната (вулиця, ліс)?», «Доручення», «Хто краще чує?» тощо.

Для розвитку мовленнєвого дихання пропонують дидактичні ігри: «Сніжинка», «Летять сніжинки», «Листочки», «Вітерець», «У лісі», «Вітряк», «У кого далі полетять пелюстки», «Дмухай сильніше», «Метелики».

Для вироблення інтонаційної виразності мовлення (сили голосу, темпу, логічних наголосів, інтонації, ритму) ефективними є дидактичні ігри: «Мавпочки», «Хто це почув?», «Тихо-голосно», «Пішли – поїхали», «Вимов так, як я», «Допоможемо Незнайці» тощо.

Для формування у дітей вміння виконувати *звуковий аналіз* слів, закріплювати знання про слова і речення доцільно проводити такі ігри: «Добери різні слова», «Підкажи слово», «Чи подібно звучать слова?», «Слова забули своє місце», «Упіймай м'яч», «Живі слова», «Як Мишко вчився говорити?», «Про Сашка і Сніговика», «Що написав нам Петрушка?», «Ведмедик дізнається», «Як звати друзів?».

Δ Дидактична гра для дітей молодшої групи
ПО «Чарівний гномик»

Мета: вчити дітей правильної артикуляції звуків [с], [с'], [з], [з'].

Хід гри. До дітей приходить гномик, якого зачарувала чарівниця, і він не може правильно вимовляти слова. Щоб його розчарувати, діти повинні правильно повторити все, що він скаже: са, сі, зу, су, се, зі, зо, си, су, за.

Дидактична гра для дітей молодшої групи
«Бджілки»

Мета: постановка артикуляції звука [ж].

Хід гри. Діти – бджілки промовляють «ж-ж-ж». На слова виховательки «дош почався», діти замовкають і закривають обличчя руками. На слова «сонечко ви-йшло» знову промовляють «ж-ж-ж».

Дидактична гра для дітей молодшої та середньої груп
«Підкажи Незнайці звук»

Мета: закріпити вимову приголосних звуків у кінці слова.

Матеріал: іграшка Незнайко.

Хід гри. Вихователька розповідає, що Незнайко захворів. Хвороба в нього незвичайна – він забув усі останні звуки у словах. Незнайко промовляє речення, не вимовляючи останній звук в останньому слові. Діти називають останній звук. Наприклад: На городі росте помідо... (р). Високо в небі летить літа... (к). У полі працює тракто... (р). Ворона вкрала си... (р).

Дидактична гра для дітей середньої групи

«Що ми купили?»

Мета: розвиток уміння знаходити слова із відповідним звуком і називати їх.

Матеріал: предметні картинки.

Хід гри. Діти купують у «крамничці» різні речі, назви яких починаються на певний звук (*к, л, р, с, ш, дз, дж*) і називають їх. Наприклад, на звук *р*: рис, риба, сир, редька, ручка, ракетка тощо.

Дидактична гра для дітей старшої групи

«Що чули, що бачили?»

Мета: розвиток слухової уваги (мовного слуху) в дітей.

Хід гри. Вихователька читає повільно текст, діти уважно слухають. Якщо почують помилку в змісті речення – плеснути в долоні. Далі слід пояснити, що в реченні неправильно, як має бути насправді.

Прогулянка до лісу

Восени ми з мамою і татом ходили до лісу. Там було тихо-тихо, тільки ворони кукурікали біля своїх гнізд. (*Ворони не кукурікають, а каркають*). Чути було, як десь далеко кує дятел (*Дятел не кує, а стукає*). На деревах співали жайворонки, солов'ї та півні (*Півні в лісі не співають*). З дупла виглядала ластівка (*З дупла може виглядати білка, а не ластівка*). У гнізді зозуля годувала своїх пташенят (*Зозуля не годує своїх пташенят*). Потім ми побачили білочку. Вона гарна, пухнаста, біленька (*Білка не біленька, а руда*). Білочка тримала в лапках огірок (*Білка може тримати в лапках шишку або горішок, а не огірок*). На березі річки квокали жабки (*Жабки не квокчуть, а кумкають*). А біля калюжі розквітали перші проліски (*Проліски квітнуть весною, а не восени*). У лісі було дуже гарно! [*Рожнів В.М. Матеріали для логопедичних занять. Харків: Вид-во «Ранок», 2016. 96 с. С. 44.*]

Для правильної вимови свистячих звуків [*с*], [*з*], [*ц*] застосовують мовленнєві *вправи*, наприклад:

Вправа 1. Висунити широкий язик між зубами, а потім сховати його за нижні зуби. Повторити 5–6 разів.

Вправа 2. Щоб язик став широким, треба поплямкати його губами 5–6 разів, вимовляючи *ня – ня – ня* («покарати неслухняний язик»), а потім потримати спокійно широкий язик у відкритому роті на рахунок педагога від 1 до 5–10.

Вправа 3. Усміхнутися, трохи відкрити рот, покласти широкий язик на нижню губу і, вимовляючи звук *и – и – и – и*, потримати його в цьому положенні на рахунок від 1 до 5–10.

Вправа 4. Усміхнутися, трохи відкрити рот, покласти широкий кінчик язика на нижню губу і здувати ватку зі столу, начебто довго вимовляючи звук *ф*.

Вправа 5. Показати зуби, сховати за них язик із вигнутою спинкою і пошепки (а потім голосно) вимовляти звуки:

i – u – i – u – i – u – i – u

i – u – i – u – i – u – i – u

i – u – e – i – u – e – i – u – e.

Віршована форма артикуляційних вправ зацікавлює дітей. Наприклад: *вправи для нижньої щелепи:*

Бегемот

Бегемотик – бегемот,
У нього великий рот.
Нелегка його робота –
Роззявляти треба рота.

(Із напруженням м'язів опускати й піднімати нижню щелепу. Рахунок: 1–2).

Вправи для язика

Чистимо зуби

Щоб зуби всі були біленькі,

Їх слід почистити гарненько.

(Відкрити рота. «Почистити» язиком верхні зуби, спочатку із внутрішнього, а потім із зовнішнього боку, роблячи повільні рухи вліво – вправо. Потім «почистити» нижні зуби. Рахунок: 1–2).

Гойдалися

Ми на гойдалці гойдалися.

Піднімалися, опускались.

Як летіли вгору, ух!

Перехоплювало дух.

(Відкрити рота. Почергово штовхати кінчиком язика то верхні, то нижні зуби. Нижня щелепа не рухається. Рахунок: 1–2). *[Різник Г.Е. Зошит для логопедичних занять. Харків: Видавництво «Ранок», 2014. 48 с.]*

Під час проведення артикуляційних вправ доцільно використовувати малюнки і показ артикуляції звука виховательською.

Для розвитку мовленнєвого дихання проводять дидактичні вправи на здування з долоні пелюсток, шматочків паперу, кульок, вати, пушинок, кульбаби. Слід також виконати вправи на: перекачування силою видихуваного повітря ватної кульки по столу, підтримування пушинок у повітрі силою видиху, утворення бульбашок на воді (дитина дмухає з такою силою, щоб на воді утворилися бульбашки), пускання паперових і пластмасових корабликів у мисці або у ванні з водою; прокочування олівців силою видихуваного повітря, дмухання в порожню пляшку.

Доцільними є вправи: «Дмухай на метелика», «На гойдалці», «Гарячий чай», «Рубання дров», «Мильні бульбашки». У дітей трьох-чотирьох років тривалість видиху повинна відповідати фразі із двох-трьох слів, п'ять-шість років – із двох-п'яти слів. Тривалість у часі між видихом і вдихом має дорівнювати фразі «достатньо, ще раз».

Для закріплення звуковимови використовують **чистомовки**, які вихователька може сама скласти на кожний звук. Наприклад, на звуки [л], [р]:

Ла – ла – ла – Алла дівчинка мала.

Ли – ли – ли – в гості ми до неї йшли.

Ло – ло – ло – в Алли тісто підійшло.

Ла – ла – ла – пирогів вона спекла.

Ра – ра – ра – дуже рада дітвора.

Ар – ар – ар – ми поїдем в зоопарк.

Ро – ро – ро – доберемось на метро.

Ру – ру – ру – в зоопарку кенгуру.

Чистомовки використовують в усіх вікових групах на етапі закріплення й автоматизації вимови звуків. Дітей старшого дошкільного віку можна залучати до самостійного складання чистомовок, запропонувавши продовжити склад із проблемним звуком. Наприклад: *са – са – са ...*

Скоромовки (або спотиканки) використовуються з дітьми середньої та старшої груп для формування чистого й правильного мовлення, закріплення артикуляції важких звуків, розвитку мовленнєвого апарату.

Скоромовки – жанр народної творчості – жартівливий вислів, спеціально скомпонований із важких для вимови слів, яким часто розважаються діти, намагаючись швидко його вимовити. Наприклад:

Пилип посіяв просо.

Просо поспіло.

Пташки прилетіли,

Просо поїли.

Пилип плаче.

З дітьми середньої групи використовують скоромовки, невеличкі за розміром, у кожному слові яких повторюється лише один звук із твердою чи м'якою вимовою («*Босий хлопець сіно косить, роса ростить ноги босі*»); скоромовки зі складним поєднанням відразу кількох важких звуків (шиплячих, свистячих і сонорних) доступні дітям старшої групи («*Прийшов Прокіп, наляв окріп. Іде Гаврило – ще не зварилось. Прийшов Денис – наляв сім мис. Прийшов Тарас – з'їв все нараз*»); скоромовки з незвичним поєднанням голосних звуків («*Улас*

у нас, Опанас у вас»); скоромовки діалогічної форми (Л.Пшенична «Жадібний Євгенко», «Семен сказав своїм синам», «Де, ворона-каракароно, ти була?»).

Скоромовки-діалоги спочатку заучують з усіма дітьми як вірші. Надалі для їх промовляння дітей поділяють на дві групи: одна – запитує, друга – відповідає. Наприклад:

Перша група:

– Де, Вороно-Каракароно, ти була?
Що, Вороно-Каракароно, принесла?

Друга група:

– Покружляла, покружляла я в гаю,
– Горобців порозганяла у дворі.
– Стріла півня, розбишаку-пісняка,
– І чкурнула, дременула із двора.

Після дворазового промовляння діти міняються ролями.

Окремі скоромовки під час заучування можна інсценувати для кращого запам'ятовування тексту. Дітей поділяють на групи залежно від кількості дієвих осіб. Наприклад:

– Козут каже:
– Вовки йдуть.
– Баран каже:
– Де?
– А пес каже:
– Онде, онде!
– Квочка каже:
– Клоп'іт мій. Клоп'іт мій.
– Де курчатка подіти?
– Так, так.

Методика заучування скоромовок така: нову скоромовку вихователька вимовляє повільно, чітко, інтонаційно виділяючи звуки, які повторюються. При цьому перед дітьми ставлять завдання: уважно слухати і запам'ятовувати, який звук повторюється. Вихователька ще двічі промовляє скоромовку повільно, а потім швидко. На наступному занятті діти промовляють скоромовку то голосно, то тихо, то швидко, то повільно. Вихователька викликає дітей до столу, щоб вони промовляли скоромовку з підкресленою артикуляцією звуків, міміки, інтонації. Знайомі скоромовки діти промовляють хором.

Розповіді зі звуконаслідуванням є спільною розповіддю дітей і виховательки, якій належить провідна роль у передаванні змісту. Інтонаційні звуки, звукосполучення та слова промовляють діти всієї групи

або підгрупи (п'ять-шість дітей), або одна дитина. Під час розповіді педагог пропонує вимовляти разом окремі частини тексту, наприклад: «Собачка: гав-гав-гав! Будиночок стережу». Розповіді зі звуконаслідуванням використовують здебільшого у молодшій і середній групах. Тексти розповідей можуть бути авторськими, зібраними з народних творів чи складені вихователькою. За композицією та змістом розповіді мають відповідати дидактичним та педагогічним вимогам: бути невеликими за розміром, із простим сюжетом, із великою кількістю імітаційних звуків, звукосполучень, слів, які б спонукали дітей до активності.

Розповіді виховательки

У бабусі

Оленка гостювала у бабусі в селі. Вранці вона прокинулася від голосного: ку-ку-рі-ку! Це півник розбудив дівчинку. Вийшла Оленка на подвір'я, а там квочка кличе курчаток: ко-ко-ко, не йдіть далеко! Виглянув із будки собака: гав-гав-гав! Я дім стережу! Із хліва озвалася корова: му-му-му, молока кому? Як багато цікавого побачила і почула Оленка у бабусі в селі!

У садку

У нас біля хати росте садок. Ввечері я люблю сидіти з друзями у садку. Тут тихо, тільки чути, як вітерець листям шелестить: «ш-ш-ш-ш». Іноді пролетить птах: «шух-шух». Вранці я люблю слухати спів пташок: «цвірінь-цвірінь-цвірінь», «тьох-тьох-тьох». Бджоли збирають мед на квітках: «дз-дз-дз». Одного разу під кущем я почула пихкання: «пих-пих-пих», нахилилася і побачила їжачка.

У селі

У неділю поїхав Василько з мамою у село до бабусі. На подвір'ї їх зустрів собака: «Гав-гав-гав!». А на порозі сиділа кішка: «Няв-няв-няв!». Вранці Василька розбудив півень: «Ку-ку-рі-ку!». А курочка розмовляє «Ко-ко-ко!». Пішов хлопчик до хліва, побачив корову: «Му-му-му!». Поруч захрюкало поросля: «Хрю-хрю-хрю!».

З авторських та народних творів можна використовувати такі: «Поїдем, синочку, з тобою в село» (українська народна пісенька), «Руквичка» (українська народна казка; під час її читання імітують голоси тварин – персонажів казки); Г.Чубай «Тік і так», В.Коломієць «Горобчик», О.Сенатович «Прогулянка д-д-д», «Веселий сміх», В.Заєць «Гав» та інші.

Наприклад, вірш В.Заєць «Гав»:

*Пес на службу наля-
Гав:*

*Пізно спати він ля-
Гав,
Рано з будки вибі-
Гав,
На пташині зграї
Гав:
Гав-гав-гав,
Гав-гав,
Гав-гав.*

Вихователька може сама придумати вірш зі звуконаслідуванням, стимулюючи дітей його повторювати.

Методика проведення таких занять із молодшими дошкільниками: вихователька переповідає твір, кілька разів промовляє звуки та звукосполучення, імітуючи голоси птахів, тварин, звуки природи, сигнали машин. Діти мовчки слухають розповідь. Якщо деякі з них починають промовляти звуки, звукосполучення самостійно, педагог ставиться до цього схвально, і поглядом, усмішкою чи жестом заохочує до участі в розповіді. При повторній розповіді пропонує дітям або комусь одному «допомогти» під час розповіді, промовляючи разом з нею, як шумлять дерева, співає півень, мукає корова, гуде бджола, подає сигнал пароплав тощо.

Розповіді зі звуконаслідування для дітей старшої групи складніші за змістом, більші за розміром. Діти можуть переказувати їх від початку до кінця, частинами, а також за ролями. Педагог виконує роль автора, а діти поодиночі чи невеликими групами промовляють слова, звукосполучення, звуки.

Доцільно використовувати *художні оповідання*, які містять матеріал для звуконаслідування (Ю.Старостенко «Синиці-трудівниці», Д.Герасимчук «Струмочок», Є.Шим «Як птахи співають» та інші.

Спеціально дібрані *вірші* використовують для вправлення дітей у вимові окремих звуків, а також для роботи над інтонаційною виразністю мовлення. Наприклад, з дітьми, у яких нестійка вимова звука [ш], корисно вивчати вірш Г.Бойко «Горішина».

*В горішнику горішина
Горішками обвішена.
Оришка і Тимішка
Струшують горішки.*

Для вправлення у вимові свистячого звука [ц] – вірш Н.Забіли «Цапок»:

*Цапок водицю п'є з цеберка,
Скубе травицю у садку.
Солодкий цукор та цукерка –
І це цапкові до смаку.*

Лічилки корисні як вправи, що розвивають чітку вимову слів і звуків. Вивчивши лічилки з вихователькою, діти потім користуються ними самостійно. Наприклад, «Лісова лічилка» Н.Забіли:

*Раз, два – дерева.
Три, чотири – вийшли звірі.
П'ять, шість – пада лист.
Сім, вісім – птахи в лісі.
Дев'ять, десять – це сунічки
Підвели червоні личка.*

Або народні лічилки, наприклад:

*Котилася торба
З великого горба,
У торбі – хліб-паляниця,
Ведмідь і лисиця.
Ведмідь гарчить,
Лисиця тищить,
Торба тріщить.
Трісь, трісь, трісь –
Тікай у ліс.*

Лічилки заучуються з дітьми на індивідуально-групових заняттях. Вихователька тричі читає лічилку і пропонує дітям повторити її текст. З допомогою знайомих лічилок діти розподіляють ролі в іграх. Лічилки здебільшого використовують з дітьми п'яти-шести років. Натомість окремі лічилки можна використовувати в молодшій групі.

Ефективним методом виховання звукової культури мовлення дітей є **логопедичні казки (логоказки)**, які допомагають дітям опанувати правильну вимову звуків рідної мови, сформувати фонематичний слух, спонукають уважно ставитися до власного мовлення та мовлення інших людей.

Для ознайомлення дітей з артикуляційним апаратом вихователька складає казочку про веселого Язичка в різних варіантах. Наприклад:

Жив-був Веселий Язичок у своєму будиночку. Цей будиночок мав свою назву – рот. (У тебе є язичок? А де він живе?). Двері будиночка можуть відчинятися і зачинятися. (Відкрий і закритий рот). Коли відчинити перші двері – губи, то стане видно другі двері – зуби. Коли відчинити й другі, Язичок вигляне зі свого будиночка. (Рот відкритий).

Покажи кінчиком язика верхні зуби; нижні зуби; верхню губу; нижню губу). У будиночку є стеля – піднебіння. (Покажи язиком піднебіння).

Рухливі ігри зі звуконаслідуванням, словами, піснями використовують тоді, коли діти вже оволоділи вимовою важких звуків, але звуковимовна ще не стійка. Під час рухливих ігор діти залюбки співають, імітують звуки машин, голоси тварин, птахів. Наприклад, у грі «Хто тут живе?» три- і чотирирічні діти групами імітують крики курчат, курей, гусей, собак; вихователька стежить за правильною артикуляцією звуків.

З дітьми середньої групи корисно провести **гру «Коники»**. Дітей поділяють на дві групи: одна група – це «коні», вони стоять «у стайні» (за лінією), друга – «візники», які приходять до стайні. На слова виховательки:

*«Стук, грук тра-та-та,
Відчинились ворота,
Вийжджаємо з двору ми –
Но! Поїхали...»*

Візники заходять у стайню і запрягають коней (одягають віжки), стають один за одним. Вихователька каже: «Но! Поїхали» – діти ідуть повільно, імітуючи тупіт коней; «Побігли!» – підганяють коней, прицокуючи язиком, «цок-цок-цок»; «По місточку» – йдуть повільно; «Приїхали!» – зупиняють коней, проказуючи: «Тпру...». Візники знімають віжки, сідають відпочивати, а коней відпускають. Коні повільно ходять – пасуться (і цокають «цок-цок-цок»). На слова: «Поїхали додому» візники підходять до своїх коней, запрягають їх і повертаються до стайні. При повторенні діти міняються ролями.

Рухливі ігри зі словами та звуками для дітей старшої групи мають свої особливості. Діти паралельно виконують два завдання: рухаються (ловлять, бігають, водять хоровод) і промовляють звуки, слова. Їхню увагу насамперед привертають рухи, а звуки вони промовляють механічно, подекуди й зовсім забуваючи про них. Бажано до початку гри показати дітям, як треба промовляти текст та закріпити його вправлінням. Після такої підготовчої роботи, роз'яснень і повторень діти, усвідомивши текст, можуть виразно вимовити кожне слово чи звук гри (наприклад, у таких іграх, як «Гуси-лебеді», «Потяг», «У ведмедя у бору», «Пташки і кіт», «Два морози», «Мишоловка»).

Дітям старшого віку подобаються рухливі хороводні ігри («Галю по садочку ходила», «Калина», «Подольночка», «Перепілка», «Огірочки» та інші).

Для виховання звукової культури мовлення дітей використовують **картинки** (предметні і сюжетні), **настільно-друковані ігри**. Називаючи вголос зображені на картинці знайомі предмети, дитина вправляється у правильній вимові звуків та звукосполучень, швидко і міцно

засвоює назви. На кожен звук доцільно дібрати кілька картинок, у назві яких важкий для вимови звук стоїть на початку, в середині і в кінці слова. Наприклад, на [ж] – жук, лижі, ніж; на [к] – клоч, собака, ящик тощо.

Ефективним методом виховання звукової культури мовлення дітей є **український фольклор**, якому притаманна низка специфічних рис, які надзвичайно приваблюють дитину, а саме: невеличкий обсяг тексту, доступність змісту, захоплюючий ігровий сюжет, використання художньо-зображувальних засобів мови. Фольклорні твори відзначаються барвистістю, виразністю, ритмічністю, легкістю для запам'ятовування.

Вихованню у дітей звукової культури мовлення сприяють *колискові пісні* (пісенна лірика), *забавлянки*, *утішки*, *заклички* та інші жанри дитячого фольклору. Колискові пісні – ліричні пісенні твори, які виконуються матір'ю (чи іншими членами родини) над колискою дитини для того, щоб її приспати.

Здебільшого маленька дитина ще не розуміє лексичного значення слів колискової, але вловлює звуки, співзвучні висловлювання.

Найближче до колискових пісень за змістом і характером стоять потішки або утішки – невеликі віршики, які промовляють дитині перед тим, як кладуть спати:

*Ой ти, коте рябку,
Та вимітай хатку.
А ти, Котку сірий,
Та вимітай сіни.
А ти, котку – котарю,
Та вимітай кошару.*

Забавлянки – це коротенькі пісеньки або віршики, поєднані із своєрідними вправами і покликані підтримувати радісний, бадьорий настрій, зміцнювати дитину фізично. У таких віршованих творах дитина зустрічається з різноманітними звуконаслідуваннями. Тут: скрекіт сороки (скро-ко-ко), скигління зайчика (скугу-гу, скугу, скау-скау), цвірінкання горобця, курликання журавлів (трі-рі-рі); шелестіння листя (шу-шу-шу, ш-ш-ш); звукосполучення на означення руху (гойда-да, гойда-ша, чуки-чуки, тосі-тосі, а-та-та, хиті-хиті). Із пещенням дитячої руки пов'язана забавлянка «Сорока-ворона» (є багато її різновидів):

*Сорока-ворна
На припічку сиділа,
Діткам кашку варила:
– Оцьому дам, оцьому дам,
А цьому не дам,
Бо цей бецман*

*Дров не рубав,
Діжжі не місив,
По воду не ходив,
Дітей не глядів,
Діла не робив,
А хто не робить,
Той не їсть.*

Вихователька може звернути увагу дітей на те, який звук часто зустрічається у примовці. Наприклад: «Сморщику, сморщику, звари мені борщику в полив'янім горщику». Або ж в інших примовках: «Зозулю, зозулю», «Ластівка, ластівка», «Павлику-равлику». Промовляти звуки, слова чітко, виразно дітей навчають під час промовляння закличок «Вийди, вийди сонечко», «Іди, іди дощику», «Равлик-павлик».

Пальчикові ігри та вправи є невід'ємним складником розвитку мовлення дітей, зокрема звукової культури. Дослідження фізіологів підтверджують існування зв'язку між розвитком дрібної моторики руки та структур мозку. На думку вчених, маніпуляції рук впливають на функціонування центральної нервової системи, розвиток мовлення. Прості рухи кистей рук допомагають зняти загальну напругу, розслабляють губи, що сприяє покращенню вимови звуків, передують появі артикуляційних складів. Якщо розвиток рухів пальців відстає, то затримується і фонетичний розвиток мовлення.

Пальчикові ігри та вправи необхідно проводити з раннього віку, систематично. Завдання з розвитку рухів, положення рук повинні створювати емоційний настрій, не повинні викликати втому. Текст має бути доступним, цікавим для дітей. Пасивні пальчикові ігри та вправи рекомендується проводити як підготовчий етап з дітьми, які мають низький рівень розвитку дрібної моторики. До *пасивних пальчикових вправ* відносяться масаж кистей рук, а також вправи з пальчиками, які виконує дитина дорослий. Надалі з дітьми використовують *активні пальчикові ігри та вправи*: ігри з предметами оточення; ігри з дрібними іграшками; шнурівку; пальчикові вправи без мовленнєвого супроводу; пальчикові вправи з мовними текстами; пальчиковий театр; тіньовий пальчиковий театр.

До **прийомів виховання звукової культури мовлення** належать: показ артикуляції звуків, імітація правильної звуковимови, зразок мовлення виховательки, відображене та сумісне мовлення, доручення, ігрові прийоми, символи.

У навчанні дітей вимови звуків чіткий *показ артикуляції* того чи того звука вихователькою доповнює *імітацію* (наслідування) дітьми.

При поясненні положення органів у процесі вимови звуків доцільно застосовувати *схеми, малюнки*.

Важливими прийомами розвитку фонетичних навичок у дітей є *відображене і сумісне мовлення*. При відображеному мовленні діти повторюють один зразок, поданий вихователькою, промовляючи слова в такому самому темпі й ритмі. Наприклад, «Зроби так, як я», «Скажи так, як я», «Повтори за мною». Вихователька слухає і перевіряє мовлення дітей. При спільному мовленні вихователька і діти разом промовляють слова чи фрази, які вона сказала: «Давай скажемо разом». Спільне і відображене мовлення дає можливість закріпити у дітей повільний темп і ритм мовлення, артикуляцію і дикцію, паузи між фразами.

Хорове мовлення дає позитивні результати в закріпленні повільного темпу і ритму мовлення та інших складників звукової культури мовлення, натомість воно легко може перейти в невизначене мовлення. Тому хорове мовлення краще проводити у підгрупах. Це дає можливість вихователі чути подекуди візуальні можливості мовлення дітей. Мовлення хором має бути легким, плавним, чітким і виразним.

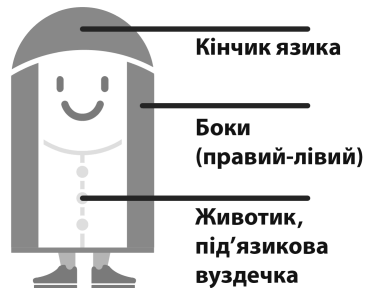
Ігрові прийоми доцільно використовувати під час навчання дітей виражати почуття у мовленні (здивування, радість, гнів, ніжність, переляк тощо). Наприклад, вихователька читає вірш, а діти повторюють рядки вірша з яскраво вираженою інтонацією: перша підгрупа – із питальною, друга – із розповідною, третя – з окличною.

Ефективним прийомом розвитку в дітей фонематичного слуху та постановки звуків є *символи*: символ – орган артикуляції; символ – артикуляційна позиція, символ – звук; символ – артикуляційна вправа.

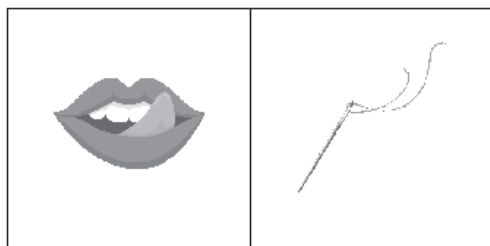
У молодшій групі для ознайомлення дітей з органами артикуляційного апарату та розвитку рухливості щелеп і губ, а також для обстеження мовленнєвого апарату в статичній та динамічній використовують *символи – мовленнєві органи*.

При розгляданні символу язика (мал. 5) діти усвідомлюють важливість розвитку рухливості язика, губ; розуміють, що для того, щоб вимовити правильно звук, потрібно правильно поставити зуби, губи, язик.

На підготовчому етапі до постановки звука використовуються загальні комплекси артикуляційних вправ (мал. 6) (подекуди у формі логопедичної казки) під назвою «Пригоди Язичка», «Язик – Чарівник», «Прогулянка Язика».

Мал. 5. Символ язик

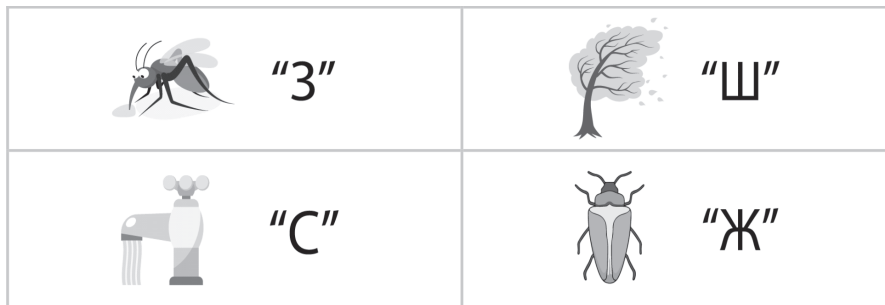
Голочка

Лопатка

Мал. 6. Символи артикуляційних вправ

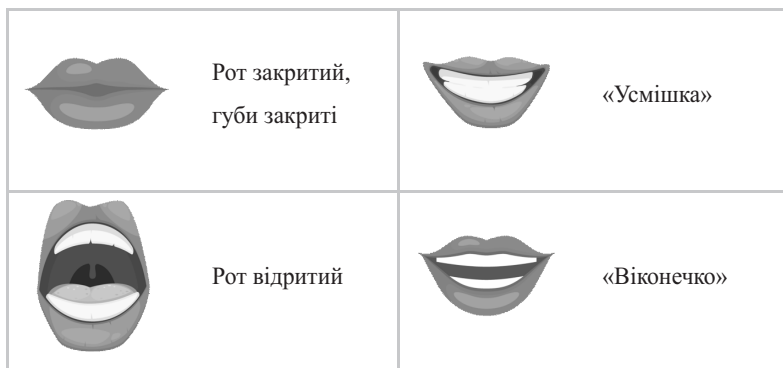
У процесі роботи над звуковимовою використовують символи-звуки (мал. 7).

Мал. 7. Символи-звуки

Символи – артикуляційна позиція, використовуються на індивідуальних заняттях зі звукової культури мовлення (мал. 8). Спочатку застосовують артикуляційні комплекси постановки в поєднанні з дидактичними іграми для розвитку фонематичного слуху на основі символів. Наприклад, комплекс постановки звука [ш].

Мал. 8. Символи – артикуляційна позиція

1. На підставці з'являється символ звука [ш]. Проводиться дидактична гра «Яку пісеньку я співаю?».
2. Вивчення правильної позиції органів мовлення для вимови звука [ш]. На підставку виставляється символ – позиція зубів та губ.
3. Дитині пропонується за символами виконати артикуляційну позицію.

Основне завдання – навчити дітей чітко вимовляти потрібний звук і знати його правильну артикуляцію.

Форми роботи із виховання звукової культури мовлення

Система роботи щодо виховання звукової культури мовлення включає розвиток у дітей усіх складників звукової культури мовлення, яка реалізується у двох формах:

індивідуальній та фронтальній (колективній).

Індивідуальна робота здійснюється в повсякденному житті з однією дитиною або із 2–4 дітьми, якщо в них є спільний недолік звуковимови. Індивідуальні заняття проводять двічі на тиждень. Їх тривалість – 7–8 хв.

Орієнтовна структура індивідуального заняття:

1. Вправи на гімнастику язика (1 хв).
2. Вправи на підготовку мовленнєвого апарату до вимови звука (1 хв).
3. Вправи на розвиток мовленнєвого дихання (1 хв).
4. Показ артикуляції звука вихователкою, вимова звука дитиною поетапно: самостійний звук, звук у слові та звук у слові, що є частиною речення (2 хв).

За умови правильної організації індивідуальної роботи з дітьми педагог може виправити недоліки у вимові і фонематичному слуху дитини, якщо:

- у дитини нестійка вимова або вона змішує звуки однієї – двох артикуляційних груп (наприклад, свистячі й шиплячі, шиплячі та звук [p]);
- порушення вимови звуків легко піддається виправленню (наприклад, міжзубна вимова свистячих або шиплячих);
- за правильної вимови, натомість у дитини недорозвинений фонематичний слух.

В інших випадках, якщо, зокрема спостерігається порушення вимови багатьох звуків чи уповільнення лексико-граматичного розвитку, дитину слід направити до логопеда.

Колективна робота (з однією групою) із виховання звукової культури мовлення здійснюється під час проведення музичних занять, дидактичних ігор та вправ, рухливих ігор зі словами, співом, діалогом, на предметних тематичних заняттях із формування фонетичної компетенції.

Провідною формою виховання звукової культури мовлення у дітей є заняття (ігри-заняття) різних типів: індивідуальні (1–4 дітей одного рівня мовленнєвого розвитку); індивідуально-групові (4–8 дітей) та групові (до 15 дітей).

Заняття для дітей молодшої групи

Тематичне заняття зі звукової культури мовлення

Завдання: учити прислуховуватись до звучання слів (слова різні, звучать по-різному), звернути увагу на звуки, які зустрічаються в словах (в різних словах є спільний звук), учити вимовляти слова, інтонаційно виділяючи звуки [з], [с], [ш], розвивати фонематичний слух, темп мовлення, інтонаційну виразність.

Матеріал: іграшки, картинки, у словах-назвах яких є звуки [з], [с], [ш], паперовий комар на нитці, вірші.

Хід заняття. На дошці – картинка із зображенням сонця. На запитання «Яке сонечко?» діти відповідають: «Тепле, яскраве, лагідне, червоне, золоте, кругле, ясне». На столі – різні іграшки. Вихователька бере в руки м'яч, пропонує описати м'яч (веселий, дзвінкий, гумовий, червоний, спритний, круглий). Показує ляльку, пропонує описати її різними словами (гарна, велика, весела, нова). Вихователька розповідає, що про кожну іграшку можна сказати багато різних красивих слів, які звучать по-різному, бо в словах є різні звуки. Пропонує послухати вірш Н.Забіли:

*Шматок сальця шукає мишка,
У нашій шафі шарудить.
Як шмигав на мишку кішка!
А мишка шусть у шпарку вмиль!*

Під час другого читання пропонує дітям повторювати окремі слова разом з нею, інтонаційно виділяючи звук [ш].

На дошці – різні картинки. Діти повинні обрати ті, в назві яких є звук [ш], інтонаційно виділяючи цей звук.

Читає вірш Г.Бойка:

*В ямі спить
Вусатому сому.
Сому вусатому
Сумно самому.*

«Який звук чути в різних словах?» – запитує вихователька. Потім пропонує промовити слова *спить, вусатому, сому, сумно, самому*, виділяючи звук [с], відібрати на дошці картинки (чи іграшку), в назві яких є звук [с]. Діти промовляють слова (слон, стілець, стіл). Виділяючи звуки [з], [з'], промовляють слова *зіна, магазин*, знаходять картинки та іграшки на звук [з], промовляють їх, інтонаційно виділяючи звук [з], працюють над інтонаційною виразністю вірша «Що запитав у Зіни Гліб?».

Гра «Злий комар». У виховательки на нитці паперовий комар. Вона підходить по черзі до дітей, водить комаром перед обличчям. Дитина промовляє звук [з], відганяючи його рукою.

Заучування скоромовки «Шишки на сосні, шапки на столі». Діти промовляють її спочатку повільно, потім швидше і швидко.

Заняття для дітей старшої групи

Розвиток слухової та зорової уваги, правильна вимова звука [м]

Завдання: удосконалювати вміння складати словосполучення, утворюючи прикметники від іменників; закріпити правильну вимову звука *м*; розвивати слухову увагу.

Матеріал: лото, площинні калюжки.

Хід заняття. Діти уважно слухають вірш, який читає педагог, після кожного рядка відповідають: «Так» чи «Ні». Вихователька звертається до дітей:

*– Дайте відповідь мені, правду я кажу, чи ні.
Відлітають восени в теплий вирій кавуни.
Вечір бродить біля хати, вже потрібно дітям спати.
Ходять коні із рогами і торгують пирогами.
І дорослі, і малята подарунків чекають до свята.*

Робота із текстом вірша «Плутанина». Вихователька пропонує дітям послухати смішний віршик, який називається «Плутанина», написала його поетеса І. Кульська. У цьому вірші слова помінялися місцями. Діти повинні уважно послухати й помітити, що у вірші не так, і поставити слова на свої місця.

На подвір'ї біля діжки на kota напали мишки.

– Які слова переплутані в цьому реченні? Як потрібно сказати правильно?

На подвір'ї біля діжки на мишей напала кішка.

(Відповіді дітей).

Гарбузи на тин полізли по дорозі зайця згризли.

– Які слова переплутались? Як сказати правильно?

Гарбузи на тин полізли і зайці їх геть погризли.

(Відповіді дітей).

А у клітці біля шибки золоті співали рибки.

– Ви згодні з цим? Які слова слід замінити, щоб речення було правильним?
У гніздечку, що під дахом, весело співали птахи.
(Відповіді дітей).

Гра «Який, яка, яке?» Вихователька називає слова і пропонує дітям змінити їх за зразком: день восени – осінній день.

Група слів: сонце восени – осіннє сонце; одяг, який носять восени, – осінній одяг; день, коли дме вітер, – вітряний день.

Фізкультхвилинка. Вихователька пропонує дітям показати рухами:

- як іде дощ (*постукування пальцями по столу*);
- як шелестить листя (*потирання долонь*);
- як ми йдемо через калюжу (*повільні плескання долонями*);
- як біжимо через калюжу (*швидкі плескання*).

Гра «Лото». Дітям роздають великі картки із зображенням кількох різних предметів. У дорослого – маленькі картки із зображенням цих предметів. Дорослий голосно і чітко промовляє назву предмета, запитує: «У кого помідор?» Той, у кого є на картці названий предмет, піднімає руку і каже: «У мене». Виграє той, хто перший закриє всі предмети.

Спочатку вихователька сидить перед дітьми так, щоб вони бачили її артикуляцію, потім сідає у них за спиною, щоб діти лише чули слово, яке промовляє дорослий.

Гра «Калюжки»: уточнення правильної вимови звука [м].

Вихователька викладає на підлогу площинні калюжки на відстані 30 см одна від одної.

*Дощик вже перестає,
Дітвора гуляти йде.
Треба ніжки піднімати,
Щоб в калюжки не ступати.
Не бруднити черевички,
Не набрати в них водички.
Щоб горлечко не боліло,
Щоб ви вдома не сиділи.*

Діти йдуть одне за одним, переступаючи через калюжки. Кожний крок із високим підніманням колін супроводжують промовлянням звука [м], імітуючи бажання не забруднити взуття. [Ганжа К.В., Наумова О.В. Від звука до букви. Гурткова робота. Старший дошкільний вік. Харків: Видавництво «Ранок», 2017. 112 с. С. 23–25.]

Отже, різноманітні методи і прийоми виховання звукової культури мовлення дітей у різних вікових групах сприяють формуванню фонетичної компетенції у випускників закладів дошкільної освіти, яку визначаємо як здатність чітко вимовляти всі звуки і звукосполучення рідної мови відповідно до орфоепічних норм; здатність диференціювати фонем (голосні, приголосні, дзвінки, глухі), здатність використовувати мовні і немовні засоби виразності; здійснювати звуковий аналіз слів рідної мови; усвідомлювати звуковий (і складовий) склад рідної мови. [Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: Видавництво «Ранок», 2013. С. 20.]

МЕТОДИКА СЛОВНИКОВОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Особливості словника дітей дошкільного віку. Завдання словникової роботи

Одним із головних завдань мовленнєвого розвитку дитини є словникова робота, у процесі якої формується лексична компетенція. Як один із видів мовленнєвої компетенції, **лексична**

компетенція – це запас слів у межах певного вікового періоду, здатність дитини до адекватного використання лексем, правильне вживання образних виразів, приказок, прислів'їв, фразеологічних зворотів. Дитина засвоює слова рідної мови впродовж раннього і дошкільного періоду життя (2–6 років). Інтенсивний розвиток активного мовлення, швидке збагачення словника в дітей відбувається в процесі безпосереднього сприйняття ними довколишньої дійсності під час спілкування, взаємодії з дорослими, дітьми та соціальним і природним довкіллям. У динаміці лексичного розвитку дітей раннього і дошкільного віку виокремлюють два аспекти: перший – кількісна зміна словникового запасу дітей і другий – оволодіння значенням слова, тобто якісний розвиток словника.

Кількісно словник дитини змінюється швидкими темпами і залежить від зовнішніх і внутрішніх чинників. Інформація щодо кількісного складу словника дітей на різних вікових етапах у літературних джерелах не завжди збігається. Крім того, індивідуальні розбіжності в цьому віці досить істотні, відмінності у словниковому складі окремих дітей більші, ніж у будь-якій іншій сфері психічного розвитку дитини.

Як відомо, перші свідомі слова з'являються у дитини наприкінці першого року життя. Згідно із науковими даними, у віці до одного року нормою є 10–12 слів. У цей період розвиток розуміння мовлення випереджає активне мовлення. Проте вже до кінця другого року життя збагачення активного словника відбувається швидкими темпами і становить 300–400 слів.

Кількісний склад словника за третій рік зростає у чотири-п'ять разів і може досягати 1500 слів. Розвиток словника передусім відбувається за рахунок слів, які позначають предмети найближчого оточення, їх ознаки та дії з ними. Третій рік – найбухливіший у кількісному накопиченні лексичного багажу. Далі темпи дещо уповільнюються, хоча кількість уживаних слів зростає.

Орієнтовна кількість слів у дітей різного віку є такою: четвертий рік життя – 1900 слів, п'ятий рік – 2000–2500 слів. На кінець старшого дошкільного віку словник дитини збагачується до 4–4500 слів.

Для лексичного розвитку дитини важливим є не тільки кількісне накопичення словника, але і його якісний розвиток. Розуміння дитиною значення слів відображається на загальному рівні її психічного розвитку, зокрема на інтелектуальному. Розуміння значення слова змінюється впродовж перших років життя дитини: від попередньої реакції лише на звуковий бік слова, інтонацію, з якою воно вимовляється, а не на його зміст, до елементарного розуміння слова – образу конкретного предмета (наприклад, це – ляля). Пізніше діти вчать узагальнювати однорідні предмети, позначаючи їх однією назвою (лялька, машинка, кубики – це іграшки), вживають слова, що позначають загальні ознаки певного угруповання (дерева, кущі, квіти – це рослини). Діти старшого дошкільного віку засвоюють багатозначні слова (*час іде, хлопчик іде, сніг іде*), синоніми (*діти – малюки – дітлахи – хлоп'ята*), антоніми (*радісна – сумна*), омоніми (*коса, ключ*).

Метою лексичної роботи у дошкільному закладі є формування умінь дітей доречно добирати слова рідної мови, розуміти їх значення та вживати їх у власному мовленні.

З урахуванням особливостей словника дітей визначають *завдання словникової роботи*. Першочерговість завдань словникової роботи по-різному визначається в кожній віковій групі. Так, у молодшій групі насамперед ставиться завдання збагачення й уточнення словника, в середній – уточнення і збагачення, а в старшому дошкільному віці – уточнення, активізація і збагачення словника.

Зміст словникової роботи в кожній віковій групі визначено варіативними програмами розвитку, навчання і виховання дітей у закладі дошкільної освіти. У тематичній програмі «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти» подано орієнтовний словник дітей дошкільного віку за змістовими лініями БКДО в алфавітному порядку і за частинами мови (іменники, дієслова тощо). Зміст словникової роботи ускладнюється від віку до віку в трьох напрямках: 1) розширення словника на основі ознайомлення з новими предметами та явищами довкілля; 2) введення слів, що означають якості, властивості, відношення предметів і явищ на основі поглиблення знань про них; 3) введення слів, що означають елементарні поняття, на основі розрізнення й узагальнення предметів за суттєвими ознаками. [Богуш А.М. *Мовленнєвий компонент дошкільної освіти*. Харків: Видавництво «Ранок», 2013.]

Збагачення й активізація словника дітей відбувається у процесі ознайомлення дітей із природним, предметним і соціальним довкіл-

лям. Організовуючи словникову роботу з дітьми, вихователі не повинні забувати про її виховну спрямованість: виховувати любов до батьків, рідних, до Батьківщини, повагу до праці, працьовитість, чесність, правдивість тощо – все це має бути метою цілеспрямованого освітньо-виховного процесу.

Принципи словникової роботи

Принципи словникової роботи визначають її характер, зміст, форми організації, методи та прийоми навчання.

Провідний принцип словникової роботи – *принцип єдності розвитку словника з розвитком психічних процесів дитини – сприймання, відчуття і пам'яті, уявлення, мислення; формування у свідомості дитини зв'язку між фактом дійсності (безпосереднім предметом чи явищем) та словом, яке означає цей факт*. В основі словникової роботи насамперед лежить сенсорний досвід дитини, процеси відчуття і сприймання. Вони є джерелом наших знань про довкілля. Для того, щоб засвоїти значення слова, дитина повинна відчувати його якості, властивості, ознаки, побачити їх, «покуштувати», «доторкнутись». У ході такого безпосереднього ознайомлення з предметом та явищами формується уявлення про них, які потім закріплюються у словах.

Отже, завдяки практичному чуттєвому досвіду дитина усвідомлює значення і зміст слова. Досвідчена вихователька допоможе дитині це зробити. Наприклад, п'є дитина гарячий чай і щупається. Вихователька застерігає: «Обережно, чай гарячий». Потягнула із силою дитина книжку, відірвалась сторінка. Вихователька радить: «Із книжкою слід поводитись обережно, папір тоненький, легко рветься, мнеться» і показує дитині властивості паперу на звичайному аркуші. Під час прогулянки восени діти спостерігають, як падає листя з дерев. Педагог підводить дітей до дерева, струшує з гілки дерева листя, діти ловлять його, збирають жовте листя, вводиться нове слово *листопад*. Вранці, коли дерева та кущі вкриті інеем, дітей знайомлять зі змістом слів *іній, паморозь*.

Означеного принципу необхідно дотримуватися під час читання художніх творів, пояснення окремих виразів та слів. Незнайомі дітям слова, які зустрічаються в художніх текстах, обов'язково слід пов'язувати з наочністю (показати предмет чи картинку), особливо це стосується дітей молодшого дошкільного віку.

Важливий принцип словникової роботи – *уведення нових слів на основі активної пізнавальної діяльності дітей*. Центральне місце

у дошкільному віці посідає ігрова та продуктивні види діяльності. В іграх із предметами, іграшками, овочами, фруктами діти знайомляться з їх властивостями, якостями, ознаками («Впізнай на смак», «Чарівна торбинка», «Що схоже, а що відмінне?», «Нагодуємо ляльку», «Що з чого зроблено?» тощо).

Настільно-друковані ігри сприяють закріпленню видових, родових назв і частин цілого («Склади картинку», «Розрізні кубики», «Овочі», «Фрукти», «Посуд»). Рухливі та народні хороводні ігри з текстом («Подоланочка», «А ми просо сіяли», «Коровай», «Зайчик») сприяють закріпленню слів, образних виразів. У творчих іграх («Сім'я», «Лікарня», «Транспорт», «Дитячий садок», «Бібліотека») закріплюється словник дітей, набутий на заняттях.

У ході трудової діяльності дітей знайомлять із властивостями ґрунту, знаряддями праці, процесом праці. Дізнаються, що земля м'яка, чорна, волога, її потрібно копати, рихлити, поливати тощо. В образотворчій діяльності діти знайомляться із властивостями глини, фарб, пластиліну, матерії, паперу, засвоюють назви матеріалу та процесів (малювати, ліпити, вирізувати, вишивати, наклеювати).

Наступний принцип – **комплексне розв'язання всіх завдань словникової роботи у взаємозв'язку і єдності (збагачення, уточнення, активізація).**

Наприклад, під час спостереження за працею помічниці виховательки педагог визначає такі завдання: збагатити словник дітей дієсловами (*піклуватися, годувати, приносити, розливати, роздавати, мити, витирати, сушити*), прислівниками (*чисто, старанно, швидко, смачно*); уточнити значення слів *помічниця виховательки, їжа*; активізувати словник словами *сніданок, обід, полуденок, вечеря та назвами страв*.

Принцип єдності освітніх, виховних та специфічних завдань словникової роботи під час виконання змісту навчання з усіх розділів програми як на заняттях, так і в повсякденні.

Кожний розділ освітньої програми має свою специфічну лексику, з якою дітей можна познайомити лише на спеціальних заняттях: із математики (*лічба, рахунок, лічити, більше, менше, порівну, кількісна, порядкова лічба, лічба в межах десяти*); із фізкультури (*біг, ходьба, стрибати, лазити, кидати, колода, обручі, скакалка, вправи, крокувати*); із малювання (*фарбувати, пензлик, олівці, фарби*); ознайомлення з природою (*дощ, блискавка, повітря, вода, дерева*) із музичного виховання (*музичні інструменти, співи, піаніно, рояль тощо*).

Принцип семантизації лексики – розкриття значень нових слів, уточнення та розширення значень уже відомих слів у певному контексті, через зіставлення, підбір синонімів, словосполучень.

Принцип національної спрямованості засвоєння слів дитиною передбачає ознайомлення дітей із національними символами та оберегами, іграшками, посудом, одягом та їх назвами. Словник дітей збагачується традиційно українською лексикою (*вишиванка, узвар, пасок, крашанка, полумисок, горнятко, куманець*), приказками та фразеологічними зворотами (*як мед, так і ложкою; світ за очі*); образними виразами (*зайчик-побігайчик, мишка-шкряботушка, червона калина*). Діти вивчають обрядові вірші, пісні, беруть участь у святкуванні українських національних свят.

Тематичний принцип допомагає згрупувати лексику (різні частини мови) за однією темою, що значно підвищує темпи засвоєння лексики та збагачення словника.

Засоби словникової роботи

Засоби навчання – досить широке містке поняття, яке охоплює природне оточення (природу), різні штучні, створені людиною об'єкти, предмети спеціального освітнього (мовленнєвого) середовища, які використовуються для поєднання певної інформації у процесі навчання, виконуючи при цьому виховну, освітню, розвивальну функції.

Засобами словникової роботи є такі: *довкілля* (природне, предметне, соціальне), *художня література, усна народна творчість, мистецтво* (репродукції художніх картин, театралізовані вистави, мультфільми і кінофільми), *дидактичні картини* (предметні, сюжетні), *коректурні таблиці, іграшки, комп'ютер, різні види діяльності* (ігрова, предметна, театральна-ігрова, пізнавальна, образотворча, мовленнєва, художньо-мовленнєва тощо).

Довкілля – це простір життєдіяльності дитини, в якому вона живе, розвивається, виховується (сім'я, родина, заклад дошкільної освіти), предметний простір (обладнання (інтер'єр) групової кімнати, закладу дошкільної освіти, іграшки, меблі тощо), соціальне довкілля (взаємодія і спілкування з батьками, друзями, дітьми, співробітниками закладу дошкільної освіти), яке впливає на розумовий, естетичний, морально-етичний, духовний розвиток дитини.

Довкілля – це середовище життя, з яким жива істота пов'язана обміном речовин, енергії, інформації; середовище, що постає перед дитиною як цілісність (цілісна картина світу), у якому все органічно взаємопов'язано.

Довкілля у широкому розумінні цього слова – це вся наша планета Земля, це Космос, це все те, що певним чином впливає і визначає життєвий цикл людини як біологічної і соціальної істоти. У вузькому

розумінні, це поняття визначає конкретне середовище, що оточує дитину безпосередньо (природне, предметне, соціальне).

Природне довкілля – це явища природи, жива і нежива природа, за якими спостерігає дитина; у процесі спостереження за явищами природи і дослідницької діяльності в дітей формується інтегральний «образ» знань про природу («образ природи»). Предметне довкілля – це предметне середовище, в якому дитина живе, це предмети побуту (посуд, меблі, одяг тощо), мистецтво, транспорт тощо.

Соціальне довкілля – це система взаємовідносин, що склалась у суспільстві, в конкретному соціумі; це люди, суспільство, певна спільнота; соціальне довкілля люди створюють самі за певними законами і нормами спілкування; це суспільні матеріальні та духовні умови життєдіяльності особистості.

Соціальна дійсність – це конкретні події у суспільстві, спільноті, товаристві (у закладі дошкільної освіти, сім'ї, школі тощо), факти, взаємовідносини в певний період життєдіяльності суспільства та окремих людей.

Соціальна ситуація розвитку – сутнісна характеристика вікового періоду розвитку. Соціальна ситуація розвитку – це єдине і неповторне для певного вікового періоду відношення між дитиною і середовищем (природним, предметним і соціальним довкіллям).

Соціалізація дитини – процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості. На соціалізацію особистості впливають мікро-, мезо- і макроректори.

Мікроректори – це сім'я, батьки, родичі, спілкування з однолітками (друзями); заклад дошкільної освіти, школа.

Мезоректори – це відповідні етнокультурні умови, в яких виховується і навчається дитина. Кожний етнос має свої специфічні риси, які становлять його менталітет і національний характер. Етнокультура передається дитині насамперед від батьків у сім'ї, які є носіями цієї культури. Крім того, до мезоректорів належить і природне довкілля (клімат, географічне розташування місцевості, вода, їжа тощо).

Макроректори – це космос, планета, суспільство, держава. Самі ці фактори створюють передумову для виховання толерантності, планетарного мислення, взаємовідносин між людьми планети Земля. Цілісна картина світу – це природа, Космос, предмети, явища, люди у їх взаємозв'язку взаємозалежності співіснування (у просторі, часі, послідовності тощо).

Для того, щоб виховати цілісну особистість у процесі її взаємодії з довкіллям, вихователка закладу дошкільної освіти повинна оволодіти відповідними методиками і технологіями залучення дітей до активної пізнавальної діяльності та ініціативної взаємодії з іншими суб'єктами соціуму.

Методи ознайомлення дітей із довкіллям

Ознайомлення дітей із довкіллям є підґрунтям словникової роботи. Добір методів і прийомів ознайомлення дітей із довкіллям та збагачення, уточнення

чи активізація словника залежать від вікової групи та специфіки освітніх і мовленнєвих завдань на кожному конкретному занятті.

Всі *методи ознайомлення дітей із довкіллям і словникової роботи* поділяються на дві великі групи: 1) *наочні методи*, які *передбачають безпосереднє ознайомлення дітей із довкіллям і словникової роботи*; 2) *методи опосередкованого ознайомлення дітей із довкіллям і словникової роботи (словесні методи)*.

До першої групи методів належать: *спостереження; екскурсії-огляди; розглядання предметів та бесіди про них; екскурсії за межі дошкільного закладу; розглядання репродукцій художніх картин та бесіда за їх змістом, дидактичні картини; дидактичні ігри з предметами, іграшками, картинками; перегляд кінофільмів, телепередач; комп'ютерні ігри; відеопрограми; показ різних видів театру, моделювання, символи, мнемотехніка*.

В основі цих методів лежить безпосередній чуттєвий досвід дитини. Всі вони супроводжуються наочністю або безпосередньою практичною чи ігровою діяльністю дитини. Окрему групу становлять практичні методи, такі як досліди, експериментування з папером, глиною, піском, водою тощо. Дитина має можливість сама побачити, доторкнутися, понюхати, обстежити предмет чи явище, безпосередньо діяти з ним. Кожне слово при цьому наповнюється конкретним змістом.

До *опосередкованих методів ознайомлення дітей із довкіллям і словникової роботи* належать ті, що опосередковуються словом, зокрема: читання художніх творів (оповідання, вірші, легенди) пізнавальної спрямованості, розповідь виховательки, бесіда, словесні дидактичні ігри, усна народна творчість (загадки, прислів'я, приказки), метод уявлюваних ситуацій.

Наочні методи ознайомлення дітей із довкіллям і словникової роботи

Центральне місце серед наочних методів ознайомлення дітей із довкіллям посідає спостереження за предметами і явищами довкілля.

Спостереження – це цілеспрямований і організований процес, спрямований на пізнання, уточнення і закріплення знань про довкілля. В основі спостереження лежать

безпосередні відчуття і сприймання предметів, об'єктивної дійсності та їх властивостей. У процесі спостереження беруть участь усі аналізатори дитини (зоровий, слуховий, дотиковий, кінестатичний, смаковий, нюховий). Це допомагає пізнати предмет із різних боків, краще запам'ятати його назву.

У процесі ознайомлення дітей із довкіллям використовують різні види спостережень залежно від їх тривалості (*короткотривалі, довготривалі*) і методів пізнавальної діяльності (*порівняльні, повторні*).

Короткотривалі спостереження – найбільш уживані в роботі з дітьми. Це можуть бути спостереження за працею двірника, водія, кухаря, за транспортом на вулиці, за новорічною ялинкою на центральній площі вулиці тощо.

Довготривалі спостереження проводять упродовж тривалого часу залежно від предмета (явища, об'єкта) та мети спостереження. У процесі такого спостереження діти спостерігають за змінами і перетвореннями в об'єкті, предметі, порівнюють і зіставляють результати попередніх спостережень із тим, за чим вони спостерігають у цей момент. Наприклад, діти спостерігають за будівництвом якогось об'єкта поблизу дошкільного закладу, ремонтом дороги; за роботою виховательки і її помічниці; за проростанням насінини тощо.

Порівняльні спостереження передбачають зіставлення і порівняння дітьми двох близьких об'єктів чи предметів. Наприклад, порівняння різних видів транспорту: автобус і тролейбус; повітряний, наземний і підземний транспорт тощо. Повторні спостереження – для закріплення, розширення й уточнення знань про предмети і явища довкілля.

Спостереження може виступати *самостійним заняттям* у молодшій та середній групах. У старшому дошкільному віці спостереження проводять *упродовж дня* (у ранкові години, на прогулянці, у другій половині дня).

Тематика спостережень визначається варіативними програмами навчання дітей. Спостереження проводять з невеличкими групами, щоб дітям було добре видно певне явище чи предмет, кожна дитина мала можливість висловитися, закріпити нові слова.

Спостереження (як на занятті, так і впродовж дня) вимагає серйозної *підготовки виховательки* до його проведення. Необхідно заздалегідь оглянути об'єкт спостереження, який повинен зацікавити дітей; продумати, як і де краще поставити (чи посадити) дітей; визначити запитання (констатувальні, причинові, допоміжні), дібрати загадки, вірші, прислів'я, ігри та ігрові вправи. Необхідно продумати, які слова потребують пояснення, визначити, якими словами слід збагатити

словник, якими активізувати, а які вимагають лише уточнення. Педагог повинен дати дітям чітку вказівку, що вони будуть робити під час спостереження (діти, ви будете спостерігати за працею двірника, а потім розкажете про це). Знання, які здобувають діти під час спостережень, обов'язково потрібно використати в інших видах діяльності (у процесі бесід, малювання, в іграх тощо). Наводимо приклади спостережень з дітьми.

Заняття для дітей молодшої групи

Спостереження за працею помічниці виховательки

Завдання: ознайомити дітей із працею помічниці виховательки: прибирає в груповій кімнаті, спальні, роздягальні, вмивальній кімнатах, подає їжу, мие посуд, допомагає дітям одягатись і роздягатись, умиватись; піклується про дітей. Виховувати повагу до праці помічниці виховательки, вміння дотримуватися чистоти.

Словник: помічниця виховательки, прибирає, підмітає, допомагає, роздає, мие, стелить.

Хід заняття. Заняття започатковується читанням оповідання С.Баруздіна «Коли не буває нудно?». **Запитання:** Що робить наша Ірина Петрівна? Хто підмітає підлогу? Що ще вона робить? Для чого прибирає посуд? Що робить, щоб у кімнаті було чисте повітря, багато сонячного світла, не було пилу? Хто приносить їжу дітям? Що робить Ірина Петрівна в спальні? Як допомагає дітям? А виховательці? Діти спостерігають за працею помічниці виховательки. Вихователька зосереджує увагу на тому, що помічниці виховательки треба допомагати.

Розповідь виховательки:

– Наша Ірина Петрівна турбується про те, щоб у групі завжди було чисто. Вона підмітає підлогу, мие і витирає вікна, пил на столах і стільчиках, чистить килими, мие іграшки; приносить їжу з кухні, накриває на стіл, прибирає і мие посуд. А після обіду Ірина Петрівна поспішає до спальні, щоб приготувати дітям чисту постіль, провітрити кімнату. Ірина Петрівна дуже любить дітей і піклується, щоб усім нам добре жилося в дошкільному закладі. Завдяки праці Ірини Петрівни в групі завжди чисто і затишно. Ви, діти, повинні шанувати і поважати працю Ірини Петрівни, завжди допомагати їй, так, як це зробила Світлана сьогодні вранці.

Діти дякують Ірині Петрівні за її роботу.

Заняття для дітей середньої групи

Спостереження за працею виховательки

Завдання. Ознайомити дітей із працею виховательки (суміжної групи). Знати, що вихователі навчають дітей, граються з ними, піклуються про них; вихователі потрібно допомагати (готувати матеріал до заняття, ставити стільці на місце...). Виховувати повагу до праці виховательки.

Словник: вихователька, займається, навчає, грається, піклується, виховує.

Матеріал: лялька Яринка.

Хід заняття.

Вихователька: – Сьогодні ми спостерігатимемо, що робить вихователька другої молодшої групи. Нагадує, як потрібно поводити себе в гостях. Діти йдуть у другу групу, спостерігають за працею виховательки, потім повертаються в групову кімнату. Педагог розповідає про працю виховательки закладу дошкільної освіти.

– Я розповім вам, діти, про те, що роблять у дошкільному закладі виховательки – Катерина Семенівна і я. Яринці теж цікаво послухати про роботу виховательок, тому вона і прийшла до нас сьогодні. (Яринка сидить на стільці). Уранці ми радісно зустрічаємо вас, запитуємо, що ви бачили, коли йшли чи їхали з дому. Сьогодні під час ранкового прийому діти дуже цікаво розповіли, як вони провели вихідний день. Ми розмовляємо також із вашими батьками (мамою, татом, бабусею, дідусем). Від них ми дізнаємося, які вони вам читають книжки, які діафілми показують і які передачі ви дивитесь по телевізору, комп'ютеру, куди ходите гуляти. Потім заходимо в приміщення, переодягаємось і робимо з вами ранкову гімнастику; показуємо, як літають, клують зерна і махають крилами горобці, як ловити метеликів тощо.

А на заняттях ми вам читаємо книжки, розповідаємо казки, показуємо кольорові малюнки, вчимо вірші, малюємо олівцями і фарбами, показуємо, як правильно тримати олівець і пензлик, як малювати круглий бублик, м'ячик, паркан, драбинку. Після заняття всі діти одягаються і виходять на ігровий майданчик. Там граємо в різні ігри. Ми всіх вас дуже любимо, діти. І хочемо, щоб вам було дуже хороше і весело, щоб ви росли розумними й допитливими.

Вихователька. А зараз подумайте і скажіть, хто сьогодні зустрів вас уранці в дитячому садку? Миколка, про що я тебе сьогодні запитувала, коли ти прийшов у дитячий садок? Що ви вранці робите в груповій кімнаті? Що ви робите на занятті? Чим займаєтесь на прогулянці?

Яринка. Я багато чого дізналася сьогодні з розповіді виховательки і з ваших відповідей, діти. Можна ще прийти до вас на гостини?

Вихователька. Ми візьмемо Яринку до себе в нашу групу, діти?

Яринка прощається із вихователькою і дітьми.

Заняття для дітей середньої групи

Спостереження за білкою

Завдання: ознайомити дітей із білкою, її зовнішнім виглядом: тіло її покрите м'якою шерсткою, є лапки, голова, очі, гострі зуби, пухнастий хвіст; живе в дуплі, гризе горіхи, їсть гриби, шишки. Розвивати вміння дітей відповідати на запитання. Виховувати спостережливість, любов до тварин.

Словник: білка, горіхи, шишки, хвіст, дупло.

Хід заняття. **Вихователька загадує загадку:** «Я – веселенький звірок, плиг з ялинки на дубок» (Білка). Запитання: Хто це? Якого кольору хутро? Що в білці на голові? Який у неї хвіст? Які лапи? Що їсть білка? Як пересувається? Які в неї вуха, очі? Як називаються дитинчата білки?

Розповідь виховательки: – Білка – невеликий пухнастий звір. Вона спритно

стрибає з гілки на гілку, з дерева на дерево, допомагає їй у цьому великий пухнастий хвіст: вона керує ним, неначе кермом; у білки гострі кігті, тому вона легко лазить по деревах. Хутро в білки руде, взимку – сріблясто-сіре. Білка любить горіхи, ягоди, гриби, жолуді, комах. Восени білка готує їжу на зиму. Взимку ховається у своє дупло.

Загадка: «Сама мала, шерстка пухнаста, в дуплі живе, горіхи гризе». Завершується заняття читанням вірша Г.Бойка «Білочка».

Крім спостереження, в усіх групах дошкільного закладу використовується **розглядання предметів та бесіда про них** на спеціально організованих заняттях. Діти можуть розглядати іграшки, столовий і чайний посуд, умивальні речі, спальні речі, овочі, фрукти, одяг, взуття (зимові, осінні, літні) тощо. Головне завдання виховательки – навчити дітей спостерігати, виділяти суттєві ознаки, частину цілого, особливості предмета чи явища. Наприклад, розглядаючи з дітьми у спальній кімнаті постіль, вихователька зазначає: «Це – подушка. Вона м'яка. Всередині подушки – пух. Він легкий, м'який. Чому вона так називається – подушка? Напевне, тому, що кладуть її під вушко. А звідки беруть пух? Оля сказала правильно: у курей, качок, гусей».

Спостережливість розвивається більш ефективно за умови, якщо діти порівнюють предмети, явища, що розглядають. «Матрац, як і подушка, також постіль. На ньому сплять. Він так само м'який, пухкий? Ні, він не такий. А що в матраці? Вовна. Якого вона кольору? Подивіться. А пух якого кольору? Пух може бути різний, а бавовна тільки біла. Вовна не така пухка, як пух».

У старшому дошкільному віці, розглядаючи предмети, спостерігаючи явища, діти навчаються встановлювати причинні зв'язки, доводять висновків. Поступовий розвиток здатності послідовно спостерігати забезпечить у подальшому засвоєння доступних дитячому розумінню закономірностей довкілля.

Заняття для дітей молодшої групи

Розглядання речей для вмивання

Завдання: уточнити уявлення дітей про рушник, мило, мильницю, зубну щітку, зубну пасту. Знати їх призначення. Закріпити порядок умивання. Розвивати артикуляційний апарат. Виховувати акуратність.

Словник: умивальна кімната, речі для умивання, рушник, зубна паста, зубна щітка, мильниця, умивальник.

Хід заняття. Заняття починається в умивальній кімнаті. Запитання: «Як називається ця кімната, куди ми з вами прийшли? Що діти роблять у цій кімнаті? Читає вірш Г.Демченко «Водичка». Повідомляє дітям, що вона їх познайомить з речами, які потрібні для умивання, миття рук і дізнається, чи всі діти їх знають. Заняття продовжується у груповій кімнаті. На столі лежать всі потрібні

речі для умивання, щоб бути чистими, охайними. Вихователька загадує загадки, діти відгадують, знаходять потрібні речі, розповідають, для чого вони потрібні.

Запитання: Що це? Для чого воно потрібне? Яке воно? Якого кольору? Загадки: «Пахуче, милке, гладеньке, з рук виривається» (Мило); «Густий, зубастий, як учепився в чуб вихристий» (Гребінець); «Хвіст із кістки, а на спинці – щетина» (Зубна щітка); «Світленьке, чистеньке, подивитися любенько» (Дзеркало).

Вправа «Почистимо зуби». Діти імітують рухи, начебто чистять зуби.

Вихователька читає вірш про умивальник, ранкові гігієнічні процедури. Показує порядок умивання, миття рук. Гігієнічне правило: руки обов'язково треба мити після ігор з іграшками, перед прийняттям їжі.

Заняття для дітей середньої групи

Розглядання столового і чайного посуду

Завдання: закріпити знання дітей про столовий та чайний посуд (глибока та мілка тарілки, столова та чайна ложки, блюдце, склянка, чашка). Розвивати діалогічне мовлення. Уточнити узагальнювальне поняття «Посуд» – столовий, чайний. Виховувати бережливе ставлення до посуду.

Словник: столовий посуд, чайний посуд, глибока тарілка, мілка тарілка, чайна ложка, склянка.

Хід заняття. Вихователька. Діти, сьогодні ми подивимось, який у нас у буфеті посуд. Ви вже підросли і допомагатимете помічниці виховательки накривати на стіл. Відкриваємо дверці. Подивіться, скільки посуду на полицях і як він акуратно розставлений. Що це таке? (Показує на тарілку). Правильно, це глибока тарілка. А як називається ця тарілка? Як називається ця ложка? Що ми їмо цією ложкою? Ця ложка називається чайною. Що стоїть на цій полиці? Так, чашки. Для чого потрібні чашки? А це що таке? Що ми п'ємо із склянки? А це що? (Показує блюдце).

Пропонує дітям показати столовий та чайний посуд, приготувати посуд для обіду, потім – для чаю, запитує, як він називається (глибока тарілка, мілка тарілка, столова ложка). Інші діти прибирають посуд у шафу, повторюють його назву. Виконуються вправи «Накрій стіл», «Прибери посуд».

У кінці заняття вихователька підкреслює, що посуд може розбитись, з ним потрібно поводитись дуже обережно.

Екскурсії за межі дошкільного закладу проводять у середній та старшій групах: на будівництво, до крамниці, в аптеку, до бібліотеки (книгозбірні), на фабрику, на пошту, до пам'ятників тощо.

Тема і зміст екскурсії повинні відповідати програмі та інтересам певної групи. Наприклад, більшість батьків старшої групи працюють на взуттєвій фабриці. Дітям буде цікаво подивитися під час екскурсії, як працюють їхні батьки.

Екскурсія вимагає серйозної підготовки виховательки. Потрібно попередньо ознайомитись з об'єктом спостереження, домовитись із

керівництвом установи чи підприємства про екскурсію, узгодити час проведення. Також необхідно оглянути місце екскурсії на предмет безпеки, вибрати простий і безпечний шлях, враховуючи особливості дороги, стан погоди. Дітям повідомляють про екскурсію (куди підуть, навщо, що потрібно дізнатися тощо), нагадують про правила поведінки на вулиці, у громадських місцях (треба бути дисциплінованим і уважним). Попереджають батьків про майбутню екскурсію, запрошують їх взяти в ній участь. Із собою беруть сигнальні прапорці для безпеки дітей. Заздалегідь обирають загадки, прислів'я, вірші, продумують ігрові прийоми. Якщо екскурсія проводиться з усією групою дітей, обов'язково повинна бути друга вихователька чи помічниця виховательки. Під час екскурсій до аптеки, крамниць дітей поділяють на дві підгрупи (не більше 10 дітей). Одна підгрупа заходить у приміщення, інша – залишається із другою вихователкою, спостерігають за оточенням довкілля. Екскурсія має проходити жваво, цікаво, захоплювати дітей. Діти не повинні тільки дивитись і слухати – їм треба дати можливість рухатися, діяти, гратися. Необхідно чітко визначити слова, які діти почують вперше, а також ті, які вимагають уточнення. Проводять екскурсію з підгрупами із 12–15 дітей, щоб вони могли добре роздивитися предмет, засвоїти потрібні знання.

Заняття для дітей старшої групи

Екскурсія до овочевої крамниці

Завдання: закріпити уявлення дітей про овочі та фрукти. Знати, що восени на городах дозрівають овочі та фрукти. Їх привозять у місто і продають у крамниці. Впізнавати за зовнішніми ознаками овочі та фрукти. Ознайомити з роботою продавця. Виховувати повагу до праці продавця, ввічливість.

Словник: овочева крамниця, овочі, фрукти, продавець, вітрина, купувати, ваги, кошик.

Хід заняття. Вихователька повідомляє дітям про екскурсію.

Запитання: Де продають овочі? Як називається ця крамниця? Хто продає овочі? Де лежать овочі у крамниці? Де виставляють овочі для покупців? На чому важать овочі? Куди платять гроші? У чому продають картоплю? Які овочі є на вітрині? Що знаходиться в діжках? Загадує знайомі загадки про овочі. Діти читають знайомі вірші про овочі. Розповідають, хто вдома купує овочі. Вихователька пропонує одній дитині купити фрукти, дотримуючись правил мовленнєвого етикету. Подякувати продавцю, попрощатись.

Заняття для дітей середньої групи

Екскурсія до квіткової крамниці (в умовах міста)

Завдання: закріпити знання дітей про садові квіти. Знати, що квіти продають у крамниці продавці. Квіти дарують на день народження, свята.

Словник: квіткова крамниця, квіти, продавець, вазон, букет.

Хід заняття. Запитання: Як називають таку крамницю? («Квіти»). Хто продає квіти? Для чого купують квіти? Кому дарують квіти? У чому стоять квіти? А що ще є у крамниці? Розповідь виховательки. Діти називають відомі квіти, купують квіти.

Різновидом екскурсії є **екскурсії-огляди**, «місцеві екскурсії».

Екскурсії-огляди проводять в межах дошкільного закладу в усіх вікових групах з підгрупами по 10–15 осіб. Тематика екскурсій-оглядів поступово ускладнюється від групи до групи. Для дітей молодшої групи пропонуються такі теми: огляд групової і роздягальної кімнат, їдальні, спальні, ділянки, установи. Для середньої групи: огляд простору книги, вікна, буфету, іграшкової шафи, музичної зали, кабінета медичної сестри, кухні. Для старшої групи: огляд усього приміщення закладу дошкільної освіти, кабінета директорки, опалення, піаніно, електропраски, педкабінета, телефону, пральної машини, холодильника, газової плити, предметів хатнього вжитку, квітника тощо.

У процесі проведення екскурсій-оглядів застосовуються різноманітні прийоми навчання: показ, називання, запитання, порівняння, пригадування, художнє слово, активна діяльність дітей.

Заняття для дітей молодшої групи

Екскурсія-огляд ділянки

Завдання: ознайомити дітей із ділянкою: майданчик для ігор, доріжки, пісочниця, колода, машина, пароплав, драбина, гірка, павільйон-веранда з лавочками. На ділянці – кущі, дерева, квітник, грядки. У квітнику – квіти (айстри, жоржини). Виховувати бережливе ставлення до речей, повагу до праці дорослих.

Словник: ділянка, майданчик, павільйон, колода, доріжка, квітник, айстри, жоржини, грядки.

Хід заняття. Діти з вихователкою виходять на ділянку.

– Діти, ми з вами вийшли на ділянку нашої групи. Подивіться, як чисто на ділянці, зелено. На цьому майданчику ви гратимете. Що ви бачите на ділянці? А це що? Для чого потрібна пісочниця? Як називається ця іграшка? А це гірка. З неї можна з'їжджати. Володя, покажи колоду. А ти, Галю, покажи драбину. На ділянці є веранда-павільйон. У дощову погоду діти гратимуть на веранді. (Підходять до квітника). Це наш квітник. Ці квіти називаються айстри. Якого вони кольору? А це жоржини. Якого кольору жоржини? Квіти і траву не можна рвати, топтати. Доглядає за квітами двірник Володимир Петрович. Він поливає їх щодня. Його працю потрібно поважати.

Вихователька запитує в дітей, як називаються квіти, обладнання на майданчику. Потім говорить: «У нас на майданчику є рівні доріжки. Зараз ви станете один за одним, і ми підемо доріжкою».

Діти стають у колону, а вихователька промовляє слова потішки «Ніжки».

Заняття для дітей середньої групи

Екскурсія-огляд книжкової шафи (простір книги)

Завдання: ознайомити дітей із місцем, де зберігаються книжки, альбоми (книжкова шафа, вітрина). Показати різні види книжок, альбоми, журнали, теки з ілюстраціями. Знати, що книжки розглядають у куточку книги, за столом, чистими руками. Виховувати акуратність у користуванні книжкою, бережливе ставлення до книжок.

Словник: вітрина, обкладинка, альбом, ілюстрація, тека, журнал.

Хід заняття. Вихователька починає заняття загадкою про книжку: «Не сорочка, а зшита, не куш, а з листочками, не людина, а говорить».

– Чому книжка говорить? Так, книжку ми читаємо. Із книжки дізнаємося багато нового та цікавого. Про все може розповісти книжка: про золоту рибку, про далекі країни...

– Де зберігаються наші книжки? Які є книжки в нас?

– Сьогодні ми з вами подивимося нашу книжкову шафу. Діти групами підходять до книжкової шафи, розглядають книжки, називають їх. Що ще зберігається в книжковій шафі? Вони розглядають альбоми, журнали, теки з ілюстраціями, набори карток та обладнання простору книги. Вихователька запитує, як потрібно поводитися з книжками, нагадує, що їх треба берегти, книжки приносять людям знання. Читає дітям вірші про книжки (або читають діти).

Дидактична гра (навчальна гра) є важливим методом закріплення й уточнення знань дітей про довкілля та словникової роботи. Дидактична гра дає дітям можливість у цікавій невимушеній формі оволодіти знаннями, вправлятися в називанні предметів, їх ознак, дій із ними, набувати практичних мовленнєвих умінь і навичок.

Дидактична гра має таку *структуру*: освітньо-мовленнєві та ігрові завдання, ігровий задум, зміст, ігрові дії, правила, результат. Освітні завдання гри визначаються метою освітнього впливу з боку виховательки. Наприклад, у дидактичних іграх «Кому що підходить», «На місця» дітей молодшої групи вчать впізнавати і називати предмети за їх зображенням та словесним описом, закріплюють назви іграшок, дій із ними, місця зберігання. Ігрове завдання виконується дітьми у процесі ігрової діяльності, викликає їхній інтерес, бажання і потребу розв'язати його. Ігрові завдання можуть бути найрізноманітнішими: так, у грі в лото завдання полягає в тому, щоб першому закрити всі клітинки великої картки; у грі з пірамідкою – зібрати її так, щоб ребро становило рівну лінію; у грі «Чарівна торбинка» дитина повинна навіпамацки визначити предмети і назвати їх.

Ігрові завдання пов'язані з ігровим задумом, який реалізується через уявлювану дію, що відображено в назві дидактичної гри (наприклад, дидактична гра «Чарівна торбинка»). У дидактичній грі визначаються

також ігрові дії: пограти з різнокольоровими прапорцями; купити в крамниці іграшку, овочі, молочні продукти; зібрати на городі овочі, фрукти, скласти їх у кошик, поїхати з ними на виставку; швидко і без помилки дібрати картки із заданим зображенням. Правила гри зумовлюються її задумом та змістом, визначають характер і спосіб дій дитини, організують і спрямовують її стосунки з іншими дітьми, дають можливість навчитися керувати своєю поведінкою. Наприклад, у дидактичній грі «Чий будиночок?» діти повинні дотримуватися правила: відповідають на стук лише ті «тварини» і «птахи», до хатинки яких постукають. Дидактична гра передбачає конкретний результат, наприклад, відгадування загадок, виконання мовленнєво-ігрових дій і завдань, що сприймається дитиною як успіх, від якого дитина отримує задоволення. Для виховательки результат гри завжди є показником засвоєння знань, мовленнєвих умінь і навичок, успіхів дітей у мовленнєво-ігровій діяльності.

Дидактичні ігри можуть супроводжуватися наочним матеріалом (іграшки, предмети, речі, картинки тощо) або тільки словом (словесні дидактичні ігри).

У дидактичних іграх із наочним супроводом використовують два види іграшок: сюжетні (ляльки, тварини, звірі) та інші (овочі, фрукти, предмети тощо). Перші – мають яскраво виражений сюжетний зміст, їх використання наближається до сюжетно-рольових ігор. Інші предмети, овочі, фрукти використовуються для закріплення знань про властивості та якості предметів: розмір, кількість, колір, форму тощо.

У дидактичних іграх із предметами розв'язуються завдання на ознайомлення дітей із їх властивостями, ознаками, ігри на порівняння, класифікацію, узагальнення предметів. Діти визначають предмет за однією ознакою (чи кількома), об'єднують предмети за цією ознакою (кольором, формою, призначенням тощо). У дидактичних іграх уточнюють знання про матеріал, з якого виготовляють іграшки, про предмети, необхідні людям у різних видах їхньої діяльності, словник збагачується новими словами (назвами властивостей, якостей, предметів і явищ), активізується набутий раніше словник.

▲ Дидактична гра для дітей старшої групи **□○ «Мандрівка кімнатою нашої групи»**

Завдання гри: закріпити вміння дітей порівнювати предмети за матеріалом; називати предмети і матеріал, з якого вони зроблені.

Матеріал: дрібні предмети з різного матеріалу і в різній кількості: із дерева, скла, картону, металу, глини, паперу; кілька кошиків для збирання предметів.

Правила: брати предмети тільки з такого матеріалу, про який домовлено. Намагатися зібрати щонайбільше предметів із певного матеріалу.

Хід гри. По всій груповій кімнаті розміщено дрібні предмети з різного матеріалу і в різній кількості. Вихователька пропонує дітям пограти в «Мандрівку» і пояснює гру: мандруючи кімнатою, діти повинні зібрати предмети з різного матеріалу: дерева, скла, металу, глини, паперу тощо. За домовленістю або за допомогою лічилки діти поділяються на кілька груп. Кожна група збирає предмети, зроблені з одного матеріалу (паперові, глиняні, металеві).

Після закінчення гри кожна група розкладає свої «знахідки» на столі: всі взаємно перевіряють одне одного, називають предмети і матеріал, з якого вони зроблені. Виграє та група, яка збрала більше предметів.

У настільно-друкованих іграх (лото, доміно, розрізні картинки, склади кубики, парні картки) діти діють не з предметами, а з їх зображеннями. Ігрові завдання, що вирішуються, різноманітні: добір картинок за схожістю (деякі види лото, парні картинки), карток-картинок у черговому ході (доміно), складання цілого з окремих частин (розрізані картинки, кубики) тощо. У цих іграх уточнюються уявлення дітей про довкілля, систематизуються знання, активізується, уточнюється і збагачується словник назвами предметів, явищ, дій, понять.

Настільно-друковані ігри використовуються здебільшого з невеличкими групами дітей (п'ять-шість дітей). З дітьми молодшої групи перший раз грає вихователька. Вона пояснює гру, пропонує розглянути предмет, зображення на картинці, а потім дібрати кубики чи картинки. Дітям середньої та старшої груп вихователька тільки пояснює гру, а діти вже грають самостійно.

Настільно-друкована гра для дітей середньої групи «Іграшки»

Мета: вправляти дітей в умінні об'єднувати предмети в групи; збагачувати словниковий запас назвами іграшок, узагальнювальними поняттями.

Хід гри. Вихователька пропонує дітям розглянути картку-поле, на якій зображено різні іграшки.

Варіант 1. Діти повинні закрити певні зображення картками-фішками, утворивши групу, пояснити свій вибір.

Варіант 2. Діти повинні визначити форму, колір, матеріал, призначення кожної іграшки та закріпити їх зображення відповідними картками-фішками.

Варіант 3. Діти закривають відповідними картками-фішками зображення тих іграшок, назви яких починаються з голосного чи приголосного звуків; назви яких складаються із 2, 3, 4-х і більше звуків.

В іграх на класифікацію та узагальнення, крім предметів, широко використовуються картинки. Вихователька показує картинку (або предмет), називає узагальнювальне слово, а діти зі своїх картинок (або предметів) повинні вибрати ті, які стосуються цього поняття.

Дидактичні ігри з предметами та іграшками проводять у всіх вікових групах. Ці ігри за метою класифікують таким чином:

- ігри на уточнення і закріплення назв предметів: «Чарівна торбинка», «Посилка», «Чого не стало?», «Що змінилось?», «Виставка», «Подорож кімнатою», «Що в торбинці», ігри з лялькою;

- ігри на закріплення якостей, властивостей, ознак предметів та іграшок: «Назви який?», «Впізнай предмет», «Вгадай на дотик», «Знайди такий предмет», «Крамниця», ігри з лялькою та образними іграшками;

- ігри на закріплення матеріалу: «Що з чого зроблено?», «З чого шийють одяг, взуття?», «Погодуємо ведмедика», «Назви матеріал» тощо;

- ігри на закріплення професій дорослих: «Хто, де працює?», «Кому що потрібно для роботи?», «В ательє», «На фабриці», «У крамниці», «Лікарня»;

- ігри на зіставлення і порівняння предметів: «Що схоже, а що відмінне?», «Хто помітив?», «Червоні килими», «Знайди спільне (чи відмінне)» тощо.

Дидактичні ігри в молодшій групі можна проводити як самостійне заняття; в інших групах вони входять до складу інших занять: ознайомлення з довкіллям, розвиток мовлення, інтегрованих та комбінованих занять. Для проведення таких ігор потрібно мати набори різних предметів та іграшок. Так, для ігор «Чарівна торбинка», «Що в кошику?», «Посилка» потрібні різнокольорові кільця, дерев'яні кульки, грибки, гумові м'ячики різних кольорів, плетений кошик, розмальований барабан, жовтеньке курчатко із вати, зелений огірок та інші овочі з пап'є-маше, гумові качечка та собачка, пляшечки, баночки, ляльковий посуд, предмети туалету (зубна щітка, рушничок, мило, гребінець), навчальне приладдя (зошит, олівець, ручка, гумка), ножиці, моток ниток, гудзики; кілька побутових речей, стрічки різної довжини, прапорці, клаптики, цвяхи, молоток тощо. Предмети добирають відповідно до знань дітей кожної вікової групи.

Особливе місце серед дидактичних ігор посідають ігри з лялькою. У кожному закладі дошкільної освіти обов'язково повинна бути дидактично обладнана лялька (дівчинка і хлопчик), великого розміру, щоб її було видно всім дітям (40–50 см). Для ігор з такою лялькою потрібно мати ще й маленькі ляльки з повним комплектом одягу (літнього і зимового); ведмедиків (великого і малого), собачок (білого і чорного) та інші образні іграшки, обладнання для кімнати ляльки, набори посуду, меблів тощо.

Серед дидактичних ігор з лялькою використовуються такі: «Зустріч нової ляльки», «На гостинах у ляльки», «Нагодуємо ляльку», «Навчимо ляльку готувати стіл до чаю», «Влаштуємо ляльці кімнату»,

«Одягнемо ляльку на прогулянку», «Попрасуємо ляльці одяг», «Викупаємо ляльку», «Покладемо ляльку спати», «День народження ляльки», «На гостинах у Христинки». Ігри з лялькою можуть бути складником інтегрованих і комбінованих занять, а також мовленнєвих занять та занять з ознайомлення з довкіллям, або виступати провідним методом на індивідуально-групових і групових заняттях.

▲ Дидактична гра для дітей середньої групи **□О «Добери взуття для Оксани»**

Мета: закріпити знання дітей про те, що взуття існує для різних сезонів, буває чоловічим і жіночим. Уточнити й активізувати словник дітей назвами взуття.

Матеріал: предметні картинки із зображенням взуття, лялька Оксана.

Хід гри. Вихователька пропонує дітям допомогти Оксанці «зібратись» до дитячого садка. Про одяг лялька вже знає, а про взуття – ще ні. На полицях (на мольберті) – взуття всієї родини (картинки із зображенням взуття: чоботи, черевики, кросівки, валянки, туфлі, босоніжки, тапці, сандалії, кеди). За вказівкою виховательки діти добирають взуття для Оксани відповідно до пори року, яку вихователька пропонує відгадати відповідною загадкою. Після виконання завдання діти пояснюють, чому саме вони дібрали це взуття, описують їх зовнішній вигляд та чим вони зручні.

Дидактична гра для дітей старшої групи **«Одягнемо Василька і Христинку у святковий одяг»**

Мета: закріпити й уточнити знання дітей про український національний одяг для дівчинки (сорочка-вишиванка, спідниця, пасок, намисто, віночок) та хлопчика (сорочка-вишиванка, шаровари, шапка, пасок), назви українських народних свят (Великдень).

Матеріал: дві ляльки (хлопчик, дівчинка); український національний одяг.

Хід гри. Вихователька знайомить дітей із ляльками і розповідає дітям, що Василько та Христинка збираються на гостини до дідуся та бабусі до українського села святкувати Великдень. Пропонує дітям допомогти лялькам одягнутися в українське вбрання.

Варіант 1. Діти по черзі беруть одяг, називають його та одягають. Спочатку одну ляльку, потім другу, супроводжуючи свої дії розповіддю.

Варіант 2. Вихователька об'єднує дітей у дві команди. Дівчатка одягають Христинку, хлопчики – Василька. Перемагає та команда, яка швидко, безпомилково та охайно одягне ляльку, правильно назве всі види одягу та дотримується послідовності дій.

Словесні дидактичні ігри використовуються в другій половині року в середній групі та в старшому дошкільному віці. Основним матеріалом у цих іграх є слова, відсутня наочність. Ці ігри вимагають від дитини розумових зусиль, гнучкості та швидкості мислення, розвинено-

го мовлення. Це такі ігри, як «Скажи навпаки», «Скажи одним словом», «Назви слово», «Хто більше назве слів?», «Що буває високе (довге, широке, вузьке, низьке)?», «Хто коли працює?», «Подорож вночі (вранці, вдень)», «Хто більше назве прислів'їв?», Хто більше знає небувальщин?» та інші. Наприклад, у дидактичній грі «Знайди неправильну відповідь» вихователька називає свійські тварини. «Я буду називати свійську тварину, уважно слухайте, чи все я правильно скажу: корова, кінь, шпак, собака, кішка, заєць». Діти виправляють помилку. Далі вихователька називає диких тварин, овочі, фрукти, дерева, квіти тощо. Як варіант, залучає дітей називати певні групи овочів, фруктів, меблів тощо.

Для уточнення й активізації словникової роботи використовують *дидактичні мовленнєві вправи* на:

- добір епітетів до предмета (Дерева які? Високі, стрункі, зелені, голі);
- впізнавання предмета за епітетами (червоний, гумовий, круглий; що це? – м'яч);
- добір дій до предмета або дієслів (Кішка що робить? – нявчить, муркоче, біжить, лежить, спить, ловить мишей, хлебче молоко, годую кошенят, грається, сидить);
- добір до дії предмета (світить, гріє, припікає, зігріває; що це? – сонце);
- називання частин цілого (будинок: дах, стіни, вікна, двері, поверхи, під'їзди; велосипед: колесо, кермо, рама, педалі, ланцюг, дзвоник);
- класифікація предметів («Назви одним словом», «Склади разом»);
- різний ступінь узагальнення (рослини це: квіти, дерева, кущі; троянди це: рослини, квіти, кущі; борщ це: страва, їжа, харчі);
- утворення слів за допомогою суфіксів, префіксів (їхати – приїхати, відїхати, заїхати, підїхати, зїхати, виїхати, вїхати; ліс – лісок, лісочок, лісище; рука – ручка, рученька, ручище) та багато інших.

Словникова робота здійснюється на заняттях з усіх інших розділів програми та впродовж дня в усіх видах діяльності дітей. Так, на заняттях з образотворчої діяльності діти засвоюють лексику і фрази, які позначають орієнтування дитини на аркуші паперу: *на першому плані, зверху, зліва, справа, в середині, в нижньому лівому кутку, у правому кутку*, а також назву специфічних дій: *малювати, домальовувати, підмальовувати, намалювати, фарбувати, зафарбовувати, підфарбовувати, дібрати, скласти, переглянути, зігнути, відігнути, зіставляти* тощо. На заняттях із фізичної культури: *шикуватись, струнко, ранкова гімнастика, фізичні вправи, ходьба, лазіння, стрибки, зігнути, розігнути* тощо.

Під час режимних моментів у процесі мовленнєвого спілкування з кожною дитиною, педагог пояснює дії, називає предмети, їх якості: *вмиватися, обливатися, обтиратися, митися, чистити, намилювати,*

полоскати, змивати, терти, витирати, розтирати, розбризкувати; розстебнути гудзик, колір плаття чи сорочки; мило туалетне, мильниця, зубна щітка, порошок, паста, губка, струмок води, раковина.

Під час сніданку, обіду, вечері діти засвоюють назви страв, посуду. Перед сніданком, обідом вихователька сама промовляє назви страв і спонукає до цього дітей: *суп з галушками, з локиноюю, з рисом, борщ, розсольник, рулет, млинці зі м'ясом чи сиром, котлети, вареники, пельмені, голубці, бабка зі сметаною і з варенням, кисіль, гречана та манна каші, сметана, сир, кефір, кава.* Можна запропонувати дітям після їжі розповісти, що вони їли, якою на смак була їжа.

Під час одягання, роздягання вихователька називає одяг, пропонує дітям порівняти колір одягу, назвати матерію, її властивості: шерсть тепла, але жорстка; бавовняні тканини теплі, м'які; одяг швидко брудниться, треба бути охайним, обережним, щоб сукня, сорочка були чистими. Дорослий підказує потрібні слова, підтримує радісний настрій дитини, в якій новий одяг, взуття: *«Покажи нам, Віро, своє нове пальто. Яке гарне! Якого воно кольору?» «Яке красиве пальто із синьої шерсті! Доторкніться, діти, до комірця, який він м'який, гладенький, блискучий».*

Побутова праця також сприяє збагаченню й активізації словника дітей. Так, догляд за взуттям дає можливість розширити, уточнити словниковий запас дітей відповідними назвами: *валянки, чобітки, черевики, боти, калоші, туфлі, босоніжки, капці, сандалії*; діти пізнають властивості матеріалів, з яких зроблено взуття: *гумове взуття боїться тепла, воно може потріскатися; валяне, шкіряне псується від вологи, взуття слід своєчасно ремонтувати.* Вихователька розповідає де, хто, як виготовляє взуття, вчить бережливого ставлення до свого взуття.

Заняття з ознайомлення дітей із довкіллям

Провідною формою організації дітей з ознайомлення з довкіллям та словниковою роботи є *заняття*, зокрема такі їх види:

- ознайомлення дітей із довкіллям (предметним, соціальним), збагачення знань дітей про предмети і явища довкілля, введення нових слів — назв предметів і явищ (спостереження, екскурсії, екскурсії-огляди, розглядання картин (дидактичних і репродукцій художніх картин), комбіновані заняття, читання художніх творів пізнавальної спрямованості;
- ознайомлення дітей з якостями і властивостями предметів, уточнення їх ознак, розвиток мислення та збагачення словника дітей специфічною лексикою, уточнення й активізація набутої лексики;
- заняття на узагальнення, класифікацію та формування наукових понять (бесіди, комбіновані та інтегровані заняття);

- комплексні мовленнєві заняття, одним із складників яких є словникова робота (дидактичні ігри, мовленнєві вправи, словесні ігри);

- ознайомлення дітей із правилами дорожнього руху, збагачення словника специфічною лексикою;

- ознайомлення дітей із правилами пожежної безпеки, збагачення словника дітей специфічною лексикою;

- ознайомлення дітей з елементами економічної грамотності (культурою споживання), збагачення словника дітей специфічною лексикою; формування економічної компетенції;

- ознайомлення дітей із комп'ютером, комп'ютерні програми для дітей.

У дітей дошкільного віку словник ще обмежений, тому збагачення словника дітей залишається стрижневим завданням роботи вихователів упродовж усього періоду дошкільного дитинства. Слід пам'ятати, що провідним принципом збагачення словника дітей при цьому залишається зв'язок уведення нового слова в словник дитини на основі чуттєвого досвіду за формулою: «чуттєвий досвід (відчуття) – сприймання – слово (розуміння)».

Ефективними методами на заняттях щодо збагачення словника дітей залишаються екскурсії (в молодшій групі – спостереження), місцеві екскурсії (ознайомлення дітей із приміщеннями і ділянками закладу дошкільної освіти), екскурсії-огляди та розглядання предметів побуту, одягу тощо.

Найпоширенішими в педагогічній практиці закладів дошкільної освіти є спостереження, яке може бути методом, прийомом навчання, складником інших видів занять та самостійним заняттям.

Спостереження – цілеспрямований освітньо-мовленнєвий, організований процес, спрямований на пізнання довкілля (набуття нових знань), збагачення нової лексики (всіх частин мови), уточнення й активізацію набутих раніше дитиною слів. Під час спостережень у дітей формується вміння вдивлятись, бачити, помічати те, що було раніше незнайоме дитині (різні специфічні властивості і ознаки), називати їх словами; виокремлювати суттєве, відзначати постійні зміни, які відбуваються в довкіллі, встановлювати причинові зв'язки, доходити певних висновків. Поступово в дітей розвивається така психічна якість особистості, як спостережливість. [Богуш А.М., Гавриш Н.В. *Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Підручник для ВНЗ. Київ: Видавничий Дім «Слово». 2008. 408 с.]*

Спостереження можуть бути короткотривалими (рух транспорту на вулиці, праця дорослих тощо) та довготривалими (за рослинами на городі, за будівництвом, ремонт якогось об'єкта), повторними, порів-

няльними (тролейбус, трамвай, автобус). До організованого спостереження як заняття педагог повинен добре підготуватися заздалегідь: обрати об'єкт спостереження, оглянути його, подумати, як поставити дітей, кількість дітей, щоб усім було видно, продумати запитання, дібрати загадки (приказки), вірші; визначити словник, прийоми введення та закріплення нових слів; дібрати ігрові мовленнєві вправи та ігри. Наводимо приклад заняття.

Заняття для дітей молодшої групи Спостереження за кульбабою

Мета: ознайомити дітей із зовнішнім виглядом і особливостями кульбаби (жовта, на сонці розкривається, на ніч закривається, відцвітає, з'являється пух). Виховувати бережливе ставлення до квітів, любов до рідної природи.

Словник: кульбаба, жовта.

Хід заняття. Діти стоять півколом на галявині, де ростуть кульбаби.

Запитання: Як називаються ці квіти? Якого вони кольору? Що робиться з кульбабою, коли вона відцвіте? Пропоную зірвати жовту кульбабу і ту, яка вже відцвіла, подмухати на неї. Розповідь виховательки про кульбабу. Читання віршів про кульбабу. Вправа «Здуй кульбабу».

Заняття для дітей старшої групи

Спостереження за транспортом (в умовах міста)

Мета: ознайомити дітей із характерними для цієї місцевості засобами пересування (автомобільний, гужовий, залізничний транспорт), видами машин (вантажна, легкова), їх призначенням. Виховувати спостережливість, допитливість.

Словник: автомобільний, гужовий транспорт, машина-самоскид, водій (шофер).

Хід заняття. Діти виходять на вулицю, стають у зручному для спостереження місці. Запитання: Що це їде? Як називається ця машина? Що нею перевозять? А це що? Для чого потрібна така машина? Де сидить шофер? Відгадують загадки.

Розповідь виховательки про призначення кожного виду транспорту, характерного для цієї місцевості.

У кінці заняття вихователька читає вірш Г.Павленка «Самоскид» та інші вірші.

З дітьми всіх вікових груп проводять місцеві екскурсії на ділянці закладу дошкільної освіти. Для проведення місцевих екскурсій у приміщенні дошкільного закладу дітей поділяють на підгрупи не більше 10–12 осіб. Вихователька заздалегідь домовляється з працівниками, до яких прийдуть діти, обов'язково узгоджує, що вони повинні показати дітям, про що розповісти, якими можуть бути їхні дії з дітьми. Водночас готує і дітей, проводить з ними бесіду в груповій кімнаті, що потрібно привітатися, поводити себе чемно, тихо, можна запитати, якщо буде таке бажання. Діти можуть прочитати вірші чи заспівати пісню

про працю медсестри, кухаря, двірника та ін. Після завершення зустрічі подякувати, сказати «До побачення».

Тематика місцевих екскурсій – це кабінети директорки дошкільного закладу, виховательки-методиста, медичної сестри, працівників кухні, пральні, сестри-господарки, ділянки дошкільного закладу.

Різновидом місцевих екскурсій є *екскурсії-огляди побутових предметів* (пилосмок, телефон, електропраска, холодильник, посудомийка, пральна машина, хліборізка й інші кухонні та побутові машини).

Доцільно провести з дітьми екскурсії-огляди вікон, опалення, простору дитячої книги (бібліотеки), спальні, умивальної та роздягальної кімнат, туалетної кімнати. Наприклад, екскурсія-огляд електропраски з дітьми старшої групи.

Заняття для дітей старшої групи

Екскурсія-огляд електропраски

Мета: познайомити дітей з електропраскою, її призначенням, принципом роботи.

Хід заняття. Вихователька заздалегідь готує на столі дві електропраски (велику і маленьку), одяг ляльчин (який перед цим діти прали разом із вихователькою), підставку для електропраски. Загадує загадку. Показує велику електропраску, запитує, що це? Повторюють слово «електропраска».

– Для чого потрібна електропраска? Що можна нею прасувати? Діти (або вихователька) пригадують вірш І.Кульської «Параска прасує».

– Сьогодні ми теж будемо прасувати ляльчин одяг. Передусім розглянемо праску, з чого вона складається! Запитує у дітей і показує: маленький корпус, пластмасова ручка, гладка нижня поверхня, шнур.

– Що потрібно зробити, щоб праска стала гарячою? Так, увімкнути в розетку, поставити на підставку. Прасувати потрібно на дошці.

Показує маленьку праску. Розглядають її, вихователька викликає дитину і пропонує увімкнути праску, підготувати дошку, ляльчин одяг. Першу сукню вихователька прасує сама. Надалі викликає дітей прасувати хусточки, стрічки. Звертає увагу на те, що потрібно з праскою бути дуже обережними. Як тільки праска нагрілась, її треба вимкнути, потім прасувати. Брати праску тільки за ручку, прасувати швидкими рухами. Діти складають випрасувані речі.

З дітьми середньої (друга половина року) та старшої груп проводять заняття *екскурсії за межі дошкільного закладу*: на будівництво, до крамниці іграшок, цукерні, ательє, аптеки, бібліотеки тощо. Заняття започатковується у груповій кімнаті вступною бесідою, повідомленням теми, нагадуванням правил поведінки дорогою і на об'єкті екскурсії.

Заняття для дітей старшої групи

Екскурсія до ательє

Напередодні екскурсії вихователька сама відвідує ательє, домовляється з директоркою чи з кимось із кравчинь.

Мета: закріпити назву одягу, узагальнювального поняття «одяг»; ознайомити дітей із місцем, де шують одяг (швейні фабрики, ательє, майстерні). Для пошиття одягу використовують різні тканини, нитки, голки, гудзики, ножиці, наперсток. Одяг шують на швейних машинах. Кравці шують старанно, щоб одяг був красивим і зручним. Одяг буває осінній, зимовий і літній.

Словник: швейна фабрика, ательє, майстерня, кравці, нитки, голки, наперсток, одяг, швейні машини, зручно, тепло, ошатно.

Хід заняття. Заняття розпочинається у груповій кімнаті. Вихователька заздалегідь влаштовує «виставку одягу» дидактичної ляльки. Запитує у дітей, який одяг вони носять влітку, восени, взимку, весною. Запитує, яка сукня чи сорочка у хлопчиків найбільше їм подобається, хто шиє одяг, де його шують. Повідоляє тему екскурсії.

Діти зупиняються перед дверима ательє, розглядають назву, виставку одягу у вікнах. Вихователька нагадує правила поведінки й етикету. Дітей зустрічає завідувачка ательє і супроводжує екскурсію. Діти спостерігають за працею кравчинь, роботою машин у робочих кімнатах (залах), переходять до кімнат (чи зали) з готовим одягом. Діти розглядають готовий одяг, називають готові вироби. Доцільно загадати дітям загадки про нитку з голкою, ножиці, прочитати скоромовку Н.Забіли «Намистинки». На другий день доцільно провести заняття «Бесіда про одяг».

Розглядання і бесіда за сюжетними дидактичними картинами

У закладі дошкільної освіти значне місце посідає робота з розвитку мовлення, закріплення знань про довкілля, збагачення й активі-

зації словника дітей за серіями дидактичних сюжетних картин.

Перше знайомство зі змістом дидактичної сюжетної картини відбувається на комбінованому (чи інтегрованому) занятті з ознайомлення дітей із предметним і соціальним довкіллям в усіх вікових групах. Метою таких занять є, з одного боку, закріплення знань дітей, які вони здобули під час спостережень, екскурсій та власного життєвого досвіду в сім'ї і соціальному довкіллі, з іншого – збагачення й уточнення словника дітей. При розгляданні картини (ще незнайомої дитині) на занятті обмежуються детальним розгляданням картини і бесідою за змістом картини із залученням попереднього власного досвіду дітей. Дітей середнього і старшого дошкільного віку навчають розповіді на заняттях з розвитку мовлення за вже знайомою дітям картиною.

Розглянемо специфіку занять із сюжетними дидактичними картинками в молодшій групі, які передбачають такі етапи: пропедевтичний (підготовчий), уведення дітей у «світ картини», організація сприймання дітьми змісту картини; бесіда-розповідь за змістом картини (основний етап); організація предметно-практичної діяльності за змістом картини. Пропедевтичний етап передбачає попереднє ознайомлення дітей із картиною в ранкові години до заняття, під час ранкового прийому дітей упродовж кількох днів. Картину потрібно розмістити так, щоб дітям було зручно підійти до неї, роздивитись її. Якщо діти не помічають, вихователька сама звертає увагу дітей на картину. Наприклад, до картини «Собака з цуценятами» вихователька бере іграшкового собачку і пропонує знайти такого самого на картині, запитує, чи є у них вдома собачка, або загадує загадку про зображене на картині і пропонує знайти відповідь.

Початок заняття – організація дітей на сприймання картини залежить від вікової групи, життєвого досвіду дітей, який пов'язаний зі змістом картини. Наприклад, у молодшій групі запитати: «Діти, у кого із вас є вдома кішка чи маленьке кошеня (собака, цуценя)? Хто тримав його в руках?». *Обов'язковим моментом* заняття є мовчазне сприймання (кілька секунд) дітьми картини. Доцільним є застосування ігрових прийомів, мовленнєвих вправ відповідно до змісту картини чи розглядання окремих іграшок, предметів, букетів і порівняння їх із тими, які зображені на картині.

В основній частині заняття у молодшій групі провідним прийомом розглядання картини є *запитання*, заздалегідь підготовлені педагогом. Уникнути однослівних відповідей допоможе запитання «Розкажіть, що ви бачите на картині?». Слід уникати шаблонних запитань (типу: Що? Який? Де?). Запитання повинні збуджувати думку дитини і спонукати її до самостійної розгорнутої відповіді. Вихователька використовує й такі прийоми, як *підказка, сумісна розповідь*: у молодшій групі вихователька починає розповідь, а дитина продовжує. У дітей молодшої групи можна запитати, що їм найбільше подобається у змісті картини, про що вони б хотіли розповісти. Кількість запитань за змістом картини може бути від 3–4 у молодшій групі, 6–8 запитань у середній групі і до 10 – у старшій.

З дітьми середньої і старшої груп на початку заняття можна використати загадки, запропонувати уважно подивитись на картину і пригадати, де вони могли таке бачити, чи можливо з ними могла бути така (колись, десь) аналогічна подія. Пригадати тексти знайомих оповідань, казок, віршів, приказок; розглянути предмети, іграшки, букети квітів, листя тощо.

У старшій групі ефективним є прийом *придумування дітьми назви картини*. Вихователька (після мовчазного розглядання картини) пові-

домляє дітям, як називається картина (наприклад, картина «Ой весела в нас зима»). «Діти, ця картина називається «Ой весела в нас зима», подумайте, якби ви були художники, яку б назву цій картині придумали?» Надалі запитання: «Чому ти так думаєш?». З дітьми середньої і старшої груп *провідним прийомом в основній частині заняття є бесіда*, у процесі якої педагог застосовує різні за складністю *запитання: констатувальні* (досить обмежено), *проблемні запитання причинового характеру*, які б збуджували думку дитини, спонукали її вдивлятися у зміст картини й знаходити там відповідь. Наприклад, це може бути таке запитання: «Як художник на картині показує, що день приємний, не дуже холодний?», або використати *прийом педагогічної провокації*, який вимагає від дитини висловити свою думку. Наприклад: «Я вважаю, що напередодні була сильна завірюха. Ви зрозуміли, як я про це здогадалась?». Або: «Як ви вважаєте, на картині зображено вихідний день чи будній? Як ви про це здогадалися?». Для дітей старшої групи ефективним прийомом є *творчі мовленнєві віртуальні діалоги*, які вимагають продовження дитиною думки (початок речення) виховательки. Наприклад, до картини «Приємний вечір» вихователька (не називаючи справжню назву картини) пропонує дітям подивитись уважно і визначити, яку частину доби зображено на картині. [Богущ А.М., Гавриш Н.В. *Запрошуємо до розмови. Розповідання за сюжетними картинками. Навчально-методичний комплект: 16 картин, методичні рекомендації*. Київ: «Генеза», 2013. С. 7–13.]

Вихователька висловлює свою думку: «Я думаю, що на картині зображено початок дня, тому що...» чи «Можливо, на картині вечір, тому що ...». Діти знаходять правильну відповідь, спростовуючи неправильну. В основній частині заняття «Бесіда за змістом картини» діти середньої і старшої груп складають розповіді про окремих героїв, предмети чи об'єкти, зображених на картині (як підготовка дітей до занять з навчання зв'язних розповідей за картиною). Педагог пропонує дітям подумати, що їм найбільше сподобалось у змісті картини і про що б вони хотіли розповісти (чи про когось). Ця частина заняття завершується повідомленням виховательки: «Діти, на наступному занятті ми ще повернемося до героїв цієї картини, і ви самі будете складати розповіді-оповідання за змістом картини».

Наступний етап заняття «Розглядання картини і бесіда за її змістом» – предметно-практична діяльність у зв'язку зі змістом картини. Це може бути ігрова діяльність (молодша група), образотворча (малювання, аплікація, конструювання, ліплення). Наводимо план-конспект окремих занять, які подано в навчальних посібниках А.Богущ і Н.Гавриш.

Заняття для дітей молодшої групи

Розглядання і бесіда за картиною «Кішка з кошенятами»

Мета: закріпити знання дітей про кішку та її дитинчат: зовнішній вигляд, її звички, живлення. Збагачувати й активізувати словник дітей словами: кішка, кошенята, дитинчата, сарай, їсть, хлебче, нюхає, спить, шерсть, пухнаста, м'яка, плямиста, руда, велика, очі, лапи, хвіст, голова, вуха, вуса, хвіст. Звуконаслідування: мур-мур, мяу-мяу, кис-кис. Образний вираз «лапки-цап-царапки».

Попередня робота: вихователька розміщує картину так, щоб діти мали можливість розглянути її. Доречною буде розмова про свійських тварин, тварин, які живуть удома в дітей, про їхні імена, звички, зовнішні особливості. *Тематична гімнастика «Кошенята виконують вправи».* Можна запропонувати імітаційну вправу «Що робить кошеня?», у якій вихователька окремі дії виконує сама, а діти відгадують, потім – навпаки (кошеня спить, ховає носика, потягується, вигинає спинку). Виконання вправ за коректурною таблицею «Тваринний світ» допоможе дітям краще зорієнтуватися, визначити специфічні ознаки кішки серед інших тварин. Хорове виконання пісеньки про кішку також відповідно налаштує дітей.

Хід заняття.

1. Організація сприймання дітьми картини (Вступна частина).

Вихователька розміщує картину перед дітьми, пропонує розглянути. Дає час для мовчазного розглядання. Організує розмову за запитаннями. Діти відгадують загадку:

*Шерсть гладенька і м'якенька,
Спинка гнеться, хвостик в'ється –
І є лапки цап-царапки!*

(Грицько Бойко)

Разом з нашими друзями подивімося на кішку-маму та її діток. Розкажіть, що відбувається на картині. (Вихователька стимулює активність дітей словами «Ще що?» та вказує на окремі елементи зображення). Запитаємо в Максимка чи Оленки, як звати їхню кішку. (Спонукає дітей звернутися до хлопчика: «Максимку, як звати твою кішку?»). (Можна запропонувати запитати, що любить їсти, робити кішка. Відповідати за Максимка можуть також самі діти). Як ви думаєте, мама-кішка муркоче? Так, бо їй добре, спокійно».

Вправа «Встав слово». «Похвалімо кішці її діточок. Вони такі ... (показує руками розмір). А ще такі ... (показує, ніби гладить), такі красиві, як... . Похвалімо й маму-кішку». Вихователька спонукає сказати про очі, хутро, хвіст, вушка.

Вправа на порівняння. «Яка шерсть у кішки? А в кошенят? Яке з кошенят схоже за кольором на маму? Кішка велика, а кошенята ... . У кішки – вуха, а в кошенят – ... . У кішки – хвіст, а в діток – ... . І в мамі, і в кошенят є ...».

Вправа на уважність «Хто що робить?». Вихователька пропонує дітям уважно слухати, дивитися на картину та відповідати на запитання: «Спить (яке?) .... Нюхає (що?) ... . Дивляться (хто?) ... . Лежить (хто?) ... ».

Мовленнєва вправа «Попередження». Вихователька пропонує дітям звернутися до Оленки та Максимка й попередити їх, щоб поводитися тихо. «Скажіть так: «Максимку, тихо грайся, не лякай кошенят, будь ласка».

Емоційний етюд «Кошенятко». Вихователька пропонує дітям обрати кошеня, сказати йому приємні слова, уявно взяти його на руки, обережно погладити.

2. Основна частина. Вихователька запрошує дітей підготуватися розповісти своїм батькам, як новину, про кішку і кошенят. Використовує прийом сумісного мовлення. Завдання педагога – забезпечити зв'язки між окремими словами дітей, перетворюючи їх на зв'язне висловлювання: «У кішки народилися ... . Перше кошеня таке ... , воно ... . Друге таке ... , воно ... . Третє ..., воно ... . Мама-кицька ... і дивиться ...». Промовляння віртуальних діалогів між дітьми: Оленка запитала Максимка подивитися на кішку з кошенятами; як діти запевнили кішку, що не чіпатимуть її кошенят. Це допоможе вправляти дітей ще й у діалогічних уміннях. Будь-які мовленнєві ініціативи малюків заслуговують на схвалення. Завершує цю частину заняття розповідь виховательки за змістом картини.

3. Предметно-практична діяльність.

Дітям пропонують розфарбувати пухнасте кошеня. Для цього на підготовлену основу-контур діти наносять широким пензлем способом примаккування помаранчеву фарбу, щоб вийшло пухнасте кошеня. Для кожної підгрупи дітей можна запропонувати розфарбувати кошенят різними кольорами.

Заняття для дітей старшої групи

Бесіда за картиною «У крамниці іграшок.

Подарунок на день народження»

Мета: закріпити знання дітей про іграшки, їх види, іграшкову крамницю, свято «День народження», подарунки до дня народження.

Словник: крамниця іграшок, подарунки, дарувати, вітати, брязкальця, брязчить, святкування, радісний, віншувати, задоволений, радіти, плігати.

Хід заняття.

1. Вступна частина. *Полілог:* «Що таке подарунок? Подарунком може бути будь-який предмет? Де можна придбати подарунок? Чи можна самому зробити подарунок?». Звернення до досвіду дітей: які подарунки діти отримують на день народження. Чи роблять подарунки самі й кому? Як святкують день народження? Відгадування загадок про іграшки.

2. Організація сприймання дітьми картини.

Запитання. Що продають у крамниці іграшок? Я думаю, що діти, які прийшли до крамниці, не домовились про подарунок. Ви зрозуміли, чому я так подумала? Які іграшки продають у цій крамниці? Зверніть увагу на хлопчика, якому батьки щось подарували у великій коробці. Як ви вважаєте, що в ній? Як ви зрозуміли, що хлопчик задоволений? Який подарунок обере дівчинка?

Мовленнєві завдання. Назвіть іграшки, про які можна сказати іграшковий транспорт, спортивні іграшки, іграшки для дівчаток. Розкажіть, як дівчинка з бабусею обирає собі подарунок. Уявіть, що ви серед дітей, які прийшли до крамниці. Що б ви порадили купити другу в подарунок?

Вправи. «Назви одним словом». Лялька, мотрійка – це...; трактор, поліцейська машина, «швидка допомога» – це ...

«Назви зайве слово». Велосипед, скейт, лялька; машина, сопілка, бубон, барабан.

«Продовж речення». Дівчаткам подобається, коли їм дарують... Хлопчики радіють, коли отримують у подарунок... У крамниці іграшок продають... Дівчатка грають у... Мати купила сину в спортивній крамниці... У крамниці іграшок... Найбільше мені подобається грати з дідусям... З друзями весело грати у...

«Вгадай іграшку за описом». Нею граються дівчатка; вона схожа на людину; її можна колосити, вдягати. У неї є колеса, кабіна й кузов; нею можна перевозити різні вантажі. Дощечка на колесах, допомагає швидко пересуватися.

«Як сказати краще». Брязкалка дзвонить чи бряжчить? Велосипед летить чи їде? Пірамідку складаю чи будую?

Творчі завдання. Розкажи від імені хлопчика, якому батьки купили подарунок у великій коробці, про що він мріяв, як обирав подарунок.

3. Предметно-практична діяльність.

Дітям пропонують розфарбувати квітку (подарунок для мами), або пограти в гру «Святкування дня народження». [Богуш А.М., Гавриш Н.В. Розповідаємо разом: 12 сюжетних картин, методичні рекомендації. Київ: «Генеза», 2017. С. 32–30.]

Для активізації й уточнення словника використовують набори предметних картинок із навчально-методичного комплексу «Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку» (216 картинок за 18 темами). Картинки використовують як на заняттях з розвитку мовлення, так і на всіх інших. Предметні картинки можуть виступати як прийом словникової роботи на заняттях з різних розділів, у дидактичних іграх з картинками. Наприклад, «Що де лежить?», «Кому що потрібно?», «Хто де живе?», «Хто як кричить?», «Що буває червоним (зеленим, жовтим)?», «Що схоже, а що різне?», «Лото», «Доміно», «Загадки» тощо.

Пропонуємо прийоми і методи роботи з предметними картинками для активізації словника дітей: «Запитай про картинку», «Порадь, для чого потрібне те, що зображено на картинці», «Казка-казочка»: знайдіть картинки, які б могли бути в казці «Про двох цапків» (та інших казках), «Зberi картинки»: у кожній команді своє слово (школа, лікарня, аквапарк, музей, автобус). Поясніть, як картинки, що у вас на столі, можуть бути корисними в цих місцях. «Картинка нагадала»: діти

повинні пригадати знайомі вірші, прислів'я, приказки, пісні за змістом предметної картинки.

Корисними для дітей у роботі з предметними картинками є інтелектуально-мовленнєві вправи, завдання, ігри. Використовують картинки із зображенням диких і свійських тварин, овочів, фруктів тощо. Наприклад: хто найвищий (чи найнижчий) із тварин? Хто найшвидший? Хто із тварин може жити на подвір'ї, у міській квартирі, в зоопарку? Хто із тварин може передбачити погоду? Які тварини можуть лазити по деревах? Або ж таке. Знайди: хто більший величиною за кенгуру? Які тварини ходять, стрибають, літають, повзають та ін. Порівняй: зелений як ..., м'який як ... . Вправи: «Дорослі – діти» (про тварин). «Хто де живе?» та ін.

У збагаченні словника дітей використовують коректурні таблиці за різними темами. Наприклад, коректурна таблиця № 1–2 «Сім'я» передбачає такі завдання:

Назви одним словом:

- Мати та батько – це ... .
- Мати, батько, діти – це ... .
- Диван, стіл – це ... .
- Лялька, м'яч – це ... .

Продовж речення:

- Мати котить ... .
- Батько тримає на руках ... .
- Дівчинка любить грати ... .
- Щоб забити цвях, потрібен ... .
- Мати зварила борщ у ... .

Скажи:

- Кого називають сім'єю, назви членів сім'ї?
- Назви старшого члена сім'ї; наймолодшого.
- Хто в сім'ї діти, а хто дорослі?
- Предмети, якими найчастіше користується мама.
- Предмети, якими найчастіше користується тато.
- Предмети, якими користуються діти.
- Предмети, які потрібні всім членам сім'ї.
- Назви те, що можна тримати в руках.
- Що може стояти на столі?
- Хто кого може тримати на руках?
- Хто що може тримати в руках?
- За допомогою яких речей працюємо, відпочиваємо?

Поясни:

- Каструля – це ...
- Молоток – це ...
- Чим схожі та чим відмінні дівчинка і лялька;
- Чим схожі матуся і донька.

[Гавриш Н., Безсонова О. *Калейдоскоп інформаційно-ігрової творчості дітей. Методичні рекомендації щодо використання коректурних таблиць*. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2012, С. 23–25.]

Ефективним методом збагачення, уточнення й активізації словника дітей старшого дошкільного віку про соціальне і предметне довкілля є бесіди за плакатами, у змісті яких зображено кілька різних фрагментів (від трьох до восьми), об'єднаних однією темою («На вулицях міста», «Дім, у якому ми живемо», «На екскурсію до музею», «Дитячий майданчик» та ін. За такими плакатами вихователька проводить спочатку загальну бесіду за всією картиною, наприклад, плакат «На екскурсію до музею». Надалі тематичні бесіди за фрагментами картини: «Екскурсія і прогулянка», «Музей і магазин». Словник дітей збагачується й уточнюється такими словами: художній музей, краєзнавчий музей, відвідувачі, музичний працівник, хранитель музею, колекція, експозиція, виставка, музейна зала, експонат, скульптор, гардероб, екскурсовод, твір мистецтва та ін. [Алла Богуш, Наталія Гавриш. *Прогулянки містом з розвагами і корисними завданнями*. Київ: «Генеза», 2020.]

Розглядання репродукцій художніх картин

На заняттях ознайомлення з довкіллям і словникової роботи використовують репродукції художніх картин українських і зарубіжних художників – як класиків, так і сучасних, доступних за своїм змістом дітям старшого дошкільного віку.

Репродукція – це відтворення оригіналу художньої картини в багатьох примірниках друкарським способом: альбоми, листівки, картини на окремих великих аркушах, наклеєних на картон.

У закладі дошкільної освіти використовують художні картини різних жанрів: *живопис* (зображення природи), *сюжетні картини* (життя дітей чи інший доступний сюжет, сюжети казок), *портрети* (зображення дітей чи літературних героїв), *натюрморти* (зображення різних речей, предметів, овочів, фруктів, квітів). Це такі картини: Т.Яблонська «Хліб», «У парку», «В українському дитячому садку»; С.Шишко «Осінь над Дніпром», «Соняшники»; О.Шовкуненко «Кві-

ти»; М.Бурачек «Золота осінь»; О.Шилов «Моя бабуся»; М.Глущенко «Зимовий день»; В.Яценко «Рання весна» та ін.

Основна мета у процесі розглядання репродукцій художніх картин – вплинути на почуття дітей, викликати позитивні емоції, хороший настрій, естетичне задоволення; збагатити словник дітей епітетами, образними виразами.

До занять із розглядання репродукцій художніх картин вихователька повинна добре підготуватися, продумати зміст своєї розповіді за картиною, в якій повинні бути образні вирази, яскраві описові порівняння, віршовані рядки, відсутні складнопідрядні речення. Дібрати наочність до пейзажних картин і натюрмортів. Вивчити з дітьми вірші, близькі до змісту пейзажних картин на заняттях з художньої літератури.

Репродукцію художньої картини вивішують на видному і доступному для дітей місці за кілька днів до заняття. Педагог проводить індивідуальні бесіди з дітьми, які зацікавилися картиною, підійшли до картини. Вихователька запитує: «Що тобі сподобалося? Що привернуло твою увагу? Звертає увагу на фарби, відтінки, настрої, який викликає картина (веселий, сумний, радісний, співчуття, бажання допомогти тощо).

Заняття з репродукціями художніх картин вимагають і підготовки дітей. Наприклад, перед розгляданням картини М.Бурачека «Золота осінь» доцільно провести низку спостережень у природі, залучати дітей до образного опису явищ природи, вивчити з дітьми вірші про золоту осінь. Для порівняння можна виставити для ознайомлення дітей із двома картинами різних художників з однаковою назвою. Після такої попередньої роботи діти будуть активними на занятті, порівнюватимуть художнє зображення золотої осені різними художниками.

Методика роботи з художніми картинами відрізняється від розглядання дидактичних картин. Репродукції художніх картин не можна деталізувати констатувальними запитаннями («Що ще ви бачите на картині?»), потрібно спонукати дітей до порівняння художніх образів з реальними, життєвими подіями, вчити висловлювати свою думку щодо кольорового тла картини, його співвідношення зі змістом картини.

Розпочинати заняття з розгляду репродукції художньої картини можна *прийомом «входження дітей у зміст картини»*. Вихователька називає картину, наприклад «Ранок у сосновому лісі». Написав картину відомий художник Шишкін. Ви вже добре роздивились цю кар-

тину, вона була у нас у групі цілий тиждень. А зараз заплющіть очі і уявіть, що ви знаходитесь у цьому ранковому лісі. Що ви відчуваєте? Яке ваше враження від ранкової лісової свіжості? Вихователька складає розповідь від свого імені, а потім пропонує розповісти про свої враження дітям. Розглядаючи пейзажні картини, доцільно використати такі мовленнєві вправи: «Якби я був ... у лісі, на луках ...», щоб я побачив, почув і відчув», «Ліс який?», «Дівчинка яка?» «Які слова можна сказати про весну?»).

Розглядання репродукцій художніх картин потрібно поєднувати з читанням художніх творів, віршів. Це підсилює емоційний вплив на дітей і художнього твору (вірша), і картини. На одному занятті вихователька може використати 2–3 знайомі картини різних художників на одну тему, добирає кілька віршів чи уривків оповідань, а діти співвідносять їх зміст зі змістом потрібної картини, пояснюють, чому саме вони так вважають.

Дітей дошкільного віку знайомлять з портретами дітей та портретами дорослих людей (Т.Шевченко «Автопортрет», «Катерина», Є.Моїсеєнко «Портрет жінки» та ін.).

У процесі ознайомлення дітей із репродукціями художніх картин доцільно використати уривки віршів, які б відбивали зміст картини, оповідань, дібрати прислів'я, пісні, музичні твори. Доцільно підготувати свою розповідь за змістом картини і розповідь про дитячі роки та діяльність художника, показати його портрет.

Знайомі, близькі за змістом репродукції художніх картин рекомендуються об'єднувати (дві-три картини) і діти порівнюють образи, фарби, загальний настрій картини, здебільшого це на теми природи «Весна», «Осінь», «Літо».

У старшій групі доцільно познайомити дітей з українською відомою художницею Тетяною Яблонською. Спочатку вихователька розповідає про її творчість, оглядово показує картини «В українському дитячому садку», «Слухаючи казку», «В парку», «Хліб». Надалі на інших заняттях вихователька проводить бесіду за кожною картиною окремо і після завершення – узагальнювальне заняття за трьома картинами: «В українському дитячому садку», «Слухаючи казку», «В парку». Діти порівнюють зміст картин за художніми образами, фарбами, тлом, загальним настроєм картин.

Дітям старшого дошкільного віку доступний такий жанр, як натюрморт (овочі, фрукти, квіти, предмети, іграшки).

Заняття для дітей старшої групи

Ознайомлення з натюрмортом І. Хруцького «Квіти і фрукти»

Мета: вчити добирати фрукти за кольором, формою, впізнавати за смаком. Виховувати спостережливість, уміння бачити красиве в художній картині.

Словник: натюрморт, квіти, фрукти, фарби, тло.

Хід заняття. Вихователька пропонує дітям загадки: «Висить кругле та рум'яне на гілочці вгорі, почекаю, поки саме впаде до землі». (Яблуко). «Весною біла, влітку зелена, восени жовта, зимою смачна. Що це?» (Груша). Запитання: Як мама подає фрукти на стіл? Як вона складає їх у вазу? За пропозицією виховательки діти кладуть фрукти у вазу. Як потрібно покласти фрукти, щоб їх було видно і щоб було красиво? Складання фруктів у вазу вихователькою.

Розглядання натюрморту. Запитання: Що зображено на цій картині? Як зобразив художник фрукти? Якого вони кольору? На якому тлі зображено фрукти? Чому художник намалював темними фарбами тло? Як підібрано за кольором фрукти? Розповідь виховательки. Уведення слова «натюрморт». Гра «Відгадай за смаком». Діти із заплученими очима відгадують фрукти за смаком.

До занять на ознайомлення дітей із предметним і соціальним довкіллям належить читання художніх творів пізнавальної спрямованості і відтворювальна бесіда за їх змістом. Читають дітям ті твори, в яких прописано предмети, явища, події, за якими діти не можуть спостерігати безпосередньо. Наприклад, оповідання В.Сухомлинського «Дуб-пастух», «Самотній мураха», «Поле і луки», «Як із зернятка виріс колосок», В.Чухліба «Чи далеко до осені?», М.Сингаївського «Квіти пам'яті» та багато інших. У процесі бесіди вихователька звертає увагу на збагачення словника дітей новими словами. Значення кожного нового слова, з яким дитина зустрічається вперше в тексті оповідання, вихователька пояснює до читання художнього твору, використовуючи наочність, або ж у процесі читання, якщо можна його легко замінити через паузу знайомим для дітей словом. Наприклад, маслюки – гриби, оселя – хата і продовжує читати далі. Окремі слова можна пояснити після читання твору. Дітям читають оповідання (один чи два рази), проводять відтворювальну бесіду за змістом оповідання. У разі потреби використовують ілюстрації чи знайомі репродукції художніх картин.

Заняття для дітей старшої групи Читання оповідання Т.Коломієць «Хліб»

Мета: познайомити дітей із процесом вирощування та випікання хліба (зерно сіють, колоски збирають, молотять, мелють, із борошна печуть хліб).

Словник: борошно, рілля, золотава, роботящі, пахучий, позолота. Переносне значення виразів та слів: золотава шкоринка, золоте зерно, золотий колосок, золочена стеблинка, золоте проміння, срібна роса, золоті руки.

Матеріал: колоски, зерно, паляниця хліба, картина Т.Яблонської «Хліб».

Хід заняття. Загадка про хліб. Діти розглядають колоски, зерно, хліб, картину Т.Яблонської «Хліб». Бесіда про те, звідки хліб береться. Читання оповідання. Бесіда за змістом оповідання: Якими словами йдеться в оповіданні про хліб? А яка ж шкоринка в нього? (Пояснення виразу «золотава шкоринка»). Як вирощували хліб? Якими словами сказано про руки хліборобів? Як виготовили хліб? (Пояснення виразу «Золоті роботящі руки»). Із чим порівнюють хліб? Що «промовляє» хліб до дітей? Запам'ятайте, діти, ці слова: «Любіть хліб, шануйте його, їжте та здоровими будьте».

Заняття на ознайомлення дітей із якостями, властивостями та ознаками предметів і явищ

Метою таких занять є ознайомлення дітей із якостями, властивостями, ознаками знайомих дітям предметів і явищ, уточнення й активізація знань і словника

дітей, а також збагачення словника прикметниками, дієсловами, порівняннями, пов'язаними з конкретними діями дітей. Такі заняття передбачають практично-дослідну діяльність дітей.

Різновидом ознайомлення дітей із довкіллям і словникової роботи є заняття, на яких дітей ознайомлюють з такими матеріалами, як тканина, папір, дерево, пластмаса, метал, шкіра, гума, скло, їх властивостями (гладенький, твердий, прозорий, рветься, б'ється, мнеться); знайомлять із піском, глиною, борошном, цукром, крупою, сіллю, водою, молоком, олією (прозоре, пахуче, біле, ллється, переливається, нагрівається, кипить, розтає, розсипається).

Ознайомлення дітей з якостями і властивостями предметів відбувається поетапно. На першому етапі дітей знайомлять із перетворенням матеріалу в конкретну річ: із глини можна ліпити, виготовляти вироби; із тканини, шкіри можна шити одяг, їх ріжуть, зшивають, клеять. На заняттях з ознайомлення з довкіллям діти виготовляють іграшки з паперу, із глини – глиняні вироби, із тканини шийють одяг для ляльок, вишивають; готують салат, печиво; роблять вироби із дерева. У процесі занять діти засвоюють слова, які означають якості, властивості, процес перетворення матеріалу в річ.

На другому етапі дітям дають конкретні знання про ознаки матеріалів, вчать розрізняти предмети за матеріалами. Це розглядання скла (і різних скляних предметів), гуми (і гумових предметів), шкіри (і шкіряних речей). Або на столі розкладають сукні (із тканини, шкіри, паперу) й пропонують відібрати ті, які можна прати; човники (із пластмаси, пластиліну, дерева, паперу), які можна пустити на воду.

Третій етап – навчання дітей обстеження предметів. Це заняття із сенсорного виховання. Дітям пропонують один вид матеріалу (наприклад, папір чи тканину) з різними його якостями та властивостями. Так, папір – цигарковий, серветковий, картон, шкільний, пресований; тканина – бавовняна, шовкова, шерстяна, баєва; скло – прозоре, тонке, товсте, темне; геометричні фігури – циліндри, куби, прямокутники, кулі. Дітям пропонується обстежувати ці предмети, їх властивості: колір, поверхню, розмір, форму тощо. [Див.: Богуш Алла, Гавриш Наталія. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у закладі дошкільної освіти. Підручник. К. : Видавничий Дім «Слово». С. 248–271.]

Заняття для дітей молодшої групи

Ознайомлення із властивостями паперу

Мета: вчити дітей визначати якості паперу: різного кольору, гладенький та шершавий, тоненький, цупкий, легко мнеться, розчиняється у воді, неміцний.

Матеріали: зайчик із ворсистого паперу сірого кольору, зайчик із білого гладенького паперу; ялинки з картону; будиночок із жатого паперу; будиночок із білого ватману; лійка з водою; серветки з тканини та серветки з паперу; папір з альбому, маркер.

Словник: папір, картон, цупкий, гладенький, м'якенький, міцний, пухнастий.

Підготовча робота: розглядання паперу, бесіди, досліди з папером.

Хід заняття. Вихователька: У великому фантастичному лісі жив собі маленький зайчик. Сьогодні він запросив нас до нього на гостини. Які гарні в лісі ялинки! Подивіться. Як ви думаєте, вони справжні чи ні? Так, вони не справжні, вони фантастичні, вони з паперу. Пропонує дітям доторкнутися до ялинок. Які вони на дотик? Цупкі, гладенькі, не мнуться, не рвуться. Вони зроблені з картону (*повторюють слово «картон»*).

– Діти, а щось я зайчика не бачу. Де він подівся? Де в лісі ховається зайчик? Так, правильно, давайте подивимось під ялиночку.

– Ой, який зайчик красивий, його звуть Сірко. Діти повторюють. Давайте з ним привітаємось. Діти вітаються. Який він на дотик? (*Пухнастий, сіренький, м'якенький*). Діти повторюють.

– Він зроблений із паперу з ворсинками, тому він такий пухнастий. Я вам розповім казку про нашого Сірка. Слухайте.

– Одного разу Сірко вирішив побудувати собі будиночок. Йому хотілося, щоб його будиночок був незвичайний, щоб він був просторий, легкий, щоб влітку не було спекотно в ньому. І тоді Сірко побудував будиночок з дуже легкого

і тонкого паперу. Ось такий (*жстий папір*). Показує. Одного дня пішов дощик (*покропити водою*), що трапилось із його будиночком? А чому так трапилось? (*Папір дуже тонкий, він розчиняється у воді*). Сів зайчик і плаче під ялинкою. Поплакав, стало холодати, треба новий будинок будувати. Прийшла зима. Випав сніг, морозно. Ой, подивіться на нашого зайчика. Яким він став? Чому? Так, тому що настала зима. А ще який зайчик? (*Пухнастий, м'яенький, сріблястий*). Який будиночок побудував до зими зайчик. З чого він його зробив? (*З міцного паперу*). Який він? Він схожий на перший будиночок? Якого він кольору? (*Білий, гладенький, міцний*). Цей будиночок одразу не розчиняється у воді, він більш міцний. На одну зиму цього будиночка йому вистачить. Зайчик у нас біленький, пухнастий, швидкий, боязкий. Якого кольору буває папір? (*Білий, кольоровий*). Показує пухнастий папір. Пояснює. Пухнастий папір із маленькими ворсинками. А якщо випав на папір сніжок, може він бути пухнастим? Так, може.

Дидактична гра «Хустиночка»

Вихователька показує різні хустиночки із тканини, із паперу. Діти обирають ті, які можна прати водою: перуть хустинки із тканини, а потім із паперу. Порівнюють їх властивості. Діти пригадують, як пере мама (*потерти, віджати, потягнути*).

– Папір у воді втрачає міцність, він стає м'яким і розривається, у воді розчиняється. На білому папері можна писати його можна, згинати з нього, робити з нього паперові кораблики, будиночки, виготовляти різнокольорові квіти.

△ Дидактична гра для дітей старшої групи **□□** «Будинок для друзів»

Мета: ознайомити дітей із різними матеріалами, їх властивостями. Вчити утворювати прикметники від іменників – назв матеріалів, вправляти у вживанні присвійних прикметників; активізувати словник дітей назвами різних матеріалів.

Словник: будинок, будувати, цегла, папір, паперовий, цегляний, тканина, юрта, глиняний, кам'яний і металевий, скляний, скловата, намет, ведмежата, поросята.

Матеріал: лист від ведмежат, папір, тканина, камінці, вата, дерев'яні дощечки, пластмасовий конструктор.

Хід заняття. У групу до дітей приносять лист. Вихователька (*читає*):

– Добрий день, малюта, любі хлопчики й дівчата! Ми, маленькі ведмежата, допомоги просимо. Дім зібрались будувати, та не знаємо, які матеріали взяти, щоб наш дім був як фортеця, не низький і не малий. Тож який нам будувати: глиняний чи кам'яний? Друзі, ви часу не гайте, до нас швидко завітайте!

– Цей лист надійшов із казкового лісу. Чи згодні ви допомогти ведмежатам?

Діти підходять до ведмежат. На столах розкладено різноманітні матеріали: вата, папір, тканина, дерев'яні дощечки, камінці.

Вихователька: Ведмежата знайшли багато матеріалів для будівництва, але з яких треба будувати дім, не знають. Якщо будинок з паперу, то він який? (*паперовий*). Вправа «Скажи який»:

Із цегли – цегляний,
із металу – металевий,
із дерева – дерев'яний,
зі скла – скляний,
із піску – піщаний,
із глини – глиняний,
із пластмаси – пластмасовий,
із криги – крижаний.

Вихователька пропонує дітям дослідити, який матеріал найбільше підійде для будівництва будиночка для ведмежат.

1-й дослід «Вата». Якщо для будівництва використати вату, яким буде дім? (*ватним, легким, м'яким, теплим*).

Вихователька: Це добре чи погано?

Добре: його можна переносити будь-куди, в ньому тепло і м'яко спати, не треба використовувати паливо для обігріву.

Погано: дім здуватиме вітер; його легко може зруйнувати будь-хто; вата легка і її треба на щось кріпити; в ньому не можна користуватися електроприладами, бо він може спалахнути, влітку буде спека.

Висновок: вата – це не будівельний матеріал. Де використовують вату? (*у медицині, в побуті, у швейній промисловості*). Вихователька розповідає дітям, що для утеплення будівель використовується спеціальна вата з додаванням скла (*показує*) і називається вона скловата (*вводить нове слово «скловата»*).

2-й дослід «Папір». Може, для будівництва будиночка підійде папір? Яким буде цей будинок? (*паперовий, легкий, холодний*). Пропонує дослідити папір: розірвати на шматочки, вмочити у воду, зім'яти. Які властивості має папір? (*неміцний, легкий, легко рветься, розмокає у воді, втрачає форму*).

Вихователька розповідає дітям, що з паперу виготовляють міцний матеріал, з якого роблять меблі, деякий будівельний матеріал. Натомість збудований із паперу будиночок буде недовговічним та й жити в ньому можна лише влітку.

3-й дослід «Цегла». Будинок із каміння, який він? (*цегляний*). Пропонує розглянути цеглинки.

– Діти, будинок із цегли буде міцним, довговічним. Ведмежатам дуже добре буде жити в ньому. Цегла не боїться вогню, води, вітру.

Фізкультхвилинка

Цеглинка до цеглинка, будуємо будинки.

Ось такі високі, ось так широкі.

Ми віконечка вставляємо, потім з них ми виглядаємо.

Ось так, ось так, з них ми виглядаємо.

Східці вже ми збудували і східцями пострибали.

Ось так, ось так, вниз східцями пострибали.

Всі ми дружно відпочили, на стільці тихенько сіли.

4-й дослід «Тканина». Діти досліджують тканину і доходять висновку: тканина міцна, але будинок із тканини збудувати неможливо. Вихователька розповідає, що тканину використовують для виготовлення наметів, у яких живуть

туристи, геологи, а також для виготовлення будинків кочівників. Будинки кочівників називаються юрти.

5-й дослід «Дерево». А якщо ми спробуємо збудувати будинок із дерева. Яким він буде? (дерев'яний). Дерев'яний будиночок міцний, теплий. Але ж дерево треба рости, а для цього потрібно багато часу.

Дидактична гра «Що спочатку, що потім»

Діти відтворюють за картинками послідовність зведення будинку. Педагог супроводжує розповіддю. Вихователька: ми дослідили багато матеріалів, але нічого не вибрали. Що ж робити? Як допомогти ведмежатам? – Залишити їх жити в групі, звернутися до справжніх будівельників.

Вихователька показує поросят, пропонує побудувати будинок для поросят із конструктора. З чого виготовлений наш конструктор? (із пластмаси). Які ж властивості пластмаси? Який буде цей будинок? (пластмасовий, міцний, легкий). Його можна розібрати і швидко перебудувати. Пластмаса не розмокає у воді, не боїться сонця, довговічна.

Діти парами конструюють будинки ведмежатам із пластмасового конструктора.

Вихователька: Ось ви і побудували будинок для ведмежат. То який це будинок? (ведмежий, пластмасовий).

Вихователька: А якщо б ми збудували для лисиці, то чий би був цей будинок? (лисиччин). Для вовка? (вовчий). Для зайця? (заячий).

Вихователька: Ведмежата дуже вдячні вам і пропонують разом затанцювати веселий танок. [Гладченко О.М., Шевцова О.А. Комплексні заняття в ДНЗ. Розробки для дітей 4–6 років. Харків: Видавнича група «Основа», 2008. С. 173–177.]

Заняття на узагальнення, класифікацію, обстеження предметів та формування наукових понять

У дітей старшого дошкільного віку формуються перші усвідомлені наукові поняття різного ступеня узагальнення (конвалії, квіти – рослини; стілець, стільці – меблі тощо). *Поняття* – це знання про загальні і суттєві ознаки предметів та явищ в узагальненому вигляді, позначені словами (квітка, яблуко, овочі, меблі тощо).

На заняттях цієї групи діти засвоюють поняття – знання про загальні і суттєві ознаки предметів та явищ дійсності, закріплені в словах. Поняття об'єднані між собою в певні системи, які дозволяють виводити з одного знання інше, розв'язувати мисленнєві задачі без використання реальних предметів і образів.

Для формування понять необхідні дві передумови: а) чітка система знань, яка є необхідною для пізнавальної діяльності дітей; б) мов-

леннєве спілкування дитини з дорослим – головний чинник розвитку понять у дітей.

Спочатку діти засвоюють слова-уявлення, які відрізняються від слів-понять у дорослих. Це ще не наукові поняття, а «життєві», які називають «передпонятійними утвореннями», «комплексами», «псевдопоняттями». В їх основі лежать несуттєві зв'язки, які почасти не мають між собою нічого спільного: кажан – це птах, бо літає; собака – дика тварина, бо кусається; чашка з блюдцем, склянка, хліб – що зайве? – «Склянка, бо я наллю молоко в чашку з блюдцем, візьму хліб і буду снідати».

Зміст стихійних життєвих псевдопонять розпливчастий, дифузний, вони формуються на основі тих ознак, які потрібні для задоволення потреб дитини в практичній діяльності. Ці життєві псевдокомплекси не можуть стихійно самі собою перетворюватись у наукові поняття. Поняття слід спеціально формувати в процесі організованого навчання. Формування понять передбачається вже програмою молодшої групи. На четвертому році життя діти повинні засвоїти видові поняття. (Це м'ячі. М'ячі гумові, круглі, м'ячі підстрибують. Це стіл і це стіл. Столи мають кришку, чотири ніжки, ці столи дерев'яні).

Починаючи із середньої групи, у дітей формують родові поняття (чашка, кружка, склянка, ложка, каструля – це посуд). Заняття на формування родових понять мають чітку структуру:

1. Розглядання чотирьох-п'яти видів предметів (стіл, стілець, диван, табурет, крісло), виділення суттєвих ознак з допомогою запитань виховательки: Для чого потрібні ці речі? Як ними користуються люди? Де вони використовуються?

2. Робота над засвоєнням дітьми поняття, виділення суттєвих ознак, відокремлення їх від несуттєвих. Запитання: Що спільного у всіх цих речей? Чим вони відрізняються? Чим відрізняється стіл від крісла, стільця, дивана, табурета? Уведення узагальнювального слова «меблі», пояснення родового поняття: «Всі речі, які використовують для обладнання кімнати, називаються меблі. Як ми можемо дізнатися, що таке меблі? За якими ознаками?»

3. Закріплення родового поняття за класифікацією картинок (це посуд, це меблі, це одяг) із відповідною мотивацією вибору.

Аналогічно проводяться заняття на зіставлення, порівняння властивостей предметів: дерева й металу, паперових виробів, скляних та з тканини; борошна, цукру, солі, крупи тощо. Успіх занять на зіставлення залежить від таких умов:

– правильного підбору предметів для зіставлення. Вони повинні мати достатню кількість ознак для порівняння – як спільних, так і відмінних (молоко, вода, олія; стіл, стілець, табурет; олівець, ручка, лінійка, паличка (указка тощо);

– правильного пояснення порядку зіставлення: спочатку діти знаходять все відмінне в предметах, потім – схоже;

– системи запитань порівняльного характеру, спрямованих на пошук схожих та відмінних рис;

– максимальної мовленнєвої активності дітей.

У методичній літературі прописано низку дидактичних ігор на узагальнення, класифікацію, обстеження предметів та формування наукових понять: «Скажи одним словом», «Що зайве?» «Знайди потрібний предмет», «Що до чого підходить?» «Що з чого зроблене?» «Знайди металеве (дерев'яне, паперове, скляне)», «Що одягають (взупають)?» тощо.

▲ Дидактична гра для дітей старшої групи **□○** «Що я знаю про посуд?»

Мета: закріпити знання дітей про різні види посуду, його якості і властивості; уточнити розуміння дітьми поняття «посуд»; увести нові поняття: столовий, кухонний, чайний посуд.

Словник: тарілка, миска, ложка, виделка, блюдце, ніж, філіжанка, чайник, цукерниця; сільничка, каstrуля, пательня, склянка; посуд, столовий, чайний, кухонний.

Матеріал: набір посуду: кухонний – каstrуля, пательня; столовий – глибока і мілка тарілки, ложка, виделка, ніж, хлібниця, сільничка; чайний – чашка, блюдце, чайна ложка, цукорниця, чайник. Набір іграшкового посуду, лялька, ведмедик, зайчик, стіл, стільці.

Хід заняття. Вихователька звертає увагу на посуд і запитує, що розставлено на столі, на полицях. Уточнює слово «посуд». Повідомляє, що сьогодні вони будуть розглядати посуд, вчитися накривати на стіл. Вихователька підкреслює, що діти вже підросли, стали дорослішими, будуть чергувати, допомагати помічницям виховательки, мамі накривати на стіл. Запитання до дітей: Де готують їжу? У чому варять суп, борщ? (Пропонує знайти каstrулю, розповісти, з якого матеріалу вона зроблена, якого кольору, її будова). На чому смажать котлети, м'ясо? (Діти знаходять пательню, розповідають про неї). Вихователька повідомляє, що каstrулі, пательня – це кухонний посуд, ним користуються на кухні. Діти повторюють. Звертає увагу дітей на столовий посуд. Запитує: Хто знає, як цей посуд називається? (Якщо діти не відповідають, пояснює сама). Вихователька викликає дітей, пропонує взяти якийсь посуд, сказати, як він називається, для чого потрібний, який він, із чого зроблений. Потім звертає

увагу на чайний посуд. Як називається посуд, який стоїть на цій полиці? Діти називають кожну річ, розповідають про її якості, властивості, для чого вона потрібна.

У другій половині заняття діти ставлять на стіл іграшковий посуд. Дидактична гра «Що потрібно?». Ведмедику потрібно накрити стіл на обід. Діти називають, що з посуду слід поставити до обіду (ставлять на стіл столовий посуд). Ляльку і зайчика пригощають чаєм. Гості дякують за частування.

До занять цієї групи належать **узагальнювальні бесіди**. Бесіда – це організована розмова виховательки з дітьми на наперед задану знайому тему, яка складається із запитань і відповідей. Бесіди у формі занять проводять з дітьми середньої групи (третій квартал) та в старшій групі. Тематика бесід залежить від вікової групи і досвіду дітей. У середній групі можуть бути бесіди з таких тем: «Наші іграшки», «Моя сім'я», «Бесіда про одяг», «Мої улюблені страви» тощо. Дітям старшої групи доступні більш складні теми: «Професії моїх батьків», «Бібліотека», «Наш дошкільний заклад», «Про транспорт», «Наше місто», «Про Батьківщину», «Державні символи», «Бесіда про Київ» тощо.

Бесіда є ефективним словесним методом навчання, який при правильному його поєднанні з конкретними спостереженнями та діяльністю дітей відіграє суттєву роль в освітньо-виховній роботі з дітьми.

Змістом бесіди є програмний матеріал з ознайомлення дітей із довкіллям: з предметами побуту, праці, з побутом і працею людей, явищами природи, суспільним життям, святами, іграми, навчанням і працею дітей у дошкільному закладі. Зміст бесіди може складати обговорення прослуханих казок, оповідань, віршів, розглянутих картин, відеофільмів, кінофільмів, телепередач тощо.

Бесіда здебільшого відбувається у формі чергування запитань і відповідей. *Структура бесіди* залежить від теми, змісту, віку дитини й охоплює такі елементи, як початок, основна та прикінцева частини. Для уточнення уявлень дітей у бесіді використовується наочний матеріал: картина, іграшка, модель, предмет у натурі. До змісту бесіди можна включати прослуховування магнітофонних записів, літературних текстів, вправи, загадки, читання художніх творів, що підвищує емоційність сприймання матеріалу. Бесіди проводять з дітьми старшого дошкільного віку.

Крім означених занять, у закладах дошкільної освіти проводять **комплексні заняття**, одним із складників яких виступає словникова робота, та **тематичні**, присвячені розділу «Словникова робота».

Комплексне заняття проводять двічі на місяць. Словникова робота є одним із складників заняття (Наприклад: 1. Зв'язне мовлення. 2. Слов-

ник. 3. Граматика. Або: 1. Зв'язне мовлення. 2. Словник. 3. Звукова культура мовлення).

Тематичне заняття зі словникової роботи проводиться один раз на квартал, на якому розв'язуються завдання тільки зі словникової роботи.

Наводимо приклади занять зі словникової роботи.

Комплексне заняття для дітей середньої групи

Транспорт

Завдання: словник. Збагачувати словник словами, що означають назви транспорту, його частини, ввести узагальнювальне слово «транспорт»: машина, літак, автобус. Зв'язне мовлення. Продовжувати вчити складати описові розповіді за зразком виховательки. Звукова культура. Вправляти у наслідуванні звуків транспорту.

Матеріал: іграшки – різні види транспорту: машина, літак, автобус, трамвай, паровоз, тролейбус, пожежна машина, молоковоз, швидка допомога.

Хід заняття. 1. На столі – іграшки. Вихователька пропонує загадки. Діти відгадують. Діти називають іграшки, вихователька запитує, як все це назвати одним словом. (Транспорт.) Дидактична гра «Назви частини цілого». Вихователька називає вид транспорту, а діти – його частини. Наприклад: автобус (кузов, салон, кабіна, двері, вікна, колеса, крісла, ручки, кермо, сигнал), літак (крила, кузов, колеса, салон, кабіна, сходи, двері, крісла), машина (колеса, кузов, кабіна, кермо, крісла, вікна).

2. Опис іграшок. Зразок опису: «Це машина – молоковоз. Машина металева, кабіна зелена, бочка синя, на ній білими літерами написано «Молоко». У машини гумові колеса. У кабіні – кермо. Молоковоз розвозить молоко». Діти складають описові розповіді.

3. Дидактична гра «Транспорт». Вихователька поділяє дітей на групи: автомобілі (бі-бі-бі), паровози (у-у-у), літаки (р-р-р), трамваї (дзін-дзін). Вихователька називає вид транспорту, діти відтворюють відповідні звуки. На слово «транспорт» всі діти разом промовляють свої звуки.

Тематичне заняття для дітей старшої групи

Календар

Завдання: збагатити словник дітей назвами днів тижня, учити добирати дієслова до іменників, увести узагальнювальні слова «тиждень», «місяць», «календар», прислівники: сьогодні, вчора, завтра.

Матеріал: настінні та перекидний календарі, картки з чорними і червоними цифрами, що позначають робочі й вихідні дні, картки з кружечками (чорними і червоними) та цифрами, що позначають порядковий номер дня тижня.

Хід заняття. На вітрині виставлено різні календарі. Загадка про календар. Діти відгадують. Запитання: Для чого потрібні календарі? Для чого аркуші в календарі? Хто знає, який сьогодні день? (Показує настінний календар). Що означають цифри в календарі? Чому цифри двох кольорів? Що означають чер-

вони цифри? Які дні позначаються червоними цифрами? Вихователька складає розповідь про календарі. Запитує, скільки днів у тижні, як називається перший день тижня, другий, третій та інші. Потім показує картки з позначенням днів тижня, виставляє їх на дошці, пояснює, що тиждень – це 7 днів, 6 (або 5) робочих, один (або 2) вихідних.

Дидактична вправа «Назви наступний день»

Вихователька показує картку із зображенням певного дня тижня, діти повинні назвати наступний день. Показує цифри, діти називають дні тижня. Запитує, скільки тижнів має місяць. Читає казку М. Малишевського «Ніч і день». Запитання: Який сьогодні день? А завтра? А вчора? Якщо сьогодні середа, а в кіно ми підемо через тиждень, то в який день ми підемо? Якщо сьогодні четвер, то скільки днів залишилось до вихідного? тощо.

Діти відповідають на запитання: У понеділок, що роблять? У суботу, що роблять? У неділю, що роблять? У робочі дні, що роблять? У святкові (вихідні) дні, що роблять? Вихователька запитує, який улюблений день тижня у дітей. Чому? Пропонує розповісти, що діти роблять у свій улюблений день.

Для ознайомлення дітей із довкіллям і словникової роботи використовують **інтегровані заняття**, на яких поєднують завдання з різних розділів програми.

Інтегроване заняття для дітей середньої групи **Подорож із їжачком**

Завдання: 1) ознайомлення із довкіллям: вчити дітей розпізнавати предмети за суттєвими ознаками, правильно їх називати, виокремлювати характерні ознаки, якості та властивості предметів; 2) розвивати діалогічне й описове мовлення, збагачувати словник узагальнювальними словами: «городина», «овочі», «фрукти», «сад», «город»; 3) закріпити прийоми ліплення предметів округлої форми; 4) фізична культура: розвиток рухів – підлізання, ходьба, стрибки; 5) формування елементарних математичних понять: закріпити поняття – один, багато.

Матеріал: спортивний інвентар, картинки із зображенням овочів, дидактичні ігри «Чарівна торбинка», «Сад – город», глина.

Хід заняття. Вихователька: У основи лісочку, на зеленому горбочку біля великого куща калини жив собі їжачок-хитрячок. Він був дуже допитливий і любив подорожувати. Одного разу він вирушив у дорогу. Підемо разом із ним? Можливо, щось цікаве побачимо, але спочатку потрібно подолати перешкоди. Діти підлазять під дугу, проходять лавою-місточком, стрибають з обруча в обруч – по горбочках.

– Погляньте, діти, що за кошик на нашій стежинці? Кошик ворухнеться, і їжачок злякався. Давайте запитасмо, хто в кошику живе. Діти запитують, із кошика лунає голос: «Коли відгадаєте загадки, побачите нас». Діти, допоможемо їжачкові? Загадують загадки.

Вихователька по черзі викладає овочі на стіл. Як назвати їх одним словом? (*Овочі*). Діти, а їжачок цікавиться, де ростуть овочі. (*На городі, на землі або під землею*).

– Давайте разом із їжачком пограємо у гру «Скажи який». Діти беруть по черзі овочі й описують: капуста – зелена, велика, соковита, кругла, смачна. Огірок... Кавун...

Вихователька: я познайомлю вас, діти, з новим словом. Всі овочі можна назвати одним словом «городина», бо вони ростуть на городі. Погляньте, будь ласка, на цю картину. (*Показує картину «Збір урожаю»*). Розглядають знайому картину. Знаходять овочі, називають їх. Що люди роблять восени на городі? (Збирають урожай.) Давайте подаруємо їжачкові чарівну торбинку з овочами, щоб він розповів про них своїм дітям.

Дидактична гра «Чарівна торбинка»

Діти називають на дотик овочі та описують їх. Фізкультхвилинка:

На городі бараболя, кабачки і бурячки. (*Розводять руки в боки*)

А ми кошики візьмемо (*Присідають*)

Та повненькі наберемо. (*Крокують на місці*)

– Діти, їжачок говорить, що він дуже любить картопляне пюре, а я люблю борщик. А що любите ви, малята? (*Діти складають речення*)

Їжачок. Ви любите овочі. А мені більше подобаються фрукти. Розкажіть, де вони ростуть. *Дидактична гра «Сад – город»*. Діти по черзі дістають зі скрині намальовані фрукти та овочі і прикріплюють до відповідного набірного полотна: город, сад.

– Діти, їжачкові найбільше сподобались яблука, давайте ми з вами зліпимо їх для нього і його друзів – їжачків. Сідайте за столики-пеньочки, де є шматочки глини. Скільки шматочків? (*Один*). А яблук потрібно зліпити багато. Треба розділити шматок глини на кілька маленьких і круговими рухами виліпити яблучко, ось так. Вихователька показує. *Самостійна робота дітей*. Скільки ви зліпили яблучок? Якої вони форми?

Їжачок: – Я вам вдячний за подарунки й цікаву подорож. А на згадку я вам дарую скриньку з повітряними кульками. Вихователька відкриває скриньку і роздає дітям кульки. [*Гладченко О.М., Шевцова О.А. Комплексні заняття в ДНЗ. Розробки для дітей 4–6 років. Харків: Видавнича група «Основа», 2008. С. 9–11*].

Заняття із формування елементарних економічних уявлень у дітей

На сучасному етапі розвитку суспільства, зокрема реалізації концепції «Освіта для сталого розвитку», особливої актуальності набуває підготовка дітей уже з дошкільного віку до подальшого життя в нових економічних умовах, виховання у них культури споживання.

Культура споживання – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, знань, зразків і норм поведінки людей, соціально значущих і реалізованих у практичній діяльності. Це інтегральне особистісне

утворення, яке характеризує звичну поведінку людини у процесі її життєдіяльності при використанні, споживанні ресурсів (товарів, послуг) для задоволення своїх потреб. [Іванчук С.А. *Виховуємо основи культури споживання у дітей старшого дошкільного віку. Навчально-методичний посібник. Слов'янськ, 2017. С. 12–13*].

Державним стандартом дошкільної освіти передбачено формування у дітей елементарних споживчих уявлень, зокрема про товари і послуги, банки і гроші, ціни, ощадливе ставлення до речей і грошей, формування у дітей старшого дошкільного віку предметно-практичної та життєвої компетенцій.

У педагогічній спадщині відомого українського вченого В.О.Сухомлинського знаходимо важливі поради педагогам щодо важливості виховання у дітей із дошкільного віку бережливого ставлення до речей, до світу людських цінностей (матеріальних, державних), народного надбання.

Практика засвідчує, що діти дошкільного віку не завжди виявляють бережливе ставлення до речей, предметів, іграшок тощо. Наприклад, ламають віти дерев, зривають голівки квітів, розкидають обгортки цукерок і морозива, псують книжки, іграшки, не вимикають світло тощо.

Отже, одним із завдань економічної освіти, економічної грамотності дітей дошкільного віку є виховання у них ощадливості. [Григоренко Р.І., Жадан Р.П. *Дошкільник у світі економіки. Харків: Видавництво «Ранок», 2016. 160 с.*]

Ощадливість – це інтегрована особистісна якість людини, вміння бережливо користуватися різними життєвими ресурсами, власними й суспільними, це внутрішня морально-соціальна потреба дбайливо ставитися до матеріальних і духовних благ та цінностей.

Виховання ощадливості передбачає виховання у дітей у сім'ї та закладах дошкільної освіти бережливого, дбайливого ставлення до всіх надбань, якими дитина користується, до результатів праці своїх батьків і всього дорослого населення. У дітей потрібно виховувати такі риси особистості, як ощадливість, економність, культуру споживання.

Українські учені (Н.В.Гавриш, Н.Г.Грама, Г.І.Григоренко, Р.П.Жадан, С.А.Іванчук та ін.) на основі своїх досліджень визначили *показники сформованості ощадливості і бережливого ставлення дітей до предметного і соціального довкілля*:

- початкове усвідомлення дитиною того, що в кожен рік вкладено працю людей;
- використання речей відповідно до їх функціонального призначення;

– наявність умінь і навичок догляду за речами, одягом, іграшками, своєчасне їх приведення до ладу разом із дорослими;

– небайдуже ставлення до пошкоджених речей.

Дитина розуміє:

– людина повинна працювати постійно (на роботі, вдома);

– людина (і дитина) не може мати все, чого бажає;

– потрібно вибирати, від чого треба відмовитись;

– економія та бережливість потрібні як родині, так і дошкільному закладу;

– природа має дари, які віддає людям (красу природи, блага, ресурси), і до неї треба ставитися дбайливо.

На заняттях із ознайомлення дітей із довкіллям пропонують такі загальні теми: «Потреби», «Ресурси», «Праця», «Вибір», «Товари та послуги», «Гроші», «Бізнес і реклама». Кожна тема обіймає кілька конкретних тем для занять. Наприклад, тема «Товари та послуги» обіймає такі теми занять: «Для чого нам потрібні товари?», «Для чого нам потрібні послуги?», «Житлово-комунальні послуги». Тематику окремих занять можуть бути: «Гроші», «Бізнес і реклама», «Бережливість», «Ощадливість», «Хліб», «Вода», «Повітря», «Одяг», «Бережіть іграшки (книжки)», «Мої потреби», «Ресурси», «Робимо покупки» та ін.

Для виховання ощадливості рекомендується проводити дидактичні ігри, такі як «Ми споживачі», «Економний господар», «Познач ціну товарам», «Базар», «Чому я це вибираю?» та ін.

Ефективним методом виховання ощадливості є **економічні ситуацій-провокації**. Ситуація – це обстановка, становище, сукупність обставин або необхідних умов.

Провокація – запланована уявлюваним «провокатором» помилка, яка повинна стимулювати дітей обирати відповідну дію. Така ситуація передбачає наявність різних варіантів подій та їх розв’язання, натомість не називає їх. Ситуація-провокація стимулює активність дітей, створює умови для виявлення досвіду дитини щодо культури споживання, ощадливості, бережливості.

Приклади ситуацій-провокацій

Ситуація 1. Ви з татом у крамниці обираєте подарунок мамі на день народження. Вам сподобалися дві коробки з однаковими цукерками. Одна з коробок дуже яскрава, гарна та з бантиком. Натомість коштує вона дорожче за непоказну коробку з такими самими цукерками. Яку коробку з цукерками ти порадиш подарувати мамусі?

Ситуація 2. Захворіла бабуся. Ви з мамою пішли до аптеки за ліками, але дорогою ти побачив на вітрині крамниці іграшку, про яку давно мріяв. Та коштів вистачить або на ліки, або на іграшку. Який ти зробиш вибір?

Ситуація 3. Мама доручила тобі зі старшим братом сходити до банку та оплатити електроенергію, інакше її можуть вимкнути. Дорогою ви завітали до ігрового центру, де побачили омріяний диск із грою. Цю гру ви давно шукали, щоб встановити її на свій комп'ютер. Чи скористаєтеся ви грошима, які мама дала на сплату електроенергії?

Ситуація 4. Ти довго накопичував гроші у скарбничку на омріяну іграшку. Але сталася неприємність – зламався телевізор і треба купувати новий. У магазині вам сподобався телевізор, на який у батьків не вистачає грошей. Доведеться чекати наступної зарплатні, щоб його придбати. Чи запропонуєш ти їм скористатися грошима зі своєї скарбнички? [Іванчук С.А. Виховуємо основи культури споживання у дітей старшого дошкільного віку. Навчально-методичний посібник. Слов'янськ, 2017. С. 98–99.]

Крім ситуацій-провокацій, з дітьми старшої групи проводять **спеціальні заняття з ознайомлення дітей із довкіллям та словниковою роботою.**

Плануючи заняття (дидактичне, ситуацію-провокацію) вихователька обов'язково визначає словник, до складу якого повинні ввійти слова всіх частин мови (іменники, дієслова, прикметники, прислівники, числівники). З-поміж них: товар, потреби, ощадливість, бережливість, гроші, ресурси, товар, бізнес, банки, послуги, обирати, купувати, розраховуватись, дешево, дорого, якісний, коштувати, споживачі тощо.

Дидактична гра для дітей старшої групи
«Потреби»

Мета: дати уявлення про економічну категорію «потреби»; формувати в дітей уявлення про те, що необхідно в різних ситуаціях самій дитині, близьким людям; учити виділяти першочергові потреби (*їжа, вода, повітря, житло, одяг, взуття, безпека тощо*).

Обладнання: лялька без одягу, картки із зображеннями одягу, їжі, іграшок, книжок, будинку, побутової техніки тощо; зображення членів сім'ї.

Хід заняття. Педагог пояснює, що кожна людина має багато потреб. Потреби – це необхідність у чомусь, бажання мати щось.

Запитання до дітей: Що ти робитимеш, якщо захочеш поїсти? Як потрібно одягатися взимку? Влітку? Чому саме так? Що тобі потрібно для гри у футбол? Для малювання? Вислухавши відповіді дітей, вихователька підводить їх до розуміння того, що спочатку людина має задовольнити свої першочергові потреби (*зокрема, в їжі та одязі*).

Педагог пояснює, що дитина, яка хоче їсти, пити або не має одягу та житла, не захоче гратися. Їй спочатку треба вгамувати голод, спрагу. Вихователька допомагає дітям дійти висновку про те, що спочатку задовольняють потреби в їжі, воді, одязі, житлі (такі потреби називаються *першочерговими*), а вже потім – *другорядні потреби*: іграшки, різні розваги, солодощі, подорожі тощо.

Вихователька пропонує дітям дібрати й назвати необхідні речі для ляльки. Педагог показує дітям ляльку без одягу та взуття. На столі розкладені картки із зображенням необхідних їй речей: одяг, їжа, взуття, житло, іграшки, прикраси, меблі тощо. Картинки треба розкласти за ступенем важливості потреб.

Розв'язання ситуації «Що потрібно нашій сім'ї?». До зображень членів сім'ї (дитина, батько, бабуся та ін.) треба намалювати або назвати необхідні кожному речі та предмети. Запитання до дітей: Що потрібно людині для життя? Що потрібно тобі? татові? мамі? брату? Назви речі, які задовольняють твої особисті потреби. (*Іграшки, цукерки, одяг, взуття...*) Які речі задовольняють потреби всієї сім'ї? (*Холодильник, квартира, телевізор, газова плита, вода...*) Вихователька допомагає дітям дійти висновку про необхідність задоволення насамперед найважливіших потреб сім'ї.

Проблемне завдання. Мама попросила Сашка і Тетянку піти до крамниці. Вона дала їм 50 гривень і запропонувала самим вибрати продукти на вечерю і купити їх. У крамниці діти почали сперечатися: Сашко хотів купити хліб, ковбасу і кефір, Тетянка – цукерки, тістечка, солодку воду. Хто з дітей правильно хотів використати гроші? Чому? Поясніть свою думку. Вихователька допомагає дітям підсумувати отримані знання про потреби та їх види. [*Пригоренко Г.І., Жадан Р.П. Дошкільник у світі економіки. Харків: Видавництво «Ранок», 2016. С. 19–20.*]

Дітей старшого дошкільного віку ознайомлюють із житлово-комунальними послугами. Житлово-комунальні послуги – це послуги, які надають споживачеві для забезпечення комфортних умов життя: холодне і гаряче водопостачання, електро- і газозабезпечення, опалення, що надаються за гроші, тобто продаються.

Заняття для дітей старшої групи **Житлово-комунальні послуги**

Мета: дати дітям уявлення про житлово-комунальні послуги, їх різноманітність і значення в житті родини; розширити знання про працю людей у сфері комунальних послуг; виховувати повагу до неї; формувати звичку бережливого ставлення до води, електрики, газу.

Словник: житлово-комунальні послуги, електрика, газопостачання, тепло, батареї, під'їзд, підвір'я, слюсар, електрик, сантехнік, двірник, електроприлади, електричний струм, електровимикач, економія, ощадливість, користувачі, споживачі.

Обладнання: фотографії чи картки із зображеннями слюсаря, електрика, працівника газової служби, двірника; пам'ятки із правилами; частини картонного круга, картки з малюнками, що символізують різні комунальні послуги.

Попередня робота: вихователька дає дітям завдання дізнатись у батьків, якими житлово-комунальними послугами користується їхня родина і як за них сплачують.

Хід заняття. Розповідь виховательки. Серед багатьох послуг є такі, без яких сучасна людина просто не може обійтися. Скажіть, діти, що потрібно сучас-

ній людині для комфортного життя у своїй оселі? (Вода, світло, газ, тепло тощо). Послуги, які забезпечують надання нам води, світла, газу, тепла, називаються житлово-комунальними. Завдяки їм родини отримують у своїх оселях газ, воду, електрику, підтримується чистота і порядок у будинках, під'їздах, подвір'ях, на дорогах, тротуарах, пішохідних доріжках. Натомість затишок і порядок у будинку залежать також від його мешканців – тобто від нас із вами. Бесіда з дітьми: Чи чули ви про такі послуги від рідних? Розкажіть про це. Які це послуги: для когось одного чи для всієї родини? У якому будинку найкраще жити? Що в ньому має бути? (Електрика, газ, тепло, вода, чистий під'їзд, гарне подвір'я, дерева, кущі, квіти на клумбах). Для чого потрібна електрика, газ? Як їх використовують у вашій домівці? Розкажіть, для чого потрібна вода. Чому кажуть: «Де вода – там і життя»? Люди яких професій надають нам житлово-комунальні послуги?

Знайомство з професіями сфери житлом-комунальних послуг. Дітям показують фотографії чи малюнки із зображенням слюсаря, електрика, працівника газової служби, двірника тощо.

Можна запросити представників цих професій на наступні заняття, щоб вони розповіли про свою роботу, а також нагадали правила безпечного користування електроприладами, газом, водопровідними кранами та ін.

Педагог пояснює дітям: якщо раптом у домі не стане світла – треба зателефонувати до спеціальної служби, щоб викликати електрика. Фахівець виявить причину і налагодить роботу електричних приладів. Обов'язково треба акцентувати на тому, що електричний струм може бути небезпечним для життя людини, тож конче потрібно дотримуватися правил безпечного користування електричними приладами.

Правила безпечного користування електричними приладами:

- Не вмикати електроприлади без дозволу дорослих.
- Не бавитись електричними приладами, особливо ввімкненими.
- Не торкатися електровимикачів і розеток мокрими руками.

[Григоренко Г.І., Жадан Р.П. Дошкільник у світі економіки. Харків: Видавництво «Ранок», 2016. С. 114–118.]

Упродовж дня та у складі інших занять проводять **дидактичні ігри та вправи.**

Дидактична гра «Закінчи речення»

Щоб було чисто на подвір'ї, треба...; У кімнаті тепло тому, що...; За допомогою газу ми...; Вода потрібна для того, щоб ...; Електричний струм нам потрібен для того, щоб... .

Дітям пропонують відгадати загадки про газ, воду, електроенергію та відзначити комунальні послуги, які отримує їхня родина.

Дидактична гра «Затишний дім»

Вихователька роздає дітям частини розрізаного картонного круга і малюнки, що зображують комунальні послуги. Дітям пропонується наклеїти картинки на частини круга. Потім діти сідають у коло і складають свої частини, розповідаючи про відповідні комунальні послуги. Вихователька підводить дітей до висновку про те, що різноманітні комунальні послуги є невід'ємними складниками комфортного життя в оселі.

У процесі бесіди про ощадливість вихователька може використати вірші, казки та інші художні твори. Наприклад, у ході заняття «Комунальні послуги» використати казку «Байдужко».

І. Мельник

Казка «Байдужко»

Жив у затишній квартирі одного красивого міського будинку хлопчик на ім'я Байдужко. Понад усе на світі він любив розваги. Тільки й знав, що веселитися та бездумно витрачати гроші. Повертався Байдужко додому пізно. Та ще здалеку йому підморгувало Світло у його віконцях, на плиті Кухар-газ готував смачну вечерю, а з крана весело дзюркотіла Вода, граючись із Байдужком і голосно сміючись.

Лише поштова скринька плакала і розкривалася, переповнена листами. Байдужко навіть не виймав їх, бо знав, що в них усіх одне повідомлення: «Присимо оплатити борг за комунальні послуги».

«Байдуже, ще встигну», – думав Байдужко і продовжував насолоджуватися послугами, які люб'язно надавав йому Господар Комунальник.

Одного разу пізно ввечері Байдужко повертався додому, а світло не моргало йому очками. Відчинив двері, а звідти – Холод. І Кухар-газ кудись подівся, Холодна і Тепла Водичка пропали.

«Байдуже», – подумав Байдужко і знову пішов розважатися.

Та наступного вечора хлопчик уже не міг зайти до будинку, бо жодне віконечко не світилось. Засумував Байдужко. І раптом, де не візьмись – Світлячок. Він присвітив вхід до будинку. Біля дверей лежав лист. Розкрив його Байдужко і прочитав..

Ой, ні, не прочитав, бо Світлячок згас.

Запитання за змістом твору: Про що розповідається у цій казці? Чим займався хлопчик на ім'я Байдужко? Про що нагадували йому листи у поштовій скриньці? Чому так сталося, що в будинку відключили світло, газ, тепло і холодну воду? Що потрібно зробити хлопчику Байдужкові, щоб знову повернулися комунальні послуги?

Вихователька звертає увагу дітей на необхідність своєчасної сплати (один раз на місяць) за комунальні послуги в родині, у ЗДО, на підприємстві, у крамниці тощо. Це першочергова потреба, від її задоволення залежить добробут і здоров'я усіх членів родини.

Діти розповідають про те, як їхні родини сплячують за комунальні послуги, засвоюють *правила економного користування комунальними послугами*.

Вихователька пропонує дітям подумати й розказати, як можна зменшити виплату за комунальні послуги (ощадливо використовуючи електрику, газ, тепло у їхніх домівках). Діти пригадують правила збереження ресурсів:

- закривати добре кран, щоб не крапала вода;
- коли виходиш із кімнати, обов'язково вимикати світло;
- зачиняти вікна, двері в оселі, щоб зберегти тепло тощо.

Вихователька спонукає дітей до висновку: якщо дотримуватись цих правил, то на лічильниках будуть менші показники, тому і сплачувати родині треба менше, пропонує дітям пригадати, чи бувають такі випадки, коли у квартирі або будинку може відключитись електрика, газ, вода.

Гра-інсценівка «Що відбудеться, якщо...»

Вихователька: Уявімо, що в нашому дитячому садку сталася така неприємна ситуація – трапилась аварія. Що відбудеться, якщо...

- Відключать електрику? (Не працюватимуть холодильник, пральна машина, праска, телевізор, телефон, комп'ютер).
- Не стане води? (Не зможемо випити води, помитися, кухар не приготує їжу, не можна буде помити підлогу, випрати білизну, полити квіти).
- Відключать газ? (Не можна буде приготувати їжу, підігріти воду для опалення, буде холодно).
- Що треба робити в таких випадках? (Дорослим зателефонувати до спеціальної аварійної служби і повідомити про це. Тоді на місце аварії з'явиться спеціальна бригада, до якої входять слюсарі, електрики, водопровідники та інші спеціалісти).

Заняття для дітей старшої групи **Бізнес і бізнесмени**

Мета: дати дітям уявлення про бізнес; пояснити, хто такий бізнесмен (підприємець); ознайомити з основними рисами підприємця; показати значення розвитку бізнесу для покращення добробуту сім'ї, держави; розвивати вміння міркувати, самостійно знаходити рішення.

Словник: бізнес, бізнесмен, підприємець, добробут, гроші, ризики, прибуток, кредит, банк, партнери, майстри, ресурси, фірма, товар.

Хід заняття. Розповідь виховательки. Вихователька з'ясовує, як діти розуміють слово «бізнес»; пояснює, що бізнес – це власна справа, якою займається одна людина чи група людей. Це слово походить від англійського *business* і означає справу, діяльність. В українській мові бізнес іще називають підприємництвом, а бізнесмен – це підприємець.

Підприємець організує справу на свій ризик, вкладає особисті кошти. Звичайно, він хоче заробити більше грошей, ніж уклав у свою справу, тобто

отримати прибуток. Для цього треба добре продумати, яку справу розпочати, підрахувати, скільки потрібно грошей і де їх узяти (наприклад: накопичити, взяти кредит у банку тощо). Крім того, треба врахувати, хто йому допомагатиме, тобто знайти партнерів, організувати чітку роботу свого підприємства та збут готової продукції (продукція повинна бути потрібною для споживачів). Підприємець повинен бути чесною і працьовитою людиною.

Запитання до дітей: Як називають людину, яка має власну справу? Чи є у вас знайомі, які займаються бізнесом? Якщо так, то розкажіть про них.

Розповідь виховательки. В Україні є село, назва якого «Веселе». У цьому селі жив один чоловік, якого звали Іван. Була в нього сім'я: жінка, діти (сини – Петро і Мишко, дочка – Тетянка). Задумався якось Іван: діти підрастають, їхні потреби збільшуються (потрібен комп'ютер, мобільні телефони). Скоро закінчать школу і пойдуть учитися в місто. Де брати гроші?

Ішов якось Іван лісом. Навкруги росли дерева, цвіли квіти, а на кущах стигла малина. Нахилився він до землі, а там дуже багато суниці, ростуть гриби, та такі гарні й різноманітні. «Яке багатство у мене під ногами», – подумав Іван. І вирішив він побудувати консервний цех, розташувати його край села біля лісу. Він міркував: «Будемо збирати ягоди, гриби, вирощувати овочі і робити різні заготовки – соління, варення, компоти. Усе свіже, якісне, екологічно чисте. І людям на користь, і нам вигода».

Із чого починати? Звичайно, для цього потрібні гроші, на які треба купити будівельні матеріали. Де їх узяти? Прийшов Іван додому і підрахував усі доходи, які отримує від господарства. Але їх не вистачає. Саме в цей час по телевізору йшла реклама, банк пропонував гроші в кредит. Іван передзвонив у банк і домовився про суму кредиту.

Потім узявся за діло. Запросив на роботу майстрів-будівельників. Ті не зволікали і швидко збудували цех.

І пішла робота. Діти допомагали збирати ягоди і гриби, дружина робила консервацію, Іван займався її продажем. Коли побачили, що самі не вправляються, запросили на допомогу сусідів. Ті теж зраділи, що зможуть заробити гроші. Поступово цех розширювався, їхня справа була успішною. Так і працюють, а Івана почали звати бізнесменом.

Запитання до дітей: Чи можна назвати Івана бізнесменом? Чому? Що він вигадав? Яку користь отримала родина Івана, його сусіди та інші люди від цього бізнесу?

Розв'язування проблемної ситуації «Якби я був бізнесменом...»

Вихователька пропонує дітям уявити собі таку ситуацію: працює молокозавод, на якому виробляють масло, сир, кефір, йогурти, сметану.

- Що ти робитимеш, якщо ти – хазяїн молокозаводу?
  - Що ти робитимеш, якщо ти – менеджер молокозаводу і повинен найняти людей для виготовлення продукції?
  - Що ти робитимеш, якщо ти – хазяйка магазину молочних виробів тощо?
- Вихователька допомагає дітям узагальнити отримані економічні знання.

- Які ресурси необхідні для роботи фірми? (Природні, капітальні, трудові, наприклад: молоко, обладнання, робітники).
- Чим торгують на ринках товарів? (Продукти, одяг, взуття, книжки тощо).
- Що отримують бізнесмени за продані товари? (Гроші).
- Куди вони спрямовують ці гроші? (На закупку нової партії ресурсів, на особисте споживання, задоволення особистих потреб). [Григоренко Г.І., Жадан Р.П. Дошкільник у світі економіки. Харків: Видавництво «Ранок» С. 134–135.]

Дидактична гра для дітей середньої групи

Чому я це обираю

Мета: вчити дітей ухвалювати рішення, робити і пояснювати свій вибір.

Хід заняття. Вихователька ставить перед дітьми кошик із різноманітними речами. Діти по черзі підходять до кошика. Дитині зав'язують очі, вона навпаки вибирає дві речі, відгадує, що це. Дитині розв'язують очі, і вона вирішує, яку з речей залишити, а від якої відмовитись. Зробивши вибір, дитина має пояснити його.

Орієнтовний перелік речей: цукерки, олівці, водяний пістолет, печиво, папір, м'яч, горіхи, лінійка, лялька, гумки, ручка, свисток.

Замість кошика можна використати паровоз із трьома вагончиками. Діти по черзі йдуть повз потяг, зупиняються біля одного із вагончиків і починають вибирати дві речі з усіх запропонованих, а потім пояснюють ціну свого вибору, тобто від чого вони відмовились.

Дидактична гра для дітей старшої групи

Хочу і треба

Мета: формувати в дітей уявлення про поняття «треба» і «хочу».

Обладнання: картки червоного і синього кольорів, предметні малюнки.

Пояснення основних понять: «треба» говорять про те, що необхідне людині, без чого неможливо або важко обійтись; «хочу» – це те, що тобі хотілося б мати, але без чого ти можеш обійтись.

Хід гри. Вихователька показує картинку (наприклад, із зображенням хліба), а діти на рахунок «три» піднімають картки відповідного кольору: червону – якщо цей предмет належить до категорії «треба», синю – до категорії «хочу». У процесі гри вихователька підводить дітей до розуміння першочергових і другорядних потреб сім'ї. Наприклад, без гумки, цукерок, багатьох іграшок можна обійтись. Насамперед кожній сім'ї потрібно мати хліб, сіль, цукор, воду, одяг тощо.

Заняття для дітей старшої групи

Ярмарок досягнень – друге життя паперу

Мета: узагальнити знання дітей про призначення різних видів паперу, його властивості та масштаби використання; вчити презентувати способи економічного та вторинного використання паперу; сприяти розвитку творчих здібностей

дітей; виховувати екологічну та споживчу культуру дітей та їхніх батьків; спонукати до спільної діяльності дітей, батьків та педагога.

Процедура проведення: вправа «Хочу сказати». Діти пригадують, що вони цікавого дізналися про папір. Для узагальнення знань дітей дошкільного віку про виробу з паперу вихователька давала завдання визначити, які предмети в групі є паперовими, та скласти ланцюжок паперових речей. Для виконання завдання діти «відкрили» лабораторію паперу. Робота в лабораторії сприяла формуванню та узагальненню знань дітей про властивості паперу. Діти дослідним шляхом визначили, що папір мнеться, згинається, рветься, ріжеться, горить, розкисає у воді; шарудить, шелестить; розлітається під час вітру. За допомогою розглядання інтерактивної карти-схеми «Використання паперу» та дій із нею діти разом із педагогом визначили способи та масштаби використання паперу. Разом дійшли висновку, що, заощаджуючи папір, можна зберегти ліс.

Розпочинаючи ярмарок, діти ще раз промовили основні способи вторинного використання паперу. Результати вторинного використання паперу були продемонстровані дітям під час подорожі «Мандрівка паперових чоловічків». Діти презентували виготовлені разом із батьками паперові костюми та прикраси, називали, із чого зроблено цю річ, та оголошували ярмаркову ціну: представлені костюми та прикраси продавали.

Батьки вихованців звернули увагу всіх присутніх на створений у групі екоконтейнер. Фахівці-діти по черзі демонстрували, які види паперу знаходяться в екоконтейнері та що з нього можна робити. Гостям заходу діти розповіли, що екоконтейнер допомагає накопиченню залишків паперу та нагадали правила його заощадження. Наприкінці ярмарку діти обрали для себе папір з екоконтейнеру і разом із батьками взяли участь у майстер-класі «Виготовлення виробів із використанням паперу з екоконтейнеру». Сімейні виробу доповнили асортимент ярмарку. [Іванчук С.А. *Виховуємо основи культури споживання у дітей старшого дошкільного віку. Навчально-методичний посібник. Слов'янськ, 2017. С. 86–86.]*

З дітьми старшої групи можна проводити **тематичні дні**, наприклад, тематичні дні «Оновлюємо старі речі», «Що можна робити з паперу?» «Рятуємо наші іграшки, книги» тощо. Можна запропонувати дітям **проектну діяльність**, яка може бути довгостроковою. Наприклад, такі теми: «Усі проблеми вирішуємо разом», «Діти – покупці», «Діти – споживачі», «Діти – бізнесмени», «Бюджет моєї сім'ї», «Готуємо реклами» тощо.

Отже, залучення дітей до активної діяльності з елементарної економічної освіти не тільки збагачує й активізує словник дітей лексикою, яку дитина чує щодня в сімейному колі, не розуміючи їх, а й сприяє вихованню ощадливих споживачів.

Ознайомлення дітей із правилами дорожнього руху

До специфічних занять ознайомлення дітей із довкіллям та збагачення словника належать

заняття, у процесі яких дітей дошкільного віку ознайомлюють із правилами дорожнього руху та безпеки їхньої поведінки на вулиці, на пішохідних переходах. Дорослі (педагоги, вихователі, батьки) повинні пам'ятати, що основною причиною наїздів транспорту на пішоходів (до 80–90 %) є неочікуваний, несподіваний вихід дітей (пішоходів) на проїжджу частину перед транспортом, який у цей час рухається.

Знайти дітей із правилами дорожнього руху слід уже в молодшому дошкільному віці. Попереднє ознайомлення з транспортом започатковується вже в *першій молодшій групі*. Діти повинні навчитися розрізняти і правильно називати вантажні машини, частини автомобіля (кабіна, колеса, кузов, вікна, двері). Для цього проводять два заняття: на першому – знайомство дітей із вантажною машиною, на другому – з автобусом. Закріплюють знання дітей про транспорт на цільових прогулянках та в дидактичних іграх «Автомобілі», «У гості до ляльок», «Червоний і зелений».

У *другій молодшій групі* дітей учать розрізняти проїжджу частину дороги і тротуар; розуміти значення червоного і зеленого сигналів світлофора для пішоходів і машин. Для цього проводять цільові прогулянки вулицею «Знайомство з вулицею». Під час цільових прогулянок діти дізнаються про те, що вулиця поділяється на мостову (бруківку) і тротуар. Мостовою їздить транспорт, тротуарами ходять люди. Тротуар вищий – це зроблено для того, щоб машини не наїжджали на нього.

Під час прогулянок слід звернути увагу дітей на рух людей на тротуарах, показати місця переходу, знаки переходу, світлофор. [Богущ А.М. та ін. *Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі*. Київ: «Вища школа», 1992. С. 226–230.]

На заняттях з ознайомлення дітей із довкіллям діти розглядають вантажний і легковий автомобілі, їх будову, призначення, спостерігають за роботою світлофора, проводять дидактичні та рухливі ігри («Світлофор», «Вулиця», «Червоний і зелений», «Знайди свій колір»). Проілюструємо прикладом.

Заняття для дітей молодшої групи

Спостереження за світлофором

Мета: познайомити дітей з роботою світлофора; знати, що переходити вулицю можна лише на зелене світло. Виховувати дисциплінованість, уважність на дорогах.

Словник: світлофор, перехід, бруківка, тротуар, червоний, жовтий, зелений.

Хід заняття: Заняття започатковують у груповій кімнаті. Загадка: «Підморгне зеленим оком – ми йдемо, підморгне червоним оком – стоїмо». Діти відгадують, вихователька показує картку, на якій зображено світлофор, діти називають кольори, їх призначення. Повідомляє тему цільової прогулянки, правила поведінки на вулиці. Зупиняються біля знака «Перехід» на світлофорі. Звертає увагу дітей на знак «Перехід», пояснює, що означає цей знак. Звертає увагу на світлофор, повторюють правила роботи світлофора, спостерігають за пішоходами; переходять вулиці на зелено світло. Завершують спостереження віршем В.Паранової «Світлофор». Вихователька читає вірш і повідомляє дітям, що на занятті діти будуть вчити цей вірш напам'ять.

Дітей *середньої групи* продовжують ознайомлювати з правилами дорожнього руху, роботою світлофора, правилами поведінки пішоходів на вулиці (дотримуються правої сторони, переходити дорогу лише на переході при зеленому світлі світлофора). Як і в молодшій групі, проводять цільові прогулянки вулицею, закріплюють знання дітей про правила дорожнього руху, світлофор, знаки «Перехід», «Діти», «Пішоходи». Знайомлять зі знаком «Жовте світло» світлофора. Вивчають з дітьми віршовані тексти.

Дітей *середньої групи* знайомлять із працею регулювальника. Під час цільової прогулянки вихователька організовує спостереження за працею регулювальника «Постовий-поліціонер». У процесі спостереження за його рухами розповідає, що вони означають, надалі запитує у дітей, що означають ті чи ті рухи регулювальника. Пояснює, що у нього в руках є чарівна палиця, яка допомагає йому керувати дорожнім рухом і називається вона «жезлом». Уводить у словник дитини нові слова: регулювальник, постовий-поліціонер, жезл, мостова, регулювання. Супроводжує спостереження віршованими текстами.

Закріплюють знання дітей, набуті під час спостережень у дидактичних та рухливих іграх: «Діти на вулиці», «Ми – пішоходи», «Що означає цей знак?» та ін.

Δ Дидактична гра для дітей середньої групи **ΠΟ** «Як перейти вулицю?»

Мета: закріпити знання про світлофор, його роботу, працю регулювальника, правила переходу вулиці (знаки «Перехід», «Діти»).

Словник: світлофор, зелене, жовте, червоне світло, перехід, пішоходи, регулювальник, постовий.

Матеріал: два великих картонних кружка: один – червоного кольору, другий – з одного боку жовтий, з іншого – зелений, крейда.

Хід гри. Гру проводять або в просторій залі (взимку), або на майданчику групи.

Влаштовують вулицю: проводять дві паралельні лінії на відстані 7–10 кроків одна від одної. Дітей поділяють на дві команди (по різні боки вулиці). Роль регулювальника в середній групі виконує вихователька. Педагог повторює правила переходу, пояснює хід гри: якщо регулювальник піднімає зелений кружок, гравці роблять крок уперед, жовтий – стоять на місці, червоний – крок назад. Якщо вихователька змахнула кілька разів одним із кружечків, стільки кроків повинні зробити діти. Виграє та команда, яка, не порушуючи правила переходу, перша переїде вулицю.

У старшій групі робота з ознайомлення дітей із правилами дорожнього руху значно ускладнюється. З дітьми старшої групи повторюють набуті знання щодо дорожніх знаків та правил дорожнього руху і ознайомлюють з новими дорожніми знаками й дотриманням правил в усіх можливих ситуаціях на дорогах (пішохідні, проїжджі).

Для занять з дітьми старшої групи потрібно приготувати (придбати в крамницях чи виготовити самостійно) наочний дидактичний матеріал: всі дорожні знаки, жезл, кашкет регулювальника; дібрати загадки, вірші, оповідання. У ході заняття залучають дітей до дидактичних ігор: «Хто перший?», «Дозволено – заборонено», «Заєць на дорозі», «Впізнай сигнал», «Регулювальник», «Автоінспектор» та ін.

Дітей старшої групи вчать правил дорожнього руху, вправляють їх у дотримання цих правил: ходити тільки тротуарами і пішохідними доріжками, триматися правої сторони, правильно переходити вулицю на переходах, йти на зелене світло або за сигналом регулювальника; при червоному й жовтому світлі стояти, не гратися на проїжджій частині вулиці. Вихователька ознайомлює дітей з дорожніми знаками (пішохідне перехрестя, роздоріжжя, пункт харчування, телефон, місце стоянки, пункт медичної допомоги, поворот, проїзду немає), учить орієнтуватися в них.

У старшій групі пропонується така система роботи з **ознайомлення дітей із правилами дорожнього руху**.

- Екскурсія вулицею: ознайомлення дітей із дорожніми знаками, закріплення знань про правила дорожнього руху, роботу світлофора, поведінку пішоходів (дві екскурсії).

- Спостереження за роботою поліціонера-регулювальника; ознайомлення дітей із цією професією. Бесіда за картинами «Вулиці міста», «Вулиця села». Складання розповідей. Вулиця – це ряд будинків з одного і з другого боків, між ними проходить дорога. Вулиць багато. Вони поділяються на дві частини: широку – для машин (бруківку) і вузьку (тротуар) – для людей. Ходити тротуарами безпечно.

- Бесіда про вулицю (із використанням картин, плакатів): пригадати попередні екскурсії, закріпити знання про те, що людей, які ходять

вулицями і переходять їх, називають пішоходами. Для того, щоб правильно переходити вулицю, треба знати правила руху пішоходів.

Місце, де можна переходити вулицю, називається *переходом*. Перехід для пішоходів позначається білими лініями. На стовпчиках є стрілка з написаною вказівкою «Перехід». На вулиці (там, де їдуть машини) дітям гратися забороняється.

– Розглядання плакатів, картин про правила дорожнього руху та бесіда за їх змістом. Читання художніх творів, бесіда за їх змістом.

– Бесіда узагальнювального характеру з теми «Правила дорожнього руху», під час якої закріплюються набуті раніше знання дітей.

Крім спеціальних занять з розвитку мовлення, доцільно використовувати *дидактичні ігри в усіх вікових групах*.

Дидактична гра «Перехід»

У груповій кімнаті зробити «вулицю»: розставити машини, білим папером позначити перехід. Регулювальник регулює рух.

Дидактична гра «Вулиця»

На майданчику, під час прогулянки (або в груповій кімнаті) вихователька разом з дітьми будує вулицю з будівельного матеріалу. Позначають бруківку, тротуар, перехід. Розставляють іграшковий транспорт. Обирають дитину «Світлофор» (у руках вона тримає три прапорці: червоний, жовтий, зелений), решта дітей – пішоходи. За сигналом виховательки починається гра на закріплення правил дорожнього руху.

Дидактична гра «Впізнай знак»

Діти поділяються на водіїв і пішоходів. У виховательки, або у когось із дітей, знаки «Пішоходи», «Діти», «Рух заборонено», «Велосипедний рух заборонено», дощечка «Перехід». По черзі ведучий показує знак, діти підпорядковують їм свій рух вулицею. Можна також розучити з дітьми вірші. Добре було б запросити до дошкільного закладу регулювальника.

Наводимо приклади занять з ознайомлення дітей з правилами дорожнього руху в старшій групі.

Засоби пересування. **Розглядання дорожніх знаків, бесіда про них**

Мета: уточнити знання дітей про різні засоби пересування та правила дорожнього руху. Ознайомити з дорожніми знаками. Виховувати обережність, уважність під час переходу вулиці, повагу до праці регулювальника.

Словник: дорожні знаки, регулювальник, світлофор, перехрестя.

Матеріал: дорожні знаки, картина «Поліціонер-регулювальник» (альбом Л.Мусякіної, В.Чернякової «Ким бути?»), загадки, вірш Р.Скучайте «Світлофор», атрибути гри.

Хід заняття: вступна бесіда: Де ми з вами були вчора на прогулянці? Як потрібно переходити вулицю? Коли можна переходити вулицю? Де їде транспорт? Де ходять пішоходи? Як називається це місце на дорозі? Розглядання картини «Поліціонер-регулювальник», бесіда за змістом, загадування загадок. Ознайомлення з дорожніми знаками. Читання віршів. *Дидактична гра «Правила дорожнього руху».*

Облаштовується вулиця, бруківка, тротуар; обираються пішоходи, поліціонер-регулювальник, розміщуються світлофор і дорожні знаки. За сигналом вихователки діти переходять вулицю; їдуть машини, поліціонер регулює рух.

На заняттях з образотворчої діяльності діти малюють вулицю міста. На занятті з конструювання вони виготовляють світлофор: із кольорового паперу вирізають жовтий, червоний і зелений кружечки, з білого – чотирикутну продовговату коробку, склеюють її. На кожному боці коробки наклеюють кружечки: червоний – угорі, жовтий – посередині, зелений – унизу. Такий світлофор можна використовувати у творчих іграх.

Ознайомлюючи дітей дошкільного віку з правилами дорожньої безпеки, не слід надто наголошувати на нещасних випадках і цим залякувати їх. Діти повинні усвідомлювати небезпеку, пов'язану з дорожнім рухом, але не боятися вулиці, бо почуття страху паралізує зосередженість, притупляє здатність орієнтуватися в обстановці. Треба переконливо пояснювати, що знати і дотримуватися правил дорожнього руху повинні всі, – це створює спокійну атмосферу на вулиці, полегшує роботу водіїв транспорту.

Дидактична гра «Рух транспорту і пішоходів»

Мета: практично засвоїти правила дорожнього руху.

Ігрове завдання: пройти або проїхати без порушень.

Правила гри: рухатись і зупинятися за сигналом. Вміло регулювати рух.

Обладнання: емблеми із зображенням різних видів міського транспорту: автомобіль, трамвай, тролейбус, автобус. Світлофор. Квитки водія, візитні картки пішоходів. Свисток. Дорожні знаки.

Словник: дорожній рух, транспорт, пішоходи, регулювальник, сигнал, світлофор, перехрестя, водій, назви дорожніх знаків і машин.

Хід гри. Дітей поділяють на пішоходів, водіїв транспорту і пасажирів. Крім того, обирають дітей-світлофорів і регулювальників на перехрестях вулиць. За сигналом ведучого (свисток) починається рух транспорту і пасажирів. Світлофори регулюють рух транспорту, а поліціонери слідкують за дотриманням пра-

вил дорожнього руху. Якщо пішохід чи водій порушив правила, регулювальник зупиняє рух, проколює квиток водія, а пішохода пропонує стати пасажиром, або посидіти на лаві, щоб з боку подивитись і вивчити правила руху. Крім того, регулювальник робить запис на візитній картці пішохода. Виграють ті, в кого немає порушень. Завершується гра читанням вірша вихователькою.

Дидактична гра для дітей старшої групи «Дорожні знаки»

Мета: навчити дітей орієнтуватися за дорожніми знаками, дотримуватися правил дорожнього руху.

Ігрове завдання: Орієнтуватися в дорожній ситуації.

Правила гри. Дотримуватися правил дорожнього руху. Контролювати виконання правил іншими.

Обладнання. Медальйони – дорожні знаки: «світлофор», «пішохідний перехід», «діти», «в'їзд заборонено», «місце стоянки», «телефон» та ін.; медальйони – легкові та вантажні машини різного призначення. Контрольні талони з відірваними пелюстками, звірятка.

Словник: дорожні знаки, світлофор, пішохідний перехід, перехрестя, дотримуватись, автомобілі, порушувати, оцінювати, дисциплінованість, порушники.

Хід гри. Дітей поділяють на пішоходів, дорожні знаки, автомобілі й одягають на них відповідні медальйони – аґрибути. Дорожні знаки займають свої місця. Спочатку в дорогу відправляються пішоходи, а тих, хто порушив правила дорожнього руху, знаки затримують. Автомобілі оцінюють правильність поведінки пішоходів і вимоги дорожніх знаків. Потім вони самі відправляються в дорогу. Недисциплінованих або неуважних знаки затримують, а їхню поведінку оцінюють пішоходи. Гру повторюють, доки всі не вивчать правила дорожнього руху.

Варіант 1. Тепер знакам більше буде турботи – в дорогу одночасно вирушають і пішоходи, і автомобілі. Затриманих порушників оцінюють усі разом. За кожне порушення відривають пелюстку з контрольного талону. Виграє той, у кого збереглися усі пелюстки. Доцільно використовувати загадки про дорогу, світлофор.

Варіант 2. Придумати проблемні ситуації, в які можна потрапити під час подорожі (пішоходи-звірятка). Наприклад, зайчик побіг на червоне світло, запропонувати дітям розіграти альтернативне вирішення цієї ситуації: автомобілі різко загальмовують, наїхали один на одного, утворилися затори, хтось наїхав на зайчика; зайчик стрибнув на машину та ін. [Матвіюк Г.Я., Антоненко Л.А., Каракулько В.В. *Дорожня абетка. Тернопіль. Мальфа-ОСО, 2003, С. 36, 34.*]

Інтегроване заняття для дітей старшої групи Слова – знаки

Мета: закріпити знання дітей про правила поведінки на вулиці, ознайомити з новими дорожніми знаками. Виховувати безпечну поведінку дітей на вулиці.

Словник: слово, знак, небезпека, пустощі, дозволено, заборонено, люк, дорожні знаки, символи.

Хід заняття. Читання вірша Віри Правоторової «Про підступного люка». Запитання: Як гадаєте, чи можна люк назвати підступним? Чому? Як зберегти себе від неприємностей і не травмуватися? Чи може про небезпеку попередити знак? Яким він буде?

Малювання знака «Відкритий люк». Мовленнєва гра «Люк застерігає».

Читання вірша Віри Правоторової «Підземний перехід». **Запитання:** про що ви дізналися з цього вірша? Вихователька підводить дітей до думки, що дорожні знаки «повідомляють» нам про правила поведінки на дорозі.

Логіко-математична вправа «Знак і фігура». На столі вихователька розкладає картки із зображенням дорожніх знаків різної форми. А трохи віддалік виставляє три кошики із позначками «квадрат», «трикутник», «коло». Діти розглядають картки й розкладають їх до відповідних кошиків.

Гра «Дозволено – заборонено!»

Бесіда «Які ще бувають знаки?». Де ще ви бачили знаки? (У бібліотеці, музеї, кінотеатрі). Які правила вони позначають? А у природі потрібно дотримуватися певних правил поведінки? Яких?

Читання оповідання Василя Сухомлинського «Зламана гілка». Запитання: Якою шкодою для природи обернулися пустощі хлопчика?

Робота з асоціативною картою. Діти шукають на карті знаки, які стосуються правил поведінки у природі.

Моделювання «Правила життя групи». Діти символами моделюють правила безпечної поведінки і дружньої взаємодії у закладі дошкільної освіти.

Підсумок. Будь-які правила можна виражати не лише у словах, а й у знаках. Знак – це теж слово, але подане графічно. [Інна Кіндрат. Літературний проєкт «Слово, що навчає». Методична скарбничка вихователя. № 11, 2018, с. 13.]

Завершити ознайомлення дітей із правилами дорожнього руху можна святковою виставою, в якій беруть участь і діти, і дорослі, наприклад, це можуть бути такі теми: «Правила дорожнього руху запрошують дітей на свято», «На дорогах діти і транспорт» та ін. На такі свята-вистави запрошуються діти молодшої і середньої груп, батьки.

Ознайомлення дітей із правилами пожежної безпеки

Час від часу трапляються пожежі в закладах освіти, в житлових помешканнях, у

яких перебувають діти. До того ж досить часто саме від дитячих пустощів із вогнем, від порушення елементарних протипожежних правил виникають пожежі. Причинами їх виникнення є необізнаність дітей із правилами пожежної безпеки та залишення дітей без догляду дорослих.

Однією із форм ознайомлення дітей дошкільного віку з довкіллям і збагачення словника новою специфічною лексикою є заняття з ознайомлення дітей із правилами пожежної безпеки. Започатковувати цю роботу потрібно з молодшого дошкільного віку. Вже у цьому віці дітям потрібно дати уявлення про вогонь і небезпеку користування ним. Діти повинні засвоїти, що сірники не можна брати в руки і запалювати їх. [Богуш А.М., Орланова Н.П., Зеленко Н.І., Лихолетова З.К. *Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі: Навчальний посібник*. Київ: Вища школа, 1992. С. 230–234.]

У середній групі дітей знайомлять, яку користь приносить вогонь і якої шкоди він може завдати при неправильному ним користуванні. Дітей слід ознайомити, що джерелом вогню можуть бути запалений сірник, запалений папір, електрична лампочка або газова плита. Якщо праску або електроплиту вчасно не вимкнути, вони нагріваються і від них можуть загорітися предмети та приміщення. Праску треба ставити на вогнетривку підставку, а після завершення прасування вимикати її з розетки. Ознайомити дітей із призначенням сірників. Сірники зберігаються у коробці. Якщо вийняти сірники з коробки і потерти голівкою збоку по коробці, то виникає вогонь. Сірники потрібні людям. Ними користуються дорослі на кухні під час приготування їжі, для спалювання сухого листа. Вогонь від сірників при недбалому користуванні може спричинити пожежу. Діти не повинні користуватись сірниками, це небезпечно. Не можна використовувати сірники в грі.

Дітей старшого дошкільного віку необхідно познайомити з ознаками пожежі та засобами гасіння. При виникненні пожежі в домашніх умовах вогонь гасять вогнегасниками, водою, піском, великими ковдрами. Для гасіння пожежі використовують спеціальні машини, які називаються пожежними. Ці машини пофарбовані в червоний колір з білими смугами, вони мають сигнальну синю мигалку і сирену. Якщо на вулиці з'являється така машина, люди знають, що вона поспішає гасити пожежу. На пожежній машині їде бойова обслуга. Найголовніший у ній – командир відділення. Усі бійці обслуги – пожежники – швидко і беззаперечно виконують його накази.

Вихователька ознайомлює дітей із професією пожежників, їхніми трудовими буднями. Під час пожежі пожежники гасять вогонь, рятують людей, майно. Вони спритні і сміливі. Якщо пожежа виникає на верхніх поверхах багатоповерхового будинку, пожежник сміливо і швидко піднімається пожежною драбиною, не боячись вогню, проникає в охоплене полум'ям приміщення. Пожежники працюють у спеціальних протигазах, бо під час пожежі з'являється багато диму й

отруйних газів, що утруднює дихання. Можна знайомити дітей із героями-пожежниками, показати їхні портрети, розповісти про героїчні вчинки при гасінні пожежі. Діти повинні пам'ятати номер виклику пожежної охорони (101), користуватися ним лише в разі необхідності. Познайти дітей із правилами експлуатації побутових приладів (телевізор, праска, плита, холодильник, електролампа), засобами боротьби з пожежею, що знаходяться в приміщенні закладу дошкільної освіти.

Діти старшого дошкільного віку повинні *засвоїти правила пожежної безпеки*. Категорично забороняється:

- гратись із сірниками, запалювати папір або інші предмети;
- без догляду дорослих запалювати вогнища із сухого листя, сміття, різні відходи з горючих матеріалів;
- вигрібати вугілля під час горіння його в печі;
- при відсутності дорослих вмикати електроприлади;
- класти іграшки та інші речі на запалені плити або ввімкнуті електроприлади;
- запалювати легкозаймисті речовини і перевіряти можливості їх загоряння.

Дітей старшого дошкільного віку слід *ознайомити з правилами поведінки під час виникнення пожежі*. Якщо пожежа виникла в приміщенні, не треба ховатися; якщо пожежа виникла в домашніх умовах і вогонь невеликий, потрібно швидко залити його водою, накрити ковдрою або засипати піском; якщо в приміщенні з'явилось багато диму, слід пробиватися до виходу поповзом; якщо в приміщенні є менші діти, треба негайно вивести їх на вулицю; не гаючи часу, повідомити про пожежу когось із сусідів або інших дорослих; якщо під час пожежі немає нікого з дорослих, дитина повинна сама вміти викликати пожежну команду: набрати номер «101» та повідомити місце пожежі (назвати своє ім'я, прізвище, вулицю, номер будинку і квартири або іншого об'єкта).

Ознайомлення дітей із правилами пожежної безпеки проводиться на заняттях. ***Наводимо систему занять на ознайомлення дітей із правилами пожежної безпеки:***

- розглядання сірників та бесіда про вогонь;
- розглядання пожежної машини, бесіда про неї;
- екскурсія-огляд телевізора (холодильника, електроплити, електропраски тощо);
- розповідь виховательки на тему: «Вогонь добрий, вогонь злий!»;
- екскурсія-огляд протипожежного куточка у дошкільному закладі;
- перегляд фільму «Пожежа» («Небезпечні ігри»);

- ознайомлення з портретами героїв-пожежників, розповідь виховательки;

- екскурсія до пожежної частини;
- зустріч із пожежником; бесіда-розповідь про працю пожежників;
- узагальнювальна бесіда «Правила пожежної безпеки».

Крім того, з дітьми розглядають картини, плакати, ілюстрації, показують фільми «Запобігли великій пожежі», «Машини на нашій вулиці», «Казка про неслухняне козенятко», «Пожежа»; проводять цільові прогулянки до пожежної частини, спостереження за пожежними машинами.

У вільний час з дітьми старшої групи можна організувати сюжетно-рольову гру «Ми – пожежники». На заняттях з образотворчого мистецтва та у вільний час діти малюють за змістом спостережень, екскурсій-оглядів та за творами відомих дитячих письменників.

Заняття для дітей старшої групи

Екскурсія-огляд протипожежного куточка

Мета: ознайомити дітей із протипожежним куточком у закладі дошкільної освіти та його обладнанням, призначенням. Розширити уявлення про способи гасіння пожежі.

Словник: протипожежний куточок, відро, багор, сокира, лопата, лом, вогнегасник, пісок, кошма, щит, інвентар, полум'я, гасити.

Хід заняття. Діти стоять півколом так, щоб усім було добре видно. Вихователька звертає увагу дітей на протипожежний щит. Запитує, хто знає, що це таке? Вводить поняття «протипожежний щит». Запитання: Що ви бачите на протипожежному щиті? Чому всі ці предмети червоного кольору? Для чого потрібні ці предмети? Коли люди ними користуються? Розповідь виховательки. «Це – протипожежний щит. На ньому – протипожежний інвентар. Якщо виникне пожежа, люди знайдуть тут необхідні предмети для гасіння пожежі: відро, сокиру, лом, лопату, багор (показує)». Запитує у дітей, для чого потрібні відро, сокира, лопата, лом. Підводить дітей до багра, показує, називає, пояснює його будову та призначення: «Це – багор. Він має довгу рукоятку, на кінці – зігнуті в різні боки гаки. З їх допомогою з приміщення витягають різні предмети».

Вихователька звертає увагу на ящик з піском у протипожежному куточку, запитує, для чого він. Розповідає. Діти розглядають кошму (повстину). Вводять це слово, діти повторюють. Пояснює: якщо накинути кошму на полум'я, то вогонь погасне. Розглядають вогнегасник. Вихователька пояснює його будову, призначення. Завершується заняття підсумковою розповіддю виховательки про призначення протипожежного куточка закладу дошкільної освіти. [Богуш А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Підручник для ВНЗ. Київ: Видавничий дім «Слово», 2008. С. 275–278.]

Заняття для дітей старшої групи

Обережно: вогонь!

Мета: закріпити уявлення дітей про користь і небезпеку, пов'язані з використанням вогню, знання правил пожежної безпеки. Формувати уявлення про способи гасіння вогню, професію пожежника.

Матеріал: прикрашена сірникова коробка із сірниками; картки (слайди), що ілюструють причини виникнення пожежі, зображують пожежників за роботою; комп'ютер, проєктор; іграшкові телефони; палички, мотузки, конструктор; свічка у підсвічнику; склянка, посудина з водою, пісок; пожежна каска.

Попередня робота: читання твору С. Гальченка «Вогонь-невидимка». Ознайомлення з пожежним щитом і розміщеними на ньому засобами пожежогашіння. Екскурсія до пожежної частини. Сюжетно-рольова гра «Пожежники». Розучування фізкультхвилинки.

Хід заняття. Діти розміщуються півколом на килимку. Вихователька показує їм прикрашену сірникову коробку.

Вихователька. Погляньте, що я знайшла сьогодні під нашою ялинкою. Як ви думаєте, що тут? (Діти відповідають, вихователька трусить коробочкою). Що може так звучати? (Відповіді дітей). Здається, тут ховаються не лише сірники, а й чарівна казка. Хочете послухати казку із сірникової коробочки?

Казка про Сірника

В одному невеличкому містечку жив собі Сірник – веселий, пустотливий хлопчик. Він дуже любив танцювати. У танці Сірник розпалювався і вмить спалахував. Танцюючи, він мимоволі зачіпав усе, що траплялося на його шляху: в оселях – штори, меблі, надворі – дерева, кущі, траву. Те, чого він торкався, враз займалося і згорало. Люди стали боятися й уникати Сірника. Бідний хлопчик! Адже він прагнув приносити людям користь, дарувати світло, тепло, а виходило, що завдає шкоди...

Довго сумував би Сірник без людей, а люди без Сірника, якби не один Майстер – він придумав і змайстрував для Сірника власний маленький будиночок. Так з'явилися сірникові коробочки, у яких з того часу селяться усі запальні танцюристи – сірнички.

Після завершення казки вихователька відкриває коробку, показує дітям сірники і запитує: Чи можна дітям самим діставати сірники з коробочки? Запалювати їх? Чому? Чому сірники виготовляють з дерева, а, наприклад, не з металу чи пластмаси? Що може замінити сірники? Коли люди користуються сірниками? Яку користь дає вогонь? Якої шкоди він може завдати?

Вихователька: Від чого може виникнути пожежа? (Від необережного поводження із сірниками, від свічки, залишеної без нагляду, ялинкових прикрас, гірлянд, бенгальських вогнів, увімкненої праски чи інших електроприладів тощо). Вихователька демонструє відповідні слайди або картки. Що треба робити, аби запобігти лиху? А як діяти, якщо вогонь усе ж спалахнув? Насамперед треба сповістити дорослих і викликати пожежну службу! Чи знаєте ви, за яким номером необхідно телефонувати?

Дидактична вправа «Викладіть номер пожежної служби». Діти в групах викладають номер «101» із паличок, вовняних ниток, тасьми, конструктора тощо. Що потрібно сказати, коли телефонуємо до пожежної служби? Так, треба повідомити, де сталася пожежа, чітко промовивши адресу: назву вулиці, номер будинку, поверх, номер квартири.

Складання діалогів «Виклик пожежників». Діти в парах розігрують телефонну розмову: один – «оператор служби», другий – дитина, яка телефонує.

Вихователька. Погляньте, ось уже мчать на допомогу пожежні машини (вивозить з ігрового куточка іграшкові пожежні машини). Як вони сигналять? (Діти звуконаслідують сирену). Чому пожежні машини вмикають сирени?

Вправа «Чим відрізняється пожежна машина?» Діти обстежують і порівнюють іграшкові машини – пожежну і звичайну вантажівку. По черзі називають відмінні ознаки в їх будові, пояснюють призначення певних елементів. Наприклад, пожежна машина має цистерну з водою, бак для піни, насос, яким качають воду, рукав, по якому вода (піна) надходить з машини до осередку пожежі тощо.

Дослідницька діяльність «Як загасити вогонь». Вихователька демонструє досліди: на палаючу свічку бризкає водою, сипле пісок, накриває свічку склянкою. Діти спостерігають, доходять висновків.

Вихователька. Тепер ми знаємо: якщо раптом спалахне вогонь, його можна загасити, заливши водою чи засипавши піском. В оселі треба зачинити квартиру, щоб обмежити доступ повітря, дихати через вологий рушник (футболку чи будь-яку іншу річ із тканини) і пробиратися до виходу. Та головне – одразу сповістити дорослих! У мене є для вас сюрприз – справжня пожежна каска! Хто її приміряє, має чітко назвати якесь із правил пожежної безпеки! [*Смоленко Анжеліка. Обережно вогонь! Заняття для старших дошкільнят. Дошкільнє виховання. 2015. № 12. С. 26–27.*]

За результатами різнопланової системи словникової роботи в закладі дошкільної освіти у дітей старшого дошкільного віку формується **лексична компетенція** – здатність оперувати узагальненими словами різного порядку (поняттями); усталеними загальноновживаними словосполученнями, користуватися образними виразами. Кількісна і якісна характеристика словника дитини – випускника ЗДО набуває такого рівня, що дитина може легко спілкуватися з дорослими і дітьми, підтримувати розмову на будь-яку тему в межах свого розуміння.

ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ ПРАВИЛЬНОСТІ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Особливості засвоєння дітьми граматичної будови мови

Роботі над граматичною правильною мовленням обов'язково передують оволодіння дитиною звуковою правильною мовленням (правильною вимовою всіх звуків рідної мови), а також наявність достатнього словникового запасу дитини. Це дозволить дитині позначати словами (різними частинами мови) предмети і явища як предметного, так і соціального довкілля, поєднувати слова в реченнях, висловлюваннях у процесі спілкування, дотримуючись граматичних норм. Діти дошкільного віку набувають граматичної компетенції у процесі засвоєння граматичних норм рідної мови, тобто у процесі оволодіння морфологічною і синтаксичною будовами української мови.

Грамматична правильність мовлення дитини дошкільного віку означає: навчитись від однієї основи утворювати форми однини і множини, теперішнього, минулого й майбутнього часу; відмінювати слова за відмінками та особами, вживати слова із суфіксами та без них; засвоїти рід іменників, кличну форму іменників; навчитись самостійно утворювати граматичні форми за аналогією, будувати різні типи речень (прості, складні, складносурядні, складнопідрядні; засвоєння норм узгодження і керування).

Оволодіти граматичною правильною мовленням означає також засвоїти *граматичне значення* (крім фонетичного і лексичного). Грамматичне значення – це відношення між явищами дійсності (довкілля), які позначаються словами у відповідних граматичних формах. Наприклад, *на столі, під столом, за столом*, або: дитина засвоїла слово «молоко» і слова «пити», «мити»; щоб їх правильно узгодити в реченні, вона повинна зрозуміти граматичне значення поєднання їх у реченні, тобто їх стандартне значення: *пити молоко, налити молока, випите налейте молоко* тощо. Засвоєні граматичні значення є основою формування у дітей граматичних навичок (автоматизованих граматичних умінь). К.Д.Ушинський писав: «Грамматична правильність досягається в перші роки навчання, коли дитина легко і зручно засвоює ті навички і звички, які складають основу правильного мовлення... Грамматична правильність мовлення є не тільки знання, а й звичка». [К.Д.Ушинський. *Рідне слово. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. Київ: Радянська школа, 1983. 392 с.*]

На кінець дошкільного віку діти оволодівають **граматичною компетенцією** – здатністю вживати (неусвідомлено) граматичні форми рідної мови згідно із законами і нормами граматики (рід, число, відмінок, дієвідміна, клична форма тощо); мають розвинене чуття граматичної форми; виявляють коригувальні вміння і навички щодо правильності вживання граматичних форм та порядку слів у реченні. У дошкільному віці продовжується засвоєння граматичних форм, дитина оволодіває їх узгодженням і керуванням у побудові різних типів речень у процесі спілкування.

Після трьох років діти інтенсивно засвоюють складні речення зі сполучниками; 61 % сполучників, які є в ужитку семирічної дитини, засвоюються нею після трьох років (*що, куди, коли, хоч, чому, все-таки, скільки, як, щоб, або, в чому, для чого тощо*).

У дошкільному віці відбувається засвоєння інших відмінкових форм (закінчень) – 8 %. Засвоєння відмінкових закінчень завершується у 3 роки 9 місяців. У дошкільному віці активно, швидкими темпами відбувається засвоєння різних суфіксів, що засвідчують мовленнєві ігри дітей із дорослими на прохання дітей. Наприклад, дитина звертається до батьків «Давай пограємо з тобою у слова. Ти будеш називати якесь слово, а я буду називати його ласкаво». Дорослий: *стіл, вікно, синій, вовк, рука*; дитина: *столік, віконце, віконечко, синенький, ручка, вовченя* тощо. У дошкільному віці продовжується засвоєння дитиною речень різного типу: складносурядних, із різними сполучниками та видами підрядності. У складних реченнях дітей старшого дошкільного віку нараховується до 15 слів.

Отже, на кінець дошкільного віку завершується становлення граматичної будови мови, натомість це не означає, що мовлення всіх дітей набуває граматичної правильності, оскільки засвоєні граматичні форми рідної мови є ще нестійкими: в одному реченні дитина може висловити правильну граматичну форму, а в іншому – її спотворений варіант. Закономірним явищем мовлення дітей упродовж дошкільного дитинства є наявність різних видів мовленнєвих помилок та граматичних огріхів.

Типові помилки у мовленні дітей дошкільного віку та їх причини

Засвоєння граматичної будови мови для дитини – складний шлях, який закономірно супроводжується граматичними й синтаксичними помилками. Діти дошкільного віку не вивчають правил, вони засвоюють мову інтуїтивно (на основі граматичного «чуття мови»),

практичним шляхом під час спілкування з дорослими. Будь-які відхилення від граматичної норми вважаються помилковими. Для засвоєння дитиною граматичної правильності мовлення необхідно виробити у неї звичку правильно говорити, а для цього педагог має знати, яких помилок припускаються діти, і своєчасно їх виправляти.

Усі **граматичні помилки** поділяють на **словотвірні** (у словотворенні), **морфологічні** та **синтаксичні**.

До помилок словотворення належать помилки, пов'язані з порушенням словотворчої структури літературної мови та штучно утворені слова, тобто створення нових слів за аналогією до раніше засвоєних. Наприклад: *цукромед, мазелін, хворатель, лякатель, сплючий, лаятель, сухота, накавився*.

Помилки у словозміні:

- заміна закінчень у межах одного відмінка (*вікни* (замість *вікна*), *літі* (замість *літá*));
- відмінювання невідмінюваних іменників (*над піаніном* (замість *над піаніно*), *на метрі* (замість *на метро*));
- заміна роду іменників (*чорна шоколада* (замість *чорний шоколад*));
- неправильне вживання числа іменників (*сині неби* (замість *синє небо*), *дві очи* (замість *два ока*), *відкрий дверю* (замість *відкрий двері*));

Помилки у вживанні:

- дієслівних форм (*бігу* (замість *біжу*), *їхаю* (замість *їду*), *носю* (замість *ношу*), *сплім* (замість *спимо*));
- числівників (*по однім* (замість *по одному*), *п'ятім* (замість *п'ятому*));
- займенників (*у нюю* (замість *у неї*), *у його* (замість *у нього*));
- дієприкметників (*заспівата* (замість *заспівана*), *намалювата* (замість *намальована*));
- у чергуванні приголосних в основі іменників (*вуші* (замість *вуха*), *в окі* (замість *в оці*), *на ногі* (замість *на нозі*)).

Серед синтаксичних помилок найпоширенішою є неправильний порядок слів у реченні у відповідь на запитання. Наприклад, у процесі бесіди:

Вихователька: Що ви бачили на площі?

Дитина: Пам'ятник Тарасу Шевченку.

Вихователька: Дай повну відповідь.

Дитина: Пам'ятник Тарасу Шевченку ми бачили на площі.

Вихователька: Який транспорт їздить на нашій вулиці?

Дитина: Машини і трамваї.

Вихователька: Дай повну відповідь.

Дитина: Машини і трамваї їздять на нашій вулиці.

Такі «специфічно дошкільні помилки» важко виправити у школі. Основною причиною помилок цього типу є необґрунтовані вимоги вихователів щодо «повної» відповіді дитини. Дітей треба вчити будувати поширені речення на заняттях з розвитку мовлення під час опису іграшок, предметів, картинок; переказу художніх творів, самостійних фактичних і творчих розповідей тощо. Якщо педагог бажає отримати відповідь-речення, слід допомогти дітям додатковими запитаннями, зразком свого мовлення, підказкою. Наприклад, на запитання «Яка зараз пора року?» дитина відповідає: «Зима». Вихователька використовує прийом відображеного мовлення: «Зараз зима, повтори», дитина повторює: її відповідь складається із двох слів, тобто є такою, як у дорослого в діалозі. У старшій групі після практичного ознайомлення з реченням потрібно вимагати від дітей (у разі потреби) відповіді виразом «скажи реченням», можна навіть сказати, скільки слів повинно бути в реченні.

Серед синтаксичних помилок зустрічається неправильний порядок слів у складнопідрядних реченнях зі сполучниками, наприклад: «Тому що літо, я була в панамці», «З якою дівчинкою я дружила, вона переїхала в інший будинок». Своєчасне виправлення граматичних помилок дітей є необхідною умовою опанування ними граматичної будови мови.

Дитяче словотворення

Дитяче словотворення – це закономірне явище засвоєння дітьми граматичної будови мови, пік якого припадає на середній дошкільний вік. У науково-методичній літературі трапляються такі поняття, як словотворення, словотворчість та мовленнєвотворча діяльність дітей, які не є тотожними (Н.В.Гавриш).

Словотворення – активний процес неусвідомленого створення дитиною нових слів і граматичних форм на основі чуття рідної мови. Дитячі словотворення ще називають «інноваціями», самостійно створеними дитиною мовними одиницями, які є відхиленням від граматичної норми (*ракун, сидун тощо*).

Найпоширенішими є такі **види дитячих інновацій** (словотворень): конструювання нових слів («дитячі неологізми») (*їдунчик, наукан, махунчик*); дитяча етимологія слів; розширення або звуження значення слів.

Утворення (конструювання) нових слів яскраво простежується у дітей віком від двох до п'яти років, тобто в період активного засвоєння нових слів: вогонь і вогонята, шишка і шишенята, дерева й дерев'ята, куці й кушата; пахляя, духляя, нашійная, хвояная; намор-

щився, намолочився, налапшився, наузварився; танін, мабин, повзун, колоток та інші. Словотворення супроводжується надзвичайною мовленнєвою активністю, яка часом перетворюється на мовленнєві ігри дітей, до яких дитина залучає й дорослих. Словотворення охоплює всі частини мови:

– **іменники**: лизак, оборонець, рукті (нігті), помаза, кусарик, кусти-ня (пустеля), мамовар, плюнка, пісковатор, нагрівало, квіткар, малівці;

– **дієслова**: розпакетувати, виочився, відразився (одужав), відсо-нилася, витонула, наводилася (напилаь води);

– **прикметники**: жмутні черевики; черв'ячні вишині; лякальні казки, молоконна каструля, бризкуча вода, коров'яний будинок, ліко-ваний палець, зубовий лікар, махучий хвіст.

Одним із видів словотворення є **дитяча етимологія**. Дитина не створює нових слів із новим значенням, а лише змінює його звуко-ву оболонку, перебудовує звучання наявного слова, зберігаючи його значення. Дитина намагається надати незрозумілому слову бажаний образ і смисл. Наприклад, переконує дорослих, що потрібно говори-ти не *рукавиці*, а *пальчатки*, не *абажур*, а *лампажур*, не *автобус*, а *катобус*, не *молоток*, а *колоток*, не *операція*, а *ободрація* тощо. До дитячих словотворень належать **слова, які утворені в результаті розширення чи звуження значення слів**. Наприклад: «Посоли мені хліб цукром», «Як ведмідь нявчить?», «Увімкни парасолу», криво-ногі руки, товстопуза голова тощо.

Зарубіжні психологи пояснюють дитяче словотворення як своє-рідну словесну обдарованість, ранній вияв творчих здібностей дитини, начебто, маленьку дитину не задовольняють наявні слова, щоб точніше висловити власну думку, вона вигадує нові, свої слова. Це помилковий погляд, оскільки малюк у два-три роки ще не засво-їв словникового багатства рідної мови і, безумовно, не може знати про існування всіх можливих мовних позначень. Маючи обмежений словник, дитина намагається створити «швидкі» свої слова. *Провід-ним механізмом словотворення*, на думку більшості вчених, є ана-логія, коли діти створюють нові слова за аналогією до раніше засво-єних. Причину дитячих інновацій вчені пояснюють «чуттям мови», наявністю у дітей особливої словесної творчості. *Чуття мови* – це неусвідомлене вживання дитиною граматичних норм рідної мови без засвоєння нею мовних правил. Вихователям слід пам'ятати, що будь-яке словотворення – це відхилення від граматичної норми, гра-матична помилка, яку потрібно своєчасно виправити.

Методика формування граматичної правильності мовлення у дітей дошкільного віку

Успішне формування граматичної правильності мовлення у дітей можливе лише за умови систематичної перевірки дитячого мовлення; наявності правильного зразка

для наслідування, виправлення помилок та їх запобігання; розвитку слухової уваги; використання ефективних методів і прийомів навчання (на заняттях та в індивідуальній роботі з дітьми); спільної роботи закладу дошкільної освіти і сім'ї.

Перевірка дитячого мовлення. Педагог повинен знати, які помилки характерні для дітей певної групи, як часто вони трапляються. Для цього в кожній віковій групі закладу дошкільної освіти проводиться індивідуальна перевірка мовлення дітей двічі на рік: восени (вересень – жовтень) і навесні (травень – червень). Перевіряють такі складники граматичної правильності мовлення:

- відмінювання іменників за відмінками;
- вживання роду і числа іменників та їх узгодження з іншими частинами мови;
- вживання дієслівних форм (відмінювання за особами, чергування в основі слова);
- узгодження числівників з іменниками;
- вживання прийменників у реченні;
- особливості побудови речень: типи речень (прості, складні, поширені, непоширені, складносурядні, складнопідрядні); порядок слів у реченні; особливості вживання сполучників, сполучних слів;
- наявність слів-неологізмів, створених дитиною.

Вихователі обов'язково потрібно перевіряти граматичні помилки, зумовлені специфічними умовами двомовності, – так звані русизми, кальки, запозичення з інших мов (*спички, стакан, вилка, конфета тощо*).

Прийоми обстеження граматичної правильності мовлення дітей:

- розповідь дітей за сюжетними картинками;
- читання невеликих оповідань вихователю та бесіда за їх змістом;
- дидактичні ігри з картинками й іграшками;
- дидактичні вправи;
- індивідуальні бесіди (за раніше розробленим планом) та розмова вихователки з дітьми;
- діагностичні завдання.

Розповідь за сюжетними картинками дозволить простежити побудову дітьми речень (простих, складних, порядок слів у реченні). Зміст

картинок слід обирати такий, щоб дитина мала можливість скласти речення різної складності, наприклад: двослівні (Хлопчик стрибає. Дівчинка співає. Бабуся в'яже); трислівні (Дівчинка збирає ягоди); багатослівні (Дівчинка купує свою ляльку.); складні речення (Бабуся дивиться, як онук грає у футбол).

Можна прочитати дітям невеличке оповідання (К.Ушинського «Півник з родиною», «Курочка», «Кінь»; М.Коцюбинського «Дві кізочки», «Про двох цапків») і запропонувати два-три запитання за їх змістом.

Для перевірки вміння дітей відмінювати іменники використовують дидактичні ігри з іграшками й картинками типу «Чого не стало?», «Що змінилося?». Вживання дітьми різних частин мови перевіряють завдяки спеціально дібраних дидактичних вправ. Наприклад, запропонувати дітям скласти речення зі словами «*ходити*», «*спати*»: «*Оля хоче спати*», – а як сказати це саме про дітей?».

Результати перевірки записують у спеціальний зошит обстеження мовлення дітей. За результатами перевірки вихователька планує подальшу роботу (індивідуальну чи групову) з розвитку мовлення та виправлення граматичних помилок.

Наявність правильного мовленнєвого зразка для наслідування.

У ранньому дитинстві за досить короткий час (два-три роки життя) дитина оволодіває рідною мовою. Засвоєння мови відбувається завдяки здатності нервової системи до наслідування. Дитина, яка виховується вдома, наслідує мовлення батьків, у дошкільному закладі – мовлення виховательки, помічниці виховательки. Граматичні помилки в мовленні дорослих, які спілкуються з дитиною, є однією із причин мовленнєвих граматичних помилок дітей. Нормативне мовлення дорослих – одна з вирішальних умов нормативного мовлення дітей.

Розвиток слухової уваги. Систематична робота над виправленням граматичних помилок у дітей підвищує їхню слухову увагу, привчає прислухатись до мовлення дорослих, інших дітей, свого власного мовлення. При постійному контролі педагога за граматичною правильністю мовлення дітей, за наявності мовленнєвого зразка діти легко помічають помилки у мовленні інших дітей та своєму власному. Значно гальмують розвиток слухової уваги постійний шум у груповій кімнаті, крики, голосне мовлення виховательки та її помічниці. Діти втрачають здатність прислуховуватись і «чути» слова. У зв'язку з цим необхідною умовою розвитку слухової уваги є створення у групі спокійної обстановки; педагог повинен розмовляти помірним голосом і привчати до цього дітей. У повсякденні вихованню слухової уваги допома-

гають ігри «Тиша», «Телефон», «Послухай і передай далі», «Хто, як сказав?» тощо.

Виправлення допущених помилок та їх запобігання. Постійне виправлення граматичних помилок допомагає дітям засвоїти граматичні норми рідної мови. Виправлення помилок та їх запобігання нерозривно пов'язані між собою, оскільки виправлення помилок в однієї дитини запобігає повторенню цієї помилки іншими дітьми. Педагогам слід пам'ятати, що помилки потрібно виправляти у тактовній, доброзичливій формі відповідно до віку дітей. Не слід повторювати за дитиною неправильну граматичну форму, потрібно запропонувати їй зразок правильного мовлення, щоб дитина його повторила. Виправляючи помилки у дітей молодшого дошкільного віку, вихователька повинна правильно сформулювати фразу чи речення. *«Так, Наталочко, це добре, що в тебе багато цукерок»* (дитина сказала «цукерків»), акцентуючи наголосом на слові *«цукерок»*.

У старших групах бажано залучати самих дітей до виправлення помилок у своєму мовленні та мовленні інших дітей. Водночас слід пам'ятати, що під час самостійної розповіді дітей, переказу оповідання чи казки на занятті не можна порушувати хід дитячої думки. Вихователька запам'ятовує помилки і після заняття проводить індивідуальну бесіду, виправляє помилку, дає зразки правильної відповіді. Зразок граматично правильного мовлення виховательки є одним із найефективніших прийомів виправлення помилок. Крім того, вихователька вдається й до інших прийомів – *пояснення, запитання, доручення, схвалення*, варіюючи їх відповідно до потреб та умов спілкування з дитиною.

Пам'ятайте: не виправлена помилка сприяє закріпленню її як у мовленні того, хто її припустив, так і в дітей-слухачів.

Спільна робота закладу дошкільної освіти і сім'ї. Позбутися граматичних помилок у мовленні дітей можна лише спільними зусиллями вихователів закладу дошкільної освіти і сім'ї, оскільки однією із причин помилок є наслідування мовленнєвих похибок у мовленні батьків.

Методи і прийоми формування граматичної правильності мовлення

Для формування граматичної правильності мовлення дітей рекомендується застосовувати такі **методи**: дидактичні ігри; мовленнєві вправи; розповіді з використанням слова (слів), у якому (яких) діти припускаються помилки; переказ художніх творів; читання віршів; складання розповіді на групу слів та на тему, запропоновану вихова-

телькою; розповіді за картинками, коректурними таблицями; лінгвістичні казки; використання наочних моделей, символів.

Найефективнішим методом формування граматичної правильності мовлення є **дидактичні ігри**. Їх класифікують залежно від того, яких граматичних помилок припускаються діти. Це дидактичні ігри на:

- відмінювання іменників множини в давальному відмінку («Чого не стало?», «Кого ти бачиш?» «Кого не вистачає?»);
- відмінювання іменників множини в називному відмінку («Що змінилось?», «Назви предмети», «Опиши картинку», «Пошта», «Назви одним словом», «Один, а багато?»);
- відмінювання іменників однини і множини в знахідному відмінку («Що я бачив?», «Розкажи про картинку», «Про кого ця казка?» «Хто живе в лісі (у річці, в полі)?»);
- вживання роду іменників («Який, яка, яке?», «Він, вона, воно», «Кожному своє місце»);
- вживання невідмінюваних іменників («На гостини», «Слухаємо музику», «Одяг взимку», «Хто на чому грає?»);
- вживання дієслів за особами та дієслівних форм із чергуванням приголосних в основі («Що ми робимо?», «Що написано в листі», «Хто що їсть», «Він, вона, воно», «Ми ходимо, а ти?»);
- узгодження числівників з іменниками («Що змінилось?», «Порахуй, скільки?», «Порахуй, котрий»);
- відмінювання іменників, що вживаються тільки в однині або множині («Один і багато», «Що змінилось?»);
- вживання прийменників («Сховай ведмедика», «Що змінилось?», «Куди сховався собачка?», «Де що лежить», «Кожному своє місце», «Куди покласти предмет?»);
- виправлення помилок, зумовлених двомовністю («Так чи не так?», «Виправ Дерев'янка», «Незнайко на уроці рідної мови» і т. ін.).

Наприклад, **дидактична гра «Чий це хвіст?»** має на меті вправляти дітей у вживанні присвійних прикметників (лисячий, вовчий, ведмежий тощо) та іменників множини, що означають назву дитинчат тварин. Вихователька розповідає, що якось у тварин виникла суперечка, де чий хвіст. Заєць каже, що його хвіст забрала лисиця, а лисиця бігає за собачим хвостом. Давайте, діти, допоможемо тваринам знайти їхні хвости. Бере по черзі іграшки (лисиця, заєць, ведмідь, рак та ін.), показує на хвіст і запитує: «Чий це хвіст?».

У **дидактичній грі «Відишкай»** дітей навчають узгоджувати іменники з прикметниками в роді, числі й відмінку. Вихователька розставляє в різних місцях кімнати предмети прямокутної та округ-

лої форм (бруски, дзеркало, ліхтарик, тацю тощо). Звертається до дітей: «Подивіться, у мене в руках колесо. Куди воно покотиться? Іди, Юро, відшукай його і принеси ті предмети, біля яких зупинилося колесо. Що ти там побачив? Якої форми ці предмети? Для чого вони потрібні? Тепер знову колесо покотилося. Куди ж тепер воно покотилося? До столу? Іди, Оленко, подивися, що сховано під столом? Якої форми ці предмети? Знайдіть у груповій кімнаті ще предмети прямокутної форми.» Хто більше назве предметів прямокутної форми, той виграє.

Δ Дидактична гра для дітей старшої групи **ΠΟ** «Складаємо речі у валізи»

Мета: вправляти дітей у правильному вживанні присвійних знаменників (*мій, моя, моє, мої, твій, твоя, твоє, твої*) з іменниками, в узгодженні їх у роді.

Матеріал: картинки із зображенням предметів одягу, взуття, головних уборів; дві іграшкові валізи.

Хід заняття. У грі беруть участь двоє дітей. Вихователька розкладає перед ними предметні картки та ставить дві іграшкові валізи.

Вихователька: *Ми вирушаємо в круїз!
Спакуймо речі до валіз:
Спочатку те складіть самі,
Про що сказати можна «мій».*

(Діти складають і промовляють: «мій костюм», «мій шарф», «мій халат», «мій піджак», «мій капелюх» тощо).

*Складіть-но те, прошу вас я,
Про що ми кажемо «моя»,*

(Аналогічно складають речі, промовляючи: «моя куртка», «моя сукня», «моя шапка» тощо).

*І зараз те хай візьме кожен,
Про що «моє» сказати можна.*

(Складають речі, промовляючи: «моє пальто», «моє взуття» тощо).

*І на останок те складіть,
Про що «мої» сказати слід.*

(Складають речі, промовляючи: «мої рукавиці», «мої штани» тощо).

*Валізи ми закінчили збирати,
Тож можна і таксі вже викликати.*

(Діти беруть валізи, імітують, як сідають у таксі, їдуть у ньому, плывуть на кораблі).

Аналогічно проводиться гра на засвоєння правил вживання займенників *твій, твоя, твоє, твої*.

△ Дидактична гра для дітей старшої групи **□○ «Ромашкова галявина»**

Мета: вчити дітей узгоджувати прикметник з іменником у роді та числі. Вдосконалювати навички правильного вживання прикметників, що вказують на матеріал, з якого виготовлено предмет: дерев'яний, скляний, металевий, гумовий, шкіряний тощо.

Матеріал: серединка ромашок із різних матеріалів (дерево, скло, гума, шкіра, метал тощо), пелюстки із зображенням предметів, виготовлених із цих матеріалів.

Хід гри. По колу розкладені серединки ромашок. У центрі – пелюстки із зображеннями предметів, виготовлених з різних матеріалів. Діти (їх стільки, скільки серединок) стоять кожен біля обраної серединки ромашки. Вихователька: «Створімо разом ромашкову галявину. Подивіться на серединки майбутніх квіток: з яких матеріалів ми робитимемо ромашки?» (Діти називають).

Вихователька: *Дерево, гума, скло, шкіра, метали –
Різні лежать тут у нас матеріали.
Будьте уважні – підкажуть картинки,
Які пелюстки брати до серединки.*

Діти прикріплюють до серединки першу пелюстку. Далі, за звуковим сигналом, педагог пропонує їм, рухаючись по колу, перейти до іншої ромашки і знайти пелюстку, яка відповідає вже іншій серединці. Так діти рухаються по колу, доки не повернуться до своєї першої ромашки, яка вже має всі пелюстки.

Вихователька: Які предмети намальовані на пелюстках вашої ромашки? (Дерев'яне ліжко, дерев'яні двері, дерев'яна буда, дерев'яний човен тощо). Так само діти називають предмети зі скла, гуми, металу, шкіри.

Вихователька: *Пелюстки усі ви старанно шукали,
І друзям, і собі ромашечки склали.*

[О.Коляда. *Формуємо граматичну компетенцію у гри: мовленнєві ігри дітей старшої групи. Палітра педагога. 2016. № 5. С. 20–23.*]

Важливий метод розвитку граматичних навичок дітей – **дидактичні вправи**. Добираючи дидактичні вправи, потрібно пам'ятати педагогічні вимоги, які до них ставляться, як-от:

- добирати дидактичну вправу відповідно до помилок, яких припускають діти певного вікового періоду;
- дидактична вправа повинна мати чітко визначену мету, основне освітнє завдання (наприклад, дидактична вправа на вживання дітьми невідмінюваних іменників);
- матеріал до дидактичної вправи слід обирати так, щоб діти мали можливість зіставляти правильні і неправильні граматичні форми, щоб у ньому були не лише ті граматичні форми, в яких діти припускаються помилки, а й інші близькі граматичні форми, раніше засвоєні дітьми (осіннє небо, осінні хмари, осіння погода, осінній день);

- кожна дидактична вправа має стимулювати думку дітей, сприяти розвитку їхнього мислення;
- будувати дидактичну вправу потрібно на знайомому дітям матеріалі, пов'язаному з їхнім життям і діяльністю;
- у дидактичних вправах доцільно використовувати наочний матеріал;
- дидактичні вправи слід проводити жваво, цікаво, використовуючи ігрові прийоми.

Для формування граматичної правильності мовлення у старшому дошкільному віці використовують різні групи дидактичних вправ, які можна проводити з використанням дидактичних картинок (предметних і сюжетних). Наприклад:

- *утворення іменників за допомогою суфіксів* («Хто у нього мама?», «Хто вона (він)?», «Скажи одним словом»): (Вовченя). Хто в нього мама? (Вовчиця). Зайченя. Хто в нього мама? (Зайчиха). Левеня. (Левиця). Порося. (Свиня). Іра плаває. Як про неї можна сказати? Хто вона? (Плавчиха). Машина, що ріже овочі. Як про неї можна сказати одним словом? (Овочерізка). Посуд, у кому лежать цукерки. Як про нього можна сказати одним словом? (Цукерниця);

- *утворення порівняльних ступенів прикметників*: Навесні тепло, а влітку ... (тепліше). Вода холодна, а лід ... (холодніший);

- *утворення прикметників із двох слів*: Довгі вуха. Як сказати про це одним словом? (Довговухий). Сірі очі. Як сказати одним словом? (Сіроокий);

- *утворення дієприкметників*: Розбили склянку. Як про неї сказати? (Розбита склянка). Розлили молоко. Як про нього можна сказати? (Розлите молоко);

- *утворення іменників від дієслів* («Назви професію», «Хто це робить?»): Будувати – будівельник; лікувати – лікар; виховувати – вихователька;

- *утворення споріднених слів*: Як і слова можна утворити від слова ліс? (Лісний, лісник, лісовик, лісовичок, лісосмуга, підлісок);

- *відмінювання дієслівних форм* (бігати – біжу, їздити – їжджу, носити – ношу, хотіти – хочу – хочемо, просити – прошу – просимо, водити – воджу – водимо тощо): Ми ходимо. А як ти скажеш про себе? (Я ходжу). Як ти скажеш про Олю? (Оля ходить). Ми бігаємо. А як ти скажеш про себе? (Я біжу). Як ти скажеш про Юрка? (Юрко біжить). Як ти скажеш про дітей? (Діти біжать);

- *узгодження числівників і прикметників з іменниками*: Червоний олівець. Про що ще можна сказати «червоний?» (Червона квітка, чер-

воний помідор, червоний м'яч, червоний бант). Як сказати про воду? Вода яка? (Холодна, тепла, прозора, чиста). Молоко яке? (Біле, смачне, тепле, парне, холодне, кисле, солодке);

- *відмінювання іменників*: Качка кличе кого? (Каченят). Собака годує кого? (Щуценят). На дереві ростуть що? (Яблука, груші, сливи);

- *відмінювання займенників*: У мене лялька. Як сказати, що в Оксани? (У неї лялька). Про Юрка? (У нього лялька). Про них? (У них лялька);

- *вживання часу дієслів*: Що я (ти, він, вони, ми) роблю? Що я (ти, він, вони, ми) робитиму? Що я (ти, він, вони, ми) робив? Що я (ти, він, вони, ми) зроблю? Що було влітку? Що буде взимку?

- *дидактичні вправи з картинками*: «Знайди маму», «Чії дітки?», «Чий хвіст?», «У кого хвіст?», «Де що лежить?», «З ким розмовляв хлопчик?»;

- *дидактичні вправи на вживання невідмінюваних іменників* (пюре, піаніно, радіо);

- *дидактичні вправи з коректурними таблицями*: Співаємо (що?) ... (з ким?) ...; Водимо хоровод (з ким?) ... , (біля чого?) ...; Вітаємо ... (кого?) ..., (з чим?) ..., (з ким?) ...; Бажаємо ... (кому?) .... (що?).

Орієнтуйтеся: Між якими сусідніми картинками знаходиться пилосмок? Які картинки над чайником? Які картинки під олівцем? Які картинки справа від зображення вентилятора? Які картинки зліва від мобілки? Які картинки між праскою і мікроскопом?

- *дидактичні вправи на вдосконалення синтаксичного боку мовлення*: Кого ти бачиш на картинці? (Хлопчиків). Що вони роблять? (Один маленький хлопчик тікає від іншого, щоб той його не наздогнав. Один хлопчик тікає, а другий наздоганяє). Коли кульбабка буває зеленою, а коли – жовтою? (уранці, коли ще немає сонця, кульбабка зелена, а коли з'являється сонце, вона розкривається і стає жовтою);

- *вправи на виправлення граматичних помилок*: Новенька дівчинка Оленка зайшла до групи, побачила іграшки і вигукнула: «Ой, скільки тут ляльків, машинків, іграшків!». У яких словах Оленка припустилася помилки? Як правильно сказати? [Богуш А.М., Гавриш Н.В. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку. Київ: Генеза. 2013. 160 с. С. 104–105].

Рухливі ігри урізноманітнюють роботу із формування граматичної правильності мовлення дітей, спонукають їх до спілкування. Цьому сприяють насамперед рухливі ігри з м'ячем. Наприклад, у рухливій грі «**Чия голова?**» діти вчаться утворювати присвійні прикметники від іменників. Вихователька, кидаючи м'яч комусь із дітей, промовляє: «У корови голова...», а дитина, кидаючи м'яч назад педагогу, завершує

«... коров'яча». Приклади: у ведмедя голова – ведмежа; у зайця голова – заяча, у собаки голова – собача; у кішки голова – котяча; у коня голова – кінська.

Закріпити вживання дітьми відмінникових закінчень іменників можна у рухливій грі «Хто ким буде?» (яйце – курчам, крокодилом, змією; дівчинка – жінкою; пуголовок – жабою; гусениця – метеликом).

Формуванню у дітей граматичних навичок сприяють **настільно-друковані ігри**: «Один – багато», «Що без чого?», «Скажи який, яка, яке?», «Назви лагідно», «Лото», «Доміно». Наприклад, у **грі «Лото»** розвивають:

- уміння дітей узгоджувати іменники із займенниками, з прикметниками, з числівниками: Чия білка? Чий кріт? Яка білка?
- уміння вживати відмінкові форми іменників: У кого пухнастий хвіст? У кого довгі вуха? Ким була білка? Ким був ведмідь? Кому дамо горіхи? Кому дамо мед? Про кого скажемо: руда? Про кого скажемо колючий?
- уміння вживати зменшувально-пестливі іменники: заєць – зайчик; білка – білочка; ведмідь – ведмедик;
- уміння утворювати прикметники від іменників: чий у ведмедя хвіст? – ведмежий; чий у лева вуха? – левові тощо.

Одним із методів формування граматичної правильності мовлення дітей є розповідь виховательки на слово (слова), в якому діти припускаються помилки.

Розповіді виховательки

Кіно

Одного разу Івасик з мамою гуляли вулицями міста. Зупинились біля великого красивого будинку, на якому була яскрава вивіска з назвою цього будинку: «Кінотеатр «Зірка». Івасик запитав, що в цьому будинку. Мама розповіла, що в кінотеатрі показують дорослим і дітям *кіно*, кінофільми. Хлопчик почав розпитувати маму: «Які кіна (*кіно*) там показують? Як називаються кіна (*кіно*) для дітей? Мама виправляла Івасика: треба говорити «*кіно*», це слово не змінюється (дивитися різні види *кіно*, розповідати про зміст *кіно* тощо). Запам'ятайте і ви, діти, слово «*кіно*» завжди вимовляється однаково: «*кіно*».

Поні

Оленці подарували цікаву книжку про *поні*. У книжці розповідалося про захопливі пригоди маленького *поні*. Оленка дуже захотіла побачити живого *поні*. На вихідні Оленка з дідусем гуляли у парку і побачили там смішного *поні*, який возив діток у маленькій кареті. Оленка зраділа і захотіла також проїхати в кареті з *поні*. Дідусь купив квиток й Оленка каталась.

Цікава розповідь

Мама розповідала Олесі про *метро* і про те, що є день, коли відзначають День *метро*. Перша у світі підземна залізниця – *метро*, відкрилася дуже давно, в Лондоні. Станція «Арсенальна», яка є у Київському *метро*, є найглибшою станцією у Європі. Ширина колії *метро* така сама, як і ширина колії залізниці. Олесі дуже захотілося побувати у *метро*!

Розповідь за сюжетними картинами використовують для формування вміння дітей будувати різні типи простих і складних речень.

Переказ художніх оповідань і казок – важливий метод розвитку граматичних навичок у дітей, а художній твір є зразком граматично правильного мовлення. Заняття з навчання переказу збагачують мовлення, розвивають послідовність і логічність мислення й мовлення.

Ефективним методом розвитку граматичних навичок у дітей є використання *наочних моделей, символів*, у яких дитина відображає структуру об'єктів і відношень між ними. Дітям пропонують будувати моделі речень, які у своєму складі мають: тільки слова-назви; слова-назви та службові частини мови («слова-товариші»); слова-назви, слова-дії тощо.

Слова – назви предметів ми позначаємо, намалювавши прямокутник (слово) з навкісною рискою, яка вказує, що слово називає предмет хто? що?

Слова, які позначають дію предмета, позначають так: що робить? що зробити?

Слова – назви ознак предметів позначають прямокутником із трьома рисочками навскіс: який? яка? яке? які?

Вихователька наголошує, що в реченні можуть бути слова «помічники» (прийменники, сполучники; термінологія дітям не дається), які позначають так: .

Вихователька може використовувати різні варіанти роботи зі схемами речень:

– скласти речення до схеми   .

(наприклад, Оля була веселою).

– придумати речення за поданою схемою   .

(Діти ходили у зоопарк).

– доповнити схему моделями: .

(наприклад, В Оленки ....)

Прийомами формування граматичної правильності мовлення дітей є зразок мовлення виховательки, пояснення, вказівки, порівняння, повторення, підказка, доручення, оцінка.

На початкових етапах навчання важливу роль відіграє зразок правильного мовлення виховательки. Дітям пропонують навчитися правильно промовляти слова, запам'ятати їх: нагодувати (кого?) ляльку; грати (на чому?) – на піаніно; співати (що?) – пісню тощо.

Пояснення використовують, якщо діти вживають складні граматичні форми. Наприклад, пояснюють, що всі слова змінюються, але є такі (піаніно, радіо, метро, какао, кіно), які ніколи не змінюються. Треба говорити: їду в метро, у нас у місті немає метро тощо. Такі слова треба запам'ятати.

Для міцнішого запам'ятовування і правильного вживання тієї чи тієї граматичної форми застосовують багаторазове повторення її дітьми за педагогом, разом з ним, хором та індивідуально.

Заняття із формування граматичної правильності мовлення

У дошкільному закладі формування граматичної правильності мовлення відбувається на мовленнєвих заняттях – комплексних, тематичних, комбінованих та інтегрованих.

Комплексне предметне заняття складається із трьох частин, однією з яких є формування граматичної правильності мовлення. На заняттях реалізується матеріал відповідно до чинної програми навчання дітей.

На комплексних заняттях використовуються здебільшого дидактичні ігри та вправи.

Комплексне заняття для дітей молодшої групи

Меблі

Завдання:

1. Словник. Збагачувати словник дітей словами, що означають назву меблів та їх якості, ввести узагальнювальне слово «меблі», учити добирати антоніми.
2. Граматика. Вправляти у вживанні іменників у називному, родовому й давальному відмінках однини і множини.
3. Зв'язне мовлення. Вчити описувати меблі-іграшки, складати розповіді із 2–3 речень.

Матеріал: лялька, іграшкові меблі.

Хід заняття. 1. Дидактична гра «Обладнаємо ляльці кімнату». У гості до дітей прийшла лялька Наталка. На столі у виховательки розставлені іграшкові меблі (стіл, стільці, шафа, диван, крісло, ліжко). Діти їх називають. За вказівкою виховательки на другому столі обладнують кімнату для ляльки Наталі. Відповідають на запитання виховательки: «На чому Наталка буде спати? Сидіти? За чим буде їсти? Де зберігається ляльчин одяг?». Діти розставляють меблі, називають їх, розповідають, для чого вони потрібні. Вихователька запитує, як можна одним словом назвати всі ці предмети, що стоять у кімнаті. Мовленнєва вправа

«Який, яке, яка?» Вихователька: «Стіл великий, а стілець? (Маленький). Шафа висока, а диван? (Низький). Диван великий, а крісло? (Маленьке)».

2. **Вихователька:** «Ми обладнали ляльці кімнату, а тепер познайомимо ляльку Наталку з її кімнатою. Лялька буде запитувати, а ви їй відповідатимете». Вихователька ручкою ляльки показує на меблі і запитує: «Що це? (Стіл). Скільки в кімнаті столів? (Один стіл). А це що? (Стільці). Скільки стільців у кімнаті?» (Багато стільців).

3. «Тепер, діти, розкажемо ляльці про її кімнату. Спочатку послухайте мене: «Це кімната, в якій є великий круглий стіл, багато стільців, одне крісло. Біля стіни стоїть диван. У кутку – висока шафа. Кімната світла, простора». Вихователька пропонує дітям описати кімнату ляльки.

Тематичне заняття для дітей старшої групи

Сьогодні, завтра, вчора

Мета: ознайомити дітей із теперішнім, минулим і майбутнім часом дієслів, учити визначати час дієслів і змінювати їх у часі; виховувати кмітливість, зосередженість.

Матеріал: тексти віршів, різноколірні паперові смужки.

Хід заняття. **Вихователька:** «Діти, ви вже грали в гру «Було чи буде», а сьогодні ми поговоримо про різні дії, про те, коли вони відбуваються, якими словами позначається час. Послухайте речення: *Діти старшої групи сидять за столиками*. Коли ця дія відбувається? (Зараз). А ще як можна сказати? (Сьогодні). Ми були на екскурсії. Коли ми були? (Вчора). У нас буде музичне заняття. Коли? (Завтра). Усе, що ми виконуємо зараз, сьогодні, називають теперішнім часом, а те, що буде, – майбутнім часом. Я назву кілька речень, а ви скажіть, який це час. *Сьогодні діти малюють*. Який це час? Чому ви думаєте, що теперішній? *Завтра діти підуть до школи*. Який це час? Чому ви вважаєте, що майбутній? *Вчора ми ходили в кіно*? Який це час? Чому ви думаєте, що минулий? Пропонує дітям назвати речення, в яких дія відбувається в теперішньому, майбутньому і минулому часі. Потім вихователька читає уривки із віршів, а діти повинні визначити час: якщо дія відбувається в теперішньому часі, діти піднімають червону смужку, якщо в минулому – синю, в майбутньому – жовту. Уривки з віршів:

Іде коза рогата,

Іде коза вухата...

Ой ходила квочка

Коло кілочка...

Наберу з криниці

Свіжої водиці,

Буду умивати...

Буду промовляти ...

Я печу, печу, печу

Дітям всім по калачу.

Галя по садочку ходила...

Хусточку біленьку згубила...

Поїдем, синочку, з тобою в село,

Багато побачим, почувємо там ...

Діти виконують дидактичну вправу «Що ми робимо? Що ми робили? Що будемо робити?». Використовується елемент змагання: хто більше назве дій. У кінці заняття вихователька пропонує дітям прочитати вірші, в яких є речення в теперішньому, минулому і майбутньому часі.

Тематичне заняття для дітей середньої групи

На гостинах у дітей

Завдання: вправляти дітей у вживанні дієслів у наказовій формі (намалюй, заспівай, танцюй), учити утворювати іменники за допомогою суфіксів, замінювати іменники однини і множини займенниками.

Матеріал: ведмедик Мишко, іграшки: зайчик, лисичка, білочка, півник, котик.

Хід заняття. Дидактична гра «Мишко, зроби!». У гості до дітей приходить ведмедик Мишко. Вітається з дітьми. Вихователька читає уривок з вірша І.Неходи «Ведмедик Мишко»:

Ну, а це – ведмедик Мишко,

Він і плаче, і реве...

Потім продовжує: «Він може зробити, діти, все, що ви його попросите: заспівати, заплакати, потанцювати, пострибати, лягти, встати. Тільки треба його правильно попросити, обов'язково сказати ввічливі слова. Наприклад: «Мишко, будь ласка, потанцюй!». Діти просять ведмедика виконати різні дії. **Вихователька:** «Ведмідь великий, а як сказати про маленького? (Ведмедик, ведмежа, ведмежатко.) Засєць великий, а як сказати про маленького? (Зайчик, зайчєня, зайчатко, зайчєнятко.) Кіт великий, а як сказати про маленького? (Котик, кошєня, кошєнятко.) Дівчина велика, а як сказати про маленьку? (Дівчинка, дівча, дівчатко). Хлопець великий, а як сказати про маленького? (Хлопчик, хлоп'я, хлопчєня, хлоп'ятко). Дівчина вона, а дівчата? (Вони). Хлопці вони, а хлопець? (Він) та інші.

У процесі цілеспрямованої систематичної роботи виховательки із засвоєння граматичної будови мови в дітей формується **граматична компетенція**: здатність вживати (неусвідомлено) всі частини мови; утворювати різні форми дієслів і прикметників; практично використовувати в мовленні всі граматичні категорії (рід, число, відмінкові закінчення) та поодинокі граматичні форми; узгоджувати слова у словосполученнях і реченнях згідно з мовними нормами; створювати слова за допомогою суфіксів, префіксів та споріднені і спільнокореневі слова; здійснювати елементарні дії корекції і самокорекції мовлення; вживати різні за складністю типи речень (прості, складні, складносурядні, складнопідрядні). [Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: Видавництво «Ранок», 2013. С. 21.]

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Особливості засвоєння дітьми зв'язного мовлення

Своєчасний і якісний розвиток зв'язного мовлення – важлива умова повноцінного розвитку дитини

дошкільного віку.

Зв'язне мовлення – це словесне розгорнуте висловлювання (низка логічно поєднаних речень), що забезпечує спілкування та взаєморозуміння дітей і дорослих. Це не тільки послідовність слів і речень, а послідовність пов'язаних одна з одною думок, які передаються словами у нормативно побудованих реченнях.

Зв'язне мовлення поділяється на *діалогічне* і *монологічне*. Для діалогічного мовлення характерні неповні та незакінчені речення, розмовна лексика, вживання шаблонів, кліше, мовленнєвих стереотипів. Це найбільш проста форма усного мовлення: воно ситуативне й емоційне, мовці використовують різні засоби виразності (міміку, жести, інтонацію тощо). Діалогічне мовлення складається із запитань, відповідей, реплік, коротких повідомлень, незакінчених речень. Складні речення зустрічаються рідко.

Діалог – це розмова двох осіб, за допомогою якої відбувається обмін думками. У діалозі представлено всі різновиди розповідних, спонукальних (прохання, вимога), питальних речень з мінімальною синтаксичною складністю. Мовні засоби підсилюються мімікою, жестами.

Монолог, на відміну від діалогу, є більш складною формою усного мовлення. Це мовлення однієї особи, звернене до самого себе або до слухачів. Монологічне мовлення більш розгорнуте, більшої уваги, детального запам'ятовування змісту, вимагає логічного мислення. У монологі використовуються поширені речення, точна лексика. Монолог вимагає ретельної попередньої підготовки, вольового зусилля, композиційних і логічних умінь. Він не підтримується ситуацією або запитаннями, як у діалозі, монолог здебільшого адресований не одній людині, а слухачам. Монологічне мовлення потребує розгорнутості, повноти, чіткості і взаємозв'язку окремих частин розповіді, вміння мовця зосередити свою думку на головному, не захоплюватися деталями і водночас говорити емоційно, жваво, образно.

На початку четвертого року життя мовлення дітей ще ситуативне (пов'язане із конкретною ситуацією), у ньому багато неповних речень, що характерне для діалогічного спілкування, здебільшого за участю жестів, міміки, рухів.

На п'ятому році життя поруч із ситуативним дитина засвоює і *контекстове монологічне мовлення*, зміст якого зрозумілий із самого контексту висловлювання. Якщо в ситуативному мовленні дитина активно застосовує міміку, жести, вказівні запитання, вигуки, то контекстове мовлення вимагає побудови висловлювання без безпосереднього сприймання конкретної ситуації з опорою лише на мовні засоби. Переказ оповідань, розповіді про цікаві події або опис предметів не можуть бути зрозумілими слухачам без зв'язного викладу.

Ситуативне мовлення співвідноситься з діалогічним, а контекстове – з монологічним, а також з певним віковим періодом. Контекстове мовлення не витісняє ситуативне, вони співіснують. Перехід від зовнішнього мовлення до внутрішнього, від ситуативного до контекстового відбувається у дітей чотирьох-п'яти років.

Після трьох років дитина оволодіває *внутрішнім мовленням* (мовлення про себе, не розраховане на безпосереднє сприймання іншими людьми). Внутрішнє мовлення готує дитину до мовленнєвого спілкування і розуміння мовлення інших людей. Внутрішнє мовлення характеризується прихованою артикуляцією звуків мовлення, стислістю, уривчастістю. На четвертому році життя мовлення для дітей стає не тільки засобом спілкування (*комунікативна функція*), а виконує й інші функції, насамперед *пізнавальну*: засвоюючи нові слова і нові граматичні форми, дитина розширює своє уявлення про довкілля, предмети, явища дійсності та їх зв'язки. Паралельно з розвитком комунікативної і пізнавальної функцій у дитини відбувається засвоєння мовлення як регулятора її поведінки (*регулятивна функція*). Першими словами – регуляторами поведінки дитини – є слова *можна, не можна*, дієслова у наказовій формі типу *іди, дай, принеси* тощо. На п'ятому році життя дитина навчається користуватися своїм мовленням для планування власної поведінки, на кінець дошкільного віку з'являється *планувальна функція мовлення* – найвища форма оволодіння мовленням.

У старшому дошкільному віці дитина оволодіває *пояснювальним мовленням*. У неї з'являється потреба пояснити іншій дитині хід гри, будову іграшки, послідовність дій у грі. Пояснювальне мовлення вимагає певної послідовності викладу, виділення головних зв'язків і відношень у ситуації, яку співрозмовник повинен зрозуміти. По-

яснювальний тип зв'язного мовлення має суттєве значення як для формування колективних взаємин дітей, так і для їхнього розумового розвитку.

У дітей старшого дошкільного віку зв'язне мовлення досягає високого рівня. Під час спілкування діти дають точну, коротку або розгорнуту (залежно від ситуації) відповідь, зрозумілу для довколишніх, беруть активну участь у бесіді, висловлюють доречні репліки, вчасно реагують на висловлювання інших, формулюють свої запитання. На шостому році життя дитина вже чітко, послідовно складає описову та сюжетну розповіді на запропоновану тему, розмірковує, наводить аргументи. У дітей старшої групи розвивається мовленнєвотворча діяльність, яка за умови організованого навчання сприяє розвитку початкових літературно-художніх здібностей дітей.

У процесі розвитку зв'язного мовлення у дітей формується **діалогова компетенція** (у процесі розвитку діалогічного мовлення – **діалогічна компетенція**; у процесі розвитку монологічного мовлення – **монологічна компетенція**).

Зміст діалогічної компетенції: дитина вільно вступає в розмову з іншими дітьми, а також дорослими (як знайомими, так і незнайомими), підтримує запропонований діалог відповідно до теми або не втручається в розмову; відповідає на запитання за змістом картини, художніх творів; виконує словесні доручення, звітує про їх виконання.

Завданнями розвитку діалогічного мовлення в програмах «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти» та «Світ дитинства» (А.М.Богуш) передбачено навчити дітей:

- відповідати на запитання і звертатись до інших із запитаннями;
- підтримувати розмову, продовжувати її відповідно до ситуації спілкування;
- виявляти ініціативу в розмові з дорослими та дітьми;
- будувати діалог на запропоновану тему.

Сформованість умінь адекватно та доречно практично користуватися зв'язним монологічним мовленням характеризує **монологічну компетенцію**: дитина оволодіває контекстовим монологічним мовленням; складає різні розповіді, як-от: описові, сюжетні, творчі (розповідь-повідомлення, розповідь-роздум, розповідь-пояснення, розповідь-етюд); переказує художні тексти, складає розповіді як за планом виховательки, так і самостійно; розповідає про події із власного досвіду, за змістом картини, художніх творів, на задану тему, за ігровою та уявною ситуаціями, за результатами спостережень та власної діяльності; самостійно розповідає знайомі казки, вміє пояснити хід наступ-

ної гри, майбутній сюжет малюнка, аплікації. На кінець дошкільного віку дитина володіє навичками розгорнутого, послідовного, логічного зв'язного мовлення; розмірковує про предмети, явища, події, друзів; доходить елементарних узагальнень, висновків.

Завдання з розвитку монологічного мовлення:

- вчити дітей зв'язно відповідати на запитання за змістом сюжетної картини і художнього тексту (казка, оповідання, вірш, розповідь);
- описувати предмети, іграшки, дії, ситуації, картини;
- розповідати про події із власного досвіду, за змістом сюжетних картин, на теми, запропоновані вихователькою, вибрані самостійно (творчі розповіді);
- переказувати зміст знайомих художніх текстів;
- оволодіти різними типами висловлювань: описами, розповідями, повідомленнями, міркуваннями, поясненнями.

Формування діалогологічної компетенції посідає центральне місце в загальній системі роботи з розвитку мовлення в закладі дошкільної освіти. Зв'язне мовлення ніби вбирає в себе всі досягнення дитини в оволодінні рідною мовою, в засвоєнні його фонетичного (звукового) боку, словникового складу, граматичної будови. До 6 років дитина має навчитися сприймати, відтворювати й самостійно будувати зв'язні висловлювання різних типів.

Методика розвитку діалогічного мовлення дітей

Основними *методами* розвитку діалогічного мовлення дітей є *розмова, бесіда, полілог, дидактичні ігри, вправи, мовленнєві ситуації*.

Розмовне мовлення не можна ототожнювати з діалогічним. Кожне з них має свої особливості і деякі спільні властивості. Розмовне мовлення є насамперед невимушеним, спонтанним, непередбачуваним заздалегідь, виявляється в умовах безпосереднього спілкування у повсякденному житті з вихователями, однолітками, батьками. Розмовне мовлення може мати монологічні вставки, тобто бути діалогологічним.

Провідним методом розвитку діалогічного й розмовного мовлення у повсякденному житті є *розмова виховательки з дітьми*. Вихователька упродовж дня постійно спілкується з дітьми, організовує з ними розмову з будь-якого приводу, про бачене, про те, що їх вразило, про пережите тощо. Розмовами супроводжуються ігри дітей, трудова, самостійна художня діяльність, режимні процеси. Для виникнення розмови потрібна довірлива, спокійна атмосфера у групі, повага з боку дорослих до особистості дитини, її інтересів, нахилів, настрою. Розмова по-

винна відбуватись у невимушеній, вільній, партнерській формі обміну репліками, запитаннями, поясненнями, вказівками, оцінками тощо.

Розмови можуть бути *колективними* та *індивідуальними*. Тематика розмов з дітьми повинна враховувати їхній досвід, знання й уявлення про довкілля. З дітьми молодшого дошкільного віку розмовляють про те, що безпосередньо їх оточує: іграшки, сім'я, улюблені тварини, вулиця, стосунки з товаришами. У старшому дошкільному віці тематика розмов ускладнюється за рахунок нових знань, досвіду. З ними можна поговорити про працю батьків, свята, спортивні змагання, улюблені казки тощо.

Вихователька планує розмову кожного дня, записуючи, з ким із дітей буде організовано розмову, тему розмови. Важливою умовою для виникнення й активізації розмов з дітьми є змістовність їхнього життя у закладі дошкільної освіти. Систематичні заняття, цікаві екскурсії, спостереження, ігри, праця дітей, веселі свята стають змістом їхніх розмов. Натомість часто виникають нагоди для проведення запланованих розмов. Наприклад: «Провести розмову з Віталієм С. про те, як він із рідними святкував день народження, які подарунки отримав»; «Під час прийому дітей поговорити з Оксаною К. про її новий одяг (назву, колір), хто купив їй одяг для активізації словника, розвитку зв'язного мовлення».

Діти молодшої групи краще реагують на індивідуальне завдання, тому розмови з ними проводять індивідуально; у старших групах до розмови на ту чи ту тему залучаються невеличкі групи дітей. Діти вже вміють уважно вислухати один одного, можуть підтримати спільну розмову. Вихователька більше уваги приділяє якості відповідей старших дітей: учить їх відповідати як у стислій, так і в розгорнутій формах, не відхиляючись від змісту, спрямовуючи відповіді дітей допоміжними запитаннями.

Наприклад, на прогулянці діти старшої групи побачили після дощу веселку. Вихователька звертається до дітей:

- Яка гарна, різнокольорова веселка!
- Як ви думаєте, діти, чого її називають веселкою?
- Які кольори ви побачили на веселці?

Вихователька, слухаючи відповіді дітей, доповнює їх, зазначаючи, що у барвистій веселки – сім веселих кольорів, які чарують, радують усіх. Можна запропонувати дітям придумати порівняння веселки (з кольоровими мостами, коромислом, барвистою дугою). Доцільно використовувати знайомі вірші, загадки про веселку. Наприклад:

*Дощ пройшов, через місток
Перекинувся місток.*

*Кольорів у ньому сім,
Він подобається всім!*

*В небо дощиком занесло
Різнобарвне перевесло.*

(Веселка)

Ефективним прийомом розвитку розмовного діалогічного мовлення є **словесні доручення**, які сприяють вихованню навичок користування мовленнєвим етикетом. Вихователька пропонує дітям підійти до помічника виховательки іншої групи, до іншої дитини і запитати про щось, попросити чи передати зміст прохання. Наприклад, піти в іншу старшу групу і домовитись із вихователькою про проведення ігор-естафет (змагань) на прогулянці; запросити на свято казки директора (методиста) дошкільного закладу і розповісти про зміст свята казки; підійти (до когось із працівників закладу дошкільної освіти) і привітати зі святом; віднести іграшку іншій дитині; віддати запрошення на батьківські збори комусь із батьків тощо.

У середній групі вихователька обов'язково дає зразок, як потрібно звертатися до дорослого чи дитини. Наприклад: «Уважно послухай і запам'ятай, як потрібно передати моє прохання: «Ірино Василівно, занесіть, будь ласка, у музичну залу кульки і стрічки» та пропонує його повторити, щоб дитина не забула, поки дійшла. У старшій групі після виконання доручення слід запитати дитину, як вона зверталася до помічника виховательки і що вона їй відповіла. «Розкажи, Віталіку, що робила Ірина Василівна, коли ти прийшов, як ти звернувся до неї, що вона відповіла».

Для розвитку діалогічного мовлення дітей використовують спеціально створені **мовленнєві ситуації**, які вимагають від дітей відповіді залежно від ситуації. Вихователька може сама розробити такі ситуації, в яких дітей учить домовлятися, запитувати співрозмовника, доводити свою позицію, підтримувати дружні стосунки, виражати співчуття, дотримуватися правил мовленнєвого етикету. Наприклад:

- Бабуся попросила Оленку пограти з братиком. (Як вона попросила?) Натомість у цей час по телевізору почався мультфільм. Що б ти сказала бабусі?

- Вихователька попросила Олю помити квіти у вазонах. (Як попросила вихователька?) Та за Олею прийшла бабуся. Що б ти сказала виховательці?

- Уявіть, що ви ненавмисно розбили вдома тарілку. Що б ти сказав (сказала) мамі?

- Уявіть, що Оленка прийшла на гойдалку, а Сергійко вже гойдається. Дівчинка хоче, щоб той дав їй погойдатися. Що б ти сказала Сергійкові? А що б він тобі відповів?

Для створення спеціальних мовленнєвих ситуацій доцільно використовувати наочність (картини, серію картин). Дитині пропонують програти віртуальний (уявний) діалог між персонажами, зображеними на картині. Наприклад, мовленнєва ситуація за серією картин «Знайомство зі столицею України – Києвом» (добирає педагог). Наприклад:

- Уявіть, що ви приїхали до Києва. Вийшли на... Прийшли на головну вулицю Хрещатик. Що ви там бачите? Вам треба пройти на площу... Як ви будете запитувати перехожих? Що ви побачили на площі? Вам треба повернутися до залізничного вокзалу. Що ви зробите? Кого будете питати? Яка розмова відбудеться між...?

Можна використати вправи і завдання за відповідними темами коректурних таблиць. Вихователька може скласти ситуацію від імені казкового героя (Незнайка, Сиви, Феї тощо). Наприклад:

- Уявіть, що до нас у групу прийшов Незнайко. Він хоче познайомитись із вами і дізнатись, яка іграшка вам найбільше подобається і чому. Привітайтеся з ним (Як ти з ним привітаєшся?), дайте відповіді на запитання. (Що ти йому відповіси?)

Ефективним методом розвитку діалогічного мовлення дітей є **дидактичні ігри**. Наприклад: у дидактичній грі «**Телевізійне інтерв'ю**» дітей учать звертатися до інших із запитаннями, відповідати на поставлені запитання. Обирають ведучого – тележурналіста (спочатку цю роль виконує вихователька), який «веде телепередачу», надалі – діти. Наприклад:

- *Доброго дня, шановні телеглядачі! Ми на гостинах у дошкільному закладі «Фіалка».*

- *Скажи, будь ласка, як тебе звати?*

- *Я Олег.*

- *Олеже, в тебе велика сім'я?*

- *Ні. Тато, мама і я.*

- *Як звати твоїх батьків?*

- *Мою маму звати...*

- *Ким працюють твої батьки?*

- *Моя мама – лікар, а тато – водій.*

Кількість запитань та їх зміст довільні, залежно від словникового запасу дітей. Цю гру можна використовувати в межах тем «Моє рідне місто (село)», «Наш дошкільний заклад» та ін.

Різновидом діалогічного мовлення є полілог – розмова кількох осіб, учасників спілкування. Полілог ще називають проблемною бесідою, оскільки діти спільно шукають відповіді на проблемні запитання. Вихователька виступає в ролі режисера.

▲ Гра-полілог □О «Розмова з бабусею»

На початку гри діти обговорюють, про що можна поговорити з бабусею (наприклад, попросити бабусю спекти пиріг, запропонувати їй допомогу у прибиранні, поцікавитися бабусиним здоров'ям тощо). Після цього вихователька пов'язує собі на голову хустку, одягає фартух, пояснює, що вона буде бабуся, а діти – її онуками й онучками. Діти формулюють різні репліки (розповідні, питальні, окличні, спонукальні), використовуючи ввічливу форму звертання на «Ви» та формули мовленнєвого етикету. Орієнтовний варіант гри-полілогу:

- *Доброго дня, бабусю!*
- *Вітаю вас, мої любі!*
- *Бабусю, як Ви почуваетесь? Як Ваше здоров'я?*
- *Дякую, що турбуєтесь. Усе добре.*
- *Бабусю! Спечіть, будь ласка, нам пиріг. Нам дуже подобається Ваша випічка.*
- *Добре, діти. А з якою начинкою ви хочете пиріг?*
- *Спечіть із вишнями, бабусю.*
- *Обов'язково спечу.*
- *Бабусю, може Вам щось допомогти? Чи в хаті прибрати? А може, на подвір'ї підмести?*
- *Добре, мої любі помічники. Полийте квіти на клумбі.*
- *Бабусю, а я Вам пил повитираю, добре?*
- *Звичайно, витри. Дякую вам, мої дорогенькі діти!*

Подібний полілог можна розіграти ще раз, запропонувати роль бабусі комусь із дітей. Доцільно, щоб у грі брали участь 5–6 дітей, а не вся група.

Провідним методом розвитку діалогічного мовлення у дітей дошкільного віку на заняттях є бесіда – організована, цілеспрямована розмова виховательки з дітьми з певної теми, яка складається із запитань і відповідей. Бесіда є ефективним словесним методом навчання, який у поєднанні з іншими методами (спостереження, розглядання ілюстрацій, розповідь, художнє читання тощо) відіграє важливу роль в освітньо-виховній роботі з дітьми.

На важливості бесіди для інтелектуального, морального, духовного розвитку дітей наголошували корифеї вітчизняної педагогіки К.Д.Ушинський, С.Ф.Русова, В.О.Сухомлинський. Бесіда є школою розвитку думки і мислення дітей, її цінність також виявляється в систематизації, уточненні уявлень дітей, здобутих ними в процесі повсякденного життя і на заняттях. Під час бесіди діти навчаються логічно мислити, аналізувати, порівнювати, висловлювати судження, доходити висновків, формулювати та обстоювати власні думки. Діалог, що

виникає між дитиною і педагогом, сприяє формуванню вміння слухати та розуміти співрозмовника, правильно відповідати та висловлювати власні думки, з повагою ставитися до думки іншого, стримувати своє бажання висловитися тоді, коли висловлюється інша дитина. Усе це виховує культуру діалогу, полілогу.

Бесіди активізують мовлення дітей. Вихователька вчить дітей під час бесіди правильно вживати граматичні форми слів, чітко вимовляти слова, ставити наголоси, збагачує й активізує їхній словник. Під впливом бесід мовлення дітей дошкільного віку стає більш точним, змістовним.

У процесі бесіди активізують моральні й естетичні уявлення дітей, зосереджують їхню увагу на найяскравіших враженнях. Спираючись на знання, дитина обдумує свою поведінку, оцінює вчинки. Бесіда формує у дитини відповідне ставлення до фактів дійсності, сприяє вихованню організованості і формуванню певних моральних якостей. В умовах закладу дошкільної освіти бесіда використовується як важливий метод колективного спілкування дітей.

Бесіду як метод навчання використовують у середній (здебільшого з другої половини року) і старшій групах закладу дошкільної освіти.

Змістом бесіди є програмний матеріал з ознайомлення дітей із довкіллям: із предметами побуту, праці, з побутом і працею людей, явищами природи, суспільним життям, святами, з іграми, життям дітей у дошкільному закладі тощо. Зміст бесід може складати обговорення прослуханих казок, оповідань, віршів, розглянутих картин, діафільмів, кінофільмів, телепередач тощо.

Зміст бесід повинен бути педагогічно цінним, відповідати віку дітей, сприяти їхньому гармонійному розвитку. Наприклад, бесіди про факти і явища суспільного життя: «Київ – головне місто України», «Наше місто», «Ми любимо своє село», «Що ми бачили в бібліотеці». Низка бесід присвячується темам праці, трудовим справам самих дітей: «Хліб – усьому голова», «Професії твоїх батьків», «Як шийють одяг», «Про будівництво», «Ми – чергові», «Що ми виростили на городі, в саду» тощо.

Бесіди класифікують таким чином: за картиною чи змістом художнього твору, які використовуються на заняттях; залежно від мети і методу (вступна, супроводжувальна, заключна, узагальнювальна бесіди); відповідно до змісту (пізнавальна та етична).

Метою узагальнювальної бесіди є систематизація, узагальнення, уточнення та розширення знань і досвіду дітей із певної теми. Такі бесіди проводять як самостійне заняття.

Успішне проведення бесіди значною мірою залежить від ретельної підготовки до неї виховательки і дітей, чіткої організації і методики про-

ведення. Визначивши завдання і тему бесіди, вихователька продумує і обирає її зміст, структуру, визначає характер і формулювання основних запитань. Крім того, обирає необхідні наочні посібники, технічні засоби навчання, продумує, як врахувати індивідуальні особливості дітей і забезпечити диференційоване керівництво ними під час бесіди.

Бесіда повинна будуватися на основі життєвого досвіду і знань дітей, які вони отримали під час спостережень, екскурсій, розгляду картин, читання художніх творів, перегляду телепередач тощо. Наприклад, бесіду з теми «Зима» можна проводити тільки тоді, коли діти вже ознайомлені із зимовими явищами природи, прослухали відповідні оповідання, розглядали картини і вивчали вірші. Якщо планується бесіда за змістом картини, літературного твору, то діти повинні мати певні знання для розуміння цього матеріалу, прослухати цей літературний твір, розглянути картину. Бесіда здебільшого відбувається у формі чергування запитань педагога і відповідей дітей. *Структура бесіди* залежить від теми, змісту, віку дітей і охоплює такі структурні елементи: *початок бесіди, основна та прикінцева частини.*

На початку бесіди вихователька намагається викликати в уяві дітей живі, яскраві образи, пов'язані з темою бесіди, створити потрібний емоційний настрій; націлити дітей на обговорення тих чи тих питань. Почати бесіду можна по-різному – зі згадування, звернення до досвіду дітей, із розповіді, розгляду картини, іграшки, предмета, проблемного запитання чи проблемної ситуації, загадування загадки, читання вірша, фрагмента оповідання з теми бесіди.

В основній частині бесіди розкривається її конкретний зміст. Вихователька звертається до дітей послідовно із запитаннями, які спрямовують їхню активність. Усі запитання поділяють на дві групи: *констатувальні* (*Хто? Що? Який? Куди?* тощо), які вимагають від дітей чіткої відповіді (одним чи кількома словами). Їх застосовують на початку бесіди, щоб відтворити в пам'яті дитини те, що вона бачила, пережила. Друга група запитань (*причиново-пошукові*: *Чому? Для чого?*) вимагають від дітей деяких логічних узагальнень, встановлення причинних зв'язків, відповіді складнопідрядними реченнями.

Залежно від ролі й місця в бесіді використовуються *основні запитання* (готує вихователька) і *допоміжні* (навідні, підказувальні, що постають під час заняття). *Навідні запитання* допомагають дитині не тільки більш точно засвоїти зміст того, про що запитують, а й настановлюють на правильну відповідь, дають можливість самостійно відповісти на запитання, наприклад: «А що ще у нас є цікавого в місті? Яка річка? Як вона називається?». Значно меншу роль відводять *підказу-*

вальним запитанням, які містять у собі готову відповідь. Діти, відповідаючи на них, повинні тільки ствердити чи заперечити, наприклад: «А ти бачив ялинку на площі?». Ці запитання треба ставити тільки дітям, які не впевнені у своїх силах, повільно думають. Відповівши на таке запитання, дитина більш сміливо відповідатиме на наступні. Проте ці запитання не можна застосовувати часто, бо це привчає дитину до відповідей без роздумів, гальмує її розумовий розвиток.

Запитання до дітей повинні бути чіткими, конкретними, короткими, розкривати зміст теми і націлювати дітей на правильну відповідь. У кожному запитанні повинна бути лише одна думка і не може бути незрозумілих дітям слів. Слід також використовувати такі запитання, які викликали б у дітей різні образи – зорові, слухові тощо. Наприклад, у бесіді про ліс навесні вихователька звертається до дітей із запитанням: «Що ви чули, коли були у весняному лісі?» Діти згадують, що чули спів пташок, дзюркотіння струмочків тощо. Слухові сприймання допомагають дітям яскраво описати явище, предмет.

Запитання дітей є важливим показником їхньої активної участі в бесіді. Треба вчити дітей звертатись із запитаннями до виховательки та інших дітей. Вихователька, своєю чергою, повинна бути уважною до запитань дітей, які виникають у них у процесі бесіди: схвалювати вдалі запитання, відзначати спостережливість, допитливість. Вона може викликати у дітей бажання формулювати запитання зауваженнями («Невже вам не цікаво знати, як роблять цю іграшку?»), попередньою настановою («Послухайте Андрійка, а потім розпитаєте його детальніше, що він бачив у Києві»), вказівкою («Запитайте один одного, що вам найбільше запам'яталося з того, що ми бачили на фабриці і чому?»).

Бесіда повинна мати характер організованої розмови, проходити вільно, невимушено, емоційно. Відповіді дітей можуть бути розгорнутими і короткими. Вимагати на кожне запитання розгорнутої відповіді немає потреби, інакше бесіда втратить свою невимушеність, стане нецікавою. У бесіді використовуються різноманітні прийоми: вказівки, показ предмета, іграшки, картинки, художнє слово, ігрові вправи тощо. Наочний матеріал готується вихователькою заздалегідь. Його не виставляють для передчасного огляду, щоб не відвертати увагу дітей від заняття. Педагог повинна продумати розміщення наочності під час бесіди, методику пояснення.

У прикінцевій частині бесіди вихователька закріплює її зміст, коротко підсумовує відповіді дітей, виділяючи найістотніше, узагальнює висновки. Пропонує дітям прочитати знайомий вірш, заспівати пісню, близькі за змістом до теми бесіди. Можна прочитати художнє оповіда-

ння, провести дидактичну гру, прослухати магнітофонний запис, подивитися відеоролик тощо.

Заняття для дітей старшої групи

Бесіда про працю лікаря

Мета: познайомити дітей із працею лікарів, установами, де працюють лікарі, медики, медичні працівники (лікарня, поліклініка, «швидка допомога»), з номером виклику «швидкої допомоги» «103»; виховувати повагу до праці лікаря.

Матеріал: ілюстрації, що зображають працю медиків у поліклініці та лікарні; іграшкова машинка «швидкої допомоги»; роздавальний – картки з цифрами; іграшковий телефон, лялька в ліжку, аудіозаписи та обладнання для їх відтворення.

Словник: здоров'я, лікарня, лікар, медична сестра, поліклініка, «швидка допомога», викликати, процедури, обстеження, лікування, дотримуватись призначення.

Хід заняття. На столі – іграшкова машинка «швидкої допомоги».

Вихователька: Сьогодні на заняття, діти, завітала ось така машинка. Ви знаєте, що це за автомобіль? Чому він так називається? Машина «швидкої допомоги» сьогодні хоче вас познайомити з людьми тих професій, які дбають про наше з вами здоров'я, нас лікують та від хвороб рятують. Ви здогадуєтесь, про кого у нас сьогодні піде мова? (Про лікарів).

Розповідь виховательки «Про медичні заклади» із використанням ілюстрацій.

Поліклініка – медичний заклад, де трудяться лікарі різних професій: зубні (стоматологи), лікарі по зору (окулісти), терапевти (які лікують, наприклад, застуду), дитячі лікарі (педіатри).

Люди приходять до поліклініки, щоб пройти медогляд, але найчастіше – коли захворіли. Якщо ви звернетеся до поліклініки, вас там обстежать, з'ясують стан вашого здоров'я та винесуть рішення – хворі ви чи здорові, а якщо хворі – призначають спеціальне лікування: ліки, мікстури, пігулки, які ви будете приймати, доки не одужаєте.

Буває, що для лікування хвороби потрібні спеціальні умови: складне медичне обладнання, особливі процедури і постійний нагляд лікарів. Тоді хворим треба лікуватися в іншому медичному закладі – лікарні. У лікарнях є спеціальні кімнати (палати) із ліжками, де хворі перебувають протягом лікування, а медсестри проводять процедури, які призначив лікар: роблять уколи або перев'язки, дають ліки тощо. У спеціальних лікарнях роблять складні операції, одужання після яких потребує також пильного нагляду лікаря.

Знайомить з номером «103» – виклик швидкої допомоги. «Швидка допомога», яка надає першу, негайну допомогу на місці, відвозить хворого саме до лікарні, де медики його оточать увагою і турботою, допомагаючи одужати.

Запитання до дітей: Які професії медиків ви знаєте? Для чого створені поліклініки? У якому випадку люди звертаються до поліклініки? Куди відвозить хворих «швидка допомога»? Що вам відомо про роботу лікарні?

Дидактична гра «Швидка допомога»

На початку гри вихователька обговорює з дітьми, для чого викликають «швидку допомогу» та для кого; уточнює дані, які треба повідомити оператору служби медичної допомоги (адреса, ім'я та прізвище потерпілого, його вік, особливості стану та випадок, що змусив викликати «швидку допомогу»). Дорослий показує дітям порядок набору цифр номера «103», користуючись іграшковим телефоном, а також пропонує дітям зразок розмови.

План розмови

- Зателефонувати, привітатися з оператором.
- Розповісти, кому і з якого приводу потрібна допомога.
- Назвати ім'я та прізвище хворого, його вік.
- Назвати адресу, за якою має приїхати «швидка».
- Дочекались підтвердження виклику, подякувати.

Діалог розігрують спочатку в парі «дорослий – дитина», а потім діти розігрують його між собою за необхідною допомогою педагога. Решта групи уважно слухає.

Фізкультхвилинка «Щоб поменше нам хворіти»

Діти виконують ігрові рухові дії у супроводі музики для ранкової зарядки та віршованого тексту.

Дидактична вправа «Лікарня чи поліклініка?».

Сюжетно-рольова гра «Лялька Катя захворіла».

Наприкінці заняття діти читають знайомі вірші про лікаря, швидку медичну допомогу.

На кінець старшого дошкільного віку в дітей формується **діалогічна компетенція** – здатність ініціювати і підтримувати розпочату розмову в різних ситуаціях спілкування; відповідати на запитання співрозмовника і звертатися із запитаннями; орієнтуватися в ситуації спілкування; вживати відповідні мовні і немовні засоби для вирішення комунікативних завдань; здатність дотримуватись правил мовленнєвої поведінки та мовленнєвого етикету; коректно виявляти власне емоційне ставлення до предмета розмови і співрозмовника та коригувати його залежно від ситуації спілкування. [Богун А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: Видавництво «Ранок», 2013. С. 22.]

Розвиток монологічного мовлення, види розповідей дітей, прийоми навчання розповіді

домінуючим психічним процесом – розповіді на основі сприймання наочності, пам'яті та за уявою.

Усі розповіді поділяють: за змістом – на *фактичні* і *творчі*, за формою – на *описові* і *сюжетні*, за використанням наочності – *розповіді на наочній* і *словесній основах*, за

Фактичні розповіді ґрунтуються на фактичному досвіді, можуть супроводжувати сприймання дитини (за спостереженням) або на основі її уявлення (пам'яті).

Творчі розповіді вимагають розвитку творчої уяви, використання попереднього досвіду. Водночас окремі відомості діти об'єднують новою ситуацією, наділяють фантастичними якостями дієві особи тощо.

Описові розповіді – це виклад характерних ознак предмета або явища. Найчастіше зустрічаються описові розповіді фактичного характеру: опис картини, предметів, іграшок. На початку розповіді називається предмет, а потім – характерні ознаки, призначення предмета або дії з ним. Описова розповідь може бути і вигаданою. Наприклад, розповідь про те, яку б іграшку зробила дитина, або яку б картину намалювала для подарунка.

Різновидами описових розповідей є *порівняльна* і *пояснювальна*. Дітей учать складати опис двох предметів із контрастними ознаками, а також пояснювальні розповіді з елементами розмірковування, доведення, у супроводі показу названих дій. Наприклад, дитина може пояснити іншій дитині, як використовувати той чи той предмет, іграшку, як грати в гру.

Сюжетна розповідь – це передання подій, які змінюються в часі, з обов'язковими дієвими особами. Сюжетна розповідь найчастіше має творчий характер, наприклад: сюжетна розповідь – казка про іграшки (придумати, як два зайчики жили в лісі, що вони робили тощо); розповідь про дієвих осіб картини (що вони робили до зображеної події, що робитимуть потім); розповідь на запропоновану тему. Героєм сюжетної розповіді може бути і дитина, якщо вона розповідає про реальну подію («Як ми з татом ходили в зоопарк») або придумує, передбачає («Який подарунок я зроблю мамі до “свята матері”»).

Творчі, вигадані розповіді на основі уяви – найважчі для дітей, тому здебільшого їх проводять з дітьми старшого дошкільного віку, якщо дозволяє їхня підготовка – з дітьми молодшого і середнього дошкільного віку.

У навчанні дітей розповіді застосовуються різні **прийоми**, зокрема: *спільна розповідь*, *зразок розповіді виховательки*, *план розповіді*, *складання розповіді за частинами*, *колективне складання розповіді*, *модельовання*, *запитання*, *вказівки* тощо.

Спільна розповідь – побудова коротких висловлювань, дорослий починає фразу, а дитина її завершує. У молодших групах цей прийом застосовується переважно в індивідуальній роботі, а в середній – з усіма дітьми. Вихователька промовляє висловлювання, пропонує його схему,

називаючи початок речення, підказує послідовність, способи зв'язку. Спільна розповідь поєднується з драматизацією різних сюжетів.

Моделювання використовується в старших групах. Модель – це схема об'єкта, явища, що відображає його структурні елементи і зв'язки, найістотніші ознаки і властивості. У моделях зв'язних висловлювань відображено структуру, зміст (взаємини героїв і розвиток подій у розповіді), засоби внутрішньотекстового зв'язку. Поширеною моделлю є круг, поділений на три нерівні рухомі частини, кожна з яких відображає початок, основну частину й кінцівку розповіді. Спочатку модель виступає як зображення структури тексту, що сприймається, а потім – як орієнтир для самостійного складання розповіді.

Зразок розповіді – це послідовний виклад подій чи опис предмета, події, явища, доступний для наслідування дітьми як за змістом, так і за формою. Розповідь-зразок повинна бути простою, короткою, мати ціннісну виховну спрямованість змісту. Щоб наблизити зміст розповіді до досвіду дітей, вихователька може використати спогади зі свого дитинства: «Коли я була маленькою...». Для розповіді треба підібрати конкретний факт чи подію, розповідати послідовно, не відступаючи від сюжетної лінії розповіді; мовлення має бути жвавим, образним, речення короткими.

Зразок є найлегшим прийомом навчання, оскільки показує дітям готовий результат, до якого вони повинні прагнути, допомагає дібрати аналогічний зміст їхньої розповіді. *Зразок розповіді* визначає її обсяг, послідовність і застосовується на початкових етапах навчання розповіді. Як дидактичний прийом зразок використовується найчастіше на початку заняття, також у ході його, якщо діти відчують труднощі в складанні розповіді (частковий зразок); у кінці заняття зразок втрачає свою дидактичну цінність. У навчанні дітей старшого дошкільного віку зразок використовується лише в тому випадку, якщо цього потребує ситуація. Для того, щоб діти навчилися самостійно складати розповідь, вихователька повинна пояснити свою розповідь, її обов'язкові елементи.

План розповіді – це два-три (не більше п'яти) основних запитань, які визначають зміст і послідовність викладу. Здебільшого після двох-трьох занять зі зразком розповіді план стає самостійним, основним прийомом навчання. У процесі заняття план треба поповнювати новими запитаннями, це активізує мовлення дітей, запобігає повторенням змісту розповідей.

Колективне обговорення плану використовується для полегшення складання дітьми розповідей за планом. Цей прийом використовується здебільшого при складанні дітьми розповідей на початкових етапах

(розповіді за картиною або на тему). Картина або тема пропонується всім одна, тому зразок може обмежити творчість дітей. Сутність цього прийому полягає в тому, що до складання розповідей вихователька обговорює з дітьми окремі питання плану, показує можливість урізноманітнення змісту розповідей. На одне й те саме запитання плану вихователька пропонує відповісти кільком дітям. Наприклад, на запитання «Що трапилось із хлопчиком?» кілька дітей можуть відповісти по-різному.

На окремих заняттях можна застосовувати **колективне складання розповіді або складання розповіді за частинами**. Цей прийом використовується під час складання розповіді за картиною (під час переказу), яку умовно можна поділити на кілька частин, а також під час складання розповіді описового характеру з колективного досвіду. Вихователька поділяє розповідь на частини, підтеми, або, коли діти складають колективний лист дітям іншого дитячого садка, хворій дитині.

У навчанні розповіді використовують такий прийом, як **завершення дітьми розповіді, розпочатої вихователькою**. Розвитку в дітей фантазії сприяє показ варіантів сюжету, обставин дій тощо.

Запитання як прийом навчання розповіді посідає другорядне місце. Запитання дітям пропонуються здебільшого після завершення розповіді для уточнення або доповнення її. Як і на інших заняттях, треба уникати неконкретних запитань типу «Що ще скажеш?», «Більше не розкажеш ні про що?», вони не допомагають дитині, натомість викликають випадкову відповідь. У процесі розповіді дитини, якщо трапляється якась помилка, краще підказати слово або речення, виправити помилку, що не порушить зв'язність, плавність розповіді.

Оцінка – важливий прийом навчання розповіді. Суть її полягає в тому, щоб діти наслідували те, що схвалила вихователька, і уникали того, що вона не схвалює. Тому оцінки після завершення розповіді не мають дидактичного значення. І вихователька, і діти не пам'ятають, які були розповіді, діти не можуть сприйняти зауважень педагога. Доцільно давати оцінку в процесі слухання розповідей і не обов'язково розгорнуту. Вихователька повинна у своїй оцінці визначити наявність творчості, вдале розкриття сюжету, виразність мовлення, повноту передання змісту.

У процесі навчання розповіді використовуються й інші *прийоми*: *вказівки, виправлення помилок, підказування потрібного слова, прослуховування дітьми своїх розповідей, попередньо записаних*. Методика використання прийомів змінюється на різних етапах навчання і залежить від виду розповіді, поставлених завдань, рівня сформованих умінь, активності дітей та їхньої самостійності.

Методика навчання дітей описових розповідей

У процесі описів предметів, іграшок, картинок дітей навчають виділяти у них найхарактерніші ознаки, відмінне і схоже, знаходити для опису точні слова, вирази.

Описова розповідь – це послідовний і логічний виклад усіх властивостей, ознак, зовнішнього вигляду, структури предмета, якоїсь події, явища, специфіка використання його в певних видах діяльності.

У дошкільному закладі використовують різні *види занять для навчання дітей описових розповідей*:

- опис іграшки (однієї або групи іграшок);
- опис реальних предметів (рослин, одягу тощо);
- опис картин (настінних, настільних, предметних картинок);
- дидактичні ігри, які передбачають опис наочного матеріалу: «Загадки», «Крамниця», «Пошта», «Школа», «Подорожі» тощо;
- порівняльно-описова розповідь за двома-трьома предметами чи картинками;

- порівняльно-описова розповідь за двома сюжетними картинками.

Для навчання *розповіді по пам'яті* використовують:

- описи предмета чи події з індивідуального досвіду дитини (свійська чи дика тварина, улюблена іграшка, день народження тощо);
- описи предмета чи події з колективного досвіду дітей (подорож до лісу, свято в дошкільному закладі тощо);
- словесні описові дидактичні ігри (без наочного матеріалу): «Вгадай, про що загадали», «Пори року», «Що за звір?».

У практиці роботи закладів дошкільної освіти використовують *розповіді-етюди (мініатюри)*. Це невеликі образні описи особливо виразних об'єктів та явищ природи, творів прикладного мистецтва (квіточка, листочок, серветка тощо). Таку роботу вихователька може проводити як на заняттях, так і на прогулянках. Наприклад:

Ромашка – красива пахуча квітка, яка росте в полі. У неї є маленькі білі, як сніг, пелюсточки і жовта, як сонечко, серединка. З таких квітів можна зробити гарний букет чи сплести віночок.

Тюльпан – перша весняна квітка, ніжна і пахуча. Тюльпани мають стовбур і довгі листочки зеленого, як травичка, кольору, а сама квітка – червоного, як полум'я, кольору. Тюльпани ростуть у парках, на клумбах, у садах. Тюльпани – різнокольорові квіти. Вони бувають жовтими, білими, фіолетовими.

Береза (взимку). Суворя зима одягнула свою берізку в білосніжну сукню зі сніжинок. Прикрасила її сонячними блискітками, які переливаються на сукні берізки. А щоб берізка не сумувала, посадила на її гілочки синьо-жовті синички.

У дошкільному закладі використовують **комбіновані розповіді**, у яких початок розповіді може бути сюжетним, а продовження – описова розповідь або навпаки. Навчання дітей описувати предмети, іграшки, картинки проводиться в усіх вікових групах дошкільного закладу. Дітей молодшої групи вчать описувати предмети, іграшки, картинки за допомогою виховательки. У дітей закріплюють вміння складати спільні з вихователькою короткі описові розповіді доповненням чи повторенням речень і закріплюють набуті навички описової розповіді в дидактичних іграх: «Що в торбинці?», «Дістань м'ячик із торбинки (з-поміж інших іграшок)». Дитина дістає і розповідає, як вона його впізнала в торбинці серед інших. Або «Знайди картинку» – вихователька описує потрібну картинку, дитина знаходить її за описом і описує її за зразком педагога.

Дітей середнього дошкільного віку навчають складати короткі розповіді-описи за зразком та запитаннями виховательки, а в старшій групі – за планом виховательки та самостійно.

У молодшій і середній групах дітей учать описувати предмети за їх наявності, а в старшій – ще й по пам'яті. Діти повинні навчитися складати «загадки» про предмет або його зображення – описувати найхарактерніші ознаки предмета, не називаючи його, впізнавати предмет за описом. Наприклад:

Маленький, круглий, мов клубок, увесь вкритий колючими голками, які стирчать у різні боки. Вони бурі, із сірими смужками. Тому він увесь видається сірим. Голівка довгаста, з поросячим мокрим носиком і з очима-намистинками. Дивний звірок швидко перебирає своїми коротенькими кривулястими лапками.

З другої молодшої групи у дітей формують уявлення про елементарну структуру описового висловлювання (назву предмета, його ознаки, властивості, призначення). Діти старшого дошкільного віку складають описову розповідь за таким планом:

- назва предмета чи іграшки;
- ознаки, властивості;
- будова (чи зовнішній вигляд);
- дії предмета чи дії з ним;
- оцінка цього предмета, ставлення дитини до нього.

Наприклад:

Це курчатко. Воно маленьке, жовте й пухнасте. У курчатка є голівка, оченята, дзьобик, ніжки, крильця та хвостик. Курчатко вміє бігати, пищати, дзьобати пишоно. Мені подобається курчатко, тому що воно дуже гарненьке.

Опису іграшок повинно передувати їх розглядання, під час якого діти навчаються виділяти деталі і якості іграшок, оволодівають відповідним словником. Для занять з описів добирають іграшки з яскраво вираженими специфічними особливостями, показують їх у русі, можна добирати іграшки одного найменування, але різні за зовнішнім виглядом. Такий підхід, який вимагає використовувати прийом зіставлення, забезпечує активізацію словника дітей та розвиток зв'язного мовлення. Матеріал для описів і порівняння повинен бути доступним для дітей, відповідати програмним вимогам.

На початку заняття діти роздивляються іграшки, загадують загадки. Вихователька повідомляє, що сьогодні вони будуть розповідати, які ж ці іграшки. У середній групі вихователька дає зразок опису.

Наприклад:

Це лялька Оленка. У неї довге світле волосся. Лялька має блакитні очі, чорні брівки, маленький носик, рум'яні щічки. Одягнена Оленка в синю сукню, а взута в біленькі черевички.

Це зайчик. Він сірого кольору, м'якенький. У нього є голівка, тупі лапки. У звірятка є круглі чорні блискучі оченята та носик. А ще в нього є вушка і маленький куций хвостик. Я дуже люблю свою іграшку – маленького, симпатичного зайчика.

Це машина. У неї є кузов, кабіна та колеса. Кузов у машини великий, синій, металевий. Кабіна червона, пластмасова. У кабіні є сидіння та кермо, а спереду на кабіні – жовті фари. Колеса у машини круглі, гумові, чорні, а посередині – блискучі. Машина – моя улюблена іграшка.

Після цього вихователька пропонує дітям описати аналогічну іграшку (наприклад, ляльку Таню в іншому вбранні), що дозволить їм скласти свою розповідь, легко наслідуючи зразок. Дитина підходить до столу, бере в руку іграшку, розглядає її і, повернувшись обличчям до групи, починає описувати. Поступово зразок опису замінюється планом.

У середній групі діти спочатку не можуть утримати в пам'яті весь план опису. Тому в ході описування ними предмета виникає необхідність нагадувати їм запитання плану, допомагати навідними запитаннями.

У другому півріччі середньої групи дітей можна вчити порівнювати два предмети чи дві картинки, які діти вже описували кожен окремо. Наприклад: *«Це овочі – огірок і помідор. Вони ростуть на городі, їх використовують у їжі; з них роблять салати. Огірок зелений і продовуватий, а помідор червоний і круглий».* У старшій групі можна вже не давати зразок, а обмежитися лише планом (три-п'ять запитань).

Наприклад: *Як називається іграшка? Якого вона кольору, форми? З чого зроблена? Як з нею можна гратися? Або: Що це? З чого зроблено? Якого кольору, форми? Де його зробили? Для чого він потрібний? Що з ним можна робити?*

На заняттях слід заохочувати спроби дітей привносити свій досвід. Для опису обираються знайомі предмети, діти можуть включати в опис свої враження від них. Описані іграшки залишаються на столі у виховательки, якщо вони потрібні для порівняння, класифікації, а потім їх треба сховати, щоб вони не відвертали увагу дітей. У процесі заняття можна використати хороше звуконаслідування, читання віршів, загадування загадок, ігрові вправи з іграшкою. Це зробить заняття привабливим, викликає у дітей зацікавленість. Для ускладнення дітям п'яти років (друге півріччя) можна запропонувати *групу іграшок*. Діти повинні не тільки описати іграшки, а й точно визначити, де вони стоять (попереду, позаду, зліва чи справа), або запропонувати дитині поставити іграшки так, як вона хоче, а потім розповісти про них. Можна запропонувати описати героїв знайомих казок. У старшій групі дітям дають завдання описувати по пам'яті, наприклад, описати свого собаку або кішку, свої іграшки, вулицю, кімнату, одяг тощо.

Δ Дидактична гра для дітей старшої групи **□○ «З якого твору герой?»**

Мета: вчити дітей впізнавати й описувати героїв із знайомих казок.

Словник: дружний, ворожий, друг, товариш, приятель, ворог, недруг, неприязель, дружити, перемагати.

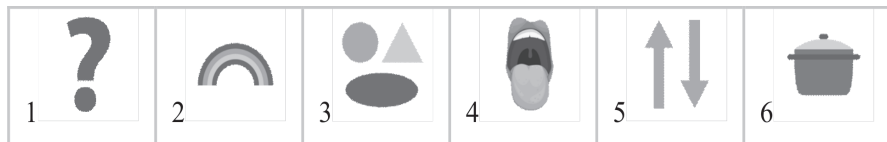
Прислів'я і приказки: Дружба сили придає. Один одного підтримувати – перемогу отримувати. Нових друзів наживай, а старих не забувай. Старий друг краще за нових двох. Вірний приятель – то найбільший скарб.

Матеріал: картинки-ілюстрації із зображенням літературних героїв за знайомими творами про дружбу і товаришування.

Хід заняття. Перед кожною дитиною на столі лежать картинки, на яких зображені знайомі казкові герої – позитивні й негативні. Дітям пропонується підняти картинки, на яких зображено тих, кого можна назвати словами «друзі», «товариші», «приятелі», скласти з ними описову розповідь, оцінити їхню поведінку, дібрати прислів'я, які можна сказати про поведінку героїв. Після цього аналогічна робота проводиться з негативними героями.

Важливе значення має опис натуральних предметів, знайомих дітям із життєвої практики. Це можуть бути об'єкти природи, знаряддя праці, посуд, швейне приладдя, письмове (для старшої групи), різні

предмети (ключі, ложка, ліхтарик тощо). Розповідаючи, дитина пояснює призначення предмета, демонструє дії з ним. Про аналогічні предмети діти можуть складати порівняльні розповіді. На заняттях придумують загадки, читають художні твори про предмети. У старшій групі навчають дітей складати описові розповіді за схемою (овочі, фрукти). Наприклад, дитині дається схема (шість малюнків на довгій смужці):

1. Назва овоча (фруктів).
2. Колір.
3. Форма.
4. Який на смак? (солодкий, кислий, смачний, соковитий).
5. Де росте?
6. Як використовують у їжі?

Дітей спочатку знайомлять зі схемою, вихователька дає зразок, а потім описують овочі, фрукти; іграшки, меблі тощо. Наприклад:

Назва іграшки	З чого зроблена?	Розмір іграшки
Колір	Форма	Спосіб використання

Мал. 9. Схема описової розповіді про іграшку

Методика навчання дітей розповіді за сюжетними дидактичними картинами

Навчання дітей розповідати за сюжетними дидактичними картинами проводиться тільки на заняттях з розвитку мовлення за

знайомими дітям картинами, які вони розглядали на заняттях з ознайомлення дітей із предметним і соціальним довкіллям та ознайомлення дітей із природою (природним довкіллям).

Підготовка дітей до складання сюжетних розповідей за картинами започатковується в молодшій групі за добре знайомою дітям картиною, яку вони вже розглядали кілька разів на занятті з довкілля. Діти пригадують зміст знайомої картини, виконують кілька знайомих вправ, після чого вихователька залучає дітей до розповіді. Наприклад, картина «На кухні з мамою. Готуємо обід» (знайома дітям картина). Вихователька використовує сумісне мовлення: «Цікаво в мамі на кухні: на полицях стоять ... На плиті ... На столі лежать овочі. Тут і ... Мама у фартушку... Оленка тримає ... Вона говорить мамі ... А Максимкові мама сказала ... Несе синок ... Скоро буде ...». Після спільної розповіді вихователька пропонує охочим по черзі розповісти разом із нею. Схвалює будь-які мовленнєві ініціативи дітей. Наприкінці можна запропонувати дітям розповісти, як вони допомагають мамі на кухні.

Провідним прийомом навчання дітей розповіді в молодшій групі є **сумісне мовлення**, за яким вихователька (зорієнтована на кінцевий результат, контролює та спрямовує спільне з дитиною висловлювання) починає фразу, інтонаційно запрошуючи, заохочуючи малюка продовжити, «вступити» в репліку, додати до неї своє слово, відповідне за змістом. Наприклад, за змістом картини «Відпочиваємо разом» вихователька, використовуючи сумісне мовлення, залучає дітей до розповіді: «У вихідний день прийшли на галявину відпочивати ... (показує на персонажів) хто? ...» – і продовжує: «Нумо, (вихователька робить жест, показуючи на галявину) ми тут ... Тут так ...». Важливими прийомами також є навідне запитання: «Можливо вони вирішили розташуватися під деревом?»; підказка слова чи варіанта відповіді.

Збагаченню змісту розповіді, наближенню його до інтересів і життєвого досвіду дитини сприяє **прийом віртуальних, уявних діалогів**. До «озвучення» ситуації на картині може бути пропозиція уявити, про що розмовляють персонажі, що діти могли б почути, якщо були поряд. Причому дорослий не задовольняється переказом розмови у вигляді одного речення, а пропонує побудувати обмін репліками: що сказав (запитав, запропонував) один персонаж, що відповів інший. Цей прийом є досить ефективний для розвитку діалогічного мовлення дітей і водно-

час може використовуватись як експрес-діагностика досвіду дитини, її позиції щодо певної ситуації, налаштованості на участь у занятті.

У класичній методиці основним прийомом навчання розповіді за сюжетною картиною є **зразок розповіді виховательки**. Після бесіди за картиною вихователька дає дітям зразок розповіді і пропонує, по суті, повторити його. Такий зразок використовують тільки на перших заняттях, оскільки після розповіді (повторення зразка виховательки) у дітей зникає інтерес до змісту картини. Можна використовувати **зразок-дублер** для малоактивних дітей, хто не навчився складати самостійно розповіді. Наприклад, за змістом картини «Збираємося на свято» вихователька пропонує дитині розповідати разом: «Я описуватиму картину, як одягнена матуся, а ти розповіси про тата ... У мамі костюм зі спідницею, а в тата ...»

У середній групі можна використовувати **частковий зразок**. Наприклад, після аналізу картини «Вітаємо весну» вихователька може звернутися до дітей: «На початку треба сказати, коли і де це відбувалося. Розповідь можна почати так: «Одного теплого весняного дня діти з вихователкою пішли на прогулянку в гай...» Почни так само, а потім розкажи, що діти там робили». Якщо дитина готується розповідати про окремий момент картини, їй також може допомогти частковий зразок. Проілюструємо це на прикладі роботи за змістом картини «На прийом до лікаря». Вихователька може звернутися до дитини так: «Я почну розповідати про дівчинку, яка зламала руку, а ти потім розкажеш, як вона прийшла в лікарню і чекала своєї черги. Могло бути так: неприємність з Катрусею трапилася кілька днів тому. Вона відволіклася на песика, коли залазила на гімнастичну драбину на майданчику, впала і зламала руку. І ось зараз вона ... Тепер ти розкажи, як усе починалося, а потім, як дівчинка прийшла до лікаря».

Дітей п'ятого року життя вихователька може навчати складати розповіді із застосуванням **плану**, який педагог пропонує дітям поступово, підтримуючи загальну логічну лінію розповіді. Спочатку діти за пропозицією педагога обирають фрагмент, про який вони розповідатимуть. Потім вихователька оголошує коротко план розповіді: «Пропоную спочатку розповісти, куди прийшли діти, потім – про погоду і як вони були одягнені, а вже потім – про те, що і кого вони в парку побачили» (за картиною «На екскурсії в осінньому парку»).

Як і в молодшій групі, вихователька використовує **сумісне мовлення** до дітей, які ще не можуть самостійно складати розповіді. Сумісне мовлення може використовуватися не лише стосовно однієї дитини, а й для активізації мовлення всіх дітей, тобто кожен з дітей

може додавати свій варіант продовження розпочатої фрази. Для цього вихователька промовляє стимулююче: «А ще як? Як по-іншому сказати?». [А.М.Богуш, Н.В. Гавриш. *Вчимося складати розповіді. Навчання дітей п'ятого року розповіді за сюжетними картинами*. Київ: «Гене-за», 2016. С. 11–12].

У старших групах зразок розповіді (або частковий зразок) використовують тільки в разі необхідності у зв'язку із ситуацією.

Провідним прийомом навчання розповіді дітей старшої групи є **план розповіді**, який вихователька може запропонувати (після розгляду і сприймання картини) у вигляді запитань або розповідних речень (не більше п'яти запитань чи речень плану). У другій половині року діти самостійно складають план своєї розповіді.

Крім плану розповіді, у старшій групі можна використати такі прийоми, як **структурні логічні схеми і моделювання, командний метод**. Командний метод – один з найефективніших способів навчання дітей розповіді. Дитина не відчувається самотньою, присутність друзів надає їй впевненості (команда складається із трьох-чотирьох дітей лише за бажаннями і симпатіями дитини). Якщо розповідь складається командою, то вона буде під силу навіть найнесміливішим дітям. Завдяки командним розповідям на занятті в активній мовленнєвій діяльності беруть участь майже всі діти. Жодна з команд не повторює повністю попередню розповідь, а додає щось своє. Під час розповіді кожен має слухати й бути готовим підтримати іншого, щоб не підвести всю команду, зуміти вчасно і правильно продовжити те, на чому спинився товариш. Розповідь командами сприяє розвитку креативності, самостійності та ініціативності. Для активізації мовлення дітей та розвитку творчих мовленнєвих проявів використовують такі *прийоми і види занять з розповідання за сюжетними дидактичними картинами*:

- придумати свою назву до картини, ім'я героїв картини і відповідно до цього скласти свою розповідь;
- домислювання подій, які передували тому епізоду, що зображено на картині;
- домислювання подій, які можливі після того, що зображено на картині;
- розповіді про одного героя картини; діалог з героями картини; від імені героя;
- спонукання дітей до висловлювання свого ставлення до героїв картини, змісту картини (оцінно-етичні судження);
- пригадування дітьми змісту оповідань, казок, близьких до змісту картини, порівняння їх;
- складання розповідей за серією картин чи порівняльних розповідей;

- подорожі-розповіді за кількома знайомими картинами;
- розповіді-загадки про героїв (предмети), зображених на картині;
- залучення дітей до аналізу розповідей інших дітей.

Для навчання дітей розповідей за серією картин можна скористатись альбомом «Вчимося розповідати. Складання розповідей за серією сюжетних картин на основі літературних творів. Навчально-методичний посібник». Київ, 2013. (автори А.М.Богуш, Н.В.Гавриш). Дитині пропонуються 4–5 картин за змістом однієї казки. До кожної картини подано запитання і завдання: перша картина – зав’язка, друга (і третя) – кульмінація, остання – розв’язка. За кожною картиною діти складають послідовну розповідь за темою казки. [Богуш А.М., Гавриш Н.В. Розповідаємо разом. Навчання молодших дошкільників розповіді за змістом сюжетних картин. Навчально-методичний комплект: 12 сюжетних картин і методичні рекомендації. Київ: «Генеза», 2017].

Отже, натепер заклади дошкільної освіти України забезпечені достатньою кількістю серій дидактичних картин і альбомів. Ефективність їх використання залежить від уміння виховательки дібрати потрібні картини, методики їх використання з урахуванням віку і розвитку дітей.

Методика навчання дітей розповіді із власного досвіду

Розповіді із власного досвіду – це розповіді про реальні події, свідками або учасниками

яких були самі діти. Обов’язковими умовами для таких розповідей є наявність у дітей яскравих уявлень про предмет розповіді та особиста зацікавленість, бажання поділитися своїми думками. Якщо з теми, яку вихователька хоче запропонувати для розповіді, у дітей немає конкретних уявлень, або якщо ця тема не збуджує яскравих переживань, треба організувати їх. Вихователька повинна збагачувати досвід і розширювати знання дітей про довкілля, проводити з ними спостереження, екскурсії тощо.

Розповіді із власного досвіду можна умовно поділити на такі *види: розповідь на запропоновану вихователькою тему; розповідь про цікавий випадок зі свого життя (без обмеження конкретною темою).*

Крім цього, виділяють розповіді, в яких відображено *колективний досвід* (про події, в яких брали участь усі діти групи), та розповіді, які відображають *індивідуальний досвід* дітей. Більш легкими для дітей є розповіді на основі колективного досвіду, наприклад, «Як ми працювали на городі» (або у квітнику), «Як ми ходили до зоопарку», «Як ми збирали врожай». Вихователька спрямовує розповідь дитини, допомагає побудувати висловлювання, оскільки разом із дитиною була

учасницею подій. Розповідь з індивідуального досвіду є більш складною для дитини, оскільки педагог не знає, про що дитина збирається розповісти, тому використовує навідні запитання, уточнення, інші прийоми навчання. Можна запропонувати дитині розповісти про вихідний день, відпочинок на морі (річці), про улюблену іграшку, книгу, мультфільм, свого товариша (братика, сестричку, рідних) тощо. Тематику розповідей визначають залежно від інтересів дітей, досвіду, якого вони набули в дошкільному закладі та вдома. Вихователька повинна дбати, щоб зміст розповіді не тільки розвивав мислення дитини, а й виховував її почуття, викликав інтерес до довкілля, виховував позитивні риси характеру.

До складання розповідей із власного досвіду бажано залучати дітей із молодшого дошкільного віку в процесі щоденних індивідуальних розмов стимулювальними запитаннями. Спільне мовлення (вихователь починає фразу, а дитина продовжує її), що супроводжується рухами, жестами, звуконаслідуванням, є змістом розповіді з досвіду в молодшій групі. Це можуть бути такі запитання: «Розкажи, де ти був вчора з мамою?», «У вас є вдома котик? Розкажи, який він?», «Розкажи, які у тебе є іграшки» та ін.

Навчання дітей розповіді із власного досвіду на заняттях відбувається в *середній та старшій групах дошкільного закладу*. Структура заняття на першому етапі навчання може бути такою: вихователька повідомляє дітям тему («Сьогодні, діти, ви будете розповідати про те, як ми ходили до зоопарку»); проводить коротку бесіду, яка допоможе дітям відновити свої враження, тобто застосовує прийом колективного обговорення плану (Як ми збиралися до зоопарку? Як дістались до зоопарку? Що цікавого ми там бачили? Що нам найбільше запам'яталося?). Бесіду можна супроводжувати розгляданням малюнків дітей за темою, предметів, ілюстрацій, декламуванням віршів, виконанням пісень, пов'язаних із відтворюваними подіями. У другій частині заняття педагог у середній групі пропонує зразок розповіді, в якому повинна зберігатися чітка послідовність викладу. Мова зразка має бути чіткою, образною, доступною дітям.

Зразок розповіді виховательки має відповідати таким вимогам: в основу його повинен бути покладений конкретний факт чи подія; мати виховну цінність; бути доступним дітям як за змістом, так і за мовним оформленням. Зразок розповіді повинен мати чітку структуру: спочатку треба описати час та умови, в яких відбулася подія («Одного літнього дня ми з братом пішли на річку ловити рибу...»), далі описати, як розгорталася подія, чим вона завершилась.

Розповідь виховательки

«Про цікавий випадок із життя»

«Діти, сьогодні ви будете розповідати про цікаві випадки із власного життя. Ви можете розповісти про те, що трапилось з вами під час літнього відпочинку, на вулиці, в зоопарку чи, може, вдома, з вашими котиком, собакою, пташкою. Можливо, якийсь випадок трапився з вами у крамниці, в кінотеатрі, інших місцях. Спочатку послухайте, я розповім, що одного разу трапилось зі мною, коли я була такою маленькою, як і ви.

Коли я була маленькою, ми жили в селі біля лісу. Мама часто брала мене із собою в ліс. Одного разу ми пішли з нею за грибами. Гарно влітку в лісі! Таємниче шумлять вітами сосни, ніби щось нашіптують. Весело співають пташки. Грибів було багато. Ми швидко назбирали повні кошики і хотіли вже йти додому. Раптом почули в траві жалібний писк: пі-пі-пі... Я почала шукати, хто ж це пищить, але нікого не бачила. Придивилась уважніше і побачила пташеня, яке сиділо в траві. Воно злякане дивилося на нас. Мама підійшла до нього ближче. Пташеня хотіло злетіти, але не змогло. Тоді мама взяла його в руки, і ми побачили, що в нього перебита лапка. Ми забрали пташеня додому, полікували йому лапку і залишили у нас, поки воно одужає. У перші дні пташеня нічого не хотіло їсти, а згодом звикло, добре їло, лапка в нього швидко загоїлася! Коли пташка зовсім одужала, ми випустили її на волю.

А тепер, діти, подумайте, що й як ви будете розповідати!»

Ефективним прийомом навчання дітей розповіді є *узагальнена розповідь про колективний або індивідуальний досвід*, який передбачає спільну розповідь виховательки та дітей, у якій педагог наголошує на головних напрямках повідомлення (ключові фрази), а діти продовжують, доповнюють, завершують його.

У старшій групі дітям називають *тему і план*. Діти старшої групи вже можуть самостійно складати зв'язну, послідовну розповідь за темою і планом виховательки, надалі лише за темою і вказівкою.

Якщо ж вихователька не передбачає обмежувати розповіді дітей певною темою, то вона дає *зразок розповіді* про те, яка цікава пригода трапилася з нею колись, і пропонує дітям згадати подібні події зі свого життя. Наприклад: «Діти, пригадайте цікаві випадки зі свого життя, що з вами колись трапилось. Спочатку послухайте, я розповім, що зі мною одного разу трапилось, коли я була такою маленькою, як і ви». Після розповіді вихователька робить невеличку паузу і пропонує дітям згадати й розповісти, коли і що саме з ними трапилось.

У процесі розповіді дітей вихователька пропонує *навідні і підказувальні запитання*, дає *вказівки*, оцінює *розповіді дітей*, залучає їх до аналізу розповідей інших дітей.

Ефективним прийомом навчання розповіді із власного досвіду є розповідь командами, які складаються із 3–4 дітей за їхніми бажаннями та симпатіями. Педагог разом із дітьми обговорює план майбутньої розповіді, виокремлює мікротеми та пропонує вихованцям розділитися на команди, кожній обрати будь-яку частину розповіді, підготуватися, обміркувати всі деталі змісту. Розповідь командами надає впевненості кожному учаснику, навіть найбоязкішому, активізує мовлення всіх дітей, привчає уважно слухати, бути готовим продовжити розповідь, не підвести свою команду.

Своєрідним видом розповіді із власного досвіду є **складання дітьми листів** (колективних чи індивідуальних) із записом вихователькою, яке проводиться на заняттях. У середній групі складання листа – колективна діяльність, загальна розмова, з якої вихователька вибирає і записує окремі фрази, висловлювання. З дітьми старшої групи зміст і форма листа обговорюється більш детально. Листування є ефективним засобом розвитку зв'язного мовлення дітей, який розширює їхній кругозір, виховує позитивні моральні риси особистості і поведінки. У листах діти розповідають про життя в закладі дошкільної освіти, про своє місто, село, обмінюються листівками, фотографіями. Адресатами можуть бути також відомі люди міста, села, дитячий письменник, композитор, художник, вихователька цієї групи, батьки, хвора дитина.

Лист складається колективно, всіма дітьми групи. Спочатку вихователька нагадує дітям, як треба звернутися до адресата. Потім під керівництвом вихователя діти обговорюють, що й як треба написати. Вихователька наголошує на тому, що треба обдумати, що саме писати, як краще викласти свої думки. Педагог зауважує, що висловлюватися треба по черзі, говорити про головне і найцікавіше, зв'язно, зрозуміло. Можна запропонувати дітям план, наприклад: *«Давайте розкажемо друзям про наше місто: яке воно, які його найкрасивіші вулиці і площі, які є в місті пам'ятники, театри, фабрики і заводи»*.

Діти повинні зрозуміти, що зміст має бути цікавим і зрозумілим для тієї особи, для якої лист призначено. Наприклад, якщо складається лист хворій дитині, то треба розповісти про цікаві події із життя групи, довідатись, як почуває себе дитина, чи скоро повернеться в групу. Якщо ж пишуть лист друзям в інше місто, то треба розповісти про своє рідне місто, село, про свій дошкільний заклад.

Вихователька запитаннями, підказками, зауваженнями вчить дітей висловлюватись граматично правильно, змістовно. Педагог записує висловлювання дітей, редагуючи їх, а в кінці заняття зачитує дітям

складений лист, вкладає його в конверт, підписує адресу. На прогулянці діти кидають лист у поштову скриньку.

У сучасних дошкільних закладах практикують надсилення електронного листа. Алгоритм дій виховательки і дітей аналогічний складанню звичайного листа, однак надсилення його адресату відбувається через комп'ютер, спільно з дітьми. Основна цінність таких занять – обов'язково отримати відповідь, якщо це не вітальні листи чи листи-запрошення.

Заняття для дітей старшої групи Бесіда про працю листоноші

Складання дітьми листа з теми «Наша група».

Мета: ознайомити дітей із процесом листування: люди пишуть один одному листи, заклеюють їх у конверти, підписують і кидають у поштову скриньку; листоноша приносить листи, розкладає їх у поштові скриньки. Закріпити знання дітей про адресу дошкільного закладу освіти та вулиць, на яких живуть діти. Розвивати зв'язне мовлення. Виховувати повагу до праці листоноші.

Словник: лист, листування, листоноша, адреса, конверт, поштова скринька.

Хід заняття. Вихователька показує листи і запитує: «Що це? Без тіла, без крил, за сто кілометрів відлетів». (Лист). Для чого пишуть листи? Кому їх пишуть? Що пишуть у листах? Що потрібно для того, щоб написати лист? Що робить листоноша? Куди листоноша розкладає пошту? У чому носить пошту листоноша? Що роблять діти? Чим цінна праця листоноші? Розповідь виховательки.

Повідомлення теми листа. Запитання: Як називається наша група? Яка в нас групова кімната? Що висить на стінах? Які книжки у просторі книги? Що є у куточку природи? Читання листа вихователкою. Опускання листа в поштову скриньку.

Заняття для дітей середньої і старшої груп Складання листа хворій дитині

Мета: уточнити знання дітей про День захисника Вітчизни – одне із найважливіших державних свят нашої країни. Учити відповідати на запитання, виділяючи головне з минулого досвіду. Закріпити уявлення дітей про пошту, листування. Виховувати патріотичні почуття до рідної землі, до захисників України.

Хід заняття. Запитання: Хто у нас в групі давно не відвідує групу? Як ми можемо розповісти йому про життя нашої групи за цей час? Яке ми святкували свято? Колективне складання листа. Як ми святкували День захисника Вітчизни? Хто до нас приходив у гості? Куди ми ходили на екскурсію? Які вивчали вірші і пісні? Які нові книжки та іграшки з'явилися в групі? Читання листа. Відправлення листа в поштову скриньку під час цільової прогулянки. (Або: електронне відправлення листа).

Заняття для дітей старшої групи

Написання листів до героїв казки «Цап і баран»

Мета: продовжувати вчити будувати зв'язні висловлювання творчого характеру, використовуючи мовні засоби творчого мовленнєвого самовираження.

Матеріал: ілюстрації до казки, прислів'я, приказки.

Хід заняття. Вихователька: «Діти, сьогодні ми будемо писати лист нашим улюбленим героям казки «Цап і баран» і запросимо їх до себе на гостини...».

Вихователька запитує кожну дитину, що вона пропонує написати героям цієї казки, і записує дитячі вислови, зачитує лист.

«Добрий день, любі наші герої, Цап і Баран. Нам дуже подобається казка про вас. Вона дуже цікава і повчальна. Ми знаємо, що ти, Цапок, дуже сміливий, а ти, Баранчику, – дужий та сильний. Із казки нам відомо, що ви є великими приятелями і справжніми друзями, бо завжди підтримували один одного, і не залишали в біді. Ми дуже раді за вас і запрошуємо на гостини. З нетерпінням будемо чекати зустрічі з вами. До побачення».

Розвиток словесної творчості дітей, навчання творчої розповіді

Мовленнєва творчість – один із найскладніших видів дитячої творчості, яка вимагає від дітей звернення до їхнього

попереднього досвіду в довкіллі, активної творчої уяви, логічного мислення, зв'язного образного мовлення, позитивних емоцій. Продуктом творчої розповіді дітей є логічно послідовна розповідь сюжетного чи описового характеру. За змістом вона може бути реалістичною чи з елементами фантазування (придумування казок). Навчання дітей творчої розповіді позитивно впливає на розвиток мовлення. Діти вправляються в активному використанні словника, навчаються граматично правильно будувати речення, логічно поєднувати їх у розповіді. Це допомагає дитині оволодіти усним, а пізніше і писемним мовленням, вчить їх правильно виражати свої думки. Придумуючи розповіді, дитина насамперед повідомляє про те, що її найбільше хвилює, цікавить. Це допомагає виховательці краще вивчити індивідуальні особливості дітей, правильно накреслити необхідні виховні заходи. Теми розповідей, запропоновані дітям, можуть бути різноманітними, спрямовані на виховання у них позитивних рис характеру і поваги до старших, хороших стосунків з іншими дітьми, любові до природи тощо.

Творчі розповіді класифікують залежно від матеріалу, що є джерелом виникнення сюжету, на такі види: **творчі розповіді на наочній основі і творчі розповіді на словесній основі.**

До творчих розповідей на наочній основі належать:

- сюжетна розповідь про іграшку;
- розповідь за сюжетною ігровою обстановкою;
- розповідь за сюжетною картиною;
- описова розповідь про природу;
- розповідь-етюд;
- розповідь-мініатюра.

Творчі розповіді на словесній основі:

- розповідь за опорними словами;
- розповідь на тему, запропоновану вихователькою;
- розповідь за темою і планом;
- розповіді-роздуми;
- складання казки;
- складання сценарію на основі короткого літературного тексту;
- розповіді про смішний епізод;
- розповіді за мотивами знайомих художніх творів;
- складання фантастичних казок-небувальщин.

Структура творчої розповіді вимагає логічності і послідовності, не припускає перестановки у часі (початок події, її розвиток і кінець). Елементи композиції розповіді: експозиція, зав'язка, розвиток подій і кульмінація.

Найлегшим видом занять є **розповіді про іграшки**. Для таких занять використовують образні та дидактичні (мотрійки, башточки, грибочки, прапорці тощо), а також механічні і музичні іграшки. Іграшка викликає інтенсивну роботу думки, підвищує інтерес до розповідання. У старшій групі починати цю роботу можна із завдання придумати окремі дії з іграшкою. Після опису іграшки треба розповісти, як можна з нею гратися (наприклад, провести дидактичну гру «Крамниця іграшок», «Подарунок»).

Можна запропонувати дітям план такої розповіді:

1. Як потрапила ця іграшка до дитини?
2. Якою вона була?
3. Що дитина робила з іграшкою?

Творчі розповіді про одну іграшку вимагають розвитку творчої уяви, оскільки діти повинні самостійно придумати образні ситуації, дії з іграшкою. Спочатку дітям можна запропонувати різні іграшки, про одну з них розповідає вихователька (дає зразок розповіді), про інші повинні розповісти діти.

Більш складним завданням є *складання дітьми розповідей про одну іграшку*, але з різними сюжетами. Якщо дітям важко його виконати, вихователька може запропонувати кілька варіантів розвитку сюжету. Наприклад, під час розглядання з дітьми зайчика з морквинкою

вихователька пропонує варіанти розгортання сюжету: де взяв морквинку зайчик? (*пригостили друзі, знайшов на городі, випала з машини, виростив на грядці*).

У розповідях за сюжетною ігровою обстановкою діти повинні «оживити» фактично готовий матеріал, тобто скласти невелику, сюжетну розповідь про групу іграшок. Кожну іграшку треба наділити певними якостями, визначити її місце в розповіді, сюжеті. Спочатку створюють найпростішу ігрову обстановку з невеликою кількістю іграшок. Наприклад, дітям пропонується тема «На гостинах у ляльки Оленки». Вихователька влаштовує лялькову кімнату, в якій за столом сидять три-чотири ляльки і п'ють чай. Діти розповідають, хто прийшов до Оленки на гостини, що цікавого розповіла чи показала їм Оленка. На таких заняттях ігрові дії і ситуації створюються самою вихователькою. Діти навчаються складати на цій основі зв'язну розповідь. За допомогою наочності можна змінити сюжет, доповнити обстановку новими предметами чи частково замінити їх. Можна скласти цілу серію невеличких розповідей («Лялька захворіла», «Іменини ляльки», «Лялька збирається на прогулянку», «Лялька пригощає гостей» та ін.). На перших етапах навчання вихователька дає дітям зразок розповіді, надалі обмежується лише темою чи планом.

Ефективним прийомом навчання дітей розповідей за сюжетною ігровою обстановкою є розігрування (інсценування) ситуацій. Дитина одночасно розв'язує три завдання: придумує сюжет, рухає іграшки по столу, розповідає слухачам про дії іграшок. Спочатку роль оповідача викликає у дітей труднощі, оскільки вимагає швидкої реакції, розподілу уваги між показом і словом. Тому дітям треба давати більше часу для обдумування завдання, програвання сюжету в уяві. На першому занятті вихователька пояснює, як саме треба розповідати: «Треба розповідати про іграшку й одразу пересувати її на столі (розповідає і показує). Одного разу коник дуже захотів пити. Він прибіг до своєї мами (пересуває іграшку) і промовляє: «Мамо, я дуже хочу пити. Можна мені піти до річки?». Під час діалогу вихователька трохи рухає ту іграшку, яка нібито говорить, і показує дії. Вихователька повторює зразок ще раз, потім викликає дитину розповісти. Надалі діти розповідають самостійно й інсценують сюжети. Можна також використати такий прийом, як складання розповіді підгрупами дітей. Дітям, які сидять за одним столом, пропонують один набір іграшок для настільної інсценівки. Діти всі разом складають розповідь, а потім вирішують, хто буде її розповідати.

Описові розповіді про природу є найскладнішими для дітей. Спочатку діти розповідають про конкретну пору року. Потім розповіді

будуються на основі порівняння природних явищ (зима і літо, річка восени і весною).

Перед розповіданням про конкретну пору року треба запропонувати дітям розповісти спочатку про погоду, потім – про рослини і тварин, про те, як у цю пору року працюють дорослі й діти тощо. Можна використати, наприклад, такий план: Яка погода буває взимку? Які дерева взимку? Яка ялинка взимку? Як живуть взимку птахи і звірі? Що роблять люди на вулицях, біля своїх будинків?

Найскладнішим видом творчого розповідання є **складання розповіді чи казки з теми, запропонованої вихователькою**. У ній дитина повинна сама розповісти про умови, за яких відбувається подія, описати героя, визначити і розкрити хід дій, придумати кінцівку.

Одним із важливих методичних питань навчання творчої розповіді є вибір сюжету. Сюжет повинен викликати у дітей бажання придумати розповідь, казку з чіткою композиційною будовою, із внесенням елементів опису. Він має відповідати досвіду дитини, рівню її мовленнєвого розвитку, збуджувати моральні та естетичні почуття, активізувати уяву, поглиблювати інтерес до мовленнєвої діяльності.

Дітям можна запропонувати цікаві сюжети про тварин, природу: «Як ми гралися з котиком», «Тварини прийшли у гості до Каштанки», «Діти пішли в ліс за ягодами», «Як Оленка доглядала свій квітник»; про ігри, розваги: «Оксанка й Оля грають у лікарню», «Сергійко вчиться кататися на ковзанах», «Хлопчики ліплять снігову бабу», «Миколка з друзями грає у футбол». З дітьми доцільно також використовувати сюжети, які орієнтують їх на складання розповідей морально-етичного змісту: «За що бабуся сказала онукові “дякую”», «Марійка – мамина помічниця», «Як Андрійко допоміг дідусеві» та ін. Тема має спонукати дитину до розповіді від третьої особи. Діти придумують розповіді не тільки про одного героя, а й із кількома дієвими особами. Наявність двох-трьох персонажів дає можливість вводити в опис діалог.

Діти старшого дошкільного віку придумують казки, вірші. В.О.Сухомлинський у книзі «Серце віддаю дітям» зазначав, що **створення казок** – один із найцікавіших для дітей видів поетичної творчості. Самі діти не можуть оволодіти необхідними прийомами складання казок, цього їх треба навчати. Для дітей доступними і цікавими є насамперед казки про іграшки, наприклад: «Лялька йде в ліс за грибами», «Дюймовочка на гостинах у ляльок», «Заєць, лисиця і ведмідь захотіли стати музикантами» та ін. Спочатку можна інсценувати сюжет за допомогою іграшок, а потім уже знайомити дітей з іграшкою, як із персонажем казки, без інсценування сюжету. У цьому випадку діти вчаться придумувати казку з опорою на образ казкового героя. Вихователька,

ознайомлюючи дітей з іграшкою, допомагає їм побачити особливості її зовнішнього вигляду, риси характеру (полохливий заєць, допитливе ведмежатко, злий вовк, веселий горобчик), вчить дітей придумувати і передавати в казці уявні епізоди, в яких виявляються ці риси.

Заняття на складання дітьми казок з опорою на іграшки поєднуються із заняттями без показу іграшок. Вихователька знайомить дітей із сюжетом казки (наприклад, «Пригоди веселої білочки», «Про Наталочку і їжачка», «Дівчинка і новорічна ялинка»), повідомляє план її викладу, активізує словник дітей. В окремих випадках доцільно застосовувати прийом спільних дій – вихователька розпочинає казку, а діти продовжують і завершують її. З набуттям досвіду складання казок діти самостійно обирають і тему, і сюжет казки.

Одним із складних видів творчої розповіді є розповіді-роздуми. **Розповідь-роздум** – це комплексний вид висловлювання, в якому послідовно, зв'язно передаються думки про факти та явища довкілля, причинно-наслідкові зв'язки між ними, які дитина встановлює у процесі відображення та пізнання явищ дійсності. Розповідь-роздум складається із складносурядних речень із домінуванням причинно-наслідкових зв'язків як усередині речень, так і між ними, містить логічно послідовне доведення чи пояснення чогось, низку думок, міркувань, висновків із певної теми (А.Омелянєнко). Розповідь-роздум складається із таких складників: теза (твердження, яке треба довести), аргументи (докази, факти, приклади), висновок (остаточна думка, логічне завершення, певний умовисновок). [А.Омелянєнко. *Розповіді-роздуми. Дошкільне виховання. 2010. № 3, С. 8–9.*]

Розповіді-роздуми використовують у роботі з дітьми старших груп. Під час навчання дітей розповідей-роздумів доцільно використати метод (чи прийом) моделювання. Наприклад, предметно-символічна модель «Будинок: теза – призьба; аргументи – стіни; висновок – дах». Діти повинні довести: для того, щоб дах тримався, має бути не одна стіна, а принаймні дві. Так і в роздумі, чим більше аргументів, тим більше висновків. На допомогу виховательці під час навчання таких видів розповіді можуть прийти літературні персонажі – помічники Чомучки і Томучки, які використовують різні вставні слова, як-от: я вважаю, на мій погляд, мені здається, я вбачаю ...

На заняттях з навчання творчої розповіді використовуються як загальновідомі *навчальні прийоми* (зразок, план, вказівки, запитання, оцінка), так і *специфічні прийоми* розвитку творчої уяви та активізації творчості дітей (запис дитячих розповідей, створення альбомів та книжок із творчими розповідями дітей, віртуальний діалог тощо).

З планом вихователька знайомить дітей після того, як їм стають відомі сюжет і тема розповіді. План повідомляється у доступній розмовній формі (сам термін «план» не вживається). Наприклад, до теми казки «Пригоди білочки» вихователька може дати такий план: «Спочатку розкажіть, що заготовляла білочка до зими, де ховала вона свої запаси, і придумайте, що з нею трапилося» або: «Спочатку розкажіть, куди збиралися діти вранці, що вони робили по дорозі до річки, і придумайте, що з ними трапилося». Пропонуючи план, вихователька зосереджує дітей на головних моментах розповіді, логічній послідовності викладу, на взаємозв'язку окремих частин. Для прикладу один із пунктів плану вихователька розбирає разом із дітьми. Конкретизація окремих питань плану збагачує розповіді дітей життєвим матеріалом, спонукає їх до пошуку нових сюжетних ліній. Можна запропонувати план у вигляді трьохчотирьох називних речень або у формі запитань. Для того, щоб закріпити у дитячій пам'яті план розповіді, доцільно запропонувати комусь із дітей повторити основні його моменти. Це готує їх до подальшого самостійного планування мовленнєвої діяльності. Під час аналізу розповідей дітей вихователька звертає увагу на те, як вони дотримувалися плану.

У комплексі методичних прийомів на заняттях широко застосовується один із них – *вказівка*. Вказівки бувають такі: розповісти детально; придумати свою розповідь; придумати початок розповіді; обов'язково розповісти про те чи те тощо. Часом виховательці доводиться робити вказівки, щоб запобігти повторень у розповідях («А тепер, діти, придумайте по-іншому», «Не треба всім повторювати одне й те саме слово, скажіть по-іншому», «Діти, треба розповісти не тільки про те, що трапилося, але й про те, як пригода закінчилася та ін.).

Ефективним прийомом навчання дітей творчої розповіді є *використання моделей*, які допомагають дітям подолати страх перед складанням розповідей творчого спрямування. Дітям пропонують модель розповіді, а вони повинні наділити елементи моделі змістовими якостями і скласти розповідь. Відповідно до вікової групи та виду занять вихователька обирає потрібні методи і прийоми розвитку зв'язного мовлення дітей. За результатами систематичного розвитку зв'язного мовлення дітей у старшому дошкільному віці формується **монологічна компетенція** – здатність розгорнуто, послідовно, логічно, зв'язно висловлювати свої думки; складати розповіді різних типів; імпровізувати, розмірковувати про предмети, явища, події, друзів; доходити елементарних узагальнень, висновків; висловлювати зв'язні самостійні оцінні судження стосовно різних явищ, подій, поведінки людей, героїв художніх творів; виявляти словесну творчість у різних видах мовленнєвої діяльності. [Богущ А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: Видавництво «Ранок», 2013. С. 23.]

Методика навчання дітей переказу художніх творів

Одним із ефективних методів розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку є переказ художніх текстів.

Переказ – самостійне усвідомлене дітьми відтворення змісту знайомих художніх творів (оповідання, казки, повісті, легенди).

Процес переказування змісту художніх творів є складною мовленнєво-творчою діяльністю для дитини дошкільного віку, оскільки вимагає розвитку всіх психічних процесів. Вихователі повинні дотримуватися такої структури процесу переказування художніх текстів:

- уважне слухання і сприймання художнього твору;
- розуміння його цілісного змісту;
- запам'ятовування загальної сюжетної лінії та окремих образних виразів, повторів, діалогів;
- відтворення змісту художніх творів методом переказу.

У процесі відтворення змісту художніх творів (переказування) дітьми задіяні як монологічне, так і діалогічне мовлення дітей (діалоги дієвих осіб), що сприяє розвитку образного і виразного зв'язного мовлення дітей. Діти запам'ятовують яскраву лексику, образні висловлювання, словосполучення і речення, оволодівають художньою формою рідної мови. Висока художня майстерність творів, цілісність композиції є взірцем чіткого, зв'язного й послідовного переказу, не захоплюючи деталями й не пропускаючи головного.

У процесі переказування літературних творів закріплюються знання дітей про життя тварин, побут людей, явища природи тощо. Заняття з навчання дітей переказувати художні твори привчають їх до розумової праці, готують до школи, сприяють формуванню читацького інтересу до художньої літератури. В результаті осмислення поведінки літературних героїв діти навчаються адекватно оцінювати вчинки і поведінку однолітків та свої власні. Водночас у них виховуються і розвиваються позитивні морально-етичні якості та властивості особистості (доброта, ввічливість, співчуття, взаємодопомога, скромність, доброзичливість, вдячність). Цьому сприяють оповідання Т.Шевченка, В.Сухомлинського, М.Коцюбинського, Н.Забіли, Панаса Мирного, В.Чухліб та ін., а також українські народні й авторські казки.

Безпосереднє переказування дітьми художніх творів вимагає від вихователки попередньої роботи з підготовки дітей до переказу, а саме:

- ознайомлення дітей зі змістом художнього твору на предметно-спрямованих заняттях (ознайомлення з довкіллям, природою, художнього читання тощо);

- бесіда відтворювального характеру за змістом літературного твору;
- розглядання ілюстрацій та бесіда за їх змістом.

Запам'ятайте: для самостійного переказу дітьми художнього твору потрібно пропонувати тільки знайомі художні тексти і казки.

Заняття з навчання дітей переказувати художні твори проводять у другій половині року середньої та в старших групах.

Підготовча робота з дітьми щодо самостійного переказування проводиться в молодшій і в першій половині середньої груп.

Зміст творів для переказу, прийоми його навчання залежать від досвіду дітей, їхніх вікових особливостей, від складності твору. Доцільно обирати не лише художній твір, а й спосіб навчання переказу.

Зазначимо, що в дошкільній українській лінгводидактиці усталилися такі традиційні способи переказу (О.Білан, А.Богуш, А.Ємець, О.Коваленко, А.Пасічник та ін.):

- спільний переказ виховательки й дитини;
- переказ за логічно завершеними частинами;
- переказ за планом виховательки;
- цілісний переказ тексту однією дитиною;
- переказ за ролями (елемент драматизації);
- вибіркового переказу;
- творчий переказ: творче відтворення дитиною тексту художнього твору;

твору;

- колективний переказ.

Запам'ятайте: метод «переказ» передбачає наявність художнього тексту, оригіналу, а все інше – це розповіді дітей.

У *молодшій групі* на заняттях з розвитку мовлення і художньої літератури дітей готують переказувати художні твори, застосовуючи спільний і відтворювальний перекази.

Вихователька розповідає казку в супроводі наочності (ілюстрації, фігурки настільного театру), звертає увагу дітей на розвиток події у творі, вчить співчувати позитивним героям, поступово підводить дітей запитаннями до відтворення тексту. Спільний переказ спонукає дітей до розгорнутих відповідей. Вихователька починає фразу, а діти її продовжують, у процесі якої вони можуть виконувати звуконаслідувальні вправи, певні дії, рухи, використовувати атрибути до казки, елементи костюмів. Заняття можна завершити дидактичною грою, ігровою ситуацією, розігруванням фрагментів твору.

За відтворювальним переказом дитина повторює фразу (висловлювання) дорослого.

У *середній групі* дітей учать переказувати художні твори на комплексних мовленнєвих заняттях. Діти переказують знайомі казки, опо-

відання. Вихователька викликає інтерес у дітей до твору, використовує сюрпризний момент, наочність, звернення до минулого досвіду дітей. Вихователька один раз читає знайомий твір, дає настанову на переказ. Допомогає дітям запитаннями, підказуванням, використовує прийоми спільного і відтворювального переказу, елементи драматизації. Обов'язковим прийомом навчання є позитивна оцінка та аналіз вихователькою переказів дітей.

У завершальній частині заняття дітей залучають до продуктивної діяльності за змістом твору (рухлива гра або гра-драматизація).

У старшій групі використовують усі види переказу.

Переказ за частинами: вихователька заздалегідь поділяє знайоме дітям оповідання чи казку на рівномірні частини і залучає до колективного переказу: одна дитина починає, інша продовжує.

Переказ за планом проводять з дітьми старшої (подекуди – середньої) групи. Вихователька пропонує план із 3–5 запитань за змістом твору. План повторюється двічі. Поступово дорослий учить дітей складати план самостійно.

Вибірковий переказ – це переказ одного із фрагментів твору за вказівкою виховательки.

Творчий переказ доцільно застосовувати у старшому дошкільному віці, коли діти вже мають певний досвід відтворення текстів. Діти переказують художній твір, виконуючи творчі завдання (переказ від імені героїв, придумування нового початку, закінчення, чи епізодів, про які в тексті лише згадується, введення нових персонажів).

Повний цілісний переказ доступний дітям старшого дошкільного віку, оскільки потребує відтворення змісту твору однією дитиною від початку до завершення. Цей спосіб доцільно застосовувати, коли текст короткий, поєднувати на одному занятті цілісний переказ з іншими способами навчання, наприклад, цілісний і творчий перекази (вихователька може запропонувати одній дитині переказати твір від його початку до завершення, а іншій – дати творче завдання), цілісний і переказ за ролями.

Переказ командами полягає в тому, що діти самі об'єднуються в команди та домовляються, хто яку частину казки переказуватиме. Під час такого переказу задіяно більше дітей; вони уважно слухають не тільки власне мовлення, а й висловлювання інших дітей, що сприяє згуртованості дітей у командах, спонукає до розуміння необхідності підтримки та взаємодопомоги.

Переказ за ролями (це, по суті, гра-драматизація) добре знайомих казок, який проводять в усіх вікових групах. Вихователька бере на себе роль автора, допомагає дітям розподілити ролі, дібрати атрибути, кос-

творами, обговорює з ними характер персонажів, звертає увагу на інтонаційну виразність мовлення, це, по суті, гра-драматизація художнього твору.

Розповіді дітей за власними малюнками за змістом знайомих художніх творів використовують у старших групах поетапно: на першому етапі читають новий художній твір з наступною бесідою на занятті з художньої літератури; на другому етапі на занятті з малювання один раз читають оповідання чи казку (вже знайому дітям), обговорюють і визначають, хто з дітей, який епізод буде малювати, які для цього потрібні олівці. На наступному комплексному занятті з розвитку мовлення чи інтегрованому діти послідовно складають розповіді за своїми малюнками за єдиною сюжетною лінією. Малюнки виставлено на дошці чи підставці.

Для перших переказів дітям (середня група) пропонують твори з простим динамічним сюжетом, невеликі за обсягом. («Котик і півник», «Колобок», «Рукавичка»; «Дві кізочки», «Про двох цапків» М.Коцюбинського).

Дітям старшої групи обирають більш складні за змістом і обсягом казки й оповідання, наприклад, «Пшеничний колосок», «Ледача подушка», «Камінь» В.Сухомлинського, «Маленькі помічники» О.Бунець, «Чого синичка повеселішала» Ю.Ярмиша, «Умій почекаати», «Півник з родиною», «Кіт Васько» К.Ушинського, народні казки «Колобок», «Котик, півник і мишеня», «Кривенька качечка», «Лисичка-сестричка і сірий вовк».

У другому півріччі можна запропонувати для переказу два коротких оповідання на одну тему, використати різні способи переказування, наприклад, кілька дітей переказують твір за частинами, а інші – за ролями, а хтось переказує увесь твір.

Для навчання дітей переказувати художні твори у закладі дошкільної освіти використовують різні прийоми навчання, з-поміж них: *пояснення, підказка, вказівка, нагадування, оцінка* та інші.

Пояснення передуює переказу художніх творів. Педагог повідомляє дітям, у який спосіб вони переказуватимуть твір. Наприклад: «Будемо переказувати по черзі – спочатку одна дитина почне, а я скажу, хто буде продовжувати далі», або «Сьогодні ми будемо розповідати казку за планом, який ви будете складати самостійно».

Вказівка допомагає дітям правильно виконати завдання, націлює на необхідність зосередитися перед переказом, дотримуватися послідовності передання змісту твору тощо. («Уважно послушайте і запам'ятайте казку, будемо її переказувати»; «Зверніть увагу на те, з

чого починається оповідання, що трапилося з дієвими особами, і чим завершився твір»).

Підказка і нагадування доречні, якщо діти відчувають труднощі у відтворенні змісту художнього твору. Цей прийом у поєднанні із відповідною мімікою, поглядом, схвальним жестом необхідний у процесі навчання переказу сором'язливих, невпевнених у собі, малоактивних дітей.

Оцінка (аналіз) переказів дітьми художнього твору має бути чіткою, конкретною, лаконічною (одне-два речення). Доцільно звертати увагу на повноту розкриття сюжету твору, виразність мовлення. Вихователька повинна оцінювати не саму дитину, а її мовленнєві досягнення із урахуванням віку, індивідуальних особливостей кожної дитини. До аналізу переказів окремих дітей у старшій групі доцільно залучати інших дітей, при цьому попередньо їх повідомляти про це.

Моделювання, як прийом навчання, полегшує дітям старшого дошкільного віку відтворення змісту казки чи оповідання. Дітям пропонується кольорова модель (замість персонажів використовуються умовні позначки – геометричні форми різної величини та кольору, наприклад: тато – ведмідь – великий коричневий прямокутник; ведмедичка – менший коричневий прямокутник; лисиця – оранжевий трикутник; колобок – жовтий круг тощо. Перед залученням дітей до безпосереднього переказу вихователька ознайомлює їх з умовними позначками. У процесі переказу діти викладають змістову модель як унаочнення переказу.

Вихователька на кожному із занять з навчання дітей переказу обирає способи і прийоми відповідно до вікової групи та розвитку зв'язного мовлення дітей. При переказуванні народних казок потрібно стимулювати дітей використовувати зачини і кінцівки до казок.

Заняття для дітей старшої групи

Переказ казок М.Коцюбинського «Про двох цапків», «Дві кізочки»

Мета: вчити дітей переказувати знайому казку за планом виховательки, спонукати їх до оцінно-етичних суджень.

Хід заняття. На початку заняття діти розглядають ілюстрації до знайомої казки. Бесіда за ілюстраціями. Читання казки М.Коцюбинського «Про двох цапків».

Вихователька повідомляє дітям, що вони будуть переказувати казку за планом.

Дітям пропонують такий план:

1. Назва оповідання і автора твору.
2. Хто прийшов до річки?
3. Як поводитися цапки?
4. Що трапилося із цапками?
5. Чому трапилася біда?
6. Якими були цапки?

Переказують 3–4 дітей. Пригадують знайомий вірш М.Познанської «Цапок».

У дворі біжить цапок,
Він гукає на діток:
– Утікайте всі до мами,
Бо сколю я всіх рогами!

Вихователька пропонує дітям описати «портрет» Цапка. Діти описують.

Наприклад, розповідь-опис Олега С.: «Це цапок, свійська тварина. Живе у хліву. Він чорний, великий, рогатий, з великою бородою; впертий. У народі кажуть: «впертий як цапок». Він страшний, може забити рогами. Всі діти його бояться».

На наступному занятті діти переказують знайому казку М.Коцюбинського «Дві кізочки» за планом виховательки:

1. Де зустрілися кізочки?
2. Що було з боків стежки?
3. Як вдалося кізочкам розійтися?

Переказують 3–4 дітей. Вихователька пропонує дітям скласти розповідь-опис кізочки. Діти складають. Наприклад: «Кізочка біленька, струнка, у неї маленькі роги, вона красиво «мекає», якщо просить їсти. Кізочка лагідна. Вона дає молоко». (Оленка Ш.)

На наступному занятті дати переказують обидва оповідання М.Коцюбинського за вибором. Складають порівняльну описову розповідь про двох цапків і кізочок.

Заняття для дітей старшої групи

Творчий переказ угорської народної казки

«Двоє жадібних ведмежат»

Мета: вчити дітей творчо переказувати знайому казку за планом виховательки від імені персонажів казки; збагачувати словник образними виразами, прислів'ями.

Словник: надокучило, принишки, пильнують, ласий, галас, гушавина, репетувати, розпачливий, добрячий, тупцяти.

Хід заняття. Діти розглядають ілюстрації до знайомої угорської народної казки «Двоє жадібних ведмежат», пригадують її зміст, прислів'я «Захотіли від кішки оладків, а вона сама до них ласа». Вихователька повідомляє дітям, що вони сьогодні будуть переказувати знайому казку «Двоє жадібних ведмежат». Читає один раз казку і пропонує план переказу:

1. Назва казки.
2. Де і з ким жили ведмежата?
3. Що трапилося з ведмежатами?
4. Що вони вирішили зробити із сиром?
5. Як лисичка ділила сир?
6. З чим залишилися ведмежата?

Діти переказують казку за частинами плану – троє дітей. Надалі дітям пропонують переказати казку від імені її героїв – ведмежат.

Вихователька: діти, заплющуємо очі і промовляємо: «Раз, два, три! Ведмежата – і я, і ти!» Уявіть, діти, себе ведмежатами. Ви повернулися додому і розповідаєте своїй мамі-ведмедиці про пригоду, яка трапилася з вами в лісі. Почніть так: «Сьогодні ми вирішили подивитися, що цікавого в лісі. Ми йшли й побачили дорогу. Сховалися в кущах. Бачимо...» (діти переказують казку). Повторюють прислів'я: «Довго ділити – все загубити», «Не роззявляй рота на багато, а то й мало не буде».

На наступному занятті можна запропонувати дітям скласти власну казку із подібним сюжетом («Два котики і лисичка», «Два горобчики і ворона»). [А.Ємець, О.Коваленко. *Навчаємо дітей переказувати. Харків: Основа, 2012. С. 81–88*]

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Художньо-мовленнєва діяльність дітей

Художньо-мовленнєва діяльність дітей – це специфічний вид діяльності, пов'язаний зі сприйманням, розу-

мінням і відтворенням дітьми змісту художніх творів на заняттях, у різних видах ігор (театралізованих дійств, вистав, ігор-драматизацій), у процесі яких використовуються різні види художнього слова, образне мовлення. Художньо-мовленнєва діяльність є складником мистецької діяльності, оскільки ядром (стрижнем) художньо-мовленнєвої діяльності є художній образ. Художній образ – це один із способів відображення, узагальнення і відтворення реальної дійсності в конкретно-чуттєвій емоційно вираженій формі (слово, рухи, малюнки). У дітей дошкільного віку найчастіше художній образ втілюється у художньому слові, яке реалізується в мовленні, в діях, рухах.

Художньо-мовленнєва діяльність має таку структуру: сприймання літературних творів, розуміння їх змісту, відтворення і кінцевий результат (словесна творчість, образотворча, музична).

Види художньо-мовленнєвої діяльності:

- читання художніх творів;
- бесіди (відтворювальні, пізнавальні, узагальнювальні, етичні) за змістом художніх творів;
- бесіда як відтворення прочитаного (бесіди пізнавального характеру);
- бесіда за запитаннями автора твору;
- бесіда у зв'язку з прочитаним (з досвіду дітей);
- бесіда морально-оцінювального змісту;
- бесіда на розуміння дітьми засобів художньої виразності твору;
- бесіда на розуміння дітьми жанрів твору;
- бесіда морально-етичного характеру (етична бесіда);
- узагальнювальна бесіда («Мої улюблені книги», «Мої улюблені казки»);
- узагальнювальна бесіда за творами одного письменника;
- узагальнювальна бесіда, спрямована на з'ясування композиційної структури твору;

- тематична бесіда про письменника;
- бесіда порівняльного характеру за кількома творами одного (або різних) жанрів;
- ігри за змістом художніх творів;
- театралізовані ігри, вистави;
- інсценування;
- драматизація за змістом художніх творів;
- читання і заучування віршів;
- використання усної української народної творчості.

Зміст і завдання ознайомлення дітей із мистецтвом художнього слова позиціоновано у варіативних комплексних програмах виховання і навчання дітей, а також у тематичній програмі «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти».

Завдання з організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у ЗДО:

- ознайомити дітей із усною народною українською творчістю, фольклорними творами, творами письменників-класиків, сучасних українських письменників, творами зарубіжних авторів;
- навчити дітей слухати і розуміти зміст художніх творів;
- виховувати інтерес до слухання художніх творів;
- навчити відповідати на запитання за змістом прослуханих творів;
- прищеплювати вміння відтворювати зміст знайомих творів в активній художньо-мовленнєвій діяльності;
- розвивати поетичний слух, бажання вивчати вірші напам'ять;
- виховувати виразність художнього читання у процесі відтворення змісту художніх творів;
- виховувати оцінні судження, адекватні естетичні і моральні оцінки поведінки героїв;
- формувати самостійність у художньо-мовленнєвій і театралізованій діяльності;
- виховувати вибіркове ставлення до книги, охайність у роботі з книгою;
- вчити визначати жанр художнього твору, запам'ятовувати його автора;
- виховувати бережливе ставлення до книги;
- залучати до чергування в куточку книги (просторі дитячої книги), до роботи в «дитячій бібліотеці».

Художньо-мовленнєва діяльність охоплює й інші *види мистецьких діяльностей, як-от: театральнo-мовленнєву, образотворчo-мовленнєву, музично-мовленнєву та літературно-мовленнєву.*

Театральнo-мовленнєва діяльність – це вид художньо-мовленнєвої діяльності дітей, пов'язаний із відтворенням засобами театраль-

ного мистецтва художніх образів, навіяних літературними творами, і складанням на цій основі сценаріїв і сюжетів, які розігрують діти. За змістом художніх творів і казок організовують театральні дійства, вистави, показують дітям різні види театрів: ляльковий театр (у якому беруть участь і самі діти), театр іграшок (настільний театр), тіньовий театр, театр тіней, пальчиковий театр, ігри за сюжетами художніх творів, ігри-драматизації, інсценування за змістом художніх творів.

Літературно-мовленнєва (мовленнєвотворча) діяльність безпосередньо пов'язана зі сприйманням, елементарним аналізом художніх текстів, на основі чого виникають різні види словесної творчості.

Образотворчо-мовленнєва діяльність – це вид художньо-мовленнєвої діяльності, в якій мовленнєві дії підпорядковуються меті та змісту образотворчої діяльності дитини для її збагачення, спрямування, стимулювання і коментарю. Результатом образотворчо-мовленнєвої діяльності дітей є їхні вироби (малюнки, виліплені персонажі до змісту художніх творів, сконструйовані хатинки тощо), які стимулюють дітей до повторної розповіді та словесної творчості.

Музично-мовленнєва діяльність – це один із видів художньо-мовленнєвої діяльності, яка пов'язана із вербалізацією музичних образів (у різних типах висловлювання), які сприймає чи відтворює дитина в різних способах музично-ритмічної активності. Це музичний супровід театральних вистав, сценаріїв, музично-дидактичні ігри із мовленнєвим супроводом, заучування текстів пісень тощо.

Результатом художньо-мовленнєвої діяльності дітей є сформованість художньо-мовленнєвої компетентності як здатності відтворювати художньо-естетичні враження від сприйняття літературних і фольклорних творів засобами різних видів художньо-мовленнєвої діяльності, що засвідчує ціннісне ставлення дитини до художнього слова як культурного явища, друкованої чи електронної книжки, достатній для художньої комунікації рівень літературної обізнаності. *[Базовий компонент дошкільної освіти, 2020.]*

Художньо-мовленнєва компетентність – комплексна характеристика особистості, чинниками якої є когнітивно-мовленнєва, поетично-емоційна, виразно-емоційна, оцінювально-етична, театраль-но-ігрова компетенції. Окремі компоненти кожного з означених видів компетенцій виступають показниками готовності дитини до здійснення художньо-мовленнєвої діяльності.

Когнітивно-мовленнєва компетенція – наявність у дітей певних знань про письменників та їхні твори в межах програми вікової групи; здатність відтворювати зміст знайомих творів, називати автора твору,

впізнавати твір за його уривком чи ілюстрацією до нього; читати напам'ять вірш; пригадувати загадки, прислів'я, скоромовки, лічилки.

Виразно-емоційна компетенція – вміння виразно та емоційно передавати зміст художнього твору, дотримуючись адекватних засобів виразності, вдало поєднуючи мовні і немовні засоби виразності.

Поетично-емоційна компетенція – здатність дітей виразно читати вірші, впізнавати авторів вірша, здійснювати художній аналіз віршів (знаходити повтори голосних, приголосних звуків, римовані рядки, добирати рими тощо).

Оцінно-етична компетенція – здатність дитини свідомо аналізувати поведінку героїв художнього твору, висловлювати своє ставлення до них, мотивувати свої моральні та естетичні оцінки.

Театральна-ігрова компетенція – наявність у дітей умінь і навичок самостійно розігрувати зміст знайомих художніх творів у театралізованих іграх, іграх-драматизаціях, іграх за сюжетами літературних творів, інсценувати твори в театральних виставах.

Різні види компетенцій художньо-мовленнєвої діяльності формуються впродовж перебування дітей у закладі дошкільної освіти від молодшої до старшої груп. [Богуш А.М. *Мовленнєвий компонент дошкільної освіти*. Харків: Видавництво «Ранок», 2013. С. 116–118.]

Провідним засобом художньо-мовленнєвої діяльності дітей є художня література: твори, казки, оповідання, вірші, легенди класиків української і зарубіжної літератури, сучасних письменників і поетів дитячої літератури, твори усної народної (український фольклор) творчості (утішки, забавлянки, пісні, лічилки, мирилки, загадки, прислів'я, приказки, скоромовки, чистомовки, народні хороводні ігри з текстом і діалогом, казки, надокучливі казки, бувальщини, небувальщини, жарти).

Дітей знайомлять із творами письменників-класиків (Т.Шевченко, Леся Українка, І.Франко, Л.Глібов, П.Грабовський, М.Коцюбинський, Я.Щоголів, О.Олесь, С.Васильченко), творами сучасних українських письменників і поетів (П.Тичина, М.Рильський, В.Сосюра, Н.Забіла, П.Воронько, В.Симоненко, В.Сухомлинський, Л.Костенко, А.Костецький, О.Орач, С.Пушик, Марійка Підгірянка, І.Блажевич та ін.).

Твори кращих зарубіжних письменників, поетів – як класиків, так і сучасних (Г.К.Андерсен, Ш.Перро, брати Грімм тощо) подаються дітям у перекладі українською мовою.

Вихователів не можна обмежувати рамками обов'язково визначеного програмою переліку художніх творів. Педагог сам у змозі обрати відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей своєї групи, які твори того чи того письменника доступні дітям, який фольклорний матеріал дібрати, яку казку прочитати.

У доборі художньої літератури вихователі повинні дотримуватися відповідних **принципів**:

- Висока художня майстерність твору. Подекуди вихователі читають дітям оповідання, яке вдалося знайти відповідно до теми заняття чи на актуальну тему сьогодення. Такі «чергові» оповідання здебільшого мають невдачу форму, в'ялий сюжет, невиразних героїв, які залишають дітей байдужими й одразу забуваються.

- Образність, жвавість, відповідність літературним нормам мови художнього твору. Висока художня майстерність твору багато в чому визначається мовою. Цінність твору для дітей у тому, що він повинен бути написаний живою, образною і водночас літературною мовою. Добре, якщо письменник використовує яскраві порівняння, метафори, фразеологічні звороти, які легко запам'ятовуються, пряму мову (діалоги дієвих осіб). Слід уникати творів, у мові яких трапляється багато слів зі зменшувальними суфіксами, полегшувальними дитячими словами.

- Цікавий сюжет. Оповідання із захоплювальним сюжетом, з яскравою і гострою характеристикою героїв надзвичайно подобаються дітям. Такий сюжет мають українські народні казки, дитина готова не розлучатися з героями казок, сюжет казки тримає її увесь час у напруженні. До творів, які відповідають означеній вимозі, можна віднести оповідання М.Коцюбинського, В.Сухомлинського, К.Ушинського, казки І.Франка тощо.

- Простота і ясність композиції. Твір для дітей повинен мати чітку композиційну структуру, конкретність у зображенні героїв (позитивних, негативних), обстановки, деталей, які допомагають дитині уявити не тільки яскравий образ героя, а й місце, де відбуваються події.

- Доступність художнього твору дитині. Цей принцип узгоджується з принципом відповідності змісту художнього твору віковим особливостям дітей. Залежно від вікової групи вихователька повинна добирати і книги дитячих письменників, які пишуть для дітей молодшого, середнього і старшого дошкільного віку (диференційовано). Дитячі видавництва повинні чітко диференціювати, для якого вікового періоду видаються книжки. Недоцільно об'єднувати весь дошкільний вік (наприклад, «для дітей дошкільного віку»), а ще гірше, коли книжка рекомендується для двох суміжних вікових періодів – дошкільного і молодшого шкільного віку. Книжка принесе користь, якщо її зміст буде зрозумілим і доступним дитині. Водночас не слід забувати, що подекуди інтереси дітей перевищують свій віковий рівень, їм багато читають вдома, тоді вихователька може читати і більш складні оповідання.

- Принцип новизни і контрасту у змісті художніх творів. Є предмети, явища, життєві події, країни, з якими можна ознайомити дітей

лише через художню літературу (Космос, дикі тварини, життя на Півночі, на Півдні, в Африці, діяльність шахтарів, моряків, льотчиків, воєнні події, події з минулого країни тощо). Якщо події, про які розповідається в оповіданні, далекі від дитини, вона їх ніколи не бачила і не сприймала безпосередньо, необхідно добирати ілюстровані дитячі книжки, які б розширили поле безпосереднього сприйняття дитини. Серед різних видів ілюстрацій дитячих книжок (лінійний, світло-тіньовий, умовний) найзрозумілішим є світло-тіньовий малюнок.

- Урахування конкретних педагогічних завдань, для вирішення яких добирається художній твір. Тематика художніх творів для дітей досить різноманітна. Художні твори використовуються майже на всіх заняттях. Зважаючи на це, вихователю слід чітко диференціювати, з якою метою буде використаний твір, на занятті з якого розділу його треба читати. Так, наприклад, твори природничої тематики (про пори року, явища природи, птахів, тварин, комах тощо) читають на заняттях із розділу «Рідна природа», твори на соціально-побутову тематику (професії дорослих, транспорт, про рідну країну, свята тощо) – на заняттях ознайомлення з явищами довкілля. Казки, твори на морально-етичні та розважальні (гумористичні) теми читають на заняттях із художньої літератури. [Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. *Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах*. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2006. С. 76–77.]

Вдало дібрати твір – це лише початок роботи з художнім твором. Вихователька повинна дотримуватись і відповідних **принципів ознайомлення дітей із художніми творами**.

Принцип емоційно-виразного читання художнього твору. Сутність виразного читання – у його емоційній насиченості. Обравши твір, треба кілька разів прочитати його, визначити характер інтонації, логічні паузи, логічний наголос, темп читання, тембр мовлення героїв та персонажів твору. Оволодіння мистецтвом художнього читання і розповідання є професійним обов'язком кожного вихователя.

Усвідомлення і розуміння дітьми змісту художнього твору. Художній твір лише тоді може справити на дитину позитивний вплив, якщо вона його добре зрозуміла, усвідомила хід подій, ідею чи мораль твору. Тому перед читанням твору слід продумати, які слова та фрази будуть важкими для розуміння дітей та як їх пояснити: перед читанням, у процесі читання, після читання. Скласти запитання для вступної бесіди, відтворювальної бесіди за змістом оповідання (пізнавального змісту), дібрати ілюстрації та картинки, які допоможуть дітям наочно уявити описані події.

Повторність читання. Якщо художній твір має невеликий розмір, його слід одразу прочитати на занятті ще один чи два рази. З великим за розміром твором можна обмежитися повторним читанням окремих уривків, найбільш яскравих і значущих епізодів. Повторне читання одного й того самого твору передбачається протягом місяця, кварталу, року. Знайомий твір читають на інших заняттях, наприклад у ході етичної бесіди, на заняттях із розвитку мовлення (переказ знайомого твору). Уривки знайомих творів читають у процесі бесід про довкілля, літературних вікторин, на тематичних літературних вечорах та ранках. Знайомі твори діти можуть слухати в записах на CD, дивитися театральні вистави, діафільми, мультфільми, кінофільми.

Включення дітей в активну пізнавальну діяльність за змістом художнього твору. Реалізації цього принципу сприяють елементи драматизації та інсценування на заняттях, ігри-драматизації, інсценування художніх творів, розігрування сюжетів віршів, забавлянок, пісень, театралізовані та сюжетно-рольові ігри за змістом художніх творів; малювання, аплікація за мотивами прослуханих творів із наступною розповіддю за своїми малюнками-ілюстраціями.

Взаємозв'язок пізнавальних, виховних і мовленнєвих завдань. Кожний художній твір впливає на дитину з трьох боків: інформує про щось нове, дає їй нові знання; виховує розумово, морально, естетично; збагачує, уточнює і активізує словник дитини. Отже, всі ці завдання вихователька повинна чітко визначити у програмному змісті заняття, на якому буде читати твір.

Принцип тематичного читання творів. У практиці роботи закладів дошкільної освіти використовують читання творів на одну тему впродовж певного періоду: на одному занятті, протягом місяця, кварталу. Так, наприклад, на занятті з природи з теми «Весна» («Зима», «Осінь», «Літо») можна дібрати три невеликі оповідання, в яких йдеться про різні періоди весни. За їх змістом проводять порівняльну бесіду. Або на занятті ознайомлення з довкіллям з теми «Професії твоїх батьків» дітям пропонують два-три оповідання, вірші про професії дорослих, картини, ілюстрації. Твори з цієї самої тематики читають дітям і на інших заняттях упродовж 1–2 місяців. Завершується читання цього циклу творів тематичною заключною бесідою «Професія твоїх батьків». Підготовка до етичної бесіди (про скромність, ввічливість, чесність, правдивість тощо) вимагає тематичного читання творів протягом кварталу.

Принцип оцінювального ставлення дітей до змісту художнього твору. Розуміння, усвідомлення тексту зумовлює у дитини емоційні переживання, співчуття, що є основою для формування адекватних оцінних суджень,

моральних та етичних оцінок. [Богущ А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2006. С. 77–79.]

Методика художнього читання і розповідання дітям

Провідною формою роботи з художньою літературою є заняття з художньо-мовленнєвої діяльності (заняття з художньої літератури), які проводять у всіх вікових групах закладу дошкільної освіти щодня: фронтальні та групові – двічі на тиждень, індивідуальні та індивідуально-групові – тричі на тиждень, заучування віршів – один раз на тиждень.

Заняття з розділу «Художньо-мовленнєва діяльність дітей»

№ з/п	Вид	Тип
1.	Читання та розповідання казок	Фронтальне (з усією групою)
2.	Читання оповідання морально-етичної та гумористичної спрямованості	Фронтальне, групове (15 дітей)
3.	Заучування віршів	Індивідуальне (1–4 дітей)
4.	Розігрування забавлянок, утішок, пісень	Групове, індивідуально-групове (8 дітей)
5.	Ігри-драматизації	Групове, індивідуально-групове, фронтальне
6.	Етичні бесіди	Індивідуальне, фронтальне
7.	Узагальнювальні бесіди (про письменників, улюблених героїв)	Фронтальне
8.	Показ різних видів театрів: театр іграшок, тіньовий, картонажний, магнітний, ляльковий, живих тіней	Групове, фронтальне
9.	Показ діафільмів	Групове, фронтальне
10.	Перегляд телепередач	Групове, фронтальне
11.	Театралізовані ігри	Індивідуально-групове, групове
12.	Ігри за сюжетами художніх творів	Індивідуально-групове, групове
13.	Інсценування художніх творів	Групове
14.	Прослуховування CD	Фронтальне
15.	Робота з комп'ютером	Індивідуальне, групове

[Богущ А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: Видавництво «Ранок», 2013. С. 120.]

На заняттях використовують різноманітні **методи навчання**: розповідання казок, читання оповідань та віршів морально-етичного та гумористичного змісту, заучування віршів, розігрування потішок, забавлянок, ігри-драматизації, перегляд відеофільмів і театральних вистав за змістом казок і творів морально-етичного змісту, літературні вікторини, морально-етичні бесіди, бесіди узагальнювального характеру («Мої улюблені казки», «Моя улюблена книга», «Бесіда за творами одного письменника» та ін.), телепрограми, комп'ютерні програми.

Успіх заняття багато в чому залежить від *підготовки* до нього *виховательки*. Дібравши твір (оповідання казку, вірш), вихователька повинна кілька разів прочитати його вголос, дотримуючись засобів інтонаційної виразності. Робота над мистецтвом художнього читання має стати професійним обов'язком кожної виховательки. Письменник написав твір, а донести його зміст до свідомості дитини – обов'язок педагога.

Щоб донести до дітей задум автора, вплинути на їхні почуття, переживання, вихователька заздалегідь аналізує твір, добирає найбільш вдалі засоби виразного читання або розповідання (інтонації, логічні наголоси, паузи), виробляє чітку і правильну вимову кожного слова, фрази, речення.

Готуючись до розповідання казки, вихователька має добре запам'ятати текст, щоб дослівно передати зачин, повтори, пісеньки, образні народні вирази. Слід визначити, які слова та фрази потребують уточнення, пояснення, продумати прийоми, час і місце їх пояснення, дібрати наочність. До заняття можна підготувати добре ілюстровані дитячі книжки, набір картинок до тексту літературного твору, відеофрагменти тощо. Іноді потрібно підготувати й дітей до розуміння твору – його змісту, лексики, образів. Наприклад, перед тим, як розповідати казку «Козенята і вовк» (у міських умовах), враховуючи, що значна кількість дітей молодшої групи не бачила живої кози і не має чіткого уявлення ні про козу, ні про козенят, вихователька повинна розглянути з дітьми за день-два до розповіді казки картину «Коза з козенятами» та відповідні іграшки.

Щоб забезпечити повноцінне сприймання дітьми літературних творів, потрібно створити спокійну обстановку. Дітей розсадити так, щоб вони бачили виховательку, а вихователька бачила всіх дітей. Дітей молодшої і середньої груп доцільно посадити півколом у 2 ряди, а дітей старшої групи – за столами, обличчям до виховательки.

Традиційна *структура заняття* складається з таких складників:
– Початок заняття (вступна бесіда, розглядання наочності, загадка, прислів'я, приказки, розповідь виховательки).

– Читання твору. Уточнення та пояснення окремих слів, виразів. Розглядання ілюстрацій.

– Повторне читання твору (казка розповідається лише один раз).

– Коротка бесіда (у зв'язку зі змістом прочитаного твору) чи етична бесіда.

– Прикінцева частина (ігрові ситуації, прислів'я, приказки; виведення морального правила).

Заняття для дітей старшої групи

Наш друг – книга

Мета: закріпити знання дітей про правила користування книгою, її складники; назви професій людей, які беруть участь у виготовленні книжок; виховувати бережливе ставлення та бажання лагодити зіпсовані книжки.

Хід заняття. Вихователька. Діти, я сьогодні йшла на роботу і побачила на лавочці ось цю дитячу книжку. Подивіться, що з нею сталося. Хто ж це так книгу зіпсував? (Діти висловлюють свої припущення). Піднімає книгу, розриває сторінки. Запитання: Як потрібно доглядати за книгами? Чому не можна малювати в книжках? А якщо книга не дуже нова і надірвана, що слід зробити? А навіщо нам потрібні книжки? Які ви знаєте прислів'я про книгу?

Діти: Одна книга багатьох розуму навчить. Книга вчить, як на світі жить. Хто багато читає, той багато знає.

Вихователька читає вірш «Книга – добрий друг».

– Діти, що потрібно зробити, щоб полагодити цю книгу?

– Так, організувати книжкову «лікарню». Подивіться, на нашій книжковій полиці всі нам добре відомі книжки. Вони стоять рівненько, охайненько, ви дуже добре з ними поводитесь.

Дидактична гра «Назви книгу за обкладинкою». (Діти називають книги та авторів).

Запитання для бесіди: Кілька казок ви назвали народними. А що це означає? Люди яких професій беруть участь у виготовленні книжок? Розповідь виховательки про створення книги. Як потрібно дивитися книжки? (Сидячи за столом, у добре освітленій кімнаті). Як правильно перегортати сторінки?

Вихователька. Давайте пригадаємо наші улюблені книги. (Кожна дитина називає свою улюблену книгу). Загадки про книгу.

– А зараз ми підготуємо все необхідне для «лікування» книжок і відкрисмо «Книжкову лікарню». (Діти разом із вихователкою підклеюють книжки).

– Запам'ятайте, діти, «Книга – твій друг, без неї – як без рук!»

У старшому дошкільному віці художній твір читають лише один раз, уточнюють, пояснюють слова, фрази, після чого проводиться бе-

сіда. На одному занятті поєднують читання оповідання (чи розповідання казки) і читання вірша на одну тему. Це дозволить спеціальними вправами стимулювати дітей до зіставлення різних художніх жанрів.

Дітям старшого дошкільного віку ілюстровану книжку можна показати напередодні, а наступного дня заняття розпочати повідомленням про те, що зараз їм прочитають книжку, в якій вони вчора розглядали картинки. Перед читанням книги дітям старшого дошкільного віку важливо створювати проблемні ситуації, які сприяють більш глибокому сприйманню тексту, активізації розумової діяльності дітей. Створена проблемна ситуація у дитини викликає потребу в нових знаннях або ще невідомих їй способах дій. Подекуди проблемна ситуація потрібна для того, щоб викликати інтерес до факту, події, яка описана в книзі, і навчити дітей правильно аналізувати їх.

Під час заняття ніщо не має відвертати увагу дітей (ніхто не повинен заходити або виходити з кімнати, слід уникати зайвого шуму). У процесі читання вихователька час від часу відривається від книжки й дивиться на дітей. Це сприяє встановленню контакту із слухачами, підсилює вплив художнього слова. Діти жваво сприймають твір, але по-різному виявляють своє ставлення до того, що чують. Сміх, вигук, здивування, запитання дітей є свідченням того, що діти сприймають розповідь, розуміють і переживають її зміст. Такі прояви настрою, як наслідок емоційного впливу літературного твору, забороняти не слід. У процесі читання або розповідання не треба відвертати увагу дітей запитаннями або зауваженнями. Якщо хтось із дітей не слухає і заважає іншим, вихователька робить більш тривалу паузу і зупиняє свій погляд на дитині; якщо вона не реагує на пильний погляд, можна зауваження поєднати з текстом, наприклад: «Послухай, Оленко, що побачила дівчинка в лісі», «Послухай, Андрійку, що було далі».

У процесі читання або розповідання знайомої казки діти молодшого дошкільного віку при повторях можуть промовляти разом із вихователкою окремі слова, вирази (гуп-гуп) або додавати окремі рядки, слова («Котиться колобок, котиться, а назустріч йому...») – діти називають, якого звіра зустрів колобок).

Ознайомившись попередньо з літературним твором, вихователька продумує прийоми пояснення незрозумілих слів. Можна пояснити їх заздалегідь. Наприклад, під час прогулянки вихователька показує дітям колосок, розминає в руці і демонструє зерна, потім розтирає зерно і показує борошно. Так готують дітей до сприймання української народної казки «Колосок». Перед читанням оповідання О.Іваненко «Бурулька» вихователька на прогулянці звертає увагу дітей на довгі бурульки під дахами будинків, пояснює, як вони утво-

рюються. Діти шукають, де ще є бурульки, називають і з'ясовують значення цього слова.

Незрозумілі слова можна пояснити і безпосередньо перед читанням. Так, перед читанням казки Г.Андерсена «Дюймовочка» вихователька повідомляє: «Я прочитаю вам казку про маленьку дівчинку, яку звать «Дюймовочка». У прозових творах, якщо до незнайомого слова легко дібрати синонім або пояснювальне слово, незрозумілі слова пояснюються в ході читання. Застарілі слова, без яких діти не можуть зрозуміти зміст твору, пропускаються або замінюються іншими зрозумілими. Так, у казці «Солом'яний бичок» текст «Дід служив на майдані майданником, а баба сиділа вдома, мички прала» можна прочитати таким чином: «Дід працював робітником на заводі, де гонять смолу, а баба сиділа вдома, пряжу пряла». Влучні слова та образні вирази пояснювати не потрібно – їх діти мають засвоїти з тексту.

Після читання та розповідання художніх творів в усіх вікових групах проводять бесіди за змістом художніх творів.

Заняття для дітей старшої групи

Читання оповідання А.Бондарчука «Медична сестра»

Мета: викликати в дітей співчуття і співпереживання героям твору; виховувати бажання допомагати іншим.

Словник: співчувати, співпереживати, бути милосердним, чуйним; чуйність, співпереживання; доброта, лагідність, милосердя, сердечність, турбота, співчуття; добре, по-доброму, ласкаво; байдужість, байдуже.

Прислів'я: Світ не без добрих людей.

Матеріал: оповідання «Медична сестра», портрети Добрика і Співчутливочки.

Хід заняття. Читання оповідання. Бесіда за змістом оповідання. Запитання до бесіди: В яку гру грала Люда? Як Люда поводитись під час гри? Як повела себе Люда, коли Павлик розбив коліно? А Миколка? Як Люда допомогла білченяткові? Що ми можемо сказати про Люду? Яка вона дівчинка? Якою, на вашу думку, повинна бути медична сестра? Чи сподобалась вам Люда як медична сестра? Про кого в нашій групі можна сказати добрий (добра)? Хто міг би так учинити з наших дітей? А якби тобі довелося потрапити в таку історію, як би ти вчинила (вчинив)?

Виводять моральну позицію: «Люда – добра, турботлива, великодушна, милосердна, вміє співчувати іншим. Про таких хороших людей, як ця дівчинка, кажуть так: «Світ не без добрих людей». Діти повторюють прислів'я і пояснюють, як вони його розуміють.

На одному занятті рекомендують поєднувати кілька видів бесід. Наприклад, бесіду як відтворення прочитаного і бесіду морально-оцінювального змісту. У другій молодшій групі після розповідання української народної казки «Котик і півник» ставлять такі запитання: Що наказав котик півнику? Які слова промовила лисичка? А що їй відповів півник? Яку пісеньку співав півник, коли його несла лисичка? Що трапилося з півником? Як виручив котик півника? (Це відтворювальні запитання). Що можна сказати про поведінку півника? Як можна її оцінити? А що можна сказати про поведінку котика? (Запитання оцінювального характеру). А як ви себе поведете? (Запитання у зв'язку з прочитаним).

У старшому дошкільному віці на кожному занятті з художнього читання потрібно вводити запитання на з'ясування засобів художньої виразності, композиційної структури та жанру художнього твору.

На одному занятті можна прочитати кілька близьких за змістом творів, об'єднаних однією темою.

Так, наприклад, у старшій групі можна прочитати вірш Т.Шевченка «Встала весна» і віршоване оповідання Н.Забіли «Ластівки» (уривок про весну). Запитання до дітей: Що є схожого у цих творах? Про яку пору року в них розповідається? Чим відрізняються ці твори? Вихователька знайомить дітей із новим жанром творів Н.Забіли – віршованим оповіданням. **Запитання:** Якими словами починається вірш Т.Шевченка? Якими словами починається віршоване оповідання Н.Забіли? Про яких птахів згадується у вірші Т.Шевченка? Якими словами про них описує поет? Про яких птахів ідеться у віршованому оповіданні Н.Забіли? (Зачитує ще раз речення «Метушаться за віконцем клопітливі ластівки»). Як ви розумієте слово *метушаться*? Якими словами Н.Забіла називає ластівок? Як ви розумієте слово *копітливі*? Що ще роблять ластівки? Якими словами про це сказано у віршованому оповіданні? (Летять, підлетіли, відлетіли). Які ще слова можна сказати про ластівок?

Заняття для дітей старшої групи

Взаємини між людьми. Читання оповідань К.Ушинського «При сонечку тепло, при матері добре», «Вдома»

Завдання: слухати оповідання, оцінювати поведінку героїв, визначити взаємини між людьми, вчити цінувати й любити членів своєї родини.

Хід заняття. Вступна бесіда про членів сім'ї, сім'ю. Читання оповідання «При сонечку тепло, при матері добре». Бесіда за змістом: Куди побіг Микола? Що він там побачив? Що роблять маленькі діти? А що сталося зі старшим хлопчиком? Чому так погано в домі у сусіда? Що зробив Миколка? А як ви поведетеся з мамою і з татом? Як ви їм допомагаєте? Розповіді дітей про свою маму.

Прислів'я: «При сонечку тепло, при матері добре», «Тоді сирітці і свято, коли білу сорочку дадуть», «На світі все знайдеш, крім батька й матері».

Читання оповідання «Вдома». Бесіда за змістом: Звідки прийшов хлопчик додому? Що спитала в нього сестра? Що відповів хлопчик? Чому вдома краще? Що робив хлопчик вдома? Що ви робите вдома? Розповіді дітей про своїх членів сім'ї.

Прислів'я: «В гостях добре, а вдома краще», «Своя хатка – рідна матка». Малювання дітьми своєї кімнати, хати.

На наступному занятті діти розповідають за змістом своїх малюнків, промовляють прислів'я, загадки.

Методика роботи з поетичними творами у закладі дошкільної освіти

Дітям читають вірші для сприймання на слух та розвитку за їх змістом виразності мовлення, вивчають вірші напам'ять, драматизують, інсценують, розігрують їх зміст. Для заучування віршів напам'ять доцільно використовувати індивідуальні форми навчання, які дозволяють враховувати глибоко індивідуальні в кожній дитини особливості пам'яті, емоційної сфери.

Заучування віршів планується вихователькою як *індивідуальні заняття* (до трьох-чотирьох дітей однакового рівня розвитку) один раз на тиждень у ранковій годині, на прогулянці чи у другу половину дня. Вихователька читає вірш (один або два рази) і пропонує дитині повторити. Залежно від віку дітей педагог використовує різноманітні *прийоми навчання*: спільне читання, підказування слова, закінчення рядка вірша дітьми тощо. Діти обов'язково мають знати автора, поета і назву вірша. З дітьми старшої групи один-два рази на рік проводять вечори поезії, на яких діти читають, драматизують та інсценують знайомі вірші.

Вірші, які пропонуються дітям для читання чи вивчення напам'ять, мають бути високохудожніми, доступними розумінню дітей, викликати певні емоції. Методика роботи з поетичними творами в різних вікових групах має свої особливості. Для дітей молодшого дошкільного віку слід обирати вірші короткі за розміром (чотири-шість рядків), близькі й доступні за змістом, ритмічні; вони повинні мати дзвінку, музичну риму, обов'язково передавати певну дію. Цим вимогам відповідають народні потішки («Ладусі», «Сорока-ворона», «Іде коза рогата», «Зайчику – зайчику» та ін.), українські народні пісеньки («Вийди, вийди, сонечко», «Два півники» та ін.), вірші Г.Бойка, І.Неходи, Н.Забіли, М.Познанської, Т.Коломієць.

У першій молодшій групі не проводиться спеціальних занять із вивчення віршів напам'ять. Вихователька привчає дітей до віршованої мови, супроводжуючи ігри відповідними віршами, потішками. Так,

під час умивання вихователька читає вірш Г.Демченко «Водичка»; під час спостереження за білочкою, немовби, веде з нею розмову словами вірша. Коли дитина грається із ведмедиком, зайчиком, конячкою, вихователька може в цей час читати відповідні вірші («Ведмедик», «Конячка», «Зайчик» та ін.). Багаторазове повторення вірша вихователкою заохочує дітей до використання віршів під час ігор. За результатами такої роботи на кінець року діти знають і охоче читають багато віршів. У кінці року можна провести гру «Чарівна торбинка» (покласти в торбинку іграшки, про які діти знають вірші: ведмедика, конячку, зайчика). Торбинку з іграшками приносить ведмедик, виймає з нього іграшку і запитує «Що це?», пропонує прочитати вірш про цю іграшку.

З дітьми молодшого дошкільного віку широко використовують ігрові прийоми і наочність.

У другій молодшій і середній групах проводять такий вид заняття, як *розігрування утішок, забавлянок*. На одному занятті можна використовувати одну незнайому або дві знайомі та одну нову утішку. До такого заняття обов'язково добирають наочність, імітуючи рухи за текстом утішки чи пісеньки; в активну рухову діяльність за їх змістом включаються діти. Наприклад, під час розігрування утішки «Кицю, кицю» (знайома утішка) влаштовується доріжка, на доріжці сидить кішка. Вихователька читає утішку, дитина (вихователька обов'язково називає її ім'я) йде по доріжці, добирає іграшку. Утішка читається тричотири рази. Потім вихователька читає другу утішку про котика «Котика сіренький». На столі – ліжко, в ліжку спить лялька. Спочатку в руках у виховательки, а потім у дитини – котик. Діти виконують рухи на слова утішки, співають пісеньку: *a-a-a*.

Упродовж двох тижнів вихователька індивідуально з кожною дитиною вивчає вірш напам'ять. З дітьми старшого дошкільного віку заучують вірші на індивідуальних заняттях, а надалі вірші, які діти вже добре знають, використовують на інших заняттях із художнього читання та ознайомлення з довкіллям, на інтегрованих заняттях.

Для розвитку поетичного слуху, поглиблення естетичних почуттів дітей на занятті поєднують музику, живопис, літературу (ліричні заняття). Вихователька використовує ілюстрації для малювання за темою, музичні твори, творчі завдання, розігрування етюдів.

Заняття для дітей молодшої групи

Слухання вірша Тетяни Масенко «Новорічна»

Мета: викликати у дітей радісний емоційний настрій, пов'язаний із новорічними святами, допомогти відчувати його через сприйняття вірша. Активізувати словниковий запас емоційно-оцінювальною лексикою: ялинка, сніжок,

прикраси. Збагачувати словник прикметниками, що означають якості речей. Продовжувати вчити дітей відповідати 2–3 реченнями. Викликати інтерес до спілкування за темою.

Матеріал: складальна картка «Ялинка» і деталі до неї, новорічні прикраси, атрибути.

Хід заняття. Вихователька пропонує малюкам роздивитися новорічні ялинкові святкові прикраси в залі, групі, запрошує до розмови про свято, новорічні костюми, подарунки, спогади або мрії; заохочує дітей висловлюватися, допомагає побудувати речення. Вихователька ставить дітей у коло, наче біля ялинки, виразно читає вірш.

– За віконцем, на вулиці, в полі сніжок лежить, холодно, а нам радісно, бо у нас свято, наша ялинка така красива. Давайте її похвалимо. Вихователька промовляє: «Ялинко, ти така...» (красива, чепурна, зелена, гарна, весела, найкраща), заохочує дітей повторити, додати своє слово.

– Яка в нас ялинка? Чого багато на гілках?

– Що роблять діти біля ялинки?

– Який веселий віршик! Послухайте його ще раз.

– Дивіться, які ялиночки є у вас. Потрібно їх прикрасити. Я буду називати, чим прикрашати, а ви це зробите.

Вихователька називає слова, наприклад, «зелені кульки», «блискучі ліхтарики», «червоні бурульки», допомагає дітям знайти ці деталі, повторити слова. Коли завдання виконано, вихователька ще раз виразно читає вірш, який потім вивчає індивідуально з кожною дитиною.

Заняття для дітей середньої групи

Читання віршів Тетяни Коломієць і Бориса Чепурка «Дощик»

Мета: вчити дітей емоційно відгукуватися на образний зміст і поетичну мову вірша. Збагачувати образний словник дітей словами: пустунець, крапайчик, поливайко, веселка. Розвивати творчі здібності дітей, вчити вживати художньо-поетичні вирази в самостійному розповіданні, вчити складати сюжетні творчі розповіді за темою, малювати за змістом вірша.

Матеріал: зображення сонечка, веселки, аркуші для малювання, олівці, музичний запис твору «Дощик».

Хід заняття. Весело вам чи сумно, коли йде дощик? Чому, поясніть.

– Це тому, що ви з ним ще не добре знайомі. Дощик влітку молоденький, веселий, пустунець, любить гратися. Я прочитаю, а ви скажете, що робить дощик. (Читає вірш Т.Коломієць «Дощик»).

– Крапайчик – це про слабкий чи сильний дощик так сказано? Хто ж він, коли барабанить? Може, «барабанько»?

– Коли ллє, поливає? (Поливайко).

– Хочете, я вам прочитаю веселого вірша про дощик?

– Послухайте музику уважно, це про наш дощик, чи ні?

Вихователька виразно читає вірш, а потім дає можливість послухати музичний твір; пропонує дітям висловитися (Б.Чепурко «Дощик»).

– Про який дощик ідеться у вірші? Якими словами ще про нього можна сказати? Що буває, коли дощик дружить із сонечком? Хто з вас бачив веселку? Пригадайте, чи весело вам тоді було? Ви зрозуміли, чому так у вірші кажуть: «Мостять мости чорноброві»? У кого є брови? Веселка теж має таку форму, як брови дівчини? Як красиво сказано! Вам сподобалось? Намалюйте про це картинку, але раніше розкажіть, про що ви малюватимете. За бажанням вихователька індивідуально з дітьми вивчає вірші напам'ять упродовж тижня.

Заняття для дітей старшої групи

Читання вірша Дмитра Павличка «Осінь»

Мета: вчити дітей емоційно сприймати образний зміст поетичного твору, відчувати спокійний сум осінньої природи; усвідомлювати значення виразних мовних засобів (порівнянь, епітетів), відтворювати їх у власному мовленні. Вправляти дітей у добірі означень, порівнянь, синонімів до заданого слова.

Матеріал: ілюстрації із зображенням листопадової осені, психологічний етюд «Скоро сніг», трафарети листя, папір, олівці.

Хід заняття. Діти, уважно роздивіться цей осінній пейзаж. Які почуття викликає у вас цей краєвид? Можна про небо на картині сказати, що воно прозоре? Чому, поясніть. Прозоре – це означає чисте. І день тоді осінній не похмурий, а ясний, сонячний, золотий. Можна назвати його веселим, чи ще й трішки сумним? Розкажіть про ваші почуття.

– Послухайте, як про це сказав у своєму вірші Дмитро Павличко (читає вірш «Осінь»).

– Розкажіть, яку осінню картину ви уявляєте собі? Весело вам чи сумно? (Вихователька допомагає дітям побудувати розповідь відповідно до поетичних і граматичних правил). Як ви зрозуміли, що за нитка над полем «дзвенить, як струна»? Як про пташиний клин можна сказати іншими словами? На що це схоже? (Наче в небі намалювали трикутник; схоже на величезний куточок, на таку суху гілочку). Як ви зрозуміли слова «зажурилась квітка»? Як сказати по-іншому? (Нахилилася, поникла, засохла, пропала).

Вихователька пропонує дітям розіграти етюд «Скоро сніг».

– Ви радієте, що скоро буде сніг? Чому не радіє осіння квітка? Уявіть себе такою останньою квіточкою. Холодно, жакливо їй одній. Вітер дмухає, голівку нахилиє, свистить, торгає, боляче б'є дощиком. Коли діти завмирають у позі зажуреної квітки, вихователька тихо ще раз читає виразно цей вірш. Хотіли б ви стати поетами й навчитися так красиво розповідати про все навкруги? Давайте спробуємо навчитися обирати влучні слова. Подумайте, як можна сказати про осіннє листя, на що воно схоже? Яке воно? (Як метелики; як красивий килим; наче хтось фарби порозливав). Вихователька пропонує дітям, використовуючи трафарети «листя», зробити на великому папері за допомогою фарб і губки яскравий осінній килим.

У старшій групі дітей знайомлять із літературним жанром – вірш, учать добирати рими до слів.

Одним із варіантів занять із використанням поетичних творів можуть бути *заняття «Слухаю, уявляю, малюю»* для дітей старшого дошкільного віку. Цей вид заняття дає змогу поєднати різні види творчості. Під час такого заняття (не більше чотирьох дітей) вихователька заохочує дітей послухати вірш, разом з ними обговорює його образний зміст, милується красою слова, пропонує намалювати те, що кожен уявив собі під час слухання. На перших етапах навчання вихователька радить, що можна відобразити в малюнку, а пізніше дитина сама знаходить відповідні засоби вираження своїх почуттів, емоційного стану.

Індивідуальне заняття (середня, старша групи)

Читання вірша Анатолія Камінчука «Береза розвивається»

Матеріал для малювання: за вибором дітей, платівки «Голоси лісу».

Хід заняття. Вихователька запрошує дитину підійти до віконечка, підставити обличчя сонечку, заплющити очі, відчуті теплоту і затишність. Потім пропонує послухати вірш про лісову картинку, спробувати уявити її собі.

Читає вірш А.Камінчука «Береза розвивається». Про яку пору року цей вірш? Що означає береза розвивається? (Листячко на ній росте). Коли я читала тобі вірш, які ти чув звуки на лісовій галявині? Чи відчув, як там тепло і затишно? Чи бачив ти, як сонячні промені світять крізь листя, наче сонечко у зеленім віночку? Далі вихователька ще раз читає вірш, включає запис голосів лісу, а дитина малює те, що уявила.

Наступним варіантом заняття на основі поетичних текстів є *використання віршів-жартів*. Для використання віршів-жартів необхідна доброзичлива, приємна атмосфера в групі. Вихователька підтримує добрий настрій дітей, зацікавлює логічним завданням, заохочує до активної розмови. Доцільно використовувати лексичні і мовленнєві вправи, складання дітьми описових і творчих розповідей за мотивами гумористичних віршів, розігрування гумористичних мовленнєвих ситуацій, пізнавально-мовленнєві завдання тощо.

Мовленнєва ігрова вправа «Смішинки про овочів-бігунів»

Мета: активізувати в мовленні дітей фразеологічні звороти, вжиті у вірші.

Попередня робота: читання вірша Анатолія Григорука «Перегони».

Словник: сидьма сидить, аж п'ятами блиска, як вітер летить, прищуливши вушка, до фінішу мчить.

Хід заняття. Діти, наші веселі овочі-спортсмени із вірша Анатолія Григорука «Перегони» нас насмішили, а тепер ми самі про них придумасмо смішинки, речення. У реченні спочатку називаєте слово-барву про бігуна, потім самого

бігуна, а потім слова, якими в народі кажуть про тих, хто швидко біжить або на кого вони схожі. Наприклад, я складала таке речення-смішинку: *весела редиска на стадіоні п'ятами блиска. Складання дітьми смішинок: засапана квасоля біжить як бараболя; поважний біб ледь до фінішу прибіг; спритний горох до фінішу котився і дуже втопився...*

У старших групах закладів дошкільної освіти дітей ознайомлюють із творчістю поетів (Т.Г.Шевченка, Лесі Українки, П.Воронька, Н.Забіли та ін.).

Заняття для дітей старшої групи

Ознайомлення із поетичною творчістю Платона Воронька

Завдання: ознайомлення дітей із творчістю П.Воронька. Слухання-розглядання книги П.Воронька «Читаночка». Заучування вірша «Облітав журавель».

Словник: світанок, Батьківщина, рідний край, найкраща земля, обходити сто земель, натрудити ноги, поет-пісняр.

Хід заняття. Вступна бесіда: як називається наша країна? Слухання пісні «Чом, чом, земле моя...» (музика Д.Січинського, слова В.Лебедової).

– Про які почуття йдеться в пісні? Як сказано про те, чому людина любить рідну землю? Відгадайте загадку:

Красивий, щедрий, рідний край

І мова наша – солов'їна.

Люби, шануй, оберігай

Усе, що зветься ... (Україна).

Розглядання ілюстрацій. Читання вірша «Облітав журавель» П.Воронька. Пояснення та уточнення окремих слів, виразів: сто земель, крила натрудила. Бесіда за запитаннями автора твору.

– Де ж найкраща земля? Чи любить поет Батьківщину?

Розповідь про автора твору.

Платон Воронько (1913–1988)

Платон Микитович Воронько народився в селі Чернеччина на Сумщині. Батько його був сільським ковалем, а дід – мандрівним лірником. Рідні добре знали на народних піснях, легендах, бувальщинах. Чудовим голосом і слухом наділила природа також Платона. Після служби в армії Платон Микитович працює у школі вчителем мови і літератури. Платон Воронько – поет-пісняр. Кілька десятків його віршів покладено на музику, окремі з них стали популярними піснями.

– Як називається наша країна? Чи є краща за неї?

Запам'ятайте прислів'я:

Кожному мила своя сторона.

За рідний край життя віддай.

Де рідний край, тут і рай.

Кожна травичка на своєму корені росте.

[Латинна І.М., Литовченко В.М. Дошколярник. Київ: «Калита», 2005. С. 76–77.]

З дітьми різних вікових груп дошкільного закладу вірші можна вивчати за допомогою *мнемотехніки (техніки запам'ятовування)*.

У дітей дошкільного віку переважає наочно-образна пам'ять і запам'ятовування має здебільшого мимовільний характер. Для того, щоб вірш запам'ятався надовго, необхідно повторювати його. Зоровий образ, який зберігається у дитини після прослуховування вірша, що супроводжується переглядом малюнків, дозволяє значно швидше пригадати вірш.

Етапи роботи над вивченням віршів за мнемотаблицею

- Виразне читання вірша педагогом.
  - Повторне читання вірша дорослим з опорою на мнемотаблицю (послідовне розглядання квадратів).
  - Запитання за змістом вірша.
  - Пояснення значень незрозумілих слів у доступній для дитини формі.
  - Читання педагогом окремо кожного рядка вірша і повторення його дитиною з опорою на мнемотаблицю.
  - Відтворення дитиною вірша з опорою на мнемотаблицю.
- Вивчення вірша П.Воронька «Їжачок-хитрячок»*
Виразне читання вірша.

*Їжачок-хитрячок
Із голок та шпичок
Пошив собі піджачок.
І у тому піджачку
Він гуляє по садку,
Натикає на голки
Груші, яблука, сливки.
І до себе на обід
Він скликає цілий рід.*

Повторне читання вірша дорослим з опорою на мнемотаблицю. Запитання за змістом вірша. Що пошив їжачок? З чого він пошив піджачок? Де він гуляє у піджачку? Що він натикає на голки? Кого він скликає на обід?

Їжачок-хитрячок	Із голок та шпичок	Пошив собі піджачок.
І у тому піджачку Він гуляє по садку,	Натикає на голки Груші, яблука, сливки.	І до себе на обід Він скликає цілий рід.

Мал. 10. Мнемотаблиця вивчення вірша П.Воронька
«Їжачок-хитрячок»

Пояснення значень незрозумілих слів: піджачок, шпички, рід. Читання педагогом окремо кожного рядка вірша і повторення його дитиною з опорою на мнемотаблицю. На цьому етапі можна дати дитині можливість самостійно викласти послідовність вірша, розрізавши таблицю на квадрати. Відтворення дитиною вірша з опорою на мнемотаблицю для кращого запам'ятовування віршів можна використати метод символів.

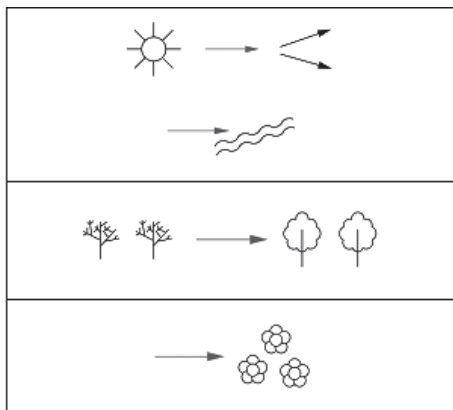
Наприклад, під час заучування вірша О.Олеся «Скоро сонечко пригріє» вихователька може використати такі символи:

Скоро сонечко пригріє,

Побіжать струмки,

Темний гай зазеленіє,

Зацвітуть квітки.

[Ванжа С.М. Вивчаємо вірші за допомогою мнемотехніки: Харків: Видавництво «Ранок», 2019, С. 26–27.]

Прийоми заучування віршів вихователька добирає залежно від вікової групи і виду заняття. [Богуш А., Гавриш Н. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних закладах освіти: підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. Вид. 2-е, перер. та доповн. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2014. С. 191–196.]

Бесіди на морально-етичні теми

Етичні бесіди проводяться у дошкільному закладі як *самостійне заняття* з дітьми старшого дошкільного віку та як *прийом навчання* після читання художнього твору морально-етичного змісту в усіх вікових групах.

Етична бесіда – це організована й цілеспрямована розмова виховательки з дітьми на відповідну моральну тему; складається вона із запитань і відповідей. *Мета етичної бесіди* – роз'яснення дітям етичних норм і правил поведінки, усвідомлення ними морально-етичного досвіду, розвиток самооцінки і взаємоконтролю у дитячому колективі.

Мораль художнього твору найкраще засвоюється дітьми в етичних бесідах після їх читання. Відомо, що діти дошкільного віку вирізняються здатністю до наслідування. Діти наслідують інших дітей, дорослих і героїв літературних творів. Завдяки наслідуванню вони оволодівають правилами поведінки, засвоюють морально-етичні поняття та норми спілкування. Наслідування набуває усвідомленого характеру, вони не сліпо копіюють усе, що хочуть і бачать, а вносять у свої дії минулий досвід.

Етична бесіда, яка проводиться одразу після читання художнього твору під керівництвом педагога, забезпечує дітям правильне орієнтування на позитивні зразки поведінки, допомагає диференціювати «хороше» і «погане», усвідомити, що можна наслідувати, а що засуджувати. У процесі таких етичних бесід у них формується вміння наслідувати приклади хорошої поведінки, позитивних героїв художніх творів у своїй поведінці і вчинках.

З дітьми старшого дошкільного віку проводять *бесіди про вчинки* дітей. Така етична бесіда пов'язується з певним життєвим фактом, конкретним учинком дитини (або групи дітей). Її мета – роз'яснити суть морального вчинку, схарактеризувати поведінку дітей, допомогти усвідомити свої вчинки, правильно їх оцінити й викликати відповідні моральні відчуття, які вимагали б схвалення чи засудження. Етичні

бесіди про конкретні вчинки дітей формують свідоме ставлення до виконання правил поведінки.

Наступний вид етичних бесід поєднує *обговорення змісту художніх творів та поведінки і вчинків дітей*. Змістом цих бесід є зіставлення вчинків літературних героїв із поведінкою дітей, у них формуються узагальнені уявлення про норми і правила поведінки людей, система моральних оцінок.

Етичні бесіди поділяються на *колективні, групові та індивідуальні*.

Колективні етичні бесіди проводять з усією групою, вони плануються як самостійне заняття з розділу «Художньо-мовленнєва діяльність». Орієнтовна тематика бесід: «Бережливе ставлення до громадського майна та особистих речей», «Чесність і правдивість», «Дружба і товаришування», «Скромність», «Чистота і охайність», «Чуйність і уважність», «Про обов'язок і відповідальність», «Про сміливість і хоробрість», «Про ввічливість» тощо.

Групові етичні бесіди проводять тоді, коли виникає необхідність у роз'ясненні норм і правил моралі кільком дітям. Наприклад, вихователька помітила, що кілька дітей не дотримуються правил особистої гігієни, неохайно поводяться з особистими речами, іграшками. У вільний від занять час з ними проводять групову етичну бесіду «Будь охайним». Групові етичні бесіди можуть бути як планові, так і позапланові, тобто проводитись у разі необхідності.

Індивідуальні етичні бесіди проводять у зв'язку з певним учинком дитини (позитивним чи негативним) з урахуванням індивідуального підходу. Успіх такої бесіди багато в чому залежить від того, чи вдасться виховательці викликати дитину на відвертість. Для цього необхідно добре знати свого вихованця, особливості його характеру, інтереси, запити, рівень морального розвитку. Тематика індивідуальних бесід досить різноманітна: «Твій друг», «Твій обов'язок», «Як ти розмовляєш?», «Правдивість і чесність» тощо. Індивідуальні етичні бесіди можна проводити щодня, такі бесіди вихователька планує заздалегідь.

Успіх колективної бесіди залежить від правильної її побудови. *Етична бесіда складається із трьох частин*: 1) початок бесіди; 2) хід (або основна частина); 3) прикінцева частина. Кожна з цих частин передбачає свою мету й будується по-різному, залежно від моральних завдань, які розв'язуються у процесі бесіди.

Початок бесіди має на меті викликати в дітей інтерес до певної морально-етичної категорії, зацікавити їх певним моральним фактом та зосередити на цьому увагу. На початку бесіди використовуються

різноманітні прийоми. Так, етичну бесіду можна розпочати зі вступної бесіди, спрямованої на з'ясування розуміння дітьми моральних понять. Наприклад, бесіду про чесність і правдивість вихователя починає запитаннями: «Кого ми називаємо чесним?», «Коли про людину говорять, що вона правдива?», «Що означає бути чесним і правдивим?», «Як називають тих, хто говорить неправду?».

Бесіду про дружбу і товаришування можна розпочати такими запитаннями: «Кого ми називаємо другом?», «Що має робити друг?», «Кого ми називаємо товаришем?», «Про кого говорять: він хороший товариш?», «Про кого говорять: він поганий товариш» тощо.

Враховуючи образність дитячого мислення, етичну бесіду можна розпочати з опису конкретного факту чи події, розповіді виховательки.

Розповідь виховательки

«Розповім я вам, діти, про один випадок, який стався у старшій групі. Діти гралися на прогулянці. Пройшов дощ і залишив калюжі. Оленка посковзнулася й упала в калюжу. Хлопці, які знаходилися поруч, почали голосно сміятися. Оленка не могла сама піднятися – забила боляче коліно. На очі наверталися сльози, а поруч стояли діти і сміялися. Та раптом біля дівчинки опинився Сергійко, її сусід із старшої групи. Він нахилився над нею, подав руку, запитав, чи не боляче їй і допоміг очистити одяг. Як вчинив Сергійко? Як можна назвати вчинок інших дітей?»

Іншого разу вихователька звертається до дітей: «Я вам розповім про один випадок, який трапився з Тарасиком, а ви добре подумайте, в чому він помилився.

– Тарасик швидко крокує дорогою. Він поспішає на гостини, на день народження свого друга Олеся.

– Дядечку, котра година? – запитав Тарасик поважного перехожого, який з ним порівнявся. Той спинився, дістав годинник і поважно відповів: «За чверть п'ята».

Тарасик спокійно пішов далі. Але не встиг він зробити кілька кроків, як почув навздогін:

– Хлопчику, а що треба сказати?

– А що сказати? – не зрозумів Тарасик. – Ага, – здогадався, – дякую.

– Будь ласка! – незадоволено відповів перехожий, похитавши головою.

– Чому це він образився? – подумав хлопчик, – адже я йому «дякую» сказав? Хоч і не одразу. Чому він ще й головою похитав? Неначе справді я неввічливий...»

Розповідь виховательки можна замінити читанням вірша або оповідання (уривка) на відповідну моральну тему. Етичну бесіду можна розпочати з розповідей дітей про бачене, пережите, про їхню діяльність, життя, поведінку. На початку бесіди про скромність можна звер-

нутися до дітей із запитанням: «Діти, пригадайте, які твори ви знаєте про скромність, які дивилися кінофільми?» тощо.

Ефективним також є прийом активізації минулих вражень дітей – це розглядання ілюстрацій, картин, уривків діяфільму на відповідну моральну тему. Так, педагог може показати ілюстрацію до знайомого дітям оповідання й запитати: «Герой якого оповідання зображений на картині?».

Мета основної частини бесіди – роз'яснити дітям конкретний зміст певної моральної категорії, норми чи правила поведінки; викликати в дітей емоційні переживання та відповідне ставлення до фактів, явищ, що обговорюються.

Основна частина складається із запитань та відповідей, спрямованих на аналіз і оцінку вчинків літературних героїв та дітей, з'ясування мотивів моральних учинків. В етичних бесідах можуть використовуватися *різні типи запитань*, а саме:

- спрямовані на з'ясування розуміння дітьми основної ідеї твору («Чому герой залишився невідомий?»);
- які передбачають з'ясування ставлення дітей до певного твору, обґрунтування ними свого вибору («Хто з героїв твору вам сподобався і чому?»);
- які дії вимагають оцінки вчинків і поведінки героїв твору та обґрунтування своєї оцінки («Чи правильно зробив хлопчик?», «Як можна назвати його поведінку?»; «Чому ти так вважаєш?»);
- спрямовані на встановлення причин і мотивів окремих вчинків героїв та їх обґрунтування;
- які допомагають встановити зв'язок між змістом прочитаного твору і поведінкою дітей удома, у громадських місцях («Хто в нашій групі ввічливий?», «Як ви дружите один з одним?», «Хто в нашій групі завжди говорить правду?», «Як ви допомагаєте дорослим, меншим?» тощо);
- спрямовані на узагальнення моральних знань і норм поведінки («Що означає «бути хорошим другом?», «Як ви розумієте скромність?», «Що таке ввічливість?»);
- які допомагають дітям усвідомити значення дотримання норм і правил поведінки («Чому завжди потрібно говорити правду?», «Для чого людині потрібен друг, товариш?», «Чому потрібно бути уважним і чуйним до інших?»);
- спрямовані на розуміння стосунків між людьми на основі виконання (чи порушення) норм моралі («Як ставляться до брехливих дітей?», «Як ставляться до уважних і чуйних?»).

У процесі бесіди використовують *розповіді-загадки*, складені педагогом і самими дітьми.

«Одного разу вулицею йшов дідусь, спираючись на велику палицю. Він був старенький, від старості зігнувся і йшов, дивлячись собі під ноги. На зустріч йому, піднявши голову до неба і щось там роздивляючись, біг хлопчик. Він не помітив дідуса і штовхнув його. Дідусь дуже розгнівався на хлопчика. Але хлопчик нахилився до дідуса і щось сказав йому. Дідусь подібрішав і усміхнувся. Що ж хлопчик сказав дідусеві, що він перестав обурюватись?»

Моральні задачі, наприклад:

Оленці потрібно звернутися негайно до виховательки, а вона в цей час розмовляє з батьком Юрка. Що треба зробити?

Мама пізно повернулася з роботи. Її донька Галинка дивилася мультфільм.

– Галинко, допоможи мені приготувати вечерю.

– Як додивлюся мультик, – відповіла дівчинка.

Що треба було зробити Галинці? Як можна оцінити поведінку дівчинки?

Доцільно використовувати *проблемні запитання та проблемні ситуації*. Наприклад: проблемні ситуації до етичної бесіди «У країні ввічливих слів».

1. Одного разу в автобусі хлопчик випадково наступив бабусі на ногу. Як ви думаєте, що він мав зробити потім?

2. Дівчинка прокинулася в гарному настрої, почистила зуби, вмила, а потім підійшла до матусі, яка готувала сніданок, і сказала: «Мамо, що у нас на сніданок?». Чи можна сказати, що ця дівчинка ввічлива? Яких людей ми називаємо ввічливими? Як треба говорити ввічливі слова?

3. У групову кімнату дошкільного закладу вранці зайшла дівчинка. У приміщенні вже була вихователька та інші діти. Що зробить дівчинка?

До оповідань В.О.Сухомлинського можна скласти *проблемні запитання*, наприклад, до оповідання «Чому дідусь такий добрий сьогодні?»:

1. Чи можна було в цій ситуації вчинити так, щоб і дідусь не змок, і самому не сидіти до вечора на дереві?

2. Як ти вчиниш у такій ситуації: ти граєшся з друзями, змагаючись у перевезенні кубиків іграшковим автомобілем з одного місця в інше. Під час «рейсу» дівчинка, яка грає «маму хворої дитини», слізно благає тебе негайно відвезти її доню в лікарню. Якщо ти виконаєш її прохання, то врятуєш її доню, але програєш змагання іншим дітям. То як ти вчиниш?

Для закріплення правил поведінки можна завершити бесіду грою. Наприклад, такою, як «Дошкільнята – ввічливі малята», «Встав потрібне слово». Вихователька називає словосполучення або складає розповідь, а діти хором вставляють до неї ввічливі слова. Наприклад, у грі «Встав потрібне слово»: Прощаємось, бажаємо ... (*на все добре*). Сідаємо за стіл ... (*присмного апетиту, смачного*). Вирушаємо в подорож ... (*щасливої дороги*). Лягаємо спати... (*на добраніч*).

Заняття для дітей старшої групи

Ввічливість і чемність. Етична бесіда

Мета: уточнити уявлення дітей про ввічливість, чуйність, уважність, чемність по відношенню до інших людей; учити висловлювати оцінно-етичні судження про поведінку героїв художніх творів, однолітків, свою власну.

Словник: збагачувати та активізувати словник лексиною морально-етичної спрямованості, прислів'ями і приказками.

Матеріал: ілюстрація Чемника, ілюстрації до знайомих художніх творів, вірші, прислів'я, приказки, моральні задачі.

Хід бесіди. Педагог читає уривок з оповідання Б.Комара «Дві груші і одна». Запитання: що сталося зі старенькою бабусею? Хто допоміг бабусі? Як допомагав бабусі Сергійко? А Леся? Як же віддячила бабуся дітям? Чому? Кого з них можна назвати чуйним, уважним? Діти розглядають малюнок. Запитання: До якого оповідання цей малюнок? Що сталося з бабусею? Як діяли діти? Хто з них виявив чуйність і уважність? Кого ми називаємо чуйним і уважним, уважливим і чемним? Вихователька читає оповідання В.Сухомлинського про чуйність та уважність. Запитання за змістом оповідання.

Літературна вікторина. «Дівчинка йде вздовж скверу. Ось і ріг будинку. Але що це? Перед нею на тротуарі лежить людина. Від страху дівчинка зупинилась. Ноги у неї задрожали, по спині пробіг неприємний холод. Вона подивилась навкруги, хотіла когось покликати, але навколо нікого...

– Почекайте, я зараз... тільки не вмирайте!

– Швидка допомога! Швидка допомога! – кричала вона в телефон, поки не почувала: «швидка допомога слухає...».

Як звали цю дівчинку? У якому оповіданні про неї розповідається? Якою виявилась Світлана?

Закінчується бесіда інсценівкою Ю.Єрмолаєва «Чуйний хлопчик».

Тематику етичних бесід вихователька визначає самостійно залежно від потреби і ситуації.

Простір дитячої книги

У кожному закладі дошкільної освіти має бути свій книжковий фонд – це книги для дітей та вихователів. До *дитячого книжкового фонду* входять: книжки-картинки, книжки-ширми, книжки-скриньки, книжки-іграшки, книжки-забави; дитячі книжки з ілюстраціями; журнали «Малюток», «Пізнайко від 2 до 6», «Колобок», «Мамине сонечко від 2 до 5» та ін.; набори листівок-ілюстрацій до оповідань, казок; репродукції та серії ілюстрацій до казок.

У *книжковому фонді для вихователів*, крім дитячих книг, мають бути зібрання творів українських і зарубіжних дитячих письменників; хрестоматійні збірки для дитячих творів, набори портретів дитячих письменників та ілюстрацій до художніх творів. Книги, якими користуються лише вихователі, зберігаються у закритих шафах чи шухлядах.

Простір дитячої книги є необхідним елементом предметно-розвивального середовища у груповій кімнаті закладу дошкільної освіти.

Простір дитячої книги – спеціально відведене місце групової кімнати, який влаштовується у кожній віковій групі закладу дошкільної освіти для виховання у дітей інтересу, дбайливого ставлення до книг та закріплення навичок дбайливого користування ними. Під час розглядання книг діти дізнаються, що таке обкладинка, сторінка, початок і закінчення книги, як потрібно гортати сторінки, що таке ілюстрація. Виховна робота у просторі дитячої книги готує дітей до шкільного навчання.

Вимоги до оформлення простору дитячої книги:

- **Раціональна організація.** Простір дитячої книги розташовується у світлому, затишному місці групи (бажано наявність вікон зліва і справа). Передбачається можливість штучного освітлення (електричні бра або настільна лампа). Простір дитячої книги знаходиться на віддалі від ігрового і фізкультурного центрів, є можливість усамітнення із книгою.

- **Відповідність віку.** Добір меблів, книг, тематики і форм роботи у просторі дитячої книги здійснюються педагогом з урахуванням вікових особливостей дітей.

- **Естетичність.** У просторі дитячої книги все повинно приваблювати дітей. Для прикрас використовують предмети декоративно-прикладного мистецтва за мотивами казок, репродукції художніх картин та літературні сюжети.

- **Зручність.** Книги, альбоми з ілюстраціями, ігрові набори тощо зберігаються у просторі дитячої книги з умовою відкритого доступу для всіх дітей.

- **Безпека.** Не рекомендується використовувати у просторі дитячої книги книжкові шафи зі скляними дверцятами, навісними полицями.

З дітьми вивчають і обговорюють правила користування приладами (якщо у просторі є настільна або настінна лампи). Електророзетка і прилади повинні знаходитися поза доступом дітей.

- Постійне оновлення матеріалів простору дитячої книги. Усталений інтерес до матеріалів простору дитячої книги буде зберігатися, якщо в ньому постійно видозмінюється його наповнення з допомогою дітей, їхніх батьків, педагогів.

- Багатофункціональність.

Простір дитячої книги є місцем зберігання книг, місцем для розглядання дитячих книг, журналів, ілюстрацій. У ньому здійснюється організована робота з книгою педагогів і дітей, зокрема:

- влаштування тематичних виставок книг;
- проведення сюжетно-рольових ігор «Бібліотека», «Книгарня»; дидактичних ігор, ігор-драматизацій;
- пізнавальні та евристичні бесіди;
- трудова діяльність (посильна допомога у прибиранні простору дитячої книги), ремонт книг і журналів;
- тематичне дозвілля (один раз на місяць). У ньому часто синтезують кілька освітніх ліній (інтегровані заходи): літературно-музичні вечори, театралізовані казки, квести на теми книг («Допоможемо Котигорошку», «Таємничий острів»). Дозвілля поєднує пізнавальний елемент з розвагою (його тривалість у молодшій і середній групах – 25–30 хв, у старшій – 45 хв);
- виготовлення альбомів, книжок-саморобок;
- проведення годин оповідача;
- організація літературних свят;
- проектна діяльність (добір художніх книг та ілюстрацій за їх змістом; виготовлення підсумкової творчої роботи – плаката, панно із солоного тіста, соломи, пластиліну, малюнків, книжок-саморобок; показ вистави);
- пошук інформації для лепбуку, інтерактивної теки, книжки-розкладачки з кишеньками, дверцятами, віконцями, вкладками і рухливими деталями, які дитина може діставати, перекладати на свій розсуд. Наприклад, закріплення знань дітей про казки відбувається у процесі пошуку інформації для лепбуку «Казка мудрості навчає», «Казка в гості завітала», «Казки В.Сухомлинського», «Українські народні казки».

Підбір літератури та педагогічна робота повинні відповідати віковим особливостям і потребам, інтересам дітей. Вихователька виставляє тут добре ілюстровані казки чи оповідання, дитячі журнали, альбоми з ілюстраціями, набір предметних і сюжетних картинок.

У *молодшій групі* виставляється 3–4 примірники добре ілюстрованих книжок (щоб розглядати їх могли одразу кілька дітей). На полиці можуть бути 2–3 назви знайомих дітям книжок, книжки-ширмочки чи набір предметних картинок (іграшки, меблі, одяг, посуд, свійські тварини). У цій групі вихователька сама стежить за порядком у просторі дитячої книги. У присутності дітей вона розставляє книжки на полицях, ремонтує їх, показує дітям, як гортати сторінки, розглядає з ними ілюстрації, запитує, хто або що намальовано, стежить, щоб діти брали книжку чистими руками.

У *середній групі* вихователька виставляє на полиці 3–4 назви знайомих книжок (по 2 примірники); альбом з ілюстраціями до них, набори предметних картинок; заохочує дітей підтримувати порядок в освітньому (книжковому) просторі, привчає їх берегти книжки, разом з дітьми виготовляє альбом з картинками.

У *старшій групі* виставляється 4–5 книжок, знайомих та незнайомих, які вихователька планує прочитати на найближчому занятті. Дітям дають доручення перевірити порядок у просторі дитячої книги (перед прогулянкою або в кінці дня), знайти потрібну книгу тощо. Діти разом із вихователкою виготовляють альбом з ілюстраціями на теми: «Наші мами», «Моя Батьківщина» тощо.

У *старшій групі* започатковується *чергування дітей у просторі дитячої книги*. Чергові, за бажанням дітей, видають книжки, ремонтують їх у «Майстерні книги», стежать за порядком. Бажано провести екскурсію до бібліотеки. Вихователька звертає увагу дітей на те, як акуратно розміщені книги на полицях, зауважує, що прочитані книги читачі повертають чистими, тому що дбайливо поводяться з ними.

У цій групі влаштовують *виставки книжок з теми* «Наші улюблені книжки і картинки», а також виставки, присвячені творчості окремих письменників (Н.Забіли, Т.Шевченка, Лесі Українки та ін.). Діти протягом кількох днів у години ігор добирають для виставки книги, ілюстрації, картинки. На виставку запрошують працівників закладу дошкільної освіти, батьків, дітей інших груп. За дорученням вихователки діти розповідають відвідувачам (стисло) зміст виставлених книг. Виставка має бути нетривалою, не більше трьох-чотирьох тижнів.

На тему виставки влаштовують *літературно-музичні ранки*, присвячені Т.Шевченкові, сучасному дитячому письменнику або якійсь темі («Усна народна творчість», «Весна», «Зима»). На літературному ранку, який влаштовують 2–3 рази на рік, діти можуть інсценувати літературні твори, читати вірші, співати пісні; можна показати кінофільм на відповідну тему.

Методика роботи з казкою

Казки використовуються у всіх вікових групах. Оскільки вони різні за змістом, сюжетом, композиційною будовою, методика їх використання у різних вікових групах також специфічна. Казки повинні насамперед відповідати віковим особливостям дітей.

Дітям раннього та молодшого дошкільного віку доступні казки про тварин, дітям середнього дошкільного віку, крім казок «звіриного епосу», доступні чарівні казки, а старшим – чарівні та соціально-побутові казки, чи будь-яка казка. *У закладі дошкільної освіти всі авторські казки читають, а народні – розповідають.*

Вихователька повинна *ретельно підготуватися до заняття*: кілька разів уголос прочитати (чи розповісти) казку, проаналізувати, дібрати засоби виразного читання або розповідання (інтонації, розстановку пауз, логічні наголоси), виробити чітку і правильну вимову кожного слова, фрази, речення, запам'ятати текст, щоб дослівно передати зачини, повтори, пісеньки, образні народні вирази, визначити, які слова, фрази потребують унаочнення, пояснення, продумати прийоми, час і місце їх пояснення.

Дітей молодшої і середньої груп доцільно посадити півколом у два ряди, а дітей старшої групи – за столами, обличчям до виховательки.

Структура заняття із використанням казки:

- Вступ.
- Розповідання (читання) казки. Унаочнення та пояснення окремих слів, виразів.
- Розглядання ілюстрацій.
- Коротка бесіда за змістом казки.
- Введення морального правила, прислів'я.
- Розігрування казкових ситуацій.

У *молодшій групі* на початку заняття (вступна частина) використовують демонстрацію іграшок, речей, пов'язаних зі змістом казки, ігрову ситуацію або заохочують дітей: «Зараз я розповім вам дуже цікаву історію про... Хотите послухати?».

У *старших групах* перед розповіданням казки вихователька спрямовує зусилля на систематизацію, узагальнення літературних знань дітей. Доцільно використовувати вступну бесіду, коротку літературну вікторину. Ілюстровану книжку можна показати напередодні, а на наступний день розпочати заняття повідомленням про те, що зараз їм прочитають книжку, в якій вони розглядали картинки.

В *основній частині заняття* діти молодшого дошкільного віку при повторах можуть разом із вихователькою промовляти окремі сло-

ва, фрази (гуп-гуп) або додавати окремі рядки, слова («Котиться колобок, котиться, а назустріч йому...»). Незрозумілі слова можна пояснити безпосередньо перед розповіданням казки (дібрати синонім до незнайомого слова або пояснювальне слово) чи пояснити їх у процесі розповідання. Застарілі слова у казці пропускаються або замінюються іншими, зрозумілими.

Діти старших груп мають знати зачини та кінцівки до казок. Наприклад, зачини: *«Колись було не так, як тепер: колись усякі дива робилися на світі, і світ був не такий, як зараз...»*.

«На калиновому мосту, на малиновому мосту калачі медові росли та пряники з начинкою ...».

Кінцівки: *«Ось і казочці кінець, а хто слухав, той молодець»*. *«Усяке у світі буває, про всяке й казка розповідає ...»*.

Доцільно до кожної нової казки добирати нові зачини й кінцівки, а для цього вихователька повинна мати записи різних зачинів і кінцівок.

Освітньо-виховна діяльність з дітьми дошкільного віку передбачає різні **види занять з казкою**:

- читання (авторських, віршованих) казок;
- розповідання народних казок;
- драматизація – розігрування в ролях знайомої дітям казки;
- інсценізація – точне й послідовне відтворення змісту казки дітьми з допомогою костюмів, різних атрибутів, декорацій;
- перегляд казок у телепередачах, кінофільмах, відеофільмах;
- ігри за сюжетами знайомих казок;
- переказ знайомих казок дітьми;
- узагальнювальні бесіди («Моя улюблена казка», «Казка на гостинах у дітей», «На гостинах у казки»);
- дидактичні ігри («З якої казки герой?», «Добери казку», «Лист дідуся-казкаря»);
- бесіди на морально-етичні теми за змістом казки;
- складання розповідей за знайомою казкою;
- бесіди за змістом казкових ілюстрацій та репродукцій художніх картин на казкові сюжети;
- самостійне складання дітьми казок;
- свято казки у дошкільному закладі;
- тематичні розважальні заняття: «Казка дідуся Панаса», «Казка бабусі Ориси».

У практиці закладів дошкільної освіти використовують різноманітні **методи і прийоми роботи з казкою**. Наводимо приклади їх застосування в роботі з дітьми.

«Казка навиворіт». Вихователька пропонує дітям змінити характер героїв (негативний на позитивний і навпаки) у знайомій казці. Наприклад, у казці «Колосок» півник стає ледачим, а мишенята – працюючими; вовк стає добрим у казці «Троє поросят».

«Чарівна паличка». За допомогою «чарівної палички» діти можуть вирішити будь-яку проблему, знайти вихід зі складної ситуації (допомогти Колобку стати невидимим або великим-превеликим).

Придумування нової назви до відомої казки. Дітям пропонують нову назву до відомої їм казки. Наприклад, «Солом'яний бичок» – це «Помічник», «Хто допоміг діду і бабі?»

Метод виправлення змісту казки. Вихователька помиляється, розповідаючи відому казку, а діти її виправляють. Наприклад, «Коза-Дереза»:

- Жили-були дід, баба, дві дочки та сини ... (Ні, три сини).
- Поїхав дід у крамницю ... (Ні, на базар).
- Купить собі корову. (Ні козу).

Що було потім? Вихователька пропонує відштовхнутися від найцікавішого місця казки й продовжити її. «А що було потім?»

Казка продовжується. Дітям пропонують придумати нову кінцівку вже закінченої казки.

Внесення змін до знайомої казки. До добре відомої казки пропонують дітям внести зміни. Наприклад, у «Ріпці» вирощують не ріпку, а кавун.

Казка за аналогією. Беруть за основу відому казку, але змінюють героїв чи героя, а далі за аналогією створюють свою казку.

Казка за заданим початком. Вихователька дає дітям початок казки, із зав'язкою-інтригою, а діти продовжують.

«Салати із казок». Дітям пропонують створити із відомих персонажів кількох казок власну нову казку. Наприклад:

«Коза-дереза» – Коза, Зайчик, Рак, Вовк.

«Червона Шапочка» – Вовк, лісоруби, Червона Шапочка.

Можна до обраних героїв казок увести свого улюбленого героя або обрати по одному герою зі всіх означених казок і скласти казку.

Проблемні запитання вчать дітей мислити, активізують пізнавальну, мовленнєву, творчу діяльність. Наприклад: Чому посварилися Лисиця і Журавель? («Лисиця і Журавель». Українська народна казка). Чому маленька Герда виявилася могутнішою за Снігову Королеву? (Г.Х.Андерсен «Снігова Королева»).

Творчі завдання можуть бути індивідуальними і колективними. Результатом виконання творчих завдань є поява продукту, що відрізняється новизною, оригінальністю (нового образу, малюнка, персонажа). Наприклад, творчі завдання за казкою «Ріпка»:

- Розповісти по колу знайому казку.

- Розіграти казку в ролях.
- Розповісти про користь ріпи і про страви, які з неї можна приготувати.
- Оформлення книги (обкладинки, ілюстрації).
- Придумування своєї казки «Буряк» (за аналогією).
- Виготовлення «костюмів-нагрудників, атрибутів «Овочі» (тканина, папір).
- Словесний малюнок.
- Словесні ігри.

Моделювання казкових сюжетів. Роботу починають зі складання предметно-схематичної моделі (предмет або малюнок). Наприклад, показати малюнки до казки «Лисичка та Журавель» і запропонувати скласти казку. Надалі в якості моделі виступатимуть геометричні фігури. Наприклад, три однакові за кольором і різні за величиною кола можуть нагадати казку «Три ведмеді», а два однакових за величиною і кольором кола – казку «Двоє жадібних ведмежат». Дітям пропонують зробити модель обраної ними казки.

Піктограми також сприяють засвоєнню дітьми змісту казки. Дитина (спочатку разом із вихователькою) виділяє кількість картинок, які будуть «планом» казки і з допомогою піктограми зображує їх.

Використовують також і такі *прийоми роботи з казкою*:

- написання листа казковому герою;
- складання казок за серією картинок;
- зміна місця, часу, події (Колобок в Африці, Колобок у країні Звуколяндії);
- переплутування казкових сюжетів і героїв (Як семеро козенят врятувалися від Вовка в Рукавичці);
- складання казки за схемою, символами, мнемотехнікою, опорними словами, за геометричними фігурами, за ігровою обстановкою;
- виготовлення книжок-саморобок;
- театралізовані вистави, спектаклі;
- домалювати казкового героя або середовище, в якому він мешкає;
- «прогулянка» в минуле чи майбутнє казкових героїв (Якою була Баба-Яга, коли була дівчинкою? Чому вона стала злою? Як зміниться характер і життя Кози-Дерези після того, як її вигнали із Зайчикової хатки?);
- придумування нової кінцівки казки (Колобок, коли котився по лісу, засох, і Лисичка зламала зуби, захотівши з'їсти його...);
- введення нового героя в казку (Що зміниться в сюжеті?).

Одним із засобів роботи дітей з казкою є зошит «*Веселі казкарики*» для розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з картинками і завданнями [А.Богуш, Н.Гавриш. *Веселі казкарики*. Київ: «Генеза», 2013].

Зошит яскраво ілюстрований сюжетами знайомих дітям казок із конкретними завданнями: «Знайди на картинці», «Розіграй із друзями, як Ведмідь хотів прогнати козу», «Продовж речення», «Назви за порядком, за описом», «Розстав звірів за порядком (Пан Коцький)». Вправи «Він, Вона, Вони», «Домалой». У зошиті на кожній сторінці вміщено схеми-смужки із відповідними завданнями за змістом казки, які спонукають дітей малювати, розігрувати, рахувати, співати та ін.

Ефективним методом роботи з казкою є *творчі проєкти*: «На гостинах у казки», «Наші казкарики», «Зустрічаємо казкових героїв», «Мандруємо у світ казок» тощо. За змістом знайомих казок на заняттях з художньої літератури, мовленнєвих та інтегрованих заняттях використовують дидактичні ігри та вправи.

▲ Дидактична гра для дітей середньої і старшої груп **□□ «Хто що загубив?»**

Дітям роздають ілюстровані картки двох видів: казкові герої та речі, які належать цим героям. Вихователька показує картку із зображенням героя, діти – річ, яка йому належить. Наприклад: Попелюшка – черевичок; Півник – колосок; Курочка – яечко, Буратіно – золотий ключик; дід – рукавичка; Баба Яга – хатинка на курячих ніжках; глечик – Лисичка та Журавель; бандура – Котик тощо. Діти називають казку, героя і загублену річ, будують різні типи речень: «Це кришталевий черевичок, який загубила головна героїня казки «Попелюшка». «Бандура належить Котикові з казки «Котик і Півник».

Дидактична гра для дітей старшої групи **«Склади казку з героями інших казок»**

Матеріал: ілюстрації із зображенням різних казкових героїв.

Мета: вчити дітей об'єднувати знайомих героїв із різних казок в єдиний сюжет, виявляти вміння виходити з нестандартних ситуацій, розвивати творче мислення, уяву, уміння фантазувати.

Мовні засоби виразності: прислів'я, приказки, образні вирази. Немовні засоби самовираження: рухи, жести, пантоміма.

Хід гри. Вихователька називає різних героїв (зайчик, їжак, журавлик, лисичка, бабуся, дідусь, вовк, Кирило Кожум'яка, князенко Ясінь) і пропонує дітям об'єднати в нову казку названих героїв. Діти складають казки, обирають ту, яка їм найбільше сподобалась, і розігрують.

Ігрова вправа для дітей середньої і старшої груп **«Розучування епізодів казки»**

Мета: стимулювати дітей відтворювати діалоги персонажів відомих казок, зв'язно та послідовно будувати власні висловлювання, розігрувати казкові ситуації.

Матеріал: шапочки героїв.

Хід гри. Вихователька дає дітям завдання відтворити діалог Петрика з графом, Князенка Ясіня з батьком, Їжака із Їжачихою.

Наприклад: Діалог князенка Ясіня з батьком.

Олег (Князенко): Дозволь мені, батьку, поїхати та інші країни світу подивитися.

Андрій (батько): Їдь, сину, пошукай собі щастя на чужині. А як знайдеш, то і живи там.

Діалог Кирила Кожум'яки зі Змієм.

Сергій (змій): Ну що, Кирило? Прийшов битися чи миритися?

Тарас (Кирило): Та де там миритися, вбити прийшов тебе, ірода проклятого.

На заняттях з розвитку мовлення можна провести конкурс на кращу розповідь про улюбленого казкового героя або нові історії про позитивних і негативних героїв, намалювати їх.

Заняття для дітей старшої групи

«Казка заблукала»

Мета: вчити дітей по-новому сприймати казки «Цап і Баран» та «Їжак і Заєць», у яких змінено сюжет і характер героїв. Розвивати виразність мовлення, вміння фантазувати. Виховувати бажання розігрувати казкові ситуації.

Матеріал: ілюстрації до казок, набір іграшок (цап, баран, заєць, їжак, вовк), шапочки для драматизації, ігрове поле, яке дитина може використати за бажанням під час складання розповіді.

Хід заняття. До дітей звертається дід Тарас: «Любі діти, сьогодні я дуже поспішав до вас. Коли йшов, ненароком спіткнувся і впав. А в руці у мене були листівочки до казок, тепер вони всі переплутались, і я не можу пригадати, з якої казки ці герої. Допоможіть мені, будь ласка».

Вихователька: Діти, давайте допоможемо дідусю. (Вихователька розкладає ілюстрації на дошці). Ой, діти, погляньте, що це?

Діти: Казка про Їжака і Зайця.

Вихователька: А давайте поміркуємо, чому зайчик плаче, а баран з казки «Цап і Баран» несе його. Що з ним трапилось, хто йому допоможе? Давайте складемо нову казочку про цих героїв. Дідусю Тарасе, ти не проти?

Дід Тарас: Ні, я із задоволенням послухаю.

Діти складають нові варіанти казок.

Для закріплення змісту знайомих казок та розвитку мовлення дітей використовують *коректурні таблиці* з теми «Наші улюблені казки» (Коректурні таблиці № 1–14 «У світі казок»). Наприклад:

Покажи картинку про казку:

- Казка про лікаря, який лікував тварин – ...;
- Казка про домівку для лісових звірят – ...;
- Казка про бруднулю ... та ін.

Відповідай, швидко слово називай:

- У якій казці лисиця прогнала зайчика з будиночка?
- У якій казці лікар рятував тварин Африки?
- У якій казці хлопчик не хотів умиватись?
- У якій казці тварини спілкувалися по телефону? та ін.

Накрий фішками і назви:

- Казки, у яких казковий герой зайчик;
- Казки, у яких казковий герой ведмідь та ін.

Знайди картинку, скажи слово:

- Маленький будиночок у лісі – ...;
- Домівка для пальців рук та для казкових звірят – ...;
- Дівчинка, яка заблукала в лісі – ...;
- Птах, який несе золоті яйця – ....

[Гавриш Н., Безсонова О. *Калейдоскоп інформаційно-ігрової творчості дітей. Методичні рекомендації щодо використання коректурних таблиць*. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2012.]

Отже, методична література рекомендує різноманітні прийоми роботи з казкою.

Методика роботи з ілюстраціями в закладі дошкільної освіти

Важливе місце в системі засобів розвитку мовлення дітей посідає ілюстрація. Вона використовується для збагачення й активізації словника дітей, розвитку зв'язного мовлення. За допомогою ілюстрації збагачується світогляд дітей, формуються конкретні уявлення і поняття. Ілюстрація є видом зображувальної наочності, до якої також відносять картини, світлини, таблиці, листівки, які формують у дітей логіку мислення, здатність до пошуку найточніших виразних мовленнєвих засобів.

Користь картинки, на думку К.Ушинського, в тому, що дитина привчається тісно пов'язувати слова з уявленнями про предмет, учить логічно і послідовно висловлюватися; картинка одночасно розвиває і мислення, і мовлення.

Ілюстрація – це висвітлення, графічне зображення предметів та явищ, це малюнок. Основними зображувальними засобами є лінія, штрих, тон.

В ілюстраціях відображаються такі *види малюнків*: *лінійний, світлотіньовий, умовний*. Лінійний малюнок створюється за допомогою графічних ліній типу накреслень, замальовок, етюдів. Він легко сприймається. Світлотіньовий малюнок передає предмети, об-

рази в реальному плані, з переданням їх об'єму, чергуванням світла та тіні. Умовний малюнок – це стилізоване, спрощене площинне зображення.

Діти молодшого дошкільного віку краще сприймають умовне зображення, оскільки знання щодо різноманітності форм у них досить обмежені. У процесі розглядання ілюстрації діти насамперед звертають увагу на основні форми зображеного, деталі ж залишаються поза їхньою увагою. Діти середнього і старшого дошкільного віку вже більш підготовлені до сприймання світлотіньових малюнків, оскільки в них уже сформовані поняття про форму і колір. Лінійний малюнок краще сприймають діти старшого дошкільного віку. У цих малюнках їм доступне сприймання як об'єму, так і ритміки ліній.

Художня ілюстрація (книжковий малюнок) використовується для оформлення літературних творів. Слухаючи текст і розглядаючи ілюстрації, діти сприймають відображені в них події за допомогою зору і слуху. Ілюстрації конкретизують, уточнюють образи, які виражені у художньому слові, допомагають глибше і повніше зрозуміти зміст літературного твору. У дитячій книжці поєднується два види мистецтва – художнє слово й ілюстрації. Кольорові ілюстрації повинні бути високохудожніми, добре виконаними графічно, пізнавальними, достовірними, кольоровими, доступними розумінню дітей, динамічними, педагогічно цінними, життєствердними.

Для дітей видається чимало книжок, у яких є яскраві малюнки. Дітям раннього віку доцільно купувати *книжки-вирізки* у вигляді різних предметів та тваринок, що є героями невеликих оповідань, – котик, зайчик, машинка. Цікавими для дітей є *книжки-панорами* – казковий будиночок з об'ємними декораціями, галявина з курчатами; *книжки-іграшки*, в яких герої представлено у вигляді фігури з рухливими частинами – у котика рухаються очі, у пташки – крила, у півника чи курочки – дзьоб. Предмети і явища сприймаються дітьми як реально існуючі, з якими їм хочеться діяти і розмовляти. До вподоби маленьким дітям *книжки з віконцями*, за якими ховаються різні персонажі та речі. Такі книжки є своєрідним тематичним словничком із цікавими завданнями та картинками для розглядання. Популярністю серед дітей молодшого дошкільного віку користуються *книжки-гармошки*, у яких частини сторінки поєднуються з іншими частинами у двох чи більше місцях. Книга-гармошка може бути представлена у вигляді ширмочки і використовується у грі як декорація. Серед незвичних конструкцій книжки-гармошки – сторінки, які розгортаються в різних напрямках, у результаті чого створюється аркуш великого розміру.

Популярністю нині користуються *інтерактивні книжки* для дітей. Інтерактивність з'являється тільки тоді, коли користувач «сканує» камерою окремі сторінки книжки зі спеціальною позначкою. При наведенні камери із увімкненим додатком ілюстрації «оживають» – починають рухатись і звучати – активується так звана «доповнена реальність». Завантажити додатки можна на AppStore, Zoogole Play, Amazon.

Перша інтерактивна книжка для дітей в Україні «Забавлянки» (Видавництво Старого Лева) містить мультимедійні елементи. Українська народна казка «Котигорошко» (Kiev Sea Pirates Видавничий проект «Пірати Київського Моря (2013)») з ілюстраціями Івана Сулими містить інтерактивні приваби – булави, які падають з неба (їх можна розбити пальчиком), сторінку розмалювати тощо.

В інтерактивній книжці казки «Снігова Королева» Г.Х.Андерсена з ілюстраціями В.Єрко (видавництво А-ба-ба-га-ла-ма-га) можна роздмухати полум'я в камінці, натрусити снігу, побачити себе у дзеркалі злого троля, відшукати загублені на сторінках предмети тощо. Кожна сторінка книжки – сюрприз, усе рухається, звучить, розважає і зачаровує.

Кожна ілюстрація інтерактивної книжки насичена яскравими непересічними зображеннями, які реагують на щонайменший дотик, доповнена текстовим, музичним та голосовим супроводом, а також містить ігри.

Книжкові ілюстрації використовують як на заняттях, так і в повсякденному житті. Ілюстрації можна показувати до заняття, у ході його і після заняття.

Розгляду та бесіди за ілюстраціями можуть бути присвячені *спеціальні заняття*. На одному із них вихователька показує дітям книжку, пропонує пригадати її назву і зміст. Потім кладе на кожний стіл примірник – діти розглядають обкладинку, зазначають, що на ній зображено. Надалі розглядають всі сторінки книжки.

Заняття для дітей старшої групи **Знайомство з новими друзями**

Мета: ознайомити дітей з ілюстраціями, вчити уважно розглядати їх; викликати інтерес до ілюстрованої книги; збагатити лексику новими словами.

Матеріал: іграшкова лялька Дідусь-Оповідач, зображення героїв казкової оповіді – Ілюстравчика та Ілюстравоньки, книжка-картинка «Іван-Побиван».

Словник: художник-ілюстратор, ілюстрація, Ілюстравчик, Ілюстравонька, сторінка, книжка-картинка.

Хід заняття. Вихователька повідомляє дітям, що до них завітав (дістає ляльку) Дідусь-Оповідач, який хоче розповісти їм про свою мандрівку. Від його імені ведеться розповідь.

— Одного разу заманулося мені відвідати невідомі тоді ще краї. Літав я, літав і дістався, зрештою, до країни дивовижної краси, яка зветься Країною Ілюстрацій. Як же я здивувався, коли зустрів там своїх друзів — героїв казок, оповідань, віршів. Та ось яка дивина — всі вони були зображені на ілюстраціях, і їх там було безліч. А дерева в цій країні, немовби кольоровими фарбами розмальовані — так багато на них чудернацьких плодів — книжок. Повітря навкруги — солодко-запахне, і від тих пахоців аж серце замирало. Йшов я замріяний дорогою, аж раптом із-за дерев вийшли хлопчик та дівчинка. На них було незвичайне вбрання із клаптиків малюнків (показує зображення). Ось цього хлопчика, діти, звати Ілюстравчик, а дівчинку — Ілюстравонька. Вони — брат і сестра й живуть дружно. А звуть їх так тому, що вони мешканці країни Ілюстрацій. Тут мешкають художники-ілюстратори, які на папері зображують усе, про що йдеться в казці, оповіданні чи у вірші. А потім вони віддають свої малюнки Ілюстравчикові та Ілюстравочці. Гарні й лагідні братик та сестричка хочуть і вас, діти, познайомити з ілюстраціями. Тож вони й попросили мене, щоб я показав вам дещо. Погляньте, яку гарну книжку передав Ілюстравчик (показує). До речі, це не звичайна собі книжка, а книжка-картинка. (Діти повторюють словосполучення). Кожна її сторінка (перегортає) про щось розповідає.

Дітям пропонують кілька хвилин мовчки розглянути книжку-картинку.

— Діти, про що хоче розповісти нам ця книжка-картинка? Яку назву ви дали б їй? (Відповіді дітей). Тут йдеться про сміливого й розумного хлопця, який завдяки своїй мудрості здолав лихого Змія. Звали цього хлопця Іван-Побиван, тому й книжка-картинка теж має таку назву. Послухаймо, які пригоди траплялися з цим героєм. Педагог розповідає, супроводжуючи розповідь ілюстраціями, наприкінці заняття діти пригадують, як називається країна, де багато гарних книжок та малюнків: як звуть хлопчика та дівчинку, які в ній мешкають і з якими зустрівся Дідусь-Оповідач; як називають книжку, отриману в подарунок.

Доцільно, щоб книжка-картинка ще кілька днів лишалася в просторі книги, де діти матимуть змогу уважніше розглянути її. [О. Білан. *Художня ілюстрація та зв'язна розповідь. Палітра педагога. 2008. № 4. С. 24.*]

Вибір прийомів керівництва розглядання ілюстрацій залежить від віку дітей і тих завдань, які вирішуються у зв'язку з показом тієї чи тієї книжкової ілюстрації. Рекомендується використовувати прийом *«розфарбування» в уяві ілюстрації* для того, щоб вона ожила, та пропонують придумати відповідні речення.

Ефективними методичними прийомами навчання дітей розповіді за ілюстраціями є *співвідношення фраз тексту з ілюстраціями* («Знайди картинку до таких слів»); *оцінювальне ставлення до ілюстрацій*; *порівняльний аналіз ілюстрацій різних художників до одного і того самого твору*; *порівняльний аналіз ілюстрації та картини на одну і ту саму тему* (співставлення розкриття теми різними видами мистецтва); *обговорення ілюстрацій до творів, створених дітьми*.

З ілюстраціями можна проводити різні дидактичні ігри для закріплення знань дітей про зміст художніх творів. Це ігри: «Добери ілюстрації до цієї казки», «Відшукай ілюстрацію», «Казковий будиночок», «Порівняй ілюстрацію», «Склади ціле». Матеріалами для цих ігор можуть бути книжки-ширмочки, книжки-іграшки, ілюстрації старих книжок, серії ілюстрацій за змістом казок, оповідань.

▲ Дидактична гра **□** «Відшукай ілюстрацію»

Вихователька пропонує дітям відшукати ілюстрацію до тієї чи тієї казки (оповідання) серед ілюстрацій, які знаходяться на їхніх столах.

Дидактична гра **«Книгарня»**

Варіант 1. Дитина-покупець купує книжку в крамниці, розповідає за ілюстраціями її зміст іншим дітям.

Варіант 2. Дитина-покупець називає автора і назву книжки, яку хоче купити. Продавець дає їй товар (книгу). Дитина розповідає за ілюстраціями зміст твору.

Варіант 3. Дитина-покупець розповідає короткий уривок із твору і просить продавця нагадати їй назву. Продавець відгадує автора і назву твору. Дитина розповідає зміст твору за ілюстраціями.

Варіант 4. Дитина обирає у книгарні твори одного жанру (казки, оповідання, вірші), а потім за вибором розповідає за ілюстраціями зміст одного із творів.

У роботі з дітьми доцільно, крім книжкових ілюстрацій, використовувати й *журнальні ілюстрації*. Так, розвиткові у дитини зв'язного мовлення, фантазування сприятиме ілюстративний журнал «Джміль» (рубрики «Самчитайлик», «Літературна студія»).

У закладі дошкільної освіти використовують різноманітний *ілюстративний матеріал*: книжкові ілюстрації, серії ілюстрацій, картини художників, листівки, світлини, альбоми, журнальні ілюстрації, плакати, малюнки тощо.

Педагоги широко використовують *серії картинок-ілюстрацій до казок*. Прийоми показу ілюстрацій залежать від змісту і форми літературного твору та віку дітей. Якщо казку читають уперше, то обов'язково ознайомлюють з ілюстраціями до неї під час бесіди за її змістом. У *молодшій групі* дітей учать уважно розглядати ілюстрації і впізнавати до них героїв казки. У *середній* – розуміти сюжет, описувати ілюстрації за запитаннями виховательки. У *старшій групі* діти повинні з допомогою

ілюстрацій відтворити в пам'яті й описати події у тій послідовності, в якій вони сприймали казку. З допомогою серії ілюстрацій можна скласти колективну розповідь за змістом казки. Початок розповіді складає вихователька, далі продовжують діти.

У старших групах використовують різні *види роботи із серіями ілюстрацій до казок*:

- придумування назв до кожного епізоду ілюстрації у ході заняття;
- пригадування і розповідання епізодів казки за ілюстраціями;
- переказ казки за серією ілюстрацій;
- ігрові літературні вікторини («З яких ми казок?», «Звідки я до вас прийшов?» тощо).

Вихователі самостійно і разом з дітьми добирають ілюстрації на різні теми відповідно до програми своєї вікової групи, щоб викликати у дітей інтерес до подій і явищ суспільного довкілля, наприклад, ілюстрації про рідне місто, працю батьків тощо. Добірки листівок, світлин, плакати, марки ознайомлюють дітей із сучасною дійсністю, народним мистецтвом, доповнюють уявлення дітей про довкілля, життя і працю нашого народу.

Особливе місце у роботі з дітьми старшого дошкільного віку посідає *ознайомлення їх із роботами художників-ілюстраторів казок і дитячих книжок*, зокрема із творчістю К.Лавро, В.Голозубова, Г.Єлагіної.

Заняття для дітей старшої групи

Знайомство із творчістю Кості Лавро

Мета: познайомити дітей із художником-ілюстратором дитячих книжок К. Лавро. Виховувати в дітей зацікавленість до наочно-образного зображення змісту казки. Ознайомити з таким видом ілюстрацій, як умовне зображення.

Словник: художник-ілюстратор, обкладинка, сторінка, умовне зображення.

Матеріал: обкладинки книжок до казок «Пан Коцький», «Кирило Кожум'яка», «Іван-побиван» (тип зображення – умовний).

(Нагадаємо зміст ілюстрацій: обкладинка до казки «Пан Коцький»: у центрі сидить великий червоний кіт, перед ним тарілка з їжею. Обкладинка до казки «Кирило Кожум'яка»: великий зелений змії схилився над чоловіком, який тримає в руках булаву, в нього довга сива борода. Обкладинка до казки «Іван-побиван»: зображений парубок, а поряд змії переляканий (усі зображені статично).

Попередня робота: пригадування змісту українських народних казок.

Хід заняття: Діти, до нас у гості завітав Ілюстравчик. Давайте привітаємося з ним. (Добрий ранок, Ілюстравчику). Діти, пригадайте, з якої країни прилетів до нас Ілюстравчик? Так, правильно, він прилетів із чудової країни Ілюстрацій. Ось і сьогодні Ілюстравчик приніс із собою багато різних ілюстрацій, які виконав один із художників-ілюстраторів. А хто ж це такий, зараз ви дізнаєтесь.

Вихователька: Діти, ілюстрації, які приніс нам Ілюстравчик, намалював український художник-ілюстратор Кость Лавро. Він народився в прекрасному, історичному й стародавньому м. Львові (показує портрет). Коли він був маленький, таким, як і ви, його матуся і бабуса завжди ввечері розповідали йому цікаві казки, різні оповідання і маленькі віршики. Ці чарівні казкові мамині та бабусині розповіді глибоко запали в душу маленькому хлопчикові. І ще тоді, в такому самому віці, як і ви, Костик увісні розмальовував почуту ним казочку і мріяв про те, як виросте, навчиться гарно малювати і буде розмальовувати дитячі книжки та дарувати їх дітям. Пройшли роки, і з маленького Костики виріс сильний мужній чоловік. І мрія його нарешті здійснилася: він почав працювати художником-ілюстратором. Так називають тих, хто розмальовує дитячі книжки, тобто малює ілюстрації до українських народних казок чи авторських оповідань. Як почує десь Кость Лавро цікаву казку, так одразу ж сідає за стіл, бере свої чарівні фарби, які допомагають йому творити диво, аркуш паперу і починає ілюструвати цю казку. А потім Кость Лавро відправляє свої ілюстрації до країни Ілюстрації, де Ілюстравчик, його сестра Ілюстравонька зустрічають їх і приносять уже тоді вам. Ось і сьогодні Ілюстравчик приніс вам кілька ілюстрацій Костя Лавро (дістає із кошика). Пригадайте, до якої казки ця ілюстрація? Ви її добре знаєте. Так, це обкладинка до книжки «Пан Коцький» – української народної казки. Кость Лавро дуже любить котиків і тому із задоволенням розмальовував обкладинку до цієї книжки. Вам подобається цей кіт? Чому? А в житті бувають такі коти? Чому? А що допомогло вам упізнати, що це кіт? Так, на обкладинці – це перша сторінка книжки (показує), намальований незвичний, а насправді казковий кіт: великий, увесь червоний, з довгими вусами, подивився на нього і аж страшно стає. Напевно, саме такий його вигляд і допоміг йому налякати лісових звірів. Діти, давайте пригадаємо, кого налякав Пан Коцький? Так, правильно, ведмедя, вовка і зайця.

А ось ще обкладинка до казки, яку намалював Кость Лавро (показує). Діти, подумайте, до якої казки намалював її художник-ілюстратор? Пригадайте, звідки ці слова: «Пішов Кирило до князя. – Давайте, – каже, – мені дванадцять бочок смоли та дванадцять возів конопель! Дали йому. Він коноплями обмотався, смолою обсмоливсь, узяв булаву в десять пудів та й пішов до змія. А змій йому каже: Що ж ти, Кирило, битися прийшов чи миритися? – де вже миритися! Битися з тобою, з душогоубом клятим!».

Так, це ілюстрація до казки «Кирило Кожум'яка». Діти, подивіться уважно на неї, всі свої враження і почуття передав Кость Лавро до зображених ним змія і Кирила Кожум'яки. Подивіться, які вони? Так, змія він намалював високим, злим, готовим розірвати будь-кого, хто підійде до нього. А от Кирило, хоч і менший на зріст, але він сміливий, мужній і добрий: пішов захищати від змія молоду князівну.

Діти, у кошику є ще одна обкладинка книжки, де надрукована українська народна казка (показує). Пригадайте, з якої казки ці слова: «От уранці прилітає змій, побачив хлопця. – О, це добре, – каже, – був один, а тепер двос.

А хлопець: Гляди, не подавись! Змій дивується: Як, – каже, – хіба ти дужчий за мене? – Авжеж». Це слова з української народної казки «Іван-побиван». Діти, подивіться на ці дві обкладинки: як ви здогадалися, що одна з них до казки «Кирило Кожум'яка», а інша – до казки «Іван-побиван?» Так, скрізь намальовано змія, але тут (показує ілюстрацію до казки «Кирило Кожум'яка») зображено майже дідуса, бо в нього намальована ось така довга сива борода, а на цій (показує іншу ілюстрацію) зображено молодого парубка. Діти, сьогодні Ілюстравчик приніс нам тільки ті ілюстрації, що винесено на обкладинку, вони допомагають нам відразу дізнатися про головних героїв казки. Подивіться на всі ілюстрації, Кость Лавро намальовав їх яскравими незвичайними кольорами, дивишся на них і здається, що вони якісь несправжні. Це умовне зображення ілюстрацій (діти повторюють), тобто ми познайомились із умовними ілюстраціями. Кость Лавро дуже полюбляє саме так ілюструвати українські народні казки. Ось ми і розглянули всі ілюстрації. А тепер ми з вами пограємо в таку гру – «Про що розповідає ілюстрація?». Я покладу книжки зворотньою стороною, той, кого я викличу, візьме книжку, уважно роздивиться її зміст, потрібно назвати прізвище художника (діти розповідають за ілюстраціями-обкладинками).

Отже, використання ілюстрацій у процесі художньо-мовленнєвої діяльності сприяє активізації активного мовлення з усіх мовленнєвих розділів. За змістом роботи з художньої літератури у дітей старшого дошкільного віку формується **художньо-мовленнєва компетенція** – здатність дитини відтворювати зміст знайомих художніх творів, називати автора художнього твору, впізнавати твір за його уривком та ілюстрацією; здатність виразно читати вірші; свідомо аналізувати поведінку героїв художніх творів, співвідносити зі своєю поведінкою, мотивувати свої оцінки; здатність самостійно розігрувати зміст знайомих художніх творів у театралізованих іграх, іграх драматизаціях, за сюжетами літературних творів, інсценувати їх.

НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ЕЛЕМЕНТІВ ГРАМОТИ

Сучасна школа вимагає від дітей високої працездатності, різних форм інтелектуальної діяльності, розвинених морально-вольових якостей. Це зумовлює необхідність спеціальної підготовки дітей до навчання грамоти, яка допоможе їм у школі легко оволодіти навичками читати і писати. Така підготовка передбачає, щоб діти мали розвинений фонематичний слух (мовний слух), достатній словниковий склад, розвинене зв'язне мовлення (діалогічне й монологічне), оволоділи граматичною будовою мови, вміли здійснювати звуковий і складовий аналіз слова, будувати речення, виділяти з речень слова, поділяти слова на склади, щоб у них були добре розвинені дрібні м'язи пальців, а рука була готовою до письма.

Слід пам'ятати, що підготовка дітей до школи полягає насамперед у розвитку в дітей психічних процесів, зокрема логічного мислення, образного мовлення, довільної уваги, творчої уяви, пояснювального мовлення. Дитину – випускника закладу дошкільної освіти – потрібно навчити довільної поведінки, вміння слухати і бачити, відповідати за свої слова і вчинки.

Заняття з навчання грамоти проводять у старшій групі закладу дошкільної освіти один раз на тиждень. Повторення вивченого матеріалу може входити до складу занять з інших розділів, інтегрованих занять. Тривалість занять з навчання грамоти не повинна перевищувати 30 хвилин.

Навчання елементів грамоти в старших групах проводять у такій *послідовності*:

- ознайомлення дітей зі словом (кожне слово щось позначає; кожний предмет, явище має свою назву-слово);
- ознайомлення з реченням (із двох, трьох і більше слів);
- поділ слів на склади (дво-, трискладові, однокладові);
- ознайомлення зі звуком, звуковим складом мови (звуковий аналіз слів);
- знайомство з буквами;
- навчання читати слова, речення;
- підготовка руки дитини до письма.

Зміст навчання дітей елементів грамоти подано у варіативних комплексних програмах.

Ознайомлення дітей зі словом, складом, реченням

На перших заняттях із предметного і соціального довідника доцільно провести бесіду з теми «Школа» (чи «Мій перший день у школі»), якій обов'язково передуює екскурсія до найближчої школи. Познайти дітей зі шкільним знаряддям (парта, дошка, клас, портфель (ранець)), обладнанням (зошити, «Буквар», ручка, пенал). Ознайомити з новими поняттями, новою соціальною позицією дітей, які вступають до школи: учень, школяр, школа, урок, учитель, перерва тощо. Заняття з навчання грамоти доцільно розпочати з ознайомлення дітей зі словом, реченням, складом.

Поняття «слово» діти засвоюють практичним шляхом, виокремлюючи його з мовного потоку. На першому занятті діти засвоюють елементарні відомості про слово: слово має значення, зміст. Слова в реченні стоять один за одним. У словах чуємо різні звуки, отже, слова звучать по-різному. Слова бувають довгі й короткі. Короткі слова вимовляються швидше, а довгі – довше. До слів, які означають назву живого предмета, ставиться запитання «Хто це?», а до слів-назв неживих предметів ставиться запитання «Що це?». До слів, що означають назви дії, можна поставити запитання «Що робить?». За допомогою слів-ознак можна описати будь-який предмет. До них ставиться запитання «Який? Яка? Яке? Які?».

У старшій групі дітей ознайомлюють з *реченням*, учать поділяти його на слова і склади. Діти повинні знати, що наша мова складається з речень, речення – зі слів. У реченні обов'язково про когось або про щось повідомляється. Речення складається зі слів, пов'язаних між собою змістом. У реченні може бути різна кількість слів. При ознайомленні з реченням треба вчити дітей виділяти з нього слова, називати їх порядок і кількість, з окремих слів складати речення, проводити вправи на складання речень за спостереженнями, малюнками або на певну тему. Прийменники і сполучники в реченні ускладнюють його аналіз, діти не приймають їх як окремі слова, вони або зовсім випускають, або приєднують їх до наступного слова. Цього не можна допускати, оскільки у дітей формується неправильне уявлення про структуру речення. Ось чому для аналізу рекомендується брати речення без прийменників і сполучників. (Кішка хлебче молоко). Однослівні речення не пропонуються.

У процесі ознайомлення з реченням використовують різноманітні *прийоми навчання*: промовляння речення дітьми, послідовне називання слів у реченні, підрахунок кількості слів у реченні, визначення місця кожного слова у реченні, плескання у долоні під час промовляння слів, удари м'ячем об підлогу, стрибки на скакалці (за кількістю слів

у реченні), викладання лічилного матеріалу (за кількістю слів у реченні), самостійне складання речень із певною кількістю слів, «живі сценки» (одна дитина виконує дію, інша – складає про неї речення), викладання речень із картонних смужок, що позначають слова, графічне зображення структури речення на дошці, на аркуші паперу. (Наприклад: Дівчинка малює будинок). Важливо застосовувати на заняттях ігрові прийоми. Цікаві ігри і вправи поживляють заняття, сприяють усвідомленому засвоєнню матеріалу, дають можливість дітям самостійно застосовувати вивчене на практиці. Ефективними для закріплення знань дітей про речення є дидактичні вправи «Розпочни речення», «Закінчи речення», «Встав пропущене слово». Можна запропонувати дітям придумати речення про смішне, котика, пригоду, дати цікаве завдання («Чий ряд більше придумає речень») тощо.

На першому занятті треба підвести дітей до розуміння того, що думки виражаються словами, слова в мовленні сполучені в речення, речення складаються зі слів, учити дітей поділяти речення із двох слів на слова. Одночасно із складанням речення діти повинні навчитися його аналізувати, тобто визначати кількість слів у ньому і їх місце, наприклад: *козлик пасеться* – два слова: *козлик* – перше, *пасеться* – друге.

Учити дітей поділяти на слова речення, що складаються із трьох слів, придумувати речення із двох-трьох слів, аналізувати ці речення.

Вихователька наголошує, що кожне оповідання, кожна казка, вірш складаються з речень. Діти дізнаються, що залежно від кількості слів речення бувають короткі і довгі; у короткому – 2–3 слова, в довгому – 4 і більше.

Заняття з навчання елементів грамоти Ознайомлення з реченням

Мета: закріпити вміння дітей складати речення і поділяти їх на слова; дати поняття про те, що в реченні може бути 4 і більше слів.

Матеріал: сюжетна картина «Осінь».

Хід заняття. Вихователька: З чого складається речення? Скільки слів буває в реченні? Вихователька пропонує дітям розглянути картину «Осінь». Запитання: Яку пору року відтворив художник? Чому ви так думаєте? Звідки повертаються діти? Пропонує придумати імена дітям. Далі вихователька запитує, а діти відповідають. Що несе Сашко? (Сашко несе їжачка). А тепер придумайте речення про Марійку. (Марійка тримає листя). Скільки слів у цьому реченні? (Три слова). Яке перше, друге і третє слово? Діти відповідають. Складіть речення про Костю. (Костя роздивляється їжачка. Костя тримає кошик.) Проводиться аналіз складених дітьми речень.

Вихователька пропонує дітям прослухати таке речення: *Мишко назбирав кошик грибів*. Давайте разом полічимо, скільки слів у цьому реченні: *Мишко* – перше, *назбирав* – друге, *кошик* – третє, *грибів* – четверте. Так дітей підводять до висновку, що в реченні може бути чотири і більше слів.

Послухайте таке речення: *Наталія назбирала букет осіннього листя*. В цьому реченні багато слів. Сьогодні, діти, ви дізналися, що в реченні може бути чотири і більше слів. А тепер кожен із вас нехай придумає речення за картинкою, і ми складемо оповідання із ваших речень.

Діти придумують речення, а вихователька їх записує, розміщує в певному порядку, потім читає оповідання, що складається з придуманих дітьми речень: «Була осінь. Діти пішли в ліс за грибами. Ліс стояв, наче казковий, – увесь золотий, тільки де-не-де було видно зелене листя. Діти збирали гриби, осіннє листя, бігали по жовтій траві. Задоволені і веселі діти повертались додому. Марійка назбирала букет осіннього листя, а Костя й Мишко – повні кошики грибів. «Ой, яка красива горобина на галявині! – вигукнув Вітя. – Хороше в лісі восени!»

Заняття на ознайомлення дітей із реченням

Цікавий спогад від Лісовичка

Мета: дати дітям знання про те, що речення є одиницею мовлення; в реченні про когось або про щось повідомляється; слова в реченні вимовляються послідовно, одне за одним. Вчити складати дво-, трислівні речення про предмети, позначати слова смужками-словами. Розвивати вміння слухати, мислити.

Обладнання: предметні та сюжетні картинки, металофон, торбинка, смужки-слова, паперові сніжинки, сніжинки з ялинки.

Хід заняття. *Психогімнастика «Сніжинка»* (привітатись із сніжинкою та назвати її лагідним словом). Повторення вивченого матеріалу: Що таке слово? (Одиниця мовлення). З чого воно складається? (Зі звуків). Які бувають слова? (Довгі і короткі). Як слово можна поділити? (На склади). Які бувають склади? (Наголошений і ненаголошений).

Вихователька: зараз ми пограємо в гру «Відгадай». Слухайте уважно рядки, у яких загубились останні слова і доповнюйте їх.

Я падаю на ваші ...

Я білий, білий, ...

Я прилітаю вам до ...

Я називаюсь просто ...

Запитання: Про яку пору року йдеться? Чим ви закінчували рядки у вірші? Який сніг? Підберіть ще кілька слів про сніг. Який він ще може бути?

Вправа на дихання. Вихователька роздає дітям паперові сніжинки на ниточках і пропонує перетворитися на сніжинки та виконувати рухи відповідно до її слів.

– Уявіть собі, що ви – сніжинки. Ви падаєте із хмаринки... Як ще можна сказати про сніжинки, що вони ще роблять? (*кружляють, танцюють, лягають, тануть...*). Та ось подув холодний вітер, і сніжинки закружляли швидко-швидко... почалася завірюха... Раптом вітер вщух – сніжинки повільно лягають на землю... вкривають її пухнатою ковдрою. Погляньте, тут під снігом якась торбинка лежить, напевно, Лісовичок загубив. Давайте її відкриємо. (Вихователька дістає з торбинки картинки). Давайте розглянемо картинки і скажемо, хто намальований на картинці і що робить.

Діти повісили годівницю.

Синичка дзьобає зернята.

Летять білі сніжинки.

Вихователька: Що ми з вами сказали? (Речення). Щоб ви зрозуміли, я викладу речення словами-смужками.

<i>Діти</i>	<i>повісили</i>	<i>годовницю.</i>
____	____	____

– Скільки смужок у цьому реченні? (Правильно, скільки смужок у реченні, стільки й слів).

– Яке перше слово у цьому реченні? Друге? Третє? (Вихователька показує указкою на фішки, а діти називають слова, позначені відповідними смужками).

– Якщо я скажу лише слово «ведмідь», вам зрозуміло, що він робить? Щоб зрозуміти, який предмет, чи що він робить, треба скласти речення. Складіть речення про ведмеда. (Діти складають речення про ведмеда за картинкою).

– Отже, запам'ятайте, словом ми лише називаємо, а в реченні про щось повідомляємо.

Фізкультхвилинка

Один, два, три, чотири, п'ять,

Час прийшов відпочивать.

Тож піднімем руки вгору

І подивимось на зорі.

А тепер всі руки в боки

І як зайчик скоки-скоки.

Десять, дев'ять, вісім, сім.

Треба сісти гарно всім.

Дидактична гра «Склади речення»

Правила гри: одна дитина за картинками придумує речення, інша – виставляє слова-смужки на дошці.

– Заирнемо ще в торбинку.

Почекайте лиш хвилинку. (Вихователька витягує металофон і грає мелодію пісеньки).

– Чи впізнали ви цю пісеньку?
– Коли ви слухали мелодію, звуки відтворювалися у певному порядку, і ви відразу здогадалися, яка це мелодія звучала.
– А зараз ще послухайте звуки (вихователька грає набір звуків уривчасто).
– Чи впізнали тепер ви мелодію? Ні, мелодія уривчаста і чути лише окремі звуки. Отже, якщо музичні звуки стоять у певному порядку, виходить мелодія. А якщо в будь-якому – то мелодія зникає, залишаються тільки звуки. Так само і в реченні слова повинні вимовлятися послідовно. Наприклад: «Я люблю свою маму». Якщо слова вимовляються не послідовно: «Свою маму люблю я», речення немає, а є лише набір слів. Отже, щоб сказати речення, як потрібно вимовляти слова?

Гра «Живі слова»

Діти послідовно промовляють слова у реченні. Святий Миколай роздає подарунки дітям.

– Про кого сказали діти? Що він робить? А тепер вимовте ці слова з речення усі одночасно (за знаком виховательки четверо дітей промовляють слова з речення не послідовно, а одночасно).

– Чи зрозуміли ви, що сказали діти? Чому? Як треба було сказати?

– Отже, як промовляються слова у реченні? (Послідовно, одне за одним). Заглянемо ще в торбинку. Почекайте лиш хвилинку.

(Вихователька витягає лист, у якому Лісовичок хвалить дітей за те, що виконали всі завдання і за це їм дарує смачні гостинці).

[Білан О.І., Цоба Л.Н. Навчання елементів грамоти. Львів: Ліга Прес, 2014. С. 80–83.]

Дітям пропонують ігрові вправи, в яких вони повинні назвати різні предмети та іграшки, їх властивості та якості. Наприклад, вихователька пропонує віднайти у груповій кімнаті і назвати словом предмети, до яких можна поставити запитання «Хто?» або «Що?» (стіл, вікно, двері, дівчинка, рибка тощо). Кілька днів поспіль на занятті, у повсякденні дітей учать запитувати і відповідати на запитання, які вимагають пошуку і називання предметів, істот, тобто вчать свідомо використовувати у мовленні слова-назви предметів. За аналогією дітей ознайомлюють із словами-назвами дій, ознак предметів.

Дітям можна запропонувати скласти речення із заданим словом, підрахувати кількість слів у реченні, скласти речення із 2–4 слів за малюнками (без малюнків), графічно позначити слова-назви предметів /, слова-ознаки предметів //, слова-дії ///.

Після того, коли діти практично навчаються виділяти речення і поділяти його на слова, слід увести поділ слова на склади. Насамперед пропонуються слова, що складаються із двох, потім – із кількох різних складів (ри-ба, ма-ши-на, сік, руч-ка), надалі треба познайомити дітей з односкладними словами.

Спочатку діти засвоюють термін «частина». Їм дають відомості про те, що слова поділяються на частини (склади). У слові може бути один або кілька складів. Якщо у слові два, три і більше складів, то вони розміщуються один за одним. У складі можуть бути один, два і більше звуків. У кожному складі є голосний звук. Скільки голосних звуків у слові, стільки у ньому і складів. Одні склади вимовляються протяжно, інші – швидко, уривчасто. Той склад, у слові, що вимовляється голосніше, – наголошений. Склади є закриті (закінчуються приголосним звуком) і відкриті (закінчуються голосним). На схемі склади позначаються так: .

Вихователька використовує для формування у дітей уявлень про склад різноманітні *прийоми навчання*: вимова слова частинами (за складами); визначення кількості складів у слові; визначення місця складу у слові; складання слова із запропонованим складом; запропонувати на підборіддя підставити кулачки (скільки разів підборіддя торкнулося кулачка, стільки у слові складів); поділ слова на склади, плескаючи у долоні; крокуючи; відбиваючи у барабан; загинаючи пальці, графічне зображення складової структури слова у вигляді пунктирної лінії, нижніх дужок або прямокутників.

У процесі здійснення складового аналізу дітей знайомлять з *наголосом*. Увагу дітей звертають на те, що у кожному слові один звук завжди вимовляється голосніше (сильніше виділяється голосом), такий звук наголошений. Склад із наголошеним звуком називається наголошеним (тобто на нього падає наголос). Наголос завжди падає на голосний звук.

Наголос – це вимова одного зі складів із більшою силою. Для позначення наголосу використовують спеціальну позначку – коротку похилу лінію, наприклад:

Шуба

Для закріплення поняття «наголос» можна використати дидактичні ігри «Назви наголошений звук (склад)», «Збери слова у кошик», «Спіймай наголошений склад». Наприклад, у дидактичній грі «Назви наголошений звук (склад)» вихователька називає слово і кидає м'яч дитині. Дитина називає наголошений звук (склад) і кидає м'яч дорослому.

Навчання дітей звукового і складового аналізу слів

Наша мова складається зі звуків (фонем). Розуміння усного мовлення відбувається на основі

фонематичного сприймання слів, тобто розрізнення значення слів за складом фонем, за фонематичним слухом, який є обов'язковим складником звукової культури мовлення.

П'ятий і шостий роки життя, на думку вчених, є періодом найвищої мовної обдарованості, зокрема особливої сприйнятливості до звукового складу мови. Ознайомлення дітей зі звуковою системою рідної мови започатковується в молодшому і середньому дошкільному віці.

У молодшій групі протягом першого і другого кварталів вихователька проводить ігри на розвиток мовленнєвого слуху і слухової уваги. Дітей учать розрізняти мовні й немовні звуки («Відгадай, що я роблю?»), «Що як звучить?», «Хто покликав котика?»), відтворювати слова, речення («Повтори», «Відгадай, що ти почув», «Скажи, як я» та ін.). У третьому кварталі дітей ознайомлюють зі звуками мови в такій послідовності: демонстрація ізольованих звуків із використанням конкретного образу (а-а-а – пісенька Оксанки), розрізнення ізольованих звуків («Яку пісеньку співала Оксанка?»), впізнавання знайомих звуків (голосних і приголосних) у слові.

Діти п'ятого року життя виявляють інтерес до звуків і звуконаслідування. Їм повідомляють, що слова звучать і промовляються по-різному, у різних словах – різні звуки. Самі собою звуки (чи звукосполучення) нічого не означають (не мають змісту). Звуки бувають мовні і немовні (свист вітру, гуркіт машини, голос звірів – це звуки немовні; мовить тільки людина). Звуки ми чуємо і промовляємо. Звуки є голосні і приголосні. Голосний звук при вимові не зустрічає перешкод у вигляді язика, зубів, губ і складається тільки з голосу. Його можна промовляти довго, протяжно, можна співати. Приголосний звук при вимові зустрічає перешкоди: язик, губи, зуби, він складається тільки із шуму або із шуму і голосу.

У середній групі діти навчаються розрізняти на слух тверді і м'які приголосні. З термінами «твердий», «м'який звук» дітей не знайомлять.

На п'ятому році життя дітей середньої групи залучають до *звукового аналізу слів*: визначати перший і останній звуки у слові, їх кількість, інтонаційно виділяти їх в ігрових вправах і ситуаціях; знати, що слова складаються зі звуків, які звучать по-різному і вимовляються в певній послідовності; придумати слова із відповідним звуком; чітко розрізняти поняття «звук» і «слово». Для цього потрібний звук вимовляють з особливим наголосом (чи протяжно).

У старшій групі діти навчаються встановлювати послідовність усіх звуків у словах, характеризувати звуки (голосний, твердий, м'який

приголосний). Спочатку аналізують слова із двох голосних звуків (АУ), потім – із трьох, чотирьох звуків (приголосний + голосний тощо).

Робота з навчання звукового аналізу відбувається у такій послідовності: розглядання картинки, називання її; повільне промовляння слова-назви вихователькою з інтонаційним виділенням кожного звуку; вимовляння слова дітьми; фіксація уваги на тому, що слово складається із назв звуків. Дітей знайомлять зі схемою звукового аналізу слів (моделлю звуків у слові): паперова доріжка поділена на кількість звуків у слові (мак, рука); пояснюють, як користуватися схемами (накривати почутий звук фішками). На перших етапах навчають дітей користуватися фішками одного кольору, а після ознайомлення дітей старшої групи з голосними і приголосними звуками діти користуються фішками двох кольорів. Дітям показують картинку (надалі предметні картинки лежать у дітей на столі, під картинкою – схема за кількістю звуків).

Одночасно діти отримують кілька картонних квадратів синього, зеленого і червоного кольорів. *Основний прийом виділення звука – інтонування.* Аналіз слова здійснюється таким чином. Дитина промовляє вголос слово-назву зображеного на картинці предмета; потім послідовно називає звуки, які входять до складу слова, визначаючи при цьому, який із звуків голосний, а який – приголосний. Відповідно заповнюються квадратики клітинки схеми: червоними позначають голосні, синіми – приголосні.

Наприклад, дітям дається картинка із зображенням мака. Діти промовляють назву предмета – «мак». Потім інтонаційно протягують перший звук «**М-м-м-а-к**», прагнучи встановити, який він – голосний чи приголосний. Після визначення якості звука накривають першу клітинку схеми слова, вміщеного під картинкою, синім квадратиком. Надалі інтонаційно вимовляється другий звук; накривають клітинку червоним квадратиком. «**М-а-а-а-к**», продовжують аналіз і накривають останню клітинку синім квадратиком. Все це слугує підготовкою до наступного етапу в навчанні дітей грамоти, який полягає у *знайомстві з буквами, які позначають голосні звуки*. Діти аналізують звукову форму слова, «опредмечуючи» свій аналіз квадратиками, лише замість червоних квадратиків цього разу підставляють букви, які позначають голосні звуки, – спочатку у, потім а тощо.

Діти розглядають схеми звукового аналізу слова; позначають звуки фішками (вихователька виконує роботу на дошці, діти – в себе на столах). Опора на наочність (картинки-схеми; схеми та фішки; фішки) полегшує процес оволодіння дітьми звуковою структурою слова. Фішки для звукового аналізу можна виготовити у вигляді веселих чоловічків, грибів, метеликів, квітів, сонечок, хмаринок тощо.

Заняття

Ознайомлення дітей із голосними і приголосними звуками

Мета: закріпити знання дітей про звуковий склад слова. Ознайомити з голосними та приголосними звуками, навчити розрізняти їх під час вимови.

Матеріал: демонстраційні та роздавальні схеми, квадрати червоного кольору, картинки, назви яких представлені двоскладовими словами з відкритими складами (*рама, сани, коза, сова*).

Хід заняття. Вихователька показує дітям картинку «Коза», дає завдання тихо вимовити це слово, полічити і визначити всі звуки в ньому, викласти на своїх схемах потрібну кількість квадратів. Таке саме завдання діти виконують зі словом *шахи*. Вихователька перевіряє їх, запитує, скільки звуків у слові, який перший – четвертий звуки. Потім пропонує придумати слово, яке починається на другий звук у слові *шахи*.

Педагог демонструє картинку «Мати з дитиною» (мати годує, купає, колихає, одягає дитину) і запитує, хто це. Діти аналізують слово *мама*, встановлюють перший, другий звуки. Виділяють звук *а*.

Вихователька пояснює, що звук *а* можна вимовляти довго, голосно, його можна проспівати. Усі разом співають знайому мелодію. Потім дітям пропонують голосно вимовити й проспівати звук *м*. Вихователька констатує, що цього зробити не можна. Пояснює: звуки вимовляються по-різному, одні – протяжно, голосно, їх можна співати (*а, у, о*), вони називаються голосними. Інші – не можна співати, вони вимовляються швидко. Твердо (*м, к, б, в*), їх називають приголосними.

Вихователька вимовляє ряд слів (*мак, сини, Ніна*), а діти виділяють голосні та приголосні звуки; потім пропонують кожному вимовити власне ім'я, подумати і сказати, на голосний чи приголосний звук воно починається. За вказівкою виховательки до столу підходять спочатку ті діти, ім'я яких починається на голосний звук, потім ті, ім'я яких починається на приголосний, і аналізують звуковий склад свого імені.

Вихователька показує картинки «Рак», «Машина». Запитує про те, які звуки стоять на початку та в кінці слів. Після чого дає завдання придумати слова, які починаються на приголосний звук, потім – на голосний; далі діти придумують слова, які закінчуються на приголосний, голосний і повторюють, які звуки називаються голосними, а які приголосними.

Робота над поділом звуків на голосні та приголосні не викликає ускладнень у дітей, вони легко оволодівають цим матеріалом протягом двох-трьох занять.

[Богуш А.М., Малиновська Н.В. Перші кроки грамоти: передшкільний вік: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2016. С. 127–128.]

Методика навчання дітей читати

Після завершення підготовчого періоду навчання грамоти слід переходити до ознайомлення їх з буквами і навчання читати.

Для оволодіння дітьми читанням необхідно мати добре розвинений фонематичний слух та бути обізнаним з окремими мовними одиницями, які вони здобули в попередніх групах. Робота з навчання читання будуватиметься на основі використання прийомів аналізу і синтезу. Аналіз передбачає виділення речення зі зв'язного мовлення, поділ речення на слова, слів – на склади, виділення зі складу певного звука, позначення його буквою, ознайомлення з великою та малою літерами. У процесі синтезу відбувається складання складів і слів із букв розрізної абетки, читання складів і слів, потім – речень у книзі, таблицях, на дошці.

Послідовність ознайомлення дітей із звуком і буквою:

- промовляння й артикуляція звука;
- виділення звука у слові (на початку, всередині і в кінці слова);
- звуковий аналіз простих слів, у яких є звук, що вивчається (порядок звуків у слові та їх кількість);
- показ букви (великої і маленької), аналіз її зображення;
- складання букви із паличок чи ліплення із пластиліну;
- розфарбування букви за контуром (ті, що позначають голосні звуки – червоним, приголосні – синім олівцем).

Для закріплення зображення букви рекомендується штрихування готових контурів або малювання окремих предметів, назви яких починаються із відповідної букви.

Послідовність заняття з навчання дітей читати:

- коротка бесіда за картинкою, таблицею чи прослуханим оповіданням;
- виділення слова з новим складом, складо-звуковий його аналіз;
- складання слова із букв розрізної азбуки, читання слів;
- самостійне складання дітьми слів із новим складом (заміна складу чи букви);
- перевірка читання вголос складених слів та речень.

Наводимо план заняття із вивчення букви л:

- Поставити наголос у надрукованих на картках словах.
- Розглядання картинки, складання речень зі словом *літо*.
- Поділ слова *літо* на склади, визначення наголошеного складу, звуковий аналіз слова.
- Виділення звука *л*, пояснення його звукового значення.
- Позначення звука буквою, запам'ятовування її назви.
- Робота з новою буквою в індивідуальних касах.

- Усні вправи зі звукового синтезу (утворення складів, слів із цим звуком).

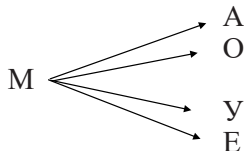
- Читання складів, слів, речень із буквою, яку вивчили.

- Дидактична гра на закріплення попереднього матеріалу «Ланцюжок слів»; від слова *ліс* утворити інші слова, замінити, додати одну букву.

Поле зору дитини, яка починає оволодівати грамотою, обмежене однією літерою. *В основі механізму читання лежить уміння бачити дві літери і залежно від наступної вимовляти попередню (орієнтація на голосний).* Діти спочатку вивчають букви на позначення голосних звуків: *а, о, у, и*. Уже на цьому етапі вихователька вводить дітей у ситуацію читання («Прочитай, яку пісеньку співає мама своїй дитині»).

Надалі відбувається орієнтація на склад для оволодіння способом читання. За К.Д.Ушинським, читання складів є ключем до оволодіння грамотою. Читання досягається через випередження голосного в складі. Читаючи той чи той склад, дитина щоразу орієнтується на наступний голосний звук, який іде за приголосним. Наприклад, треба прочитати склад «ма». Промовляючи приголосний *м*, дитина повинна дивитися на наступний голосний *а* і плавно з'єднувати їх разом. Виходить: *mmaa*. Згодом дитина мимовільно використовує потрібний темп, ритм, удосконалює техніку й опановує (після повсякденного читання) плавне читання.

Такий спосіб читання можна пояснити на прикладі схеми:

Вихователька пропонує дітям впізнати букви і промовити зливо склад «ма» – *mmaaa – ма*. Звертає увагу дітей на положення губ (стиснуті і витягнуті трубочкою). Діти кілька разів промовляють зливо: *mmaaa-ма*.

Педагог пропонує дітям прочитати наступні склади з іншими голосними. Зауважує, що губи витягнуті по-різному (залежно від наступного голосного): *mmoооо, мммууу, мммеее*. Наголошує, що промовляти різні склади потрібно залежно від наступної голосної.

На цьому етапі для оволодіння механізмом читання важливо саме до одного приголосного підставляти різні букви на позначення голосних звуків, а не навпаки. Це має істотне значення, щоб не порушити основного принципу читання – орієнтування на голосний звук. Наприклад, *ла, ло, лу, ли, ле*.

Для навчання злитого читання можна використовувати такий методичний прийом, як звукова лінійка. В одному «віконці» фіксують

букву, яку щойно вивчили, на позначення приголосного звука, в іншому (поряд) вихователька поступово розміщує всі вже знайомі дітям букви на позначення голосних звуків. Оскільки приголосний не змінюється, діти повинні весь час стежити за голосним і змінювати вимову приголосного залежно від того, який голосний звук (буква) з'являється у «віконці». Оволодівши читанням складів у «віконцях», діти переходять до читання простих слів на таблицях і в книзі.

Недоцільно тривалий час затримувати дітей на читанні «у віконцях», бо в них може надовго зберегтися звичка читати складами. Якщо дитина читає слова складами, вихователька уточнює, який склад у цьому слові наголошений, і просить прочитати слово, виділивши наголошений склад. Це допомагає злитому читанню слів.

На кінець навчального року діти старшої групи можуть оволодіти злитим читанням окремих слів і невеличких текстів у помірному темпі (орієнтовно 20–25 слів за хвилину), розуміти прочитане, правильно ставити наголос у словах, знати букви алфавіту і звуки, які вони позначають, виконувати звуко-буквений аналіз слів, визначати на слух межі речення, читати його з потрібною інтонацією.

Заняття

Ознайомлення дітей з буквою

Мета: закріпити знання дітей про звук і букву **а**. Ознайомлення з буквою у, продовжувати звуковий аналіз слів.

Хід заняття. Вихователька: Діти, які звуки ви знаєте? Які букви ви вивчили? Придумайте слова зі звуком **а** на початку слова, в середині, в кінці. Який це звук? Чому він голосний?

Вихователька вимовляє звук **а**. Який звук ви почули? Що в мене в руці? (Буква **а**). Прочитаємо. Отже, звук ми чуємо і вимовляємо, а букву бачимо і читаємо.

Вихователька: Де в природі можна почути звук у? Послухайте, я прочитаю знайомий вам вірш, виберіть у ньому слова, в яких почуєте звук у («*А я у гай ходила...*» П.Тичини). У яких словах ви чуєте звук у?

Діти називають: ку-ку, зозуля. Вихователька пояснює артикуляцію звука у: губи витягнуті вперед, вимовляємо голосно. Діти, який це звук? (голосний). Які ви ще знаєте голосні звуки? Вимовляйте всі разом звук у.

Вихователька показує предметну картинку зі звуком у. Запитує, де ви чуєте (на якому місці) звук у. Діти придумують слова, в яких би звук у був на початку, в середині, кінці слова, аналізують їх.

Вихователька показує букву **У**. Знайомить із її зображенням, пропонує обвести трафарети букви **У**. Дидактична гра «Впіймай потрібний звук».

Заняття

Навчання дітей читати слова

Мета: повторити голосні і приголосні звуки, букви *а, у, м, ш*, прямі та обернені склади. Вчити дітей складати слово *мама* і читати його.

Хід заняття. Вихователька: Діти, які ви знаєте голосні звуки? Які приголосні? Знайдіть букву *м*, поставте в касу. Поруч поставте голосну *а*. Прочитайте склад. Приготуйтеся до вимови приголосного звука *м*, але не вимовляйте його, скажемо склад *ма*.

Замініть голосну *а* на *у*. Прочитайте новий склад.

Тепер поставте голосну перед приголосною. Прочитайте склад. Як називається цей склад? Замініть голосну *у* на *а*. Прочитайте.

Вихователька читає вірш А.Майкова «*Мати і діти*».

– Хто завжди піклується про дітей?

Аналізують слово «мама».

– Скільки складів у цьому слові? Назвіть перший, другий склади.

– Скільки звуків у слові? Назвіть перший, другий, третій, четвертий. Назвіть голосні, приголосні звуки.

Вихователька пропонує дітям викласти склад *ма*. Поруч – другий склад *ма*. Читають спочатку склади окремо, а потім все слово разом.

[*Богуш А.М., Маліновська Н.В. Перші кроки грамоти: передшкільний вік: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2016. С. 184, 189.*]

Підготовка руки дитини до письма

Підготовка руки дитини до письма здійснюється протягом усього часу перебування дитини в закладі дошкільної освіти і не може обмежуватися тільки написанням елементів літер.

Підготовка руки дитини до письма передбачає розвиток:

- п'ясті руки і дрібних м'язів пальців;
- координації рухів руки, пальців, очей, передпліччя;
- окоміру (вміння визначити центр, середину, підпорядковувати рухи руки, очей контролю свідомості);
- просторових уявлень (ліворуч, праворуч, внизу, над і під лінією, між лініями);
- плавності, точності й ритму рухів;
- уміння проводити протягом 0,5 хв безвідривні лінії олівцем на папері, в зошиті.

В усіх вікових групах використовують дидактичні ігри, спрямовані на розвиток дрібних м'язів пальців руки, зорові і слухові диктанти, пальчикові вправи. У старшій групі вводять спеціальні вправи для під-

готовки руки до письма: навчання безвіддривних рухів, орієнтування в зошиті тощо.

Дидактичні ігри з предметами й дидактичним матеріалом сприяють розвитку в дітей дрібних м'язів пальців і точних, координованих дрібних рухів руки.

Δ Дидактична гра для дітей середньої групи **ΠΟ** «Відгадай на дотик»

Мета: закріпити знання дітей про сипкі матеріали (цукор, пісок, сіль, борошно тощо), розвивати м'язове відчуття, дрібні м'язи пальців.

Матеріал: сипкі речовини в розетках (рис, пшоно, манна крупа, вермішель, цукор, пісок, сіль, борошно), хусточки для дітей.

Варіант А. Вихователька виставляє на стіл у розетках сипкі речовини. Проводить бесіду, з'ясовує, чи знають діти, для чого вони потрібні, як називаються, чим відрізняються одні від одних. У другій частині заняття вихователька пропонує дітям запліщити очі (або зав'язує очі індивідуальними хустинками), підносить розетку з якоюсь речовиною до кожної дитини й пропонує на дотик упізнати, що це за речовина, й обґрунтувати свої міркування.

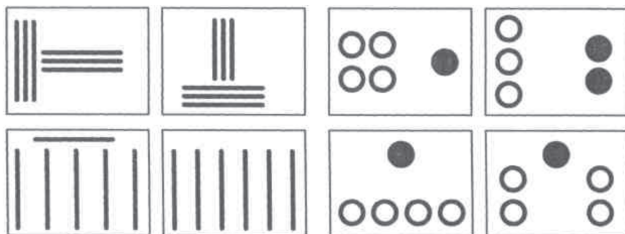
Варіант Б. Вихователька розкладає на столі предмети, зроблені з різного матеріалу. Діти із запліщеними очима на дотик визначають. Наприклад, книжка зроблена з паперу, хустинка – із тканини, олівець – із дерева, ложка – з металу, сірник – із дерева тощо.

Зорові і слухові диктанти розвивають довільну увагу дітей, зорову й слухову пам'ять, уміння діяти за зразком, вправляють окомір, розвивають дрібні м'язи руки, вчать контролювати свої дії. Під час зорового диктанту дитині показують на кілька секунд зразок і ховають його. Вона по пам'яті відтворює цей зразок у зошиті (чи на аркуші паперу). Слуховий диктант передбачає, щоб дитина виконала завдання за словесним описом, під диктування виховательки.

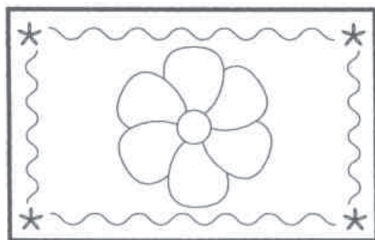
Зорові й слухові диктанти можна використовувати як методичний прийом на заняттях з образотворчої діяльності (малювання, аплікація, конструювання), формування елементарних математичних понять і як окремі дидактичні вправи на заняттях із підготовки руки дитини до письма. Також можна застосовувати диктанти під час організації побуту: на прогулянках, під час приймання дітей тощо.

Для зорових і слухових диктантів доцільно підготувати різноманітний матеріал (штучний і природний): палички, сірники, геометричні фігури, мозаїку, каштани, зерна кукурудзи, шишки, олівці, фарби, будівельний матеріал тощо. У спеціальній теці зберігають зразки для зорових диктантів.

Наприклад, для закріплення порядкової лічби в межах шести вихователя вихователка використовує:

На занятті з декоративного малювання, наприклад, можна проаналізувати зразок (мал. 13). Дітей запитують: Якого кольору середня квітка? Якого кольору серединка у квітки? Скільки пелюсток у квітки? Що намальовано у кутах? Якого Вони кольору, розміру? Як розташовані хвилясті лінії? Якого вони кольору?

Мал. 13

Зразок ховають, діти виконують завдання самостійно. У кінці заняття зразок вивішують знову й діти перевіряють правильність виконання роботи. Після того, як діти навчаться виконувати правильно роботу, зорові диктанти проводять без попереднього аналізу, лише на основі зорової уваги та пам'яті. Показують протягом 1–2 хв зразок і ховають його. Діти малюють і, виконавши завдання, зіставляють свої роботи зі зразком.

Слухові диктанти можна практикувати на заняттях з аплікації: наприклад, геометричні фігури наклеюють на квадрати.

Пальчикові вправи сприяють розвитку дрібних м'язів пальців, кисті, передпліччя та плеча. Наводимо приклади окремих вправ.

Шпаківня: долоньки вертикально поставлені одна до одної, мізинчики притиснуті (як човник), а великі пальці зігнуті всередину (мал. 14).

Коза: витягнути вказівний палець і мізинець правої руки, потім – лівої (мал. 15).

Ялинка: долоньки від себе, пальчики з'єднують між собою і долоні під кутом один від одного. Пальчики виставляють вперед (мал. 16).

Стіл: праву руку стиснути в кулак, на неї покласти горизонтально ліву долоню (мал. 17).

Дзвіночок: схрестити пальці обох рук, опукло з'єднавши долоні зовнішнім боком догори; опустити середній палець правої руки вниз і вільно рухати ним (мал. 18).

Грабельки: долоньки на себе, пальчики переплетені між собою, випрямлені і також спрямовані на себе (мал. 19).

Півник: долонька вгору, вказівний палець спирається на великий. Останні пальці розведені в боки й підняті догори (мал. 20).

Кошик: долоньки на себе, пальчики переплести, лікті розвести в боки. Долоньки, немовби, «роз'їжджаються» і між пальцями утворюються отвори. Великі пальчики утворюють ручку (мал. 21).

Мал. 14

Мал. 15

Мал. 16

Мал. 17

Мал. 18

Мал. 19

Мал. 20

Мал. 21

Віршовані пальчикові ігри подобаються дітям, викликають у них бажання наслідувати рухи і слова педагога. Наводимо варіанти таких вправ для напруження-розслаблення пальців.

Варіант А

*Дружно пальчики згинаєм,
Міцно кулачки стискаєм.
Раз, два, три, чотири, п'ять –
Починаєм розтискать.*

Діти простягають руки вперед, міцно-міцно стискають пальці в кулачки, а потім розслаблюють їх і розтискають. Повторюють вправу кілька разів (мал. 22).

Мал. 22

Варіант Б

*Потомились, малючки?
Розтискайте кулачки.
Пальчики розсунем ширше
І напружимо сильніше.*

Діти простягають руки вперед, розчепірюють пальці, напружують їх якомога сильніше, а потім розслаблюють, опускають руки і легенько струшують їх. Повторюють віршик кілька разів (мал. 23).

Мал. 23

Варіант В

*Нумо пальці сплетемо,
Любі хлопчики й дівчата,
Ну, а потім почнемо
Міцно-міцно їх стискати.*

Діти сплітають пальці, з'єднують долоні й міцно-міцно стискають їх. Потім опускають руки і легенько струшують їх. Повторюють вправу кілька разів (мал. 24).

Мал. 24

У старшій групі проводять заняття з підготовки руки дитини до письма: групове (не більше 10–12 дітей, тривалістю до 15 хвилин) або індивідуальні заняття (1–3 дітей) у вільний час за бажанням дітей і як частина інтегрованого заняття (тривалістю 5–7 хвилин).

Заняття з підготовки руки дитини до письма вимагають дотримуватись відповідних гігієнічних правил. Насамперед дітей треба посадити за двомісними столами так, щоб столи і стільці відповідали зросту дитини. При цьому ноги дитини повинні стояти на підлозі під кутом 45° , рівно. Слід стежити за тим, щоб діти не ставили ноги під стілець, не витягували їх уперед, не виставляли вбік.

Сидіти за столом треба рівно, не лягати на стіл і не обпиратись на спинку стільчика. Відстань від грудей дитини до краю стола має дорівнювати ширині долоні, тобто 3–4 см. Відстань від очей до зошита – 30 см. Джерело світла повинно бути зліва.

У ЗДО діти пишуть кольоровими олівцями і простим м'яким олівцем з коротким вістрям, кульковою ручкою. Олівець рекомендується брати так, як ручку в школі, трьома пальцями: великим, вказівним і середнім. Великий і середній тримають олівець, а вказівний притримує його зверху. Олівець рекомендується тримати вільно, не затискаючи між пальцями. Вказівний палець не слід згинати. Кінець олівця спрямований у праве плече. Тримати його слід на відстані 2,5–3 см від загостреного кінця.

Вихователька повинна звернути увагу й на те, щоб напрям рухів передпліччя, п'ясті і пальців руки був таким, як і при написанні букв.

У школі від дітей вимагають правильного положення зошита, яке забезпечило б письмо з нахилом під кутом 65° . Нахил зошита дає руці можливість легко й плавно рухатися на сторінці зошита, виробляє навичку швидкого письма. З перших днів занять у дитячому садку вихователь теж повинен стежити за правильним положенням зошита під час письма, вчити дітей виконувати вправи з нахилом вправо. Дитині пояснюють: зошит треба класти так, щоб початок рядка, на якому вона писатиме, був на середині грудей. Поступово зошит лівою рукою пересувається вліво вгору.

У дітей розвивають уміння орієнтуватися в обмеженому просторі: писати букви, не виходячи за межі рядка, доводити букви точно до лінії. Це не відразу вдається першокласникам. Щоб запобігти помилок, треба ще до школи навчити дітей орієнтуватися в зошиті, розуміти такі поняття, як «на лінії», «під лінією», «між лініями», «між першою і третьою лініями», «лівий верхній кут», «правий верхній кут», «посередині» тощо. Для цього дітей ознайомлюють із зошитом в одну (широку) лінійку, в якому вони виконують вправи з прямих, хвилястих, дугоподібних та овальних ліній. Використання такого зошита пояснюється тим, що всі лінійки в ньому розташовані на однаковій відстані, це дає дитині можливість легко орієнтуватись у зошиті, малювати за вказаним розміром (відповідно до кількості лінійок) різні предмети й орнаменти.

Заняття Ознайомлення із зошитом

Завдання: ознайомити дітей із зошитом в одну лінійку, вчити ставити крапки на лініях, між лініями. Розвивати окомір, дрібні м'язи руки. Виховувати акуратність, бережливе ставлення до зошита.

Матеріал: зошити в одну лінійку, червоний і синій олівці, розліняна дошка.

Вихователька звертається до дітей:

– Діти, що в нас лежить на столі? Так, правильно, зошит, олівці. Учні в школі пишуть у таких зошитах. Подивіться на обкладинку зошита. Якого вона кольору? Зошит треба брати завжди чистими руками. – Пропонує дітям подивитися, чи чисті в них руки. Потім продовжує:

– А тепер візьміть двома пальцями за верхній ріжок обкладинки зошита і відгорніть її. (Показує.) У зошиті багато сторінок. Що ви бачите на першій сторінці? Там лінійки. Всі вони прямі й тонкі. На цих лінійках учні пишуть.

Діти розглядають сторінки в зошиті. Вихователька пояснює, як треба класти зошит (похило), як сидіти за столом: спина рівна, відстань від грудей до стола дорівнює ширині долоні (кулачку). Діти набирають правильної пози, кладуть, як треба, зошит. Вихователька пропонує взяти олівець, показує, як його тримати: за 2–3 см від вістря, кінчик олівця повинен бути спрямований у праве плече. Не слід натискувати на олівець під час виконання вправ або дуже стискувати пальці. Олівець має рухатися легко, вільно, тоді і вправи виходитимуть добре, і рука не стомлюватиметься.

Після цього діти беруть олівці: вихователька перевіряє, чи всі правильно їх тримають.

– А зараз, діти, ви будете ставити крапки на лінійках зошита. Ось так, подивіться. (Показує на дощечці.) Візьміть правильно червоний олівець (перевіряє), знайдіть першу лінійку в зошиті і поставте на ній крапки. Це – верхня лінійка. Діти виконують вправу.

– Тепер візьміть синій олівець, знайдіть другу лінійку і поставте на певній відстані одна від одної сині крапки. Це – нижня лінійка. Ось ми й ознайомились із зошитом. *[Система вправ і занять із підготовки руки дитини до письма розроблена в посібниках А.М.Богуш.]*

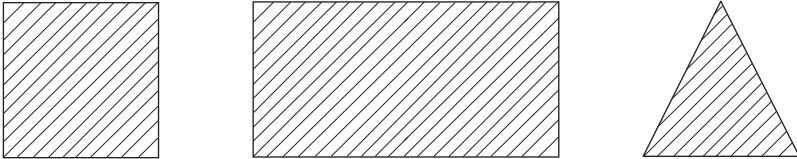
Заняття

Штрихування геометричних фігур похилими лініями

Мета: учити дітей проводити похилі лінії в межах контуру (квадрат, трикутник, прямокутник), не відриваючи руки, в один бік. Орієнтуватись у напрямках: згори вниз, похило.

Матеріал: прості олівці, контури геометричних фігур.

Хід вправи. Вихователька показує штрихування геометричної фігури похилими лініями, пояснює, що починати штрихувати треба з верхнього лівого кута, поступово заповнюючи контур симетричними похилими лініями зліва направо, до нижнього правого кута. Звертає увагу на акуратність виконання.

Мал. 25. Штрихування геометричних фігур похилими лініями

[Богуш А.М. Підготовка руки дитини до письма. Київ, 1976, 1981, 1982, 1994; Готуємо руку дитини до письма. Тернопіль, 1999, 2001, 2009, 2014].

Натепер у зв'язку зі збільшенням кількості як ліворуких дітей, так і амбидекстрів (двоправоруких), навчання і виховання зазначеної категорії дітей є актуальною проблемою дошкільної освіти. *Підготовка до письма ліворуких дітей має розпочинатися ще до вступу їх у школу.* Вона буде успішною, якщо забезпечити позитивне емоційне тло заняття, застосовувати ігрові методи навчання, здійснювати індивідуальний підхід до кожної дитини.

Ліворуких дітей насамперед треба навчати правильно сидіти під час письма, правильно тримати олівець (ручку) й правильно розташовувати зошит на столі (парті). *[Цепова І.В. Навчаємо письма ліворуких дітей. Харків: Видавництво «Ранок». 2009. С. 46–48.]*

За столом ліворукі діти сидять так само, як і праворукі, не спираючись грудьми на стіл. Плечі мають бути на одному рівні, голову треба нахилити вперед і праворуч, а не ліворуч, щоб можна було дивитися на написане. Руки також розташовуються однаково із правшами: лікті

трохи звисають зі столу, ліва рука вільно рухається в рядку, а права притримує зошит.

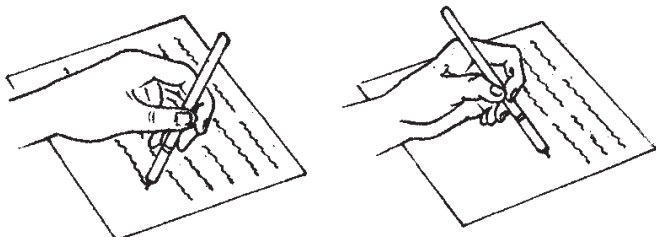
У груповій кімнаті ліворукі діти повинні сидіти ближче до вікна, щоб від руки на зошит падала світла тінь. Якщо за столом сидять двоє дітей, то лікоть руки, якою пише лівша, повинен розташовуватися на краю стола, а не на середині. Так діти не будуть заважати одне одному писати.

У домашніх умовах письмовий стіл, за яким дитина малює або пише, необхідно розташувати біля вікна, щоб світло падало з правого боку. Праворуч від лівші ставиться і настільна лампа.

Найскладніше дітям, що пишуть лівою рукою, навчитися правильно тримати ручку. Ліворукі діти тримають олівець (ручку), як і праворукі, трьома пальцями. Однак кисть руки можуть класти на сто-рінку двома способами.

Перший спосіб. Кисть із ручкою розташовується під рядком, у якому дитина пише. Опорою при цьому слугують нігтьова фаланга мізинного пальця й основа долоні. Олівець при цьому положенні тримається на відстані 2,5–3 см від загостреного кінця (у праворуких ця відстань становить 2–2,5 см (на ширину пальця)). Зошит при цьому розміщується похило праворуч. Його правий нижній кут спрямований на середину грудей. Під час письма дитина спрямовує основні елементи літер, лінії вертикально до нижнього краю столу. Тому зображення букв буде похилим дещо вліво.

При написанні **другим способом** кисть із ручкою знаходиться над рядком і розвертається тильним боком долоні вгору-праворуч, щоб краще було видно написане. Опора кисті припадає переважно на перші-другі фаланги (з нігтьового боку) мізинного й підмізинного пальців. Кінець ручки не дивиться в ліве плече, а повертається в бік верхньої частини зошита. Зошит при цьому розташовується під кутом, близьким до праворукого письма, тобто похило ліворуч. Нахил самого письма відбувається вправо. За цього способу дитина бачить зразок і те, що пише.

Мал. 26. Способи тримання олівця під час письма

Для того, щоб навчити дітей правильно тримати олівець (ручку), можна використовувати спеціальну так звану «ручку-ліворучку». У неї довший металевий кінчик стрижня із зігнутою формою, що допомагає дитині добре бачити написане, тримаючи ручку під рядком, не розгортаючи її вгору. Також використовують «ручку-самоучку» із спеціальною насадкою.

Отже, оволодіння дітьми дошкільного віку елементами грамоти забезпечує наступність і перспективність у роботі двох ланок освіти – дошкільної та початкової у векторі Нової української школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти. Науковий керівник О.Л.Ко-нонко. Видавництво «Дошкільне виховання», 1998.
2. Базовий компонент дошкільної освіти. Науковий керівник А.Богуш. Дошкільне виховання, № 7. 2012.
3. Базовий компонент дошкільної освіти. Науковий керівник Т.О.Піроженко. Київ, 2020.
4. Білан І.О. Навчання розповідання з використанням наочності. Старший дошкільний вік: методичний посібник. Тернопіль: «Мандрівець», 2014.
5. Білан О. Художня ілюстрація та зв'язна розповідь. Палітра педагога. № 4. 2008. С. 24.
6. Білан О.І., Цоба Л.Н. Навчання елементів грамоти. Львів: Ліга Прес, 2014. 188 с.
7. Богущ А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. 4-те вид. Харків: Видавництво «Ранок», 2013.
8. Богущ Алла. Мовленнєвий розвиток від народження до 7 років. Монографія. 2-ге вид. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010.
9. Богущ А.М. Заняття з розвитку мови дітей в дошкільних закладах. Київ: «Радянська школа». 1979.
10. Богущ А.М. Заняття з розвитку мови дітей старшого дошкільного віку. Київ: Радянська школа, 1980.
11. Богущ Алла. Готуємо руку дитини до письма (четверте видання). Тернопіль: «Мандрівець», 2014.
12. Богущ А.М. Становлення і розвиток української дошкільної лінгводидактики (друга половина ХІХ ст.) Монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2019.
13. Богущ А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник. За ред. А.М.Богущ. Київ: Вища школа, 2007. (2015).
14. Богущ А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Підручник для ВНЗ. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2008.
15. Богущ А.М., Гавриш Н.В. Запрошуємо до розмови. Розповідання за сюжетними картинками. Навчально-методичний комплект: 16 картин, методичні рекомендації. Київ: «Генеза», 2013.

16. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Розповідаємо разом. Навчання молодших дошкільників розповіді за змістом сюжетних картин. Навчально-методичний комплект: 12 сюжетних картин і методичні рекомендації. Київ: «Генеза», 2017.

17. Богуш А., Гавриш Н. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних закладах освіти: підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. Вид. 2-ге, перер. та доповн. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2014.

18. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Вчимося складати розповіді. Навчання дітей п'ятого року життя розповідання за сюжетними картинками. Київ: «Генеза», 2016. С. 29–30.

19. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Розвиток мовлення дітей четвертого року життя: навчально-методичний посібник. Київ: «Генеза», 2019.

20. Богуш Алла, Гавриш Наталія. Прогулянки містом з розвагами та корисними завданнями. Навчально-методичний комплект для розвитку соціально-комунікативної компетенції. 8 сюжетних картин та методичні рекомендації. Київ: «Генеза», 2020.

21. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Навчання молодших дошкільників розповіді за змістом сюжетних картин: навчально-методичний комплект: 12 сюжетних картин і методичні рекомендації. Київ: «Генеза», 2017. Серія «Помічник вихователя ДНЗ».

22. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку. Навчально-методичний комплект: посібник і 216 предметних картинок за 18 тематичними групами. Київ: «Генеза», 2013.

23. Богуш А.М., Гавриш Н.В., Саприкіна О.В. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. Підручник для студентів ЗВО. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2009.

24. Богуш Алла, Пікінер Вікторія. Педагогічна спадщина К.Д.Ушинського у вимірі сучасності. Монографія. Видавничий Дім «Слово», 2017.

25. Богуш А., Попова І. Розвиток образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору: навчальний посібник. Одеса: Видавничий Дім «Слово», 2014.

26. Богуш А.М., Маліновська Н.В. Лінгводидактична спадщина Софії Русової в сучасному дошкільному закладі. Одеса, 2006.

27. Богуш А.М., Маліновська Н.В. Методика розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього віку: навчально-методичний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2016 (2017, 2019).

28. Богуш А.М., Маліновська Н.В. Перші кроки грамоти: передшкільний вік. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2015 (2016, 2017).

29. Богуш А.М., Трифонова О.С., Кисельова О.І. Комунікативно-мовленнєвий супровід становлення україномовної особистості майбутніх фахівців дошкільної освіти Півдня України. Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2013.

30. Богуш А.М., Орланова Н.П., Зеленко Н.І., Лихолетова З.К. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі: Навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1992.

31. Ванжа К.В., Наумова О.В. Від звука до букви. Гурткова робота. Старший дошкільний вік. – Харків: Видавництво «Ранок», 2017.

32. Ванжа С.М. Вивчаємо вірші за допомогою мнемотехніки: Харків: Видавництво «Ранок», 2019.

33. Виховуємо основи культури споживання у дітей старшого дошкільного віку: навчально-методичний посібник для дошкільних навчальних закладів. Автор-укладач Сабіна Айдинівна Іванчук. Слов'янськ: Видавництво Б.І.Маторіна, 2017.

34. Гавриш Наталія. Сучасне заняття в дошкільному закладі. Луганськ: «Альма-Матер», 2007.

35. Гавриш Н. Інтегроване заняття: робота над помилками. Дошкільне виховання, 2018, № 7. С. 8–13.

36. Гавриш Н., Безсонова О. Калейдоскоп інформаційно-ігрової творчості дітей. Методичні рекомендації щодо використання коректурних таблиць. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2012.

37. Гладченко О.М., Шевцова О.А. Комплексні заняття в ДНЗ. Розробки для дітей 4–6 років. Харків: Видавнича група «Основа», 2008.

38. Григоренко Г.І., Жадан Р.П. Дошкільник у світі економіки. Харків: Видавництво «Ранок», 2016.

39. Дошкільна лінгводидактика. Словник-довідник. Упор. А.М.Богуш, К.Л.Крутії. Запоріжжя: ЛППС, 2014.

40. Жильцова О.Л. Виховання правильної звуковимови у дітей старшого дошкільного віку. Київ: «Радянська школа», 1971.

41. Іванчук С.А. Виховуємо основи культури споживання у дітей старшого дошкільного віку. Навчально-методичний посібник. Слов'янськ, 2017.
42. Кіндрат І. Літературний проєкт «Слово, що навчає». Методична скарбничка вихователя. № 11, 2018.
43. Коляда О. Формуємо граматичну компетенцію у грі: мовленнєві ігри дітей старшої групи. Палітра педагога. 2016. № 5.
44. Лапшина І.М., Литовченко В.М. Дошколярик. Київ: «Калита», 2005.
45. Маліновська Н.В., Бенера В.Є. Теорія та методика розвитку рідної мови дітей: навчально-методичний посібник за кредитно-модульною системою організації навчального процесу для студентів напряму підготовки 6.010101 «Дошкільна освіта». Київ: Видавничий Дім «Слово», 2014 (2016, 2019).
46. Матвіюк Г.Я., Антоненко Л.А., Каракулько В.В. Дорожня абетка. Тернопіль. Мальфа-ОСО, 2003.
47. Омеляненко А.В. Навчання дітей старшого дошкільного віку складати розповіді-роздуми. Наука і освіта. № 10, 2014.
48. Різник Г.Є. Зошит для логопедичних занять. Харків: Видавництво «Ранок», 2014.
49. Рожнів В.М. Матеріали для логопедичних занять. Харків: Видавництво «Ранок», 2016.
50. Русова С.Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. Львів: «Просвіта», 1993.
51. Смолієнко Анжеліка. Обережно вогонь! Заняття для старших дошкільнят. Дошкільне виховання. 2015. № 12. С. 26–27.
52. Семизорова В.В., Вайнер О.В., Болотова О.М. Комп'ютерна грамота для малят. Тернопіль: «Мандрівець», 2019.
53. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям: Рідне слово. Вибр. пед. тв. у 5-ти т. Київ: Радянська школа, 1977.
54. Сухомлинський В.О. Я розповім вам казку... Філософія для дітей. Укл. О.В.Сухомлинська. Харків: ВД «Школа», 2016.
55. Усі заняття в дошкільному навчальному закладі. Харків: Видавнича група «Основа», 2008.
56. Цєпова І.В. Навчаємо письма ліворуких дітей. Харків: Видавництво «Ранок». 2009.
57. Шалда Наталія. Ягоди соковиті. Дарунки літа. Цикл інтегрованих занять. Дошкільне виховання. 2018. № 7. С. 25.

Навчальне видання

Алла Богущ

ВИБРАНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТВОРИ

У ДЕВ'ЯТИ ТОМАХ

Том 4

ЗМІСТ І МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ І НАВЧАННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО І ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ РІДНОЇ МОВИ

МОВЛЕННЄВИЙ КОМПОНЕНТ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

**МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ТА НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ
ДІТЕЙ РАНЬОГО І ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Підписано до друку 25.09.2025.
Формат 60х84/16. Умовн. друк. арк. 29,3.
Наклад 100 прим. Зам. № 682.

Видано ТОВ «Друкарня «Рута»
(свід. Серія ДК № 4060 від 29.04.2011 р.)
м. Кам'янець-Подільський, вул. Руслана Коношенка, 1.
Тел. (+098)627-00-79, drukruta@ukr.net